

M A G Y A R
ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ

1850-RŐL.

AZ ACADEMIA' RENDELETÉBŐL

KIADTA

TOLDY FERENCZ,

TITOKNOK.

(B. 30.)

Két köre írt táblával.

PEST.

EGGENBERGER J. ÉS FIA ACADEMIAI KÖNYVÁRUSOKNÁL.

M. DCCC. L.

EMICH ÉS EISENFELS' KÖNYVNYOMDÁJA.

F O G L A L A T.

	<i>Lap.</i>
Őszves kis gyűlés jun. 10. 1850.	1
<i>G. Andrásy György</i> : Megnyitó beszéd	—
Bizottmányi munkálkodás és gr. Andrásy másod elnök. —	
Titoknokai jelentés az academia' 1848. és 49-ki működé-	
seiről	2
Őszves kis gyűlés jun. 17. 1850.	7
Üléssor 1850-re. — Czuczor. — Pályázások' ügye. — Könyv-	
tár' gyarapodása	—
Kis gyűlése a' nyelvtudományi osztálynak jun. 24. 1850.	8
<i>Mátray</i> : A' Simor-codex' ismertetése	—
<i>Toldy</i> : A' margit-legendáról	11
Kis gyűlése a' philos. és társad. tud. osztályainak jul. 6.	
1850.	14
<i>Szontagh</i> : Az alanyi világszemlélet tudományban, művészet-	
ben és életben	—
<i>Szilasy</i> Faludi' munkáit ismertette	25
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak jul. 8. 1850.	—
<i>Jerney</i> egy XI. századbéli magyar nyelvemléket mutat be	
<i>Kállay</i> : A' kozár nép' származatáról	—
<i>Podhradzky</i> : A' nádori hivatal és név' eredetéről	29
<i>Kiss F.</i> : Némelly magyarországi régiségekről	38
Történettud. pályázás' ügye	59
Kis gyűlése a' mathem. és természettud. osztályoknak jul. 20.	
1850.	—
<i>Vallas</i> : A' való és egész gyökü felsőbb egyenletek' felol-	
dásáról	—
<i>Nendtrich</i> : Némelly még meg nem vizsgált hazai kősze-	
nekről	42
Pályázási ügy	47
Őszves kis gyűlés jul. 22. 1850.	—

	Lap.
<i>Toldy</i> : Sztrokay Antal' rövid életrajza	47
Könyvtárügy. A' Jancsó-könyvtár' megvétele, 's gr. Teleki József újabb ajánlata	48
Kis gyűlése a' nyelvtud. osztálynak aug. 3. 1850.	49
<i>Jerney</i> magyarázza a' XI. századbeli nyelvmaradványt	—
Kis gyűlése a' philos. és társad. tud. osztályainak aug. 5. 1850.	—
✓ <i>Kállay</i> : Az ősvilági rokon bölcsesétek keleten és nyugaton	—
<i>Csatsko</i> : A' gonoszság és vétkeiségről	58
Pályázási ügy	70
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak aug. 17. 1850.	71
<i>Wenzel</i> : Az egyetemi nemzeti intézetekről	—
<i>Érdy</i> : Egy nevezetes régi tégláról	72
<i>Jerney</i> a' magyar nemzet' parthiai származásáról értekezik	—
<i>Podhradczy</i> több magyarországi földrajzi neveket elemzett	73
<i>Czech</i> a' nádorok és egyéb főhivatalnokok' chronológiáját mutatja be	—
Kis gyűlése a' mathem. és természettud. osztályoknak aug. 19. 1850.	74
<i>Lugossy</i> : Emlékbeszéd Hanák János felett	—
Öszves kis gyűlés aug. 31. 1850.	87
<i>Gützlaff</i> : A' chinai nyelvről és írásról	—
Öszves kis gyűlés sept. 2. 1850.	89
<i>Toldy</i> : A' Piry-hártya' ismertetése	—
Könyvtár' szaporodása	91
Kis gyűlés a' nyelvtud. osztály' részére sept. 2. 1850.	—
<i>Lugossy</i> : Az academia' szombatos-énekeskönyvéről	—
Kis gyűlés a' philos. és társad. tud. osztályai' részére sept. 14.	150
<i>Toldy</i> : Dohovics Vazul' életrajza	—
<i>Szász</i> az erdélyi m. és székely perfolýamról értekezik	152
<i>Szontagh</i> : Az egyoldalú realismus tudományban és életben	—
<i>Hetényi</i> : Gróf Széchenyi István, mint nemzeti nagy nevű bölcselőnk' jellemzése	155
Kis gyűlés a' történettudományi osztály' részére sept. 16.	145
<i>Kállay</i> : A' magyarok' régi <i>Sabir</i> nevéről	—
<i>Reguly</i> : A' dzungárokról, 's azoknak a' magyarokkal állított fajrokonságáról	155
<i>Jerney</i> : Szinte ezen tárgyról	168
<i>Érdy</i> : a' kigyósi pusztán talált niello-művekről	—
Öszves kis gyűlés sept. 28.	175
Könyvtári gyarapodás	—
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' részére sept. 28.	—
<i>Petényi</i> : A' kakukról, mint a' természetnek csodálatos különözéről	—
<i>Lugossy</i> : Emlékbeszéd Kerekes Ferenczről	188

	<i>Lap.</i>
Kis gyűlés a' nyelvtudományi osztály' számára oct. 12. . . .	189
<i>Mátray</i> : A' muzeumi carthausi magyar codex' ismertetése .	
<i>Repicky</i> : A' perzsa és szanszkrit nyelvek' párhuzama (Be- fejezés)	199
<i>Bugát</i> a' magyar-finn nyelvről észrevételeket közöl	206
Kis gyűlés a' philos. és társadalmi tud. osztályai' számára oct. 14.	—
<i>Purgstaller</i> : az érdekek' észszerű rendéről	—
<i>Csatsko</i> : A' gonoszság- és vétkeességről	214
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak oct. 26.	225
<i>Podhradczy</i> : A' magyarok' régi Sabartói asphaloi nevérol .	—
<i>Kállay</i> : A' kozár népnek az ogor népfajhoz tartozása . . .	—
<i>Wenzel</i> : Schultze Ernő' adatai II. Endre' keresztes hadjára- táról	232
Öszves kis gyűlés oct. 28.	254
<i>Szilágyi István</i> : Marmaros-szigeti falfestések	—
Könyvtár-gyapodás	258
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztálya' részére nov. 9. .	259
<i>Bugát</i> : A' dinnye, physikai, anatomiai és physiologiai tekin- tetben	—
<i>Györy</i> : A' gyökérhuzások' egy új módja	260
Kis gyűlés a' nyelvtud. osztály' számára nov. 11.	264
<i>Kállay</i> : A' gylas és carchan régi magyar nevek' jelentéséről .	—
<i>Fogarasy J.</i> : a' nagy szótárból mutatvány-czikkeket olvas .	273
Kis gyűlés a' philosophiai és társ. tud. osztályai' részére nov. 23.	—
<i>Horváth Cyr.</i> : A' bölcsezzet' eszméje	—
<i>Hunfalvy</i> Plátón' Politeia című mnnkája' vázlatát és bírál- latát olvassa	292
Kis gyűlés a' phil. és társadalmi tud. osztályai' számára nov. 25.	—
<i>Wenzel</i> : Az összehasonlító jogtudományról	—
<i>Hunfalvy</i> befejezi vázlatát a' plátóni köztársaságról . . .	296
Öszves kis gyűlés nov. 25.	—
<i>Pauler</i> : Emlékbeszéd Frank Ignác lt. fölött	—
Kis gyűlés a' történettud. osztály' számára dec. 7.	305
<i>Repicky</i> : A' Dzsáfer pasa' történeteit tárgyzó academiai tö- rök codex' ismertetése	—
<i>Wenzel</i> : Frangepán Kristóf' velenczei fogságáról	317
<i>Toldy</i> : Turóczi' Krónikája' kiadásairól	374
Kis gyűlése a' math. és természettud. osztályoknak dec. 9. .	381
<i>Vállas</i> : A' különbségek' és sommák' theoriájának főbb alak- zatai	382
Öszves kis gyűlés dec. 9.	389
A' jövő évi ülőssor	—

	Lap.
Könyvtári gyarapodás	389
Öszves kis gyűlés dec. 21.	390
<i>Wenzel</i> : Werbőczy Istvánnak velencei követsége . . .	—
<i>Petényi</i> : A' rózsás pirókról	399
Könyvtári szaporodás	413

Képmelléletek.

A' kígyósi niello-művek	168
Rózsapirók' jérczéje	399

Sajtóhibák :

74. l. 26. sor	birólag	<i>helyett olv.</i>	bízólag
75. — 18. —	életörömnék	— —	életörömek'
77. — 1. —	vigyázva	— —	vágyva
— — 3. —	illy	— —	igy
— — 4. —	mezején	— —	mezejére
— — 42. —	Simoncsicz', Incze'	— —	Simoncsicz Incze'
78. — 1. —	tudata	— —	tudta
— — 24. —	baranyának !	— —	barányának ,
— — 33. —	meghóditottnak	— —	meghódítottaknak
79. — 45. —	négy év	— —	négy évi
80. — 11. —	kiadásban	— —	kiadásában
— — 23. —	életíratára	— —	„életírata“ szavaira
84. — 35. —	kitüntetéséről	— —	kitüntetéseiről.
— — 17. —	Díószegi, Fazekas'	— —	Díószegi-Fazekas'
85. — 43. —	De itt	— —	Itt

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

X. Év.

1850. JUN. JULIUS.

I. Sz.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUN. 10. 1850.

Gróf Andrássy György másod elnök' elnöklete alatt

Jelen voltak: Bene, Császár, Fáy, tiszt. tt. — Balogh, Bugát, Czech, Döbrentei, Erdy, Gebhardt, Györy, Horváth Cyrill, Jerney, Kállay, Szász, Szemere Pál, Szilasy, Sztrokay, Vállas rendes tt. — Csatsko, Garay, Karácson, Karvasy, Kiss Fer., Lukács, Mátray, Nendtvich, Pauler, Peregriny, Podhradczky, Reguly, Repicky, Széchy, Székács, Szönyi, Tasner, Tóth L., Walther lev. tt. — Toldy F. titoknak.

GR. ANDRÁSSY GYÖRGY

elfoglalván az elnöki széket, az ülést a' következő beszéddel nyitotta meg:

Tekintetes Academia! Midőn ezen magyar tudós társaság' kisebb gyűlését egy zivatarteljes boldogtalan időszak és közel egy évi önkénytelen szünidő után mint felsőbb helyről megerősített ideiglenes másod elnöke én nyitom meg, ki e' parancsnak egyedül trón és haza iránti hűségből hódoltam, lehetetlen a' Tek. Academiához néhány szót nem intéznem.

A' cs. teljhatalmu biztos b. Geringer úr ő exja az academia' körében annyi szellemi erőnek gyümölcstelen pangását sajnálva tapasztalván, működésének újabbi megindítását ennek tagjaiból összeálított egy bizottmányra bízta, mellynek véleményét és kívánságait egész terjedelmében elfogadta, az igazgatósági, a' nagy és köz gyűlések' tartását nem még ugyan, de a' kis gyűléseket megengedni, 's így tudományos társas működésünk' folytatására tért nyitni méltóztatott. — Ő exjának bizodalom és kíméletteljes egész eljárása bővebb ábrázolást nem igényel, és a' Tek. Academia, nem kételkedem, a' bizottmány által már egyelőre is kijelentett köszönő hálás és kezeskedő szavait helyeselni nem csak, hanem érezni annak szükségét is, hogy azokat tettel kell bécizonyítani, t. i. intézetünk eredeti rendeltetésétől el nem térve, egyedül és kizárólag tudományos működésekkel foglalkodni, rendszabásainkhoz szigoruan és lelkiismeretesen ragaszkodni, szóval: utunkat „csendesen és ártatlanul“ mint az alapítványlevelek is elég jellemzőleg kikötik, folytatni.

Egyébiránt e' bizottmány' jegyzőkönyvei azonnal közzé fognak tétetni. — Nemzeti nyelvünk az academia' közvetlen és közvetett buzgó működései által kétségtelenül sokat nyert, sokat, sőt annyit,

hogy fő cél helyett, úgy gondolom, most már eszközül is szolgálhat a' valódi műveltség', alapos tudományosság' terjesztésében.

És ezek azon magasztos, az egész emberiséget érdeklő czélok, melyekre véleményem szerint az academia mint egyik fűtényező *kell* hogy kiválólag fordítsa figyelmét és munkásságát, *kiválólag* azok felé törekedjék rendszabásaink' értelmében, buzgóan, csendesesen és ártatlanul igyekezzék magyar édes anyanyelvünket általánosan megkedveltetni és megbecsültetni.

Az academia' jövője és jótékony hatása a' magyarság' neme-sebb kimívelődésére, kivált most már, és mindenkorra ezentúl, legbensőbb győződéseim szerint, kirekesztőleg a' legszigorúbb politikai becsületességen és a' fennebb érintett alapokon nyugszik.

Legyen végre szabad azon reményemet kifejeznem, hogy e' társaság' tisztelt elnöke útjából szerencsésen visszatérvén, nem sokára elfoglalandja elnöki székét, mit midőn a' Tek. Academiával egyértelműleg ohajtanék, magamat a' Tek. Academia' szíves bizalmába ajánlom.

Erre a' *titoknak* az academia' nevében megköszönte a' mélt. gróf úr' buzgó közbenjárását, mely által az intézetet kétes állapotjából, szerkezete és önállósága' megmentésével, régi állásába visszavezetni sikerült, megjegyezvén, hogy valamint eddig, úgy ezentúl is a' nyelvet mint eszközt, a' *tudományok' magyar nyelven művelését és terjesztését* pedig mint fő czélt fogja tekinteni, 's e' rendeltetését a' lehetőséghez képest teljes buzgósággal létesíteni.

— Következett a' Magyarország' polgári teljhat. cs. Biztosa b. Geringer Károly úr' ő exja által megerősített *bizottmányoknak*, mely gr. Andrássy György igazg. és tiszt. tag' elnöksége alatt Fáy András és b. Prónay Albert igazgató, Bene tiszt., Döbrentei és Szilasy rend., gr. Dessewffy Emil és Tasner lev. tagokból, Toldy *titoknak* és Helmezy pénztárnokból állott, *ülési jegyzőkönyvei' felolvasása*, melyekből az academia teljes megnyugvást merítvén a' történetek iránt, szíves örömmelalkoztatban tanúsította abbéli helyeslését, is, miszerint a' *bizottmány* a' betegsége által meggátolt gróf Széchenyi István úr' helyébe, helyettes másod elnökül gróf Andrássy György alapító, igazgató és tiszteleti tagot kérvén ki, annak szabályszerűti felsőbb megerősítettését kieszközölte.

— Továbbá olvastattott, 's itt közzé is tétetik a'

TITOKNOKI JELENTÉS

az Akademiának 1848 és 49-diki működéséről.

I. Az Academia e' két évben 45 kis gyűlést tartott, és pedig 1848-ban özsveset tizenkilenczet, osztályit tizennyolczat; 1849. négy özsveset és négy osztályit. — Szünidő 1848-ban július 11-től szeptember 11-ig; 1839-ben az év első négy havában, úgy annak egész második felében az ostromzári tilalom' következtén ülés nem tartatott, valamint, az országos zavarok miatt, nagy, igazgatósági és köz ülés sem.

II. A' mi az Academia' *tudományos munkálkodásait* illeti, azok a' hat osztály' sora szerint rendezve a' következőkből állottak.

A' *nyelvtudomány'* köréből mindenek előtt megemlitendő a' nagy szó tár, melyben annak fő dolgozója *Czuczor Gergely*, köz

tudomása szerencsétlensége miatt, 1849-ben csak 4 hónapig munkálkodhatott; így dolgozó társa Fogarasi János is tetemesb hivatalos elfoglaltsága, majd a' dolgok' bizonytalansága által támadt tétetlenség miatt épen nem; minél fogva e' munka az I betűnél tovább nem haladhatott. Az academia e' fennakadást annál mélyebben fájlalja, mert több ízben e' végre kiküldött tagjainak tudósításai, de az 1848. előterjesztett mutatóványok, 's különösen Czuczornak oct. 23. előadott szónyomozástani értekezése is ujra meggyőzték az intézetet arról, hogy e' nagyszerű munkával a' nemzeti nyelv' tudományos ismeretének alapja állandóan meg leszzen vetve. Megemlítenő még, hogy ez év' lefolyta alatt a' nagy szótár' anyagaihoz *Hanák János* közel ezer állatnév' gyűjteményével járult. — A' nyelvemlék-gyűjtést és másolást *Döbrentei Gábor* a' m. kir. udv. kamara' levéltárában folytatta. — A' nyelvtudományi osztály' üléseiben kétszer folyt érdekes eszmecsere az összehasonlító nyelvészet' körében; egyszer midőn *Kállay Ferencz* az „ól“ és „akol“ szók' nyomait vizsgálta számos indoeurópai és ural-altai nyelvekben; más ízben, mikor *Szabó Károly* mint vendég az óhellen és magyar nyelv' közös gyökereit előterjesztő munkájából olvasott fel mutatóványokat. Figyelemben részesültek *Repický János*' székfoglaló értekezése, melly a' sanscrit és perzsa nyelvek' alakítani párhuzamát terjesztette elő; úgy *Szabó István* levelei, mellyek több magyar nyelvvizsgálati tárgyakon kívül különösen az *l* hangnak nyelvünkben chamaeleoni természetét fejtegetik.

A' philosophiai osztály' szőnyegén a' következő tárgyak fordultak meg: *Rónay Jácint* beköszöntőleg kaponyatani nézeteit terjesztette elő; *Palotai József* a' származtató módszerről a' bölcsészethen értekezett; *Kállay Ferencz* az ösvilágban keleten és nyugaton feltűnt bölcsesetek' rokonságát fejtegette; *Szilasy János* Voltairet mint bölcsészeti méltatta; *Vandrák András*' székfoglalója Fries Jakab' bölcsészeti tárgyalta; *Szontagh Gusztáv* folytatólag Ulrici' munkáját a' bölcsészeti' alapelvéről ismertette; *Szilasy János* a' bölcsészethen a' természeti tudományokra való viszonyában műveléséről, és szinte ő a' divatozó tanmódszerről 's különösen a' társalgási módszer' előnyei 's mikép alkalmazásáról értekezett. — A' hazai bölcsészeti' történetére vonatkozva, *Döbrentei Gábor* egy XV. századbeli névtelen magyar deista bölcsészeti' ismertetett meg; *Szilasy János* pedig Makó Pál és Horváth János XVIII. századbeli magyar bölcsészeket tárgyalta. — Philosophiai műnyelvünk is három ízben foglalta el az osztály' figyelmét.

A' történettudományi osztályban *Lányi Károly* a' XV. századi magyar egyetemek' belrendezete' bővebb előadásával, *Palugyai Imre* pedig Dalmátországnak hazánkhozi viszonyai' történeti vázlatával foglaltak széket. *Érdy János* a' Crouy nemzetség' okleveles történetét terjesztette elő. *Czech János* a' magyar nádorok

időtábláit előadó munkáját mutatta be 's azt élő szóval 's kiolvasásokkal ismertette. *Waltherr László* Varkocs György XVI. századbéli hő-sünnkről 's nemzetségeről értekezett.

A' hazai régiségeket illetőleg *Érdy János* egy az Ipoly torkolatánál általa felásatott, szerinte IX. századbéli sírt, úgy egy a' pesti sáncz-ásások' alkalmával talált, hihetőleg II. századbéli római sírt is rajzokban és leírásban ismertetett meg; szinte ő más alkalommal a' saját intézkedése alatt a' székesfejérvári régi főtemplom' helyén eszközölt ásások' eredményeiről értekezett, azoknak tartalmát is, mely tetemekből 's arany, ezüst és vas ékszerek és eszközökből áll, a' nemzeti museum' egyik teremében előmutatván. Ugyanezekről szólt *Jerney János* is. Magyar műemlékekre tartozólag *Gyurikovics György* a' Trencsén és Pozsony vármegyékbelieket ismertette; *Lugossy József* a' sitéri régi templom' meszeletének lefejtése után általa fölfe-dezett falfestményeket magyarázta 's terjesztette elé rajzolatban; *Nagy Iván* némi XVII. századbéli lobogókat ismertetett meg; *Jerney János* némi a' külföldön is figyelmet gerjesztett, állítólag Erdélyben lelt, ércz buzogányt és sphinxet, rajzaik' előmutatása mellett, bírált meg, azokat ujabbkori koholmányoknak bizonyítván; *Waltherr László* némelly Keszthelyen őrzött régiségeket terjesztett elé szinte rajzokban. — *Érdy* és *Jerney* még némi írásos sziklacsoportokról értekeztek, mik a' kül- és belföldön találtaknak. — A' magyar történeti kútfolk' kiadása, nem kedvezvén az idő, újra nem mozgathatott; de készített 's terjesztett fel az academia, osztályi bizottmány' terve szerint, a' kormányhoz kért egy nemzeti közlevéltárnak a' törvénytudomány' érdekében felállítása iránt; mely azonban minden következés nélkül maradt.

A' m a t h e m a t i c a i o s z t á l y b a *Arenstein József* székfoglaló értekezéssel lépett be, az úgy nevezett virtualis utak' elve' olly általános alkalmazhatóságáról, miszerint abból az öszves erőszet' minden tételei mint egy fő elvből következnek; más ízben ugyanaz a' rationalis gyökök' feltalálásáról értekezett. *Győry Sándor* a' negyedfoku egyenleteket, ismét a' gyökérhúzásokat fejtegette. *Vallas Antal* némi, a' képzetes mennyiségek' tulajdonságait 's mind analytici mind tértani értelmeket előterjesztő pályairatról, végre *Kiss Károly* hadi ügyünk' korszerű átalakításáról értekezett.

A' t ö r v é n y t u d o m á n y i o s z t á l y b a n *Hunfalvy Pál* Aristoteles' elméletét a' jogról terjesztette elő, a' nicomachosi ethica' V. könyve szerint; *Sztrokay Antal* a' romaiaknál divatozott adórendszerről 's az ezzel összekötött szavazási jogról, *Frank Ignác* székfoglalólag az ösiség és elévülésről, *Császár Ferencz* szinte így az adós' személyének megítélhetőségéről, *Csatsko Imre* a' természeti jogról, ismét *Sztrokay Antal* az önkormányzatu helytartóságokról, *Pauler Tivador* a' végszükség' jogáról, *Fabricsz Sámuel* a' béke-bírákról, más ízben az állodalomnak a' nevelés és közoktatás körüli

jogai 's kötelességeiről értekeztek; *Wenzel Gusztáv* sz. István királyunk' törvénykönyvének XII. századbeli, Endlicher által fölfedezett kéziratát ismertette. A' nemzeti gazdasázhoz tartozólag *Győry Sándor* a' közlekedési rendszerről 's a' szárazföldi és vízi közlekedés' arányban tartásáról; úgy a' munkafelosztás' kiképződéséről értekezett.

A' természettudományi osztályba *Petényi Salamon* a' vadász sólyom' története' előadásával köszöntött be. *Nendtvich Károly* a' föld' jövődjéről, más ízben a' Bihar megyei kőszenekről értekezett, ezen előadását előmutatásokkal 's kísérletekkel követve. *Frommhold Károly* vendég meteorologiai észleléseit 's az azokat képleg felmutató tábláit terjesztette elő. *Kiss Ferencz* az általa 1832. nov. 13. Budán észlelt csillagfutásról közlöttes észleletét. *Bugát Pál* a' lélek physiologiáját terjesztette elő. — A' természeti tudományok' hazai történetére tartozólag *Hanák János* az állattanét adta elő, különösen a' folyó század' elejétől az academia' felállításaig terjedő időszakban. — A' természetrajzi műnyelv' dolga ismételve elfoglalván az osztály' gondjait, szinte *Hanák János'* előadása' nyomán, a' nyelvtudományi osztálynak is hozzájárultával, az állat-, növény- és ásványnevek' magyarítása körül követendő elvek határozattak meg, úgy egyes műszók' vizsgálata 's megállapítása is folyt. — Végre *Balogh Pál*, a' természettudósok' soproni és velencei gyűléseire kiküldött tagok' megbízásából e' két gyűlésről tudományosan kidolgozott bő jelentést tett.

Az ös z v e s ü l é s e k b e n némelly a' magok helyén említett székfoglaló 's más tudományos előadásokon kívül a' titoknok *Schedius*, *Pyrker*, *Gyurikovics*, *Szalay Imre* és *Péczely* elhunyt tagok' emlékezetét ünneplette érdemeiket előterjesztő gyászbeszédekkel. — Ugyanezekben tárgyalatott még 1848-ban az akkori országgyűlésén hozott *sajjtótörvény*, mint a' melly az egész írói rendet 's az irodalmat, különösen pedig az academiát is közvetlenül érdekli, minek folytán az igazságügyi ministeriumhoz némelly a' közérdekben tanácsosnak látszó módosítások iránti vélemény terjesztetett fel, de melly kormányi vagy törvényhozási tárgyalás alá nem került. — Az academia' *pályajutalmait* illetőleg: 1848. martius 31. volt határnapja a' nyelvtudományi és mathematicai osztályok' részéről hirdetett egy nyelvjárástani 's egy mathematicai - encyclopaediai kérdésre készíttendő feleletek' beküldésének. Az elsőre egy felelet érkezett, melly vizsgálat alá ment; a' másodikra egy sem, 's azért az osztály annak ismétlését kérte: de nem tartatván meg az 1848-ki nagy gyűlés, mind a' kettőnek ügye függőben van. — 1849. martius' utolsója a' philosophiai, történet-, természettudományi és mathematicai osztály' köréhez tartozó, öt rendbeli versenynek volt határnapja: de csak az *Ujváry-féle* rendkívüli (történeti) jutalomra érkezett egy pályairat, mellynek vizsgálata el is rendeltetett; a' többiek iránti in-

tézkedés mind az elmék' nyugtalansága, mind a' pénztár' megfogyatkozott állapotja miatt alkalmasb időre halasztatott. — Nagy gyűléseknek e' két évben nem volta miatt, a' két-kétszáz arany *nagy jutalmak'* elitélése és kiadása is elmaradt. — A' *nyomatás végett beadott kéziratok* közül egyedül *Repicky János'* arab nyelvtana nyert helybenhagyatást, 's ajánlatott az igazgatóságnak kiadás végett. — A' *nyomatások* is e' két év alatt teljesen fel voltak függesztve, úgy hogy az Academiai Értesítőből is csak az 1848-diki folyam' első három száma jelent meg. — Végül *utazások* ez években nem eszközöltettek; de megemlítendő éjszakai utazónk *Reguly Antal'* hontérése, 's hogy ő jelenleg studiumai 's tapasztalásai' eredményeinek feldolgozásával foglalatoss.

III. *Külföldi viszonyainkat* illetőleg, az academia e' két évben a' tudományok' bajor királyi és porosz kir. akademiáitól vette azoknak évkönyveit és egyéb tudományos kiadásait szokott módon esérében.

IV. Az academia' *gyűjteményei*, különösen könyv-és kéziratára, ez idő alatt is gyarapodtak, ha kisebb mértékben is, külföldi tudósok' küldeményeivel. A' *könyvtár'* Teleki-féle részének alapczímtára nagyobb részt megkészült az új alkönyvtárnok által. A' könyvtári utasítás pedig a' tagok' használatára 1848-ban ki is nyomtatott.

V. A' *személyzet* et illetőleg, nagy gyűlés nem levén: sem pártfogó 's új elnökség, sem tagok nem választattak. Helyettes segédjegyző Lukács Móricz lev. tag kormányhivatalt nyervén, 1848. áprilisban vett említett tisztségétől bacsút; 's különben is megritkulván a' foglalkodások, helye a' titoknok' javaslatára nyíltan hagyatott. Továbbá a' könyvtári írnok Varga Soma vármegyei hivatalba menvén át, helyébe alkönyvtárnoki ranggal a' másodelnök úr *Repicky János* lev. tagot nevezte ki 1848. július 1., ki azóta hivatalát folyton 's a' legnagyobb szorgalommal és pontossággal látja el.

Halál által, mennyire a' titoknoki hivatal előtt tudva van, a' társaság következő tagjai vesztette el: az igazgatók közül b. Perényi Zsigmondot; a' tiszteletiek közül Ragályi Tamást, Stáhly Ignáczt és Szalay Imrét; a' rendesek közül Horváth Józsefet és Péczely Józsefet; végre a' levelezők közül Bresztyenszky Bélát, Degerando Ágostot, Dohovics Vazult, Gyurikovics Györgyöt, Hanák Jánost és Mezzofanti bíbornokot.

Megindulhatván ismét az előadottak szerint a' heti ülések; azon tekintetből, minthogy a' mathematicai osztály' helybeli tagjai' száma háromra olvadt le, a' törvénytudományi osztály' munkaköre pedig a' legújabb viszonyok által több tekintetben megszükkült; elfogadtatott a' titoknok' indítványa, melly szerint amaz a' természettudományi osztálylyal, ez a' philosophiaival egyesülve tartandja üléseit. Magának az üléssornak megalapítása a' másod Elnök úr' kivánságához képest a' jövő ősves kis gyűlésre halasztatott, midőn az academia' első elnöke, gróf Teleki József úr ő exja, erdélyi utjából reménylhetőleg visszatérvén, az elnökséget átvehetendi.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUN. 17. 1850.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő erja' elnöklete alatt

Je len gr. Andrásy György másod elnök. — *Bene, Császár, Kubinyi tisz. tt.* — *Bajza, Czech, Döbrentei, Erdy, Gebhardt, Horváth Cyr., Kállay, Szilasy, Szontagh, Sztrókay rr. tt.* — *Bertha, Csatsko, Garay, Hunfalvy, Kuthy, Lugossy, Lukács, Mátray, Pauler, Peregriny, Podhradzky, Reguly, Repicky, Széchy, Székács, Szönyi, Tasner, Waltherr lev. tt.* — *Toldy Ferencz* titoknok.

— A' nmélt. Elnök hosszas elválás után érzékeny szavakkal üdvözlőlvén a' társaságot, arra figyelmezteté, mikép ennek most még inkább mint valaha hazafiúi köteleességében áll öszvesen és fejenként a' magyar nyelv és irodalom' virágzását teljes erővel előmozdítani és biztosítani, 's ebbeli igyekezeteivel a' fejdelem iránti hűséget összekötni. A' mélt. másod Elnök úrnak is megköszönte abbéli fáradozásait, mellyek' eredményeként tekinthető, hogy az academia ismét gyülekezhetik, 's társas munkálatai' fonalát újra felveheti. Ez után az üléssor' meghatározása következő, azon tekintetből, hogy az Elnök Szirákon lakta' daczára minél gyakrabban jelen lehessen az ülésekben, ezek minden második szombatra és hétfőre tűzettek, mikhez képest az üléssor ez évre ekkép állapítottatott meg:

Jun. 24. Nyelv- és széptudd. osztálya.	Sept. 28. Math. és term. tudd. oszt.
Jul. 6. Philos. és társad. tudd. oszt.	— 30. Öszves acad. gyűlés.
— 8. Történeti osztály.	Oct. 12. Nyelv- és széptudd. osztálya.
— 20. Mathem. és term. tudd. oszt.	— 14. Philos. és társad. tudd. oszt.
— 22. Öszves acad. gyűlés.	— 26. Történeti osztály.
Aug. 3. Nyelv- és széptudd. oszt.	— 28. Öszves acad. gyűlés.
— 5. Philos. és társad. tudd. oszt.	Nov. 9. Math. és term. tudd. oszt.
— 17. Történeti osztály.	— 11. Nyelv- és széptudd. osztálya.
— 19. Mathem. és term. tudd. oszt.	— 23. Philos. és társad. tudd. oszt.
— 31. Öszves acad. gyűlés.	— Öszves acad. gyűlés.
Sept. 2. Nyelv- és széptudd. oszt.	Dec. 7. Történeti osztály.
— 14. Philos. és társad. tudd. oszt.	— 9. Math. és term. tudd. oszt.
— 16. Történeti osztály.	— 21. Öszves acad. gyűlés.

— Ezután a' titoknok az academia' nevében azon kérést terjesztette az elnökség elébe, hogy miután a' nagy szótár' folytatolagos kidolgozása szerkesztőjének Czuczor Gergelynek kufsteini fogsága' következtén fennakadt: tétetnék annak Pestre visszabocsáttatása iránt lépés; mire az elnök úr a' tudomány' érdekében szíves készséggel vállalkozott is.

— Következett a' nyelvtudományi osztály' azon jutalomkérdésére, melly a' nyelvek' rokonsági rendszerét 's a' magyarnak abbani helyét tárgyalja, f. évi martius' 31-ig mint határnapig beérkezett egy pályamunkának (Montenebbiből vett arab jelszóval) bemutatása 's általában az e' két évi versenyügy' kérdésének tárgyalása. Az academia úgy hitte, hogy miután a' 1849. és 50-re szólott hat jutalomtétel közül csak kettőre jött felelet, u. m. taval az Ujváry-féle életrajzi feltételre egy, 's ezidén a' nyelvtudományra szinte csak egy: e' nyomott állapotja a' pályázásnak egyedül e' minden tudományos munkálkodásra nézve olly igen kedvezőtlen két évi időszaknak tulajdonítandó, 's hogy a' tudomány' érdekében ohajtható, miszerint valamennyi ez időre kitűzve volt, 's vagy megfejtő nélkül maradt, vagy csak egyes pályázó által megkísértett kérdésekre új verseny nyíljék. Ennél fogva az ügy' részletes tárgyalása az osztályokhoz utasítottatott, hogy azok' nyilatkozása' nyomán e' kérdések netáni ismétlése iránt új intézkedés történhessék.

— A' könyvtár' számára beadattak:

a' tudományok' ausztr. cs. academiájától az ausztriai német és illyr tartományok' hegyi és vízi abrosza' három keleti lapja.

a' tudományok' porosz kir. academiájától: 1. Abhandlungen der kön. Akademie d. Wissenschaften zu Berlin aus dem J. 1847. Berlin, 1849. — 2. Mo-

natsberichte der d. kön. Akad. d. Wiss. vom July 1848. bis Juny 1849. - - 3. Verzeichniss d. Abhandlungen der kön. Akad. d. W. Berlin, 1848. — 4. A' porosz academia' természettud. jutalomkérdései, melyek a' teremben kifüggeszteni rendeltettek.

a' *Kisfaludy Társaságtól* : 1. A. Kisfaludy-Társaság' Évlapjai. VII-d kötet. Buda, 1849. — 2. Hellen Könyvtár, kiadta a' Kisfaludy-Társaság. V. és VI. kötet. Pest, 1849. — 3. A' szépzészet' alapvonalai, Greguss Ákostól, kiadta a' K. Társ. Pest, 1849.

a' *Reguly-Társaságtól* : Reguly-Album. Pest, 1850.

Bizoni Károlytól : Scheureri Rizologia hebraea. Bazil. 1723. — *Deutsch Ferencz* orvostudorítól : *Magyarország' ásványvizeinek térképe. Ívlap. Temesvár, 1849. — *Machold Fülöp* beszterczebányai nyomtatótól 28 db nyomtatvány 1848-9-ből. — *Márkfi Sámuel* egyetemi tanártól : *Hitkötelyek. Pest, 1849. — *Szabó József* egyet., ideigl. tanártól : *Bányaműszótár. Német-magyar rész. Buda 1848. — *Szabó Imre* egyetemi volt tanártól : *A' zsöllérleány. Pest, 1850. — *Szentkirályi Zsigmond* lev. tagtól : *Néhány törvényjavaslat a' bányaipar' ügyében. Kolosv. 1849. — *Toldy-Ferencz* titoknoktól : *A' magyar történeti költészet Zrínyi előtt. Első közlemény. Bécs, 1850.

— A' *kézirattár*' számára *Szász Károly* r. tag e' két nagybecsű kézirattal kedveskedett: 1. erdélyi országgyűlési végzemények' gyűjteménye, többnyire eredeti példányokban. 2. Nagy-Ajtai Cserei Mihály Historiája.

KIS GYÜLÉS, JUN. 24. 1850.

A' nyelvtudományi osztály' részére.

Nmélt. gr. *Teleki József* úr ö *exja'* elnöklete alatt

Jelen Balogh rt. *Garay*, *Hunfalvy*, *Lugossy*, *Mátray*, *Reguly*, *Repicky*, *Székkács* lev. tt. — *Más osztályokból* : *Bajza*, *Döbrentei*, *Érdy*, *Gebhardt*, *Horváth Cyr.*, *Kállay*, *Szász*, *Szilasy*, *Sztrókay*, *Zádor* r. tt. — *Csatsko*, *Peregriny*, *Széchy*, *Tóth*, *Walther* lev. tt. — *Toldy F.* titoknok.

MÁTRAY GÁBOR lt.

egy hártýára írt régi magyar kéziratot mutatván be, azt a' következő előadás-sal kísérté :

Főtisztelendő Dr. *Simor János* úr, ez előtt az esztergami érsekmegye' kormánytitoknoka, jelenleg Bécsben az ágostonszerzeti kolostorban létező lelkészsképezde' előjárója, 1848. novemberben a' magyar nemzeti Museumnak egy finom hártýára magyar nyelven írt régi kézirat- töredéket volt szíves ajándékban küldeni, melyet ő Epölyön(Eppöl, Eppel) Esztergam vármegye' esztergami járása' déli szélén levő faluban egy ottani paraszt embertől nyere hihetőleg akkor, midőn Bajnán, melynek Epöly fiókja, lelkész volt. Több ízbeli tudakozódásom e' kézirat felől mindeddig csak annyit juttatott tudomásomra, hogy a' kézirat Epölyön találtatott. Nem fogok azonban nyugodni, hanem igyekszem a' leghitelesb forrásból kifürkészni, miként jutott e' kézirat ama becsülendő paraszt gazda' birtokába, hogy e' szerint talán annak is nyomába juthassak, nem létezik-e még a' kézirat' egyéb része is valahol.

A' jelen kézirati töredék 12-ed rétű, és csak 7 levélre, vagyis 14 oldalra terjed; még most is egybefűzve, miként hihetőleg ere-

deti kötetében volt. Fájdalom! a' szövegnek sem eleje sem hátulja nincsen meg, 's így tökéletlen értelmű kezdete 's végével az olvasóban enyhíthetetlen sovárt gerjeszt a' munka' hiányzó részei' birhatása után. Mivel azonban e' hét levelen foglalt szöveg több czikkre oszlik, melyeknek tartalmai mindenkor a' czikk előtt veres betűkkel adatnak elő, némi megnyugvást lel az olvasó abban, hogy legalább ama' néhány czikk egy-egy egészet tartalmazván, belőlök a' munka' egykori rendeltetése felől bizonyossá tétetik. Kitűnik t. i. a' szöveg' egyikét helyéből, hogy e' munka lelki *elmékedéseket* foglalt magában a' *szent alázatosságról 's engedelmességről*, 's lelki gyakorlatul irattak a' ferencz-szerzetiek, és pedig (miután magyar nyelven írvák) ugyanazon rendű szerzetesnők' számára.

Hogy igen ügyes kéz írta, látszik a' csinos és pedig már a' gömbölyűbb *fracturához* hajló írásból; 's hogy azon korban készült, midőn már a' magyar helyesírás' rendezettebb szabályait követék az írók, kitűnik e' néhány lapi szövegben tapasztalható helyesírási egyenlőség 's következetességből, a' nyelv' rendesebb szabályai fenntartásából.

Nem csak ez okból tehát, de azért is, mert íróhártján van írva 's írásmód, betűk' alakja, egyes kifejezések 's nyelvbeli sajátságok csaknem mindenben megegyeznek Vas megyei birtokos Guary Miklós kir. udvarnok' hazánkfánál egykoron őriztetett „*elmékedések a' pokol' kínjairól 's rágalmazásról*“ című régi magyar kéziratéival, melyet holdog emlékü tudósunk Horvát István, kit hamvaiban is örökké áldani minden hazafinak elegendő oka van, XIV-dik századbelinek tartott (Tudom. Gyűjt. 1835. III. kötet, a' 102—103. lapon), magam is hajlandó vagyok e' kézirat-töredéket a' XIV. század' végén, vagy legalább a' XV. elején készült műnek tartani.

Egyébiránt minden esetre e' kézirat egyike azon megbecsülhetlen kincsemeknek, melyek édes hazánk' számtalan viharai' daczára kedves nemzeti nyelvünk' emlékeiből fenmaradtak, 's áldhatjuk a' kezet, melly számunkra megőrzötte, hálás tisztelettel említhetjük a' derék honfit, ki nemzeti intézetünk' gondviselése alá bízta.

Ha nem tudnám, hogy a' tisztelt Academia' tagjai előtt eléggé ismereteseek az illy régi magyar kéziratokban szokásos helyesírás' módjai, jegyzeteim szerint az e' töredékben tapasztalt sajátságokat rendre előadnám; melyekkel azonban akaratom ellen is hosszadalmas lehetnék. Ez okból tehát csak röviden némely szót és kiejtést említek, melyek az akkori szójárás' divata' tekintetéből nem minden érdeknélküliek. Névszerint:

a) Nyelvtani tekintetben említendőnek tartom, hogy e' kéziratban a' főnévre vonatkozó számnév mindenkor (a' mostani szokás' ellenére) nem ik-es sorszám, hanem osztószám gyanánt használtatik, p. o. *harmad* példa, *negyed* példa, *ötöd* példa, nem pedig *harmadik*, *negyedik*, *ötödik* példa. Ezt tapasztaltam más régi magyar

kéziratokban is. Jele, hogy az ik-es sorszámok régente csak akkor használtattak, midőn magánállók voltak, nem pedig mint melléknevei valamely főnévnek. *b)* Az *andok* és *endek* végzetű egyszerű jövő idő az igéknél e' kéziratban igen gyakran használtatik, p. o. lejendek, bocsátandod, megutálándod, megutálándónak 's a' t. Jele, hogy ez már a' hajdankorban is divatozék. *c)* E' szó: *bün i* betűvel iratik, miként más régi kéziratokban is. Nagyon hajlandó vagyok tehát hinni, hogy hajdan nem *bün*, hanem *bin* volt szokásban; hacsak azt nem állítjuk, hogy e' szokást a' német papok hozák be, kik ez előtt (miként átalán még a' mi időnkben is) az ü betűt i-nek olvasák. Emlékszem egyébiránt, hogy gyermekkoromban gyakran hallám, miként magyar mesteremberek e' szót *bünös* így olvasták *bines* a' folyó század' első tizedében fülem' hallattára. *d)* Több ízben fordul elő e' mondat: „harmad, negyed, ötöd *példát vetni*.“ Mi nem egyéb mint példát előadni, példát mondani, példát előmutatni. *e)* Igen lélekismeretesen használtatnak az ik-es igék, p. o. dicsekedik, fényeskedik, dicseködöl, fényesködöl, láttatik, olvastatik, fohászkozik, levetközék, történék. *f)* A' és az névelők ritkán fordulnak elő annyira, hogy egész lapot találtam a' nélkül. *g)* A' határozott ohajtó mód' jelen idejének egyes száma' harmadik személyében a' régi szokásos bővítő rag gyakran használtatik; p. o. hirdetné-je, kajáltanája (hirdetné, kajáltaná). *h)* Szembetűnő, hogy e' szó *gyümölcs* mindenkor csak gymölcs-nek iratik, miként a' boldvai codex' halotti beszédeiben; mit azonban már más régi kéziratokban is tapasztaltam. *i)* E' szók helyett: annál, annyival, mennyivel, sokkal, e' szó is használtatik *nagygyal*; p. o. nagygyal inkább kell örülnöm. *j)* *Bizonnyos* szó helyett *bizonyosságos* használtatik; p. o. bizonyosságos nyeresége. Nem különben: — *Bizony* e' szók helyett: — valódi, valóságos, valóban; p. o. és elmene, mint bizony engedelmes. — Továbbá előfordulnak: *l)* *Némikoron* (némellykor helyett). *m)* *Fegyelmezni* (feddeni helyett); p. o. kezdé magát nagy keménységgel fegyelmezni. *n)* *Tisztössége nem adja vala* (e' helyett: „méltósága, tisztessége eredete, nem engedi vala“). *o)* *Keményységös* (kemény helyett); p. o. hogy eszök elveszőth volna az keménységös penitenciának miatta. *p)* *Megépöjték, megépítették* a' latin aedificare, 's német erba-uen értelmében; azaz: ajtatosságra gerjeszték, szellemi élet szerzettek; p. o. a' Kristusnak johait megépöjtötték volna, — az Christusnak johait ekképpen megépöjték. *q)* *Bulcsot* vevén, azaz: búcsút vevén. Tehát hajdan *bulcs* volt a' gyökszó, nem pedig búcsú. Bulcs nevű helység ma is van honunkban. *r)* „Lelkének anyali kiességével“ — azaz: tisztaságával, magasztosságával. És th.

Felolvasatott ez után két czikk az említett kéziratból.

Toldy Ferencz a' Simor-codex' korára nézve azt jegyezte meg, hogy az félreismerhetlenül ugyanazon írókezet tüntetvén elé, melly az egyetemi könyvtárban levő, 1508-ban írt úgynevezett Nádor-co-

dexet írta, de szilárdabb lévén 's így az író barát' ifjabb korára mutatván, az ha nem is a' XVI. század' elejéről, minden esetre a' XV-nek végéről való. A' Guary-codexx elvont nyelvi párhuzam is, mely azonban bővebb megalapíttatást kívánna, a' korra nézve ugyanazon eredményt adja, mert az nem XIV. századbeli, mint Horvát István gyanította, ki annak csak tíz levelét ismerte, hanem, mint Döbrenzei czáfolhatlanul bebizonyította, a' XV. század' végéről van, noha a' 3. és 7. darabon kívül, melyek kétség kívül a' XV. század' közepén túl szereztettek, többi darabjai, nyelvök szerint, valóban a' XIV. századra mutatnak vissza.

— Ez után

TOLDY FERENCZ titoknak

szent Margit' magyar legendájáról értekezett. Előadta mindennek előtt, hogy majusban Bécsben mulatván, az academia' részére még az elhunyt Nádor-Pártfogó által kieszközlött felsőbb engedelem mellett a' cs. udv. kamara' levéltárában levő példányát szüz *szent Margit'* életének megvizsgálván, úgy találta, hogy az nem egyéb, mint azon, debreczeni Kovács Pál által néhai udv. könyvtárór Kollár Ferencz' részére az udvari könyvtárnak azóta elveszett codexéről készült másolat, melyről Horvát István a' magyar nyelv' régi maradványairól írt értekezésében (Tud. Gy. 1835. II.) emlékezvén úgy vélekedett, hogy az Kollár' többi kézírataival együtt a' cs. titkos levéltárba jutott. A' dolog különben van; a' Kollár' kézíratai t. i. csak akkor vették meg az udvar által, miután egy részök már elárvereztetett. Ez utóbbiak közt volt a' kérdéses *Margit* legenda; mely eladatván közel negyven évig magán kezekben forgott, míg végre 1821. június 8. azon okból, hogy az onnegy kötetben némelly, birtokjogokat illető oklevelek és acták' másolatai is foglaltatnak, a' cs. udv. kamara által megvétetett. Ennek a' Pray' kiadásával, 's mennyire előadó' jegyzései engedék, a' nemz. museumban levő, a' XVI. század' elején készült másolatával tett összehasonlításából kitűnt, hogy e' két másolat lapról lapra, betűről betűre, még törléseit is ide tudva, tökéletesen megegyezik annyira, hogy az udv. könyvtár' elveszett hárttyairata (mellynek a' Kolláré hív másolata) 's a' museum' papirosra írt codexe tökéletesen megegyeztek. Nem olly bizonyos, vajjon Pray a' kettőnek egyike után készítette-e kiadását? Legalább feltűnő, egyes eltéréseken kívül mik leírasi hibák is lehetnek, az *u* betűnek állandó alkalmazása *v* helyett, értve ott, hol az *e*-vel összetéve hangzó erővel bír, holott mind a' Kollárféle másolatban, mind a' museum' codexében az *o* hang állandóan *ev*-vel fejeztetik ki. Ilasonlókép feltűnő miszerint Praynál 's utána Vajda Sámuel' kiadásában is két szakasza a' szövegnek úgy van, zavart renddel, felcserélve, miszerint kísértetbe jönnek egy harmadik codex' léteztét tenni fel, hol a' terniök hibából összezavartatván, a' szöveg' folyamata megzavartatott, a' nélkül hogy Pray azt észre vevé: ha Horvát István határozottan

nem állítaná, hogy ezer bajjal végre nyomába jutott, mikép a' Wiczay' példánya, melyet utóbb Jankowich szerzett meg 's most a' museumé, csakugyan Praytól került. 'S ez esetben a' hibák és eltérések Prayt terhelik, 's a' codex' újabb, hibátlan kiadását nagyon ohajthatóvá teszik: mi mellett az előadott okokból a' Kollárfele másolat segedelmet nem nyújthatván, annak az academia' részére lemásolása teljesen felesleges.

Ezek' bejelentésétől szóló alkalmat vett némely megjegyzéseit közölni magáról sz. Margit' legendájáról. Mindenek előtt k o r á t illetőleg Horvát István' abbeli állítását hozta fel, mely szerint „bizonyos, hogy ez az Élet már a' *tizenharmadik* században íratott“ (Tud. Gyűjt. 1835. II. 112. l.), 's azon helyére a' legendának, mire Horvát alapítja állítását, 's mely szerint a' Margit' szentsége' vizsgálására kiküldött egyházi férfiak az adatokat összegyűjtván, „nekünk is (t. i. a' dömés barátoknak) IRNIA hagyák, miképpen jól látjátok, AZ Ő LEGENDÁJÁT“ azt jegyzette meg, hogy Horvát a' Pray' kiadásában (316. l.) levő hibát (nekeunk es jrNa hagyak) önkénytesen javította *irnia*-ra, mely olvasás nyelvtanilag lehetetlen „írnunk“ helyett; 's hogy ezt már Vajda Sámuel, 1782-ki budai kiadásában helyesen olvasta *irva*-nak, a' minthogy a' Jankowichnál volt 's utóbb a' nemz. museum' birtokába került codexben a' 123-d. lapon csakugyan *jrua* áll. Előadó ez alkalommal nem rejthette el csodálkozását, mikép kerülheték el Horvát figyelmét, ki mégis úgy látszik végig olvasta a' legendát, azon számos helyek, melyek a' *későbbiséget* nyilván hirdetik, millyek péld. Pray' kiadása' 303. lapján ez: „Ezenképpen fel eulteuzteteek nagy syralmakkal, es fazkodasokkal, és mykoron volna immar veternyenek ideye fel veveek ez zent zuznek eu zentseges testét, es el hozak, es le tevek az kar alatt, yollehet altalyaban nem nevezy meg az Legenda helyet, hanem chak zent egyhaznak mongya, de menere az Legendanak folyasa targya, az kar allyat mongya zent egyhaznak.“ A' magyar legenda tehát egy előtte létezetből később készült, és *ollyankor* midőn szent Margit' kortársai közül immár egy sem élt a' szigeti klastromban, különben a' helyet, mellyen a' szent kiterítve volt, szemtanúktól tudható a' magyar író 's nem kelle azt a' deák legenda' folyamatából kisütnie. Ismét a' 319. lapon: „Ennek utanna futa egy kys mezeuckere, kyt *mastan hyvonk* clastrom keuzepenek, az *ideuben* ot myelnek vala az sororok nyarban“; és ismét a' 321. lapon: „Es eu maga be eseek az kutban, mert az *ideuben* az *kutat* nem kerehtetteek keurnyul keuvel *mykeppen mastan*“; ismét a' 323. lapon: „Tahat el mene zent Margyt azzon az eu kamorachkayaban az eu jmdasagynak helyere, hog ky vagyon az kar keuzeut, es az keufal keuzeut, azaz *kyt mastan hyvonk* Zent Margyt azzon helyenek.“ Feltehető-e, hogy az itt érintett változások, különösen a' klastrom' külön helyiségei' neveinek cseréi sz. Margit' halálával rögtön estek meg? A' magyar legenda

tehát nem egykoru a' szüz' szentségének vizsgálóival, hanem készült azon deák legendából, melyet azok *írva* hagytak, mint azt már Pray is (231. l.) helyesen sejtette; és készült szabadon, mit a' forrásra igen gyakor hivatkozások bizonyítanak: és így sem Horvátnak nincs igaza, ki azt eredetinek, sem Révainak, ki fordításnak tartotta. — Azonban, megjegyzé előadó, sokkal sem készült Margit' halálután, a' mire különösen az mutat, hogy (316. l.) a' szentesítési ügyet nem viszi tovább 1276-nál, holott ha az *sokkal* későbbi volna, a' Robert Károly' harmincz évvel utóbbi lépéseit is alkalmasint megemlíti vala; 's hogy az ország' akkori állapotjaira vonatkozó némelly helyek nagyon Iris emlékezetét árulják el a' nem rég elmúlt időknek. Ezen kívül bizonyos, hogy a' *szöveg*' romlottsága, mely az ősi nyelv' félreismerhetlen nyomai mellett újabb formákat is tüntet fel, gyakori másolásra, 's egyszersmind a' munka' készítelte 's utolsó leiratása közt könnyen két század' elteltére mutat. Hogy Guarini (†1348.), ki kétség kívül a' Robert Károly által V. Kelemennek újra megküldött actákból dolgozta a' szentek' Életeiben álló deák legendáját („ex iuratum testium dictis“ mond Maluenda; „ex prolixioribus actis“ a' bollandisták), nem szolgált eredetiül a' magyar legendairónak, ennek némelly eltérései és bővebsége bizonyítják. Ezek után mind nyelvi mind országos, magán, és műveltségtörténeti tekintetben méltatván előadó e' nevezetes emléket, végül a' hazai műtörténetre nézve emelte még ki néhány helyét. Tudva van, úgy mond, hogy a' közép korban nálunk is a' klastromok voltak a' képző művészetek' valóságos székhelyei, hogy azoknak műszükségei saját embereitől teltek ki, így már sz. István király alatt; sőt műiskoláink is voltak: ilyen vala különösen a' Buda feletti szentlőrinczi pálos monostori híres főiskola, melyben az akkor szokott tudományokon kívül a' szépirás (codexírás), festés, melynek egyház' sőt világi teremek' falain is (előadó még maga látta nyomait a' Beczkóvár' lovagtereme' festésének), szent képeken, 's codexekben nyílt tér mező, 's a' szobrászat nem csak üzetett, de egyházi, sőt világi férfiak' számára taníttatott is. A' szóban levő legendában is talált előadó néhány becses adatra. A' 273. lapon: „Soha ez zent zuz Uronk Jesusnak es eu zuleenek zuz Marianak *kepeket* el nem multa. *kyk irattanak az capitulom hazban avagy egybebut*, hanem le terdepelven idvezelven euket stb. A' 323. lapon: „... mely helt Zent Margyt azzon jgen zepen meg ekesehtveen Uronk *Jesusnak fezeuletyvel*, es *zenteuknek kepevel*...“ A' 336. lapon: „Ez felyul meg mondot gyermeknek fel tamadasarol valo *choda tetele* Zent Margyt azzonnak, *meg vagyon faragvan az Zent Margyt azzonnak koporsoyan*, *kyt faragtanak feyer marcva keubeul*.“ Margit' síremléke e' szerint nem volt hasonló a' többi Magyarországban eddig találtakhoz, melyek írásos karimában a' halott mellképét, vagy egész alakját, vagy néha csak czímerét mutatják dom-borműben, hanem historiai előadást tüntetett elő, mely a' legenda'

334-6. II. leírt csodát tárgyazta: olly feladat kétségkívül, melly a' szokottnál nagyobb fokát követelte a' szobrászi műtehetség és műgyakorlottságnak. Ha honi szobrászbarát készítette azt, miután maga a' tárgy' választása sok öntudatra 's azon időben nem mindennapi ügyesség-érzetre mutat, igen jó véleményt gerjeszt a' hazai művészet felől; de a' dolog, őszintén megvallva, kétes, mert azon koporsót is, mellybe a' szentnek tetemei két vagy három hónappal halála után áttétettek, lombardiai Albert és Pétör mesterek által készült (307. l.), kik úgy látszik udvari szobrászok voltak. Felhozta még előadó a' 320. lapon álló e' helyet: „nagy hamarsággal el keulde egy sorort, es hagyta el hozni az *eu aramból chynalt tablayat, mely tablaban vadnak nagy sok zenteknek ereklýeek es az eleven zent kereztfá*“, mellyet a' Haeufler József által rajzban és leírásban közzé tett Margit' házioltárára vonatkozóan tart.

— Felvételvén a' nyelvek' rokonsági rendszerét 's a' magyarnak ebbeni helyét tárgyazó *jutalomkérdés* ügye, miután a' tudományos vizsgálódásokra olly mostoha idők miatt e' fontos kérdésre csak egy felelet érkezett, a' pályázhatás' ideje 1852. martius' végéig terjesztetett ki.

— Végül a' *titoknok*' indítványára egy, régi magyar kéziratok' és nyomtatványok' beküldése vagy legalább megismertetése iránt a' hazafiakhoz intézendő felszólítás' kibocsátása határozottat el.

KIS GYÜLÉS, JUL. 6. 1850.

(a' philosophiai és társadalmi osztályok' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból Döbrentei, Horváth Cyrill, Kállay, Szász, Szilasy, Szontagh, Sztrokay, Zádor rend. tt. — Bertha, Lukács, Pauler, Szőnyi lev. tt. — A' többi osztályokból: Jerney rt., Lugossy, Reguly, Repicky, Széchy lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

SZONTAGH GUSZTÁV rt.

az alanyi világszemléletről értekezett tudományban, művészetben, és életben. Philosophusnak, így szólalt fel, ki az életben előforduló tünemények' belső okait kutatja, 's kinek vizsgálódásai' fő tárgya az ember 's annak működése tudományban, művészetben 's társadalomban, semmi sem nyújthat gondolkodásra annyi alkalmat és anyagot mint az emberek közt uralkodó *vélemény és nézetek*' különbsége; 's e' tárgy csaknem elutasíthatlanul tolja fel magát vizsgálatra olly időben, midőn, mint napjainkban, a' világ eszmeferroingástól mozog, az egymástól nézetben eltérők pártokra oszlanak, 's a' társadalmi élet csatáktól szinte megrendül.

E' tüneményben pedig kivált két észrevétel tölti el megilletődéssel a' jóindulatú vizsgáló' keblét: először azon roppant eltérés egymástól, melly szerint az emberek a' homlokegyenest egymással ellenkező állításokat mint egyedül igazakat és üdvösöket vitatják, 's másodsor azon megálgalkodott makacsság és szenvedelem, mellyel

azt teszik, egymásra alig hallgatva, egymás' okait nem méltatva, 's azért magokat capacitálni nem engedve. És e' mellett nem is elég-szenek meg szó- vagy írásbeli polemiával, hanem ha a' vallás' vagy politica' körében forog a' vita, hol tehát lelki üdvösségöket vagy e' földöni boldogságukat kockáztatva vélik, véres harczra kelnek, egymást ágyúzzák, akasztják 's égetik, és pedig — elevenen. Az kevésnek fér fejébe, hogy e' különböző nézet csupán különböző egyéni felfogás és gondolkodásmódból származhatik, ők azt rendesen buta makacsságnak, rossz indulatnak, sőt egyenesen gazzságnak tulajdonítják.

Philosophus, ki az embereket ismeri, angyalokat nem lát bennök, de ördögöket sem, 's így illy gyűlöletes ráfogástól ment. Látja mikép az emberek míg nézeteikkel a' tárgyilagoss világ 's közvetlen szemlélet' körében forognak, véleményben egymástól nem távoznak; mert a' közvetetlen tárgyilagoss valóság leköti véleményeiket, és csak akkor kezdenek eltérni egymástól, ha nézeteik az ismeret' e' közvetetlen kútforrásától távolabb esnek, 's ez eltérés annyiaval nagyobb, mennyivel nagyobb az ettöli távolság: kétségtelenné tevén, hogy itt az alanyi különböző képzelet és gondolkodásmód üzi játékát, tehát nem tárgyilagoss tehetségünk, az érzék, a' szemlélet, a' reproductiv képzelődés és az ész, hanem a' reflexio, a' productiv képzelődés 's a' határain túlcsapongó érzemények és vágyak, mert ez a' kör az, hol az emberi szabad akarat befoly, tehát az önkény' határt nem ismerő patvarkodásai.

Az emberek közt uralkodó vélemények és nézetek' különbsége pedig eredhet: 1. Tehetségeink' eredeti, tehát velünk született különbségétől, 2. Különböző műveltségi foktól, 3. A' különböző művelésmódtól, melly szerint vagy szabályszerinti öszhangzatban fejlődnek, vagy egyoldalulag és ferdén, egymás felett túlnyomóságot nyerve, egymást elnyomva 's tévesztve, 's így összes szellemi működésünket 's világszemléletünket is ferdítve és tévesztve. Mind ez okokat ez uttal fel nem világosíthatom, mert ki kellene az egész lélektant meritenem, 's ez túlhaladná az előadásomnak szánt idő' korlátait; azért ez uttal az *elméleti és gyakorlati idealismus hiru ábrándozásai' magyarázatára* szorítkozom, melly szerint egy része az embereknek, 's épen a' legműveltebbek egyéniségök' alanyi pápaszemével magokból kifelé nézik a' világot, képzelgésök' álmokképeit tárgyilagoss valóságnak tartván.

Tehetségeink' munkássága csak úgy szülhet szabályszerű törvényes eredményt, ha szabályszerűleg öszhangzásban működnek mindegyik a' maga körében, azon túl nem csapongva, egymást el nem nyomva, nem tévesztve, hanem ébresztve és támogatva. Az érzék, szemlélet, reproductio, képzelődés és érzemény által nyerjük ismereteink' *anyagát*, a' reflexio, a' productio, képzelődés által képezzük az anyagból a' tudományt 's művészetet. Az ész a' mérték-

adó 's irányzó tehetség, melynek a' többiek alá vannak rendelve, hogy minden tehetség maga terén maradjon 's korlátain túl ne csapongjon, 's így az eredmény az emberiség' céljainak megfeleljen, az ember' ismerete *igaz* legyen, művészete' szüleményei *szépek*, cselekedetei *sikeresek és jók* azaz a' *kötelesség és jog* eszméinek megfelelők.

E' szellemi működésnél kettőre kell kivált figyelni: először hogy a' *természettől megszabott rendet megtartsuk*, tárgyból kiindulva 's azt *magyarázva*, nem pedig a priori szerkesztve 's másodszor, hogy ezen működésnél azon tehetségek túlnyomó hatalmat ne gyakoroljanak, melyek alanyi természetűek lévén, korlátlan befolyással a' tárgyilagosságra helyébe könnyen az *egyéni képzelgést* helyezik, szertelen működésök' tetőpontján a' tárgyilagosságot világszemléletet alanyivá változtatván. Magyarázom a' dolgot féleltetően.

Én philosophálva Kanttal 's a' józan észszel, mindig megkülönböztetem a' *tárgyat* a' *gondolattól*. A' tárgy mindig a' gondolaton kívül van 's *anyag*, a' gondolat *eszményi* természetű. A' gondolat ennél fogva sohasem a' tárgy maga, mert mint mondtam mindig azon kívül van, 's gondolkodásunk azt nem is teremtheti. Gyakorlati munkásságunk sem teremti a' tárgyakat, hanem azokat a' természettől nyeri, azokat szándékaink és céljaink szerint használva azaz a' nyert anyagot szükségünkhez képest változtatva. E' szerint minden elméleti és gyakorlati munkásságunk a' tárgyakból szellemünk' működése által eredvén, ebből először az világlik ki, hogy minden ön gondolkodó ember, tudományban művészetben és életben szükségkép vagy *realista* vagy *idealista*, a' szerint tudniillik a' mint munkássága egyik vagy másik oldalra hajlik inkább; világos másodszor, hogy a' realismus szintugy mint az idealismus meggyőzőhetetlen, soha nem múló, egymás által ki nem egyenlíthető, és pedig, mint már mondtam, épen azért, mert gondolatunk sohasem lehetnek a' tárgyak magok, sem a' tárgyakat gondolkodásunk által nem teremthetjük; harmadszor világos, hogy tárgyilagosságot ismeretre másképp szert nem tehetünk, hanem ha a' szemlélet' útján észrevett tünetmennyeket magunknak magyarázzuk, tehát tárgyból kiindulva, mert e' nélkül nem is gondolkodhatunk. Ezen (tapasztalati) úton jutunk tárgyilagosságra ismeretre. A' reflexiónak mindig a' szemlélet által nyert anyagot kell feldolgoznia, nem pedig a priori kiindulva, elvont fogalmak által a' való' ismeretét szerkeszteni törekedvén; mert ez természet elleni megfordított út volna, mellyen tárgyilagosságot helyett alanyi természetű egyéni képzelgéseket nyernénk.

A' művészet' körében a' reproductiv képzelődés tünteti előnkbe a' szemlélet által nyert tárgyilagosságot, a' productiv képzelődésnek tehát ennek anyagát kell művészileg és izléssel feldolgoznia, az észről vezetettve, hogy teremtményei híven ábrázolják a' tárgyilagosságot

világot, és szertelen túlnyomósága a' való világ' életképeit a' képzelődés' alanyi világába ne sülyeszse, 's az igazat a' jóval ellenkezésbe ne hozza.

Gyakorlati munkásságunkat illetőleg mindnyájan bizonyos tehetségekkel születünk, bizonyos állásponton 's körülmények közt, miket mi nem teremtetünk, de magunkat azokban találtuk. Hogy tehát céljainkat elérhessük, hogy szándékink teljesüljenek, minde- nek előtt minmagunk', álláspontunk' 's a' körülmények' józan ismerete és méltatása szükséges. Ez itt is a' prius, ez különbözteti meg a' gyakorlati eszű embert az ábrándozótól. Ha ellenben felhevült képzelődésünk, a' szertelen érzemények és vágyak fejünket ábrándba burkolják, hogy a' való körülményeket nem méltatva, egyéniségünk' ábránd képeit hajhászszuk, reá akarván azokat tolni a' valóságra: akkor cselekedeteink a' lehetőség' vonalán túlcsapongván, szükségkép a' sikertelenség' örvényébe bukunk, és minmagunkat, családu- nkat 's ha magas állodalmi polczon munkálkodunk, az országot tönkre teszszük.

Ezek, tisztelt társaim, mint mondám, pusztán lélektani magya- rázatok; de vizsgáljuk meg: helyben hagyja-e azokat a' tapasztalás. Az egyes tehetségek' túlnyomósága bennünk eredhet: 1. Az egyik- nek vagy másiknak eredeti túlnyomó erejétől 's élénkségétől; 2) Egyoldalú 's ferde műveltségtől. Es itt felette nehéz, ha nem lehetetlen, meghatározni, mennyi ebben a' születésnek, mennyi a' mű- velődésnek tulajdonítandó. Hogy tehát ne hibázzunk, vegyük egye- dül a' műveltségi módot tekintetbe, és pedig nagyban, a' classicus világ' művelődési módját az újkorival összehasonlítva.

Tudva van, mikép Hellas és Róma, ifjuságát öszhangzatosan képezte, testét és lelkét egyensúlyban fejtette tudomány, művészet 's gymnastica által. Felhalmozott tudomány 's a' sajtó' feltalálása' kö- vetkeztében megszorodott könyvtárak akkoron még nem létezvén, az oktatásnak szükségkép inkább tárgyból kelle kiindulni, élő szóval, magyarázólag, mire a' hely is a' természetben választatott. Socra- tesz a' porticusokban tanított, Plato az academia' kertjében, Ari- stotelesz sétálva. Az oktatáson keresztül esett egyén azután ifjuságát fegyverben tölté, férfi korát polgári hivatalban 's ha előregedett 's tehetséget érte magában, író lett. Illy nevelés és élet mellett, a' római 's görög emberiségben szükségkép öszhangzás, önuralkodás és tárgyilagos világszemlélet fejlődött ki. Pillantsunk tudományukra: mi józanabb, erkölcsibb, gyakorlatibb irányú Socratesz' philosophiá- jánál? Mi természetszerűbb Hipocratesz' orvosi elveinél? Olvassátok Thu- cydidest: Tárgyilagos valóságban adja-e elő a' peloponnesusi hábo- rut? Ismeri-e az embereket és a' világot? Hisz archon volt 's had- vezér is, és e' magas pontokról nézte azon történeteket, miket elő- ad. Vessetek egy pillantást a' görög művészetre. Goethe felülmul- hatlannak mondja maga nemében 's minta gyanánt szolgálónak örök

ideig azért, mert a' görög művészek mindig önszemléletből indultak ki, 's magokat teremtesők' hevében mérséklenni tudták. Illy eljárás mellett műveikben minden szükségkép nem csak élethű és szép, de egyszersmind igaz és jó is.

Lássuk már most az újabb kor' művelődési módját. Gyermekaink iskolákban szűk szobába szoríttatnak; gymnasticáról, szemléleti ismeretekről nevelés-tudományunkban sok szó van: — de ez pusztá szó marad; a' gyermek ki nem kerül szobájából, az ifju könyveiből; a' lélek míveltetik ugyan, de a' test' elhanyaglásával, 's így egyoldalú nevelésünk 's oktatásunk ferde szellemi irányunknak is megveti alapját. De végre az ifju kikerül az iskolából, 's a' gyakorlati életben ember-és világismeret által kijavíthatná elméleti ismereteinek egyoldalúságát, tárgyilagos, practicus világszemléletet nyerve. Azonban hánynak jut e' szerencse? Az újabb munka-felosztás' elve szerint a' tudomány' emberei ki vannak zárva a' gyakorlati életből; azok kik a' tudomány' művelésére adják magokat, a' nevelők, oktatók, írók stb azontúl sem kerülnek ki a' szobából, 's könyveik közül egész életökön át ki nem bűván az eszmék' bűvös köréből a' tárgyilagos és gyakorlati életbe soha be sem pillantván; mert szobaülökké neveltetvén, kiseddkoruktól fogva 's könyvtáraikba szorítva, elkülönítve az élettől, a' mint előbb a' tudományt csak könyvekből tanulták, úgy azt ezentúl is csak könyvek' segítségével művelik, nem a' tárgyakat a' természetben vizsgálva, hanem az elmúlt kor' véleményeit azok felett fontolóra véve. Újabb korunk' tudománya azért felette elméleti 's eszményi természetű szobatudomány, 's ha meggondoljuk, mikép a' szokás második természetünké válik: úgy nem lehet csodálkoznunk, ha végre ezen a' természet és élettől elkülönített szobaülökben a' tárgyilagos világszemlélet is egyénileg alanyi világszemléletté változik át, 's a' legtudományosabb és lángeszűbb emberek dolgokat állítanak, mellyek a' józan észszel, tapasztalással és étellel homlokegyenest ellenkeznek. Kant és Reid ez oknál fogva a' bölcsekedőket különösen a' lángész' léghajózásaira figyelmeztetik; természetes lévén, hogy a' jó paripa, ha egyszer az igazi úttól eltér, tovább ragadja mint a' gebe. Látni végre ebből azt is: mikép történik hogy ezen emberek olly kevésbé capacitálhatók 's nézeteikhez olly makacsul ragaszkodók. Egyes véleményeik összes meggyőződéseikkel és saját alanyi szemlélésmódjokkal szoros összekötetésben lévén, egyes tárgyakra nézve okokra nem hajtanak; mert összes meggyőződéseiket és saját szemléletmódjokat rögtön meg nem változtathatják. Ifju korban 's gyakorlati életpályán ez még lehetséges volna; később, szobában, 's a' belebűvölt eszmevilágból ki nem bűva, nem többé.

De pillantsunk a' tapasztalati világba. Az angolok és francziák szabad társadalmi intézvényeik és széles tengerpartuk' következtében, az élet, kereskedés és ipar' emberei lévén, alkalmok van egy-

oldalú oktatásuk' hiányait a' gyakorlati életben kijavítani, és valóban tudományuk tárgyilagossabb, practicusabb irányt követ mint a' németeké, kik csekély tengerpart, 's kevésbbé szabad társadalmi intézeteik' következtében inkább a' családi és tudományos életre vannak szorítva; melly oknál fogva az idealismus' kinövéseit tudományban és művészetben kivált hazájokban kell keresnünk. Mi tárgyilagossabb a' természettudománynál? És mit csináltak belőle a' német szobatudósok? A- priori-tudományt, a' természetphilosophiát. Hogy a' philosophia a' tárgyilagossá világtól és élettől el ne távozzék, szintűgy tárgyból, tapasztalásból kell kiindulnia. És mit tett a' német szemlélődő philosophia? Megfordította az irányt 's fogalmak által szerkeszti a' mindenséget. Itt az idealismus tetőpontját elérte, el; mert a priori kiindulva eszméinek tárgyilagossá váltságot követel, az „Én“ magából kifelé nézi a' világot 's a' mit gondol, az neki a' tárgy maga. A' philosophálónak egyénileg alanyi világszemlélete per fictionem et illusionem teljesen tárgyilagossá változott át. És azután összeegyezik-e ezen philosophia eredményeiben a' német nemzet' épen lefolyó életével? Én nem találom. A' német nemzet forrongásban van, társadalmi intézvényeit, bizva istenben, öröklétben és az emberi szabad akaratban ki óhajtja javítani. Ezen philosophia pedig azt mondja neki: hogy az ember, következésképen a' német is, ezen isten, öröklét és szabadság nélküli világban, hol egyedül a' természet' kényszerűsége uralkodik, nem is akarhat. — Pillantsunk továbbá a' német vegytanra. Ez is tapasztalati tudomány; de mit csinál belőle Liebig, a' németek' most élő leghiresebb vegytanára? A' gazdák állati trágyát használnak a' növények' természeténél. Ez neki tudatlan eljárás. Hisz a' gazdának ismerni kellene minden növény' külön tápszerét, hogy alkalmazhassa művelésinél. A' tanács jó, de a' gazdák nem ismerik ezen tápszereket 's így Liebig előáll e' tudatlanságukon segítettő. A priori feltétlen, hogy minden külön növény' tápszerei annak hamvában foglaltatnak, megégeti e' növényeket, megvizsgálja hamvaikat, 's ez úton feltalálván a' bőlcek' követ, minden növénynek külön trágyát készít, szőlőnek, gabonának, dohánynak stb. Az új fölfedezés a priori nagyban üzetik, gyárak keletkeznek e' vegytani trágya' készítésére, a' gazdák alkalmazzák és — elhagyják, tapasztalván hogy semmit sem ér. Pénzök ki van vetve. A' gyárak buknak.

Hogy minket magyarokat illy idealisticus léghajózásoktól a' könnyörületes ég egészen megóvna, remélni sem lehet. Legyen szabad e' helyütt legalább egy tényt említenem. Minden nemzet' történetének eleje homályban, mythologiában vesz el; józan történetíró tehát ott kezdí azt, hol némi bizonyossággal állíthat valamit. Azonban fölkerelkedik köztünk egy nagy történettudós, talán a' legtudósabb, ki — török szakad a' magyar történet' mythológiáját historiává átváltóztatni törekedett; a' félvilágot megmagyarosítván, a' chaldaeus-

kat, parthusokat, húnokat, magát Ádámot, 's mivel a' chaldaeusok az első vallás' feltalálói, a' műveltség' első csirái pedig vallás által terjesztetnek: úgy ezen tudós és követői' tanja szerint, nem csak az első ember volt magyar 's a' magyar nyelv mindenek közt a' legrégibb, hanem a' világ minden időben hemzsegett is magyaroktól 's a' magyarok az emberi nem' polgárisodása és művelődése' kezdői is. A' nemzeti érzés szent érzemény, de az észről nem korlátozva szint-úgy tévutakra vezet, mint minden más érzeményeink. Engem leg-
alább illy handabandák' hallatára mindég igen kínos érzemény lep meg, 's ohajtanám, hogy a' magyar soha ne piperézné fel magát idegen pávatollakkal: hanem tenne inkább nagyot, a' magasztalást pedig engedné át másnak.

Tekintsük az újabb művészetet, különösen annak legkitünőbb ágát, a' költészetet. A' productív képzelődés is, mint mondtam, anyagát a' repropuctív képzelődés' segítségével a' szemlélettől nyervén, ha az embert és világot élethű képekben akarja előnkbe tüntetni, ennek anyagát kell feldolgoznia. Költő, ki ezen anyagból önteremtőleg 's izléssel nem képes magasabb művészi alakot alkotni, ki csak azt adja vissza, mit reproductív képzelődése által nyert, az tudnivaló még nem művész magasabb értelemben, az csak prosai másoló, mert a' művészethez még az alkotó lángész' hozzájárulása is szükséges, mellynél fogva a' reproductív képzelődés a' való' anyagából eszményileg szép világot alkot. A' mint tehát az ismeret tárgyból gondolkodás által ered, úgy a' művészet is tárgyból képzelődés által, 's az eredmény mind két esetben annál tökéletesebb, mennél teljesebb 's öszhangzóbb ezen két tényező' együtt-munkálása; az ismeret annál teljesebb 's igazabb, mennél többet tapasztalunk 's mennél helyesebben magyarázzuk tapasztalásunkat; a' művészet, mennél több ember- és világismeretet szerzettünk 's mennél inkább vagyunk képesek a' nyert képeket nem csak élethíven visszaadni, hanem azokból eszményi szép egészet is képezni; szóval a' való 's eszményi elemek' szabályszerű öszhangzása képezi ismeret 's művészetben szellemi működésünk' tökélyét. Igen, de ellenkezőleg, ha ferde nevelés és életmód által tévesztve, a' művész' tárgyilagos világszemlélete alanyivá változik, ha öntapasztalás által az embert és világot meg nem ismeri 's annak helyébe productív képzelődése' ködképeit helyezi: akkor alkotásai az embert és a' tárgyilagos világot hívebben nem *ábrázolhatják*, mint a' német szemlélődő philosophia, mint Fichte, Schelling és Hegel azokat *magyarázzák*; és ha a' mellett visszavonultságában és a' tárgyilagos világtól nem korlátozva képzelődése 's érzeménye az ész' fékét leveti, 's korlátain túlcsapong: akkor művészi alkotásai még ellentétbe is juthatnak az igazzal és széppel. Klopstock p. o. nagy költő, de felette eszményi; Messiása' jellemei Schiller szerint is pusztán elvont fogalmak, csont és hús nélkül. De maga Schiller is az élettől elkülönítve neveltetvén 's később szobába vonulván,

soha sem volt képes alanyiságából egészen kivetközni, annak színeze minden művein észrevehető; Goethe ellenben tárgyilagos költő, mert világban nőtt fel 's élt, csak hogy ifjusága' művein a' túlcsapongó érzemény 's képzelődés' jelei nem hiányzanak; így Berlichingenben és Wertherben. Későbbi műveiben, kivált Iphigéniában és Tassóban, a' tárgyilagos világszemlélet a' görög mérsékléssel egyesül. Mi a' magyar költészetet illeti, ez ugyan irodalmunk' legkifejlettebb ága, de koránt sem érte tetőpontját, minélfogva hiányai még a' való és eszményi oldalról is kitűnők. Költőinknél hibázik még a' teljes műveltség, és a' teljes ember- és világismeret. Ez utolsó a' többi közt oka hogy a' költészet' legtárgyilagosabb neme, a' drámai, eddig elé annyira elmaradt. Költőink nem is uralkodnak mindig képzelődések 's érzeményeik felett. Berzsenyi azt mondatja Szilágyival: „Az kegyetlen, A' ki szelíd mikor ölni szentség.“ Szilágyi, nem akarom mondani: Berzsenyi, itt az embert csupa humanismusból 's hazaszeretetből vérengző állattá akarná átváltoztatni. Kölcsény „Vanitatum vanitas“ című költeményében még nagyobbat siklik, minden tudományt, művészetet és erényt göznek, bohóságnak 's hagymáznak nevezvén. Az emberi dolgokban tagadhatlanul van egy bizonyos hiuság és semmiség; de hogy minden tudomány, művészet és erény semmit sem érnének, azt csak akkor lehet állítani, mikor a' hypochondria az észben teljesen erőt vesz, 's ilyenkor tulajdonképen nem is kellene költenünk, mert ekkor világszemléletünk minden tárgyilagos igazságát veszítve, nem csak teljesen alanyivá, hanem a' mellett még legsötétebb színezetűvé is válik.

Vizsgáljuk meg végre az idealismus' patvarkodásait az életben. Hogy e' téren tévelygései számosabbak, 's a' világban több kint és bajt okoz mint a' tudomány és művészet' körében, már onnan gyanítható, mivel itt a' személyes és nemzeti érdekek is befolyanak, tehát a' leghatalmasabb érzemények, vágyak és szenvedelmek, melyek az emberi természetet mozgatják. Gyakorlati eszű ember, ha valamihez fog, mindennek előtt maga magát vizsgálja meg és a' körülményeket, mellyek közt szándékát létesítenie kell; mert ő az eszköz, a' körülmények pedig azon való elemek, mik közt 's mellyek által szándékát létesítenie kell. Tette tehát e' téren is az eszményi és való tényezők' együtt munkálásából ered, az adatok' valóságán alapúl és számítása azonnal hamis, mihelyest vagy magát vagy a' körülményeket tárgyilagos valóságokban félre ismeri. Annak ellenére tehát, hogy szándékaink' eredete belső és tetteink belülről kifelé létesülnek, cselekvésünknek is mindig a' valóból, az adottból kell kiindulnia és számításunknak arra alapulni, nem pedig eszményi tervekre, mik ha a' valóságba nem illenek, pusztá képzelgések 's mint a' lehetőség' vonalán túlcsapongók, soha sikerre nem számíthatnak. Ez igen világos igazság. A' mesterember, a' gépész, ha magát túlbecsüli, ha mesterségét teljesen nem érti 's mégis elhi-

teti magával hogy érti 's belé fog, kontár munkát fog létre hozni. A' gazda, ki gazdászata' körülményeit nem méltatja, keveset fog meggazdálkodni, vagy épen bukni. A' hadvezér ki magát, seregét 's az ellenséget, annak számát, állását, erkölcsi és anyagi erejét 's azon kívül a' földtért, mellyen csatáznia kell, teljes tárgyilagos valóságban nem ismeri, ha magát ezekre nézve ümitások által félre vezetetni engedi: annak tervei, mert nem illenek az adott körülményekre, sikert semmikép nem remélhetnek. Szintúgy a' kormány-férfi.

Ámde mind ehhez tárgyilagos világszemlélet 's gyakorlati ész kell. Ha ferdén nevelve és oktatta, gyermekségünk óta a' tárgyilagos világtól elszakadunk, ha a' tudomány' elkülönítése a' gyakorlati élet' pályáitól szobába 's könyveink közé szorit 's egész életünk azon rövid útra utasíttatik, melly könyvtárunk 's a' tan- vagy szónokszék között terül el; ha elszigeteltségünkben magunkra hagyva, a' magány képzelődésünket ábrándba süllyeszti, ha a' felhevült érzemények és szenvedelmek az ész' fékező hatalmát levetik 's egész belső életünk egy óriásilag kiképzett érzemény vagy vágy' túlcsepőngő patvarkodásának martalékává válik, világszemléletünk egészen alanyivá ferdül 's e' ferdeségben szokás által megkövesülván szinte állandó hajlammá 's második természetünké válik, úgy hogy többé képesek sem lehetünk valamit valóságban látni hanem mindent egyedül egyéniségünk pápaszemével: ezen esetben akaratumk sem indulhat ki többé a' valóból, az adottból, hanem eszméből; akkor az ember képzelődésének ábrándképeit hajhászsa 's üzi egész életén át, annak légvárát a' valóságra ráerőltetni igyekeztven 's a' mit olly forrón óhajt és remél, elhiteti magával, ha még olly kézzel fogható képtelenség volna is. Hogy gyakorlati munkásságunk illy viszonyok közt a' legtisztább szándék mellett is sikeres és üdvös nem lehet, a' lig kíván bizonyítást. Ismerek embereket, nem egyet, kiknek kezeik közt minden tönkre jut, mihez nyúlnak, saját és országos ügyekben; 's azoknak száma, kik legtisztább szándékból magokat, családjaikat 's az ország' dolgait megbuktatják, legio.

Az elméleti és gyakorlati túlcsepőngő idealismus a' körülményektől tenyésztve, koronként *tömegben* is jelenik meg, mint szellemi járvány: igyp.o. az érzelgőség a' német költészetben, a' szemlélődő philosophia a' német tudományban, 's az újabb kor' társadalmi életében némi szerencsétlen forradalmak. Közös jellemök a' szellemi *szertelenség* a' tárgyilagos világ' *korlátaival* szemközt, 's eredményök elméleti tekintetben *képtelenség*, gyakorlatiban véték. Ha az ábránd a' tömegeket ragadja meg, akkor a' capacitálásnak elmúlt az ideje. Kell-e itt példa? Varsó feltámad az éjszaki óriás ellen: a' maroknyi Varsó' polgárai' értelmesebb részének tudnia kellett hogy a' három éjszaki nagy hatalom a' bécsi congressuson egymásnak birtok- integritását biztosítá; tudhatták hogy, ha az egy óriás nem

elegendő, ott áll még kettő. De az ábránd vak; feltámadnak, 's természetesen leveretnek: 's íme, melytől kevéssé meggyőzhető az ember: a' varsóiak a' catastropha' bekövetkezését nem a' túlnyomó erőnek, hanem árulásnak tulajdonítják. Így történt ez Badenben, így másutt: minden ábrándozó hasonlít a' másikhoz: egyén és nemzet, ifju és öreg. Intsd az ifjút hogy homlokegyenest a' falnak ne rohanjon: megvetéssel pillant rád, falnak rohan 's midőn betörte fejét, nem maga bangaságának tulajdonítja, hanem az emberek' gazságának.

Tisztelt társaim! Felhagyok tárgyam' további fejtegetésével, mert úgy hiszem eléggé kiviláglott, 's eredménye elég leverő, t. i. hogy az embert minden tudomány, kitünő tehetség 's tiszta akarat sem biztosítja tévelygés és bűn ellen, ha a' természettől elpártol 's tehetségei a' szabályszerű arányt veszítve szertelenül munkálkodnak.

A' széles tudományú lángész, nagy tetterővel bíró ember rendkívülit teljesíthet ugyan de üdvöst nem, nem terjeszti a' szépnak, igaznak, jónak 's a' boldogságnak országát, hanem csak a' tévelyét és nyomorét. Csodálja a' sokaság illy üstökös csillagok' romboló pályafutását: én tiszteletemet utczára nem szoktam kidobni 's lelkem csak az előtt hajlik meg, ki józan észszel magán uralkodva, munkás, és így működve teljes sikerrel mozdítja elő az emberi nem' közös rendeltetését.

— Következett

SZILASY JÁNOS rt.

értekezése, melyben *Faludi Ferenczet mint magyar bölcsészt* és munkáit ismertette.

Végül még az egyesült osztályok' műnyelve foglalta el az ülés' figyelmét.

KIS GYÜLÉS, JUL. 8. 1850.

(a' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Czech, Érdy, Jerney rt. tt., Henszlmann, Kiss Ferencz, Podhradczky, Walther lev. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Agoston tt. — Bugát, Döbrentei, Kállay, Szász, Szilasy, Vállas, Zádor rr. tt. — Bertha, Lugossy, Lukács, Kuthy, Reguly, Repicky, Széchy lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Helmeczy Mih. pénztárnok.

JERNEY JÁNOS rt.

bemutatván két régi hártát, melyeken I. András király' idejében, különösen 1049—1054. között írt néhány deák és magyar imádság olvasható, rövid történeti bevezetés után azokat felolvasta, 's a' legközelebbi nyelv és történettudományi osztálygyűlésekben rólok tartandó bővebb előadásait jelentette be.

— Utána

KÁLLAY FERENCZ rt.

foglalván el a' szószéket, a' *kozár nép' származatáról* kezdett értekezni ekképen:

E' kérdés felett a' tudósok' véleményei szétágazvák. Strahl, Malcolm, Schlözer, Neumann, Fraehn, Hammer, Engel, Karamsin török fajnak vették a' kozárokat¹⁾; Klaproth, Abel-Remusat, Müller Ferdinand, Fejér György az urali finn-ogor tőhöz számították, melyhez kapcsolták a' hunnusokat is. E' véleményben némileg osztozkodtak Raske, Dubois de Montpéreux és Avezac, kik a' scytha-finn törzsöt egynek vették, 's a' kozárokat finn ivadéknak hirdették²⁾; midőn Schafarik más oldalról korcs származatuaknak állítá a' kozárokat, bulgárokat, 's ogorokat, kik, úgymond, turk, mongol 's finn vegyítékek, szava' járásaként *bastard* népek.³⁾

Valamint a' tudósok' véleményei a' kozárok' származatára nézve egymással meg nem egyezők, szintűgy a' keleti hagyományok is e' pontban messze elütnek egymástól, mellyek *zsidó, arab, örmény, leszg, cserkesz* hagyományokra osztályozhatók.

A' *zsidó* hagyományt közli Bechart (Geogr. Sacra, ed. Willemand. Lugd. Batav' fol. p. 198), melly szerint Thogarma Jáfet' fia tíz népcsalád' törzsének tartatott: „Thogarmæ sunt decem familiae scilicet Chozár et Patzinac, et Anchialus, et Bulgari, et Ragbiga, et Turcae et Buz, et Zabuc, et Hungari, et Jilmats.“

A' *Liber Cosri* című könyvben, melly egy kozár király' vallásos beszélgetését tartalmazza valamelly zsidó rabbival, 's mellyet Buxtorf János 1660. Basileában 4r. kiadott, megkaphatni a' kozár király' levelét is Chasdai fő rabbihoz, mellyben így ír: „Apáink' könyvében olvastuk, hogy Thogarmának tíz fia volt, úgymint: *Agyor (Ogor), Tirus, Oucar, Ugin, Bisal, Tarna, Casar, Sanar, Balgad, Savir*, (Sabir). Hogy e' nevek a' Ben Gorion után Bochart által közlöttek-től sokban elütnek, maga Buxtorf belátta, 's az *Ouvart* Avarnak he-

¹⁾ Geschichte des russ. Staats von Philipp Strahl. 1. Band. Hamburg, 1832. p. 25. Geschichte Persiens von Malcolm, übersetzt von Becker. Leipzig, 1839. 1. B. p. 134. Russische Annalen von Schlözer. Göttingen, 1802. II. Th. p. 113. Die Völker des südlichen Russlands von K. F. Neumann. Leipzig, 1847. p. 45. Fraehnii Libri duo de numerum bulgharicorum forte antiquissimo. Casani, 1816. p. 103. Itt írja: Nullus dubito quin ut chazari -- ita bulgari quoque tatarico-turcicae fuerint originis. Geschichte der goldenen Horde in Kiptsak von Hammer. Pesth, 1840. p. 415. 458. Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien, 1813. 1. B. p. 57. Geschichte des russischen Reichs von Karamsin, übersetzt von Hauenschild. Riga, 1820. 1. B. p. 34.

²⁾ Klaproths Asia Polyglotta. Paris, 1831. in 4-o. p. 182. Abel-Remusat: Recherches sur les langues tartares. Paris, 1820, in 4-o. I. p. 315 — 317. Ferd. Müller: Der ugrische Volksstamm. Berlin, 1837. I. p. 2. II. p. 634., hol az *ugorkozárok'* kereskedéséről szól. Georg. Fejér, Aborigines et Incunabula Magyarorum. Budae, 1840. 4. p. 67. Voyage autour du Caucase, par Frédéric Dubois de Montpéreux, IV. Paris, 1841. p. 320—340. A' többek közt állítja „Les vrais scythes sont les scythes Tchouds ou Finois.“ Recueil de Voyages et de Memoires, publié par la Société de Géographie. IV. Paris 1839. 4r. Itt közli Avezac Plancarpin' utazását felvilágosító tudós jegyzetét és lap 576. a' kozárokat a' finn fajhoz számítja.

³⁾ Slavische Alterthümer von Paul J. Schafarik, übersetzt von Wutke. Leipzig, 1843. I. p. 38.

lyesen olvasá. Nem lévén módunk a' *Sefer Khosri* (Liber Cosri) újabb critical kiadását használhatni, csak annyit jegyzünk meg, hogy a' chasdai vagy chisdai rabbi' levelezése a' kozár királyllyal épen nem költemény⁴⁾, 's a' zsidóknak a' kozár állományra nagy befolyásukról a' keleti írók egyhangulag írnak, miről alább bővebben lesz szó.

Az arab hagyományt közli Herbelot (Bibliot. Orient. III. p. 493), melly szerint Khozar vagy Khazar, Jáfet' hetedik fia és Turk' testvére volt, ki az Etel vagy Volga viznél épített magának várost, kinek ivadékairól is a' Kaspiumi Tenger Kozár-Tengernek neveztetett. Egyeznek ezekkel Hottinger' idézetei is arab írókból, kik szerint Jáfet *pater Turcarum et barbarorum*⁵⁾. Az örmény krónikák szinte népmondák' nyomában, a' kozárokat turk eredetűeknek hirdetik, kik ellen építetté a' perzsa Khosroes Anuschirvan a' VI. században a' kaukazi kőfal erősséget, hogy a' perzsa birtokokra be ne csaphassanak. Davith örmény krónikás, mint Wakthang örmény király' krónikája is az örményeket, georgiaiakat, 's több kaukazi népeket *Thargamos* törzsből származtatják, melly egy a' genesis' *Thogarmájá*val, kitől, mint főlebb láttuk, a' kozár király is eredteté népét; e' Thargamosnak már nyolcz fia volt, kiknek nevei: *Hhaos, Karthlos, Bardos, Movakiar, Lékos, Heros, Kavkas, Egros*, kik ugyanannyi népcsalád' atyjai lettek. Itt már a' nevek látni való az örmény és kaukazi nyelvekhez idomítvák; a' hagyomány nemzeties változtatáson ment keresztül, mint azt Klaprothnál megolvashatni; a' kozárok ez örmény krónikák szerint Kr.el.2302 évvel már többször becsaptak az örmény és georgiai földekre. *Ouobos*, kazár király' fia az *ovsi* vagy osset nép' alakítója lett; Egros' birtokának határa a' kis Khazar réti folyó volt (Kubán); Lékos (Leszqus) nagy Khazar réti viznél (Volga) nyert birtokot⁶⁾. Hogy itt a' krónikás a' scytháknak Ázsiára berohanásait az újabb időszak ki kozár becsapásokkal öszvetéveszti, 's minden esetre nagyítva van az időszám, Klaproth már megérinté, de hiszen Firdussi' Schahname című perzsa nagy eposza is kozárokat éltet Kr. el. 400 évvel; a' maga idejebeli dol-

⁴⁾ Auswahl histor. Stücke aus hebräischen Schriftstellern. Berlin, 1840. és Berliner Jahrb. für wissenschaftl. Kritik. 1841. Octob. Nro. 86., hol Lebrecht is a' levelezés' hitelessége mellett szóló okokat felhordja; — legközelebb pedig Cassel' Magyarische Alterthümer című könyvében. Berlin 1848. 8 r., hol 183. stbll. okadatos magyarázatát adá az említett levélnek.

⁵⁾ Historia Orient. Tiguri 1660. in 4-o p. 37. Még bővebb kivonatokat adott Frähn: Veteres memoriae chazarorum ex Ibn Fozzlano etc. a' pétervári emlékiratokban, VIII. 1822. Itt csak Aly Dedeh arab író t említjük meg, ki Khosroes' kőfal várát szint megemlíti: „in tractu contiguo terræ chazarorum qui e numero Turcarum chakanicorum sunt.“

⁶⁾ Ewers, Vom Ursprunge des russischen Staates. Riga, 1808, 's utána Tappe, Geschichte Russlands. Leipzig, 1828. I. p. 40—43. Klaproth bőven értekezett a' kozárok' becsapásairól a' thargamosi földekre, és a' georgiai történetekről: Nouveau Journal Asiatique, 1833. Decemb. p. 528.536.

gokat alkalmaztatja korábbi időszakokra is, 's ez az alkalmazó rendszer nyugoti mint keleti krónikákban föllelhető 7).

A' kaukazi vagy *leszg* hagyományt közli Reineggs, 's utána Fejér György. E' szerint a' leszgusok' ősei Indiából jöttek ki, és Schirwan tartományban telepedtek meg, a' kozárokat a' perzsák Ázsia' délnyugoti részéből szoríták fel Arménián keresztül a' Kaukaz hegyek' lábai alá, hol Schirwánt elfoglalák, 's a' leszgusokat főlebb csoríták. A' perzsák *Tallánoknak* nevezték e' kozárokat. Mind a' leszgusok, mind a' kozárok, már hét száz évvel Muhammed' születése előtt kipszáki mongol népfajoknak engedelmeskedtek; a' derbendi, magyarosan döbrentei krónika a' mongol Chagánt chinai herczegnek nevezi (Tsini — Ghagán), ki Ghyssir (kozár), Turk, Mas-kut, Nokrat, Urusz tartományoknak parancsolt 8).

E' hagyomány is igen kevert, a' Tallánok (verjagt, tehát el-toltak) zsidók voltak Reineggs szerint, a' leszgusok ma is a' zsidót *ghyssernek*, *jasírnak* azaz kozárnak nevezik, gilányi zsidók is mon-dák Reineggsnek, hogy őseik egykor a' Kaukasusban parancsoltak, a' mi a' kozárföldi zsidók' állapotjáról szóló tudósításokkal a' kútfők-ben megegyeztethető. A' másik része a' hagyománynak a' mongol chánról csak félig meddig áll, az Altaii turkok' chánjai parancsoltak már a' VI. században a' kozárföldre: ez történetileg igaz; a' finn-ogor népfajok, tehát a' kozárok is, turkoknak neveztettek, mind azért hogy török chánok' hatalma alá estek, mind azért hogy török szo-kásokat is követtek ez érintkezésnél fogva, sőt nyelvök is vegyült lett a' törökkel; ellenben a' mongolok' feljelenése azon földrészekén már a' XII. századra mutat, mikor is a' hagyomány a' kipszáki arany horda' tartós uralkodása alatt változtatást szenvedett.

A' *cserkesz* hagyomány legközelebb érdekes azért, mivel ök jelenleg is a' két Kabardia' magas hegyei közt laknak, 's Kabardah csapatjok egykor a' Kubán víznél lakott, onnan a' Tanaishoz, onnan ismét a' népmonda szerint Krímiába költözött, hol a' Kabardia föld 's nép' neve még Fredutio' 1497. készült földabroszán olvasható. Ez a' kabardi népnév nyugotra Tanagergtól mutatja, hol laktak Constantinus Porphy. *kabarjai*, kik a' magyarokkal egyesültek. A' ha-gyomány szerint *Inal* volt minden kabardifejedelmek' fő törzse (ma-gyarúl *inall* ma is: fugit, profugit; a' kabar név is csak annyi: kó-bor, kóborló; a' hagyomány szüntelen kóborlásukról tanúságot tesz 9). Görber orosz tábornok' helybeli jegyzetei pedig Bayer' Geographia Russiae című munkájához, mint az a' IX. században létezett, imígy hangzanak: „Die Magyarai oder vielmehr Madsjary haben unter den

7) D' Ohsson, Des peuples du Caucase. Paris, 1828. p. 191.

8) Reineggs Allgem. histor. topogr. Beschreibung des Kaukasus. I. p. 64—65. Gotha, 1796. Fejér, Aborigines I. c. p. 140.

9) Klaproth, Asia Polyglotta, p. 130. Idem Tableau histor. geog. ethnographique du Caucase. Paris, 1827. p. 70.

Circassischen Gebirgen unten in der Ebene nach Norden zu gewohnt“; lejebb pedig írja, hogy *Madshar* város kétnapi földön feküdt a' kabbardi hegyektől, hol a' *Byruna* víz foly, melly a' Volga és Tanais' pusztáiból folyván ki Kumába szakad, 's a' két folyó víz öszveszakadása' szögletén állott a' magyarok' fő városa; 's hogy azzal a' kaukazi avarok (vagy Várkonyiak, l. Reineggs, I. p. 204.) jelenleg is könnyű közösülésben állnak alsó Kabardián keresztül ¹⁰⁾.

A' kozárok' származata' tekintetében legbiztosabb és leghitelesb úton járnak azon tudósok, kik őket az urali finn-ogor néptöbbség számítják, melly számos néprajokat eresztett ki különböző időszakokban magából, melly mind az ázsiai, mind az európai Scythiával gyakori érintkezésben állott, úgy hogy Neumann nem kételkedett a' kozárokat egyenesen *turko-scytha* maradéknak kijelelni, midőn írja, hogy sok scytha kivette magát a' gót, hunn, sarmat, bulgár hatalom alól, a' Kaukáz' bérceibe menekültek, honnan már a' harmadik században Kr. után *Kozár* név alatt be-bezsaptak az örmeny földekre ¹¹⁾. Itt meg kell jegyezni, hogy a' keleti kútfők néhány századdal elébb emlékeznek a' nemzeties *kozár* névről, mint a' byzanti írók, kik csak a' VII. században hozzák őket szóba, akkor is leginkább *turci orientales* néven (l. Stritter, Memoria populorum III. p. 543.).

Valljon Herodot' *Katiar*, Plinius' *Cacidar* scytha népei valóságos kozárok voltak-e? nehéz elhatározni, miután a' scythákat némelyek Herodot és Hippokrates' rajzai' nyomán egyenesen mongol, mások török, ismét többen finn-csüd fajnak hirdetik; melly utolsó esetben a' finn-ogorokkal voltak rokonok ¹²⁾.

¹⁰⁾ Sammlung Russischer Geschichte von Gerhard Müller. Petersb. 1760. IV. p. 152.

¹¹⁾ Die Völker des südl. Russlands, p. 96.

¹²⁾ Classicus fürkészeteket tettek a' scythák' ügyében Bayer, Niebuhr, Halling, Schafarik, újabban Hansen, kinek *Ost-Europa, nach Herodot* című könyve (Dorpat, 1844.) olly tekintetre jött, hogy a' tudományos Criticai lapok azt nyilváníták, mikép Hansen' nézete, melly szerint a' scythák mongol származatúak, alig megczáfолható többé (l. Heidelberger Jahrb. der Literatur. Januar Febr. 1846. p. 67.) Mind e' mellett is a' nagy geographus Ukert jelenben is *Scythien und das Land der Geten und Daken* című munkájában (Geographie der Griechen und Römer. III. 2-te Abtheil. Weimar, 1846.) Niebuhr' nézetétől eltért, ki első okadatolá a' scythák' mongol származását. Neumann is, mint láttuk, a' kozárokat turko-scytha maradványoknak állítja; idézett könyve' 24. lapján pedig azt írja, hogy a' *turk, mongol, tungus*, faju népek egy törzsből valók, habár testalkatjuk, szokásaik idővel elkülönöztek és őket, nyelvök' egysége legalább az egy törzsi származatot igazolja. Mindent összevéve a' mit a' fennemlítették 's más tudósok is e' tárgyban felhoztak, azt kell következtetni a' chinai annalisok' nyomán is, hogy az urali-finn-ogor néptörzs historiai előtti időszakokban a' scythákkal már szoros érintkezésben 's rokonságban állott; a' később kibontakozott *turk- mongol és finn-ogor* nevek alá foglalt nemzetiségek csak a' korábbi keveredések 's összevegyülések' saját idomú fejleményei voltak.

Herodot előadja a' *scytha* hagyományt, miszerint Targitaosnak második fiától Arpochaistól származtak a' katiarok (*κατιργοί*); ezeket Hammer a' török *Kadschar* vagy *Katshar*, ma is élő népfajjal azonítja; többi testvérei' neveit is tapintatosan fejtegeté a' turk nyelvből ¹³⁾; miért, mint láttuk, Neumann is a' kozárokat turkoscythá ivadékoknak nem kétlett állítani.

Ha már gondolóra vesszük, hogy Herodot' Targitaosza nem egyéb mint a' kaukazi főntebb előszémlált néphagyományok' Thogarmája, hogy e' törzsnév a' *Katdar*, *Kathar*, *Kadschar*, *Kaszir*, *Akatzir*, *Kasir*, *Katzidor* névvel, még pedig származatos kapcsolatban, a' turkok 's régi ázsiai scythák' hagyományain is keresztülszövídik, egyenesen azt kell következtetnünk, hogy a' felmutatott sokféle traditio egy kútfőre utal vissza, melyre későbbben kivándorlásuk, 's egyveledések sajátságos bélyegeket ütöttek. Figyelmet érdemel itt a' badakschani, tehát tübet szomszédsági *kaffer* fajok' hagyománya, melyet Elphinstone helyben gyűjtött össze 's feljegyzett, mely szerint hajdani lakuk az Oxus' vizénél volt, hová utalnak a' classicus írók' helyei is a' kozárokról, például Plinius: „*Arimaspi antea Cacidari*”; ismét „*Ab Attacozis gentes Thuni* (inkább chuni, vagy hunni) et Tochari, et jam Indorum *Casiri* introrsus ad Scythas versi“ (l. VI. c. 17. 19.). Ezen *Casiri* nép Ptolomaeus' földiratóban (Tab. X.) *Casirotae*, 's ő egyenesen az Oxusnál lakatja az arimaspokat, kiknek Plinius szerint régibb nevök *Cacidár* volt. A' badakschani *kaffer* fajok' nevei a' Siapusch földön ma is *Traigama* vagy *Tarkama* (=Thogarma), *Dschimir* (=Gomer a' genesisben, chomaroí Ptolomaeusban, chomari Pliniusban), és *Klahar* vagy *Katar* (*Cacidar*, *Cotier* Pliniusban, *Chazar* az arab-perzsa írókban ¹⁴⁾).

A' mai perzsa dynastia *Kadschar* törzsből való, melyet némelyek kozár, mások török eredetűnek mondanak. A' kettő végre is egyre megy ki, mert tudva van a' kozár nemzet' történeteiből, hogy a' török szokást és nyelvet korán felvették 's elenyésztekkor

¹³⁾ *Geographie des Herodot*, von Hermann Bobrik. Königsberg, 1838. p. 98., hol a' scythá népmonda körülményesen közöltetik, és Hammer, *Die goldene Horde*, p. 15.

¹⁴⁾ Böven fejtegeti e' tárgyat Halling: *Wiener Jahrb. der Liter.* LXIII. p. 167. stb. közölve a' classicusok' helyeit. Otrókoci, ki szinte kiírta a' helyeket, 's figyelmeztetett még elébb Priscus' *Katzir* népeire, kik Atilának hódoltak, Herodot' scythá *Katlar* népe fölött eldöntőleg nem mert itélni, „*an vero olim primi horum Catzirorem majores dicti fuerint Catarii apud Herodotum l. IV. in medio relinquo.*“ *Origines Hung. Franequae*, 1643. p. 153. — Hogy a' török hagyomány is Türkről Jáfet' fiáról a' hetedik származatban a' scythá traditíóval összevág (Targitaosz vagy Thogarma törökül Thargai); továbbá a' Targitaosz' három fiáról való scythá rege mindenben visszatükröztetik Oguz chán' három fiáról szóló regében, ezt böven előadja Hammer: *Geschichte des Osman. Reichs*, X. p. 649. és Tappe, *Geschichte Russlands*. Dresden, 1828. I. p. 273.

már a' káspi turkmaenek közt végkép felolvadt egy részök a' XII. században. Illy kozár maradványokat fedezett fel Hanway angol utazó a' mult században a' turkmaenek' földén; a' Kaspium' keleti oldalán, hol a' helycek, vizek, szigetek' neveiben máig is fenmaradt a' kozár név épen úgy, mint a' kaukazi 's köztünk a' magyar földön, miről utóbb a' nyomozatokban bővebben szólok ¹⁵⁾. Ez a' kadschar, régebben hihetőleg kozár, ma egészben török faj csak 1800 óta játszik főszerepet Perzsia' történeteiben, Feth Ali Schah abból való volt, ki 1801. foglalá el a' perzsa thrónt. (l. Wiener Jahrb. Bd. LIII. Anzeige-Blatt p. 58. a' kadscharokról 's Feth Ali Schahról).

A' magyarok *turk* neve byzanti írókban hihetőleg onnan eredt, hogy a' kozárok frigyesei voltak jó darab ideig, de nem hódított jobbjai, mint Neumann legújabbán hirdeté. Különben is Fraehn' utalásai szerint a' *turk* „vagum nomen“, az arab írókban is néha kozárokat értettek alatta, máskor ismét elkülönböztették a' turkokat a' kozároktól, mint két különböző nemzetet ¹⁶⁾. Chinai iratokban a' Tang dynastia' idejéből (618—907) a' kozárok *Kosa* nevet viseltek, 's turk fajuaknak iratnak; örmény írókban pedig *khazir* a' nevök, choronei Mózses és Agathangelos e' név alatt emlegetik, mihez közel jár a' *khazron* név is, mellyről írja Golius „Arabibus khazron est nomen gentis quae prope mare Caspium degit.“ ¹⁷⁾

Ezen előadást

PODHRADCZKY JÓZSEF lev. tagé

követte, ki a' *nádori hivatal és név eredetéről* értekezett a' következőkben.

A' „nádor“ szó' jelentése után itélve úgy látszik hogy e' hivatal mára' magyar köztársaságban is létezett; és hogy a' nemzet' nagy biráját, csak sz. István alatt kezdték az elenyészett romai-német birodalmi Pfalzgrafokhoz képest a' magyar diplomatiában „Comes Palatinusnak“ nevezni: mert hivatala a' Pfalzgraféhoz hasonlított. Ezért hogy a' nádor szónak igazi jelentését megfejthessük, szükség a' Pfalzgrafok' eredetét (Falckenstein János után „Antiquitates Nordgaviae Veteris, Schwabach und Leipzig, 1735.“ fol. II. Th. Cap. IX. §. 2. 3. és 4.) előadnunk:

„Da das Fraenckische Reich angelegt wurde, und seinen Anfang nahm, so hiess es, die Besorgung allgemeiner Rechte sey dem Könige übergeben, und

¹⁵⁾ Hamway Geschichte der englischen Handlung durch Russland über die Caspische See nach Persien, Tartarey. I. 30. Abschn. p. 138. Lipsiae, 1769. Pray már figyelmeztetett ez utalásra Dissert. Histor. criticae ad Annales Veteres Hunnorum etc. Vindob. 1775. fol. dissert. IV. p. 59.

¹⁶⁾ Ibn Foszlám und anderer Araber Berichte über die Russen aelterer Zeit. Petersb. 1823. 4r p. 41.

¹⁷⁾ Deguignes Geschichte der Hunnen und Türken. I. p. 633. Neumann Asiatische Studien. Leipzig, 1837. p. 171. Golii Lexicon arab. columna 704.

mond. Weilen sie aber der Menge aller vorkommenden Sachen nicht gewachsen waren, so stellten sie eine fügliche Subordination an. Sie setzten Obrist-Hof-Richter, denen den Namen „Major Domus“ beylegten (A' Májor szó a' magyar Diplomatiában is Birót jelent, mint az régi városaink' privilegiumaiból kitetszik) Diese mussten sich lassen angelegen seyn die Gerichtbarkeit zu besorgen.

Der, denen Fraenckischen Königen so fürchterliche Name „Major Domus“ wurde aber abgeschafft, und dessen statt Carl der Grosse Hof-Richter, oder Pfalz Grafen verordnete (mind egy; mert a' Hof = Curia, Domus, Pfalz = Palatium mind egy jelentésű szavak) deren anfaenglich verschiedene waren. — Dessen (a' Pfalz Gráfé) hohes Ampt erstreckte sich wie des abgekommenen „Majorum Domus“ auf die Reichs Gerichtbarkeit, und hatte vornehmlich, wann jemand an den Hof appellirte, das End-Urtheil zu sprechen unter seiner Obsorge. —

Ein solcher Pfalz-Graf verwaltete nicht allein in Namen und an statt des Kaysers die höchste Reichs Gerichtbarkeit, sondern auch eines der vier Kayserlichen Hof-Aempter, di nach der Zeit, Reich-Erz-Aempter genennet, und jedesmal an vier Herzoge des Reichs vergeben worden, unter welchen er (a' Pfalz Graf) der vornehmste war.

Az itt említett négy udvari hivatal volt: Marechallus, a' fő lovászmester; Dapifer, a' fő asztalnok vagy éték-fogó; Pincerna, fő pohárnok; és Camerarius, a' fő tárnokmester, kik Hartvic rézeni püspöknél sz. István' legendájában „quatuor palatinorum nobilissimi“ neveztetnek; mert Du Cange Glossariuma szerint „Omnes, qui in Palatio militant, possunt appellari Palatini.“ — A' négy palatinus, kikről okleveleink emlékeznek, későbbi idők' rendkívüli eseménye.

Anfaenglich war die Comitiva Palatii, oder Pfalz Grafschafft ein Personell Werck, und ward zu denen Zeiten der Karolingischen Kayser bald an diesen, bald an jenen vergeben, welche zu dieser hohen Function qualificirt zu seyn schienen. Bey dem Abgang der Ottonischen Kayser ward sie einer Familie bestaendiger, als zu vor gelassen.“

Nálunk is több századokig a' nádorok gyakorta változtak; mert a' magyar köztársaság szabad állapotból emeltetvén örökös királyságra, csak Árpád' nemzetségének adatott, szabad választás mellett, főhatalom: a' többi törzsnemzetség mind az előbbi állapotban maradt: ezért hivatalaik sem lehettek örökösök, hanem őket a' fejedelem nevezé, tudniillik az országos hivatalokat (a' nádor' kivételével, mert őt, mint az ország nagybiráját mindenkor a' nemzet vállasztotta, 's a' király megerősítette) mert a' fejedelem sem birhatott kisebb hatalommal, mint a' többi törzsnemzetségek, kik tisztviselőiket szabad tetszésök szerint választották, mint még jelenkorig is választák.

De a' nádorválasztásba mindenkor befolyt a' nemzet: „Si Palatinus interim male administraverit Negotia Regis, et Regni, supplicabunt nobis, ut ulteriorem loco ejus constituamus, mond II. Endre király 1231: 3. tc. Fejér Györgynél Cod. Dipl. T. III. Vol. 3. p. 256. — et nos precibus eorum annuamus.“ — És V. István király némelly 1270-ki adománylevelében ugyan ott T. VII. Vol. 2. p. 14. „cum divina manus, tandem Regnum patris nostri, ad manus nostras, Jure successorio, universaliter convertisset (mert eddig, mint ifjabb király csak a' vezérség, Ducatus, országolt) universi fideles nostri, tam

ecclesiasticae personae, quam servientes regales, qui tempore Coronationis nostrae in integrum, immensam Congregationem apud Albam fecerant, tam pauperes, quam divites Coronationem nostram videre cum gaudio exspectantes, *voce in altum communiter elevata*, hujusmodi commendationem de persona sua (a' Róland báné felől) ad nostras aures Regis extulerunt: Noveritis, in integrum Rex consurgens! inter omnes Barones, illustris memoriae Patris vestri, et vestros, hunc Rolandum Banum, in omni bonitate, et odore bonae famae illibatum cunctis temporibus, secundum Deum et homines, commendabiliter deguisse, et debere adhuc in posterum exaltari, gratia vestra Regia mediante.“ — Ezt igazolja III. Endre király is 1291: 9. tc. Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. 2. p. 142. „Item, Palatinum — ex consilio Nobilium Regni nostri, ex antiqua Consuetudine Regni nostri, faciemus.“ — Mert a' magyar törzsnemzetségek, midőn sz. Istvánnal a' királyi méltóság fölvételekor egyezkedtek, szerződésökben, Béla király névtelen jegyzőjének 6. fej. szerint, többi föltételek között, ezt is kikötötték maguknak: hogy ők, kik szabad akarattól választották őt örökös uroknak, sem maradéki a' királyi tanácsból ki ne rekesztessenek, se az országos hivataloktól meg ne fosztassanak. A' névtelen jegyző ugyan e' szerződést Árpád' korára viszi; de hogy sz. Istvánnal az örökös fejedelemség' behozatala' alkalmával történt, Koszta görög császár bizonyítja, midőn beszéli: hogy a' magyar nemzet, vezérei alatt frígyes szövetségben egymástól független élt; ezen állapotban tehát örökös uraság, fővezérségen kívül, nem létezhetett. A' fővezérség pedig mint Procopius Caesariensis de Bello Vandalico L. 1. C. 18. írja, nem volt főhatalom, hanem csak kiváltság:

„Inter Massagetas (sive, ut iam vocitant Hunnos, mond a' 11. fejezetben) quidam erat parvi agminis Dux, magno vir animo et robore praeditus, qui paterno, adeoque avito jure Privilegium hoc habebat: *ut in quovis Hunnorum Exercitu, primus hostem aggrederetur*. Et enim nemini Massagetarum licebat hostium quemquam in acie prius ferire, quam aliquis ex ea domo et stirpe pugnam lacesivisset.“ — Kézai Simon szerint L. 2. C. 1. épen illy kiváltsága volt Árpád' nemzetségének is: „Hic igitur Arpad, cum gente sua Ruthenorum alpes prior perforavit, et in fluvio Ung primus fixit sua castra, eo, quod ejus prosapia ista praeceteris Scitice tribubus paerogativa investitur dignitate, ut exercitum prae-caedit eundo, retrograditur redeuntem.“

A' Pfalzgrafok' hatóságáról egyezőleg ír Falckenstein Jánossal Hincmar is Epist. 3. Cap. 21.

„Comitis Palatini, inter caetera, pene innumerabilia, in hoc maxime sollicitudo erat, ut omnes legales controversias, quae alibi (alsóbb törvény székeken) ortae, propter aequitatis judicium, Palatium aggrediebantur, juste, ac rationabiliter determinaret, seu, perverse judicata, ad aequitatis tramitem reduceret.“ — És Cap. 19. „Comes Palatii, de omnibus secularibus Causis, vel Judiciis suscipiendis, curam instanter habebat, ut nec seculares prius Dominum Regem, absque ejus consultu, inquietare necesse haberent, quousque ille, si necessitas esset, ut Causa ante Regem venire merito deberet.“ —

E' hatóságra nézve a' Pfalzgraf Ducange' Glossáriumában „Vicarius Regis,“ király' képe. „Palatini, mond, in vocab. utriusque Ju-

ris, aliter dicuntur vicarii, quia quodam modo gerunt vicem Principis.“—Ezért nálunk is a' nádor „Personalis Praesentia Regia in omnibus Regni Judiciis“; ennél fogva a' hét személyes főtörvényszék gyakorolta a' nádor' birói hatalmát.

A' Specialis Praesentia Regia pedig in Judiciis coram Regia Majestate vertentibus, a' fő titokcancellár volt, mint Cod. Dipl. Tomo IX. Vol. 5. p. 436.—1380-ik évre olvassuk:

„Quod praefatus Dominus Demetrius Archiepiscopus ecclesiae Strigoniensis, Aulae Regiae Cancellarius, ratione sui Officii Cancellariatus, Iudex universarum Causarum, in speciali Regiae Majestatis Praesentia vertentium esse dignoscitur.“ —

Ez az, mit Hincmár oda föl Cap. 19. mondott:

„Comes Palatii de omnibus secularibus Causis, vel Judiciis suscipiendis, curam instanter habebat, ut nec seculares prius Dominum Regem absque ejus consultu, inquietare necesse haberent, quousque ille, si necessitas esset, ut Causa ante Regem venire merito deberet.“ —

A' főcancellárnak ezen hatóságáról szól a' következő oklevél is:

„Nos Johannes dei et apostolice sedis gratia archiepiscopus Strigoniensis locique eiusdem Comes perpetuus, ac sacre Corone regni Hungarie Cancellarius, nec non primas, eiusdem sedis apostolice legatus, damus pro memoria: Quod instrumentalem exhibitionem, quam dauid filius Nicolai, et Benedictus filius Benedicti de Zantho, contra Thomam filium Stephani de Sydo, iuxta continentiam literarum regaliū prorogatoriarum, super factis, in quibusdam literis similiter regalibus Evocatoriis pariter et prorogatoriis, ac Capituli vaciensis rescricionalibus contentis, in octavas festi beati Georgii martiris facere tenebantur, *regia speciali in presencia*; in quo etiam termino idem dauid Judicium trium marcarum Judici, et parti adverse persolvere tenebatur; ex deliberatione prelatorum, et Baronum regni, ad octavas festi beati Michaelis archangelii nunc venturas, simul cum dicto Judicio duximus prorogandum. datum in vissegrad Tricesimo die termini prenotati, anno domini Millesimo, quadringentesimo primo.“

A' gömbölyű pecsét fehér viaszba volt nyomva.

Tudjuk minő vetekedés támadott 1630-ban a' királyi személyes jelenlét cím végett Eszterházy Miklós nádor, és Pázmán Péter esztergami érsek között az 1536: 15. homályos törvény miatt, mellynek értelmén miután a' perlekedő felek el nem indulhattak volna, II. Ferdinánd hallgatást és békességet ajánlott a' feleknek, kiknek mind kettőjöknek az előadottak szerint igazuk volt, csak hogy a' Personalis Praesentia Regia, és Specialis Praesentia Regia közt nem tudtak különbséget tenni.

Az esztergami érseknek mint főcancellárnak ezen hatóságát az idézett 1536. 15. cikk is elismeré; melly törvényhozásra Thurzó Elek volt országbírája, 's 1533 óta egyszersmind királyi helytartó adott alkalmat, hogy az ország nyilván kimondaná: miként a' fejedelm' elébe vitt pereknek az esztergami érsek, mint fő titokcancellár volna bírāja; ennél fogva e' hatóságára nézve, ő is egyik volna az ország' nagybírái közül; következőleg II. Ulászló alatt 1507: 4. és 1514: 55. czikkok' értelmében a' királyi törvényszék' pecsétének világi nemes rendből nevezett gondviselője, az ő mint Specia-

lis Praesentia Regia személyének helytartója volna a' fölhívott 1492: 55. cikknek 1. szakasza szerint is: „Quod Judices Ordinarii sunt: Palatinus inprimis; deinde Judex Curiae; et postmodum Secretarius Cancellarius, si praesens fuerit; sin minus, Locumtenens, hoc est: qui Sigillum Judiciale Regiae Maiestatis pro tempore tenet.“

Mert a' pecsét-átadás teljes hatalomnak, vagy is fölhatalmazásnak jele volt már azős időkben is; az egyiptomi Úr (Pharao) midőn Józsefet helytartójává tevė, gyűrűjét is (mert régenten ezzel pecsétellek) neki adta. 1. M. 41. 42. 43. — „És kivė a' maga kezéből a' gyűrűt, és adá az ő kezébe — kiáltván a' hirdető: — hogy ő fejedelme volna az egész Egyptus földjének.“ — Ez okon mondja I. Ferdinand is némelly 1528. évi okiratában Wagner Károlynál in Diplomatario Sarosiensi pag. 160—163.

„Utque Res nostrae commodius, ac majori Autoritate possint administrari, Sigillum nostrum Secretum, penes praefatum Cancellarium nostrum reliquimus Literaeque nostro nomine, et sub hoc ipso Sigillo perinde, ac si praesentes essemus, scribuntur. Quod nemini mirum, aut novum videri debet: Res enim toto fere orbe christiano, est usitatissima, ut dum Principes nesessitate aliqua, Fines Regnorum suorum egrediuntur; Sigilla domi, et in suis Regnis relinquunt, ut Personae duntaxat eorum abesse videantur: Autoritas vero inter subditos praesens, et assidua maneat.“

Midőn tehát a' magyar apostoli fejedelem birói pecsétjét a' fő titokcancellár, 's általa az ő képében hivataloskodott helytartó-jára, Specialis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenensére bizta, vele bíraskodásra hatalmazta föl. Ezt igazolá a' folytonos szokás is, mellynél fogva a' primásnak, mint fő titokcancellárnak nem csak birái ültek a' királyi törvényszéken; hanem e' szék' elnöke leveleit is a' fölség' nevében adta, mert ő a' hatóságát egyenesen a' fő titokcancellár' nevében gyakorolta. Megemlítendő, hogy a' fő titokcancellár tulajdon pecsétjét mintegy zálogkép a' fejedelemnek adta. Zsigmond király mondja némelly 1400. évi levelében: „Praesentes autem, propter absenciam venerabilis patris domini Johannis archiepiscopi Strigoniensis, aule nostre Cancellary et Sigillorum nostrorum erga ipsum habitorem, Sigillo eiusdem fecimus consignari.“ — Ugyanazt tevėk az ország' nagybiráinak ítélő-mesterei is, mint Gara Miklós nádornak 1380. évi leveléből bizonyos: „Praesentes autem, propter absenciam magistri Thome protonotary et Sigillorum nostrorum erga ipsum habitorem, sigillo eiusdem fecimus consignari.“

A' kettős pecsétet jelenkorig az ország' primása őrizte az 1741. törvény szerint is, és különösen örökös adománylevelek' erősítésére használtatott; jóllehet ez iránt sem voltak mindenha tisztában: mert I. Ferdinand 1542. évi levelében mondja:

„Sigillum duplex nostrum et authenticum — eidem domino Strigoniensi faciendum, et eo, more alias consveto, utendum concessimus; orta fuit quaedam contentio coram nobis, qualesnam Literae sub ipso Duplici Sigillo, et altero, quod Secretum vocamus (holott az sem más, mint a' Duplex) temporibus priorum Regum confici solitae fuissent. Consiliariis nostris tunc ex utroque ordine, tam

scilicet Praelatorum, quam Baronum, coram quibus res ista mota fuerat, Nobiscum existentibus, comperimus, una cum ipsis Consiliariis nostris, omnes ferme Literas Confirmationis Armorum, ac Creationis Comitum Perpetuorum, semper sub praedicto Sigillo Duplici emanatas fuisse; id quod ex Literis antiquis nostrorum Praedecessorum, verum fuisse didicimus.“

Igy tartott ez a' primásra nézve egész 1690-ig, mikor I. Leopold a' volt udvari magyar cancellariát a' volt lábra állította, ekkor ismét vetekedések támadtak az udvari, és a' fő titokcancellár közt, Jaklin Balázs nyitrai püspök Széchenyi György primás ellen szegülve tagadá, hogy ő volna a' fő titokcancellár. Széchenyi György öszveszedvén a' primások' privilegiumait, két ízben is írt Jaklin' törekedései ellen; az utóbbi, fölrásában mondja többi között:

„Recenter, gravi cum doloris sensu, intelligo: qualiter Dominus Aulae, seu Vice-Cancellarius eo iam temeritatis delaptus sit, ut ad formandam in nuper exhibito Scripto comprehensam a me Independentiam, cum praejudicio Sigilli Duplicis, seu Privilegialis, benigne mihi a Majestate Vestra SSma concrediti, meque ex vi Officii Archiepiscopatus Strigoniensis, qua Summum Secretarium Cancellarium, Lege, et a saeculis imperturbato usu practicata consuetudine concernentis, ad cuius fidelem Conservationem solitum etiam Juramentum praestare debuim, aliud Sigillum novum duplex confici curare, et hoc pacto, contra statum publicum se erigere, Constitutionesque Patrias palam vio lare peaesumat.“

A' vetekedéseknek illy végök lett:

„Commissum clementer est per alte fatam Suam Majestatem SSmam; quatenus Cancellarius Aulae a Confectione novi huiusmodi Sigilli eo facto superseadeat. Commissum secundo est: quatenus praetitulatus Aulae Cancellarius (Jaklin Balázs) a tunc deinceps, nihil ardui facere, et decidere, sine praescitu Archiepiscopi Strigoniensis ausit, se sequi ab eodem, qua Summo Cancellario dependenter habere debeat. Ubi, praeter praemissas benignas Decisiones, idem Aulae Cancellarius ad instantiam, et ob respectum laesi, modo praevio, toties fati Archiepiscopi, ab Officio etiam Cancellariatus Aulici, per eandem Majestatem SSmam suspensus, neque prius restitutus fuerit, donec Posonium veniens, et ad genua ferme procidens, dictum Archiepiscopum deprecatus sit.“ —

De térjünk vissza a nádorokra, kiknek rendkívüli négyes száma sem támadhatott egyszerre, mi az akkori körülményekből könnyen megfejlthető; a Robert Károly előtt országolt fejedelmek által nevezett nádorok ama' fejtelenség' korában, mind megmaradtak, kiken Károly, míg királysága ingadozott, ki nem adhatott, türnie kellett őket; de ezután ismét helyre jött a régi rend, s az országban csak egy nádor lett, mint azelőtt; mert hogy 1292. tájban is Cod. Dipl. Tomo VII. Vol. 5. p. 52. kettő volt, ez is rendkívüli állapotra mutat.

Az elemezést pedig e' renden kezdjük:

A' nádor szó' eredete felől különbélék a' vélekedések. Azokkal, kik a' magyar *udvar*, vagy *udvarnok*, és a' tót *Dwor*, vagy, mint Dankovszky György „Magyaricae Linguae Lexiconában“ 948. l. az *Udvor* illyr szóból ad aulam jelentéssel származtatják, nem vitázunk; mert pusztá állításukat egyetlen egy győző okokkal sem támogatják. Még Sándor István is illy értelemben volt a' Sokféle' VIII. Da-

rabjában, hol a' 143. l. így nyilatkozot : „Nádor Ispán ezen két tót szóból eredett : *na dwúr*, és *pán*, vagy *zupán*; a' mi is épen anynyi, mint Comes Palatii, Comes Palatinus. Szarka, és Molnár urak mindenképen iparkodtak ugyan, hogy *Nagy-urból* származtathassák: de ez hihetetlen, hogy későbbi eleink a' nagy-urat Nádorra rontották volna.“ — De még hihetlenebb: hogy a' magyar Udvar szó, a' tót Dwor névből eredett volna. Kézai Simon in Appendice §. II. beszéli apáinkról : „Habentesque captivos sine numero — curiae suae famulantes ordinaverunt ex eisdem, quos patrio nomine Vdwornicos vocaverunt.“ — Tehát Ázsiából hozták magokkal. — Klaproth Juliusnál „Kaukasische Sprachen“ a' 211. lapon : „Thür: Ossetisch duar; Kurdisch deri; Persisch der; alt-deutsch dura; griechisch δο-ρα. Mindezek a' nevek a' sanskrit Dvar=Porta jelentésű gyökből látszanak származni; belőle lett az U betű' elébe tételével a' magyar Udvar szó is, Ház, Palota jelentéssel. A' török császár' Udvara most is fényes Portának neveztetik; mint régenten a' parz nyelv *Deri*, azaz: udvari nyelvnek. A' nyájaskodókat is udvariasoknak szoktuk nevezni. — A' Portát pedig „die Thüre“ mostan Kapunak hívjuk, mint a' törökök; de azért még nem következik, hogy tőlök kölcsönöztük volna; mert már a' kopt nyelvnek Memphitusi, vagy koptusi dialectusában is megvan: a' Chepit, Porta-név. Egyiptusi nyelven pedig: Chep = flache Hand; innen a' Kapni magyar ige, és Chep: fassen; épen a' Kapu szó is illy valamit befoglaló név.

Perger Jánosnál is „a' Magyar és Hazája' Leírásában“ a' nádor név a' *nagy-úr* szónak csak rövidítése. — De a' régi szokás e' szónyomozást sem javallja; mert őseink a' VIII. században élt Theophanes és Nicephorus kosztavári patriarchák szerint fejedelmöket is csak úrnak hívták: „anno 617. — in Lazica moratus, mittit Heraclius Imperator ad Turcorum Dominum“ — τὸν τοῦρκων ἡγεῖον. Így mondták ki a' görög írók a' magyar Úr nevet. Későbbi időkben is a' koronaörökös is csak Úrnak nevezték, mint Cinnarnus IV. Istvánról beszéli: „Stephano vero, seniore intelligo, Uru-mi dignitatem concesserunt, quo nomine apud Hungaros Regni Successor indicatur.“ — Ha tehát a' nádor szó *nagy-urat* jelentene, a' Palatinus nagyobb címet viselt volna, mint a' koronaörökös; mi nem valószínű: pedig a' palatinus már Heltai Gáspár' 1575. évben nyomtatott krónikájában is „nádor-ispán.“ Így neveztetik az 1608. évi országgyűlés' irataiban is; mi arra mutat, hogy e' nevezet régi 's nem új.

Nagy János „Paralellismus inter Linguas Orientales cum Hungarica,“ a' 45. l. a' nádor szavat hason arabs névből származtatja „Inclytus, illustis vir, incomparabilis“ jelentéssel; utána vetve: „adeoque non a Slavico Nadwor, ut quidam volunt.“ — De miután a' nádor szó nem címet, hanem hivatalt jelentő név, e' vélemény sem kielégítő.

Németh János szerint pedig az 1839. évi Tud. Gyűjt. VIII. kö-

tetében a' nádor szó, nagy udvar, Curia Regia szavakból támadott; mert régenten a' királyi udvarban ketten bíraskodtak: a' nádorispán, Comes Palatinus, és a' Judex Curiae, ezelőtt Comes Curialis, a' volt országbírája.

De az ország' bíróját soha sem nevezték udvari ispánnak, hanem ország, azaz: király' bírójának. Már a' régi halottas beszédben „extremum judicium“ birság' napja; tehát a' bíró nevezet közönséges volt. Fönmaradott az ország' bírójának eredeti neve a' deák „Judex Curiae“ nevekben, és III. Béla királynak németre fordított 1195. évi oklevelében Fejér Györgynél: Cod. Dipl. Vol. I. p. 291. hol „Esau Hoffgrauen“ azon évi deák oklevélben Tomo II. p. 301. „Esau Curialis Comes.“ 'S Wagner Károlynál in Anal. Scép. P. I. p. 199. Károly királynak 1312. évi okiratában „Dominicus Gros-grow, und Magister Lambrecht Richter unsers Hofes.“

Azért hívták pedig ország, azaz: király' bírójának, mert bíraskodása eleinte csak a' királyházi, vagy udvari jobb-ágakra terjedett: ellenben a' nádor, mint „Personalis Praesentia Regia“ a' haza' minden lakosain, kivétel nélkül bíraskodott; mert a' sz. kir. városok később mentettek föl bírósága alól.

A' nádor szó tehát nem eredhetett a' Curia Regia, Nagy Udvar nevekből; azért is a' nádor nálunk nem Pfalzgraf, mint az elenyészett római-német birodalmi Comes Palatinus: hanem mindenha Gross Graff, Magnus Comes. Már pedig, ha a' nádor, a' palatium (Pfalz) szóból fordítottatott volna magyarra, a' nádort Udvari Ispánnak, azaz: Comes Palatinusnak, Hof-Grafnak kellett volna nevezni; de a' nádor még több deák okiratokban is: Magnus Comes; a' németekben pedig kivétel nélkül Gross Graf, még Németh János által közölt felsek okiratok' kivonataiban is; mellyekhez még ezek is járulhatnak:

Rogeriusnál (Miser. Carm. C. 14.) a' Nádor egyenesen Major Comes „Misit (Rex Bela IV.) Majorem suum Comitum cum Exercitu Palatinum.“ — Ottokar csehek' királya is 1260-ban IV. Sándor pápához intézett levelében nádornak nevezi: „cum Ungariae Regibus (érte IV. Bélát 's fiát V. Istvánt) secundum oblatam nobis a Magno Comite Rolando, de Posonio formam maluimus pacis foedera reformare.“ Katona, Hist. Crit. Tom. VI. p. 318. — És Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. p. 111. némelly 1271. évi levelében „Comes Rolandus, Major Ungariae Banus (Ispanus)“ — E' néven nevezi a' nádort 1372. évben Budán kelt, 's IV. Károly császárnak küldött levelében János alexandriai patriarcha is: „Totum negotium erat in periculo destructionis, nisi fuisset Comes Magnus Palatinus, inexplicabiliter fidelis et voluntarius servitor vestrae Majestatis.“ Katona, Tom. X. p. 507. — Buda városa' régi német törvénykönyvében a' 103. l. „Gross Graf“ — Eyczinger Ulreichnak 1439. évi okiratában is „Gross Graf“ L. Oest. Blätter für Lit., Kunst, Gesch. IV-ter Jahrg. Nro 71. — Hédervári Lőrincz magát 1444. és 1446. évekre „Laurentius von Haiden-

reichs-turn (Hédervára) Gross Graf in Ungern“ nevezi Bécs városa' tanácsának írott német leveleiben, Kollár Ádámnál *Analecta Vindob.* Tom. II., col. 1225. 1245. 1246. és 1297. — 1447. évre is „Laurentius von Haidenreichs-turn, gross graf in Hungern.“ — col. 1361. — 1448. évre „Ladislau von Cara, Graf zu Ungern“ azaz : Magyarországnak ispánja, Comes Regni. Schwandtnernél SS. RR. Hung. Tomo I. fol. p. 521. a' rheni palatinus választó-fejedelemnek követe, ki Hunyadi Mátyásnak Beatrixsal Nápoly' királya' leányával 1476. tartott menyekzőjén, 's ugyanazon királyné' megkoronáztatásán jelen volt, 's a' mit látott, írásba vett, a' nádort mindig Magnus czímmel illeti : „Comes Magnus Regem interrogat : an Diadema Regium vellet Reginae imponi ? et cum Rex annuisset, ille idem Magnus Comes, et reliqui Magnates in caput Reginae Coronam imponunt.“ — A' nagy hatvani gyűlésnek 1525. évi német írójánál szinte „Gross Graf.“ Kovachichnál, *Suppl. ad Vest. Comitior.* Tomo III. a' 6—17. ll. Azonkép Kollár Ádámnál 1527. évre in *Hist. Coronationis Ferdinandi I. Ursinus Velius' Historiájában* a' 186. l. „Magnus Comes ter quiddam ad Hungaros hungarice loquutus est, et ab eisdem percontans : an Ferdinandum sibi Regem petant ?“ — Hans Thurmschwambnál, *Engel Jánosnak „Geschichte des Ung. Reichs. und seiner Nebenländer“* czímű munkájában I. Th. S. 194. „Der (Zapolai) Istvan ist hernach Gross Graff worden.“ Holott Németországon a' palatinus változatlanul mindig Pfalzgrafnak hivatott ; minek csak ez az egy oka lehet, hogy a' „Gross Graf“ valóban a' magyar nádor névből fordítottat németre, melly szó annyit jelentett, mint a' deák „Magnus Comes“ azaz : nagy vagy fő, első-bíró ; mert, hogy a' Comes név a' magyar diplomatiában, több jelentései közül, bírót is jelentett, 's evvel hason értelmű szó volt, mindenki tudja ; erre tehát nem kell bizonyosság.

'S így, a' nádor „Magnus Comes“ jelentéssel, a' magyar *Nagy*, és perzsa, vagy médus *Dawar*, bíró, nevekből összetett szó. „Noch jetzt haben die Parten einen Obersten auf ihrem Volk, Dawar : Richter.“ — *Zend Avesta* I. Th. S. 64. — És III. Th. S. 181. „Zwei Kleine Wörterbücher der alten Sprachen Persiens.“ — *Datourbar* : in *Pehlvi Richter* ; ez a' nyelv pedig Klaproth szerint (*Asia Polygl.*) Sprache von Nieder-Medien, oder Parthien volt. — Ugyan ott, t. i. a' *Zwei kleine Wörterbüchereken* : *Daver*, Persisch Richter. — A' nádor névnek végső tagja tehát a *Pehlvi Datoubar*, vagy inkább perzsa : *Davar* szónak csak rövidítése. Ha pedig ezen elemzés valakinek erőltettnék tetszenék, bátor származtassa a' *Pa-zend Dee* névből, melly *Zend Avesta*, II. Th. Riga, 1777. S. 145. a) betű jegyzék alatt szinte bírót jelent : „Dee ist Pazend von Dethoscho, gerechter Richter.“ E' szóból az úr, vagy or név' hozzátételével támadhatott a' : *Nagy-bíró-úr*, rövidítve : *Nádor* nevezet. — A' dor végtag főnmaradt egy más magyar dialectusban is. *Kézai Simon*nál L. 1. C. 2. a'

kádár bírót jelentő névben : „Constituerunt quoque inter se Rectorem unum (innen a' német: Richter, és tót Richtar szavak) nomine *Kadar*, de Genere Turda, qui communem Exercitum judicaret.“ „Kattousi“ Parti nyelven: Priester, Diener Gottes, und Gesetzbefliesse-ner, Zend Avesta, II. Th. S. 62. Eza' magyar kádár szó, Reiske szerint, különbözni látszik a' török *καδης*, vagy *καδης* csakugyan bírót jelentő névtől.

Már e' szónyomozás is eléggé igazolja, hogy apáink nem olly könnyen fogadták el az idegen nevezeteket, mint tán gondolnók; hanem még az ujonnan behozott hivatalokat is saját nyelvökön nevezték, mint a' palatinust; mert már megvolt nálok e' hivatal, ha más formában is. Ezért a' nádor szó és hivatal mindenesetre régibb, mint Engel (Gesch. des Ungr. Reichs. I. Th. Wien, 1813. 8. a' 105. l.) vélte: hogy a' nádorság csak Koppán somogyi vezér ellen viselt had előtt jött keletbe, 's hogy Hunt-Páznán testvérek lettek volna első Pfalzgrafok, Comites Palatini.

Befejezésül legyen mondva: hogy ezen elemezés szerint, a' magyar Primás hibásan nevezetnék Ál-dornak, mert e' nevezet áldozó bírót jelentene.

— Ez után

KIS FERENCZ lev. tag

két régi gyűrűt mutatott elé, 's bemutatását a' következő előadással kísérté: Van szerencsém a' tisztelt osztálynak egy, hazánkban lelt érdekes régiséget bemutatni, melly tanúsítja, hegy már a' keresztyénség' itt elterjedése' első századaiban e' földön eretnekek is laktak. Ezen *abraxas* gyűrű az 1848. évi utolsó pesti vásár' alkalmával jutott birtokomba; eredeti foglalása ezüst, és $1\frac{3}{8}$ latot nyom. A' kő jaspis, mellyen jobbra álló, kakas fejű, lábai helyett két tekervényes kigyóval ellátott, derekán pánczélos emberi alak szemlélhető, melly fölemelt jobbában ostort, baljában pajzsot tart, mellyen viszszerűl e' szócska „*I A U*“ láttatik bevésve, mi nem egyéb, mint az istenség Javo, Jova, Jehova nevének megrövidítése. Efféle kövekről Alexandriai Clement' írásából annyit tudunk, hogy az ő korában a' második század' folytán élt Aegyptusban egy alexandriai születésű Basilides nevű egyén, tanítványa Glaukiasnak, ki sz. Péter apostol' hallgatója volt. Basilides azon eretneki, a keresztyén vallás' fő elveitől csak annyiban különböz, sokak által követett tant terjeszté: hogy a' nem teremtetett eredeti erőnek hatását, mellynél fogva a' lények léteznek, *abraxas*nak nevezé, melly a' régi aegyptusi szolgálat szerint abrak (az áldott) és Sas, vagy Sar (a Szót) jelenté, és hogy Krisztusban látá az egyedüli főistenséget. Ezen eretneki tan' nyomai Tertullian, Eusebius, Euphаний, és Hieronymus' iratain kívül, csak a' museumokban létező, Aegyptusban, Syriában, Görög- és Spanyolországban talált abraxas nevű metszett kövek által nem nagy, alig néhány százra menő számban, jutottak hozzánk. Efféle kövek' hát-

lapján e' görög betűkkel bevéselt szócska, *abraxas*, nem szokott hiányozni, de ez a' jelen kövön, az eredeti igen erős foglалása miatt nem látható: mi által e' régi emlék annyival becsesbbé leszen, mint-hogy Bellermann tudós berlini tanár 1817. kiadott ebbéli emlékiratában megjegyzi: hogy foglalt abraxaskövek még eddig a' gyűjteményekben nem fordultak elő, de gyanítható, hogy foglalva pecsétlésre is használtattak, mit ezen, eddig egyedüli példány teljes bizonyosságra emel.

Egy más, szinte honunkban nem rég talált, és birtokomba került középkori, igen kopott, sőt a' hosszas viselés által már törött arany pecsét-gyűrűt is van szerencsém bemutatni. Ez legtisztább aranyból van, 's még $1\frac{1}{4}$ aranyat nyom. Benne egy római metszésű carniol látható, melyen a' balra álló Szerencse jobbában bőség-szarvat, baljában kormányt tart. A' lejjebb fekvő arany szélén pedig illy alakú körirat olvasható: ∞ *HEMERI* \subset *I.* (Sigillum Emerici). Hihető, hogy honunknak valamely nagy és tán még a' XIII. század előtt élt emberé volt, de kié, alig magyarázható; csak azt je gyzem meg, hogy Imre királyunk is pecsétjén ellenjegyzésül Pray szerint metszett kövű gyűrűt használt, melyen azonban csak egy lovag látható, minden körirat nélkül.

— Ezek után a' *versenyügyet* vevén tárgyalás alá, az 1847-ben kihirdetett rendes jutalomkérdés, mely azon okok' kifürkészését kívánja, miknél fogva Magyarország' legtöbb meghódított tartományait elvesztette; 's melyre idején pályafelelet nem érkezett, több okból mellőztetett; ellenben azon rendkívüli jutalomtételnek, mely Széchenyi György' életrajzát kívánja, minthogy a' tudományos munkálkodásnak nem kedvező idők' tekintetéből csak egy pályairat érkezett, határideje 1851. diki martius' 31-keig kiterjesztetett.

KIS GYÜLÉS, JULIUS' 20. 1850.

(A' mathematical és természettudományi osztályok' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Gebhardt, Győry, Vállas rend. és Nendvich, lev. tt. — Egyéb osztályokból: Döbrentei, Érdy, Szász, Szilasy, r. tt. — Bertha, Lugossy, Pauler, Reguly, Repicky, Széchy, Walther lev. tt. — Toldy F. titoknok.

VÁLLAS ANTAL rt.

a' következő előadással nyitotta meg az ülést:

Ezelőtt egy évvel olly értekezés olvastott fel e' helyütt *Arenstein* tagtársunk által, mely alapeszméjének elegans volta miatt, magára vonta mindnyájunk' figyelmét, 's mely meg is érdemi a' külön vizsgálatot. A' tárgy a való 's egész gyökű felsőbb egyenletek' föloldását illeti.

A' tankönyvekből ismerjük azon közönséges szabályt, mely szerint az

$$x^m + Ax^{m-1} + Bx^{m-2} + \dots + Lx + M = 0$$

egyenletnek minden való 's egész gyökét az M tényezőiből megtalál-

hatjuk 's e' mód taníttatik nálunk is, csak hogy *Peczval* lithographirozott munkájába több helyütt nevezetes tévedések csúsztak be *). E' mód nemcsak Arenstein, hanem a' magam véleménye szerint is hosszadalmas, miért is rövidebbet keresett tagtársunk 's azt a' következőkben vélte föltalálni. — Alakíttassék az eredeti egyenletből olly új két egyenlet, hogy ezeknek gyökei amazéinál 1-gyel nagyobbak 's illetőleg kisebbek legyenek. Ez megtörténvén 's

$$\alpha, \beta, \gamma \dots \lambda, \mu$$

által tétetvén ki az eredeti egyenlet gyökei: azon egyenlet' utolsó tagja, melly a' gyököket egygyel kevesítve foglalja magában, illy tényezőkből alakúlанд:

$$\alpha-1, \beta-1, \gamma-1 \dots \lambda-1, \mu-1,$$

amazé pedig, melly az 1-gyel megtoldott gyökökből alakúl, ezeket foglalandja magában:

$$\alpha+1, \beta+1, \gamma+1 \dots \lambda+1, \mu+1.$$

Legyenek M' és M, azon egyenletnek utolsó tagjai, melly egyenletek' gyökei 1-gyel megtoldvák vagy alább szállítvák. Ezt föltéve lesz:

$$M = (\alpha-1) (\beta-1) (\gamma-1) \dots (\lambda-1) (\mu-1)$$

$$M = \alpha\beta\gamma \dots \lambda\mu$$

$$M' = (\alpha+1) (\beta+1) (\gamma+1) \dots (\lambda+1) (\mu+1).$$

Fölbontván tehát az M, M, M' utolsó tagokat minden tényezőikre, azon tényezők lesznek az eredeti egyenlet' állító vagy tagadó gyökei, a' mellyek M-től M'-ig egygyel egygyel haladóknak vagy fogyóknak tapasztaltatnak.

Ezen módja az egyenlet-megfejtésének, ha kifogáson fölülinek tapasztaltatnék, olly egyszerű és elegans észrevételen alapúl, hogy csak mély sajnálattal mondom ki, mikép az alapészrevétel a' cél' elérésére sehogy sem alkalmazható. Igaz ugyan, hogy az M-nek azon tényezői, mellynek gyökei az eredeti egyenletnek, alább szállítva vagy megtoldva fordulnak elő az M, és M' tényezői között: de ez azért nem vezet a' keresett gyökök' megismerésére, mert M-nek más tényezői is bírnak ugyanazon sajátsággal.

Állításomnak némi földerítésére taglaljuk a' következő egyenletet:

$$x^3 - 3x^2 - 34x + 120 = 0.$$

Kifejtvén azon egyenleteket, melyek a' gyököket 1-gyel kevesítve vagy megtoldva bírják, lesz:

$$x^3 - 37x + 84 = 0,$$

$$x^3 + 6x^2 - 25x - 150 = 0,$$

*) Így péld. azt mondja: „Ad radices ergo rationales integras datae cuiusdam aequationis inveniendas, solum terminus pure cognitus in suos factores simplices decomponi, et cum his (csak ?) tam positivis quam negativis proba instituti debet, quisnam datae aequationi satisfaciatur“ stb.

'S ezekből lesz :

$$\begin{aligned} M_1 &= 84 = 2^3 \cdot 3 \cdot 7, \\ M &= 120 = 2^3 \cdot 3 \cdot 5, \\ M' &= 150 = 2 \cdot 3 \cdot 5^2. \end{aligned}$$

Sorba állítván ezen utolsó tagok' minden tényezőit, találtnak :

M_1 -éi : 1, 2, 3, 4, 6, 7, 12, 14, 21, 28, 42, 84 ;

M -éi : 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 15, 20, 24, 30, 40, 60, 120;

M' -éi : 1, 2, 3, 5, 6, 10, 15, 25, 30, 50, 75, 150.

Itt M_1 -től M' -ig egygyel egygyel növekesznek : 2, 4, 5 ; fogynak ellenben : 2, 3, 6. Azok lennének tehát az eredeti egyenletnek állító, ezek tagadó gyökei, mi képtelenség.

A' fentebbi példában használt egyenlet valóban bír három való's egész gyökkel, a' melyet ki is lehetne a' gyökök' további leszál-lítása 's megtoldása által találni — csakhogy ekkor a' mívelet' hoszszadalmassága semmi előnyt nem nyújtana.

De hátha vannak képzetes 's öszmérhetlen gyökü egyenletek is, melyek az Arenstein úr' módja szerint megvizsgáltván — hibásan való egész gyöküeknek mutatkoznak? Hogy lehetnek, azonnal át fogjuk látni, mihelyt meggondoljuk, hogy arra csak a' kívántatik meg, hogy az M utolsó tag' tényezői az M_1 és M' tagok' tényezőivel egygyel egygyel haladó vagy fogyó sort képezzenek, ez pedig megtörténhetik a' nélkül, hogy az eredeti egyenletnek való 's egész gyökei legyenek.

Vizsgáljuk péld. a' következő egyenletet :

$$x^3 + 16x^2 + 23x + 360 = 0.$$

Alább szállítván és megtoldván ezen egyenletnek gyökeit, a' következő eredmények találtnak :

$$x^3 + 19x^2 + 58x + 400 = 0,$$

$$x^3 - 13x^2 - 6x - 352 = 0.$$

Itt tehát $M_1 = 400$, $M = 360$, $M' = 352$'s ezeknek tényezői illetőleg ezek :

M_1 -éi : 1, 2, 4, 5, 8, 10, 16, 20, 25, 40, 50, 80,

100, 200, 400.

M -éi : 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 15, 18, 20, 30, 36, 40, 45, 60, 72, 90, 120, 180, 360.

M' -éi : 1, 2, 4, 8, 11, 16, 22, 32, 44, 88, 176, 352.

Az új nézet szerint lenne tehát az eredeti egyenletnek egy állító (=3) gyöke, kettő pedig tagadó : —3 és —9 ; mi már eddig is képtelenség, minthogy az eredeti egyenletnek, melyben a' jegyváltozások teljesen hiányoznak, csupán tagadó gyökei lehetnek. Minthogy azonban a' —3 és —9 sem gyökei az egyenletnek, világos, hogy az új nézet a' gyökök' megtalálására egyáltalán alkalmatlan.

Taglalván az eredeti egyenletet azon mód szerint, melly munkáimból ismeretes, találattik:

$$\begin{aligned} q x &= x^3 - 16x^2 + 23x - 360 && ; 3 \text{ var.} \\ q(x+1) &= x^3 - 13x^2 - 6x - 352 && ; 1 \text{ var.} \\ q(x+10) &= x^3 + 14x^2 + 3x - 730 && ; 1 \text{ var.} \end{aligned}$$

'S ezek' eredményeül azonnal kitetszik, hogy az eredeti egyenlet egy pár képzetes gyökkel bír (!), 's hogy való gyöke < -10 .

Ámbár tehát általában igaz, hogy alább szállítván vagy megtoldatván valamely egyenlet' gyökei, az utolsó tag' tényezői, a' midőn való egész gyökökkel bír az egyenlet, ugyanannyival szintén alább lesznek szállítva vagy megtoldva: de viszont semmikép sem állíthatni, hogy alább szállítván vagy megtoldatván az utolsó tag' tényezői, az egyenletnek szükségkép való egész gyökei vannak. — 'S ebben rejlik a' tévedés, a' melyet kimutatni a' tudomány' érdekében kötelességemnek tartottam.

— Utána

NENDTVICH KÁROLY lt.

némelly eddig még meg nem vizsgált *hazai köszenek'* példányai' bemutatását a' következő előadással kísérte.

Tisztelt társaság! Melly fontosnak tartatik a' köszenek' cél- és korszerű vegyvizsgálata, tanúsítja azon körülmény, hogy a' műiparban és tudományokban előbbre haladt nagyobb országok' kormányai azoknak vegytani és műipari vizsgáltatását elrendelték, 's maga a' bécsi academia Schrötter urnak, a' bécsi műegyetem' vegytanárának 1849. febr. 1. tartott ülésben tett indítványa' következtében a' birodalomnak nevezetesebb és üzlet alatt levő köszeneinek terjedelmes és a' kor' igényeinek megfelelő vegyvizsgálatát elhatározta. A' bécsi academia e' célból Schrötter urat Angliába utaztatá, hogy azon nagyszerű kísérletekkel megismerkedjék, melyeket az angol „Geological Survey“ az amerikaiak' példájára ez irányban megindított, és Playfair és Philips vegyészek' vezérlése alatt szakadatlanul folytat Határozott egyszersmind a' bécsi academia tetemes pénzüsszeget is, hogy tervezett kísérletek a' kívánt irányban és terjedelemben megtörténhessenek.

Történtek ugyan már ezelőtt is vizsgálatok a' köszenekkel, részint több kormány' rendeletére, részint egyesek' önszántából, a' tudomány vagy a' műipar' érdekében. Azonban mind ezen vizsgálátok csak részletesek valának, egy pár köszéndarabra vonatkoztak; vagy régebben történné, a' jelenkor' igényei és az előbbre haladt műipar' követeléseinek többé meg nem felelnek.

A' legterjedelmesebb munka e' tekintetben 1826. Karsten porosz bányatanácsnok által kormánya' megbízásából jelent meg, ezen cím alatt: *Untersuchungen über die kohlgigen Substanzen des Mi-*

neralreiches. Berlin, 1826., mely Poroszország' legtöbb közseneit magában foglalja.

Ámbár azonban Karsten vizsgálatait a' legnagyobb tárgyismerettel tette 's az akkori kor' igényeinek 's a' tudomány' állapotának tökéletesen megfelelték, mégis azóta sokkal inkább haladt a' tudomány és gyarapodott a' tapasztalás, semhogy az akkor nyert eredményekkel meg lehetne elégedni, úgy hogy majd minden vizsgálatok új revisiót, és új elv szerinti nyomozást igényelnek.

Újabb időben Regneault és Berthier Franciaországban, Richardson Angliában közöltek számos köszenekről vegyvizsgálatokat, melyek a' tudomány' jelen állapotának megfelelnek ugyan, de műipari részére ki nem terjeszkedtek, nem is terjeszkedhettek, mivel arra nagyobb szerű intézkedések és tetemesebb költségek igényeltetnek.

Nagyszerű példával előzték meg e' tekintetben is Európát az amerikaiak, kik közseneiknek vizsgálatát nemcsak tudományos tekintetben, de műipari célokra is nagyszerű mértékben vették legelőször eszközzésbe, és azt végbe is vitték.

Ezeket követték az angolok kik, ámbár már számtalan évek óta használják dús köszénbányáik' áldását 's azokat tulajdonságaikra 's haszonvezetőségökre nézve minden oldalról ismerik, mégis szükségesnek tartották, miszerint azok minden tekintetben tudományilag megvizsgáltassanak 's műipari értékek tudományilag is meghatározottassék.

A' porosz kormány szinte hasonló kísérleteket és vizsgálatokat rendelt megtételni birodalmában levő köszénfajaival. E' készülétek épen akkor valának leginkább folyamatban, midőn 1848. év' telében Berlinben tartózkodám, hol azokat Prix dr. a' királyi vasöntőgyárban egy saját, e' célra felállított házban, vezeté. Mi lett ezen kísérleteknek sorsa, miután a' kir. vasöntőgyár az 1848-diki zavarok közben leégett, nem tudom.

Ugyanezt az ügyet karolta fel, mint említettem, a' bécsi academia is, 's a' kísérletek' vezetésével Schrötter urat bízta meg. Schrötter ez ügyben tett utjáról haza érkezvén az 1849. nov. 3. tartott academiai ülésben mind azon pontokat közelebbről meghatározta, melyeket, az amerikaiak és angolok' útját követve, figyelembe kelle venni, hogy a' vizsgálat a' tudomány és a' műipar' igényeinek megfeleljen. Azon igényeket, melyek minden köszén' megvizsgálásánál tekintetbe veendő, utjában tett tapasztalásai' következtében Schrötter 17 pontba foglalta. Ezek közt öt pont nagyszerű készüléteket és tetemes költségeket igényel, míg a' többi tizenkettő minden czélszerűen elrendezett és felszerelt vegyműhelyben kivihető.

A' tisztelt társaság előtt tudva van, miszerint magam is már több évek előtt azon célt tűzém ki magamnak hogy Magyarország' közseneit vegytani vizsgálat alá vegyem, a' meddig t. i. azt tehetségem, eszközeim, 's egyéb körülményeim engedik.

Vizsgálódásom' első eredményét a' m. orvosok és természetvizsgálók' Pécsen tartott gyülekezetében közöltem, melyek annak munkálataiban 117—126. lapon közöltettek is. Egy második közlésem történt a' m. academiának 1846. tartott egyik osztályülésében, a' harmadik a' m. orvosok és természetvizsgálóknak 1837. Sopronban tartott gyülekezetében, egy negyedik végre a' m. academia' 1848-ban tartott egyik osztálygyülésében. Különféle körülmények, főleg egy vegyműhely' hiánya hátráltatának a' megkezdett munka' folytatásában 's kényszerítének nemcsak a' m. köszenek, hanem egyéb érdekes tárgyak' vizsgálásának is egy időre felfüggesztésére. Mind e' mellett van szerencsém némelly már az előtt tett de eddig még nem közölt köszénvizsgálatot közölni a' tudós társasággal, mely legközelebb kiadandó terjedelmesebb munkámban toldalékul jelenedik meg.

Az I. a' *paloitai* köszén Hont megyéből, közel Nógrád' határához. Ez barna, az ásványos faszénbe átmenő. Szine feketés barna, egész a' barnáig, pora barna, szerkezete rostos kemény, porrá nehezen törhető. A' faszerkezet rajta világosan észrevehető. A' levegőnek hosszabb ideig kitéve, repedéseket és hasadékokat kap, melyek' következtében kisebb darabokra omlik szét. Hasadékait és vál-repedéseit a' gyantának egy különös eddig még meg nem vizsgált neme hatja át.

Aránysúlya 1,256.

Vízirtalma 100 súlyrészben 11,07. Zárt edényben hevítve 100 súlyrészből vesz 59,97 illó részt. A' 40,03 -ből álló maradvány összeálló és kemény kokszoikat alkotott.

Kéntartalma 100 részben 2,59.

Elemi vegybontása két kísérlet után közép számmal adott:

70,40 szézenyt

5,73 könenyt

23,87 élenyt

100,00 's azon kívül még 1,41 hamut.

Ezekből világosan kitetszik: 1. Hogy e' köszén *zsugorodó*, mi barna köszeneknél igen ritka. 2. Hogy szézenytartalma, ahhoz képest hogy a' faszerkezethez inkább hasonló mint a' köszénhez, tetemes. 3. Hogy illó alkatrészeinek mennyisége igen tetemes, mi ennek gyantás természetéből magyarázható. 4. Hogy hamutartalma igen csekély, mi a' köszén' becsét neveli. 5. Hogy kéntartalma tetemes, és mi igen feltűnő, nagyobb mint hamutartalma. Én ezen anomáliára már más helyen figyelmeztettem a' vegyészeket. Oka eddig még nincs eléggé megmagyarázva: körülményeim pedig még nem engedék hogy tovább nyomozzam, 's okát kipuhatoljam. — Mind ezeket tekintetbe vevén, minden bizonynyal állíthatni, miszerint a' *paloitai* köszén mint ásvány-faszén a' jelesbek közé tartozik. Alkalma-

tos nemcsak mindennemű tüzelésre, hanem koksz-égetésre és gőzvilágításra is; 's ámbár ez irányban kísérletek még téve nincsenek, mégis majdnem teljes biztossággal állíthatni, miszerint e' célra igen alkalmazható lesz.

II. A' *várkonyi köszén*. Ez Szepesgyörgy gyógyszerész által küldött be hozzám. Valamint a' palójtai, úgy ez is barna köszén, az ásványfaszénhez közeledvén, színe feketés barna, vagy sötét barna. Törése réteges, rétegei physical tulajdonságaikra és alkatásukra nézve néha igen különbözők, váldarabjai gyakran dülénylapúak. Fénye zsíros, gyakran üvegnyomú, néha egészen hiányzó. Szerkezete rostos, néha egészen a' fáé mellyből származott, rostos szerkezete gyakran elenyészik. A' levegőn repedéseket kap, a' nélkül azonban hogy szétmállanék. Porrá nehezen törhető. Pora barna.

Aránysúlya 1,290.

Vízirtartalma 15,72 százalék.

Zárt edényben hevítve vesz súlyából 46,78 százalékot. A' maradvány porhanyú volt, legkevesbé sem összeálló; a' köszén tehát a' tűzben elmállók' sorába tartozik.

Kéntartalma 100,00 súlyrészben 1,65.

Elemi vegybontás szerint két kísérlethől nyert közép számmal foglal magában:

67,515 széneny

4,540 köneny

27,945 éleny

100,000 's azon kívül még 8,185 százalék hamut.

Mindezen adatokból kitetszik: 1. Hogy a' várkonyi köszén a' közepszerű barna köszének közé tartozik, hogy részint széneny-, részint hamutartalmánál fogva a' palójtainál alább áll. 2. Hogy koksz-égetésre nem alkalmazható, 's így 3. Csak mindenféle tüzelésekre, nem pedig gőzvilágításra használható. Az ozdi vasgyár' közelében levén, főképen abban használtatik a' kavarási műfolyamnál (Puddlingsprocess).

III. Az *árvai köszén*. Ezt Horváth Alajos volt urodalmi orvos küldé be hozzám, de Árvának mellyik vidékéről, nem jelentetett. Ez barna köszén, az ásványfaszénhez közeledő. Színe feketés barna. Fénye igen csekély, kevésbé zsíros. Törése hosszában kitünőleg palás, haránt törése egyenetlen. A' levegőn tartós, el nem málló, sem el nem repedező. Porrá nehezen törhető, pora barnás. Szerkezete itt-ott rostos.

Aránysúlya 1,341.

Vízirtartalma 15,60.

Zárt edényben hevítve vesz 100,00 súlyrészből 55,37 súlyrésznyi illó alkatrészeket. A' maradvány porhanyú, a' köszén tehát *tűzben* elmálló.

Kéntartalma 100,00 súlyrészben 1,82.

Hamutartalma 5,955, tehát 6 százalékhoz közel áll.

Az elemi vegybontás két kísérletben adott középszámmal :

66,090 szénenyt

4,555 könenyt

29,355 élenyt

100,000 és 5,955 hamut.

E' köszén ennélfogva igen középszerű barna köszén, fűtésre és tüzelésre katlanok alatt, a' hol nagy hőség nem kívántatik, 's alig egyébre alkalmazható.

IV. A' *felsőbányai köszén*. Ez Mike János úr által küldetett hozám. Települési viszonyai nem közöltettek. Ez is barna köszén. Színe fekete ugyan, de pora igen barna. Fénye zsíros. Törése egyenetlen réteges. A' levegőn nem változik, de porrá könnyen törhető.

Aránsúlya három különféle darabon határozva, az elsőn 1,617, a' másodikon 1,658, a' harmadikon 1,704, miből a' középszám 1,66.

Vízartalma 100 súlyrészben 6,07.

Zárt edényben hevítve 100 súlyrészből veszített 36,79 súlyrész illó alkatrészeket.

Hamutartalma 100 részben 26,445.

Kéntartalma pedig 17,06.

Az elemi vegybontás két kísérlet után adott középszámmal :

62,62 szénenyt

4,58 könenyt

32,80 élenyt

100,00

Ebből tetszenek ki e' köszénnek tulajdonságai, és mire alkalmazhatása. Kitetszik, miszerint a' barna köszének' legsilányabb neméhez tartozik, részint csekély szénenytartalmánál fogva, részint pedig rendkívül nagy hamu-, főleg pedig kéntartalmát tekintve. 'S ezen okoknál fogva alkalmazhatása igen kevés esetre van szorítva, legfeljebb téglá- és mészégetésre és jól huzó kemenczékben fűtésre használható.

Előttünk áll tehát ismét négy külön helyről vett köszén, melyek mind barna köszének; de tulajdonképen ásvány-faszenek levén, keveset különböznek egymástól tulajdonságaik és alkatrészeikre nézve, t. i. a' szénenyt, könenyt és élenyt értvén csak ide. Összehasonlítván azonban a' már eddig vizsgált 28 különféle helyek és bányákból vett példányokkal, tetemes különbséget találunk, nemcsak physikai tulajdonságaik, hanem főleg alkatrészeik' arányában. Ezekből is látandjuk a' lépcsőnkénti átmenetet a' fától minden fokozaton át egész az anthracitig. Ha t. i. a' fának szénenytartalmát saját, valamint már vegyészek' vizsgálatai' nyomán kerek számmal 50 százalékra teszszük, alkatására nézve a' fához legközelebb áll a' Bodoncs

pataki telepnek harmadik rétegéből vett köszén, melynek szé-
nenyirtartalma 55,37 százalék. Ezt követi ugyanezen telepnek má-
sodik rétegéből vett köszén, melynek szénenyirtartalma 59,88-ra
megy fel. Ezután következik a' felsőbányai 62,62 szénenynyel; utá-
na az árvai 66-tal, majd a' várkonyi, sárisápi és tokodi 67 széneny-
irtalommal. Ezekután a' magyarosi és újfalusi 69-czel. Ezekután a'
palojtai 70-nel, a' soproniak 70—74-ig, a' zsemlei és csolnoki 71-
gyel. A' temesiek 78-tól egész 88-ig, a' baranyiak végre 86-tól egész
90-ig, míg az anthracitnak szénenyirtartalma 90-től egész 98-ig föl-
mehet: hamutartalmát nem vévén tekintetbe.

— A' *versenyügy*hez térvén át az ülés, határozatott, hogy a' mathemati-
cai osztály' részéről 1846 és 47-ben kihirdetett jutalomkérdések közül az,
melly a' mathematicai tudományok' encyclopaediáját kívánja, hirdettessék ki
újra, a' határidő 1852. martius' 31-kére tétetvén; a' hadtudományi kérdés el-
lenben mellőztetett; a' természettudományi jutalomtétel, melynek szerkeze-
te ez: „Kíváncsok levén főképen országunk' kopár vidékein, hogy részint a' fu-
tóhomok növényzet által megköttessék, részint az országutak' szélei fákkal
beültessenek, az a' kérdés: a' földvegyülethez és éghajlati különbségek-
hez képest alkalmaztatva országunk' külön vidékeire milly növényekkel, 's
mi módon lehetne e' kettős czélt elérni? hogy idővel ezen okszerű intézke-
dés, közgazdászati tekintetben is, minél több hasznot hajtson hazánknak?
szinte újra rendeltetett kihirdettetni, határnapúl hasonlólag 1852. martius' 31-ke
tüzetvén ki.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUL. 22. 1850.

Nagymélt. gr. Teleki József' elnöklote alatt.

*Jelen Kubinyi Ágoston tt. — Döbrentei, Érdy, György, Jerney, Kállay,
Kiss Károly, Szilasy, rr. tt. — Bertha, Lukács, Pauler, Repicky, Széchy, ler.
tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

TOLDY FERENCZ

a' következő rövid életrajz' olvasásával nyitotta meg az ülést:

Nemes Csói Sztrokay Antal szül. 1780. dec. 20. Vaszak Salfa
nevű helységében, hol atyja mint közbirtokos élt. Az elemiekből
Meszlényben avattatva, tizenkét éves korában a' soproni lyceumban
folytatta tanulmányait, 's már itt kedvelte meg a' magyar irodalmat,
sőt mint tagja az ottani magyar társaságnak, abban gyakorlotta is
magát. Statius levén kedvencz írója, azt egyszersmind példánynyá
választotta eposi munkáiban, melyek azonban világot soha sem lát-
tak. 1830-ban Sopronból eljövén, gr. Festetics György mellé került
irnoknak, 's ez időben a' Georgicon' nagylelkű alapítója' meghagyá-
sából Hohberg' Georgicáit fordította magyarra, 's többféle alka-
lommal magyar és deák költeményeket készített. Év múlva Pestre
jött fel a' törvények' tanulása végett, mik mellett Révai Miklós' ked-
veltebb tanítványai közé tartozott. 1804-ben ügyésszé levén, e' pá-
lyát Kőszegen kezdte, hol Chernel Dávid udvari és Somsich Lázár
kir. tanácsosokkal megismerkedvén, e' mívelt 's a' költészetet ked-
velő férfiak' behatása alatt maga is folytatgatta mellék óráiban
ebbeli dolgozásait. 1807-ben a' bajai urodalom' rendes ügyésze lett,

de ismeretségei' terjeszkedésével onnan már 1810-ben Pestre telepedett által, hol a' nevezett pályán élte' végeig járvalva, ügyes, lelkesmeretes, igazságos és szilárd becsületességű ember' hírében hűnyt el e' hónap 9-dikén. Költői dolgozatai közül Lucanus' Pharsaliájának fordítása érdemel megemlíttetni, melyből eddig öt ének láttott napvilágot, 's mely csak azt sajnáltatja, hogy fáradozása' tárgyát szerencsésben nem választotta. Lucanus és Statius! két képviselője a' süllyedő költői kornak : 's új példa arra, mely sajnos hézagokat hágy ifjaink' művelésében az aestheticának és philológiának úgy sovány mint lelketlen tanítása. Acade miánk „Zsidó jog“ című munkája' tekintetéből a' törvénytudományi osztályban rendes taggá választotta, mely szakban ő buzgón és szorgalmasan működött mind halálaig. Mint Perger' utódja ennek rendes tagi székében bevégezte az ez által szerkeszteni kezdett Törvénytudományi Műszótárt. Értekezései, melyek nagyobb részt a' törvénytörténet' köréhez tartoznak, ez irányban terjedelmes ismereteket tanúsítanak, 's részint Évkönyveink, részint Értesítőnkben láttak vagy látnak még világot.

Sztkoayban buzgó 's minden körülmények közt hű honfit és magyart, ügyészt, ki soha igazságtalan ügyet nem védett, és szorgalmas író t vesztett a' haza, ki, ha magán viszonyai engedik, mélyebb nyomot volt hagyandó az irodalomban mint bokros elfoglaltásai között lehetett.

— A' belső dolgok közül, mik ez ülésben tárgyalattak, legérdekeseb a' könyvtár' ügye, melyre nézve az elnök jelenté, hogy sikerült néhai magy. ministeri tanácsos Jancsó Imre úr' híres magyar könyvtárát az academia' részére megszerezni, 's hogy az már át is vétetett. Szinte Ő Exja azon kedves hírral lepte meg az ülést, hogy saját könyvtára' egy részével, különösen ösnyomatok és Aldus-féle kiadások' válogatott gyűjteményével, mely több mint hatszáz kötetre megyen, az academiának hazafiúi indulattal kedveskedik. Az ülés az elnök e' buzgó gondoskodásaért, úgy kifogyhatatlan nagylelkűségeért meleg hála-ját fejezte ki. Szinte ekkor a' könyvtár' számára beadatott a) az *edinburghi kir. társaság'* részéről: 1. Transactions of the Royal Society of Edinburgh. Vol. XVI. part III. és V. Vol. XVII. part II. Vol. XIX. part I Edinb. 1847—9. 4r. 2. Proceedings of the Roy. Soc. of Ed. Vol. II. Nro 29. 30. 33. 34. 1846—9. 8r. — b) A' cs. kir. földtani intézet' igazgatóságától: Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt. 1850. No 1. Wien, 4r. — c) Magányosoktól: 1. a' fejérvári püspöki megyétől ennek névtára 1850-re. 2. Egyed Antal lev. tagtól: *Elegiái három könyyben. Pest, 1848. 3. Emich Gusztáv és Kozma Vazultól több rendbeli saját kiadásai. 4. Nagy János r. tagtól: *Nagybőjti szent beszédek. Szombathely, 1849. és *Gyászbeszéd Sz. Györgyi Horváth József felett. Szombath. 1850. 4r. 5. Pauler Tivador lev. tagtól tizenkét munka a' régibb hazai irodalomból. 6. Podhradczky József l. tagtól nyolcz illy darab, melyek közt Bornemisza Péter' ritka Énekgyűjteménye (Detrekő, 1582). 7. Szilasy János rttól a' szombathelyi püspökmege' névtára 1850-re. 8. Virozsl Antal egyet. igazgatótól: *Juris publ. R. Hung. Specimen Singulare. Buda, 1850. 4r. Végre a' *kézírtattár'* számára Szenczy Ferencz szombathelyi kanonoktól 13 darab eredeti levél a' XVII. századból, melyek' egy része Mikulics Tamás horvát úrei Lippay primáshoz, magyar nyelven írva.

Felelős szerkesztő Toldy F. titoknak.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

X. Év.

1850. AUG.

II. Sz.

KIS GYÜLÉS, AUG. 3. 1850.

A' nyelvtudományi osztály' részére.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt.

Jelen Balogh és Vörösmarty rend. tt. — Gondol, Mátray, Repicky, lev. tt. — Más osztályokból: Döbrentei, Erdy, Gebhardt, Kállay, Kiss K., Szilasy, rendes tt. — Bertha, Pauler, Széchy, Waltherr lev. tt. — Toldy F. titoknok.

JERNEY JÁNOS rt.

a' julius' 8-dikai ülésben bemutatott I. András király' korabeli, általa 1050. évre tűzött eredeti magyar imádságot vette taglaló vizsgálat alá, úgy nyelvi, mint történeti és diplomaticai tekintetből, minden szó és mondatnál kiemelvén azt, mi e' becses régiségben hajdani viszonyaink és történetünkre találhatik.

KIS GYÜLÉS, AUG. 5. 1850.

A' philosphiai és társadalmi osztályok' részére.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt.

Jelen Döbrentei, Fogarasy, Kállay, Szilasy, Szontagh rend. tt. — Bertha, Csatsko, Fabriczy, Lukács, Pauler, Széchy, lev. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czech, Erdy, Jerney, Kiss K. rend. tt. — Gáthy, Waltherr lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Helmezy Mih. pénztárnok.

KÁLLAY FERENCZ rt.

az *ősvilági rokon bölceleteket keleten és nyugaton* előterjesztő értekezését a' következőkkel rekesztette be:

A' philosophia' fő feladata az igaznak kipuhatólása. E' műtételenben csak úgy boldogulhatni, ha számba vesszük az adatokat, melyeket a' kültermészet és a' történettudomány nyújt. Nagy elbizásnak és a' tévelygésnek széles útja nyílt fel, valahányszor az emberi ész az illy adatokról mitsem akarván tudni, pók' módjára magából igyekszik a' bölcsesség' templomát felépíteni. „*Kérdezd meg az elmúltakat's vess számat tenmagaddal!*“ a' saisi bölcek' tanácsa szerint még ma is minden viszonyokban, minden időszakban helyt áll.

Az elősorolt gyakran meglepőleg összevágó bölceletekben már észrevehető azon széles tévelygési út, mellyen az ó-kor nemzeteinek némelly bölcsei elindultak, kiket a' jelenkorban is sokan utánzóván, az illy jelenetnek okát tovább fürkészni nem leend érdektelen.

Ma igen sokan tanítják és hiszik, hogy az emberiség' első bölcsőjét tudatlanság, sötétség 's merő állatiság környezék, melylyekből lassan fejledezett ki emberibb, öneszméletű állapotra: ez állitmányt a' vad népcsoportok' jelen életmódjokra utalással és azon észrevétellel támogatják, hogy a' műveltebb nemzetek' ősei is egykor gyermekies állapotban éltek.

Úgy de e' tanítmánynak, mely a' dolog' felületes ismeretéből foly ki, fennnyen ellentmondnak az ész, a' tényleges vallások, a' historia és régiségtan, 's mindazon bölcsek, kik az istenség' természetéről mélyebben gondolkodtak és irtak, mint Mózsés, Confúcz, Plato és mások. A' keresztyén vallás' egész szelleme, mellynek befolyása alatt nőtt nagygyá Európa, 's melly észrevehetlen edzi meg az emberi értelmet, abban központosúl, hogy az ember és világ a' bölcs isten' teremtese, az első emberek ártatlanságban éltek, és csak azután romlottak meg; hogy szabadságukkal visszaéltek, tehát önokozta nyomorokba keverték magokat, mellyeknek következtében az erény és tudalom' irányában mind inkább inkább alásülyedtek.

Ezen alásülyedésre vonatkoznak a' fönnebb már közlött óvilági gnómok a' nemzedékek' elfajulásáról, ezt bizonyítják a' pogány népek' fenmaradt hagyományai az arany időszakról; a' paradicsomról, mint az első boldog lakhelyről, mellyről való emlékekkel telvék a' keleti irodalmak. De magával a' józan észszel sem férhet az semmikép öszve, hogy isten' kezéből romlott és buta állapotban jött volna létre az okos emberi lény, a' mit Plato már félre vetett 's hihetetlennek vall; és ha mélyebben tekintünk az emberiség' ős történeteibe is, úgy találjuk, hogy a' *schamanismus*, melly a' buta népek' első természeti vallása, csak későbbi fejleménye volt az alásülyedésnek, mert a' historiai utalványok szerint a' *monismus* vagyis az egy fő istenségről való eszme lengé át kezdetben a' tényleges vallásokat, a' mi egyedül képes az érintett hamis állitmányt megczáfolni; és csak azután, hogy az egy istenségről való eszme emberi önzés által meghomályosúlt, következtek be a' babonás előítéletek, a' tudatlan köznép' leigázása, a' mesterkélt szóvirágos bölcseletek, mellyekkel magokat bámultatták a' secták' alapítói.

Ez volt a' dolgok' igaz folyama, 's így lesz ez mindig, valahányszor az erény' ösvényéről letérnek az emberek, hogy magoka bálványoztassák a' helyett, hogy isten után járnának, 's a' tudatlánokat azokba visszavezetnék.

Az egy igaz istenről való tudománynak, melly a' sok-istenséget és schamanismust jóval megelőzte, tiszta nyomait mutatja fel a' historia.

Polgárosodott országokban, millyenek voltak hajdan: India, Perzsia, Egyiptom, Hellas 's China maig is, *monotheismus* volt a' vallásos hit' alapja.

Ez utolsóban (Chinában) a' régi uralkodók isten' nevében igazgattak, a' monarcha Confúcz' tanítása szerint *isten' képe*, kinek isten'

akarátja szerint kell igazgatni. Mindjárt a' historiai idő' kezdetében feltűnik *Jao* mint isten' fia, ki alattvalóit úgy tekinti, mint atya gyermekeit. „*Jao*' bölcsesége — írja Neumann — tizenhat dynastiát élt keresztül négyezer év' lefolytában, 's minden változások' daczára, melyek Chinában történtek, maig is munkás.“¹⁾ Hogy a' chinai bölcsek' könyveiben a' lélek' halhatatlansága az egy fő istennel együtt, ki mindent igazgat, későbbben is feltűnik, Gablentz' legújabb fordításából a' természet' philosophiájának mandschu nyelvből világosan kitetszik. ²⁾ Elhallgatom, hogy e' chinai *Jaot* (=jó) és a' zsidók' Jehováját nagy tudósok egynek veszik, mint Hammer, Abel Remusat, Gabler, Rask, Arndt, Neumann, Bohlen; hogy Macrobiusban is a' fő isten' neve $\text{IA } \Omega$ (Saturnal I. 1. 18); szinte bizonyos Windischmann' mutogatásaiból az is, hogy Pythagoras' számtudománya Chinában is megvolt, nevezetesen a' *monas*, mint az eredeti lét' vagy fővaló' jelképe egyike a' szent alapszámnak. ³⁾

Indiában a' brahmai hitnek is kezdetben az egy fő istenség volt az alapja, mint azt *Colebrooke* szakértőleg a' hindúk' régi szentkönyveiből bebizonyítá, és *Röhr* a' hindú köznép' vallásáról értekezvén, bő ismerettel ellátottan írja, hogy az a' praxisban későbbben fajult el; nem az ma, mint a' szentkönyvek tanítják, melyekben a' monotheismus az istennek lélekben és és igazságban tisztelete tanítottatik. ⁴⁾

Millyen volt egykor a' keresztyénnek Jerusálem' vidéke, a' szentföld vagy Palaestina, szintollyan volt a' Veda-hitűnek a' Ganges-től áztatott szentföld, a' barna Antilopék' tanyája, hol Brahma ki nyilatkozattatta magát szent törvényeiben, melyek *Rig* — *Yadjour* — és *Samaveda* czimű könyvekben foglalvák, és a' szentháromság' alakját Brahma, Vischnu és Siva' képzeteiben (Trimurti) eléállítják.⁵⁾ Nemcsak *Colebrooke*, nemcsak Neumann és *Röhr*, és *Schlegel* *Fridrik* tanítják azt, hogy a' hindúk' vallásának alapja monotheismus volt, hanem *Wilford*, *Layden*, *Wilson* is hosszasan mutogatják mindezt az *Asiat. Researches* czimű híres folyóiratban (Volum. 13, 14, 15, 16.), melyeket Hammer kivonatokra méltatott a' Bécsi Literatúrai Évkönyvekben. De minthogy minden nemes és szellemi végre is az emberek' kezei közt el szokott fajulni: itt is megtörtént; álbölcsek seectákat alapítának, a' pantheismus' minden undokságait tanítmá-

¹⁾ Nouveau Journal Asiat. Nro 79. lap 50—51.

²⁾ Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. III. B. II. Heft. S. 250.

³⁾ Die Philosophie im Fortgange der Weltgeschichte. I. Theil. I. Abthl. Bonn, 1827. lap 228—239.

⁴⁾ Asiat. Researches. Volum. VIII. l. 494. és Röhrs Kleine Theolog. Schriften. I. Sammlung. 1841. a' VII. szám alatti értekezés.

⁵⁾ L. : z Upanischad' kivonatát, N. Journ. Asiat. Nro 65. l. 414—437. Othmar Frank' értekezését Siva' képeről a' bajor acad. Évkönyveiben II. B. l. 766. és Wiener Jahrbücher der Liter. L. LI. lap. 17—136. 's Neumann a' keleti literatúráról, N. Journal. Asiat. Nro 80. l. 88—89.

nyaikba felvették, a' kasztok' rút szellemét megörökíték, a' néptömegtől a' tudomány' utját és az írásmesterséget elzárták, hogy tudatlanságban nőjön fel, 's hatalmukkal elannyira visszaéltek, hogy reformatióra vala szükség, melyet *Vopa* és *Vasa Deva* monismusi elveken eszközöltek is, habár hatásuk olly terjedelmes és világszerű nem lehetett is, mint a' bölcsh *Schakiamunié*, az ismeretes nagy reformátoré, ki a' buddhismust oltá be a' brahmanismusba, 's jelenleg szinte 300 millió híveket számlál, kik azóta újbán az aljasodás' martalékai lettek, mert a' reformator' nagy szelleme idők' mentiben álbölcsek' rossz kezelése által rég kiköltözött a' testületből.

A' perzsa birodalomban a' fővalót nem vala szabad képekben lemásolni, vagy róla idomokat adni, mit Numa is követett Plutarch szerint Romában, mert a' teremtés' urát a' lelkes törvényadók és vallást alkotók mindenkor kiabrázolhatlannak vallák. Hogy a' perzsa nagy birodalomban is az első tiszta hit később vastag babonák' ködébe burkoltatott, előadtam a' Mithráról való értekezésben ¹⁾; és Zerduschnak elő kelle állani, hogy gyökeres javításaival friss életet öntsen a' hervadni indult szellemi világba, melynek jótékonyága Baktria' hegyeiről éjszakra a' káspi, nyugatra a' földközi tengerig kihatott; sőt Európába is átlövellé töredezett sugárait, 's nem elébb bukhatott meg, míg az *izlam* fegyveres erővel nem fogott kiirtásához, 's ma a' *Gueberekben*, ezen India' déli csúcsáig elszórt, munkát kedvellő 's jámbor népfajban régi dicsőségének tisztos romjait hagyá fenn.

Hogy a' Veda- és Zend-vallást követők, a' régi áriusok egy kútfőből meríték a' szent hitet, egy nyelvűek, a' monismushban is rokon elvűek voltak: a' sanskrit és zend nyelvek' irányában tett újabb fölfedezések igazolják. Mi itt — instar omnium — egyenesen Burnoufra hivatkozunk, ki szerint Zerduscht a' feltámadást is nyilván tanítá, miről a' parsusoknak úgy is állandó hagyományok van, 's a' Zendavesta is azt tanúsítja, úgy hogy e' részben a' Zend tudomány elébe vágott a' brahminismushnak is, mely a' jövőendő életet csak lélekvándorlásban helyezé, a' mi a' feltámadási hittel össze nem tér. ²⁾

A' mi Egyiptomot illeti, fel sem lehet tenni e' régi nagy műveltségű országról, melynek roppant emlékei ma is bámulatot gerjesztnek, hogy ott is az egy istenség mint fő való ne tiszteltetett volna. Ha Plutarch és Porphyrius meg nem írják is, hogy Isis' tiszteletében kezdetben minden észszerű bakonáktól ment volt, a' fővaló' tulajdonait különböző megtestesített jelképekben ábrázolák ki, melyek aztán a' tudatlan nép által valóságoknak vétettek ³⁾. Maga a'

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1840. Ápril.

²⁾ A' Zend-szövetség' helyeit összeszedte Burnouf, 's *Antiquettil'* fordítását ki-javítá. N. Journ. Asiat. 1840. Juillet.

³⁾ Witschii *Aegyptiaca*. 6. l.

saisi templom' jelentős felirása a' megfoghatatlanról igazolja az állítást : „Én vagyok, a' ki volt, van, 's leend, fátyolomat még egy halandó sem fedheté föl.“ Úgy is van! valóban sajnálatra méltó az új népszerű, mint fellengős philosophia' (popularis et absoluta, amaz Broughamban, emez Hegelben lelte fel bajnokát) pöffeszkedése, melly az ész által könnyen és tökéletesen megismerhetőnek vallja azt, a' mi örökre megismerhetetlen és megfoghatatlan leend a' véges elemének, melly az isten' természete' és célja' irányában a' *sejdtésen* és *híten* tul nem mehet, a' mit a' philosophiának nyilván ki is kell mondani, ha nem akar bűnhődni az istenség' eszméje ellen.

Hogy a' fővalóról való hit volt az *antecedens*, 's nem a' természet' istenítése, mutatja az is, hogy a' nagy isten' hatalmát a' poéták is egy szívvel szájjal dicsérték, mint Homér, Hesiodus, Horác, Virgil s Ovidius. Szent Dávid sem festi erős ecsettel a' főaló' (Jehova) hatalmát, mint a' mit arról Ilias' 8. könyvében olvasunk. Jupiter' erőteljes szavait Olymp' lakóihoz itt közlöm Voss után, mivel kezem közt hason hű magyar fordítás nincs:

Auf wohlan ihr Götter versucht dass ihr all'es erkennet
Eine goldene Kette befestigend oben am Himmel
Hängt dann all ihr Götter auch an, und ihr Göttingen alle
Demnoch zögt ihr nie vom Himmel herab auf den Boden
Zeus den Ordner der Welt, wie sehr ihr ringt in der Arbeit!
Aber sobald auch mir im Ernst es gefiele zu ziehen
Selbst mit der Erd' euch zög' ich empor und selbst mit dem Meere
Und die Kette darauf und das Felsenhaupt des Olympos
Bände ich fest, dass scwebend das Weltall hieng in der Höhe!
So weit rag' ich vor Göttern Macht so weit vor den Menschen!

A' mai vadnemzetek' állapotjára utallás is kevés nyomatéku, ha meggondoljuk, hogy azoknak leszármazásukról 's őskori létükről majd mitsem tudunk bizonyossággal. Meinicke' méltán magasztalt könyve a' déli tenger' vad népeiről hosszas helybeli tapasztalatokkal bizonyítja, miszerint Forster' állítása alaptalan, hogy a' keresztyén vallás' behozatala által erkölcstelenítették volna el az ottani népcsapatok, mellyek már fölfedezésekkor is romlott és elvadult állapotban éltek, mellybe egy sokkal régibb műveltségi korból sülyedtek alá ¹⁾).

Az amerikai indiánokról, különösen Mexiko és Peru' őslakosairól, hason véleményt mondott ki az ott fenmaradt egyiptomi pyramisokkal vetélkedő régi plasticai művekről szólóban, mellyek egy jobb állapotból későbbi alábsülyedéseket tanúsítják ²⁾), mikép Schlegel Fridrik is az ázsiai hindúk' jelen elbutulásokra vonatkozva

¹⁾ Die Südseevölker und das Christenthum. Eine ethnographische Untersuchung von Carl E. Meinicke. Breslau, 1844.

²⁾ Bayerische Gel. Anzeigen. 1843. Febr. Nro 13.

már korábban megírta: „Dass hier kein Fortschritt von Sinnlichen zum Geistigen Statt gefunden.“¹⁾ Lélektani vizsgálatok is is oda mutatnak, hogy emberiségünk' kifejlésére nem a' butaságot (stupiditas), hanem inkább a' csudálkozást és bámulást kell alapúl fölvenni, melly lekötven érzékeinket a' különféle eléterjesztések által okúl szolgálnak a' további elmélkedésre, 's magunkba visszatérésre. Így taníták ezt Plato, Aristoteles, Sextus Empyricus, Cicero, Hippokrates, Plutarch és mások, kiknek helyeit összeszedte és közlé Köpp a' bajor academia Tudományos Jelentéseiben²⁾).

Ha az emberiségnek a' teremtőhöz őseredeti viszonyairól méltó fogalmára akarunk szert tenni: akkor a' tényleges vallásoknál kell megállapodni, mellyek épen az által hogy tények, felül is állnak minden philosophián; mert a' bölcsekedés csak addig és annyiban szabatos, a' meddig és a' mennyiben igazi tárgyakkal, nem pedig phantomokkal foglalatoskodik.

Az ó és új-kor' tévelygő bölcseleteire már az illy üres képzel-mények szolgáltak okúl a' valódi tárgyak' elmellőzésével, mellyek pedig valamint a' tapasztalati úgy a' bölcseleti és mathematicai tudományokra is egyaránt szükséges alapok, nem nélkülözhetők. Hiszen a' tapasztalási tan' szükségeskép fölteszi arról, a' mit tárgyal, hogy meg is van a természet' országában, a' háromszög' mathesis szerinti meghatározása nem is vonja kétségbe annak létét, 's a' háromszög' természetének összes törvényszerűségét. Így az istenről elmélkedés előre fölteszi annak létét, távol sem teremt istent, vagy istenről való tudatot. Minden nézlelődés csak az alany' irányából foly ki, hogy megismerje: millyen a' tárgy' valósága; mihelyt más czélból indulunk ki, mitsem bizonyítunk, mert nézlelődéssel nem teremtünk tárgyat, hanem gondolatainkat azzal csak szükséges viszonyba hozzuk; valóságos (realis) előmentet nem is eszközölhet hát a' nézlelődés, azaz újat nem teremt, hanem csupán eszmei előhaladást, mellynél fogva a' kész kültárgyat, a' már meglévőt, tisztább, belsőbb és öntudatosabb viszonyba állítjuk magunkkal.

A' vallási bölcseletekkel szinte így van a' dolog: nem szabad a' történeti adatokat félre vetni; különben is a' historia mindig felül áll a' philosophián, mert az magában foglalja a' bölcseletek' történetét is.

Vázlataink az ősvilági rokon bölcseletekről, mellyeket Windischmann, Gladisch, Poley 's mások' nyomán tettünk, tanuságul szolgálnak arra, mikép minden éghajlat, minden időszak némi hasonlottságokat mutat fel az istenről 's világról készült természetűli észlelődésekben, mellyek azonban szoros összefüggésben nem mindenkor állnak egymással; sőt igen sok esetben más meg más kö-

¹⁾ Indische Bibliothek. II. B. S. 425.

²⁾ Gel. Anzeigen. 1837. Nro 162.

rülmények közt fejlődvén ki valamely bölcséleti rendszer, a' mint azt egyik vagy másik nemzet' saját műveltségi állapotja létre hozta, magából foly önként hogy, bármi szembeötlők legyenek is a' hasonlatosságok, azokat olly móddal mint azt Gladisch legújabbán tette, összekatulyázni nem lehet; 's nem is bebizonyítható, hogy egyik vagy másik nemzet a' bölcséleti téren működőleg hason stadiumait futotta volna meg a' fejlődésnek, miért Steinhart' alapos észrevételei Gladisch' állításai felett figyelmünket igénylik, mellyek szerint ő sem tagadja ugyan, hogy a' hasonlatossági tények már magokban érdekesek, azt bizonyítók, hogy az emberi lélek egyszer bizonyos fogalmakra szert tévén, azokból hason eredményeket következtet; azt sem tagadja, hogy a' hellen élet' első fejlődése' kora keleti magvakon alapult, mellyek a' kaszti életben és mysteriumokban mutatkoztak, de mihelyt azokból a' bölcselkedő lélek kibontakozott, a' görög philosophia is saját szellemü lett, 's annak menete egészen más, volt, mint a' hindúknál. Így például nem áll, hogy Heraklitus' tanja egyenesen a' parsismusból folyt volna ki, mert az csak folytatása volt a' jóniai iskola' természettanának, mikép az eleaták' eszmeisége a' Heraklitus 's jóniai bölcseneknek anyagiságnál megállapodását föltételezte, a' mi Xenophanest 's követőit többé ki nem elégíté. Így a' zend tudomány a' hindú vallást föltételezé, vagyis a' hindúk' valóságos életének nemesebb folyadéka volt.

China és a' pythagoreismus közt is nagy az ellentét. Chinában a' legtisztább természeti és családi statusélet' változhatlan formái által megmerevedve maradt kezdetben mindjárt a' nemzet' története; Pythagoras ellenben már olly időszakban élt, mikor a' természet' állapotján felülemelkedtek a' szabad státusok, mellyeknek ő merész reformátora lett, 's a' görög fejlődést a' józan okosság' örökös törvényei szerint akará' elintézni, 's nem — mint Gladisch állítja — a' *családi*, hanem a' *barátság*' törvényét helyhezé tetőpontúl erkölcsi tanában. Igaz, hogy meglepő a' chinai és pythagorási számtudomány közti hasonlatosság mind számolási, mind zenészeti mind erkölcsjelentési tekintetben; de az a' számfogalom' állandó természetéből folyt ki, melly mindenütt, hol a' tartalom számokban formuláztatik, hason eredményekre vezet. A' chinai bölcselkedés gyermekiesen gyűgyögő volt jegyirásaiban (Yang, Yin, Kua), mellyeknek anyagi értelmezésén túl nem emelkedett; midőn a' pythagoreusok a' jóniai természetiskola' hátán állva, tisztább és lelkiesebb elv után törekedtek a' gondolkodás' terén, azért a' számokat is később csak a' szellemi igazságok' jelképeül használták, azoknak magokban semmi fontosságot nem tulajdonítván.

A' Vedanta 's eleati tanok közti rokonság is inkább csak látszó és felületes, mint bensői. Stuhr okszerűleg és győzőleg megmutatta, hogy amaz a' természeti valláshoz szítozott, 's ha néha azon túlemelkedett is, ismét visszaesett abba; midőn az eleatizmus minden hídát

elszakgatott, mely a' népvallásra 's természet' anyagiass philosophiájához visszavezethetne, a' gondolati tiszta szellemig, mint a' *lét és gondolkodás* elvéig felhatott, miről a' hinduismus soha magával tisztában nem volt. Steinhart' ez észrevételére azonban szükség megjegyezni, hogy az eleaticusokat korántsem lehet a' jelen divatos, szoros idealismus' hirdetőivel egy osztályba tenni. Ők, a' tudás' bizonyosságát tekintve, némileg kételkedők voltak, a' mint Xenophanes-ről nyilván is írja Sextus Empyricus, és Cicero, ki csak értette a' görög írókat, a' kételkedést mint általánosan jellemző tulajdont a' régi görög bölcsesletekben imez szavakban foglalja: „Omnes fere veteres in profundo veritatem esse demersam, opinionibus et institutis omnia teneri, nihil veritatis relinquere affirmabant.“ A' mellett Parmenides' physicája magában megczáfolja azon csaknem közönséges hitet, mint ha az eleaták merő eszmeiségbe merültek volna el, az ő természetana szerint a' tüneményeknek bizonyos meghatározott ismeretére eljuthatni, és maga Aristoteles nagy fontosságot tulajdonított Parmenides' természettanának, elveit szoros vizsgálatra méltatta¹⁾; miért nem kételkedhetni, hogy ő Xenophanes után egyik fő alkotója lévén az eleaták' iskolájának, a' tüneményeknek, melyeket *δοξαι βροτείαι*-nak nevez, legalább viszonylagos bizonyosságot tulajdonított, jóllehet azokat az abszolút igazsággal (*πικος λογος' αμωις αληθειης*) elmentélezi is.

Egyéb észrevételei Steinhartnak az anaxagorasi *νοος* és jehováráról való tan közti rokonságot illetik, hol szinte hibít az összehasonlítás, mert Anaxagoras erkölcsi tudományról mitsem tanít, midőn a' zsidó vallás egészben azon épült fel, melyhez a' sokratismus áll legközelebbi viszonyban mind elméleti, mind cselekvői tekintetben.

A' hindú és görög dialecticusok 's atomicusok közt vont párhuzamok is, ez utóbbiaknak a' pantheismusi rendszerből keletkezésök is csak félig meddig egyeznek a' valósággal, mert a' fő jellemben ismét eltávoznak egymástól²⁾; tehát duo cum faciunt unum, non est

¹⁾ Aristot. Metaphys. I. 5. Tom. II. l. 648. F. és degener. et corr. 1, 3. T. I, l. 389. A. Alexandria Clemens pedig Parmenidesre vonatkozólag írja a' tünemények' megismerhetéséről:

*Μητι ο' αιδεισιν τε φουσιν τα τ' εν αιδειρι παντα
Σημα τα. - - - - -
και οπποθεν εξεγνοντο . .*

's továbbá:

ειδησεις δε και ουραιον αμωις εχοντα

Εν θειν εφν 'stb. Stromatol. V. l. 614. l. Lásd több más helyet idézve: Berl. Jahrbücher für wiss. Kritik. October 1836. Nro 62.

²⁾ Steilhart: Allg. Lit. Zeitung 1846. Nro 54. Gladisch' újabb könyve: Das Mysterium der Aegyptischen Pyramiden etc. Halle, 1846. Az empedoclesi 's égyptomi bölcséleti tanok' ugyanazonosságát tárgyalja. Steilhart' ellenészrevételeit itt-ott czáfolja, nevezetesen Pythagorásról felhossa, hogy a' régiebb tanuságok a' *családi*, nem pedig a' *barátság* alapelv mellett szólnak. Fő figyelmet érdemelnek következő sorai: „Nicht von blosser Aehnlich-

idem. " De mind ezen itt csak megérintett hiányok mellett is Gladisch' könyve a' legtanulmányosabb minden könyvek közt, melyek valaha a' bölceleteket összehasonlító történeti tanban irattak, jóval felülmúlja az más versenytársait akár a' kiviteli módot, akár az értelmezést és alaposságot tekintve; a' keleti bölceletek' kútfők szerinti felvilágosítása még csekélyebb részletekben is igen sokat köszönhet az írónak, ki erőteljes életének épen legszebb részét e' studiumra fordítá 's a' kitisztázott tények' összehalmozásával annak, ki jövődöben a' philosophia' történetét irandja, valóságos hasznott tett; mert könyvét, ha az egészben megjelen, mellözhetlen kútfővé alakítá.

Ez úttal az ösvilági bölceleti tanulmányok' érdekében meg kell említnem, Röth Eduárd heidelbergai tanár' sokat ígérő, szinte nagy készütségű illy című munkáját: Geschichte unserer abendländischen Philosophie. Entwieckelungs-Geschichte unserer speculativen, sowohl philosophischen als religiösen Ideen von ihren ersten Anfängen bis auf die Gegenwart. Manheim, 1846., melyből az első kötet jelent meg az egyiptomi 's zoroasteri vagy perzsa hitvallásról, mint a' görög philosophia, zsidó-keresztyén eszmei körök' sarkalatos alapzatjairól. Az író korán ösztönt kapva a' bölceleti történetek körüli buvázkodásra, harmincz éves korában Párizsba mene, hol négy évet fordított a' keleti nyelvek 's kútfőkkel megismerkedésre, néhány évet fordított azon felül a' jókor megkezdett 's mindegyre azután is szaporított anyaghalmoz' feldolgozására, melynek gyümölcsét munkája' első kötetében bemutató. Álláspontja saját szerű, 's a' Gladischétól annyiban eltérő, hogy a' bölceleti történetek' ideologiai schematismusával nem bajlódik, szorosan a' helyzeteknél, a' bölceleti tan és hit' fejleményeinek mozzanásainál (momenta) marad, úgy mint azokat a' kútfők tartalmazzák. Egy részről az áriusok, más részről az egyiptomiak' hittudománya — mindenik önállású és saját modorban kiképezve, a' két főtényező, melyek nyugati Ázsiára különösen a' Schemtől származott népfajokra befolyással voltak, az áriusok éjszaki Ázsiából költöztek le középső Ázsiába, egy részök az Indus vízig hatott, az indusok' 's baktrusok' rokonságát a' sanskrit és zend nyelv' rokonságából helyesen következteti, majd Egyiptom és Perzsia hadi érintkezésbe jöve egymással, hódítás, telepítés 's kereskedési viszonyoknál fogva a' hittudomány is módosult, tovább fejlett, az alkalmazások által a' hasonlatosságokra is út nyitott fel. A' pelasgi

keit oder Analogie ist die Rede, sondern von wirklicher *Dieselbigkeit*, "nur dass die Weltansichten, welche bei den morgenländischen Völkern die Form der göttlichen Offenbarung und religiösen Vorstellung haben, von den hellenischen Philosophen in der Form der Philosophie mit hellenischer Klarheit des Geistes entwickelt sind. Die Erkenntnisse selbst sind dieselbigen, aber die Form ist verschieden, indem sie in Hellas eben in der wissenschaftlichen Verklärung und mit dem vollen Gepräge des freien hellenischen Geistes wiedergeboren worden."

földre kezdetben az áriusok vagy régi perzsák' hittudománya volt befolyással, azt az egyiptomi váltí fel, a' hellenek uralkodásra jövén a' két elemet készen találták a' néptömegben, melly azokat ápolta, mellynek kezei közt regényes alakokká váltak az isteni erők, mivel állandó papi kasztok a' hittan fölött többé nem örködtek. A' görög mythologia' középpontját már az illy köznépies regék tették, a' phantasia' szüleményei, mellyekkel a' hellen bölcselők meg nem elégedhetvén, a' külhoni nézlelődési utra visszatértek, 's azon a' tudvalévő sajátyszerű bölcséleti rendszereiket lépcsőről lépcsőre tovább fejlesztették. Mind *Röth*, mind *Gladisch* a' bölcséletek' történeti tudományát jóval elébb vitték az általok nagyszerűen megkezdett munkák' folytatványaiban. Mit fognak még adni, most megmondani nem lehet; de mutatványaikból bizton lehet reményleni, hogy ha szerencsésen bevégzik megkezdett dolgozatjaikat, azok köz tudományosságunknak valóságos nyereségei leendenek, mert egyik a' másikat kiegészítvén az ősvilági bölcséletek' egére új fénysugárokat lövellnek, mellyeket eddig csak kevés szem, az is töredezetten látott, mivel az öszves felfogás a' kútfők' öszves használatát föltételezi, az pedig több egyes, hason készülségű erők által eszközölhető, mellyeket őszinte tisztelnünk 's megbecsülnünk kell, mivel egész életök' fáradalmai oda czélozván, hogy a' szellemiség diadalt üljön a' homályon és tudatlanságon.

Ezen előadást követte

CSATSKO IMRE lev. tag

a' *gonoszság és vétkességről*; mellynek első része ez:

Ki a' büntetőjog' mai állapotját ismeri 's tudja, milly számos tudósok és törvényhozók igyekeztek a' gonoszság' és vétkesség' fogalmát meghatározni, merészséggel határos vállalatnak tarthatná a' gonoszság és vétkességről értekezni valami újat mondani akaró szándékkal, fölösleges szöszaporításnak pedig a' nélkül. De az eszmék' országában nincsenek határok, 's épen mind a' jogtudók, mind törvényhozók' részéről igyekezet ezen említett fogalmakat meghatározni arra mutat, hogy azok még nincsenek kétségtelenül megállapítva: küzdelmek az ellenkező vélemények a' nélkül, hogy valamelyik köz elismeréssel dicsekedhetnék, 's az e' részben mutatkozó homályt és kétséget távolítani képes volna. Pedig nagy, ha nem legnagyobb fontosságúak e' fogalmak a' büntetőjog' körében, mert azokon alapul a' bűnösség' fogalma, a' büntethetés' lehetsége, vagy lehetlensége.

Nincsenek tehát 's mind a' tudomány, mind az emberiség' érdekében nem is lehetnek még zárva az e' fogalmak iránti vitatkozásoknak iratai; 's mert természet-parancsolt kötelessége mindenkinek, tehetsége szerint az igaznak fölfedezésén, vagy legalább bővebb kifejtésén, terjesztésén működni: reménylem, nem fogok vakmerőségről vádoltatni, ha olly jeles tudósok' nyomán, mint e' tárgy körül

már számosan nyilvánították nézeteiket, igyekvendem igénytelen nézeteimet a' gonoszságról és vétkeességről előadni; reménylven ezt mint magyar azért is, mert ebbeli értekezéseknek bőségében éppen nem vagyunk, mi miatt ha a' bünjog-tudománynak mai műveltségi fokát tekintve, valami újat nem mondandok is, talán fog értekezésemben találatni oly, mi a' magyar bünjogtudomány' terjedelmét és kifejlését tekintve figyelmet ébresztő 's további eszmecserére alkalmul szolgáló lehet.

Nehogy azonban a' bünjogtudomány' tág mezején iránytalanul tévedezzem, és hogy a' gonoszság és vétkeesség' fogalma iránti kérdésnek állását megismertessem, két jeles, de a' kilüszött tárgy körüli nézeteikben egymástól eltérő német bünjogtudósok értekezéseit fogom főtételeikben előadni, 's ezek után tulajdon nézeteimet a' gonoszság- és vétkeességről megemlíteni.

Az említett két jogtudós' egyike *Kitka*, ki az: Archiv des Criminalrechts-nek 1835-diki folyamában illy című értekezést közölt: *Beitrag zur naehehrn Erörterung über die Frage: Ob es zweckmässig sey, den Begriff des bösen Vorsatzes in den Strafgesetz-Büchern festzustellen*; a' másik *Birnbaum*, kinek szinte az Archiv des Criminalrechts-nek 1837-ki folyamában illy című értekezése van: *Beitrag zur Erörterung der Frage, ob Strafgesetzbücher keine allgemeinen Bestimmungen in Hinsicht auf bösen Vorsatz enthalten sollen, mit Rücksicht auf die Abhandlung Nro IX. im Stück 2, Jahrgang 1835 des Archivs, mi Kitkának említett értekezése.* — *Kitka*' értekezésének fő tárgya ugyanama' kérdés: czélszerű-e a' gonosz szándéknak fogalmát büntörvény-könyvben megállapítani? de e' kérdésnek megoldása közben természetesen a' rossz szándék, azaz: gonoszság' és vétkeesség' fogalmainak elemezésére és bírálatára vezetetik; 's mert *Birnbaum*' értekezése Kitkaéra vonatkozik, *ebben ő is* szinte a' gonoszság, vétkeesség' fogalmait tárgyalja, 's azokról nézeteit adja elő.

Kitka röviden megérintrén a' régibb 's újabb büntörvényhozásoknak eljárását, miszerint azok a' gonosz szándék' (böser Vorsatz) fogalmának megállapítását mellözik, az újabbak pedig kevés kivétellel azt adni igyekeznek, mit ő azonban egyedül ama' tökélyi különbségnek tulajdonít, mi a' régibb 's újabb büntörvényhozásokban mutatkozik; czélszerűbbnek állítja, a' gonosz szándék' határozványát büntörvénykönyvben általában nem adni, de nem különösen az olyanban, melly szerint esküdtek ítélandnak, kik midőn a' bűnöst vagy nem bűnöst kimondják, egyszersmind a' gonosz szándékról is határoznak. Lehetségesnek megengedi ugyan az ellenvetést, hogy a' gonoszságnak határozványát törvénykönyvben nem adni, veszélyes lehet a' bírói önkénynek elharapózhatása miatt, és hogy valamilyen a' bűnnek tárgyi, úgy alanyi kellékeit is szükség a' törvénykönyvben meghatározni. Azonban ez ok nem dönt, mert véleménye

szerint a' gonosz szándéknak határozványát adni lehetetlen 's az e' körüli igyekezet fölösleges vagy veszélyes.

Lehetlennek állítja a' gonosz szándék' határozványát adni, mert a' gonosz szándék' *fogalma adatott, nem készített*; belső, nem külső cselekvőség, tehát külérzésekkel fel nem fogható, egyes jegyei szavakba alig, vagy épen nem foglalhatók. A' gonosz szándék' *fogalma egyszerű*, mit elemezni nem lehet, valamint nem a' többi egyszerű, például: szín, tudás, képzelés, cselekvőség' fogalmait sem. Ha mégis a' gonosz szándék' fogalmát meghatározni akarjuk, abba vagy több vagy kevesebb jegyeket veendünk fel, vagy pedig csak ugyanazt mondandjuk más szókkal, mit a' gonosz szándéku szavak már magok jelentenek, miszerint a' *meghatározandó a' határozványban* foglaltatnék, és végre is a' bírónak kellene elhatározni: van-e valóban gonosz szándék jelen.

A' gonosz szándék' fogalmához nem szükség a' *sérelem' okozása*; mert vannak bűnök, miknél sérelemről szó nem lehet, mint a' sodomaiság, a' természet elleni közösülés' egyéb bűnei, 's ha ez esetekben is sérelmet tartalmazó gonosz szándék kívántatik a' büntethetésre, kénytelen leendő bíró azt költeni, hogy azok által az általam sértetett meg. E' szerint nem teljesíti Kitka a' poroszországi *Allgemeines Landrecht*' 2-dik része, 20-dik czíme, 26-dik §-ában előadott fogalmát a' gonosz szándéknak, mert az sérelmet kíván a' gonosz szándékhoz; de még azért sem, mert a' *vorsetzlich* szót az *absichtlich*-hel igyekszik magyarázni, pedig azok az ő állítása szerint azonos kifejezések.

Szinte nem szükség a' gonosz szándékhoz, hogy a' *bűn' létesítése legyen a' bűnösnek* célja, mert például: tolvajnak célja lehet a' lopott pénzzel adósságát fizetni; rablónak, a' rablott jószággal szegény atyját segíteni, melly esetekben az elkövetett bűn csak eszköz más célra. Hibás az is, ha a' gonosz szándékhoz kívántatik *tudat a' cselekedet' jogellenisége- és büntethetőségéről*, mert meg lehet, hogy bűnös, tudata és meggyőződése szerint az elkövetett bűnt érdemesnek tartotta, például: lopott, hogy szegényekkel jót tegessen, mikor az említett fogalmazásnál fogva őt gonosz szándékról vádolni nem lehetne. Helyeselni tehát nem lehet a' *bajor büntörvénykönyvnek* 39-dik cikkében adatott fogalmát a' gonosz szándéknak, mert abban kívántatik, hogy cselekvő a' bűnt, mint cél, akarta, 's egyszersmind az akaratnak jogelleniségét és büntethetőségét tudta legyen.

Dicsérettel említi az *ausztriai* 1803-ki büntörvénykönyvnek I. R. 1-ső §-ában adott fogalmát a' gonosz szándéknak, miben mégis a' teljes határozottság hiányzik, 's a' jegy, hogy a' bűnnel kapcsolt rossz szándékolt legyen, minden bűnre különösen a' 123-dik §-ban foglalt agyonütésre (Todtschlag), 's némi paráználkodási esetekre nem alkalmazható; mert agyonütésnél a' 123-dik §. szerint nem

szándékkoltatik a' halál, valamint a' paráználkodási eseteknél is szándék a' testikéj' kielégítésére irányzik.

A' felejthetlen *genialis Feuerbachnak*, mint Kitka öt helyesen jellemzi, határozványát (Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechtes, §. 54.) is hibásnak állítja, mert abban a) jogsérelmet kíván; pedig vannak bűnök, mik jogsérelmet nem foglalnak magokban, mint a' bestialitás, és erkölcstelenség elleni más bűnök, példáulú káromkodás; b) tudatot a' cselekedet törvényelleniségéről, levén büntörvény által tiltott erkölcstelen cselekedetek, mik büntettetnek; ha nem tudjuk is, hogy azok alkotott törvényben tiltvák, így: ha atya leányával tudva közösül. Hibául tulajdonítja Kitka Feuerbachnak a' gonosz szándék' határozványában azt is, hogy az *akaratot a' kívánó tehetséggel* egy értelemben veszi, holott a' kívánó tehetség csak lehetségi alapja az akaratnak, mi már cselekvőséget tesz föl. Hogy hiba jogsérelmet, mint czélt kívánni a' gonosz szándékhoz, már fönebb mondatott.

Az előadottak szerint nem helyesli *Grolmannak* (Crim. Rechts-Wissensch. 46-dik §-ban) gonosz szándékróli határozványát, mert abban jogsérelmet, mint szándoklott czélt kíván.

Még jobban megszorítottatik a' gonosz szándék' fogalma, ha ahhoz, mint *Gambini* (Observazioni supra alcuna massima di legislazione penale), *Filangieri* (Scienza della legislazione T. 4. p. 139. és 141), *Van Pelt* (Neues Archiv des Crim.-Rechts B. II. S. 321) akaratot a' törvényt áthágni kívánunk. Illy akaratja a' bűnösnek nincsen, inkább obajtja, hogy a' törvény ne is léteznék; akaratja rendesen más célra irányzott; kivételnek van helye, midőn a' gonosztevő daczol a' törvénynyel.

Régibb criminalisták a' gonosz szándékhoz akaratot kárt okozni kívántak, mi azonban csak külső, nem lényeges jegye a' gonosz szándéknak; sok bűnnél nem is gondolható, péld. paráználkodási eseteknél, és mert nincs mindig jelen ott is, hol a' csekedetből kár következett, a' bűnösnek más lehetvén szándéka, mint lopás- rablásnál már említettett, gyujtogatásnál pedig a' tüzlángoni öröm.

Ha tehát sem a' törvényhozásnak, sem a' tudománynak nem sikerült, de a' mondottak szerint nem is sikerülhet a' gonoszságnak határozványát adni, az okosság javasolja ebbeli igyekezettel felhagyni; mert minden igyekezetünk mellett a' gonosz szándéknak körét tágabbra vagy szűkebbre szabjuk, legjobb esetben is csak azt mondjuk, más szavakkal, mit a' gonosz szándék jelent. A' bíró, úgy mint minden elfogulatlan józan eszű ember fogja megítélhetni, vajjon valaki életét más' gonoszsága, vétkessége, vagy csupa eset által vesztette-e el; 's ott is, hol gonosz szándéknak fogalma törvényben adatott, minden egyes esetben a' bíró fogja elítélni, van-e gonosz szándék jelen. — Szinte nem szükség megemlíteni ama' körülményeket, mik gonosz szándékot kizárnak, mint: *eset, vétkesség*, a' cselekedet'

eredményeinek tudatlansága, teljes részegség; mert mindenki tudja, hogy e' körülmények mint a' gonosz szándékkal ellenkezők, ezt ki-rekesztik, 's a' bíró ez állapotoknak fogalmait úgy fogja magának képzelhetni, mint a' gonoszságét. Csak azok határozottassanak meg a' törvényben, mik kétségesek, mint a' gonoszságul betudhatásra meg-kíváncsi életkor.

Azonban a' bűnöknek fogalmait adni, azoknak tárgyi kellékeit törvényben meghatározni szükséges, mert némelly bűnök között, mint lopás, rablás, kicsikarás, vesztélyes fenyegetés stb, nagy hasonlóság létezik, miért meggyőződhetnek, hogy azokat bíró egymástól megkülönböztetni nem tudván, különböző esetekről egyenlő, egyenlőkről pedig különbözőleg ítéljen. De törvényhozó a' bűnöknek körét több vagy kevesebb jegyek által tágíthatja, szűkítheti, mit a' gonosz szándéknál nem tehet, annak belső lényege mindig ugyanaz levén.

A' vétkeesség mi legyen, szinte mindenki tudja, de azt meghatározni majd olly nehéz, mint a' gonosz szándékot; mert azonban nem minden vétkeességi tettek büntetendők, legalább pontosan előadni kell törvényben azon eseteket, mikben vétkeesség miatt büntetni lehessen.

Vannak ugyan a' büntetettel kapcsolt körülmények, mikből a' gonoszságot következtetni lehet, de jobb, ezeket törvényben nem adni elő; mert vagy nem teszik a' bírót okosabbá, vagy csak akadályozzák eljárásában; valamint tehát a' bíróra hagytuk megítélését annak, mi a' gonosz szándék, hagyjuk rá annak megítélését is, vajjon a' bünessettel kapcsolt körülményekből lehet-e gonoszságot következtetni, vagy sem.

Előadja a' porosz Criminal-Ordnung' 369. §-sának rendeletét, mi szerint a' gonosz szándéknak bizonyítására elegendő, ha bűnös törvényelleni tettet tudattal vitt véghez; mire azt mondja Kitka, hogy a' tudat' jelenlétét is bebizonyítani kell, 's ha az bebizonyítva van, akkor a' gonosz szándék már szinte bizonyos. Helytelennek mondja a' bajor büntörvénykönyvnek 41-dik cikke szerint feltenni, hogy a' cselekvő a' nagyobb sérelmet akarta, midőn cselekedetéből külön fokú sérelmek támadhatnak; mert inkább az ellenkezőt kell feltenni amaz elv szerint: in dubio reus absolvendus est; kétséges esetben a' gyanús felmentendő. Illy feltevést az ausztriai büntörvénykönyv I: 1-ső §-sa bölcsen elkerült, és bíróra hagyja a' körülményekből megítélni, van-e gonoszság jelen.

Tagadja a' dolus indirectus' lételetét, 's azt a' törvénykönyvben elfogadni vesztélyesnek állítja.

Végül mondja, hogy a' bünjogban majd mindig csak valószínűséggel kell megelégednünk, különösen akkor, midőn vádlott a' bünt tagadja.

Birnbaum, ki *Kitka* értekezését igen érdekesnek 's érdemesnek

vallja, terjedelmes, de nem a' legnagyobb logikai renddel és felfoghatósággal írott értekezésének, Kitka' állításait, és kitűzött tárgyunakat közelebb illető észrevételei következők :

Egy fogalmat sem lehet, magában tekintve azt, külső érzékekkel felfogni; de az , mi a' fogalmat okozza , lehet belcselekvőséghez tartozó, vagy külérzésekkel felfogható ; lehet fogalmat szavak által külérzésekkel felfoghatóvá tenni , 's a' fogalom valamint a' szó lehet vagy adatott, vagy készült.

Ámbár a' gonosz szándék belcselekvőséghez tartozó, mégsem következik, hogy az, adatott fogalom; és figyelmet érdemel az, hogy a' gonosz szándék minden belsősége mellett az ember' külső cselekvősége által nyilvánul. Ha az adatott, vagyis belsőséget jelelő fogalmat igen nehéz, sőt gyakran lehetetlen volna meghatározni : akkor anynyi psycholognak igyekezetét, a' szellem' jeleneteit és a' lélek' tehetségeit határozványba foglalni, haszontalannak kellene nyilvánítanunk.

De nemcsak a' belcselekvőséghez valókat, hanem külső tárgyaknak fogalmait sem lehet mindig meghatározni, mint a' fehérnek, feketének, minek mégis Kitka' állitánya szerint lehetségesnek kellene lenni, mert azok külérzésekkel felfogható tárgyak. Gonosz szándék' fogalma nem egyszerű, mert benne foglaltatik a' szándék' gonosz fogalma, mik egymástól külön vált, független fogalmak, mi kitetszik abból, hogy nem minden szándék rossz.

Az, hogy a' meghatározandó t. i. a' gonosz szándék határozványában foglaltatik, nem sokat jelent ; mert kelléke a' határozványának, hogy abban a' meghatározandó befoglaltassék , csak hogy értelmesebb szavakkal mondjuk azt, mi a' meghatározandó.

Az Absicht és Vorsatz szókat illetőleg megjegyzi Birnbaum, hogy azok nem vétetnek mindig egy értelemben ; miért szükségesnek véli a' törvényben kimondatni, hogy azok egy értelemben vétetnek, mi után a' törvényhozó magával következetes maradjon.

A' bajor büntörvénykönyvben lévő határozványának Kitkátóli bírálatát illetőleg, megjegyzi Birnbaum , hogy Kitka magával ellenkezésbe jött, midőn a' büntethetőség *Strafbarkeit* szót ellenkező értelemben vette az érdemesssel *verdienstlich*-hel, holott a' bajor büntörvénykönyvben mondatik, hogy itt az értetik, mi polgári büntetés alatt tiltva van, nem pedig mi erkölcsi vagy vallási törvényekkel ellenkezik ; és maga Kitka is értekezésében a' büntethetőség *Strafbarkeit* szót illy értelemben vette ott, hol e' határozványt Feuerbach' határozványának utóbbi részével egyértelműnek mondja.

Feuerbach' határozványára nézve Birnbaumnak az észrevétele, hogy ez csak azt állítja : elhatározásunk' jogelleniségének tudata nélkül, jog elleni szándék nem lehetséges ; és mellesleg érinti, hogy az alkotott törvény által kimondott büntethetőségnek tudata nélkül bűnös szándékot feltenni nem lehet. Kitka' az állítását illetőleg , mi-

szerint a' bűnöknek tárgyi, külső kellékeit szükséges törvényben meghatározni, Birnbaum megjegyzi, hogy vannak bűnök, mikhez a' külsőn kívül valami belső is kívántatik, mint a' lopásnál a' különös lopási szándék, gyilkosságnál a' meggondoltsággal párosult szándék, mást életétől megfosztani; ha tehát azt, mi belső, meghatározni nem lehet: akkor az illy bűnöknek fogalmait sem lehetne adni. 'S aztán, ha a' gonosz szándéknak határozványát nem lehet adni azért, mert abban ollymi foglaltatik, mit más szavakkal értelmesebben mondani vagy tovább elemezni nem lehet, akkor sok bűnnek fogalmát adni felesleges, mert azoknak mngnevezésénél, például: lopás, csalás, mindenki tudja, mit értsen, és más szavakkal világosabban mondani lehetetlen; de némelly bűn' fogalmában találtatik olly jegy, mit tovább nem elemezhetni, mint lopásnál az eltulajdonítás. Birnbaum a' bűnök' természetéből alakított tudományos határozványokat bűntörvénykönyvben előadni nem ajánlja.

A' gonosz szándék' meghatározása' sikeretlenségének okát abban helyezi, hogy a' bűntörvényhozások az iránt: miféle cselekedeteket tiltsanak büntetés' fenyegetése alatt, különféle nézetből indultak; mert ha egyedül jogsérelmeket akarnak büntetni, akkor a' gonosz szándék' fogalmába a' jogsérelmek tudatát kell foglalni, mikor ez a' törvényhozás' szellemével megegyező 's céljának megfelelő leend; de ekkor a' vérfertőzést gonosz szándékul beszámítani nem lehetend, mert az jogsérelmet nem foglal magában, miért némelly újabb törvényhozások a' vérfertőzést a' bűnök' sorából ki is hagyták. Ha pedig törvényhozás a' jogsérelmeken kívül némelly erkölcstelen és vallástalan cselekedeteket is a' bűnök' körébe von: ekkor a' gonosz szándékhoz jogsérelmek tudatát kívánni elegendő nem leend, mit ha tennénk, a' gonosz szándék' fogalmát szűkebb körre szorítanók, mint a' bűné, miért az az illy törvényhozásnak szelleme szerinti minden bűnre alkalmazható nem volna. Ez azonban hibául a' rossz határozványt adó törvényhozónak volna tulajdonítandó.

E' nehézség' elhárítása' tekintetéből javasolja Birnbaum, hogy bűntörvények célul vegyék olly javak' sérelmeinek büntetését, miket biztosítani az álladalomnak rendeltetése. Ez alapnézetből indulván az erkölcstelen tettek is büntethetők, mert ellenkezők a' közjóval, és sértik a' népnek erkölcsi érzetét, mit védeni az álladalom' tisztéhez tartozik. Ezt lehet mondani a' vallás elleni cselekedetekről is, mert a' vallás, 's annak követői szinte az állodalom' védelme alatt állanak.

Záradékul mondja Birnbaum: a' gonosz szándék' határozványá, azt magában tekintve, nem lehetlen, és bizonyos feltételek mellett, az nem fölösleges a' törvénykönyvben. Lehetlen a' gonosz szándéknak minden bűnökre kiterjeszthető fogalmát adni olly bűntörvénykönyvben, miben különféle alap szerint határozatnak meg a'

büntetendő cselekedetek, 's ez oka, hogy a' gonosz szándék' határozványai legtöbb újabb törvénykönyvben czéliránytalanoknak látszanak, mert azok a' büntethetési kitűzött alaptól eltérnek. A' gonoszság' fogalmának meghatározásánál figyelni kell a' büntetendő tettek' különbségére, különösen midőn az ok kárt okozhatnak; mert a' törvény vagy egyenesen a' kárt tiltja, vagy a' tettet, miből a' kár támadhat; mint megölés, sebesítés, álkulcs-készítés.

Ha törvényhozó a' gonoszsággal nagyobb büntetést kapcsol össze, vagy kimondja, hogy gonoszság' hiányában gyalázó büntetés ne rendeltessék: ekkor szükségesnek látszik közelebbről meghatározni: miféle gonosz szándék kívántatik arra, hogy a' nagyobb vagy gyalázó büntetés bekövetkezhessék; megtörténhetvén egyébként, hogy szabály' hiánya miatt bíró ott is gonoszságért büntessen, hol csak vétesség van jelen. A' gonoszság' határozványának szüksége jobban mutatkozik ott, hol olly cselekedet tiltatik, mi magában sem erkölcs-, sem vallástalan, sem sértő; mint fegyver-készítés.

A' büntethetőség' tudatának hiánya akkor vezetne büntetlenségre, ha kimondva volna, hogy csak azt lehet büntetni, mi törvényben tiltva van; tehát hol természeti bűnök elfogadva nincsenek. Illy rendszernél nem lehet büntetni, ha vádlott a' törvényt nem ismeri, mit neki kellend bebizonyítani; mert bíró fölteszi, hogy a' kihirdetett törvényt ismerte, azt a' hirdetés után ismerhetvén is. Miután megjegyezném, hogy Birnbaum terjedelmes értekezése' folytán, a' gonoszságnak sem kellékeit nem fejtegette, sem annak határozványát nem adta: legyen szabad az eddig előadottakra némelly észrevételt tennem. Kitkának amaz állítását illetőleg, hogy a' gonosz szándék' fogalma egyszerű, 's azért nem elmellőzhető, megjegyeznünk kell, hogy a' fogalmak' egyszerűsége gyakran csak viszonylagos, t. i. elemező tehetségünkre nézve; mi tehát egynél egyszerűnek látszik, az másnál nem mindig az; mi egyszerűnek, tehát jegyeire fel nem elemezhetőnek látszik ma, megszűnhet az lenni később a' tudomány' haladtával. Példa a' testek' elemei, melyek mikép szüntek és szaporodtak a' természeti tudományok' haladtával, mindenki tudja.

Hogy a' jogtudományban még némi homályosságok léteznek, azt vagy annak tulajdoníthatni, hogy a' bölcsélet szükséges kapcsolatba a' jogtudománnyal még nem jutott, vagy a' bölcsélet által kifejtett igazságoknak szükségelt befolyása a' jogtudományba mind- eddig nem engedtetett. Pedig, valamint eddig, úgy ezután, a' bölcsélet' világánál haladhat a' jogtudomány is óhajtott tökélye felé.

Arra nézve, hogy bűnösnek nem célja a' bűn' létesítése, hanem más valami, figyelembe kell venni, hogy bűnesetekben is több célok lehetnek jelen, mint fő és mellék, közvetlen és közvetett; miszerint meglehet, hogy tolvajnak fő és közvetett célja volt a' lopott pénzzel adósságát fizetni, de mellék, közelebbi célja a' lopás volt, ha mégis neki azt gonosz szándékul tulajdoníthatni.

Nemcsak a' bűnnek tárgyi, hanem alanyi kellékeit is meg kell határozni a' törvényben, mert ezek is bizonytalanok, mint belsők nehezebben felfoghatók, 's épen azért a' bírói elítélésnél zavart és eltéréseket okozhatnak, miszerint hasonló esetekben ugyanegy, de még inkább több bírák majd gonoszságot, majd vétkességet állítand-nak jelen lenni. Ha tehát a' gonoszság' fogalma tökéletesen meg nem határozható is, szükség mégis jegyeit kifejteni; szavakba foglalni, 's azt lehetőleg körülírni; 's épen az a' tudomány' feladata, hogy a' mit homályosan sejtünk, annak jegyeit fölfedezze, egybefoglalja, 's így világos tudatunkra hozza. Veszélyes bizonytalanságot okozna, illy fontos tárgynak fogalmazását vagy legalább fő kellékeinek meghatározását mulasztván, minden útba-igazítás, felvilágosítás nélkül az olly különböző felfogású, ítéletű, tudomány és tapasztalatú bírakra, vagy esküdtekre hagyni annak eldöntését: mikor vélnek jelenlenni gonoszságot, mikor nem.

A' tudomány közvetlen vezetője az emberiségnek az eszmék' országában, 's mert eszmék szerint intézi ember cselekvőségét, kalauza az az emberiségnek a' gyakorlati életben. He tehát megengednők is, hogy törvényben a' gonoszságnak határozványát adni fölösleges, a' tudományt mégis köteleességétől fel nem menthetjük, a' gonoszságnak jegyeit kifejteni, világos tudatra hozni, 's egybefoglalván annak fogalmát meghatározni, vezérfonalul szolgálándót mind a' törvényhozóknak, mind bírák, esküdtek 's ügyvédeknek. — E' nézettől vezéreltetve folytatom előadásomat.

A' jogtudók úgy mint törvényhozók' működésének végczélja szabályokat állítani, miket a' bíró 's ügyvéd hivatásuk szerinti eljárásukban kövessenek. E' szerint legczélirányosabbnak vélem az értekezés' tárgyát úgy adni elő, mint az a' valóságban előjönni szokott, mi által megtartatván a' természeti rend, könnyítettik nemcsak a' felfogás, hanem az alkalmazás is, mire minden elméletnek irányozni kell. Mert pedig arról van kérdés: mi kívántatik ahhoz, hogy valakinek cselekedetét úgy betudhassuk, miszerint őt büntetni lehessen? bűnesetet vegyünk fel és vizsgáljuk: mit kellend bírónak mindennek előtt figyelembe venni bűnvádi eljárásánál, mit ezután fokonyként vizsgálata tárgyaúl venni 's meddig haladni, míg vádlottról kimondhatja a' bűnöst, és megrendelheti ellene a' törvény-szabta büntetést.

A' bűnvádi eljárás' természetes rendje úgy hozandja magával, hogy bíró mindennek előtt bizonyosságot szerezzen magának a' bűnnek tárgyilag véve azt, vagyis a' külső érzékekkel felfogható jegyeit tekintve, lételéről; miben a' bűnöknek tárgyilagos fogalmai, mint azok a' büntörvénykönyvben meghatározva lenni szoknak, szolgálndnak neki kalauzúl. Mindenekelőtt a' tárgyi büntény' lételét szükséges kétségen kívül tenni, mert hiányozván a' tárgyi büntény, mint alap, kell hogy megszűnjék minden további bűnvádi eljárás, mi ez esetben alaptalan és jogtalan üldözéssé fajulhatna. Így alaptalan vol-

na minden bírói eljárás, ha mondatik, hogy Péter meggyilkoltatott, de az él; hogy Pál meglopatott, de minden vagyona a' legjobb rendben és sértetlenül van stb.

A' tárgyi büntény bizonyos levén, természetesen következik a' kérdés : *ki annak külső physicali oka?* ki az, ki' külső cselekedetének eredményeül lehessen a' tárgyi büntényt tekinteni? Itt alaposan és minden sérelem' mellőzése' tekintetéből külsőleg mutakozó jelenségek után indulhatunk; vizsgálnunk kell tehát, kire mutatnak a' küljelek, mint physicali származásra? különösen bizonyosságot kell szerezni a' gyanús' külső cselekvőségének okias összefüggéséről a' tárgyi bünténnyel. Valaki felakasztva vagy agyonszúrva találhatik, tehát a' tárgyi büntény kétségtelen; de például bebizonyodik, hogy a' szerencsétlen maga akasztotta fel, vagy szúrta agyon magát, mi okból ismét a' további bünvádi eljárás megszűnik. Ha pedig a' körülmények azt tanúsítják, hogy más valaki az, kit e' büntények' physicali okozójának lehet tekinteni, a' 3-dik kérdés leend : *lehet-e a' büntényt,* mi úgy mutakozik, mint valaki' külselekvőségének eredménye, annak mint szellemi, *erkölcsi szerzőnek is beszámítani?* Mert megtörténhetik, hogy valaki a' büntény' külszerzőjének látszik ugyan, de őt a' büntény' bel, erkölcsi szerzőjének tartani mégsem lehet; lévén olly körülmények, mik a' belcselekvőség' lehetőségét kizárják, mikor az eszközölt külselekedetet nem lehet egyébnek, mint gépies működésnek tartani. Illy körülmények' jelenlétében, ámbár a' büntény' tárgyilagos kellei kétségtelenek, a' vádlott' külselekvőségének okias összefüggése a' bünténnyel bizonyos, a' további bírói eljárás mégis akadályoztatik, a' körülmények' különbsége szerint vagy rendőri felügyelés vagy orvosi ápolás alá rendelvén a' büntény' physicali eszközlőjét. Ide vonatkozó eset, ha cselekvő esze, vagy önkénye' használatában beszámíthatlanul akadályoztatott.

Ha már a' tárgyi büntény bizonyos; ha bizonyos, ki annak mind physicali, testi, mind psychikai, szellemi szerzője, miszerint ennek a' bünt magába foglaló cselekedetet betudható, tárgyalandó a' 4-dik fő és legnehezebb kérdés : *az, ki a' tárgyi büntényt eszközölt cselekedetet' physicali és psychikai szerzője, úgy tekinthető-e* mint bűnös, büntethető-e, 's milly mértékben? lehetséges levén, hogy valaki a' cselekedetet tudja 's önkényleg teljesítette, tehát hogy az általános emberi betudáshoz megkívántató kellekek jelen voltak, azt mégis neki mint bűnösnek betudni, 's azért őt büntetni mindig nem lehet, mert itt különösen a' büntörvényhezi viszony jó figyelembe, miből különböző esetek támadhatnak. Ha pedig a' bűnösséghez szükségelt kellekek jelen vannak: bírói törvény' rendelete szerint a' büntetést kiszabni, 's azt végrehajtatni fogja, mivel bünvádi eljárása befejeztetett.

A' két első kérdés a' bűnnek anyagi, külső, a' két utóbbi annak szellemi, belső, az akaratot közvetlenül érintő részét tárgyalja; mi

szerint a' két első kérdésnek fejtegetését, mi úgy is a' bűnvádi eljárásról tanhoz tartozik, mellőzvé, a' két utóbbiakra szorítkozom egyedül, mint az akaratot illetőkre, 's így szorosb összefüggésben lévőkre; határozó ok itt még az is, hogy a' gonoszság- és vétkeségről tan, a' 4-dik kérdés' tárgya, legnagyobb kapcsolatban van az általános betudhatási tannal, a' 3-dik kérdés' tárgyával.

Ezt a' dolog' természete tanúsítja ('s ha e' részben a' tekintély valamit nyom, mondhatom, hogy Birnbaum is említett értekezésében (1837 : 474-dik l.), Hepp a' württembergi büntörvénykönyv fölötti commentárjának 1-ső köt. 653-dik l. e' természetes rend mellett nyilatkoznak), mert előbb bizonyos legyen, hogy betudható a' cselekedet, azután támadhat alaposan kérdés arról : vajjon az, kinek a' cselekedet betudható, gonoszságból vagy vétkeességből cselekedett-e? Ha pedig, mint már fönnebb érintém, oly körülmények léteznek, mik a' betudás' lehetőségét akadályozzák, akkor minden további kérdés a' gonoszság, vétkeesség iránt megszűnik.

Az általános és gonoszságul vagy vétkeességuili betudásnak kelékei ugyanazok, t. i. a' tudat és az önkényi elhatározás; csakhogy azok ott a' cselekedetre általában, itt pedig a' cselekedetnek különös eredményére vonatkozottan tekintetnek.

Az általános betudásnál azt akarjuk megtudni : vajjon lehet-e valakit a' kérdéses cselekedet' szerzőjének tekinteni? Hogy valakit a' cselekedet' szerzőjének tekinthessünk, kettő kívántatik t. i. a' tudat, és az önkényi elhatározás. Csak arról mondhatni, hogy szerzője a' cselekedetnek, a' ki tudta, mit tesz, 's arra, mit tesz, önkényleg határozta el magát; hol pedig hiányzik vagy a' tudat, vagy az önkényi elhatározás : ott hiányzik az okos összefüggés bel- és külselekvőségünk között, és csupán gépies működés mutatkozik.

A' tudatra nézve nem elegendő az öntudat, minél fogva van tudatunk minmagunkról 's a' kívülünk létező lényekről, mi a' mindenkinél rendesen mutatkozó tudatnak legalsóbb foka; hanem mert arról van kérdés : vajjon a' cselekedetet be lehet-e tudni valakinek, megkívántatik inég a' tudat a' végbeviendő külső cselekedetnek, és az ennek teljesítésével használandó eszközöknek természetéről, 's ezeknek cselekvőségünk' tárgyáhozi viszonyáról, csak akkor lehetvén batudni a' cselekedetet, ha a' tudat mindezekről jelen volt. Például : valaki tökéletes tiszta tudattal bír mind magáról, mind a' körülötte létező tárgyakról, de nincs tudata a' használt eszközökről, különösen a' méregről, ennek erejéről, hatásáról; vagy van tudata általában, de nem ismeri a' puskának vagy lögyapotnak természetét, hatását (mikor az eredményt, a' cselekedet' physical hatását neki betudni nem lehet).

Mittermaier (Feuerbach Lerb. des gem. in Deutschland gültig-peinl. Rechts című munkája' 13-dik kiadásának 88-dik §-sához készített jegyzetében) még azt is megkívánja a' betudhatáshoz, hogy

a' cselekvőnek tudata legyen a' cselekedet' tilosságáról, *Bauer* pedig (Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft. 1827. 118-dik §-ban) annak büntethetőségéről (Strafbarkeit) mi azonban nem az általános betudhatás' kelléke, minél egyedül az a' kérdés : vajjon lehet-e valakit a' cselekedet' szerzőjének tekinteni, elvonván minden erkölcsi vagy jogtörvénytől, 's a' cselekedetnek ehhez viszonyától: az, hogy volt a' cselekvőnek tudata a' cselekedet' tilosságáról, vagy büntethetőségéről a' bűnösségi (gonoszság, vétességi) betudáshoz tartozik. Hogy pedig ez valóban úgy van, kitetszik oly esetekből, mikben meglévén a' tudatnak többi fajtái t. i. az öntudat, tudat a' cselekedetről, annak eszközeiről, ezek' hatásáról, a' többi tárgyak iránti viszonyról, lehet ugyan állítani, hogy cselekvő, oka a' véghezvitt cselekedetnek; de ha hiányzik nála a' cselekedet' világosságáról tudat, és pedig nekie beszámíthatlanul, ama' meggyőződésben lévén, miszerint tette szabad : őt bűnösségről, gonoszság- vagy vétességről vádolni nem lehet. Különbözik tehát betudása a' bűnténynek valaki' cselekedeteül, annak betudásától valaki' bűneül; mert mint láttuk, lehet valaki szerzője a' bűnténynek, mint emberi cselekedetnek, de nem mint bűnnek. A' jogtudók is közösen különbséget tesznek az általános és bűnösségűli betudás közt, csakhogy a' különbséget tisztán fel nem fogják, vagy a' felfogott különbséghez következtetések nem maradnak. Hogy különbséget tesznek, kitetszik azoknak egymástól külön választott tárgyalásából, de abból is, hogy *Feuerbach*, ki említett munkájának korábbi kiadásáiban mind az általános, mind pedig a' gonoszságűli különös betudhatást a' gyanúsnál minden bizonyítványok nélkül felteendőnek állította, miszerint a' vádlottnak kellett bizonyítványokról gondoskodnia az iránt, hogy nála mind az általános, mind különös betudhatás hiányzott, a' 9-dik kiadásban megváltoztatta véleményét olyképen, hogy az általános betudhatást mindenkinél felteendőnek tovább is állítván, mert mindenkinek van önkénye és ismerőtehetsége a' természettől adva, miszerint tudattal cselekedjék; a' gonoszságűli betudhatást mindig bebizonyíttatni kívánta. Azok is, kik az általános betudhatás' felvételére nézve ellenkező véleményben vannak *Feuerbach*-chal, mint : *Bauer*, *Abhandlungen aus dem Strafrechte, und dem Strafgesetze. Göttingen. 1840. I-te B. 256-te S., Hepp, Versuche über einzelne Lehren der Strafrechtswissenschaft. Heidelberg. 1827. S. 163. f. azt a' gonoszságűli, bűnösségűli betudhatástól külön választják.*

Az általános betudhatáshoz megkívántató második kelléket illetőleg megjegyzendő, hogy az nem szabadság szoros értelemben, mi tehetség az érzéki ösztönök' ellenére észí okok által határozni el magát a' cselekvésre; e' tiszta, minden érzéki vágytól ment szabadság szerint az ember mindig az ész' parancsát követné, rosztat és különösen bünt sohasem vinne véghez; nem olyféle önkény, minőt *Feuerbach* büntetőrendszere' következtében, feltételezett, mi

csupán a' kívánó tehetségre hatható érzéki benyomások, képzeletek által határozhatnák a' cselekvésre a' mint az egy vagy más oldalon küzdő benyomatok túlsúlyoznák; ez önkény szerint megszűnnék minden érdemre vagy érdemtelenségei betudás, mert mit tettünk, a' túlnyomó érzéki ösztönök' következtében tettünk volna. Itt az ember' természetén, miszerint az észí 's érzéki lény, alapuló önkény értetik, mire az észí okok 's érzéki ösztönök hatnak, de nem ellenállhatlanul, meghagyván embernek a' választást a' közt, mit az ész javasol, vagy az érzékek kívánnak, 's ez különösen a' belönkény. A' különkény: függetlenség másnak hatalmától, és külső működhetés bel-önkényünk' elhatározása szerint.

Midőn tehát az általános betudhatáshoz önkényi elhatározás kívánatik, ezt mind a' bel-, mind különkényre vonatkozólag kell értenünk, miszerint minden külső erőszak, kényszerítés nélkül magunkat a' cselekvésre elhatározhatjuk, és a' külselekedetet belhatározatunk szerint végre is hajthatjuk. Külső kényszerítést mondok azért, mert szabályként csak az jöhet a' jogbírálat előtt figyelembe, mi külsőleg mutatkozik: az önkénynek külsőtől elvont minden küzdelme, 's elhatározása nem a' jog' körébe tartozó. De figyelembe vétele a' belsőknek lehetetlenitén az emberi ítéletet, mert belsők előtte rejtvék; csalatásokra adna okot, a' cselekvő azt állíthatván, hogy a' bűnre ösztönző ingerek ellenállhatlanul ragadván őt a' bűnre, minden lehetőségét az önkénynek megsemmisítették.

Az emberi cselekedetekhez kívántató kellékek közül, ha a' szükséges tudat hiányzik, akkor önkényi elhatározásról nem lehet szó, mert ehhez mindig kívántatik tudata annak, mire határozzuk magunkat: választani önkény szerint nem lehet azt, mit nem ismerünk; de önkényi elhatározás nélkül tudat lehetséges, mi különösen akkor van jelen, midőn akaratum ellen valamire külsőleg kényszerítettünk.

Az általános betudhatáshoz megkívántatván a' tudat és önkényi elhatározás, következik, hogy olly körülmények, mik vagy a' tudatot, vagy az önkényi elhatározást lehetlenítik, egyszersmind a' betudhatást is megsemmítik. Illy körülmények közül némellyik a' tudatot, némelly pedig az önkényi elhatározást semmíti meg. Az első osztályhoz tartozó körülmények: az ifiúkor, vénség, vadság, siketnémáknál neveléshiány, butaság, szellem- vagy kedélybetegség, nagy indulat, kábító ijedség, nagy részegség, álom, elháríthatatlan hiba vagy tudatlanság stb; a' második osztályhoz tartoznak: lelki, testi ellenállhatatlan kényszerítés, parancs némi korlátozással, ellenállhatlan belinger, mint beteges vagy ingerlékeny állapotban stb. Miket azonban megérteni elég legyen, az azokról tüzetes értekezést más alkalomra hagyván.

— A' *jutalomügy* kerülvén szőnyegre, az osztály az 1847-ben hirdetett 's pályázó nélkül maradt philosophiai *jutalomkérdés*' újabban kiírásától elállott.

KIS GYÜLÉS, AUG. 17. 1850.

(a' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt.

Jelen Czech, Érdy, Jerney rend. tt. — Kiss Fer., Szilágyi, Waltherr, Wenzel lev. tt. — Más osztályokból: Döbrentei, Gebhardt, Horváth Cy., Kállay, Kiss K., Szász, Szemere, Szilasy, Szontagh rendes tt. — Ballagi, Csatsko, Fahricy, Pauler, Széchy, lev. tt. — Toldy F. titoknok.

WENZEL GUSZTÁV lt.

ki 184 $\frac{7}{8}$. a' bécsi egyetemnél akkor még virágzott magyar academiai nemzetnek procuratora volt, néhány adatot közlött az egykor majd minden europai egyetemeknél, 's névszerint a' bécsinél is *divatozott nemzeti intézetekről*, 's a' magyaroknak ezekbeni részvételéről. Midőn a' XII. században a' régiebb püspöki és kolostori iskolák mellett legelőbb Olasz- és Franciaországban, de később másutt is, az úgynevezett főiskolák (studia generalia) vagyis egyetemek (universitates) keletkeztek; amazok' irányábani nagyra-emelkedések főkép az által történt, hogy a' tanítási és tanulási szabadságnál, valamint a' középkor' minden társas intézeteit jellemző szabad egyesülési jognál fogva, néhány városokban (Párizsban, Bolognában stb) híres tanítók körül még a' legtávolabb vidékekről is egybegyűlt a' tanulók' sokasága, kik azután önhazájokhoz képest bizonyos nemzeti testületekké alakulván, a' pápáktól és fejedelmektől nem ritkán igen jeles kiváltságokkal ékesítették fel, sőt városi községekkel, egyházi főnökökkel stb kötött egyezkedések' útján is különféle jogokhoz jutottak. Ezen testületeket academiai nemzeteknek nevezték. A' párisi egyetemnél, melly főleg azért vonja magára figyelmünket, mivel a' XVI-dik századig majd minden más egyetemek' alapításában mintául szolgált, négy ilyen nemzet volt: a' *francica, picardica, normannica* és *germanica*; mellyeknek mindenike évenként választott magának egy előljárót vagyis *procurátort*; 's ezen négy procurátor a' rectorral együtt igazgatta az egyetemnek minden társas viszonyait és testületi jogait. A' négy nemzetek' rendszere Párizsban 1789-ig állt fenn. Az olaszországi egyetemeket sajátságos elrendezésök miatt mellőzvé, 's egyedül azt jegyezvé meg, hogy Párizsban a' magyarok a' *germanica natio*' kiegészítő részét tették, minden olasz egyetemeknél pedig önálló magyar nemzeti testületek léteztek; előadó az Alpeseiken innen fekvő egyetemek közül négyet említett, mellyek a' párisi egyetem' mintájára alapítva, a' magyar nemzetiséghez közelebb viszonyban állottak, tudniillik: a' *prágait* (alap. 1348.), a' *bécsit* (alap. 1365.), a' magyarországi *pécsit* (alap. 1384.) és a' *krakkóit* (legelőbb 1364. alapítva, később Jagello Lászlótól meg bővítve). Kétségtől, hogy ezeknél is divatozott a' négy nemzetek' rendszere. A' *prágai egyetemnél* ugyan 1408. és 1409. a' Huszféle mozgalmak' alkalmával a' négy nemzet

közt (*bohemica*, mellynek keblében a' magyarok is foglaltattak, *polonica*, *bavarica* és *saxonica*) nagy meghasonlás történt, melly-nél fogva három nemzet Lipcsébe költözvén által, az ottani egyetemet alapította, 's Prágában egyedül a' bohemica maradt meg. *Krak-kóban* a' nemzetek' túlnyomó jelentőségéről történeti tudósításaink nincsenek ugyan; de hogy a' magyarok nemzetiségöknél fogva bizonyos kedvezményekben részesültek, azt az ott fenn állt *bursa hungaricát* illető adatokból tudjuk. A' *pécsi* egyetemnek majd minden emlékeit megsemmisítette a' török hatalom; 's így róla nem igen szólhatunk. De a *bécsi* egyetemnél 1365-től egész 1849-ig virágzott a' *magyar academiai nemzet*, mellynek még meglévő történeti emlékeit előadó a' társaság' figyelmébe ajánlotta. A' *bécsi* egyetemnek legújabb átalakulásaig t. i. volt ott is négy nemzet: az *austriaca*, *rhenana*, később *slavica*, *hungarica* és *saxonica*, később *italico-illyrica*. Az imígy rangjára nézve harmadik helyen volt magyar nemzet többek közt négy nemzeti könyvet bír; mellyeknek elsejét 1414-től 1629-ig terjedő, előadó eredetiben előmutatta. Foglaltatnak benne a' nemzetnek 1414-től kezdődő régi statutumai; 1453-tól kezdődő matriculája vagyis tagjainak névjegyzéke; és számos történeti jegyzetek, mellyeket tisztöknél fogva a' kezdetben félévről félévre; később évről évre választott procuratorok irtak össze. Részint ezen első, részint a' három többi kötetből előadó számos olly magyarok' neveit közlötte, kik négy század alatt a' *bécsi* egyetem' magyar nemzetébe békebelezve voltak; 's néhány történeti adatra figyelmeztetett, mellyek e' könyvek' történettudományi jelentőségére szolgálhatnak mutatóványul.

Utána

ÉRDY JÁNOS rt.

egy a' Margitsziget' éjszaki csúcsán lévő romokban lelt régi téglát mutatott be, mellyen egy lóháton hátra nyilazó parthus ábrázoltatik, fején a' jellemző parthus süveg, karjain azon, több hazai gyűjteményekben látható, de mindeddig biztosan meg nem határozott, kartekecs, melly az előadó szerint inkább ékességül látszott szolgálni, mint védelemeszközül. Megjegyzé, hogy az említett szigetcsúcson, melly hajdan az esztergami érsekség' tulajdona volt, várda, torony és házak álltak, mik veszélyes időkben véd és menhelyül szolgáltak; míg Lodomér érsek azokat 1294-ben királyi jóváhagyás mellett a' tengurdi nemeseknek engedte át cserében Bulcsu (most Bucs) helységért, melly ma is még az érsekség' birtoka. *)

Következett

JERNEY JÁNOS rt.

hövebb előadása a' *magyar nemzet' parthiai származásáról*, mellyben a' kérdést nyelvtudományi és földrajzi adatokkal igyekezett felvilágosítani.

*) L. Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. p. 288. — Tom. VI. Vol. I. p. 297.

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

több magyarországi földrajzi nevek' történeti elemzését adta. Először a' Duna folyam' legrégibb Ister nevééről szólván Julius Caesar' és Béla király' névtelen jegyzője után, kiknek elseje szerint *Danubius in lingua Bessorum Hister*, emennek XXXII. fejezete szerint pedig *Ystoros*; azt magyarnak nyilatkoztatta, és *Is*, vagy *Víz*, és *Tur* vagy *Ter* szóból összetettnek állította, „folyóvíz“ jelentéssel.

Ezután átment a' Stephanus Byzantinus említette *Mátra* név' elemzésére, okokkal igyekezve bebizonyítani, hogy ez a' magyar *Mos* vagy *Mocs* szókkal egészen egyértelmű.

Fejtegette aztán id. Pliniusnak *Temerinda* scythia szavát is, alkalmat véve *Temes*, *Győr*, *Rába*, *Rábcza* és *Garam* vizek' jelenségei' megfejtésére is.

Továbbá a' *Duna*' nevét egyenesen a' *Tana-is* szóból származtatá, 's régi oklevelekből kimutatá, hogy *Tana* vagy *Tona* régenten vizet jelentett, honnan a' *Tanya* halászó víz is; de „szállás“ (descensus) jelentéssel csak átvitt értelemben használható.

Végül a' Herodot által említett szekeres scythákról szólóban, a' szanszkrit nyelv' nyomán a' *vászon*, *ház* és *vasárnap* szók' származtatását is előterjesztette.

CZECH JÁNOS rt.

a' nádorok 's cz ország' egyéb föltisztjei' chronológiáját oklevelek' nyomán táblás alakban eléadó munkáját mutatván be, némelly megjegyzések között különösen a' XIII-dik század' állandó példáiból a' régi kormányváltozásokról terjesztett elé érdekes adatokat, mikből különösen az tűnt ki, hogy régi királyaink alatt a' nádorok' változával az ország' többi fő tisztviselői is változtak, úgy hogy azok a' parlamentarisan kormányval bíró mai országlások' hasonlata szerint mindenkor egy compact political felekezetet képviseltek, melly mindig együtt bukott vagy lépett ismét be a' kormányba.

— Végre a' titoknok *Érdy János* rt.' ajándékából a' *kézirattár*' számára egy terjedelmes kötetet adott be, melly részben gr. Nádasdi Ferencz országbírónak (lefejeztetett 1671) saját aláírásával ellátott, gazdaságkormányi utasításokat tartalmaz, 's a' XVII-dik századbeli (1633—1684) urodalmi, kereskedési és erkölcsi viszonyok' felvilágosítására érdekes adatokat nyújt. Az *academia* a' becses ajándékért nyilvános szíves köszönetet mond.

KIS GYÜLÉS, AUG. 19. 1850.

(A' mathematicai és természettudományi osztályok' számára).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen Gebhardt Ferencz és Kiss Károly rend. tt. — Petényi Salamon tt. — Egyéb osztályokból: Erdy, Horváth Cyr., Szilasy és Szontagh rend. tt. — Bertha, Lugossy, Pauler, Repiczky, Wargha és Wenzel lev. tt. — Toldy Ferencz titkok.

Az ülést

LUGOSSY JÓZSEF lt.

Hanák János elhunyt osztályi levelező tag felett tartott következő emlékbeszéddel nyitotta meg.

A' melly napon, tisztelt társaság! egykori tanítómnak, majd tisztártásamnak, lelkem' egyik legtiszteltebb, legszerettebb barátjának, Kerekes Ferencznek, várt sorai helyett, kimultárolí gyásztudósítást vevék: azon napon hivattam fel a' kegyeleti kötelességre: hamvai-ban már csaknem egy év óta nyugvó társunknak, nekem szintén kedvelt barátomnak, sokakban munkatársamnak, Hanák Jánosnak árnyékát rövid emlékbeszéddel tisztelni meg; 's csoda volna-e, ha egy szintén sors-törte kebelből, könnyeket hoznék ígék helyett elötökbe, 's gyöngö szözatomat a' halmozott magán és köz vesztéségek' érzete fájdalom' elfojlódásával fátyolozná? — Nem! mielőtt föllépjek, az öröknugodt bölcsészet' vigaszforrásait kerestem föl, annak háborítlan derűjét igyekezém e' szenvedő arczra ölteni, 's vidáman emelni ezt az itt alanti sírhalmokról ama' fénylakok felé, az enyészetre hullt porhüvelyektől a' megdicsöült szellemekhez, 's elfordítva szemeimet a' percnyi életü hütlen jelentől, bírólag tekinteni be a' végnélküli jövendőbe, hol az utókor' hálájá a' zöldellő emlékezet lakozik, 's a' halandóságban hintett nemes magvak halhatatlanságra gyümölcsöznek. Igenis, dicsöült árnyék! eltűntödni gyarló sirámok helyett vedd örömrunket rövid bár, de tevékeny földi pályád fölött, melly köztünk létedet sirontúlra is biztosítá; a' rög visszakivánhatá a' mi része volt benned: a' mit mi benned miénknek nevezénk, nem sülyed az el az élet' hajótörésében!

Nem mindennapi tünemény az, tisztelt társaság, hogy szerzetes társulat' tagja, ki istent gyermekségétől fogva inkább a' szertartásos ájtatosság' formái közt tanulta ismerni, tanulta imádni, saját keble' ösztönéből keresse 's találja föl az ösvényt, melly amazzal nem ellenkező irányban, mindazáltal különböző nyomokon vezet ugyanazon fölny' ismeretére, imádására, t. i. „remek művei' sorozatának 's milliárdnyi teremtményei' czélszerű rendezetének“ szemléletét, — melly ösvényen a' Newtonok, Linnék, Diószegiek tudományt igaz kegyességgel párosítva szedtek virágokat halhatatlanságuk' koszorújába. Az iskola' száraz formái közül kibontakozva röplüni az anyatermészet' meleg kebelére, — a' cella' szük falazata között isten' szép

napjának sugaraitól engedni magát meghatni, szabad légének lengedezésétől az ihlést elfogadni : mindig valami nagyszerűként tűnt föl előttem; úgy tetszett, mintha a' művészet' boldogságos szűzét lát-nám az anyává-hívatás' hófehér lilomát, szerény önmegadással, 's a' bekövetkezendő szenvedések' sejtelmének nagylelkű legyőzésével fogadni el a' látogató angyal' kezeiből. Már maga azon — ha szabad úgy szólnom — világiasb foglalkozás, mely a' természetbuvár' hivatásával elváhatlan kapcsolatban áll, — a' soknemű kezelések, anyaggyűjtések, kirándulások, utazások, tetemesen nevelik a' nehézséget, mellyel a' rend' férfiának meg kell küzdenie, midőn magát a' természeti tudományok' művelőinek sorában helyt fogni elhatározza; 's míg az orvost vagy gyógyszerészt, az erdőszót és bányászt, a' természetöt és gyárnokot egészen helyén látjuk, ha ezen élte' hivatásához olly közel álló tudományágnak szenteli nemesb hajlamát: ugyanakkor nem lehet némi tisztelet 's csodálattal nem tekintenünk az oltár' választottjára, ki a' szent természet' templomát csak nagy áldozatossággal látogathatja, 's nem ritkán, haladásának minden lépte, az önmegtagadás' bőséges veritékével van öntözve, az életörömnök egy-egy lehullott virágával jelölve. De az igaz hivatás lerázza a' körülmények' bilincseit, 's tér' és idő' korlátival daczolva követi a' kebel' nemtőjének szózatát; — sanyargva vándorol a' gulák' mysteriumai közé Pythagoraszszal, 's jövevény Anacharsziszsként, ki honában más oltárnak szolgája vala, foglal díszhelyet a' görög bölcsek' Symposiumában.

Illyen volt, tisztelt szakülés! a' mi elhunyt társunk, ajtatos iskolai rend' tagja 's egyszersmind a' terményrajz' honunkbani egyik legbuzgóbb művelője, egyik legszerencsésb avatottja, Hanák Ker. János. Már gyermekéveinek szigorú sorsa ellentétben látszanék állani fényesb eredmények' lehetőségével, ha nem tudnók, mikép a' nemes pálma súlyos terhek alatt nő, 's emeli dús ernyőzetét a' vidék' jólte-vőjévé. Szerencspataka' mentében, kies Abauj vármegye' Kis-Kér helységében 1812-dik évi nyárhó' 25-kén szegénysorsú szülék' egyszerű hajléka alatt vevén eredetét, nem vala olly szerencsés, hogy miként Róma' lantosának, a' jóslatteljes vadgalambok, már gyermekálmaira meghozzák rendeltetésének fris lombjait; — mert a' mit szülőföldében, a' természet' tág kebelén gyermekkori révedezéseiről tudunk, nem képzí első láncszemét a' későbbi öntudatos, tudományrendszeres szép pályának, mellyel azt csak tehetős helyzet' szakszerűen képző nevelési eljárása hozhatá vala egyenes kapcsolatba: de minden esetre érdekes őt, Boldogkö-Ujfaluba költözött atyja' oldalánál szülő- és gyümölcsfa-kezeléssel, ismergetéssel bibelödni, innepken az erdők' gombái után fürkészni, tollasai után lihegni látnunk, 's megemlékeznünk, mikép ezen gyermeki kalandok edzették őt bátorrá később, midőn a' Fauna' édesen hívogató hangját sűrű erdők' mélyéből felé zengeni hallá, borzadály nélkül követni a' rejtélyes szó-

zatot a' rengeteg' titkos szent bomályába; — érdekes őt a' tudomány' már koszorús férfiát, midőn mérséklett jövedelméből minden megkímélhetett költséget nemes tékozlással a' bel- és külföld' legjobb szakmunkáinak megszerzésére áldoz, összehasonlitanunk az abauji pórfiucskával, ki nyalánk vásárfiák helyett, búcsuk és sokadalmakon, elégületen adja ki zsebgarasait a' ponyvairodalom' együgyű termékeire, tudvágyának akkori körülményei közt egyedüli lehetséges tápszereire. — Családi szigorú körülmények szintén 15 éves koráig tartóztatták el, a' falusi tanodában csak olvasni, írni és számolni tanult síhedert további kiképződésétől, míg nem a' gyermekét boldogítva látni repeső anyának esdeklései lehetővé tették végre a' tudományos pálya' megkezdését, mely Hanákunkat hat évi folytonos nélkülözés' nyomasztó szükséggeli küzdelem után, Tályán, Újhelyen, Kis-Szebenen át 1832-dik évben Privigyén a' kegyes tanítórend' kebelébe vezérlette. 'S ismét öt év telt el, az ifjui erő 's fogékonyság' legszebb öt évei, melyeket Privigyén, Breznobányán és Váczott, hol a' szerzethez esküdvén, bölcséleti pályát kezdett, egyedül választott helyzetének gondjai, kötelességei, 's a' velök járó készülétek vettek igénybe a' nélkül, hogy keblében azon szép hivatásról, mely később egész valóját olly hatalmasan ragadá meg, mely őt társunkká hozá 's most sajgó veszteségünkkel jelöli, sejtelen keletkezhetett volna. Csupán Sterba János, breznói erdősz 's terményrajzi derék kezelővel, úgy Linné 's iskolája' munkáival megismerkedése említendő e' korszakból, bokros foglalkozási miatt azonban minden további hatás és eredmény nélkül.

De ütött valahára az elhatározó óra, mely hazánk' természetrajzi parlagát egy ritka tehetségű, szorgalmu 's elszántságu művelővel ajándékozza meg. A' kegyes rend' nyitrai házában ezelőtt mintegy 12 évvel több lelkes ifjakat hozott össze a' történet, kik barátság, honszerem 's nemes vetélytől hevülve, a' szerzetes Guzmicsok 's Czuczorok' nagy példájától bátorítva, az akkortájban indult Athenaeum 's Figyelmező' szabadelvű, nyelv, előadás és fölfogásban jobb izlési korszakot teremtő irányától megkapatva, a' hazai nyelv 's tudományok' művelésére szövetkeznek, a' rend' növendékei között *zobori magyar egyesület* név alatt társulatot alapítanak, 's magokat szilárd elszánás' eskütlén esküjével kötelezik, hivatalos körükön kívül is a' haza' hasznára 's dísziére munkálni. Legyetek itt is megemlítve széplelkű ifjak! Perlaki László, Sümeghi Pál 's Vass József azon baráti nevek, melyekhez Hanákunk' serdülő önmunkásságának első zsengei csatlakoznak. Ő, ki már pár év előtt breznobányai kis tanodájában a' magyar nyelvet feltűnő előszeretettel tanítá, most, mint a' kis társulat' lelke 's titoknoka, népdalok 's egyéb szépirodalmi szerzeményekben mint szerencsés kezdő tünteti ki magát; de a' helyett, hogy fejét sok más százakként az első siker' borostyánain hiú szendergésre hajtáná: lelki erejének 's hazafi tartozásának érze-

tében, vállalaihoz méltó küzdelem után tekint körül, vigyázva, miként az óvilág' hősei, mesés szörnyeket igázni, szeméttorlatokat tisztítani, kösziklász mezőket fölshántani. Az illy tündökönek Nyitra' kies virá-nyain inte az anyatermészet, a' terményrajz' parlag mezején mutatván ujjával, 's fölavató lángcsókját nyomá lelkesült homlokára. Ez időponttól számítja ömaga természetbuvárságának időkeletét. A' vidék' dús kincsei anyagot, nyitrai avatott természetbuvár Lang Adolf' barátsága czélszerű útmutatást nyujtván, társaira hagyta az iroda-lom' tüzetes művelését, 's maga oda lépven, hol a' szakfőfiaknak leg-nagyobb hiányát és szükségét látta, ritka buzgalommal kezdé meg önvizsgálódását a' természet' három országában. Itt ösmerkedett meg a' Linné ótai természeti rendszerekkel, itt veté meg szakkönyv-tárának 's jeles gyűjteményeinek alapját, 's rugékony lelke csügge-dés helyett emelkedett inkább az akadályok' súlya alatt, melyekkel mint akkorban hittan' hallgatójának, részint anyagi szükség, részint idő- és eszközhiány, részint szűkkeblű előítéletesség' ellenében meg-küzdenie kellett. Közbejött Vajda Péter 's általa Fridvaldszkyvali érül-közésbe lépte, ki valamint első találkozásra megismerte benne a' hivatásos tanítványt, úgy maga részéről az idősb, próbáltabb szak-tudós legszebb kötelességét, az irigység 's lenézés nélküli kész se-gédkéznyújtást dicséretesen teljesítette. Az óriási szorgalmat majd hatalmas előmenetel jutalmazta, 's a' haza' szép darabjának beuta-zása, a' kies Szentgyörgyön Bolla János derék fűvészsunknek, akkor szintén kezdőnek társaságában nyereségesen töltött év, sietteték maga a' siker 's a' körüle mindinkább tisztuló láthatár' szemléletéből új meg új erőket merítő bajnok' haladását.

De a' hely, melly Hanák Jánost önálló természettudóssá képezte; mellynek rengetegeiből halántékira nem hervadandó lombokat körít-tett, Mármaros vala. E' magyar érzelmű, barátságos, mívelt nép' tár-sasága enyhítőleg hat a' lélekre, mint bérceinek tiszta lége 's hűs forrásai jótékonyan munkálnak a' testre; a' megyei hivatalnokok 's birtokosság, a' kamrai tisztség, a' különfelekezetű tanárok, maga a' papság is nagy részben magokon viselik itt az anyatermészet' rom-latlan típusát; 's ha köztők még a' beteg kedély is visszanyeri egyensúlyát 's öszhangzását: képzelhetni, milly kedves benyomást tőnek különben is természettel vidámkedélyű, verőfényes lelkületű természetbuvárunkra. Nevelte helyzetének kellemességét a' kegyes rend' szigeti házában rokon lelkekre, nevezetesen több jeles és szíves férfiakon kívül baráti' egyik legkedveltebbjére, a' később irodalmilag is kitűnt Vass József-re találása, a' megye' egyik főorvosának, jeles fűvész György József-nek közele, 's a' ref. collegium' tanárainak né-mellyikével, a' hajdani Simoncsicz, 'Incze' 's Hary Péter' viszonyaira emlékeztető rokonszenvi barátsága. Soha nem fogom feledni, mint lépett be szobámba legelébb egy estalkonyon a' magas termetű, nyílt homloku, rövid látásu piarista, barátságomat a' természet' ne-

vében, mellynek tudata, hogy kedvellője valék, — kérve föl, — melly ez órától fogva örökre meg lőn köztünk alapítva. Így hivatala' súlyosb kötelességei' végeztével fölváltva röpülhetett a' közkedvességű férfiú, most baráti ölelő karok közé, majd az anyatermészet' dús kebelére. Szaki képződését illetleg is épen ez időben éré el azon lépcsőt, mellyen az újonczság' évei alól fölszabadúlva, érzeni kezdé önállóságát, érzeni kezdé erejét, mesterei mellett foglalni helyet; mit vele az őt ez időben felkereső természettudományi társulat, 's nem különben tapintatos barátja, szintén két év ótai tanácslója, vezetője, mestere Fridvaldszky Imre is éreztetni el nem mulasztott, ezentúl nem annyira oktatásokkal látván el a' szép előmenetelű tanítványt, mint inkább buzdító megbizásokkal tisztelvén meg, 's tudományi közlekedésre lépven vele levelezéseiben. E' lélektani rugó nem tévesztette el hatását: Hanák látta magas nemes hivatását, látta mikép az eddigi hű tudványó, tudóssá kenetett föl, édes hona iránti kötelességei nagyszerű jelenetben ujultak föl lelkében; ő számot vetett magával, 's mint Nyitrán közelebb az egyház' áldorává szenteltetett, úgy Mármarosban elfogadta a' szent természet' papjává eltörölhetlen bélyeggel avattatását. Megcsöndültek lelkében az írás' szavai: látta milly gazdagon kínálkozó mindenfelől az aratás, 's milly kevesek az aratók; előtte, lábai alatt terültek el, fölötte felhőkig nyulongtak Mármaros' terményrajzi kincstárai, 's közepettök csaknem egyedül látta magát hivatottnak, fölhatalmazottnak azok' megnyitogatására: ő királya volt az időben Mármaros' csodáinak, páratlan viránya 's barátnának! 's elmondhatta a' költővel: „*Ich bin der Fürst der Gebirge!*“ — E' magasztos öntudat dagasztván keblét, erélyesen hozzá látott küldetése' teljesítéséhez, 's a' szorgalomszakban Sziget' vidékét, szünnapokon az egész megyét, kisebb kirándulásokkal 's hosszabb utazásokkal minden irányban át meg átszegdelte, lest vetett a' Kőhát' hiuzának, társalkodott Petróza' zergéivel, fejét Czibles' henyefenyüi alatt soldanellákon nyugtatta, a' kies Vasszervölgy, Körösmező' magasai, Verhovina' tündéres bércei mutogatják lábainak nyomdokit. Tartományait mindaddig meghódítottnak nem tekintette, míg adókönyvének rovatai mindenünnen betöltve, dézmái mindenünnen beszedve nem lőnek, 's ártatlan zsákmánynyal terhelve tért meg mindenkor székvárosába. Gyakran láthatád őt fegyveres kézzel sietni a' még nem hódolt vidékek felé; segédtsziteit képezték egykét hű baráti, férfiak, kik már a' hazának ez vagy ama' körben szolgálatot tőnek, mint természetkedvelők pedig nagyrészt az ő hadiskolájából kerültek ki; vitézeit alkották nagyobb kirándulásokon erős, kisebbeken gyengébb alkatu tanítványi, hű fiúk, kik előtt négy évi folytonos vezérlete őt nem hogy megúnotta, sőt naponként szeretetbebb 's tiszteletesbé tevé, lelkes fiúk, kik tanítójoktól kapták az isteni szikrát, a' természet' 's annak szépségeinek kedvelését, idővel talán a' korán elhunytak nyomaiba lépendők 's a' hazai termény-

ismének becsületére válandók; — 's ment a' kis sereg örömmel, vidám arczzal, fölfegyverkezve hosszunyelű háló- és zsákmeringetökkel, rovargyűjtő leplekkel, fűvésztáskákkal, félelmes gyökásokkal, bécsi vagy Schwingenschlögl' pesti tügyarából került apró nyársakkal, változatos alaku doboszokkal, 's a' kirándulás' szükségeihez mért frugalis élelemszerekkel. Elevenen áll most is előttem az ecsetre méltó jelenet, midőn egykor a' hajnalban fölkerekedett kis sereg, Izát átgázolván 's a' Köháton tábort ütvén, miután a' minden irányban elszéledt vitézek délesten Gazdag zsákmányt 's jó étvágyat hozva, a' tanyahelyre egymás után visszaszállingóztak, 's pater Kustár' izletes kész bográcsos-husának illatja biztatólag hatott a' kifáradtak' szagérzékére: mint vette óvatos kezébe a' néhány perczet még fölhasználni kívánó fővezér a' csak imént fogolylyá esett nagy ritkaságu és szépségű *fekete viperát*, mint állta körül tanulságos előadását a' vitézi rend' nagyja 's apraja, köztök a' vállalat' szellemi ágában is szintén részesülni kívánó derék szakács, csodálván a' fenevad' leplezett harapószervezetét, mignem az ártékony fogoly szájába csöppentett dohány-nedvvel innepélyesen kivégeztetett: 's csak akkor jutott észbe, mikép a' tűzön feledett bogrács' becses tartalma szén-színig 's nehéz bűzig pörköldött, a' kényesb izlésűek' nagy hátrányára, 's az érdemes szakácsnak, ki e' művészetére méltán sokat tartott, nem csekély pirongására, 's évek' multán is kedélyesen fölemlegetett keserűségére. A' kalandot, mint nem ritkán, iszonyú bérczi vihar, felhőszakadás, csontig ázás és lélekig fázás, 's a' hullámdagályos Iza' árulása miatt a' szó' teljes értelmében vert hadnak éjfél felé hazaverekedhetése rekesztette be. — Gyakran, ha társak nem érkeztek, egyedül is végezte napi sétáját a' szorgalmas természetbúvár; de sétáiban sem feledé soha, sem álszeméremből nem mellőzé szakadatlan nyomozásait; — olykor a' békés pór látván a' hosszú papot ösvényen kívül bolyongni, vagy egy rejtező rovar után, tanúk' jelenlétével mitsem törődve, hevesen eredni, néha pedig, minek comicumát rövidlátósága nevelte, kellemetlen tárgyak körül fürkésződni: nem tudta mit véljen felőle együgyűségében, és szánó aggodalommal törte fejét a' bomlott elméjű pap' mikénti útbaigazításán. Megtörtént, hogy midőn bizonyos helység' határában ketten neki vetközve vízi rovarok után lubiczkolnánk, 's meringetőinkkel hatalmasan dolgoznánk, a' pióczázat' haszonbérloítól csaknem letartóztattunk, 's bajjal tudtuk velök megértetni működésünk' különböző irányát. — Majd a' tél' beköszöntével megkezdődtek a' szorgos rendezések, a' gyűjtött anyag' összeállításai, a' példányok' ajándék, vizsontkedveskedés, csere végetti megválasztásai, a' társak, barátok, levelezők, intézetek közötti fölosztásai, vidékre, Pestre, külföldre küldözései, a' naplóvázzatok, tapasztalási jegyzetek, hely- és tárgy-leírások' kiegészítései stb, mikben elhunyt társunk' ügyes kezek - keli eljárása jó mestereit dicséri. Mindezen fáradozások' négy év

eredménye lőn egy a' természetrajz' minden ágaira ugyan kiterjedő, de növény, hüllő 's rovarokban legdúsabb gyűjtemény; továbbá azon megyének, melly a' működések' színhelye vala, terményrajzi teljes leírása, elhunytunk' hátramaradt kéziratának egyik becsesbje, illy czímmel : „*Mármaros vármegye természetrajzi tekintetben*“ 's végre egy igen jeles, nyelvünkön akkorig páratlan becsü tanmunkácska : „*A' természetrajz' elemei*“, mellyet szerzünk a' végre irt, hogy alsóbb iskoláink 's általán kezdő ifjuságunk egy a' tudomány' jelen állásához méltó elemi tankönyvet birjanak; melly célját, kivált annak javított, bővített és számos fametszvényekkel ellátott második kiadásban, mennél szerencsésebben megközelítette, annál fájlatthatóbb, hogy e' nagy hasznu vezérkönyvecske az egész haza' minden felekezetü tanodáiba közfölvételre mindeddig utat nem találhatott, talán mert az eddig használt módszerek nagyrészt olly hátramaradottak, hogy a' köztők 's könyvünk közt tátongó hézag' egy lépésseli hátravetésétől sok helyen vissza kelle rémülni. Megelőzte ezt Peregriny Elek' Természettörténetére irt 's 1843-diki Athenaeum' IV-dik füzetében megjelent alapos bírálata.

Bocsánat, ha az emlékbeszéd' korlátin túl, a' barátság' kedves multja felé csapongva, Hanákunk' mármarosi élete festésében terjedelmesebb valék; talán egyéniségének apróbb vonási nem egészen érdeknélküliek, személyének vagy munkáinak ismerői előtt. Annál öszvébb vonom vitorláimat 's csupán életiratára szorítkozom a' következő négy évet illetőleg. — Mármarosból 1844-ben Vácra tétetett, hol egy év alatt a' vidéket szorgalmasan vizsgálván, gyűjteményét az alföldi terményekkel tetemesen szaporította. Végre, hogy a' megkezdett irodalmi pályán biztosabban haladhasson, főnökei régi ohajtasát teljesítették, 's 1845-ben a' pesti gymnasiumba helyezték, hol a' nyelvtan' második és negyedik osztályain keresztül ugyanazon tanítványait három évig vezérllette. Hogy pedig a' természet' ismeretében minél többeket részesíthessen, 's e' hasznos tudományok' terjesztését eszközölhesse, rendes előadásai mellett a' természetrajzból magányórákat is adott. Fáy és Kállayéknál tartott előadásainak emlékezetét Lukács Pál „Kis Természet“ czímű könyvében tartá fön az utókornak. Báró Vécsey Miklós' gyermekeit is oktatá a' terményrajzban, 's a' mint az állatországot elvégezték, a' 12 éves Miklós „Kis Természetbuvár“ czím alatt egy félívre terjedő nyomatott munkával lépé meg tanítóját, mellyben saját csiga-gyűjteményét írta le. Pesten több bel- és külföldi tudóssal 's természetvizsgálóval jöven ismeretségbe, több évi fáradozásainak eredményét, csinos hüllő, csiga, rovar, növény és ásvány-gyűjteményét rendbe szedte, 's némelly külföldi ritkább fajokkal gazdagította. Mint pesti tanár 1846-ban a' magyar orvosok és természetvizsgálók' Kassa-Eperjesen tartott VII-dik nagy gyűlésen részt vett, 's annak történetét leirta; 1847-ben a' soproni gyűlésen, mint az állattani szakosztály' jegyzője működött;

gyűlés után a' szomszéd Osztriába rándult, Bécsben a' császári terménytárban több ideig mulatott, 's tapasztalatokkal gazdagon tért onnan vissza."

A' tudományos foglalkozás saját bélyeget üt a' foglalkozó' kül- és beléletére, melyet tudósi jellemnek nevezhetünk, 's azon különféle nézeti módot jegyzi, melyből a' tudós az életet 's magát a' tudományt tekinti. Egyes stereotyp vonásokon kívül annyiféle arczképet ad ez, a' hány az egyéniség, 's a' nemesb vagy aljabb morális elemek, mellyekkel a' tudományos képzettség az egyéniségben találkozik. Nem föladatom ezeknek érdekes rovatába ereszkedni, csupán társunkét akarom röviden vázolni, mert a' tudomány' férfiának arczrajza mindaddig hiányos, míg helyét a' tudósi jellemek képcsarnokában ki nem mutattuk. Vagynak, kiket tanulmányaik az étlettől 's emberiségtől elfordítanak, kiknél a' tudomány nem közrevilágító nap, hanem a' barlang' carbunculusa, 's ők magok annak elkárhozott sárkányi; kiknél a' tudomány nem tisztos nyílt úton szerzett 's emberiség' javára közforgásba bocsátandó tőke, hanem egy köznapi uzsorás lélek' minden fogásaival szaporított 's ugyanakként szennyesen zsugorgatott mammon; kifolyó haszna semmi, láttatja parányi 's az is önzésbüzü. Rút, fősvény szerdekek, a' tudomány' Eucliói; közlékenységoctól mitse várj, kórjelök épen a' rejtezés; még holtukkal is keveset használók, mert akkor kincseik' sorsa, mint végintézet nélkül kidőlt zsugorié, oktalan harács. — Milly különbség e' rajz és társunk között! Ennek a' tudomány szövétnek vala, melyet nem véka alá rejteni, hanem lobar' ormára kell tűzni, jótékony görög istenség' szobra, mely nem mysteriosus bálványozásra, hanem az élet' szépítésére, nemesítésére rendeltetett; melyet hű papjának diadalmenetben kell körülhordoznia, hymnuszokat zengeni tiszteletére, énekelni tetteit és dicséretét, a' nép' szeme láttára áldozni neki, körvöt tűzni homlokára 's terjesztetni imádását. Nap ez, mellynek fénye nem fogy az által, ha többen látnak nála, égből szállalt adomány, nem egyesek' előnyére, hanem az emberzet' boldogítására. Társunk a' tudományt nem saját gyönyöre 's hasznaért, de nem is egyedül magáért a' tudományért ölelte; ölelte azért, mert emelcsője az emberi haladásnak, mivelte hogy közölhesse, magáévá tette hogy megoszthassa 's terjeszthesse. Igaz sáfára a' reábizott talentomnak, valódi apostoli férfiu, ki lelkesen fölfogá az igét: „Elmenvén tanítványokká tegyetek minden népeket! — És a' tudomány nem hálátlan a' maga tisztelői iránt: a' nemes buzgalom' sugarai, mellyel ő azt nyilvános tisztelet' tárgyává tenni igyekezett, visszaverődtek saját lelkületére, örök derű és szeretetre méltóság' fénykörét alakítva körüle, melly egyéniségét olly vonzóvá, társaságát olly keresetté, igehirdetését olly kapóssá tette. Alig mulatott ő egy órát valamelly vidéki társaságban, már meg tudta alapítani a' részvétet kedvencz szaktanulmánya iránt; fontoskodó pedansság, tolakodó nyegleség

nélkül vivta ki a' figyelmet tárgyának, a' sikert buzdításainak. Ő a' terményrajz' Orpheusa volt, ki bárhol megjelent, azonnal gyermekek és ifjak telepedtek toborzó hangja körül, a' meglettek zászlói alá szegődtek, az idősbe szánták gondatlan fiatal korukat, 's még egyszer visszaohajtották azt; még a' szépnem is vetekedve kapott vágyat és kedvet a' gyönyörű tanulmány' bővebb ismerésére, melyet az ügyes mester mindig alkalmoszerű 's a' prozelyták' fölfogásához, hajlamihoz mért kedveltetű oldalról tudott mutogatni. Jellemző egy főrangú hölgy' nyilatkozata: „Ha minden vidéknek egy Hanákja volna, gyermekeink után nőink is mind fűvészek- 's rovarászokká lennének.“ — Dolgozataiban a' korszerűség 's haladás volt bálványa; tudta, hogy a' mi régi, az a' historiáé, a' mi új, ha egyszersmind jó, az életé. A' tudomány és nyelv legújabb alakulásainak nyomról nyomra követése második természetévé, úgyszólván, vérévé vált, 's kihatott egész lényére, beszéde 's cselekvényeire; — haladásvágy meleg honszerелеmmel párosulva jeleli pályája' irányát, adja meg színezetét, fejt meg a' különben nagyon rendszeretűnek székpont-kivüliségeit, foná meg vértanúi koronáját. Ha mondod: hisz ez nem a' tudomány' kihatása lényére, hanem inkább szabadelmű lényének behatása tudományos irányára: nem ellenzem; mert a' kettő egybefolyó képet nyújt, melyben az előzmények 's utózmányok többé alig elkülönözhetők; de a' foglalkozási módszer' hatalmas kifelé munkálása a' jellemre tagadhatlan, 's hol a' tudomány az élet' túlnyomó foglalkozása: miért ne emelnők azt kútfői rangra az élet' megítélésében? Figyeld a' külön iskolák' embereit, 's e' nézeteket igazolni fogod, 's messzehatú okoskodatokra venni alkalmat.

Ez volt, tisztelt társaság! elhunyt társunk' tudósi jelleme: lélekderű, közlékenység, élethasznosság, ismeretterjesztés, föltétlen haladás. Szövetkezésben áll ezekkel egy fő eszme, mely különösen munkái' kiadásában vezérlette, 's ez: honunkban a' szaktudósok' ritkása, szükséges volta, lehetsége, 's tanodai rendszerünk' e' tekintetbeni céltalansága. Igaz panasz, méltó sürgetés, kivált az öntapasztalat' iskolájából hozva 's a' meggyőződés' meleg hangján hirdetve! Csodáljuk-e, hogy a' magát szaktudóssá ezer akadályok közt képzett férfiú, kinek évekig kellett önerején olly hiányokat pótolgatni, olly előismeretekkel bíbelődni, melyeket az iskola tartozott volna nyújtani 's nyújt is Europa sok mívelt tartományaiban, hévvel ölelte föl az e' részbeni javítások' lehetőségét, szükségét, módjait? — Csodáljuk-e, ha ezek mellett a' fennálló érdekek' rovására is sűrűen izgat, 's a' tanodai — szerinte szellemölő — rendszer' megváltoztatását Cató' örökös ismétlésre méltó teendőjeként választja jelígejévé? Ha ő, e' részbeni reményeiben talán túl számított is a' körülményeink-engedte szűk korlátokon, 's éltében kellemetlenségeknek tevő is ki magát: de hamvainak tartozunk azon elismeréssel, hogy ez nála nem újítási viszketeg, hanem az egyenes léleknek meggyő-

zödése volt; 's valamint maga az elv — értem a' szakrendszert — korunkban többé semmi igazolásra nem szorult, úgy annak sürgetője csupán ezért rombolási dühvel józanon nem vádoltathatik, mellyel az elvkövetkezetesség' 's buzgalom' repeséseit bárgyuan vagy kajánul öszvetévesztenünk nem szabad. Ha a' tanodai szerkezet' alakításában hatásán kívüli körülmények miatt vágyai czélt nem értek is: azt legalább, mit függetlenül tennie módjában volt, megtenni törekedett: használható tankönyveket készítván szakjában; mellyek közül hogy irodalmunknak becsületére váló, 's nemében a' külföld' legjobb műveivel kétségkívül mérközhető nagyobb Természettrajzából csak az első kötetet, az emlősök' és madarak' osztályát végezhető be, méltán sorozhatjuk harmadikául azon sajnos veszteségeinknek, mellyeket már korábban Vajda' Cuvier-je 's Pólya' Képterme' csónkán maradtával ugyan e' szakban ifju irodalmunk szenvedni kénytetett. Munkáiban egyedül a' hazai szükségeket tartotta szemei előtt, azért azok, bár saját tapasztalattal, figyelletivel érdekesítve, mint hazai művek sok eredetiséggel birnak: e' címnek igényléséről mindazáltal önkényt szerényen lemondva, megelégednek azzal, ha hasznos és czélszerű vezérfonali rendeltetéseknek megfeleltek; annyi-
val kevésbbé vannak pedig európai hirre vagy fölfedezői névre számítva, mert társunk' kora halála megszakítá a' kész anyag' constatirozására is rövid 12 év' fonalát, melly után fogott volna Hanákunk, veteránjaink' karjain, kik most honunkat Európa előtt képviselik, az alkotás' és fölfedezés' mezejére lépni, 's reá illék: Ostendunt terris hunc tantum fata! — Ő a' helyett sürgetősb szükségét igyekezett pótolni: mert végre is *kiknek* a' fölfedezések, a' legjelesb magányiratok 's rendszertökélyesítések, ha czélszerű oktatás és tankönyvek által szakközönséget teremteni elhanyagolánk? — A' miben Hanák alkotó volt, 's nevét Földi után Fridvaldszky, Pólya 's Vajda disz-
nevei közé maradandó becsre vívta föl, az *állattani műnyelv*, melly általa 's a' nevezettek által csaknem bevégzettnek tekinthető; — említnem talán nem levén szükség, hogy midőn Hanák' műnyelvről van szó, ebben őt csak mint részest kell értenünk: legnagyobb része, most említett 's más lelkesbjeink' egyesített iparának levén szüleménye. Ennek minél tökélyesb kiállítására nagy szorgalommal nyomozta a' két hazában divatozó népi neveket, 's mint egykor Diószegi és Fazekas az egész haza' műértőivel érülközésbe tették magokat dicső fűvészeti nomenclaturájok' szerkesztésére, úgy ő is a' hazai nyelvészekkel terjelmes levelezést vitt; 's én, ki a' „téhelyröpük“ műnevei körül nyujthaték csak segédkezeket, kedves emlékeit birom kedélyes tiszta lelkének a' természet, nyelvünk 's hazánk iránti forró szerelmének, e' tárgyban váltott, olykor barátságos vitatásból épétlen polemiáig melegült leveleiben. E' műnyelv' láthatárának tisztogatásában, köz méltánylattal elismert érdeme van 1848-dik évben az *állattani műszók*, 's *állatnevek* megmagyarításáról tartott aca-

demiai értekezésének; kéziratban lévő teljesb gyűjteménye, vajha minél előbb vagy önállólag, vagy Pólya' *műszótárába* olvasztva a' közönségnek átadathatnék! Hanák' műnyelvének jelleme, mint egész irányae sőt helyesírásae is, a' haladás' legújabb 's legszélső határvonalaihozi szorítkozás, melly a' félénkebb bírálót pillanatra megdöbbsenti 's kétségbe hozza: szabadjon-e e' merész újításokhoz csatlakoznia, melly ezen emberek által rendszerileg üzetik? Azonban a' helyesség' ereje győz, 's csakhamar érezzük, hogy ez új dolgokkal kevés kivétellel meg kell barátkoznunk, látván, mikép nagy részöket beltartalmilag a' szakember, külsakilag a' nyelvész igazolják. Hol a' tárgy' öszves természetéből a' nevezés' oka ki nem világítható, ott többnyire becses népnevek használvák, mint Coccinella=Böde, vagy olyanokkai szerencsés találkozás öltik föl, mint ebben Suholy=Bubo, a' köznépi 's Rencz József szerint egyszersmind Szang Suhual. Azokkal, kik dicsőséges nyelvünknek a' műelnevezések' legutolsó 's legapróbb izeig bevitelét még ma sem átalják magas szemölddel ellenzeni, Hanák' műnyelvének semmi köze; mert ki Diószegi, Fazekas' fűvészi műnyelvének szintén félszázados élte után csak ennyire sem bírt vagy akart okulni, szívben 's agyban egyaránt szánandó. — Mint iparkodott a' lelkes férfiu szakjának minden ágát édes hona' hasznára 's földicsőítésére átkarolni, mutatja, bujdosása alatt barátja Pólya József által kiadott utolsó munkája, mellynek adatait még Mármarosban gyűjteni elkezdette: „*az állattan' története és irodalma Magyarországon*“ czímmel, melly magányrajz által irodalomtörténünk' egyik hézagát ösvénytörőleg betölteni igyekezett, 's mellynek becsét emeli társunknak mult évi nyárelő' 15-kéig terjedő életrajza, Barabás által köre edzett nyolczadrétü igen hű árczképével nemzeti mezben, míg ívrétben 's rendje' mezében már pesti tanítványainak kegyelele „*hálaemlékű*“ eszközölte annak olly időbeni megjelenését, „midőn a' martiusi események után sok helyen a' tanárok' tekintelye is ingadozni látszott, mert mint tanár, atyai bánásmódja, igazságszeretete 's értelmes előadásaért tanítványinak szeretetét nagy mértékben birta.“

De gyorsan kell a' vég felé közelítenem, — 's nincs is egyéb hátra, mint társunknak kitüntetéséről 's élte' utolsó napjairól röviden emlékezni. Amazok' sora Mármarosban nyílik meg, midőn őt a' kir. magyar természettudományi társulat 1841-ben tagjává öleli, Pesten laktában elebb a' magyar academia, 1846-ban; következő évben a' stettini rovtartani egylet, 1848-ban pedig, épen martius' 15-kén a' regensburgi fűvésztársaság tisztelé meg oklevelével.

'S engedjétek mondanom: mikép társunk tulajdonképi életrajza itt végződik. Az ezen inneni másfél év az események' rohanó árájában szöve, 's nem a' csendes természetbuvár' élete többé; mert két izbeni szaktanársága a' budai főgymnasiunban, úgy több izben megszaktatott könyvtáröri segédsége a' magyar kir. egyetemi könyv-

tárnál, hová a' vallás- és közoktatási ministertől 1848-dik évi jun. 13-kán neveztetett ki, a' viharos körülmények miatt idő 's hatásra nézve kevésbé jelentékenyek; működése' egyéb ágai pedig nem ez előadás' körébe tartozók. Annyi bizonyos, hogy Hanák a' társadalom' ráksebeiről, egybevetve annak mesterkélt szervezetét a' természetbeni nagy egyszerűség- 's céllossággal, mélyen meg lévén győződve, a' minden iránybani javításokat jóhiszeműleg, 's nevezetesen épen az emberiség' boldogítása szempontjából, eleitől fogva nemcsak ohajtotta, de egyenes, igazságszerető keble' ösztönéből, melly szent ügy' fenforogtakor a' tekintély előtt sem tudott remegni, sürgette, sőt erejéhez képest koronként tetteg is előmozdítani el nem mulasztotta, 's ezt mind rendje' keblében, mind átalán az egyházban, mind az oktatásügy, hazai viszonyok 's társadalom' körében. Így lelkesültet lépék meg, 's csoda-e, ha tüstént le is foglalák a' martiusi napok? A' legközelebbi tér, melly nézete szerint javítást vára, az egyház és tanoda valának; 's ő nem késett az utóbbira nézve tagjává 's jegyzőjévé ülni a' főgymnasium' átalakítására hívott választmányának; az elsőre tartozó gondolatit pedig nagy tárgyismerettel, meleg és bátor taglalással, hírlapokban elébb, aztán öszveszedve „Szózat az egyházi reform' ügyében“ czímet viselő röpiratában Szerencspataki János név alatt, közrebocsátani, mellyben leginkább a' nőtlenségi ügy vitattatik, 's a' nemzeti viselet' fölvétele sürgette-tik a' csak szertertségi esetekre szorítandó egyházi 's kolostori öltönyök helyett. Ez eszmependítések nem hangzottak el minden mozgalmi következés nélkül, valamint a' szaktanítás' ügyébeni apostolkodása sem, 's fejére számosak' javalását, még többek' neheztelését vonván, a' császári sergek' Budapestre bevonultakor az ifjuság' nevelésétől eltiltatását 's a' fővárosbóli száműzetését eszközölték; minek következtében darabig, kézíratait rendezgetve, mint orvos-tudor, dr. Bácsi név alatt tartózkodott a' főváros' közelében. A' fölkelő sergek' diadalmávali visszaállítatásának nem soká' örvendhetett, mert a' koczka' végképi megfordultával, mult évi jul. 4-kén ismét kénytelen vala Pestet elhagyni, azt soha többé viszont nem látandó. Egy ideig Perczel táborában élelmezési tisztül alkalmaztatott, hadnagyi ranggal, majd a' fölkeltek' szerencsecsillagának végső lealkonyodtával sok bujdosás után Lugosra, onnan Hanga János név alatt a' három órányira fekvő Kricsova oláh faluban Orbok Ernő közbirtokos' házához menekült, kinek két fia mellett august. elején nevelői tisztet vállalva, egy hónapot töltött el, — mint mindenütt, úgy itt is életbevágó terjedelmes ismereteivel, nehéz napokban sem hanyatló vidámságával, kedves társalgásával szíveket nyerve, közszeretetet aratva.

De itt várt reá a' határ, mellyet az örök végzés földi vándor-ságának kitűzött, biztosb menedéket készítve a' buzgó természet-barátnak, a' reá bekövetkezendő keservek, kínok elől, az ösanyának,

a' szent természetnek fölőszlató kebelében. „Tu vero felix Agricola ! non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis.“ Elhunytáról tudósításunk egy érdemes egyházi férfiútól, ki őt utolsó tartózkodása' helyén, saját vallomása szerint, azon egy perczben tanulta ismerni és szeretni, így hangzik : „Az én kedves barátom nincs többé ! Együtt töltött két héti csendes botanizálgatás után Lugosra berándulván, onnan gyalog 3 órát sebesen jöven vissza, magát annyira meghűtő, hogy sept. 2-kán 10½ órakor estve 12 órai szenvedés után jobb létre szenderült.“ Utolsó napjainak foglalkozása is tehát csendes természetbúvárlás vala, 's mint mindig, úgy itt is, lelkek' halászata kedvencz szaktudománya' számára, mellynek békés oltárától úgy látszik önkénytelenül sodortatott a' kor' viharai közé. Vagy talán a' mesék' szarvasaként gyógyfüvet keresett a' már ekkor halálosmélyen sebhedt kebelre, mellynek hazafiui szenvedései, az arczon ülő erőtetett derű' daczára, annak, ki őt ismerte, kétségbevonhatlanok ? Igen, hogy az élte' legszebb delében levő, edzett 's óvatos férfiúnak, ki hideg hávasok' ormain, nyirkos völgyteknőkben, gyakran az idő' legkedvezőtlenebb járásában vállalt fárasztó kalandjaiból olly számtalanszor tért haza veszély nélkül, illy rögtöni halálra roskadtának egy gyaloglási megerőtetés lett volna szülő oka, hasztalan törekszünk magunkkal elhitetni: egy láthatatlan kéz' nyilvesszejének kelle furódni lelke' nemesb idegzetébe, mellynek öldöklő mérge dúlta föl, testi kór' külső látszata mellett, a' többé nem kívánatos életet. Nem egyetlen példája a' legnagyobb lélekerők' egy sötét percz' incesele alatti megtörésének, e' csodákkal és szélsőségekkel teljes, a' bűn' és erény' óriási jeleneteivel gazdag korszakban. O bár mindnyájatoknak, kik elvérzettetek, azzal költhetnők fel gyászos álmaitokat, hogy e' haza még él, hogy e' haza még föl fog virágozni; bár síroktokba harsoghatnók, hogy e' hazának lelkes hű fiakra ismét szüksége van ! De e' hit még saját lelkünkben is csak gyenge, mulékony csillám, 's elhúnyt társunk te, az eltépett haza' egyik szöglet-rongyában síroddal, nem hinnél biztató szózatunknak ! Majd, ha az egyszerű oláh falvacska' sírkertjében, hol hamvvedredet, végkívánatod szerint ezüst hárs' lombjai árnyékozzák, barátid' 's tisztelőid' léptei megdobbanandnak, 's közelítésökre nyugvó poraid megpezsdülendnek, midőn kegyelettel eljönnek megfrísíteni hársodat, mint te egykor járulál Földi' ákászának megfrísítéséhez : akkor, legyen ez jelül, vigaszul neked, hogy e' haza' sérvei begyógyultak, 's tetemid nem idegen föld' hantjai borítják. Most pedig vedd elégtétül, ha míg elköltözött szellemedet dicsekedéssel üdvözljük, ugyanakkor üresen maradt helyedre, félbenszakadt munkáidra bánatosan tekintünk; mert pályád sok tekintetben egyetlen volt a' maga nemében, 's habár derék férfiak állnak elő pótolni veszteségünket, egészben az még so-kaig lesz kipótolhatlan !

Erre

PETÉNYI SALAMON lt.

a' kakukról, mint a' természet' nevezetes különözéröl, kezdett értekezni, melly előadást befejeztetése után, egy tagban fogjuk közölni.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, AUG. 31. 1850.

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen B. Prónay Albert igazg. tag. — Kubinyi Ág. tiszt. t. — Érdy, Gebhardt, Horváth Cyr., Jerney, Kállay, Kiss K., Szász, Szontagh, Vállas, Zádor rr. tt. — Bártfay, Csatsko, Fabriczy, Hunfalvy, Karácson, Kubinyi Ferencz, Lugossy, Lukács, Pauler, Peregriny, Podhradczky, Repicky, Séchy, Székács, Tassner, Wargha, Wenzel lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok. — A' vendégek közt dr. Gützlaff Károly missionarius Chinából.

DR. GÜTZLAFF KÁROLY ÚR

mint vendég a' chinai nyelvről és írásról értekezett. Az ismert tárgy nem kis mértékben lett világosabbá példái által, mellyek élő szóval hangoztatva, sokkal elevenebb és határozottabb képet adnak a' holt betűnél. Magyarázta különösen a' chinai nyelv' lényegét, melly az egytaguságban, nyelvtani formák' 's valódi szókötés' hiányában áll; valamint ez egyes hangok különfélekép ejtve, külön fogalmakat képviselnek, akkép az összefüggő beszéd' tagjainak sora és hangvitele pótolja a' szófüzést 's tételezi fel a' megértést, úgy, hogy e' rhythmus nélkül a' beszédnek értelme nincs is. A' rokon nyelvek közül a' sziamit, láoszit, tunkint és cochinchinait emelte ki; más vele érintkezésben lévő nyelveket illetőleg pedig néhány becses megjegyzést tett, különösen a' koreairól, mellyet a' chinaival közel rokonságban állónak tart, noha az egytaguságtól eltér, sőt nyelvtani formákat is képez; egyébiránt a' chinai irodalom' befolyása alatt áll; a' japániról, melly a' malájival rokon, alkotásában tökéletesen különböző a' chinaitól, de a' chinai irodalom' elterjedése által e' nyelvből számos szókat átvett; a' mandzsuról, melly szinte más, t. i. a' tatár nyelvtörzshöz tartozik, de hasonlólag gazdagodott a' chinaiból; a' tibet nyelvre szinte hatott, úgymond, a' ehínei. Ez alkalommal a' dzungár népről 's a' Kokonoor körüli mongolokról is szólt, kiknek nyelve ismeretlen ugyan előtte, de összeköttetésbe fogja juttatni az akademiát egy, e' nyelvben jártas, sőt erről szótárt is készített missionariussal, kinek közlései után a' dzungár nyelvről ítélet hozathatik. E' nép iránt előadó különös érdekekkel viseltetik, mert, úgymond, külső hasonlat és saját népregéi után ő e' vitéz 's a' chinai birodalmat most is még gyakran rettegtető bár tőle külsőleg függő, népben a' régi húnok' utódait 's a' magyarok' testvéreit sejtí; 's ezért egy arra immár megnyert magyart viszen magával, ki nyelvéket megtanulván, képes leszen azon szónokolni 's arról egykor összehasonlító ismertetést adni hazájának. Egyébiránt, úgymond, e' nép Ázsia' ösnépei közé tartozik, 's már mintegy másfél vagy két ezer év előtt

nyugtalanította a' kínai birodalmat, melynek éjszaknyugati határain székelt. Faja iránt megkérdeztetvén, azt határozottan mongolhoz tartozónak állította. Visszatérvén a' kínai nyelvhez, 's megemlítvén annak számos (körülbelül száz) nyelvjárását (dialectusát), melyek a' könnyv- és udvari nyelvtől annyira elütnek, hogy más vidéki kínaiak által meg sem értetnek, az *írásra* ment által, 's ennek eszméjét a' táblán származtató móddal lényesen felvilágosította; végre előadását némelly érdekes megjegyzésekkel rekeszté be a' legújabb kínai irodalomról, mely habár roppant gazdagságu, mindazáltal a' béfejezett és újításoktól erőhatalommal megótt chinai műveltségen teljességgel nem mozdít, mert azonegy hagyományos 's az állodalom által saját létezése' alapjának tekintett körben mozoghat csak. Maga az előadó is nem minden veszedelem nélkül kísérlette meg kínai írásai által a' nyugati eszmék' és ismeretek' terjesztését; míg a' térítés' munkájában a' császár' engedelmével ő 's apostol társai szabadon működhetnek stb. — Egyébiránt készséggel ajánlván Gützlaff úr levelezési szolgálatát az academiának, a' nyelvtudományi és történeti osztály megbizattak, hogy a' tisztelt vendég' szivességével élve, azon kérdésekről tanácskoznának, melyek magyar szempontból érdekel birván, leginkább Chinából nyerhetnek felvilágosítást.

Felelős szerkesztő Toldy F. titoknak.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

X. Év.

1850. SEPT.

III. Sz.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, SEPT. 2. 1850.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen Kubinyi Ágoston tt. — Érdy, Fogarasy, Gebhardt, Jerney, Kállay, Kiss K., Vállas, Zádor rr. tt. — Bertha, Fabriczy, Hunfalvy, Lugossy, Lukács, Mátray, Pauler, Repiczky, Széchy, Wargha Istv., Wenzel lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Helmecey M. pénztárnok.

TOLDY FERENCZ titoknok

egy, *Piry Cirjék* érsekújvári tanár által a' kéziratár' számára beküldött régi kéziratot mutatott be, és azt felolvastván, észrevételekkel kísérte. Áll az két nyolczadrét alakú hártylevélből, melly maradványa egy nagyobb codexnek, nem csak elül és hátul csonka, de annak valamely terniója' középső részét tevéen, középett is. Minden lapon, gonddal vont vörös vonalok közt, tizenkilencz sor áll; betűjellemei újgot írást tüntetnek elő, millyen a' XV. és XVI. században volt divatos. A szöveg teljesen ez:

Első és második lap' töredéke:

es monda no artatlansag ha föl uetted az en zent fiamnak prokatorsagat. ho'g iol reiaia igeközel. ho'g el ne uezessed ígedet. el'que hiua annak ocaert az an'galokat monduan No mit mondotok az en zent fiamhoz. meg kelle halni auag' nem. kik mind náian azt bizonít'ak mert altaliaban meg kellene halni. mert ha meg:, nem halna. hat soha meg ne epulhetne az men'ei uduar:, Ennek utanna esmeg eleue hiuata az emb'ori nemzetöt limbosbol. elöször alla el'que adam at'ank monduan: O at'a:, mendenható aldótt wr isten tudom mert semmi tanal || nem kellene te fölsegödnek. mert te nallad uag'on mindön tanal. es bolleseg. annak okaert meg bolassa enneköm az en edes uram cristoz iesus de maga bizon' meg keel altaliaba halni o fölsegenek es akertben keel meg fo-

gattalni mert enes akertben tottem:, uala az tholuaisagot es az wrsagot. annak ocaert faan keel meg halā mert eluegezte az wr istennek elualtoztathatalan akarāt'abol hog' engomet:, meg valon mind az en magzatimal. kik hittok es uartok az wr cristosnak emborre letet es amikepen en ky nyouitollā uala kezemet az almara ugan

Harmadik és negyedik lap' töredéke:

bizonitom mondassomat. felele erre az artatlansag monduan en es uallom hog' igaaz az en edes uram iesus cristoznak mondassa. demaga meeg sem elegodom meg ezeel. mert ug uagon meg irua ezechiél profeta konuenek tizon nolad rezeben. hog' nem zenuedi affyw o at'anak alnoksagat sem az atya a fywnak gonossaganak kenat. de:, ualamel' lelök uetközik azon haal meg annak okaert. En azt mondom az artatlan vr iesusnak kepeben hog' soha semmikepen nem köteles az halakra. mert o soha nem vetközöt. hanem adam. azert adam köteles az halakra mind w magzatual. es az || edes xpus meg maragon Ennekellene monda azzeretet En kedeeg azt mondom. mind egeez embori nemzetnek kepeben hog' altaliaba meg keel halni. s meg bizonitom mondassomat okossagual. mert az edes iesusban uagon tokelletos zeretet. es atokelletos zeretet azt kouteti hog' embor felebarat'aiert halakra vesse lolket. mikeppen ezt onnon magais meg monda Es meg uagon irua zent ianos euangeliomanak tizonotod rezeben. azért soha semmikeppen egeb nem lehet benne. hanem meg keel halni. O en edes vram aldott iesus. O edes zyz marianak zilotte. lam mindonok lak atte hal- ('S itt megszakad a' szöveg).

A bemutató titoknok e' szöveg' felolvasását a következő észrevételekkel kísérte. A' mi külsejét illeti, u. m., a' betük' nagyságára nézve a' *Piry-hártya* leginkább az academia' birtokában levő 's az academia által a' Régi M. Nyelvemlékek' IV. kötetében kiadott Guary-codex' írásához hasonlít, a' mi azonban a' kéz' sajátságát illeti, tőle (úgy mint minden más fenmaradt codexétől) különbözik, a' mennyiben amaz kerekebb, egyenlőbb 's általjában szebb: sőt állíthatja előadó, hogy ha e' hártya-codex fenmaradt volna, az szépségre minden eddig ismertek közt első rangu volna. — A' mi a' helyesírást illeti, az a' XV. század' végén 's a' XVI-nek elején di-

vatozottat állítja elő, 's e' részben is a' Guary-codexxal meglepőleg egyezik. Különösen: a' lágyított mássalhangzók a' tőhang' fölibe vetett ékkel fejeztetnek ki, tehát: *g, l' n, t*; az *sz* pusztá *z*-vel, a' *cs* az ismeretes *L* alakkal; az egyszerűített betűk mellett csak elvértve fordul elő egyszer az *ny* (nyouitottā) 's egyszer a' *ty* (atya). A' *k* a' szók' végén is mindig *k*; csak elvértve kétszer: *ocaert*; így a' *v* is mindig *u*-val, két eset hián (*vetközöt, vesse*). A' hangzókra nézve: ék nem fordul elő, e' helyett *égy* helyen a' hangzó kettőztetetik: *faan, meeg, kedee, egeez*; (hibából: *igaa, ezeel, haal, 's kell* helyett ötször *keel*). Az *ö* állandóan *o*-vel fejeztetik ki; az *i* néhány-szor *y*-nal; az *u* helyett kétszer *v*, ötször *w* áll; az *ü* (ő) névadás *w*-vel iratik, sőt az *ország* (tolvajság) is *wrsag*. — A' mi a' *nyelvet* illeti, az a' dunántuli nyelvjárást tünteti elő, melly azon időben könyvnyelv volt; ehhez képest a' közép *e* *ö*-vel fejeztetik ki: *emböri nemzetöt, mindön, énnököm, engömet, lélök, töttem, vétközik stb*; ide tartozik az *i*-zés: *igy, igyeközzél, sziz, szilött; a' menden stb*; ide a nyílt ragozás: *hittök és vártok* (hittük és vártuk). Archaismus e' pár lapon csak ennyi van: *előve*, elő elé értelembe; *esmé, kedég*; az *es*, mint az *és* és *is* közti átmeneti forma; 's az a' gátos *demaga* ígehatározó, mégis mindazáltal értelembe. — Tartalma egy, Krisztus' halálának az emberi nem' üdvözülése' tekintetéből szükséges voltát tárgyazó elmélkedés, beszélgetésbe öltöztetve, mellyben az atya isten, ennek angyalai, Ádám, az ártallanság, a' szeretet vesznek részt. — Helyenként az irány szépen indul; 's nem tagadhatni, hogy ha az egész codex fenmaradt volna, a' nyereség nyelvtörténeti és aesthetikai tekintetben tetemes volna: így csak annak elvesztét sajnálhatni.

— Némelly belső ügyön kívül még a' következő bemutatások történtek a' *könyvtár'* számára: 1. *Ballagi Mór*cz lev. tagtól: * Magyar példabeszédek' gyűjteménye. Első kötet. Szarvas, 1850. 16r. 2. *Csatskó Imre* lev. tagtól: * Büntetőjog elemei. Pest, 1850. 3. *Jedlik Ányos* egyetemi tanártól: * Természettan elemei. Első kötet. Pest, 1850. 4. *Pauer János*tól: * A' Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltról. Székesfej. 1849. 5. *Pirý Cirjék* tanártól: Erdőbényei Deák János deák-magyar szótárát 1634-ből. 6. *Reguly Antal* lev. tagtól egy csuvas nyelvtant. Kazán, 1836. 7. *Kozma'* nyomdájától ennek némelly újabb nyomtatványait. — Végre a' *kézirattár'* számára *Pauler Tivador* lev. tagtól egy 1713-ban Ahmed végszendrei török parancsnok által a' váradi tábornokhoz írt eredeti török levelet, Repický János lev. tag magyar fordításával együtt.

KIS GYÜLÉS, SEPT. 2. 6 órakor, 1850.

(A' nyelvtudományi osztály' számára).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö *exja'* elnöklete alatt

Jelen az osztályból Hunfalvy, Lugossy, Mátray, Repický, lev. tt. — Más osztályokból: Kubinyi Ágoston tisz. t. — Erdy, Fogarasy, Gebhardt, Jerney, Kállay, Kiss K., Vállas, Zádor rr. tt. — Bertha, Fabriczy, Lukács, Pauler, Szechy, Wargha Istv., Wenzel lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

LUGOSSY JÓZSEF. It

a' Jancsó-gyűjteménnyel legközelebb az academia' birtokába jutott egyik ne-

vezetes kéziratot, mint az átvevő bizottmány' egyik tagja, bemutatván, fölötte a' következő értekezést olvasta fel.

Tisztelt Osztály! Academiai Elnök ö excja által a' Jancsó-féle könyvtár' átvételével megbizottak, annak kézirati között egy tisztán magyar, ívrétű codexre találtunk, melly elég érdekesnek látszott arra, hogy a' t. osztálynak némi ismertetés mellett bemutatassék; mit ezennel tenni szerencsém van.

Midőn legelőbb is fölemlítem, hogy e' codexnek hazája a' nem rég iszonyú szerencsétlenségeket szenvedett édes testvérhon, mellynek régiségi emlékeit egy szomorúan epochalis dűlás a' múlt években ismét tetemesen kevesbítette: nem kétlem hogy e' körülmény is részvét és kegyelet' érzelmeit fogja megnyerni e' ritka maradvány iránt, mellyet minő sors, 's mikor hozott ki eredeti fészkeből 's mentett meg talán vég enyészettől az ismert szorgalmas gyűjtő' biztos szekrényében? adatok' hiányában meg nem mondhatom.

És midőn azt is hozzá kell tennem, hogy ugyanezen codex, minden hihetőséggel, nem csak egyéniségének egyetlen példánya, de egész fájának 's nemének testvértelen fenmaradt hírnondója, mintegy útféli rideg síremlék múlt századokból: hagyd biztosítson ez számára kettőzött figyelmet, 's ha ismertetése közben elhalványult idők és tárgyak' omladozott aknáiba ereszkedve, unalmasb lenni kényszerülnék, kegyesen elnéző türelmet.

Igenis, magányos és már szintén porladásnak indúlt sírköve e' codex egy, a' testvérhonban, közel fél századig nem mondom virágzott, hanem magát az örökké munkás, az örökké nyugtalan emberi szellem' erőlködései által nehéz küzdelmek közt létre hozott 's fentartott maroknyi hitfelekezetnek, mellynek évlapjainkon neve is alig olvasható; részletes történetei, tanjai, viszontagságai pedig csak pár század' lefolyta után is, a' feledés' hallgató méhébe sülyedtek vissza. Miként magok a' férfiak, kiknek agyában egykor e' csodálatos tanok fogamzottak, tenyésztek, megtörének végre az üldöztetés és kényszerűség' vas csapásai alatt, 's gyarlón elpártolva, vagy hősileg elhullva, képviseletlenül hagyák a' magát már külön hitvallási rangra fölvívott eszmealkotmányt: úgy azon szellemi termékek, mellyek egykor hihetően állandóbb hatásra 's tartósságra számítva hozattak általok létre, ugyanazon csapások' áldozati, a' történetesen megmaradottak vagy hűn rejtegetettek pedig később az emésztő idő' közös zsákmányi lőnek. Ez vala, t. ülés! az erdélyországi SZOMBATOSOK, vagy máskép ZSIDÓZÓK' (Sabbatharii, Judaizantes) hitfelekezete a' XVI-dik század' végéről 's a' XVII-dik' elejéről, kicsiny és üldözött, saját ömlengései szerint codexünkben:

„Gyermekded plántádat ne hagyd kiszaggatni,
Két *pogányok* között kezdettél fundálni,
Jó talpra állatni,
Örökös frigyeddel magadnak foglalni.

Illy szép móddal indúlt kis örökségedet
Ne hagyd elpusztúlni jó épületedet,
Drága szép mívedet,
Vad fáktól fojlódní ne hagyđ öröködet!“

ismét:

„Mi dolog légyen az, hogy az igazságért
Igy háborgatnak minket?
A kegyetlen sárkány maró kölkeivel
Csaknem eszen bennünket!
Ha jámborok vagyunk 's szófogadó fiak:
Üldözik életünket,
Törvényid' utáról öléssel veréssel
Akarnak vonni minket.

El kell vallásunkért atyánkat anyánkat
Hagynunk, édes földünket,
Feleségünk, fiunk, házunk, örökségünk
És minden életünket.
Sok nyomoruságot *budossal* *) kell tennünk,
Tűrnünk sok gyalázatot;
De kicsinynek véljük, csak engedd érhetnünk
Az utolsó szombatot.

Akkor békeségünk, nemes szabadságunk
Előkerül, elhittük;
Ott fizetsz minekünk, ott elégítesz meg,
Semmit nem kételkedünk.
Ott a gazdag várost minden kárainkért
Készen adod minekünk,
Akkor a *Dulótól* s fene *Kapitánytól*
Nem ijedünk, rejtezzünk.“ stb.

Ezen szombatos secta' hymnariumába tartozó zsoltárokat, énekeket 's tanvítató versezeteket őrzött meg számunkra a' kezünk alatti codex; olly maradványok, mellyeknek ritkasága felől, — saját keltök' fészkeben is, — alkalmasint előlegesen meggyőzhet bennünket az ezen felekezetnek halálos csapást adott dézsi országgyűlés' következő egyik czikkelye: „Ha kiknél, akar ecclesiastica 's akar secularis personáknál afféle könyvek, irások, és káromlásra formáltatott képek **) volnának: mindazokat a' könyveket, irásokat és képeket minden ember felkeresvén, tartozzék e' jövőendő sz. Márton' napjára a' fehérvári káptalanba ***) bévinni. Ennekutána pedig afféle könyveket, irásokat és képeket senkinek szabad ne legyen írni, nyomtatni, tartani, vagy máshonnan ez országba behozni, sub poena infidelitatis.“ Vérrrel pecsételte meg e' rettegtető végzést a' vakbuzgóság, egyikét e' szerencsétlen szombatosoknak ugyanazon országgyűlésen, állítólag mert Krisztust „ore blasphemante“ káromlotta,

*) budossal, e' h. bujdosva. Lásd e' ritka 's nevezetes alakról a' Magyar Acad. Értesítőt, 1847. I. 331. Jegyz.

**) Trinitas in effigie Cerberi, Gergonis, stb. —

***) Hol aztán az 1658-ki vész' alkalmával pusztulás' zsákmányi lőnek.

ótestamentomi modorban kövezvén agyon az istenség' ügynökévé föltolakodó böszült sokaság. — Mennél kevésbbé hihető már, hogy a' szombatosoknak folyvásti szorongatott helyzetökben nyomtatott hittani vagy szertartási könyveik lettek volna: annál közvetlenebbül veheték ostrom alá ama' megsemmisítő rendelet kézirati codexeiket; úgy hogy a' nyilvános haszonvétre rendelték közül egy is bajosan foghatta elkerülni sorsát, 's codexünk is alkalmasint csak mint magányos egyén' birtoka *) tesz kivételt az egyetemes kárhozatra szállás alól. Tekintsük meg az abimelechi könyvirtás' ezen Jothánját közelebbről.

Áll e' kézirati kötet, melly ívrétü alakjával a' nagyobb magyar codexek közt foglal helyet, öszvesen 161 levélből, tisztán 's nem ügyetlen kezekkel írva, türhetően ép állapotban; csekély hiányai azonban mind elől, mind közben itt ott mutatkoznak; vége is épen a' legfontosb tanokon szakad meg, noha itt nagyon sok aligha hiányzik, miután a' meglevő utolsó levelen az eschatologia tárgyalatván, a' codex természetileg végéhez közelgeni látszik. Két külön szakaszra oszlik, melyeknek elseje Dávid' zsoltárinak magyar versekbeni fordítását szombatos szempontból adja 106 levelen, melyet leírója, *Gábor deák*, következő colophonnal fejez be:

„Finis adest operis, perfecti tempore veris,
Hostis acerbus eris qui mihi amara seris.
Tu nil cum scribas, scribentem quisque cachinnas
Lector, crede, ferox: fit Deus ultor atrox.
Auctor, scriba libri vitam cum pace perennent,
Chare parens! famulis porrigere cuncta tuis.“

'S e' leonínok után: „Végezte el e' zsoltárt Nagy-Solymoson nyomorgó *Gábor deák*, az ő jóakaró és bizodalmas urának *Kis-Solymoson* lakozandó *Mátéfi Pálnak* házánál. Éltesse Isten e' könyvnek urát kit engedjen az Isten mindnyájunknak, amen. Többet akartam írni, de szánom a' papirosat.“

A' második szakasz 55 levelen a' szombatosok' hymnuszait, nev. főleg ünnepi énekeit, néhány tanvítató versezettel végül, tartalmazza; 's ha *Gábor deák* a' tavasz' évszámát nagy együgyűen mellőzi: de kiteszi azt a' vele egykorúnak látszó második író, magát 's munkáját ekként jelentvén be: „Az Istenről rendeltetett szent igaz innepeknek megszentelésére csináltatott énekek, az igaz valláson való tudós és istenfélő férfiaktól. Irattatott Kis-Solymoson Anno 1615, elkezdvén 25 die May *Váradi János* által.“ Ezt fölváltja alig 5 lapnyi munkája után *Tolnai István*, ki a' 145-dik levelen így végez: „Finis per me *Stephanum Tolnajt*, anno 1615 die 13 Dec. in aedibus generosi et honestissimi viri *Pauli Mathefi*, in minori Soly-

*) Valaha mindazáltal gyűlekezetileg is használtatott, mit az egyes számban éneklő zsoltárok mellé több ízben vetett illyforma széljegyzetek tanúsítanak: „in plurali haec dicenda cantio“ stb.

mos existenti(s). Laus et honor Regi seculorum in perpetuum Amen.“ Ide járul negyedik megnevezett közül a' 155-dik levelen : „Finis per me *Petrum Zak* juniorem , rectorem Kús-Solmosini , cum sederem tristes (így!) anno 1618.“ Ezen bejegyzésekből értjük , mikép a' codex időről időre , Kis-Solymoson lakó Mátéfi Pál , kétséggel a' szombatosok' felekezetéhez tartozó vagyonos uri ember' számára iratott , kinek , mint a' könyv' birtokosának neve a' lerongyollott táblán is föltűnik. Hihetőleg szívesen látó házánál a' helybeli és szomszéd szombatos iskolamesterek kegyelést és menedéket találván , koronként viszont a' felekezet' istentiszteletéhez tartozó énekek' lemásolásával kedveskedtek a' házi úrnak. A' vidéknek tehát szombatosok' fészkeinek kellett lennie , 's valóban a' két hazabani Solymos nevű számos helység közül egy Nagy- és Kis-Solymos közel egymáshoz , Maros és Küküllő' kies völgyében épen azon tájra esnek , hova az egykori szombatosok' gyarmatai végett a' történetírás által utasítottunk , nevezetesen Maros és Udvarhelyszékben Nagy-Ernye, Ikland, Bözöd-Újfalu' vidékére ; már pedig Udvarhelyszékben , a' bözödi járásban , határosok úgy Bözöddel mint egymással a' ma is unitária egyházzal bíró Nagy- és Kis-Solymos székely-oláh falvak ; határos Szent-Erzsébetfalva is a' szombatosok' legnagyobbikának majorsága. Mihez még egy tájékozást csatolhatunk codexünkben , mellynek 140-dik zsoldárában előforduló *hepcziher* szó mellé Gábor deák ezt jegyezvén : „*quid hoc sit vocabulum, ignoro*“ egy másik kéz így szól : „Az hopcziheren értsed az ő ellenségeinek fejét az fen megirt Döget. Újfalui Mihály deák magyarázta meg mi legyen az hopcziher, Gábor deák mi legyen nem tudta.“ Az itt diadalosan commentárzó személy ismét alig lehet más , mint bözödújfalui fi 's talán ottani iskolamester , az akkori elnevezési szokások szerint. Ámbár tehát Mátéfi Pál , a' kegyúr iránt , ki azonban sem historiai sem irodalmi jelentékenység , közelebbi fölvilágosítás szükségeltetnék : de legalább a' codex mint másolat' keletéve , helye 's leirogatói felől a' mondottak szerint tisztában volnánk , 's megkísérhetjük annak befelelését is : hát *eredetileg* magok az itt öszveírt darabok mikor , hol és kik által készítettettek ?

A' mi először is az időkort illeti : az egyik szélső határ már meg van vetve a' másoló kezek' 1615-dik éve által , mellyen inneniek codexünk' darabjai nem lehetnek ; csak azt kell kitűznünk , melly kor az , mellynél régiebbség azoknak nem tulajdonítható ? És itt először is a' beljegyek ötlenek fel ; a' nyelv 's annak sajtásági és fordulatai , mellyek olly határozottan mutatnak a' XVII. sz. hajnalodására ; az öszveköttő hidat Telegditől Pázmánra , Károlitól Káldira , Bornemisztól Geleire olly élesen vonják , hogy néhány alább érintendő tanvitató darab' kivételével , minden más jegyek' hiányában is kénytelenítenénk korukat 1600-tól 1615-ig tűzni ki. A' dictio és verselés is Batizi és Tinódi oskolájáról Molnár Albert' tisztább formáira

e' versekben látszanak képezni az átmeneti szakot, nem is említve, hogy azon költemények, melyeknek melodiáira utasíttatnak, mint *Palatics, Nagy Sándor, Aeneas, Hunyady János* stb, szintén félpróbák a' nem máskénti determinálásra. Például a' nyelv, dictio és verselésre szolgáljanak:

Zsolt. 27. Szerencsémnek nehezeben — Urat megtelelem;
Uram! rajtam ellenségem — ne hagyj, légy velem!
Mert felőled kétségbe én — soha nem estem.

Zsolt. 88. Tömlöczbe, mély, sötétbe — engemet toszítál,
Halálos foglyok' helyén — mély fenékbe tartál.
Ez helyen bús haragod — rajtam keményt fekszik,
Sok habod, nagy árvized — én fejemet török.
Vetettél oly rekeszbe, — kin semmi rés nincsen,
Megveszett szemem, sírván — e' keserűsége.
Azonban én napestig — Tehozzád kiáltok,
Két kezem fölemelve — Tenéked így szólok:
„Gondolsz-e az holtakkal, — csodát téssz-e vélek?
Várod-e hogy felkelnek — és téged dicsérnek?
Jóvoltodat pokolban — valljon 's ki említi?
Kegyelmedet a sírban — valljon ki dicséri?
Barlangban, koporsóban — Te igazságot
Az elfeledtek' földén — ki mondja csodádat?
Uram! én im míg élek — Tégedet dicsérlek,
Mindenütt és mindenkor — Csak néked könyörgök.
Segítséged éntőlem — Mire hogy megvontad?
Színedet elrejtötted — Lelkemet megúntad!
Én csak halok, nyomorgok — Gyermekek ulti sírok:
Mert nyavalyáim után — többet többet várok.“

Szombati ének: Áldás tőlünk neked szent atyánk ur Isten!
Hogy ingyen fölvevén helyhettél kedvedben,
Törvénynék átkából hívtál kegyelmedben,
SZent életnek utát adtad mi előnkben.
Nem mondhatjuk ugyan olly jóknak magunkat,
Mineműk Angyalid, kik állják kapudat,
De halálos büntől óvjuk mimagunkat,
Mert te szerzésidben foglaltuk dolgunkat.
Ne utálj meg minket fogyatkozásinkért,
Sőt inkább azokat te áldott nevedért
Tisztítsd ki belőlünk, 's tökéletességet
Adj, kivel vehessük az örök életet.
Jobbulván tessék meg, hogy fiaid vagyunk,
Rólad neveztetünk, te előtted járunk.
Te légy mi életünk 's minden dicséretünk,
Vigasságunk benned legyen és örömünk.
Illyen tőled tanult drága tudományban
Sem jobbra sem balra világgal indulván,
Megmaradunk te szent segítségéd után,
Kereszt- háborúság viselések után.
Te nagy szent nevednek legyen dicsősége
Tőlünk 's híveidtől most 's minden időben,
Sőt mind mennyen földön vizen, hire neve
Felségesen légyen mindenütt terjedve.

Újhold ünnepén: Válva csodahű szolgája Istennek
 Hold csillaga, — nagy példája mindennek,
 Mert pontját is neki adott tisztinek
 Teljesíti: tanuság embereknek.
 Legyezi ég alját kedves szelével,
 Hüvesíti kedves természetivel,
 Forró csillagok langját ez veri el,
 Üdö előtt ég alja ne vesszen el.
 Oszlja üdöt bizonyos határokra,
 Esztendőre, hóra, hétre és napra,
 Földön vizen mondhatatlan hatalma,
 Tengert tisztít, busít, — áraszt, apasztja.
 Noha alsó egén ennek szállása,
 De nyolczad Ég' tizenkét jegyét futja;
 Tizenkétszer esztendő az eljárja,
 Kit Nap, esztendő, — más (t. i. bujdosó) harminczig vonja.
 Ragaszkodjunk csak az Úrhoz éltünkben,
 Szívünk felemelve kérjük szentségben:
 Sok újhold után vigyen olly életben,
 Hol újult hold fénye többé ne kelljen.

Ki nem venné ezekben észre XVII-dik századi irodalmi virágzásunk' nyíló kelyhét, ki nem érzene zsenge illatját? Kivételt látszanak tenni, 's valamivel korábbiakként tünnek fel a' codex' végén levő néhány hitágazat-vítható darabok, mellyekben a' pongyola rimetlenség, nyelv és verselési darabosság, a' harczias modor, epés és gúnyos dohogás a' többi, kivált hatalmasb hitfelekezetek ellen, valamivel korábbi szakra, 's épen a' keletkező felekezet' első küzdelmeire vezetik vissza az olvasót, 's a' Molnár Albert által *Annus jubilaeus*-ában 1618-ban régibb nyomtatványokból kiadott hat reformatio' hajnalakori tanvítató 's védő versezetre, mellyek a' XVI. század' közepéről datálvák, élénken emlékeztetik. Valóban, a' dolog' természete hozza magával, hogy ellenséges elemek közt születő felekezet' legkorábbi nyilatkozásai metszőleg viseljék magokon a' polemia és apologia' bélyegeit, midőn a' vezéreknek híveik' meggyőződését ismét féltetniök, az elhagyott hit' széttépett panorámája helyett az új tanok' észszerűségének mutogatásában kárpótlást nyújtaniok, 's egyszersmind a' megtámadások ellen kezökbe kész fegyvert szolgáltatniok kellett. Később, midőn a' felekezet magát megalapítá, 's az első megrohanások elcsilapodtak, — mikor az atyák' vallását a' fiak már megszokott tulajdonukként öröklék, legalább a' liturgiából mindinkább elmarad a' marakodó önigazlás, a' szónoklatok békésb, erkölcsiesb színt öltenek, az egyházi énekek, elhagyván az ellenvéleményűekkel való vesződést, magasb irányban fordítják röptüket a' vallás' örök fenséges tárgyai felé. Így volt ez a' keresztyénység' első fölvirultakor, így a' reformatio' korányában, így a' maroknyi szombatosoknál is azon különbséggel, hogy e' felekezet' ephemer éltében, hol kezdet és vég csaknem egymást éri, öszvefolynak a' fejlődés' szakai, 's mint a' fordítók' éghajlata alatt, bimbók és gyü-

mölcsök egyazon törzsön mutatkoznak. Milly hátramaradottságot a' formában láttatnak a' főntebb idézett csinos versek mögött következő fanyarságok :

Honnét vagyon ez nagy ártalmas és veszedelmes dolog?
 Nagy Úr Isten! azt jól tudjuk mi, hogy nem te akaratod,
 Hogy gonosz világ így eltávozott te szent Felségedtől.
 Te szent fiadnak igaz vallását mind vissza forgatja,
 Hamissan abból önnön magának szabadságot vészen
 Testi életre, és mindenféle nagy sok gonoszságra.
 Így rajtok telik az, mit Krisztus mond Farizéusoknak
 Ti sem mentek bé, sőt azokat is a' kik bemennének
 Nem bocsátjátok, ti képmutató álnokok, gonoszok!
 Minap támadott pápa, Calvinus, Lutter és a' többi
 Mindenik úgy, mint bálványimádó, az ő gondolatját
 Követé, és azt erőség gyanánt felettébb vitatja.
 Ősök' nyomdokát pogányi módra vakságban követik,
 Olasz nemzetnek bolond szerzését az mellett követik
 Az pápaságnak heábavaló nagy sok találmányit. 'stb

's mégis e' faragatlan alakokban nem annyira kor- mint csupán min-
 tabeli eltérést lehet megállapítanunk, 's keltöket a' XVI-dik század'
 alkonyánál, mellyen túl, mint ezennel meglátjuk, maga a' felekezet'
 eredete sem terjed, főlebb vinnünk nem szabad.

Az úgynevezett *zsidózás* korántsem fajilag, hanem csak hit-
 tanilag értendő; Szombatosinknak, a' tetétől talpig tősgyökeres szé-
 kely-magyaroknak a' zsidó néppel semmi fajbeli közük nincs, mint
 már Otrókocsi is megjegyzi, felölök szóló pár meddő sorában: „*Hun-
 garos se dici volunt, et omnino lingua utuntur hungarica.*“ A' ro-
 konság közöttök csak hitágazati; de az elv és szellemnek hatalma a'
 vér és ösztön fölött, az elnevezést eléggé igazolja. Mi szükség tehát
 zsidózóink, 's másfelől Thalmis, Zsidóvár, Jenő, Toroczko stb kö-
 vetelt őszisraelita lakosi, vagy Dekebal' zsidó bányászai közt szőni
 az egybefüggés' fonalát? mi szükség ott képtelenül keresni vérro-
 konságot, hol a' kérdéses tünemény lélektanilag is megfejtethető? De
 közgyarlóság: óvilági feneket keríteni a' legegyszerűbb tárgyoknak
 's a' tudós homlok' phylacteriumát hallatlan dolgok' hallatásával szé-
 lesbíteni meg. Egészen szükségtelen a' IV. 's V. századi, Sabbathius,
 zsidó-novatianus papról nevezett, *sabbathianusok*ra menni is visz-
 sza; mert bár tanaiknak zsidózóinkéival némi egybevágása ötlük föl:
 de ama' régi felekezet' kora kienyészte és ezen mi XVI—XVII. szá-
 zadi zsidózóink' föltunte között egész sor század' félbeszakasztó né-
 masága fekszik végig, tiltakozva a' szellemi fonalnak historiai egy-
 befüggésen túl terjesztése ellen. Vagynak, kik ezen szombatosink'
 eredetét a' reformatio' korára vivén vissza, 1530. körül Csehország-
 ban szülemlettnek 's onnan szétterjedettnek vélik; 's mi sem tagad-
 juk a' cseh szombatosok' ez idő tájbani léteztét, kik Lányi szerint
 „*olly valósággal tartják meg a' szombat' ünnepét, hogy ha szemükbe*

találna mi esni, sem vennék ki azon a napon;“ azonban erdélyi szombatosink' amazokkali egybefüggésére gyenge nyomokat is alig találván, a' szombatosság' eredetét Erdélyben szintén honosnak, 's külső befolyás nélkül is egyedül az emberi lélek' gondolkodási meneteléből kimagyarázhatónak, hiszem. Természetes ugyanis, hogy az Unitarismus a' maga fő támaszát az ószövetségben, amaz évezredek által megszentelt 's magok a' keresztyénektől is tisztelt tekintélyben keresse, mellyben midőn az egy igaz Isten' eszméjét olly kívánsághoz képest kedvezőleg látja fölállítva, mindinkább hajoljon annak egyéb részeiben elfogadására is, azon módosításokkal, melyeket a' már tizenhat százados keresztyénségnek 's anyae gyháza a' socinianismusnak reá szükségkép gyakorolnia kellett, hogy haladási irányát 's leányi kegyeletét egyszersmind tanusítsa, 's úgy a' keresztyénség' kebléből teljes száműzetését, mint a' nagyon gyűlölt 's megvetett merev zsidósághoz egyenes csatlakozásnak vádját kikerülje; 's kész azonnal, némelly koreszmék — mint a' chiliasmus — hozzáunkáltával, a' codexünk' értelmébeni szombatosság, — mint már a' rozszlelkű Blandrata országgyűlésen megjövendőlte az egységet a' háromság' ellenében következetesen élreállító szerencsétlen Dávidfinak: „*ti visszamentek*“ ugymond „*a' zsidó vallásra*“ sőt később nyilván is vádolta őt azzal „*hogy Krisztust elhagyván, Mózeszt akarná behozni az ekklézsiába 's azzal együtt a' zsidó vallást.*“ E' lehozás tökéletesen egyez a' historiai adatokkal is, mellyek a' szombatosság' szökpontjaul Dávidfi' kárhoztatott véleményét tűzik ki, a' zsidózókat kezdetben egyenesen *Davidistáknak* 's *Ferenczistáknak* czímezik, 's 1579. előtt semmi nyomát az erdélyi judaizációnak meg nem engedik. Illy alakban adja elő a' szombatosok' keletkezését az öreg orthodox Geleji Katona István is, a' szombatosok' félelmes ellene 's végre is szerencsés megbuktatója, „*Titkok' titka*“ című munkájának (Gyulaféherv. 1645. 4r.) előbeszédében: „Ezekvel (Servet Mihály és Gentilis Bálint) egy ebfutáson lévén Blandrata György, féle azon, hogy őtet is azon *sedora* vonják; elveté magát, 's ide Erdély felé tartá a' lov száját, és magát, mint olasz ravasz, orvosi doktorságnak színe alatt a' szegény ifju Szapolyai János, akkori erdélyi fejedelem mellé színlé, — 's mesterkedvén rajta, ragadékony ruhét másokra is miként dörgölhetné, legelsőben is Dávid Ferenczet, kolozsvári plebánust, az erdélyi ekklézsiákban majd nevezetesh, 's a' fejedelem előtt is igen *intro* embert, sarkallá meg, — és azt inárról leütven, ketten osztán a' tanácstalan és ítéletlen ifjat elbóditák, melléjek vonák, és véle azt a' káromkodó vélekedést *recepta religionis* vá tételék. És mivel az együgyű község egy olyan, mint a' nap után járó fűv, és az ő fejedelmének példájához szokta magát alkalmaztatni a' rozszban főbbképen: midőn ez országbeli nép is azt eszében vötte volna, ottan mint a' goromba juhok a' mételyre, annak a' lelki mételynek bevételezésére úgy rohana. . . . De itt is, mint szintén

egyébütt, az a' dögleletesség csak meddig is határában nem marada, hanem ad sui perfectionem, az ő tökéletes teljességére és végső céljára: az atheismusra tudniillik és judaizmusra inclinála, hanyatlék és fordula; mert Dávid Ferencz a' mesterénél Blandratánál bölcsebb lenni akarván, elébb mene az agyban 's azt kezdé rebesgetni, hogy a' Krisztust még csak isteni névvel se kellessék illetni, sem pedig a' könyörgésben imádni, vagy segítségül hívni. Blandrata ez ötöle behozatott éktelen tudománynak olyan csudás fajzatjától ugyan megrettene; és látván, hogy minden istennélkülvalóság és zsidózás jövine ki belőle, a' mint meg is lőn: Ferencz ellen támada, és ellenben, a' mint tőle lehete, erősen állatá, hogy a' Krisztus, haszintén nem természet szerint való örök Isten is, de az Atyától üdö szerint való Istenvé tétélett, és isteni erővel, méltósággal és bölcseséggel és tiszteséggel felékesítetett, és ez okon az Atya után imádatnia is kell, ha nem directe is, de indirecte. E' felett disputatióban keveredének, (mellynek következtében) a' tordai közönséges gyűlés 1579. eszt. 27. april. veszett Ferenczet megsententiázá, és fogságra Déva' várában viteté, a' holott bolondhagymázban esvén meg is hala. Oh vajha Dávid Ferenczvel együtt az a' Krisztusnak méltóságos személye ellen való vakmerő káromkodás e' szegény hazában megholt volna! sok eláztatott együgyű lelkek még a' pokol küszöbéről visszarántathattak volna. De ötet az ő követői nagy martyrnak tartván, hamis értelmébe annál inkább megkeményedének és mintegy megfeneklének. Sőt nagy sokan közölők e' dologban elébb is menvén, zsidózásban fűződözének..... ugyannyira, hogy a' Socinus' jövendölése rajtok vastagon beteljesedék: hogy a' Krisztusnak nem-imádatlásából, mellyet Dávid Ferencz állatott, hamar üdön atheismus és judaismus fogna kijövni. — Ennek a' veszedelmes sectának ez hazából való kiirtásában a' dicséretes emlékezetű Bethlen Gábor fejedelem urunk ő Felsége, az ő Istenhez 's annak igaz tiszteletéhez való szokott kegyessége szerint szorgalmatosan igyekezett 's nem akarván azt tovább sok lelkeknek kárhozatjokra országában szenvednie, annak követőit az nemes országgal együtt az itt való fehérvári gyűlésben a. Chr. 1618 megsententiáztatá. De ők álnoksággal élvén, magokat ottan az Blandratisták közé ögyelíték, és azoknak holnuk, palástjok alatt, nagy fautorik levén, békével maradának, — szintén úgy cselekedvén, mint a' Samaritanusok, kik a' boldog állapotban a' zsidókkal farkasnyakat vontak, 's a' szoros ügyben pedig ottan azokhoz sűdörítettek, és magokat zsidóknak lenni tettették. Ugy ezek is noha a' Blandratistáktól különszakadtanak: mindazáltal, mihelyt érzették a' sáfrányillatot, ottan azokval öszveczimboráltak. Öszve is illettek pedig igen, mert ötölők fajzottak, és hozzájuk állván, csak ad suum principium redeáltak, 's ismét állapotjuk megcsendesedvén 's szemügyet vevén, azon előbbi utjokra visszatértek, és szívünknek nagy keserűségével sok hívékeny elméket meg-

vesztegetének, mindaddig is, míg Isten sz. lelkének indításából Ngod (I. Rákóczi Gy.) kegyes szorgalmatossága és bölcs gondviselése által a' dézsi gyűlésben fel nem circáltatának, és a' Blandratistáktól, avagy a' mint méltatlanul neveztetnek, unitariusoktól elszakasztatván, nem convincáltatának; a' melly önekiek az üdvösséges megtérésre nagy jó alkalmatosság lön.“

E' classicus szavakból érthető, mikép az erdélyi zsidózók' eredete Dávidfi' eseténél nem régibb, — 's itt még a' magyarhoni unitária ekklézsiák' zsidózásrai hajlamának függőben levő kérdése sem okoz fölvetelünkben hizagot; — mert hogy Karádi Pál, Válaszuti Gergely 's más magyarországi unitárius jelesbek Dávidfit pártolták 's elárultatásaért az erdélyi atyafiaknak keserű szemrehányásokat tettek, adatok szerint bizonyos, — de önálok talált-e további melegengetésre 's végre judaizmus' alakjában kifejlésre Dávidfi' eszmealkotványa, 's így szökkent be bátorítólag a' csüggedő erdélyiek közé? vagy Dávidfi' erdélyi tisztelői, mesterök' tanait hűn rejtegetők, kedvezőbb napok' derültekor magok' oktából fejtették azt ki? nincs kinyomozva, 's állításunk' lényegén mitsem is változtatna. Géczí' kormányzatának aurea aetasa kedvezett a' lelkiösmeret' szabadságának; a' vérszopó Báthori Zsigmondnak nem volt gondja hitüldözésre, Erdélynek ezt követő borzalmas korszaka inkább segítette mint nyomta a' áitokban tenyésző judaismust, mignem Bocskai Istvánnál *egy nagy ember* nyilatkozván a' szerény felekezet mellett, az folyvásti gyarapodást vön, — és ámbár új hitfelekezetet behozni a' négy receptán kívül, világosan ellenkezett az országos törvényekkel: mégis a' fejedelmek 's országgyűlések, az előnyben levő papság' sürgetése' daczára is, csak simogatva bántak vele 's inkább fenyegetéssel mint tettel léptek fel ellenében. Báthori Gábor alatt a' Beszterczén 1610. mart. 25. tartott országgyűlés elég lágyan mozdít e' tárgyban 's minden további eredmény nélkül hangzik el. „Vagynak“ úgymond „so- kan ez országban, kik nem tartván az religióban való innovatiók ellen emanálatott articulusokhoz magokat, az innovátiótól nem szűnnek, hanem zsidó hitet és zsidó ritusokat követvén, Isten ellen való káromlásokat szólnak; tetszett azért országul, hogy efféle religiön valókat az jövődő gyűlésre citáltassa Felséged, holott ha ad melio- rem mentem nem redeálnak, törvény szerint büntetessenek; interim az papok, kik káromlásokat szólottak, tisztéséges custodia alatt tartassanak.“ Bethlen Gábor 1618. oct. 4. tartott országgyűlésen maga lép fel kemény propositióval, melly fölött a' fogalmazó' tolla lelki kevélység' színzetét öntötte el, — 's miután előadja, mint áll neki, Istentől földi istenné rendelt fejedelemnek tisztében ő Felsége igaz tiszteletét védelmezni, az országnak pedig őt ebben, Isten' retentő boszuja' elkerülése végett híven támogatni, többek közt így szól: „Mi azért, efféle istenkáromló sectáknak birodalmunkból való kitisztításában fejedelmi tisztünk szerint procedálni akarván, mind-

azáltal Kglteknek elsőben akartuk hirrre adni, intvén szeretettel, velünk együtt Istenhez való igaz zelusát megmutatván ezen gyűlésünkben, szorgalmatosan keresse ki afféle sectáknak auctorit, promotorit fautorival együtt, és büntetetlen ne szenvedjük; sőt az régi szent királyok' decretumi szerint Kegyelmetek is végezzen olly módon erről, hogy ha kik publice avagy privatim, akar tanítók 's akar egyéb rendek az recepta religiön kívül való sectákban találtatnak, most és ennekutána is, minden kedvezés nélkül büntetessenek mind személyekben mind javukban, — és a' Kgltek végezése legyen perpetuum decretum. Hogy így az felséges Istennek méltán felgerjedett haragját mitigálhassuk, külső országokban is felőlünk a' sokféle *vallatok* miatt költ gyalázatos hírünk nevünk aboleáltassék. Az Istenét így elsőben megadván, annakutána Kgltek is boldogul fordíthatja elméjét egyéb előtte való szükséges dolgok' végzésére.“ Határozat lön, hogy ő Nga maga hatalmaztassék fel directora által a' karácsonyig meg nem töröknek citáltatására 's megbüntetésére. Hihetően e' korlátlan megbízatást megsokallván 's keserülvén az 1622. sept. 29. Beszterczére gyűlt rendek, ítéletöket ugyan vissza nem vonják, de a' bűnösök' „convincálását ad juris ordinem“ utasíttatni kívánják. További eredmény nélküli lön a' secta' zaklatása mind ezen elszámált, mind 1618. nov. 11. Erdőszentgyörgyön, 's Rákóczi által 1635. maj. 13. Fehérvárott az unitárius és református püspökök' sürgetésére tartott gyűléseken; míg nem végre, magában az unitária egyház' kebelében támadt *Szörös Mátyás*-féle villongások alkalmat adnak a' szegény zsidózóknak 1638-dik évben apr. 23. Fehérváron tartott országgyűlésen a' *dézsi*, *julius*' első napjáni híres „*complanatióra*“ lett személy szerinti kihívására 's a' secta' ez úttali eltörlesztésére. Melly felett Geleji Katona következőleg ömledezik: „A' zsidózókat, kik annakeselőtte magokról a' sententiát mesterségesen elhárították vala, Ngod hevenyében fogá, és semmi cavillálások nem használván, convincáltatá, noha olly keresztyéni kegyelmességgel, hogy egyen kívül, kit másoknak is rémulésekre, Krisztus urunk ellen való iszonyatos káromkodásaért, igaz törvény szerint kövekkel agyon verete *), mindeneknek — megtérés *conditiója* alatt — megengede, mellyre képest minden egyéb külső károkat nyereségnek tarták. És így Isten' kegyelmességéből azok is Ngod által Krisztus' ellenségeiből ő híveivé lőnek 's az ekklezsia öregbedék vélek, kik mostan Ngodért, hogy

*) A' Siralmas Krónika e' szegény megkövezettet kolozsvári ötvös mesternek mondja 's *Torockai Máténak* nevezi. Így járt Magyarországon Alvinczi György nagyharsányi fi is, ki Vörösmarti Illés püspök' idejében szóbeli vetély által meggyőzetvén, mint szentháromságtagadó felakasztott; kinek is embertelen kivégeztetéseért a' török basa (zsarlásvágyból-e, vagy emberségesb szív' ösztönéből?) a' Baranyaságot roppant pénzdíjra 's évenkénti adóra büntette. — Az illy Servetféle jelenések becsületére egyik felekezetnek, úgy fejedelemnek sem válhatnak.

öket abból az vakságból kivitte, Istent imádnak, 's a' melly üdvöséges tudományt akkor féltőkben és mintegy kénytelenségből bévöttek volt, most immár azt önkényöken és szívóknak nagy örvendezésével tartják és vallják. "Mit Katona szépitgetve ad elő, meztelenebb igazsággal vallja be Szalárdi János történetirónk 's Haller Gábor' naplója, látnunk engedvén, milly durva erőszak és zsarnoki önkény üzte itt játékát a' kegyes térítgetés' színe alatt. A' szegény zsidózók már a' gyűlés' folytában baromcsorhaként rekesztettek be a' dézsi pusztá templomba 's magányos házak' pinczéibe; majd halállal és élethossziglani börtönnel fenyegetve „*súzáneként és másfélszázaneként*“ hurczoltattak Várad, Székelyhíd, Jenő, Déva, Szamosújvár, Kövár és Fogaras' tömlöczeibe, úgyhogy „*vasakat is alig győznének kovácsolni nekik*“, 's kemény sánczmunkával sanyargattattak mindaddig, míg hitöket megtagadván, a' recepta religiók' valamelyikére térésök felől hitlevelet nem adtak; -- önkényt értetvén, hogy ez időben Erdély „orthodoxus“ püspökei az „ég' kulcsainál fogva“ a' buzgó fejdelmekre (Alvinczi és Dayka Bethlenre, Meggyesi és Geleji a' Rákócziakra, Tophaeus Apafira stb.) nagy befolyást gyakorolván *), valamint a' türelmetlenség' jeleneteinek nagy része ezeket illeti **), úgy arról is gondoskodtak, hogy a' szombatosok a' rokon unitarismus helyett az uralkodó felekezetbe lépjenek ki; a' honnan Meggyesi Pál Váradon két hónap múlva maga harminczötöt keresztelt ki közölök. Jóságaik azonban még a' megtérteknek sem adattak többé vissza.

Kik által készítették codexünk' darabjai? szintén nem lehet egyenesen befelelnünk. Szerző' neve, valamint a' kelet' éve sincs csak egyetlen darab fölő jegyezve is, vagy vég strophájában, mint azon kortól még várhatnók, kifejezve; cím és véglap, melyekből talán okulhatnánk, mint mondaték, hiányzanak. Az egész első részben, t. i. a' zsoldárok' könyvében, igaz, hogy a' versfők jelentékenyek, de soha nem a' szerzőre, vagy inkább fordítóra, hanem a' tartalomra vonatkozó, 's rövid, jellemzetes, gnómaszerű tanúságot adók, millyenek például: *Istenről ég 's ige szól* (19), — *Ország'*

*) A' fejdelmek' gyengeségének az udvari papság általi fölhasználtatása, fájdalom! minden kor és felekezethöl ismeretes: *iliacos intra* . . . Így a' hatalmas Késerei Dayka János országos bűjtöt 's vezeklést akarván hirdettetni, midőn a' fejedelem Bethlen Gábor akadékoskodnék „*merő azon ambrosiusi lélekkel a' fejedelmet megintette, hogy nem csak bevésse másokkal, hanem magán és egész udvara népén kezdje el, mint a' Ninive' királya, minél hamarabb; — a' ki egyebekben első a' nép között, legyen ebben is. A' mellyet véghez is vitt a' fejedelem nagy maga megalázásával.*“

**) Maga a' derék Melius, egy unicumának előbeszédében nem irtózik, hihetően a' genfi példa által félrevezetve, Isten' áldásával buzdítani a' híveket a' szentháromságellenzők' megégetésére, megöldöklésére, „*mint Illiés le vagata az Bal Papiayt. Mint Isten mongia: hog meg oelliek az eretnekeket*“ (*Igaz zent írásból ki szedett enek. Debrec. 1570. 8r. Az academia' könyvtárában*).

javán örülj (21), — *Patvartól ójj* (26), — *Tarts meg* (28), — *Síralom* (137), — *Édes az haza* (126), — *A' szent föld és terem-
tés felől* (136), — *Ha máskor, ma is* (60), — *Közbátorság* (62), —
Békeség bőség (64), — *Künn ben jól* (128), — *Öröm veszély
után* (27), — *Király és ország* (144), — *Atyák! ez törvénytek,
tanítsátok gyermekteket így* (78), — *Innepet szentelj* (42), — *Jól
tött, jó légy* (111), — *Uj fejedelemért a' nép* (72), — *Likba szorúlt*
(143), — 'stb.: mi is illy tisztán's következetesen kivíve semmi más
munkában nem található, de historiai adatot keresőnek épen nem
kellemes tünemény. Ez sem egészen meddő azonban tanuságtól, újj-
mutatásul szolgálván mintegy arra, hogy *az egész fordítás egy és
ugyanazon egyén' következetesen kivitt munkája*; — továbbá, hogy
a' fordítónak nem csak zsidózónak, de valóban *zsidó nyelvet értőnek*
kellett lennie, mivel ezen rövid versfők olly nyilván héber típuszu-
ak, hogy azt kell mondanunk, mikép vagy egyenesen e' nyelv'
gyöngyeiből szedegetvék, vagy legalább azok' szellemében készül-
vék, 's magyarul írvák bár, de zsidóul gondolvák. péld. *Isten ve-
lünk* = עִמּוֹנָאֵל, *Békeség bőség* = שְׁלֵם וְרוֹחַן, — *Veled az Úr* =
יְהוָה עִמָּךְ, — *Úr vagyok* = אֲנִי יְהוָה, — *Az Úr én pásztorom,
nem fogyatkozom* = יְהוָה רֹעִי לֹא אֲחַפֵּר, — *Mit félsz ha jó vagy
's voltál?* = כִּדְוַע תִּירָא אַם טוֹב אַתָּה וְדָתָה הָ טוֹב 'stb. A' más-
odik részben azonban, nevezetesen az innepi himnuszok közt még
is találtatnak némelly versfőkben szerzők' nevei, de melyek egész-
ben ismeretlenek, mint *Bőkényi János*, szerzője két szombatnapi
éneknek, — *Alvinczi Énók*, egy szombatinak, *Pankotai Tamás* egy
újhold-innepinek. Magok e' nevek mindazáltal, erdélyi helységne-
vekre utalván, a' mondottakat erdélyi magyar fiakká bélyegzik. Csu-
pán egygyel találkozunk, történet's irodalomban némileg ismeretes-
sel, kinek két versfőben latinosan kifejezett neve *Péchy Simon*, egyik
helyen megtoldva ezzel: *Boem.* = Bohemus. Elmondom, mit e' ne-
vezetes, de már nagyrészt feledésbe sülyedt férfiről a' kezemhez
juthatott adatok, különösen Szalárdi' siralmas Magyar Krónikája,
Kemény János fejedelem' önéletirata, Bod, Benkő és A. R. Székely
Sándor után tudunk.

Péchy Simon, Kemény szerint Rumynál, magyarországi, ne-
vezetesen pécsi származásu, alacsony sorsu szüléktől — Kemény
szücsmesternek mondja atyját, — mit nem nehéz azon körülmény-
nyel egyeztetnünk, miszerint Péchy magát a' versfőben bohemus-
nak nevezi, hihető levén, hogy amaz apa Csehországból bevándor-
lott mesterember volt, 's épen ez okon települt az antitrinitariusok-
tól akkoriban hemzseggő Pécsre; mi által indokolva látjuk Simonunk'
egész életirányát 's működését, ki midőn később a' zsidózók' élére
állott, csak gyermekevei' vallásának 's hajlaminak áldozott. Hihetően
hitfelekezeti nézet vonta az ifjat Erdélybe is, a' kolozs-óvári unitá-
riusok' oskolájába, honnan mint oskolatanító elébb a' szenterzsébeti

unitáriusok' aloskolájába, majd jóltevők' segedelmezése által külszági egyetemekre menvén, magát a' keleti nyelvek mellett minden tudományokban sokoldalúlag tőkélyesítette. Egyike ő Erdély' azon kitünőbb szellemeinek, kiknek ifjúságáról a' nagy gubernator Géczi János alatt a' kis hazára derült medicisi arany korszak' sugarai verődtek vissza, mely korszakát Erdélynek érzékeny ecsettel rajzolja Bod Polycarpusában: „Ennek igazgatása alatt, úgymond, az országban jó békeség és az ekklézsiában vala' szép csendesség. El is szaporodtak vala mind az tudós emberek, 's mind az sokat hallott látott jó hazafiak; az ország is, nem nyomdosván az ellenség' lova' patkója, igen elgazdagodott vala. Urak és nemesek' gyermekeik Pata-viumba, Bononiába, Párisba, Londonba, Genévába, Argentínába, vitebergai, heidelbergai oskolákba, udvarokba, országokba, a' látásért, hallásért, tanulásért elmennek vala; úgyhogy annyi tanult, tudós nemesi és uri rend egyszer mint akkor e' kicsiny hazában nem találtatott.“ Hazajövéen Simon, nagy tehetségei, nyelvekbeni ritka jártassága, — ugymint a' ki a' német, latin 's görögön kívül a' *héber, rabbin, arab, török és perzsa* nyelveket jobbára önszorgalmával magáévá tette, — mint szintén tekintélyes külseje 's tisztességes modorai csakhamar fényes előmenetel' pályáját nyitották előtte. Bocskaikainak kedvességét megnyervén — mert Kemény szerint „*mind hadi, mind országos és törvényes dolgokban, tractákban expertus ember vala*“ csak hamar a' fejedelem' titoknokává lön, nőül Kornizs Farkas' leányát Juditot vette, 's fényben, gazdagságban, tekintélyben naponként nevedett, úgy hogy Bethlen Gábor alatt gyönyörű birtoka, — hova Bánd, Radnót, Szentpéter, Szentmárton, Szent-Erzsébet 's Balázsfalva is tartoztak, már 70 falura ment, maga az ország' főkorlátnokságára léptetett 's Kemény János' szép bizonyossága szerint „*a fejedelem birodalmában legnagyobb ember volt.*“ Irói munkássága' zsenéjét illy czímmel: „*A szent atyákból (Talmud) kieszedegetett tanuságok, — magyarra zsidóból fordítottatott magyarázatjával együtt Pécsi Simontól, az Isten törvényét szerető atyafiak (szombatosok) kedvéért és épületekért,*“ melyet még Heidelbergben szerzett, sógorának (affini suo), hidvégi Mikó Ferencznek *) Erdély' legnevesb unitarius nagyjának ajánlotta, kiről meg van jegyezve, mikép az unitarismus mellett más felekezetek' hitágazatiból, igen hihetően a' szombatosokéiból, izlése 's meggyőződése szerint kieszemelt saját eclecticus hitvallást alkotott magának. E' munkát Horányi, Sándor és Jankovics a' nyomtatványok' sorába veszik fel;

*) Épen mivel sógorának 's nem vérrokonának nevezi Mikót, nem következtethetjük Bod Péterrel (M. Athen. I. 224), kit Horányi még csodálatosabban félreértett („Opusculum hoc . . . concinnavit eum in finem, ut demonstraret originem suam non esse rusticam et obscuram.“ Mem. Hung. T. III. p. 77.), Kemény' előadása' valótlanságát Simonunk' alacsony származása felől. Affinise neijéről volt.

Bod' szavaiból azonban, mellyeken amazok építenek, inkább kéziratban maradt a jö ki. Jeles szolgálatai 's a' fejedelmek' oldala melletti nélkülözhetlensége azt eszközölték, hogy nem csak személyében elnézetelt zsidózási gyarlósága, hanem kedvéért a' szombatosok' — bár ország' törvénye szerint tilalmas — felekezete is a' nyilvános üldözéstől soká megkiméltetett. De később, úgy látszik, elkapá őt szerencséje, 's olly dolgokba készte vegyülni, mellyek vesztét okozák, 's innen mondatik felöle, hogy ő „a' fejedelem mellett igen veszélyes és sok törvénytelenésekre ingerlő tanácsos ember volt.“ Majd több rendbeli gyanuba esett: mintha t. i. a' császártól 40,000 tallérnyi megvesztegetéspénzt fogadott volna el; ismét V. Fridrik' segítségére (1620) 3000-nyi haddal küldetvén, rozszlelkü késedelmzése által annak meggyőzetésének egyik oka lett volna. Romlásának kezdetét Kemény következőleg festi: „ő inventiója volt az *honestia custodia*, mellyben nyaka szakadott azután; mert a' fejedelmi gratiával abutálván, annyira felfuvalkodott volt, hogy a' fejedelmet is már contemnálni kezdvén, és minden előmenetleit magának tulajdonítván, a' fejedelem is mint virtuosus ember nem szenvedte társat, hanem megfogatá, és a' maga inventiója szerint néhány esztendeig sub *honestia custodia* fogva tartatta Kővárban és későre kezesség alatt elbocsátták. Bethlen Gábor halála után lett változásban ismét kezd vala lábra állani“. . . . 's nevével ismét Erdély' nagyjai közt találkozunk; többek közt a' borosjenői táborban, Rákóczi' sátorában, ő válaszol az ország' nevében a' török parlamentiainak, mivelhogy Szalárdi szerint „az urak között is régibb, és cancelláriusság-viselt nagy előment tanács, becsületes megöszült személy volna.“ De majd a' dézsi zsinatban 1638 jul. 12. „propter judaismum convincáltatván; leányival együtt notáztatott,“ 's javaitól megfosztatván, mindaddig tömlöczöztetett, mígnem magát („Isten ő Felsége tudja, szívből-e?“ *Szalárdi*.) a' reformált egyházhoz vallotta. Ekkor elbocsáttatván, Szentkeresztben, melly temérdek jószágai közül 75 ház jobbágygyal egyedül adatott neki vissza, vonta meg magát; hol is magányában a' *zsidó biblia' magyarra áttételében foglalkozott*, mellybe bele is halt. Vele együtt enyészett el Szent-Erzsébeten azon szép iskola is, mellynek ő ifju korában mestere, később a' szombatos felekezet' érdekében bőkezű földesura, 's halálaig fentartója volt. Egy leányát a' kegyes Lorántfi Zsuzsánna fejedelemnő tartotta udvarában, 's kedvelt emberéhez, Gyulai Ferenczhez, kit később is kegyeivel halmozott, adván nőül, ugyanakkor atyja' némelly részjószágaival, mint Andrásfalvával, jegyajándéku megboldogította.

Hoszasznak kellett lennem Péchy' élete' rajzában, nem csak mert ha Erdély' szombatosiról emlékezünk, Péchy Simon' hatalmas egyénisége szinte egyedül nyulik fel a' kisdéd felekezetből a' histo-

ria' láthatására *) : hanem mert bár codexünkben nevét világosan csak két darab viseli, de annak legnagyobb részének szerzőjeül nem ok nélkül tekintendő. Vessük össze ugyanis codexünk' első és nagyobb darabjának a' zsoltárkönyvnek nyelvét, irályát 's versszerkezetét a' Péchy' nevét viselő két hymnuszéval: nem lehet a' benső nagy hasonlatosságot közöttük fel nem ismernünk. Gábor deák másoló is, midőn önmaga mint *scriba* mellett a' könyv „*authorát*“ is élteti, hihetően a' szomszéd falvak' tudós és bőkezű földesurára, az ország' híres korlárnokára czéloz, kit megnevezni sem vél szükségesnek. De ki is lett volna azon időkben más, nyíltan szombatos elveket pártoló, a' talmudi nyelvben 's tanulmányokban, mint ama' fentebb idézett versfői gnomák tanusítják, otthonos egyén, ki illy fordítást létrehozson, hanemha azon nagy szellemű férfit, ki Kemény János fejedelem szerint „*igen tudós volt mind theologiában mind egyéb Arsokban*“ melly arso (széptudományok) közé a' költészet is tartozik? ki más, mint azon férfit, kinek munkásságát, mind a' mellett is hogy gyűölt és tévelygő felekezethez tartozott, Erdély' legnagyobb fejedelmei vették igénybe? — kinek, mint az idők' egybevetéséből 's a' töredékes hagyományok' ujjmutatásából megtetszik, óriásszelleme 's fáradhatlan buzgalma által, ellenséges csillagzatok alatt is sokáig sikerült egy sokkép üldözött felekezetet a' felbomlástól óvni, annak mintegy lelkeül, mozgatójaül szolgálni, — ugyhogy az utóvilágtól annak nemcsak apostola — de alapítójaként (Bod Athen. I. 223) tekintetik? 's ki e' melletti buzgalmában közkedveséget koczára tenni, fényes állását feláldozni, gazdag világi javait harácsra bocsátani, 's ősz fejét vértanui koszoru alá hajtani nem tévovázott? Csak akkor, midőn a' buktával elhaló felekezetnek többé nem használhat, látjuk őt engedni a' kínos kényszerűségnek, 's az uralkodó valláshoz csatlakozással megmenteni életét és szabadságát egy szép munkának, a' biblia' magyar fordításának, melly épen a' kérdéses zsoltármagyarítással rokon, számára, de a' mellyben véget nem érhetett. Éljen hazai nyelvünk' egyik derék bajnokának, a' zsoltárok' magyar rimes versekbeni első fordítójának **), Péchy Simonnak feledésre dőlni kezdett emlékezete! — Sőt egy lépéssel tovább kell mennem: a' néhány megnevezett szerzőjü hymnuszon kívül nem épen Péchy Simonéi-e codexünknek nevezetlen maradt, de ha fi-

*) A' világiak közül említették még *Orbán Ferencz*, udvarhelyszéki notarius, börtönben megtérte után ugyancsak a' fejedelemné' aludvarmestere; — az egyháziak közül pedig *Szentmiklósi Mihály*, Péchynek, bukta előtt udvari papja, később fogaraszvári fogsága 's megtérte után mvásárhelyi hírneves lelkész. † 1668. *Hung. Tymbaul. contin. I. 82.*

**) Szenczi Molnár Albert' örökzöld koszoruja azonban illetetlen marad. Ugyanis, bár Péchy' fordítása nem csak független dolgozat Molnárétól, hanem annál (Herborna 1607. 12r.) korábbi is: de eme' mellett olly szabad és pongyola, 's a' szombatozó színt olly tartózkodás nélkül viselő, hogy nem annyira fordítás-, mint csak paraphrasisnak tekintendő.

gyelmesen olvastatnak, a' zsoltárokkal úgy, mint Péchy' kétségtelen darabjaival közös benső jegyekben egyező többi művek is? Ugyanazon ünnepélyesség, úgy szólván sábeszi fényöltöny lebeg mind-egyikén, 's mintha a' sátoros innepre meggyújtott hétágu aranygyertyatartó' fénye kápráztatná mindegyikében szemünket! Ugyanazon nyelv és szólás, azon verskezelés mindegyikben; ugyanazon rövid, velős, rabbinszellemű, következetesen kivitt versfők itt is, mint a' zsoltárookban. péld. *Készület*; — *Védj Isten törvénytartókat*; — *Jó ut*; — *Vallj 's ülj ujságot*; — *Ur Isten szabadíts, én Istenem!*; — *Könyörögj*; — *Ila ettél, hálálj* stb. Egyes kifejezések is azonegy kezét árulják el; péld. zsolt. 89. „a' mit fogadtál, azt mind *felfejtetted*“ = fölbontottad, megszegted; 's a' II-dik részben lev. 156: „csak egy punctot is abban *fel* nem *fejt*“ = fel nem bont, meg nem szeg. — Sőt végre magok a' darabosbagnak 's első tekintetre korábbiaknak látszó polemicus versek is, nem ugyanazon kéznek, mint már említők, más, durvább 's régibb zamatu polemicus példányok' mintájára öntött szerzeményei-e, mellyek az egészszel többrendbeli hivatkozások által legszorosb kapcsolatba hozvák 's ugyanazon szerzőktől eredetteknek vallvák, péld.

„Im vallásunk minden részéről énekeket irtunk,“ hasonló helyek lev. 153, 156 stb. Mindezek szerint Péchy Simon nem csak a' zsoltárkönyv, de a' codex' legnagyobb része' szerzőjeként üdvözlendő, melly méltán „*Péchy Simon' codexe*“ nevet viselni érdemlene; 's im ezek azon *énekek*, mellyeket hogy Péchy több predikátiókkal együtt követői' számára készített, az „unitaria vallás' történeteinek Erdélyben“ érdemes szerzője, bővebb kézirati kutforások' nyomán, mint millyenekhez nekünk jutni lehete, emlékezetben hagyta *).

Zsolt. 45. Hevült lelkem, szívem búsult,
Jó beszédre gerjed, indul,
Szívemtől nyelvem mint vidul,
Én író kezem nyelvem után indul.
A' szű kedvét nyelvem mondja,
Nyelvem szavát kezem írja,
Királyom örömét dallja,
Ékes énekkel menyegzőjét áldja.
Szebb személy nincs termetednél,
Ifju király! nemzetednél.
Szebb, bölcsőbb szód mindeneknél:
Hogy Isten szeret, jelented ezekkel.
Azért kösd fel te kardodat,
Ma kezd el királyságodat;
Fédbe tedd a' szent coronát:
Lássa országod székiben királyát.

*) Ar. Rákosi Székely Sándor, az unitaria vallás' történeteinek Erdélyben. Kolosv. 1840. 8-dr. Használta a' többek közt *Szentábrahám Mihály*, *Agh István* és *Usoni Foszto István*' kéziratban levő egyháztörténeti munkáikat.

Sebes lovadra már ülj fel,
 Jó szerencsével indulj el,
 Székedet üljed békével,
 Ha jó törvényt téssz, ha jól téssz mindennel.
 Országod örökös léssen,
 Ha szód tökéletes léssen;
 Ha dolgod kegyelmes léssen,
 Valahova térsz, Isten veled léssen.
 Kezedhez majd szelidülnek
 Ország népei szeretnek,
 Ellenségid vagy engednek,
 Vagy, a' hová térsz, kezed miá vesznek.
 Leányasszony! neked szólok,
 El ne felejtsd a' mit mondok stb. stb.

Zsolt. 126. Hogy édes hazánkból fogságra jutánk,
 Babylon földére messze távozáink,
 Utban vizek mellett együtt megnyugvánk,
 Édes hazánkon könnyezénk, zokogánk.
 Istenünk házát szép Siont említők,
 Romlott hazánk pusztá földét kesergők,
 Kit soha mi nem látunk, azt ítélők,
 Minden vigasságunkat ott letevők.
 Édes muzsikánkat, mű citharánkat
 Vizi füzekre akasztók lantunkat,
 Halálos bánatra adók magunkat,
 De a' pogán nem eléglé mű bűnkát.
 Rontá, töré, szép hazánkat pusztítá,
 A' hazafit sírni nyögni sem hagyá.
 A rabokat víg nótára onszorlá,
 Hogy sorsukon örüljenek, kíváná.
 Azóta, hogy szép hazánkból eljöttünk,
 Belőled, szép Jeruzsalem! kiköltünk:
 Minden világi jót mi elfeledünk,
 Nem tud lantot pengetni már mű kezünk!

Az énekek között, fenséges nyugalmat, önmegadást 's nemes bátorságot lehellve, következő darab egyike a' codex' legszebbjeinek, — melly már azért is érdekes, mivel benne a' felekezet' neve és egyik legfőbb hitágazata: „a' hívőknek a' végszombaton diadala“ ki van fejezve.

— — — — —
 Törvényed tartását azért választottuk,
 Izrael táborát kedveltük, javalltuk,
 Magunk ahoz adtuk,
 Nyomorult sorsával semmit nem gondoltunk.

Noha keresztyénség nagy fenn tartja tollát,
 Ördög is ellenünk igen feni fogát,
 Ártalmas fulákját, —
 Ha nem őriz szent Ur, megállja boszuját.

Talpa alatt tartja szegény zsidónépet,
 Szombatért üldözi törvénykövetőket,

Kergeti híveket, —

Ha nem őröd szent Ur! megemésztí öket.

Örülünk mi ezen, noha ök nem tudják,
Hogy melly törvényedet jegyül fiaidnak
Atdad szolgálidnak,
Ök szidalom gyanánt minket azzal hívnak.

Rólunk nem rázzuk le szent *szombatod* nevét :
SZOMBATOSOK leszünk, mert sátán erejét
Elálljuk nagy mérgét,
Tűrèssel meggyőzzük sok kegyetlenségét.

Vigasság ez nekünk, hogy szent törvényednek
Bélyegét viseljük nagyságos igédnek,
Szombat innepének :
Népei így vagyunk uri felségednek.

Nagyságos napodat szívből magasztaljuk,
Magunkat előtted gyarlóknak állítjuk,
Gondunkat rád hagyjuk,
Állhatatosságra segítséged várjuk.

Tudjuk még nekünk is eljő örömnepünk,
Mikor bátorsággal tenéked *szombatlunk*,
Senkitől nem tartunk,
Mert szent Messiásod uralkodik nálunk.

Akkor nyugatod meg mi fáradt lelkünket,
Sok keserüségből kiveszed fejünket,
Adod örömünket,
Jákob seregével megáldasz bennünket.

Tégy részessé végre Izrael aklában,
Kegyes Messiásnak iktass országában,
Boldog birtokában,
Hol élünk örökké szent ártatlanságban.

Visszatérvén codexünk' ismertetésére : maga ennek lerongyol-
lott táblája (latin írásu-e vagy nyomtatásu? még el nem határoz-
ható), hártájának takaró szárnyai alatt, egy nem érdektelen ritka-
sággal ajándékozza meg magyar könyvésztünket, u. m. egy ma-
gyar nyelvű XVI. századi kalendáriommal 1591-dik évből, mellynek
nyomtatási helye talán csak majd gondos lemállasztás után fog föl-
tűnni; korára nézve azonban minden ismeretes magyar nyomtatott
naptáraink között — a' Cisiókat is ide értve — *nyolczadik* számu
lészen. Mellőzve most ennek bővebb leírását : a' codexünkben ural-
kodó *nyelvsajátságokról* röviden érintjük meg, mikép codexünk
ezeknél fogva is régi kéziratink' sorában tekintélyes helyet foglal
el, 's majd minden lapján részint nemökben páratlan, részint régi-
ségbuvárainknál már egyes példákban ismeretes, öskifejezéseket és
szólásmódokat tüntet fel, mellyek mint Révai' nyelvalkotmányának

szép bizonyosságai, kötetünket studiumtárgyul vétetni érdemesítik. *Holval, hepcziher*, — Gábor deák vexatus szirtje, — *sódolkodik*, melyet Gábor deákként én sem bírok megfejtetni; *sashodtunk* = sasmódra elaggottunk; *lomb* melyet az újabb korban Csokonai élesztett föl; *sebbel* jövő nyíl, él a' közajkon mint *sebbel-lobbal*; ez reám költ *vésztlől* fejem takargatnám, mintha neologusinkat hallanók; szél *zuhatar* nem soká tart, kulcsa zivatar *szavunknak*, mint *szóvárvány* (Bornemisziánál is) kulcsa a' szivárványnak; *sérés*, életünk *séréssel* rakva, él a' népnél = der Bruch; *ollyha, tahát, ezenben, gyortya, sziligy, jargal* és *jargalna* (nyár), *hon, nejét, kéjét, család* és számtalan más tisztes régiségek. Tanúságos az „*öszve-viszva*“ az egyetlen *elvöl*, mely elvé-nek ragos alakja, 's különbözik elől-től, nem különben *elöm* mely már elé vagy előnek ragzása. Öszverántott alakok: *jollod* = javallod; *jósoktól* = javosoktól; *fém* = fejem; *fébe* = fejébe; egyszerű igealakok: *iszamó* = iszamodó vagy iszamló; *fogonik* = fogamzik; *csiszamik, futos, folyamom* = folyamodom; *zugódik* = zugolódik; *hódlatád* = hódoltatád; *nyugattál* = nyugtattál; — *tegygék* (helyesebb írással tedjék) = tessék, mi is nem csupán *tet* (tető, tetem), hanem *ted* gyökre is utal; — a' müncheni codexből ismeretes *megtökélje*, a' halotti beszéd' *mulchotia*-val analog *ne örüljék* nyavalyámat. — *Nyugolmom, juttam, véttem, feledtem, verse-nyes; bávat*, kulcsa mythologiai bálvány szavunknak — meredt arczu rémszobor; *nosze, Jász* mindenütt hol philistaeusnak, az eredeti szöveg szerint פלשתיים nek kellene állani; — *maga megesmertség; csalatság, hitság, átalság, fogyatlan, ön* = ő; *kink egyben kink másban; elfellakik, elküiltá, körülbé* mely elveszett ragzás a' körülbelől mellett; *kivánatodint*, mely testvére a' szerint, megint, alkalmasint-nak (Molnárnál is: *kegyelmedint*); *budossal* = bujdosva; 's az egyszerű szófüzeti alakok: *bűn elhagyva, az mondó, az tevő, törvényed kívül*, melyeknek némelyikét a' közajk tartotta fent, stb.

Egy párt azonban szabadjon különösebben kiemelnem: *Danol*, vagy helyesebben *dalol* képzett igénk' gyökét a' hangutánzó szép *dal* főnevet fentartotta nyelvünk, használja nagy nyereséggel irodalmunk; én ennek codexünkben nem olly csinos és szép testvéreére ugyan, de minden esetre testvéreére bukkantam. Miért ne méltatnók ezt kellemetlenebb külseje mellett is figyelmünkre? megesnék sokunknak ha minden előny csak a' széparczuaké volna, 's Vulkán a' rut arczu hasznos volt bezeg műhelyében! Tehát: ezen ige *dudol* szintén él nyelvünkben, 's mai nyelv szokás szerint a' *dalol*-tól csak némi árnyéklatban különbözik, nevezetesen, míg emez olly éneklést jelent, melynek igéi is érthetők, addig *dúdolás* azt jelenti, midőn csupán a' melodia zenetik elő, a' szöveg pedig el van nyomva; e' különböztetés azonban a' régiségben, úgy az etymológiában sem talál igazlást. Már érintém, hogy codexünk' minden darabjának mulhatlanul fölébe jegyzették a' szorgalmas másolók; micsoda melodiára

kelljen azt énekelni? Ezt ők kevés kivétellel, tehát szinte kétszázszor, így fejezik ki: „*nótája*.“ Csupán kétszer szállja meg őket, 's nevezetesen Váradi János és Tolnai István másolóinkat a' purismus' ösztöne: magyarul próbálkozni meg e' kifejezéssel; egyik helyen így „*dallia*“ (dalja), 's ez a' *szép testvér*; a' másikon pedig, t. i. egyik szombatinnapi ének' fölíratában így: „*dudgia*“ mit ma Révai szerint *dudjának* írának, 's ez a' *rút arczu testvér*. Tehát nóta, melodia — si Musis placet — jó magyar szóval = *dúd*; — mivel oda, cantilena' jegyzésére már *dal* le van foglalva. Nem lesz-e e' szó nyeresége nyelvünknek, 's nem fogunk-e codexünknek — az elég szerencsésen alkotott *dallam* után is — érette köszönetet szavazni? Hisz a' *dúd* gyökből képzett közhasználatu *duda* szavunk tanúságot tesz a' *dúd* gyök' életrevalóságáról; hogy *dúdolni* nem csupán pórajkon, de az írói nyelvben is élt, mutatja többek közt Péchy Simonnál gyakori előfordulta, mint:

„Szent és nemes zsidó nép így sira,
Ez éneket azóta *dúdolja*.“

mint szintén:

„Az ország' vakságát is látom,
Hogy elhagyott, iszonyodom;
Én budosván is veled tartom (ritka, a. h. *tartok*)
Igédet kedvest (mint: *örömet*) *dúdolom*.“

sőt apáink' fülében az aesthetikai mértéket is hihetően megütötte, mert egy XVII-dik századi érdekes románczban Szenczi Molnár Albertől az mondatik, hogy ő, midőn külföldön megszorulván, pénzért az alvilági szellemekkel szerződött, *dúdolás*-sal enyhítette keservét; 's az édes dalok' debreczeni szerzőjének Csokonainak nem megtetszett-e — 's méltán — a' Fabchich-ajku *Szilágyi* inez sorocskája: „*Dúdolj* verset! kinek? a' magyar nemzetnek!“ mellyet „*Tavasza*“ jeligéjévé tüze? — *Lúd* és *rúd* szavaink különben is vannak;

„és ha a' *rúd* nem *rút*, pedig olly közel, olly rokon a' *rút*,
's *rútként* tűnnie fel két oka volna bizony“

miért volna olly *rút* a' mi codexünk' *dúd*-ja is? talán a' *d'* ismétlése miatt? hisz ez hangutánzási forrásu, és szózatosságát, érthetőségét még neveli. Azonban ha én, vagy korunkbeli más nyelvész, metélnők ki e' gyököt *dúdol* szavunk' méhéből: akkor ezt tán magam is szerencsétlen mütételnek, 's a' kimetélt gyermeket *halottnak* mondanám; de midőn látjuk, hogy *él*, gyermekgyilkolásba esnünk nem szabad. És én codexünk' tekintélyére fölfogom, csupa patriotismusból is, ez árvának, mint törzsökös magyar sarjadéknak 's a' nép' igaz gyermekének, ügyét, ajánlva öt többek közt Erdélyi János társunk' pártolásába is. Mert jámbor Váradi János másolónk' hamvait, ki igen józan oskolamester 's kegyes szombatos atyafi lehete, nem bánthatom meg sírjában azon éktelen gyanusítással, mintha ő, az

ultra crepidam nem bölcselgő, tilosba nem sovárgó becsületes írnok, kísértetbe jöven a' szöszülő műzsával kaczerkodni, ez édes titka' törvénytelen magzatát csellel akarta volna a' nép' jogszerű gyermekei közé csempészni. Élve találta már ő is ezt 's elismerve, 's keresztlevelét, a' codexünkbe iktatással, önkénytelen is fentartotta. Ím ismét egy példa arra, hogy nyelvemlékeink' tanúságai még koránt sem kiinerítvék, 's kik irodalmunk' régiségei 's azok' buvári ellen zajognak, üres divatfiak, értelem és íz nélkül.

Másik megjegyzésemre a' codexünkben előforduló *onszorlá* 's *szarló* adnak alkalmat. A' folyékony *r* betű, folyékony *l* elé torladtában gyakran ez utóbbihoz gyalulódik, mint *tarol* = kopasztat, innen *taroló*, az *o* kiugratásával *tarló*, szenvedőleg, nem a' mi tarol, hanem a' mi le van tarolva (mint adó, túró, tűsző, könyv, nem az a' mi ad, túr, tűz, göngyöl, hanem a' mi beadatik, fölturódik (látni kell kezelését), tüzetik, göngyöltetik stb.): köznépünknel így van szokásban: *talló*, honnan *tallózni* = letarolt földön böngészni kalászkodat. Honnan van, hogy egyebeket mellőzzek, *holló* szavunk? szózatok állatok nyelvünkben nagy részt mint harizs szavukon fogattak 's neveztetek el, mint macska (*mia*), tyúk (*tik*), csirke (*csr*), varju (*varny*) stb; 's *holló* is = lat. *corvus*, gör. *κόραξ* zsid. arab. *góreb* és *górab*, ném. *Raabe*, magyarul kétségkívül *hor-ló*, mit temetési beszédünk bizonyosan így írt volna: *chor-ló* (chomuv-ként), és így *horoló*, vagy *chor* hangot adó madár. Ismeretes e' szavunk: *serülni*, azaz gyorsan, mintegy tűnőleg vonulni el; mellynek leányi: *serény* = gyors, tűnékeny; *serken* = hirtelen fölüti magát álmából, aluvásából azaz *alozásából*, földöni elterüléséből, mert természetességben páratlan nyelvünk mindig festői, intuitív; *serked* a' vér, *serdül* az ifju, mind a' tűnékeny mozdulatra vonatkozik; innen *serülő*, 's az *ü* kiszöktetésével *serlő* = hirtelen végig sikamló. Mármarosban már, a' viski jámbor halász 's a' legapróbb gyermek is *sellőnek* hívja a' még ott elég ifju, sok helyt csörgeteg 's göndör hátú Tiszának, a' vad Talabornak 's Taracznak, tehát minden folyamnak azon helyeit, mellyeken a' víz a' fenék' lejtőssége miatt kitünőleg gyorsan suhan alá 's a' dereglyéket is magával ragadja; hol a' gyönyörű fáklyás halászat, ú. n. szigonyászat vagy *csáklyázás* közben leginkább kell ügyelni a' szemes csáklyásnak a' jegesztisza vízben kéjelgő halakra, mert a' kövér márna 's a' nemes galócza a' *sellőkön* szeretnek leginkább víz ellen úszni, viszkető hátukat a' sebes rohamú hullámokkal csiklándoztatandók. Mi volna ezen szó egyéb, mint *serülő*, vagy *serlő* = *sellő*, azaz gyorsan sikamló, mind magáról a' vizről, mind a' helyről értetve, hol a' víz *serül*, hol a' hirtelen, sebes elvonulás eszközöltetik *). E' gyönyörű szó

*) Zádor György r. t. előadás után figyelmeztetni szíveskedett: valljon nem a' német „Schnelle“ből lett-e a' *Sellő*? Visk, igaz, hagyomány szerint szász

sem táj-, sem egyéb szótárainkban még eddig nem létezik; tanúságul, milly sok van még teendő nyelvünk' csak meglevő kincseinek öszvehordása körül is. Mennyire neveli pedig e' szavunk' érdekét azon pár versszak, melyet egy régi vegyes magyar kéziratomból idézek:

„Háboruságodban életedet menti,
Mint anyatik szárnyát rád ugyan kiterjeszti,
Oltalmát ha kéred a' mennynek urának,
SELLÖK sem tündérek ám neked nem árthatnak.“

Mi lehessen itt más a' *Sellő*, mint az imént fölfejtettem serülő, azaz gyorsan, tündérileg vonuló, most már cselekvőleg (mint adó, túró, tarló = a' ki ad, túr, tarol stb.) 's pedig hitregeileg megszemélyesítve? látni való, hogy egyenes párja *tündér* szavunknak 's egyike *elveszettős mythológiánk' tisztes töredékeinek*. És ha a' *tündér* légi lény volt: nemde valószínű, hogy a' *sellők* vízi tündérek, miként a' *manók* föld' törpéi, lehetének? (talán kiegészítve a' negyedik elemre is a' paráztüzzel táplálkozó *tátos* paripa által). És ha még mellé teszem, hogy ősmagyar csillagisménkben, popularis astrognosziánkban, és így a' magyar égen, mellynek adatait népünkél, ősz nómászinknál, pásztortüzek mellett, földművelőink' kunyhóiban, szintén húsz év óta fáradsatlan gyűjtögetem, mellynek nagy érdekességére a' közönséget (fájdalom! pusztában elhangzva) kilencz év előtt a' Tudománytárban figyelmeztetém, de mellynek nagyszerű, 's hazafi örömmel kell kimondanom, nemcsak a' csillagisméi, hanem a' mythologiai és symbolisticai ismeretek' térén is új epochát keltendő alkotmányát, rövid időn már öszveállíthatni, 's ha az ég idővel kedvez, közzétenni szerencsés leszek: — ha, mondom, ezt mellé teszem, hogy ősmagyar csillagisménkben — a' „gönczölök, kaszások, cséplők, Lehelkürtök, Lászlószekerek, rónapallérok, Mátyásszemek, tatárdúlások, szarvasnyomok“ stb. stb. sorában a' *Sellőcsillag* szintén mint a' *tündérfő* és *kis-tátos* *) fölतालáltatnak 's szereplenek: semmi kétségünk nem lehet, mikép e' jeles szóban Atyáink' lelkének egyik szikráját, múltunk' egyik becses nyelvgyöngyszemecskéjét bírjuk örökségül. Szabadjon tehát bővebb találkozásig is a' *DUD* szóval zenészeti, a' *SELLŐ*vel nauticai, ismét a' *SELLŐ*vel mythologiai, mind a' hárommal pedig nagy szótárunkat előlegesen is megajándékozni. — De ugyanez alkalommal topographiai lexiconunk-vagy is etymológiánkhoz is adjunk egy esücsöppceskét. *Csal-*

telep, de tisztán magyar ajku, 's nyelvében majd semmi nyoma német eredetének; azonban *Sellő*t egész Marmaros ismeri. Ovakodnunk kell könyveden fogadni el szavaink' forrásiúl azon hasonságokat, mellyek esetleges találkozásnál nem egyebek, olykor azonban fölötte csábosak — és végre még sem valók, mint lomb = Laube; áhítatos = ἀγιωτατος; *Dankowsky*.

*) Még pedig a' *hadak-útán*, mint a' székely nevezi *Etele*-kori hagyományok' nyomán a' téjutat. Miről máskor.

lóköz vidékünk híres szerte a' hazában, de nevének megfejtése keresztre feszíti szónyomozóinkat. Bél Mátyás nagyszerű „Notitiájában” nem boldogul vele, nem tudván elhatározni: Csalló = Csellő helységtől vette-e nevét, vagy a' *csalástól* „ob iniurias”: „Accidit enim, cum est lautae messis spes amplissima, fraudari ea colonum subitaneis eluvionibus,” és e' véleményt „vulgata etiam inter doctos *opinioként*” hozza fel ¹⁾. Sándor István szintén nem ad róla fölvilágosítást ²⁾. Négy évvel ez előtt egy csallóközi hazánkfia, szülötte vidékét ismertetvén, hasonlóan lemond a' reményről, nyomára jöhetni e' név' eredetének; megróvja mindazáltal azokat, kik azt egy *l*-el írják, mit soha Csallóközben nem hallani a' két *ll* helyett. „Készakartva tartám meg, úgymond, a' népies *Csallóközt*; az írói Csallóközben a' Csallóközi ember hazájára nem ismer.” ³⁾. Helyesen! a' népnél az igazság. *Csallóköz* ez, és pedig mint *Sellő*, serlő, serülő helyett, úgy ez is csarló, csaroló, vagy csaruló helyett áll, melly átalakulás a' főnebbiek által úgy hiszem eléggé van indokolva, kivált meggondolva Nagy- és Kis-Sarló helységeinknek is nemcsak a' nép' ajkán Salló alakban dívását, hanem még Lipszky „Repertoriumában” is ekkép kijelöltetését; codexünk' *onszorlá* szava pedig még tetemesb változáson ment át harmadfél száz év óta, mivel már ma nem is *onszollá*, hanem *unszola*, 's ügyetlen gyökerészésen kívül ilyféle elkopás hozta létre a' hibás Csalóközt. — De a' *cs* betű is csak az idők' folyamában csúszott be a' süvöltő *S* helyett, úgy hogy e' vidékünk' nevének eredeti alakja nem más mint *Sarlóköz*. Aranykertünk' neve már Istvánfinál *Sallocozia*; egy nagy nevezetességű kéziratí magyar negyedréte codexben pedig a' 166. levelen világosan áll:

Az ki szersze ez enököt versökben,
mas fel ezör ötven ket esztendőben,
nag' karacson estin szörsze versökben
mondgya lakassát ő az Sarlo közben.

nem különben Farkas András' zsidó-magyar krónikás versében: ⁴⁾

„magyarokat ada törekec markaba.
kit a' *sarlo* közből a böy mathyus földéről
Szalabol Somogybol a szerem földéről,
a szeles alföldről soc nepet el haytanac.” (Egy magyar acad.
könyvtári, nem Bornemisza-féle, hiányzó című, gyűjteményből).

Van-e analogiánk erre, hogy a' süvöltő *s* csengő *cs*-re alakuljon át? Van bármennyi a' figyelmes és elfogulatlan nyelvnयो-

¹⁾ Part. II. Tom. II. (Vienn. 1736. fol). p. 218—9.

²⁾ Sokféle, VIII: I. 205.

³⁾ Éleik. 1846: II: 20. Vajkay Károly.

⁴⁾ Chronica de introductione Scitharum in Ungariam et Judaeorum de Aegypto.
A zsidó és magyar nemzetről, miképen az ur Isten Izraelnek népét Egyiptomból és hasonlóképen a magyarokat Scythiából kihozta. Első kiadása Krakkó, 1538. 8r.

zónak. Szűz Margit' *soklás*-át (Pray kiad. I. 256) 's névtelen jegyzőnk' ide tartozó temérdek szavait, mint Sepel, Sunád, Saac, Loponsu (csuklás, Csepel, Csanád, Chák, Lapancsó) mellőzöm, mint hihetően helyesírási tökéletlenségeket; nem használom fel *Stephanus* névnek ma *Csepán* családnévvé alakultát sem, ellengördíthetvén valaki, hogy itt tán a' jelenlevő *t* betű' átcserélődése segített. Világosabb már a' régi Miské-nek (Miska, Michael) átalakulta biharmegyei Micske helységünkben; senki nem fogja pedig tagadni *kis* szavunkkal rokon *sek*, *sekély* szónak, melly már ma csak tájszó 's a' víz' csekély helyeit, gázlóit jegyzi, idők' folyamában a' *kücs* vagy *kicsi* szavunkkal rokon *csek*, *csekélylyé*, melly általános használatu, elfajulását, átváltozását, — honnan *csökenni* Péchy Simonunk' codexében mindenütt *csökönni*, ma *csökkenni* azaz megcsekélyedni. A' sublimior etymologia is nyújt erre elég példát, mik közül én csupán *csik* szavunkat említem, melly az eredeti *sík* = *lubricus* szavunk' átalakulása, 's a' nyelv' gyönyörű gazdálkodása szerint ugyanazt teszi: kiválólag *sík* állatka. Van egy másik, hangutánzó *sik* gyökünk is, melly azonban, mellesleg mondva, ugyancsak a' sublimior etymologia szerint*), amaz előbbi *sikkal* teljesen azonos; és ezen hangutánzó *sik* gyökből, mellyhez sikoltani igénk (és csikolytató ökörszék-szerszámunk) tartozik, származik egyenesen a' *csikó*, das Füllen, das junge Pferd, szavunk — nézleties gyönyörű nyelvünkben, vékony nyерítéséről, sikoltó gyermeki hangjáról nevezve el nómász

*) Szándékosan fejezém ki két ízben is így magamat. Nyelvünk egy értelmes egész, 's minden (nem idegenből készen kölcsönzött) szava egy kiképzett mennyiség, mellynek alkotó részei mathematicae kimutathatók, bármilly burkolt alakban is tisztán elemezhető; szintén csak tényezők, kivonandók, szorzandók, osztandók, és gyökökből, — vagy összevegek, külzelékek, szorzatok, osztalékok és hatványokból és ezeknek kimeríthetlen combinációiból állók, végre az *unitás*ban, a' végetlen nagy és kicsinyben határozódók, 's így magába a' szellembe, az észbe visszatérők. 'S mellé kell tennem, mikép e' rendszeres alkotmány aztán nem élettelen gépmű, hanem életművezetes lény, tenyészerőkkel ellátva; test, mellybe a' teremtető szellem életet is lehelt; mert nyelvünkben egy józan nép' eszmévilága testesült meg, az eszme pedig isteni. Azonban nyelvünk' physio- és psychologiajához jutandók mindenek előtt tartozunk annak mathematicai törvényeit nyomozni ki 's állítani föl; miben egyes dicséretes kísérleteket mutathatunk ugyan föl, de az egész hatalommal átkaroló 's legombolyító nemző még meg nem jelent. Az egyszerűbb miveleteket illetőleg már Révai halhatatlan érdemeit szerzett, 's olykor egyegy fontos fölfedezését a' szamoszi bölcs' százőkörálodozatával ülte meg: de szent nyelvünk' főnségesb, nehezebb törvényei (nyelvtudományunk' sublimior része) még távol sem kifejtvék 's rendszerezvék. Mert, fájdalom! egytetemes nyelvtannal 's nyelvbolcsészettel keveset törődünk, vagy — mi szintén veszélyes — a' német rendszereknek rabul adjuk magunkat; e' mellett önálló ázsiai tanulmányink nincsenek! Ki lesz nyelvünk' integralis és differentialis calculusának Leibnitze? Mikor lesz e' nemzet boldog, hatalmas, és értelmes-ségben magas, hogy dicsősége körül fáradozó fiainak bekés tudományos munkálkodást biztosítani tudjon 's akarjon?!

vándor (megyer) elődunktól, ki kedves anyalovának 's még kedvesb csikájának egymást fölváltó, felelgető, amoebaeus nyerítéseit vagy nyiretéseit (mert nyirettyü = nyerítő, és hegedü = hedegő) Kuma' rónáin vagy „csendes Araltó“ pusztáin figyelemmel hallgatta. 'S ki a' természetnek nem hisz, ki a' nép' lelkét 's az ősemlék' egyszerű gondolatmenetét fölfogni kicsinyli, higgyen a' parókásb tekintélynek, mert im a' latin nyelv is *hinnio*-tól (nyeríteni, csikó módra sikoltani) származtatja *hinnulus* = csikó (lócsikó, aztán szarvascsikó stb) szavát. Elég, hogy Csallóköz mind tiszta nyelvemléki adatokkal kimutatva, mind szónyomozásilag igazolva, eredetileg *Sarlóköz*; csak az volna még kérdés: valljon arató szerszámunktól- (sarló) e, vagy más okon? Bél 's mások, kik nem mint mi nyomozás után, hanem szorultságból a' *sarló* gyökre bukkantak, részint a' nagy termékenységet hozzák emlékezetbe „*mivel ott van dolga az arató sarlónak*“ (méltó fejtés a' főnebbi csalástólhoz), részint a' sziget' *sarlógörbe* (?!) alakjára okoskodnak („quasi falcato utrinque Danubii ambitu tamquam falcibus conclusum“ *Bél.*) Nekem bocsássanak meg sarlóközi kedves magyar véreink, ha boldog szigetök' nevét e' költői származtatásokból igen prózaivá kell lefokoznom, 's egyenesen *saroló*, azaz *sároló*, *sározó*, *sáros*, vizöntéses, áradásos sajátságára utalnom, nem lévén különben is ok titkolni, mikép az „aranykert“ hazánkban per eminentiam valóságos *sárfészek*. Mire most, mivel a' részletes taglalás kézalatti tárgyunktól igen messzevezetne, elég legyen csak újjal mutatnom.

Kárpótlásul kitéréseimért, figyelmünket codexünk' egyik jeles tüneményének fölemlítésével szabad legyen vágásba vezetnem. Érintve volt, mikép codexünk' szintén kétszáz darabja mind bizonyos nótára van utasítva; és így e' kéziratunkban igen gazdag elősorozását birjuk részint meglevő részint már feledésbe ment régi dalainknak, énekeinknek, mellyek hazánk' *troubadouri* korszakának alkonyán, a' XVI. század' végén 's a' XVII. elején még saját dallamaikon vagy *dúdjai*-kon énekeltek, 's az egész népnél olly ismeretesek voltak, hogy egy kezdő sorral vagy tartalmok' rövid érintésével reájok hivatkozni elegendő vala. Leggyakoribbak, mivel maga a' codex is vallásos tartalmu, a' *vallásos* énekek' dallamaira való utalások; nem csekély azonban a' nyilván *világiak*, vagy legalább töredékes említésök' nyomán világiaknak ítéltetők száma is, mellyeknek sorozata, a' vallásos- eposziakkal együtt itt következik:

I. Kezdő soruknál fogva fölhozottak:

Abigail asszony' historiáját.
 Arpád vala fő az kapitányságban.
 Átkozott irígyek.
 Eger' szállása mikoron vala.

Egy sívó sólymot most leltem.
 Éljen éljen jó Alexander.
 Emlékezzünk mi nagy veszedelmünkről.
 Halljunk egy szép példát az régi eleinkről.
 Jámbor házasok, meghallgassatok.
 Igen megromlottál o jó keresztyénség.
 Létszen beszédem itten ez országról.
 Nagy búval bánattal az Aeneás király.
 Nektek emlékezem, ha meghallgatjátok, Jó Hunyadi
 Régen vala az nemes Persiában
 Salamon elrégen egy kérdést támaszta.
 Seregek közt kik vagytok hadnagyok.
 Sokan vagynak most ollyatén emberek.
 Sok csodák közül halljatok egy csodát.
 Sok király császár emlékezzék.
 Summáját mondom Eger' várának.
 Szegény keresztyénség igen megvakultál.
 Szerencsének forgásáról nektek emlékezem.
 Tí magyarok már Istent imádjátok.

II. Tartalmoknál fogva érintettek:

Aeneas' nótájára.
 Cyrus' nótájára.
 Eger' nótájára.
 ad notam : Eliae prophetae, Staray.
 Francisco' nótájára.
 Gerendi Kálnai Pálnéről.
 Losonczi' nótájára.
 Sz. Pál' éneke' nótájára.
 Palatics' nótájára.
 Nota Somoriana.
 Tárcsai' nótájára.
 Toldi Miklós' nótájára.
 ad melodiam Tömösvár.
 Trója nótájára.
 Túri György' nótájára.

Milly dús költészeti vagyon' nyomai csupán ez egy codexben !
 's milly nagy vala az utóbbi kor' hanyagsága, melly csak az itt em-
 litetteknek is egy részét veszni hagyá! nem csoda, midőn Szilágyi
 és Hajmási gyönyörű darabját is az egyetlen Csoma-codex tartá
 fen, melly nélkül örök feledés borította volna. Mindezen tisztas
 emlékmadaradványok' öszveszedése, egybevetése, lajstromozása, ki-
 egészítése 's végre ítészeti kiadása múlhatlanul szükséges járulék
 irodalmunk 's fejlődésünk' történeteihez; miről én jelenleg többet
 nem szólok, tudván milly erős, avatott, fáradhatlan tisztelt kezek
 közt izzad épen jelenleg XVI-dik századi öszves költészeti irodal-
 munk' előállításának nehéz de dicső föladata *), mihez csak legjobb
 szerencsét 's a' magyarok' istenétől kedvező csillagzatokat kíván-
 hatunk.

*) Toldy Ferencz : A' magyar történeti költészet Zrínyi előtt. Bécs. 1850. I. füz.

Ugyanazon tisztelt kezektől várható e' kor' magyar verselésének ismertetése, technikai és aesthetikai méltánylása. E' mező is egészen parlag még és miveletlen, a' combinatiók még meg sem tétetvék, 's így ha szintén megkísérteném is e' tárgyban Péchy' kezünk alatti műveiről valamit elhatárázólag mondani, a' szükséges zsinormérték hiányozván, hosszadalmas előadással is alig tudnám érthetővé tenni magamat; azért mostan ezzel is fölhagyván, csupán egy tüneményt, a' maga' nemében egyetlent, jelest kívánok fölemlíteni, tudniillik egy ezen korban egészen szokatlan 's irodalmunkban első, példát a' később dicső Rádaiak és Földi János által fölelevenített 's az elsőről nevezett versformára, u. m. a' mértékesen rímes dalalakra. Ez codexünkben a' 66-dik zsoltár, mely ezen korban meglepő könnyedségű 's tisztaságu *trochaicus lábokban 's rímzett sorokkal* olly szépen lejt elejétől végig, hogy szerzője' nevét maga az Erdősiek, Zrínyiek, Gyöngyösi és Rádaiak' epochalis nevei mellé méltó joggal emeli; 's azt, kinek Péchy Simon mint codexünk' legnagyobb részének szerzője iránt még némi kételye maradt volna fel, ismételve 's eldöntőleg emlékezteti azon férfiura, „ki igen tudós volt mind Theologiában 's mind *egyéb arsokban*.” A' darab ez:

LXVI. ZSOLTÁR. *Szabad 's úri nép örül.*

Not. Úr Isten nézz most mireánk.

Szentek e földön ha vagytok,
Napkeletre vagy napesti
Földre laktok, innen a'
Nagy mezőn, túl a' vizen,
Valahol országban laktok,
Urnak hálát adjatok.

Nagy nevét és nagy hatalmát
Istenünknek nagy nevét,
Nó dicséjétek jóvoltát,
Hirdessétek szent nevét.
Semmi sincs, ki úgy zsidókat
Mint ez ének illethet.

Bátor ezt mondjátok ennek:
Szent Urunk és szent Atyánk!
Míve melly dicső kezednek,
Nézni nem győzzük csodánk.
Mert hatalmát ránk töröknek
Megszegéd, a' sok pogányt.

A' kik hajdan a' zsidókat
Vesztegették, rablották,
Im azoktól fiainkat
Szép hazájokba hozád.
Sok pogánynyal szent corónát
Talp alatt imádtatád.

Vig gyűléssel énekeljen
 Az egész nemzet neked,
 Mint kegyes Atyát tiszteljen,
 Mert szabad s nemes néped.
 Mint hatalmast úgy böcsüljön,
 Mert nagyot tölt szent kezed.

Sőt ezennel szép Sionba
 Jertek, elmélkedjete,
 Melly ijesztő dolga néki
 A' pogányon, értitek.
 Félni ötet hogy tanulja
 Minden, a' ki ezt meghallja.

Ur csodáztatja hatalmát,
 Irva hagyta dolgait,
 Bölcsességében megáldja
 Mint fiait, szolgait.
 Mint mezőn úgy vivé népét
 Elfogá tenger vizét.

Rajta népét általvivé,
 A' veres tengert veré,
 Félfelé Jordánt felüzé,
 Miket úgy költöztete.
 Ezzel minket erre inte :
 Hogy csak ő ur, s nagy keze.

No tehát ennek dicséret,
 Ezt dicsérvék mindenek,
 A' mi jó, nagy Istenünknek
 Fennen énekeljenek.
 Hagyd legyen nagy hire ennek,
 Ezt kiáltsák mindenek.

Ez, nehéz állapotunkat
 Jóra nagy- sokszor hozá,
 Nagy halálból mente sokszor,
 Víve rabságról haza.
 Eliszamtunk, szinte fogytunk :
 Esni, fogyni nem hagyta.

Próbatüz mint sár-aranyat :
 Sok veszélybe minket úgy
 Próbakőre től zsidókat,
 Vasba koptatád nyakunk ;
 Hogy rabolkodtunk pogánynak,
 Nem tagadtuk meg hitünk.

Ennyi búban, ennyi gözben,
 Lelki gözben s testiben,
 Nóha ember ült fejünkön,
 Nóha vől tűzön vizen :
 Végre től kövér bő földre,
 Ültetél-meg szép mezőn.

O kegyes Atyám! ezért én
 Sátorodhoz felmegyek;
 Mit fogadtam, hogy nyomorgék
 Szép hazámba ha megyek:
 Megköszönöm Istenemnek,
 Aldozattételt teszek.

Ur pedig szavamra néze,
 Büntelen voltam hiszem,
 Nagy ügyemben megsegíte,
 Im szabadságban fejem.
 Urnak hála, mindenekben,
 Hogy kegyelmes volt velem!

Berekesztésül végezetre *codexünk*^{*)} tárgyilagosa becséről kell szólanom; mi is abban áll, hogy benne a' szombatos secta' csaknem feledésbe sülyedt hitágazati nagy részt okleveli hitelességgel fentartvák, és tüzetesen, 's mert épen saját hitalkotói 's tanítói' szájából 's vallói' oktatásaul, tehát nemcsak bizonyossággal, hanem világossággal is előnkbe tárják; a' honnan becses segéd ez azon felekezet' elhangzott tanainak önálló fölfogására, 's az e' tárgyról szóló kevés és zavaros, mi több, szenvedély és pártgyűlölet-vezette tudósítások' megítélésére. Tudtommal legkimerítőbben adja elő ezen tanokat Geleji Katona István, már idézett helyén, következőleg: „Az újtestamentumon 's az evangeliumon épenséggel kiadván, csak az óvhöz, 'és a' Mózes' törvényéhez ragaszkodának, annak czerimóniás tiszteletit gyakorlák, az Úrnapja és esztendőtszakai keresztyén üdnepek helyett a' szombatot és a' zsidó üdnepeket ülték, és minden helyeken magoknak külön zsinagógákat építvén, azokban minden szombatonként a' Mózes' öt könyveit olvasták, testeiket zsidó módon sanyargatták; az eledelekben való válogatást, és a' tiszta 's tisztálaltalan állatok között való különbséget megtartották, sőt a' mint hallogattatott, néholnéhol még férfigyermekeiket is körülmetéltették. A' mi pedig legnagyobb és szörnyüségesebb, még olyak is találtattak, a' kik sem mennyországot sem poklot 's talán még Istent sem hittek, hanem elméjükben néminemű csudás phantásiákat és opiniókat foveáltak, forraltak“. mihez leginkább Otrókocsi *) után Lampeből ennyit lehet adni: „a' szalonna és megfuladt állatok' evésétől tartózkodnak, 's az Alsted' módosítása szerinti ezredévséget (chiliasmus) **) hiszik.“ Codexünk pedig részletesen is látnunk engedi, mikép a' szombatosok' hitalkotmánya sem több sem kevesebb, mint a' chiliasmusra hajló zsidó-keresztyénség, a' socianizmus' Dávidfi szerinti árnyéklátával.

Istenről, tökéelyeiről, munkáiról 's imadásáról e' felekezet a' legméltóbb, igazabb 's tisztább fogalmakkal bírt, — 's midőn code-

*) Origg. Hung. II: 133.

**) Diatribe de 1000 annis apocalypticis. Meghalt Gyulafehérváratt 1638.

xünk a' fölény' dicsőségét, fenséges voltát énekli, midőn teremtményeinek irántai viszonyát, imádási köteleességét, ragaszkodását, fiúi bizodalmit festi, kifejezéseinek olly keleties pompájában áradoz, mellyhez hasonlót csak a' bibliai hagiographok' legszebb darabjai mutathatnak föl. Megróvjuk tehát, 's felekezetiesség' méltánytalan megrohanásának bélyegezzük Geleji Katonának e' pontra vonatkozó megjegyzését, ki a' szombatosság' ellenébeni gyűlöletességet szitogatandó, midőn a' felekezet' tanait kellene rajzolni, szándékosan egyesek' *istent-nem-hívését* — melly konkolytól egy felekezet sem ment — 's azt is pedig csak amugy találomra odavetni nem átallja.

Egészen máskép áll a' dolog a' sz. háromságra nézve, melly a' szegény szombatosok' egyik leggyengébb oldala; hol azonban az Unitarismus, mint Erdélyben, egyik recepta religio' nyilvános dogmái közé tartozik, ez sem olly kárhuzatos beszámíthatásu. A' háromságot a' szombatos énekek nemcsak merőben tagadják, hanem élesen is gúnyolják; 's tagadhatlan, hogy az olly túlüzések, milyekkel a' szentháromsághívők dogmájuk' bebizonyítására éltek, inkább ártottak, mint használtak az ügynek. Így a' háromságosok' magyarországi vezérbajnoka Melius Péter, midőn a' szent könyvek **יהוה אחד**-jában, melly nem egyéb méltóság és erőteljesség' többe-sénél, nemcsak megannyi bizonyítványt keres a' háromságra, hanem azt tetteg is mindenütt *Szentháromság-Istennek* fordítja, 's az 1567-ki debreczeni zsinat' nyomtatott confessiójában is a' Jah és Jehovah kifejezéseknek még a' címlapon is *unus*, az Elohinnak pedig *trias* értelmet tulajdonít, ez erősségek méltán vettetnek félre. A' szombatos sehol az ószövetségben nem talál nyomára a' három-ságnak, mi egyik tanéknak így fejeztetik ki:

„A' régi szentek a' Krisztus előtt
Kik téged ismertek,
Azokban egy is *háromság* nevet
Csak ingyen sem hallott
Nem ismertek-e hát azok, Uram,
Tégedet jól addig? —
Megmondta volna még teremtséskor
Ha több lettél volna.“

Eredete e' hitcikknek szerintők Krisztus' születése utáni, kinek Atyáhozi viszonyát a' szent szövetségbe meghívott pogányok helytelenül fogván föl, az isteni egységet elébb a' *fiuval*, aztán a' hármasság' kedvéért a' sz. *lélekkel* is szaporították; — mit a' szombatosok az annak előtte sok istent való pogányság' hajlamából magyaráznak, kik t. i. a' kezökből kiűtött polytheismus' pótlására, igyekeztek *legalább* *hármast* megmenteni magoknak. Erről azonban, úgy mondanak, az öskeresztyénség mit sem tudott, hanem először az alexandriai gyűlésben Sándor püspök' agyaskodása állítá élére a' dolgot, minek azonban már ott Nestorius többekkel együtt ellene

mondtak. Majd a' „bálványimádó“ nagy Constantint rávették, hogy Nikaeában új gyűlést tartasson, holott is „Athanasius, ki ördögös volt, Ariust megölte,“ hogy napfényre ne jöjjen sz. írásbani tudatlansága. Így terjedt e' tan, hatalom és erőszak' paizsa alatt, maradékról maradékra; a' hívek' tunyasága nem kérdvén többé, helyese vagy nem a' hitágazat? Veszedelmes pedig, így szólnak, e' hiedelem 's könnyen visszavezet a' polytheismusra; mert, ha tetszés szerint szaporítjuk az istenség' számát:

„Hát ez is képes, hogy még valaha,
Üdö' forgásában,
Háromnál is több találtathatik,
Mint akkor az kettő.
Bocsásd meg Uram! bolondságukat
Hogy így kell szólanom.“

Krisztus' személyét a' mi illeti: a' szombatosok öt valóságos *Isten' fiának*, de nem Istennek, hanem *embernek* (Dávidfi) vallják, 's létezése' kezdetét a' Szüztöli születésétől datálják, még azt sem engedvén meg Ariussal, „hogy minden dolgoknak előtte, mindazáltal véges időben, nem létezőkből — *ἐκ τῶν οὐρανῶν*, teremtetett volna az Atyától;“ sőt magának az unitariusok' enyhítő tanának: *praecognitus ab aeterno*, sincs nyoma codexünkben, hanem pusztá emberisége állítatik föl:

„Megtanúltuk azt mí, hogy csak egyedül vagy, (t. i. az Atya)
Társ nélkül mindennek hogy te bírója vagy;
Utánad nagyobbá szerelmes fiadat
Ember Jézus Krisztust töltöd; és hagyta azt:
Hívek ő fejökhöz tartanak mint királyt.“

Ámbár pedig, miben áll szorosan ez istenfiuság, közelebből meg nem határozzák, valamint a' socianismus is e' cikket minden sürgetések' daczára homályban hagyni jónak látta: hogy mindazáltal az ember Krisztus' személye iránt a' legmélyebb tisztelettel viseltettek, az idézett sorok is bizonyítják, valamint számtalan helyei codexünknek, melyekben *Krisztus urunk*, *Úr Krisztus*, *Nagy Messiás*, *Istennek szent fia*, 's több illyes kifejezések számtalanszor előfordulnak; többek közt:

„Ezért mi tenéked nagy hálákat adunk,
Mennyen és az földön dicséretet mondunk,
Az *Jézus Krisztussal* örökké imádunk, *)
És örök életet csak tetőled várunk.“

Az ő tanjait idvezítőknek vallották, sőt zsinórmértékül állították föl az Apostoli irások' megérthetésére is, mikép „Mózes' köny-

*) Kétes kifejezés, 's alkalmasint csak így értendő: Krisztus és mi imádunk; mert Dávidfi és a' szombatosok a' *non adorantes* közé tartoztak.

veihez alkalmazandók a' Prófétákéi. "Krisztus' *közbenjárói tisztét* illetőleg meszsze térnek el az orthodox keresztyén hittől, mert őt nem az emberi nemzet' bűneiért, hanem Socinként csak annyiban állítják közbenjárónak, a' mennyiben egyike volt a' legfenségesb igazsághirdetőknek, kik az Atya' akaratát, rég kiadott törvényét magyarázták; — és így a' *közbenjárói* tisztet *tanítóivá* devalválják, melly fölfogás hogy Krisztust Mózes — a' törvény' első hirdetője — mellett alárendelt szerepbe ejti, könnyen átlátható.

Fő czím, melly alatt a' Szombatosok Krisztust dicsőítik, a' *Messiási* 's mind az, mit a' keresztyénség megváltás és idvezítés nevek alatt tulajdonít Krisztusnak, e' messiási hivatásban van a' szombatosnak öszpontosúlva. A' régi szenteknek 's különösen a' zsidó népnek eleitől fogva ígértetett egy szabadító, ki nekik ellenségeiken diadalt, hű istenszolgálatukért fényes jutalmazást készít, 's őket a' letiprandó gonoszok és hitetlenek' ellenében anyagi és szellemi jóléttel boldogítja; 's ezt híven várni, megjöttekor hozzá csatlakozni, Isten' népének földadata. E' Messiás elküldetett Jézus Krisztusban; de mivel megjelenése' ideje a' jóslatokban világosan meghatározva nem volt, a' szerencsétlen zsidó nép, álnok lelkű, irígy Farizéusaitól, irástudóitól, kiknek köteleességek volt volna Jézust beljegyeiről, nevezetesen tanítása' fenséges voltáról 's a' mózesi törvénynyeli öszhangzatáról Messiásnak elismerni, félrevezettetvén, nemcsak el nem fogadta szabadítóját, hanem halálra is hurczolta. Látván ebből az Atya-isten az akkori zsidóság' szabadításra 's a' messiási jókra méltatlan voltát, a' Messiás' országát ismét bizonytalan időkre elhalasztotta, megfeszített fiát feltámasztván magához vette, 's a' zsidókat azzal boszulta meg, hogy Krisztus és Apostolai által az igaz tudományra, a' tulajdonképi zsidó vallásra, melynek hívéséhez volt köteve a' messiási javakbani részesülés, a' pogányokat is meghívta, 's azt hűn teljesítendőknék ígéretet tett a' zsidóktól egyszer megvetett Messiásnak, *ugyanazon Jézus Krisztusnak* még egyszeri elbocsátása iránt, ki is majdan a' hívekkel ezerévig fog boldogságban e' földön uralkodni. Eljövetele' napja a' senki előtt tudva nem levő *utolsó szombat*, midőn egyszersmind az *első feltámadás*, mellyben csak az elhunyt igazak részesülnek, megtörténendik; azontúl pedig a' *második feltámadás* ugyanazon igazakat örök boldogságra, a' hitetlenek és gonoszokat pedig örök kárhozatra viendi. Ez azon sarkalatos tan, mellyre a' többi szombatos hiedelmek is fűződnek. Ebből ugyan is egyenesen foly, hogy tehát maga már a' zsidó vallás elegendő volt volna mind a' Messiási ország', mind az örök élet' elnyerésére, mert hiszen ím Isten a' zsidóknak tette el is küldte a' Messiást, 's a' hiba csak ott van, hogy ők Mária' fiát annak lenni el nem ismerték. Föltétele tehát mind a' két rendbeli idvezülendésnek továbbra is csak az ószövetségi törvény vagy a' zsidó vallás' megtartása marad; Isten nem kufárkodik, hogy az emberi nemzettel

több rendbeli szövetséget kössön, örök-változatlanul áll az ő egyszer kiadott törvénye; Krisztus és az Apostolok' tanait *új szövetségnek* nevezni nem lehet, mert hisz azok nem egyebek voltak, mint épen az ószövetségi tanok' folytatólagos megerősítése, világosítása; maga Krisztus, mint codexünk többször hathatósan kiemeli, nem fölbon-tására, hanem megbizonyítására, 's ha a' zsidók' hitlensége engedé vala, beteljesítésére jött az ószövetségnek; maga többször mondta, hogy könnyebb égne földnek elmúlni, mint a' törvény' csak egy pontjának is megváltozni. Az újszövetség nem egyéb lesz, mint egye-nesen a' Messiás' boldog országlata, melly igaz hogy Jézus' eljötté-vel szándokoltatott megkezdetni, de közbejött hiba miatt Istentől azonnal félbe szakasztatott; tehát az nem hittanilag veendő 's nem a' hitágazatokra vonatkozik, melyekre nézve újszövetségnek helye nincs, hanem az ószövetségi ígérek' boldog teljesületében várandó. Mivel tehát Krisztus semmi új tant föl nem állított, a' zsidó vallás' tanaihoz kell a' híveknek ragaszkodniok, a' szombatot és más zsidó innepeket megszentelniök, 's általán az ótörvény' parancsait tűzniök magok elébe; a' minthogy codexünkben 31 hymnus szombatnapra, 5 újhold' innepére, 11 a' paszcha vagy peszach és pogácsás innepre, a' többi 32 pedig sátoros, újév, ötvendik nap, zsengés-, öszvegyűj-tés-, szedővedő- és más zsidó innepekre van készítve, végül néhány kiválólag oktató 's polemicus tartalmuakkal vegyűlten. Az újszövet-ségi sz. írásból ezen tanok ellen gördíthető nehézségeket röviden azzal metszik ketté szombatosink, hogy az apostolok' írási mélységes értelműek 's így könnyen félre magyaráztatnak; mi kikerülhető, ha mindazokat Krisztus' fentartott saját tanításaira, ezeket ismét Mózes' törvényére, mint fidei normára viszonyítjuk. A' mi különösen az erkölcsiséget illeti, az ugyanaz maradt, a' mi volt eleitől fogva, — a' szertartások' dolgában pedig a' melly ujitások történtek, azok vi-lágosan emberi találmányok.

„Nem hallotta egy szent is soha bibliából
Karácsony avagy pünköst, husvét' tartásából,
Nagy sok többekkel együtt kik jöttek pápátul,
Hogy ígértetett volna áldomás az Úrtól.“

ismét: „Ez emlékezetes szent innep (szombat) ekképen

Mind tereméstől fogva
Kele előbb-előbb, és mind zsidó, pogány
Nagy becsületben tartá;
De csak ím az minap, hogy nagy Constantinus
Vala Császár Rómában,
Letétetvén néppel az Sylvester pápa
Tünteté *vasárnap*á.“

ismét: „Ez nevezetes napot minden úgy becsülje,
Mint kiszent Atyánk myet (művét) tartja pecsételve,
Ki helyében *vasárnap* csak ez minap kele.“

ismét: „Új esztendőt az nagy Úrnak ki szentel igazán,
Tisri hónap törvény szerint tartja első napján,
Hátravetvén *küskarácsonyt*, mert pápa-találmány.“

ismét : „Ki nem látta ezt , hogy Biblia kívül
Holmi *innepalj* jött ki olasz közől,
Maga (noha) Rómában Isten törvényéről
Pápázás között szép bizonyság fennül.

Kérdjék rá pápást , nagy-szépen megvallja,
Hogy ő *innepét* nem a' nagy Úr hagyta,
Hanem római pápák alkotmánya ;
De zsidó törvényt Istenének mondja.

Tagadatlanul ezt is ő megvallja,
Peszah *innepét* ugymint Isten hagyta,
Ő is tartotta. De azt Victor pápa
Zsidót megúnván más nyelvbe csapatta.

Ez rút változás lön akkor Rómában,
Hogy Commodus lön olaszok urává,
Eszkendőszámot Krisztusról számozva
Írtak hetvenben száz-felet akkorban.

Illy nyilván értvén mi hívek ezeket
Vessük el tőlünk olasz *innepeket*,
Zsidóval együtt féljük Istenünket,
Hagyjuk Victornak ő *húsvét* *innepét*.“

Ezekből látnivaló , hogy valamint a' keresztyén *innepek*' megvetésével szombatosink nagyon igazán vádoltatnak , úgy Geleji Katona' előadását az újszövetség fölöli tanjaikról csak bizonyos megszorítással kell értenünk ; mert a' tiszteletteljes hivatkozások az újszövetségi könyvekre 's azoknak szerzőivel sűrű bizonyítások, kiket *codexünk* mindenütt szenteknek nevez , épen nem azt mutatják, mintha az újszövetségen teljességgel kiadtak volna , csupán a' név' helytelenségét vitatták ; — hogy azonban az újszövetséget az ónak függelékül rendelték alá, az világosan kijő. Szintén megrovandó ábrándjaik közé tartozott a' *chiliasmus* is, de nem ama' vastagabb, melly testi gyönyöröket , hanem a' mérséklettebb , melly szellemi boldoglélet ígérő. Sőt úgy látszik , hogy kelendő volt nálok az *apocatasistisról* hiedelem is , mire a' *codex*' némelly helyei utalnak , mint :

„Péter Apostol ezt megmutatja
Nagy-szép világosan,
Szükség egekben Krisztusnak lenni
Mig ideje eljő.
Hogy *mindeneket ő megújítson*,
Helyére állasson.
Akkoron bírja a' Dávid' székit
A' Jákob' házában,
És uralkodik minden hívekkel
Az új szövetségben,
Lélekből álló nagy-dicsőséges
Mennyei országban.“

's ez az , mire főleg Geleji Katona' szavai czélzanak , miszerint elméjökben néminemű csodás phantasiákat és opiniókat foveáltak,

forraltak. Péchy Simon — versfőiben nevét viselő — egyik darabja is egyenesen Chiliasticus hymnus, még pedig elég csinos szerkezetű, következő folyvást előforduló meginyekkel (refrain):

„Bocsásd el szent Ur Messiásodat
Néped' váltságára“

és:

„Jöj el Messiah! Úr' hagyásáért,
hagyd örüljön lelkünk.“

Nem áll ellenben azon vád, mintha sem mennyországot sem poklot nem hittek volna; mire elég legyen codexünk' legutolsó lapjáról e' pár sort idézni:

„A' mi halálunk után,
Melly igen közel vagyon,
E' két dolog forog csak elő:
Az egyiknek a' vége
Örök élet, boldogság,
Örökkévaló gyönyörűség,
Másiknak veszedelem,
Végzetlen kárhozat,
Mind testi és lelki gyötrellem.“

Föltétele pedig a' halál utáni állapotnak sem praedestinatio, sem Krisztus' elégtéte, hanem egyszerűen a' törvénynek megtartása vagy megrontása, mely hitczikk a' szombatost a' keresztyén felekezetektől, látnivaló, messze távolítja. Ellátta ugyan szerintök is kinekinek halálutáni sorsát Isten, de teljesen szabad akaratára hagyván az embert, ovakodott, hogy „oka ne legyen annak, ki magát elveszti.“ Mivel azonban nincs senki, ki a' törvényt úgy, mint Isten' szentsége kívánja, megtarthatná, és így kárhozatot nem érdemlenc: rendelte Isten a' *megtérést*, mellynél fogva a' bűnös menedéket talál Isten' kegyelmében ha bűnét megbánja és abba vissza többé nem esik, — mit codexünk ekkép fejez ki: „*Teremté Isten gyarlóságunk' orvoslására a' penitentsziát, hogy a' kit a' törvény megölne, a' kegyelem ingyen idvezítse.*“ — mely tannak nagy egyszerűsége nem csoda ha követőket talált.

Mennyiben van igaza Katonának, midőn a' szombatosoknak eledelválogatást s környülméletkedést tulajdonít? bajos meghatározni. Codexünk' hallgatása tán csonkaságára rovandó. Meg vagyok azonban győződve, hogy midőn codexünk' meglevő részeiben a' külső tisztaság is a' belső mellett kiemelőleg sürgettetik, egy helyen pedig minden további fölvilágosítás nélkül ugyan, de mégis valósággal a' *megáldott étel ital' javának választásáról* tétetik említés: nyomai ezek a' tiszta és tisztátalan állatokbóli eledelek' megkülönböztetésének; az pedig hihetlen, hogy midőn a' zsidó törvény' *minden pontjainak* szoros megtartása kivétel nélkül minden nyomon olly hathatósan köttetik a' hívek' szívére, mint sarkpont, mely kö-

rül az egész idvesség' dolga megfordul: hogy mondom az ótörvénynek illy szigorú sürgetése mellett épen az ószövegség' őspeesete, a' *környülméletkedés* szenvedne kivételt; annyival inkább, mivel testvére a' pascha és kovásztalan a' maga egész zsidó teljességében meghagyatik, 's mi több, épen a' pascha' alkalmával hivatkozás történik a' *Praesterian* nemzetségre, melly alatt mást nem érthetnek, mint a' mesés Prieszter János vagy János pap' országának lakóit, kik felől már Kalotaszegi Valkaink így énekel 1573-ban:

„Nálok zsidó törvény nincs feledetben,
Mert vannak a' környülméletkedésben“

hozzátevén, hogy e' szertartás a' nőnemre is kiterjesztetett:

„Csoda dolga Abyssenus nemzetnek,
Környülmélettetése asszonynépeknek,
Nem adhatunk nevezetet most ennek.“

Tény az is, hogy már a' Socin felekezetű papok az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevébeni keresztség helyett sok helyeken Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének nevében vitték azt végbe, vagy egészen is elhanyaglották, úgy hogy az akkori státusvallás kénytelen volt keresztelésőket sok ideig ellenörködés alá venni; melly nyomban hogy a' zsidózók egy lépéssel tovább ne mentek volna, képzelni sem lehet. Másfelől meg kell vallanom, mikép a' szombatok' töredékesen szétszórt mai maradványai — mert léteznek — a' környülméletkedést csakugyan nem gyakorolják.

Erkölcstudományukat a' mi illeti: ez, a' Krisztus' fenséges tanjai által megihlett zsidó erkölcstan, codexünk után ítélve egyike a' legtisztábbaknak, mellyben a' zsidó önzés a' keresztyén szeretet 's alázattal mérsékeltek; keménynyakuság 's kevélység ha dogmáikban bár, de moráljokban nem mutatkozik; adakozás, ember-szeretet, szelidség, még az oktan állatok iránti kiméletesség is szüntelen sürgettetik; 's mi lehet annál nemesb, mit a' Megváltó után codexünk is tanít:

„Könyörögjünk azért
Tiszta buzgó szívből
Azokért, kik üldöznek.“

mi lehet megfelelőbb amaz, életbölcseiséget szívjóssággal párosító Krisztusi szabálynak, mellyben kigyókként okosak 's galambokként szelídek lenni parancsoltatunk, mint a' mit imez sorok lehelnek:

„Mindenben eszes szavu,
Telepedett elméjü,
Légy nyájas, szép, könnyü erkölcsü.

Felette emberséges,
Beszéded mértékletes,
Igen józan, szelid és csendcs.“

Péchy Simon' mívelt erkölcsseinek igaz tüköre! ki bár a' fejedelmi termék' sikos padozatján utóbb eliszamlással vádoltatik is, de eredetileg magától Kemény Jánostól, ki őt vénségében személyesen ismerte, mint igen mívelt lelkű, nemes viseletű férfi dicsértetik, 's ellenképül állítatik fel Rákóczi' szennyos lelkű, zsugori, a' szegények' megnyomorításában mesterkedő cancellárja Kassai István mellett: „de ez bezeg — így szól Kemény, — nem vala ehhez hasonló sordidus ember, hanem úri viselésnek módjában volt mindenekben.“

Hagyd zárjam be hosszas előadásomat azon megjegyzéssel, hogy szombatosink' codexében semmi kifejezett vonatkozást nemzeti öntudatra, önérzetre 's haza iránti rokonszenvre, nem találtam. Az ő szemeik inkább egy képzetes haza felé, a' szentek' laka Jeruzsálem felé vagnak irányozva, 's a' Messiás' országa' eljövelele utáni túlnyomó esengés feledteteli velök a' földi hazának emberien édes kötelekeit; — mi is természetes kifolyása szintűgy érintett tanaiknak, nevezetesen évezredelmi reményeiknek, mint azon szomorú nyomatásnak, melyet honukban a' türelmetlenség 's üldöztetés' lelkétől kiállaniok kellett. Kopár szirt legyen bár Ithacaként, legyen földult rom a' hon, mint Chiosz a' szabadságháborúban, vagy Hunnia a' saját 's mohácsi napok után: magzatinak lángoló szerelme fogja azt ölelni, 's a' szirtet gazdag viránynyal, a' romokat életdús telepekkel hinteni el; de honnan fagyasztó szellő leng a' szellem' virágaira, honnan durva kezek öldökölve sujtnak a' lélek' szabadságára, legyen bár a' kerek föld' legfényesb álladalma, hideg idegenségnél egyebet táplálni nem képes, 's az elfordult szívek, mintsem hozzá hajlanának, szombatosinkként *csodás phantasiákat foveálva*, vágyaikat, szerelmöket tűnékeny ábrándképek felé tékozolni készebbek. Talán, ha szabad vallásgyakorlatuk biztosították, talán ha az erdélyi rendek' 's országos törvények' mostohaságát folyvást keserűn tapasztalni nem kénytetének: kifejlett volna keblökben, 's átfolyt volna hit- és erkölcstanuk' alkotmányába, tisztítólag 's nemesítőleg, minden varázsa azon imádandó szent eszmének, melyet mi érzünk 's értünk e' szó alatt: *h o n s z e r e l e m*.

— Ezen előadáshoz az *elnök* Ö Exja azt adta hozzá, hogy szombatosok mind maig léteznek Erdély' több helységeiben Maros és Udvarhely székek' határain. Külsőkép minden helységben a' divatozó vallási felekezethez tartoznak, és így részint r.-catholicusok, részint reformatusok, részint unitariusok: azonban a' szombatot szorosán megtartják, akkor nem dolgoznak, sertést nem tartanak, azal nem foglalkodnak, zárt ajtóknál tartanak isteni tiszteletet, melyről azonban semmi részletet nem lehet megtudni, olly titokban tartják azt. A' mult század' lefolyta alatt több ízben történt ellenök panasza a' kormányseknél. Az approbatális törvény' értelmében keményen fogatott a' dolog, 's így különböző üldözéseknek voltak kitéve: nagyobb részt szabad székelv létök daczára szombaton köz munkára

hajtattak, sertések mellé tétettek, börtönöztettek, kínoztattak: de mind ez nem használt semmit. Mintegy négy öt évvel ez előtt a' római cath. püspök újabb panaszt tett miattok, előadván hogy még most is mind folytatják előbbi tévelygéseiket, őket az approbatális törvények' értelmében vallásuk' elhagyására szoríttatni kérvén. A' kormányzék jónak látta a' püspöknek visszaírni, úgy a' reformatus és unitarius püspököknek is meghagyni, hogy őket mint külsőkép úgy is híveiket, a' keresztyén vallás' szorgalmatos tanítása által ügyekezzenek tévelygéseikről meggyőzni, akármi keményebb fellépés a' polgári hatóság' részéről az újabb kor' szelídebb szellemével össze nem férvén.

KIS GYÜLÉS, SEPT. 14. 1850.

A' philosophiai és társadalmi osztályok' részére.

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból Döbrentei, Horváth, Kállay, Szász, Szontagh rr. tt. — Eövi Illés Pál, Karvassy, Lukács, Pauler, Purgstaller, Szécsy, Szőnyi lev. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Agoston tt. — Bajza, Balogh, Erdy, Jerney, rr. tt. — Karácson, Lugossy, Reguly, Repicky, Tasner, Walther lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

TOLDY FERENCZ titoknok

a' következő életrajz' olvasásával nyitotta meg az ülést:

Tisztelt Academia! Dohovics Vazul néhai társunk megérdemi, hogy nevét kegyelettel említsük halottaink között. Ő azon nép' fia, melly nemzetünkkel közel ezer év előtt együtt hódított magának hazát a' Kárpatokon innen, 's bár eredet, nyelv és vallásban töle különböző, leghívebb társunk volt jó és rossz napjainkban, míg szíve' saját ösztönét, kényszer és csábtól menten, követhette. Dohovics is orosz volt a' magán élet és egyháza' körében; de magyar mint e' honnak fia, mint tudós, és mint író. A' mit élte' folyásáról mondhatok, im ezekből áll: kevésből ha változatosságban keressük érdekét, sokból ha munkásságban.

Dohovics Ötvösfalván született Marmarosban, Huszt mellett, martius' első napjaiban, 1783., hol szülei mint becsületes földművelők laktak. Oroszúl olvasni írni otthon tanulván meg, már tizenhárom éves volt, mikor Huszton magyar osztályt kezde járni; innen a' szigeti középtanodába küldetett, mellynek elvégzése után a' bölcsészeti folyamat Váradon, a' hittudományit Nagyszombatban és Ungvárt fejezván be, 1811-ben áldorrá szenteltetett fel, 's Dolhán kezdette meg lelkipásztori hivatalát, mellyhez már három évvel utóbb az alesperesti hivatal járult. Onnan 1814-ben Lucskára, 1828-ban Munkácsra, végre Husztra tétetett által, hol mult évi decemberhó' 13-kán, egyheti betegeskedés után a' sárgakór vetett véget munkás életének, élte' hatvannyolczadik évében.

Egyházi hivatását oly buzgósággal és maga odaadásával töltötte be Dohovics, hogy idejének csak kisebb részét fordíthatta más iránybani önmivelésére és szellemi munkásságra. Első dolgozatai, mint az elevebb elméké rendszerint, költőiek voltak, magyar, deák, orosz nyelven; de a' Camoenák a' philosophia' komoly istennője elől csakhamar kényszerültek hátrálni. A' tanodai előadások gerjeszték fel ez irányát, de őt ki nem elégíthették; az új kor' nagy bölcsészeihez közvetlen akart vala folyamodni, de itt a' német nyelv' nem tudása szolgált akadályaul. Fáradhatatlan volt tehát e' hiány' pótlásában, és nem sokára Kant, majd Fichte és Schelling levének bálványai — mint maga fejezi magát ki önéletrajzában: de vég megnyugvást azokban sem talált. Dohovics önálló gondolkodó volt, és éveken keresztül építgete egy új rendszer' alkotmányán, melynek az emberi ész' természete felőli vizsgálódást veté alapul — de bé azt, fájdalom! nem végezhetette. Említém hivatalát, mely mennyire foglalta el őt, bizonyítják hívei, bizonyítja a' tanügy, melyre befolyt, a' három egyház, a' lelkészi épületek és kertek, melyeknek nagy részt teremtőjök volt, bizonyítják számos kötetekre terjedő, bár nyomatlan, szent beszédei; említeném kell a' családtyát is, ki gyermekei' fölnevelésének szentelte nagy részét szabad óráinak. Ezekhez járult azon szellemi elszigeteltség, külső fölgerjesztetés', eszmesurlódás és eszmezsere' hiánya, mely nélkül oly nehéz a' tudományban újat és nagyot alkotni. Ekkép befejezetlen maradt a' nehéz, a' mély, a' terjedelmes munka, melynek eredménye egy saját rendszer leendett. Philosophiai kéziratai, részint stúdiumok, részint elődolgozatok, közel harmincz számmal, bizonyítják milly készüllettel járult ő választott szentelyéhez; ott vannak deák munkái: *Investigatio in naturam animae rationalis*, két kötetben; *De homine qua ente rationali* két kötetben; ott észjoga, ott terjedelmes lélektani és somatologiai stúdiumai: de a' célba vett alkotmány nem létesült. A' mit töle nyomtatásban és magyar nyelven olvasunk: *A' világ' alkotmányáról egy lépéssel feljebb mint Descartes és Newton*; *Az egész látható világ' rendje*, stb, csak egyes kövecskéi rendszerének. De mind ezek, mind természettani értekezései a' Felső Magyarországi Minervában és a' Tud. Gyűjteményben az önálló gondolkodóról tesznek tanuságot. Mellőzöm néprajzi, gazdasági, szépiészeti, részint kinyomult, munkáit, és csak philosophiai műszo-tárunkhoz ismételve nyújtotta bő adalékjait, úgy a' nagy szótárunk' részére készült orosz és magyar közös szók' gyűjteményét említem fel, melyekkel mint tagja e' nemzeti akademiának segíté ezt hazafiúi készséggel. És ezek' emlegetése után szálljon ügyfeli áldásunk a' sokat tett és fáradott férfiú' nevére; és a' magyarok' Istene adjon neki, ha még lehet, követőket azon pályán, melyen e' becsületes orosz magyar negyven éven át buzgón járdalt!

— Ez után

SZÁSZ KÁROLY rt.

az erdélyi magyar és székely perfolyámat ismertető értekezést olvasott.

— Ezt követte

SZONTAGH GUSZTÁV rt.

előadása az egyoldalú realismusról tudományban, és életben.

Múltkori előadásomban *), így kezdé, kitüntetém a' félszeg idealismus' fonákságait: elmondám, mikép szellemünk egyoldalú, csupán a' lelket képező nevelés és oktatás által kora gyermekségünk óta ferde eszményi irányt nyer, mellybe később, kilépve az iskolából, a' nemzet' épen legműveltebb tagjainak nagy része, a' munkafelosztási elv által kizárva a' gyakorlati életből és szobába bűvölve, magányban, és tapasztalás' hiányában, annyira belé rögzik, hogy szinte második természetévé válik, úgy hogy ezen áldozatai az újabb polgárisodásnak, a' tárgyvilágos világtól egészen elszakadnak, világszemléletök merő alanyivá válik, 's összes munkásságok végre a' helyett hogy tárgyból 's a' valóságból indulna ki, elméletileg az elvont fogalmak' valótlan világába merül, gyakorlatilag pedig az ábránd' minden lehetetlenségeit hajhászsa. És e' fonákságok ellen, mondám, meg nem óv sem széles tudomány sem tiszta akarat, de még lángész sem, csak visszatérés a' tárgyvilágos valósághoz, a' tapasztaláshoz, csak ember-és világisméret.

Legmélyebb okát ezen szomorú tüneménynek szellemünk' *eredeti dualismusában* hittem feltalálhatni. Minden munkásságunk *tárgyból* indul ki, és *szellemünk* által létesül. Ezek, a' tárgy és a' szellem, nélkülözhetlen, *egymást ki nem pótolható tényezői minden munkásságunknak*. Tárgy nélkül nem gondolkozhatunk, nem képzelhetünk, nem cselekedhetünk, mert nem volna mit gondolnunk, képzelniünk és cselekedniünk; szellem nélkül pedig nem volna, ki gondolkodhatnék, képzelegethetne, cselekedhetnék. És mivel szellemünk teremtmény erővel nem bír, 's a' tárgy mindig a' gondolatban, képzeletben és vágyon *kívül* van; vele annyira soha sem egyesülhet, hogy ugyanaz lehetne. Innen következik:

Először: hogy minden szabályszerinti munkásságunknak tárgyból, azaz a' valóságból vagy tapasztalásból kell kiindulnia, elméletileg azt szellemünk által *magyarázva*, gyakorlatilag szándékunk' sikerét a' *fenforgó körülményekhez* alkalmazva.

Másodszor: Ha pedig főnák nevelés, oktatás és életmód által elferdítve és szobai életre kárhoztatva, könyveink közt szemlélet és tapasztalás' hiányában, *productív tehetségeink túlnyomólag fejlődnek* ki, mivel csak ezek foglaltatnak el; akkor a' reflexio, szertelenségében, nem elégszik meg többé a' szemlélés által nyert tárgyak' magyarázatával, hanem eszméből indul ki, a' priori, elvont fogalmak által szerkeszteni törekedvén a' valóságot (Wirklichkeit);

*) L. a' julius' 6-dikai ülést.

a' productív képzelődés, nem használja többé a' reproductív képzelődéstől nyert tárgylagos anyagot, hanem képzelgése álmképeit tünteti elő a' művészetben; a' gyakorlati életben pedig a' határtalan érzemények, képzelődések és vágyak nem engedik, hogy szándékainkat állásunkhoz 's a' fenforgó viszonyokhoz mérjük, hanem ábrándtól elkapatva, annak légvárát sikeretlenül törekszünk a' valóságra ráerőltetni. Hogy ezen egészen fonák eljárás mellett munkásságunk minden tudomány, lángész és tiszta akarat mellett sem viheti előbbre a' tárgylagos igazság, szépség és emberi jólét' országát, hanem csak valótlan képzelgéseket szül és sikeretlen, minden vállalatokat megbuktató munkában fáradoz, onnan kétségtelen, mivel munkásságunk' alapos tényezője, a' szellem, magára hagyatva, soha sem pótolhatja ki a' tárgylagost, a' tapasztalást a' valóság' ismertetét, és pedig mint mondtam azért, mert a' gondolat sem nem teremtheti a' tárgyat, sem a' tárgy vele ugyanaz nem lehet.

Tisztelt társaim! Múltkori előadásomkor ezeket magyaráztam bővebben, 's itt most ismételni szükségtelennek nem tartám, mivel általában fontosak, különösen pedig mireánk philosophusokra nézve, legkülönösebben pedig napjainkban, midőn egy nagy eszmékből kiindult mozgalom szemünk előtt leperdült; mert, mi tagadás benne, mi mindnyájan, kisebb nagyobb mértékben, szobaülők vagyunk; de a' mellett philosophusok, kiknek tisztók az egyoldalú életmódból szükségkép felmerülő fonákságokat is ismerni 's az e' kűtföből eredő tévelygések ellen rézszen állni, nemzetünknek pedig fő feladata mostanában, fiataalkori ábrándjaiból kijózanodva, férfias gyakorlati észre ébredni hasznára fordítva a' sajnós tapasztalást 's életrealitását bizonyítva. De ha ezeket elmondani szükségesnek tartám, épen olly szükségesnek véltem egyszersmind kétségtelenné tenni tisztelt társaimat az iránt, mikép azért, hogy az egyoldalú idealismus' fonákságai ellen csatáztam, megrögzött realistának nem akarnék tartatni. Mert mi a' realismus idealismus nélkül? Szigorúan véve tárgy, melyet senki nem magyaráz, senki nem használ. Illy értelemben azonban, mondani fogjátok, a' realismus nem vétetik; 's ez áll, mert így a' realismus rendszer nem lehetne. A' realismus tehát a' tárgyakat igen is magyarázza, de nem elegendőleg, nem addig míg szellemünk által magyarázhatók, tehát megelégedvén a' közvetlen tapasztalással, mi lelketlenség, mert ez után tudományt nem lehet szerezni, hanem csak úgy, ha a' reflexio a' szemlélés által nyert ismeret' anyagát addig fejti, míg fejthető, miben azután az idealismus, határtalansága' következésében, abban veti el a' sulykot, hogy *azon-tul* is fejti, képzelgéseit álmképeivel betöltvén a' terra incognitát. A' realista tehát elméletileg épen *nem a' tudomány*, a' felsőbb műveltség' embere, úgy mint gyakorlatilag *nem a' haladásé*. Ha a' tárgylagos világba belé rögzünk, ha tovább nem pillantunk, önmagunkon 's körülményeinken kívül: szükségkép a' *szokás* és *slendrián*'

embereivé válunk, sőt illy szűk körben megdermedvén, lehetetlen hogy bennünk a' rang- és kaszta-szellem ki ne fejlődjék. A' katona így szűkkeblű elfogultságában zsoldossá válik, a' pap a' világot mystificáló hierarchává, a' nemes aristocratává, a' tisztviselő a' status quo-t makacsúl fentartani törekvő bureaucratává. — Mind ezekbe, igaz, az önzés is be szokott folyni: de alapja az egyoldalú realisticai világszemlélet 's az abba való belérögzés. A' szélsőségek érintkeznek; némileg az idealista is illyen eszmei körébe belérögzött 's belőle kibújni nem tudó szegény. És ez szintűgy reáillik az eszményi philosophusra, mint az eszményi politicusra. A' német speculatív philosoph elvont fogalmait, azaz képzelgéseit szintűgy rá igyekszik tolni a' valóságra, mint a' forradalom előtt 's annak folytatában a' legszélsőbb magyar politicai párt a' maga ábrándjait a' társadalomra; 's én valóban nem kétlem, hogy Fichte vagy Hegel, időnkbe 's hazánkba áthelyezve, teljesen egyenlő vég sikerrel pótolhatták volna ki híres országos kormányzónkat.

A' realistának belerögzése az anyagi valóságba abban is kitűnő, hogy ha csak ugyan tudományos magyarázatra főlemelkedik, mindent csak egy, azaz anyagi oldalról magyaráz, az emberi ismeretek két kútfeje helyett csak az *egyikből* meritvén. Hogy magyarázata ez oknál fogva épen olly felszeg mint az idealismusé, melly hasonló de ellenkező hibába esik, itt felesleges bizonyítanom; említést azonban érdemel azon körülmény, miszerint itt is a' szélsőségek érintkeznek, 's a' philosophiai eredmény a' materialismusnál szintaz, mi Hegel' általános idealismusánál, csak a' színezet különböző, mert a' kiinduláspontok különbözők. A' *système de la nature* szerint ég és föld közt nem létezik más mint az anyagi mindenség; ez örök 's minden a' mi benne van, az anyag' kényszerűségének alá van vetve; nem létezik tehát isten, szabad akarat, öröklét. Hegel szerint, minden a' mi létezik, mindenisten, ez örök 's isteni kényszerűségének alá van vetve ég és föld. Van-e tehát isten, öröklét és szabad akarat kereszttyén értelemben? Nincs; mert a' mindenisten csak emberben ébredvén öntudatra, nem más a' materialismus' anyagi mindenségénél, 's e' mindenisten' örökléte 's isteni kényszerűsége szintűgy megsemmisíti az emberi szellem' halhatatlanságát és szabad akaratát, mint a' materialismus' anyagi örökléte és kényszerűsége.

Legyen ez, tisztelt társaim, ez egyszer elég. Az idealismus ellen sokszor csatáztam irataimban, még többször életben és társas körben, mert az idealistákkal lehet beszélni: ők lelkes, tudományos 's többnyire a' legtisztább akaratú emberek. Többé ezt is alig teszem. Megvizsgáltam meggyőződésök' alapját, 's most tudom, hogy velem hasonló nézetben nem lehetnek 's meggyőződéseiket olly könnyen nem is változtathatják. A' realistákkal ellenben életemben igen keveset feleseltem, mert restelltem eszmeürességöket, 's mert valóban kár is velök vitatkozni. A' jelen világ már okosabb náluknál. Ez ok-

nálfogva most is a' realismus' előadásában rövid valék. A' tanulság pedig, melly mindkét rendű előadásomból elvonható, az: *kerüljük a' félszezséget*, tudományban, művészetben, életben; mert a' félszegek a' polgárisodott világ' valódi barbárjai.

— Következett a' titoknok által felolvasva

HETÉNYI János rt.

értekezése: *Gróf Széchenyi István mint nemzeti nagy nevű bölcselőnk' jellemzése*, melly egész terjedelmében így hangzott.

Szívünk' mélyéből érezzük mindnyájan, Tek, Társaság! mi fényes napunk, mi tündöklő vezéresillagunk sötétült el, egy idő óta, gróf Széchenyi Istvánban: a' ki valaha nemzeti becséről elfelejtkezett hazánkat olly hatalmasan fölemelte, eredeti irataival e' hon' minden ereibe életerőt lövellett, és a' polgári nyilvános életet olly dicsően elkezdette. Élte' aranykorában minket a' pusztában vezérlő Jóbáb vala ő, kihez az Ízrael' fiaival méltán sóhajtunk még ma is ekképen: „Miért hagysz el minket, Jóbáb? te tudád, merre kell mennünk e' pusztában.“

Egy alvó nemzet' fölserkentésére, és a' nemzeti dicsőség' ösvényén vezetésére olly roppant észérő, olly magasan feldobogó szív, és olly gyakorlati bölcselés kívántatik, minőt nem minden században hoz elő a' takaré' törvényét követő természet: és kétségkívül a' bölcselők' Pantheonában nem mást, hanem az ilyeneket illeti az első hely, ezek bizonynyal a' philosophusok' egének első nagyságu csillagai.

A' hellenek, kik közt születék a' rendszeres bölcselés, legelső bölcselőiket, a' nemzeti életrendszer' alkotóiban, a' törvényhozókban, tisztelék; és valóban boldog is a' nép, mellynek életirányt nem az avúlt szokás és hagyomány, hanem a' kiképzett elméjű, saját nemzetöket és más mivelt népeket mélyen ismerő bölcsek adnak. Illyen vala Solon, kit Görögthon nem azért számlált fő bölcsei közé, hogy elméleti fölséges rendszert alapított, hanem azért, hogy egy aljasodni kezdő, különben még szabad nemzet' életének olly alakzatot adni bírt, mellyről később Pericles elmondá, hogy: „Athenae, Hellasznak tanítója, népe pedig olly kitűnő, hogy mind az élők, mind az utódoktól csodálatni fog.“

Mindenki elismeri, szép, igen szép, szellemi szárnyakon föl-emelkedni az emberész' Olympusára, és innen másoknak is fölséges kilátást mutatni, az emberiség' legmagasb tárgyainak, eszméinek, sőt eszményeinek felfogására; miket a' nép' nagy tömegének, csupán a' kétes hagyomány' festett üvegén át lehet szemlélni; szép, igen-szép, hőiesen megvíni a' balvélemény' hydráival, az egek' várát ostromló babona' szörnyeivel; szép, a' természet' bámulandó rendszerét, nem a' babona, hanem a' tudomány' szempontjából fölfogatni, miként tőnek Thales, és Anaxagoras; végül, szép az erényt, és jo-

got szellemi fenségében megmutatni, és azt, mikép töri szét mindkettő, mintegy isteni hatalommal, egyénben úgy, mint nemzetben átkos sorsa bilincseit: — de ne feledjük, hogy van még ennél szebb koszorúja, hervadatlanabb pályája is a' bölcselőnek. Mert bár nem kis érdem az is, ha kinek lángelméje és bölcsesége főleg a' tanításban, és a' szavakban csillog; nem kis érdem, ha bír nagyszerű élet-ideálokat alkotni, bír élni tanítani, és kiképezni jeles ifjakat akár az Academus' ligetei között, akár az oszlopcsarnok' boltjai alatt, akár a' gargettusi bölcs' kertje' árnyékában; ez, úgy véljük, inkább gyönyörrel, mint fáradalommal járó munka. De már egy egész élő nemzetet felkarolni, ennek szellemi betegségét kitanúlni, ez ellen a' gyógyszereket ügyesen megválasztani, e' kényes működésben kímélettel, és gyöngédséggel járni el, elkezdve a' paloták' urain, és végezve a' kunyhók' daróc-fedte lakóin: szóval, milliókat az álmokórságból kigyógyítani, és prometheusi ügyességgel, minden szépre, nemesre, és dicsőre föllelkesíteni: ez az, mi nem csak hajdan oltárt és templomot érdemlett, hanem még ma is a' hálás és boldogabb nemzeteknél, ércz szobrokat biztosít.

Amde nem így gondolkozik legnagyobb embereiről az aljas néptömeg, melly magában Athenaeben iszonyú és soha le nem mosható vétket követett el a' philosophia ellen, száműzve Anaxagorast, és méreggel itatva a' nagy Socratest: kinek aztán utóbb mégis szobrot emelt, és oltárt épített. A' kelet' népe honunkban is lelépteté dicsősége' trónjáról egykori imádott vezérét, és még ma is ekkép szólana: „Érczszobor és gránit oszlop, Hunniában, Széchenyinek? hol van álmokép, hol van ábránd, hol ellenmondás, ha ez nem az? Ott, hol a' honszerző Árpádnak, a' hazamegmentő Hunyadiaknak sincs, külérzékeinkhez szóló emléke: hogyan létezhetnék ilyesmi Széchenyi' számára? hiszen meghalni, és ugyan csak meg kell halnia embernek, hogy az örök dicsőségre feltámadhasson: aztán, a' kit isteníteni akarunk, azt igen közelről megnézni nem jó; mert a' közeledés mint egy nagyító, a' sina tűn is göröngyöt mutat.“

Hagyjuk tehát a' népet: és magyar bölcselőinknek általunk már építeni kezdett Pantheonában, mellyben Horváth Ádám és János, Apáczai, Makó, és Imre, mint bölcselők fénylenek, említett nemzeti Solonunknak és Medicisünknek, emeljünk emléket mí addig, míg a' méltányosb maradék őt feltördelt sírjából kiemelvén, úgy mutatandja be az utókornak, mint nemzetünk' életében korszakot képezett férfiút, mint legszerencsésb *nemzetképzőt*, sőt mint *látnokot*.

Igen: mint látnokot, Tek. Társaság! Széchenyi István, kinek nevét a' magyar mindenkor tisztelettel, 's hálával említeni, oly ritka tünemény vala honunk' egén, kihez hasonlókat, kelet' népei között, csupán a' héberek' története mutathat fel látnokaiban, kik e' nemzetnek bölcssei, képzői, és még ma is dicső fénynyel övedzett csilagai voltak. Ernyedetlen hazaszeretetet lelkesíté a' héber látnokokat,

észfenség tündöklött rajtok, kik még a' mennyből alászállt vallást is tisztogatni, és mint Ézsaiás tön, a' józan észszel öszhangzásba hozni el nem mulaták. Szigorú szemlét tartának nemzetökön, királytól a' legalsóbb néposztályig, főpaptól a' levitáig, és, mi több, kikiáltva vérök' romlásnak indulását, három ezer évvel ez előtt, bámulatosan megjósálák azt, hogy ez elfajúlt nemzet meg nem hal ugyan, hanem szétszóratik a' világ' minden részeiben élő nemzetek közé; melly jóslat, mindnyájunk szeme' láttára, még ma is pontosan beteljesedék.

Széchenyit tehát én az eredeti, mintegy mennyei ihletéssel teljes, és fensőbb erőkkel nagy mértékben megáldott bölcselőkhez számlálom. Ő az élet', a' tett', a' kivitel' embere volt; és azzal tarta, hogy az elméletek hamar megöszülnek, ha csak az élet' kertjébe nem ültettetnek, itt arany gyümölcsöt termendők. Ő vala első, ki a' bölcséletet élettudománynak nevezé, és e' szót: philosophia, *bölcs-élet* által akará magyarosítani; ellenben az iskolai philosophiára keveset adott. Ő tehát világbölcseleti rendszert nem készített: illyet írni esze' ágában sem volt; a' szabad és szabadtalan lények' vég okait soha sem fürkészte; az ész-, isme- és erkölcsan' vég elveit nem vizsgálta, és írmodora is, melly kitérő, áradozó, eleinte geniális és mulattató, később csipkedő, és így hatást gyöngítő vala, a' philosophiai, kristálytisztá, szabatos, és félreérthetlen előadásra éppen nem vala minősítve. Szóval, ő európai és tudományos értelemben vett bölcselő nem volt.

És mégis, akár feddellen életét vizsgáljuk, akár jeles elméműveiben rejlő elveit tekintjük, akár nemzeti élettervét szemléljük, olly philosophusi felfogásokra, eszmékre, sőt eszményekre találunk, ezek közt olly pár nélküli öszhangzásra, tanoknak az érzelmekkel, ezeknek a' tettekkel olly dicső harmoniájára ismerünk, hogy őt e' szempontból tekintve, előtte háttérbe vonólnak az elhíresztelt világbölcselek is, és ollyanokká lesznek, mint a' Parnassus' tövében hivalkodó, és verselő költők, azokhoz, kikről Horác ekkép szól:

Ingenium queis magnum, et mens diviniior, atque os
Magna sonaturum, des *nominis* huius honorem.

Hogy Széchenyit, mint bölcselőt igazán megítélhessük, arra tudnunk kell, hogy az iskolai bölcselés, melly szereti magát világphilosophiának tekintetni, korunkban, főleg a' németeknél nagyon háttérbe tolá a' nemzeti bölcselést. Nálunk is, miként az elhunyt derék *Schedius'* egykori nyilatkozatából kitetszik *), nincs helyes fogalom arról, mi a' *világi*, mi a' *nemzeti philosophia*. Sokan ezeket egymástól elválasztják, és ez utolsót még philosophiának sem ismerik el; úgy ítélve, hogy az igaz bölcseletnek tisztának kell lenni a' hely' és kor' mocskaitól. Ámde, éppen ezen bonczolgatás, elemzés,

*) L. Acad. Értesítő. 1847., jun. 14.

és taglalás által teszszük sikertelenné philosophiánkat és az elmélet's gyakorlatnak ezen elválasztása által idézzük elő ama' szomorú helyzetet, melyben sínlik ma a' némethoni bölcelet, melyet *Biedermann* ekkép rajzol: „A' philosophiának nem kell elvakítani a' nemzetet természeti, és legközelebbi érdekei iránt: mert egyetemi, cosmopolitai tudományosság vajmi szomorú pótlék, valódi nemzeti állás és érdem helyett. Nem kell elfecsérelnünk legjobb erőnket tiszta eszményi irányokra, azokat a' nyilvános élet, és gyakorlati szorgalomtól elvonván. Művészet és tudomány holt tőke, ha mitsem kamatolnak, azaz, ha a' tudat meddő, és gyakorlati irányt elő nem idéz. A' nemzet' férfiassága, önállósága, és nemzetisége abban áll: ha magát az életben megkísérli, ha teremti, ha gyakorlati ügyességre, és politikai jelentőségre vergődik.“ *) Az itt leírt szellem lelkesíté Széchenyinket is, ki semmitől olly idegen nem volt, mint életet az elmélettől, eszményt a' reálétől elválasztani, mivel ezek egymással elválhatlan kapcsolatban, úgy és akkép teszik a' philosophia' lényét és egészletét, mint test és lélek a' személyt. Már pedig egészletben az üdv, és igazság mindenütt.

Én, Tek. Társaság! a' világphilosophiát úgy tekintem, mint egy tiszta és felhőtlen eget, melynek tájfösvényben hiányzani épen nem szabad; de szintűgy nem szabad abban hiányzani a' szép és változékos tájnak is; és ez a' nemzeti bölcelet: az első is olly lényeges rész ugyan mint a' *major* tétel a' syllogismusban; de a' második is amabból ép úgy ki nem maradhat, mint emitt a' *minor* tétel; különben amaz magában egy nagyképű glossa, egy üres általány, üres felhő, melyből a' földre hasznos eső alá nem száll. Igaz, teljesen igaz, mit Schedius egy osztálygyűlésben mondott, hogy: „egy a' philosophia;“ de úgy vélem, jól meg kell különböztetnünk a' benső lényt a' külső tüneménytől. Mikép a' fölény saját szép világában, úgy a' philosophia is sajátlag az életben, és az irodalomban tünik fel, melyek a' hely és kor' változékhöz képest ezer alakúak. Hiszen az emberi természet is lényegében egy az első embertől fogva maig: azonban mégis minden egyénben ezen egység más más színezet alatt tünik fel; és így minden nemzetben és minden korban is más-kép módosítva. A' philosophia életbölcsesség' tudománya levén, az élettől magát el nem szigetelheti, és mivel az élet, leánya a' kornak és helynek, bizonynyal amaz fölveheti, sőt föl is veszi szükségkép mind a' hely', mind a' kor' színezetét: ezt fölvevén, a' philosophia soha sem lehet egészen tiszta és általányba merült, különben sikerét elveszti, és életkalauz lenni megszűnik.

Kérdik már most nyájas olvasóim: miben különbözik Széchenyi' philosophiája a' nagy hírű, főleg német bölcselők' bölceletétől? Felelem: abban, hogy ezek nem egyebek mint *major* tételek, mi-

*) „Über den jetzigen Zustand der deutschen Philosophie“ czimű munkájában.

nor és következtetmény nélkül; körülfelhőzve műszavakkal és úgy szólnak a' völgyben rejlő néptömeghez, mint a' delphibeli oraculum, melyről Plutarchus megjegyzé, hogy: „*στε λεγει στε κρουπει αλλα σεμναιναι*.“ A' nemzeti jeles bölcselő, ellentétben, úgy szól egy egész nemzetnek, hogy ez őt nem csak megérti, de szavára föl is lelkesedik. Midőn amaz fölemelkedve a' Sinai hegyre, szónokol a' felhőknek, és a' szeleknek, és szavait itt alatt senki nem hallja, ha hallaná is, nem érti; akkor a' nemzeti bölcselő úgy tűnik fel, mint nemzete' és kora' Prometheusa, a' ki a' tüzet lelopva az égből, azaz előbb, hosszadalmas és komoly tanulmány által elsajátítva az észderűt, és a' szív' istenmelegét, ezek' hasznára kortársait is megtanítja. Nem akarom az elmélet' becsét egy szemerrel is alább szállítani, jól tudom az ész' Olympusára felhágott bölcselők' érdemeit, magam is jól ismerem ez út darabosságait, sőt elmondám már, hogy a' major tétel mi szükséges a' syllogismusra; csak azt jegyzem itt meg, hogy vannak *enthymemák*, mikből az egyetemes tétel egészen kimarad, és mégis jó, mégis derék az okoskodás. Így Széchenyi is azért hogy a' majort mindig nem biggyeszté észjárása elébe, nemzeti *enthymemája* által olly csoda dolgokat vitt végbe, hogy ha ő e' nehéz pályán dicső haladásában nem gátoltatik, ha messzevágó tervét még olyanok is nem gátolják, kik őt „*legnagyobb magyarnak*“ nevezve, nyilvánítják, miként: „senkit historiánkban nem ismernek, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán sem későn nem érkeztek.“ — itélve abból, mit tett ő egy rövid évtized alatt, mik voltak a' paloták' urai és hölgyei előtte és utána, minő lábon állott a' nemzeti értelmiség, nyelv, irodalom és tudomány — bizonynyal mondhatom, hogy most más nap, és más csillagzatok fénylenének felettünk.

Ámde korán sincs czélomban panegyrist írni, és e' nagy emberünket, minden oldalról, saját fényében feltüntetni: én most csupán úgy állítom őt elő, *mint nemzeti bölcselőt*: a' ki az életnek, és így a' nemzetnek is csupán nagy egészletét tekinti, ennek nagy körrajzát teszi műtárgyául; részletekbe elegyedni óvakodik, pártok' tekéjévé lenni idegen; szóval,

Udam spernit humum fugiente penna. *Horatius.*

Hogy valaki nemzetének Prometheusa és Socratese lehessen, *nemzetideált* kell annak elsőben is agyában létesíteni, de kivihető, és épen nem ábrándost 's valósíthatlant. Minő népideálja vala Széchenyinek, előadja maga *), melyet élénk színekkel fest egy academiai nagy gyűlést megnyitó beszédében: melly nagyszerű, bár akkor félre értett, sőt sokaktól megrótt nyilatkozatban rejlik az üdvözölt gróf mind messzevágó tervének *kulcsa* — ebben rejlik azon *szírt is*, mellyen párnélküli terve megtört: — mind pedig azon *gyógy-*

*) A' m. tud. társaság' Évkönyvei. VI. köt. 1842. lap. 76—89.

szert, melly, ha el nem csüggedünk, a' sár'széléig vitt nemzetünket még egyszer halálos ágyából felköltheti, és nagygyá teheti. Hogy ezen nemzetideál életbe nem lépett, és ő a' magyarból, miként akará, „ok' népét“ nem tehetett, ennek egyedüli okát nem öbenne, hanem a' kelet' népe' természetében kell keresni, melly olykép áll ellene a' legnagyobb művész' lángeszének, mint morzsálékozó kő a' phidiaszi vésőnek. Tett ő, mit e' kiskorú, és gyermeknépből teheti; de olly nép közt, „mellynél, mint maga panaszolja, mindent már csirájában megront, meggyilkol a' viszálykodás' és az irigység' daemoná, melyet sötétség vesz körül, és a' melly saját kebelében dül“ illy nép, ok' néppé alig lehet valaha, mert e' között szabadon üzeni szeszélyeit mindig a' rabulismus.

És már most, itt eljutottunk azon tárgyhoz, melly értekezésem' főcélja, e' vállalatom élő, és melegközepe. Teljes meggyőződés-szerint vallom, hogy míg mi magyarok nemzeti, és magán életünkben azon elveket nem követjük, melyeket nagy életvezérünk, Széchenyi, ezer meg ezerszer előnkbe adott, szívünkbe kötött, és fényes példájával tanított, addig soha ki nem kelendünk nemzeti és philosophiai neveltlenségünk' bölcsőjéből. Két nagy gönczöle van bármelley életnek, egyik a' derült, hideg, egészletet és nemcsak részletet felfogó, férfias és nem könnyen elferdíthető ész: másik az isten' melegével lelkesedő, az ész' parancsától semmi csáb, semmi sophisma, semmi alsóbb érdek által el nem tántorítható szív: ezeket kell bölcs egyességben, és egymást átölelő harmoniában tartani, és oda munkálni, hogy cselekvényeinket a' hideg megfontolás, a' mindent jól előre kiszámító eszély's ildom jellemezze; főleg mérsék, melly tetőpontja minden bölcseségnek; úgy hogy, midőn Tacitus derék ipát, Agricolát, a' legügyesb statusférfinak akarja velünk tekintetni, azt mondja róla: „Retinuit, quod est difficillimum in sapientia, modum.“ Ezen mérsék hiányzik a' magyarban, mint kelet' népében; és e' hiányban gyökerezik philosophiai, és politicalai éretlenségünk. Valóban igaz, mit a' czeni bölcs olly sokszor monda rólunk, hogy: „mi keleti, azaz gögös, magunkat túlbecsülő, saját keblünkbe nyúlni, önismeretre jutni, épen nem akaró és így elfogult, makacs, irigy, a' jobb előtt meghajolni, a' szebbet, 's nemesebbet elismerni nem bíró, még kiskorú, sőt gyermek nép vagyunk.“ Már pedig a' philosophia' egyedüli föltételei: önvizsgálat, öngondolkodás, és önselekvés. Míg észt, szívet, jellemet öszhangzólag ki nem mívelünk, addig örökké bábjátékai leendünk heves érzelmeinknek nemcsak, hanem a' rossz akaratú sophistáknak, szavakban csillogó Gorgiasoknak, és politicalai himpelléreknek.

Öszintén és ünnepélyesen megvallom itt, Tek. Társaság! hogy én Széchenyit, igen nagy előszeretettel, mindenkor nem csak úgy tekintém, mint arany éveiben honunk' áldott nemtőjét, hanem részemről, mint bölcséleti rokonomat. Reménylem, lehetek én még

olly boldog helyzetben, hogy harmonisticai rendszeremet, melynek alkotására szenteltem életem' legnagyobb részét, melyet már „*Magyar Parthenon*“ czím alatt, összeírni el is kezdtem, a' tisztelt közönség előtt felmutathatom, és földeríthetendem e' nagy igazságot, hogy: miként a' világegyetem' örök elve és egyetlen nagy törvénye a' harmonia; úgy az *egyéni*, a' *nemzeti*, és a' *világphilosophia*' fő elve is nem más, mint ezen más nyelvekben teljesen ki nem fejezhető szó, harmónia: ez az alpha és omega életben úgy mint tudományban, e' tengely körül forog minden való, minden szép, minden jó; ez a' világ, és élet' gönczöle: e' felé delejt minden nemzetnevelő, sőt minden országlár, és ha ettől eltávozik, sirba dönti a' hont, és mint a' vak Sámson magára 's népére zulantja az ország' nagy épületét, melynek boltjai alatt, millió élet, millió érdek nyugoszik.

Ezen rendszert követő gyakorlatban Széchenyi; és igen örülök, hogy a' mit én elméletben, és rendszerben itt tanítok, ép ezt látom elvekben és gyakorlatban föltűnni nagynevű nemzeti bölcselők' fényes tettei által. Mert, valljon nem úgy képzel-e ő a' magyar nemzetet, mint egy öszhangzó egészletet, melyet önmagával harmoniában kell tartani, nem pedig egyes részeit egymástól elválasztani, vagy éppen ellentétbe hozni egymással? Ő, midőn nagy reformját elkezdé, canonúl tevé ugyan az észjogot, és a' magyar törvények' tömkelegébe a' bölcsélet' vezérszövétnekével behatva, ezeknek főleg észbeli alapját fürkészve, fölemelkedett az ész' derűs fölegvárába: de ne feledjük, hogy midőn ő ezt tevé, távol vala más részről attól is, hogy mindent, mi az észjoggal ellenkezni látszik, vakmerően felforgasson, okúlva némely újabb nemzetek' forradalmi rémjéin. Ő az észjogot becsülte mint palladiumot, miből megtetszik, hogy korát érté, és ennek kívánatait ügyesen felfogta: ámde a' tételes jognak sem vala megesküött ellensége, becsülte ebben is, mi az ész' örök elveivel öszhangzott, legalább metsző ellentétben nem állott; bölcs közepet tartott tehát a' historiai és az észjog között: józan philosophiai tapintata, egykor hadi ember' létre, jobban vezérlé őt itt, mint sok szakbölcselőt, kik a' bölcs mérsékről mitsem tudnak, és vagy *Lerminier* és *Savigny*, vagy pedig *Rotteck* és *Thibaut* túlzó tanainak hódolnak.

Harmonistának nevezhetem őt abban is, hogy valaminth a' kivihetőséget soha sem választá el az eszményiségtől, úgy a' kormány' érdekét sem szakasztá el soha a' nemzet' érdekétől. Ő mint mágus bár a' honnak első szülöttjei közé tartozott, e' honnak, mely egyetlen osztályért millió gyermekeit magától eltaszította, Széchenyi mégis az önérdek' syreni csábjait nagy lélekkel megvetve e' személyválogató és részrehajló anyának szemire lobbantá kiméletlenül e' nagy hibáját és ezt jókor figyelmezteté: mit várhat ezért keblétől méltatlanul eltaszított gyermekeitől. Ámde más részről, főrendű tár-

sai' észjogait is oroszlányilag védé a' magas elveit roszul alkalmazó és túlhajtó politicusok' ellenében, és a' jacobinismus' megesküött el-lenségéül mutatkozott.

Bölcs vala ő, a' nemzetélet' egyes részleteit, mindig az egész-nek szempontjából tekinteni: nagyszerű terve öszhangzatos volt, és épen nem ábrándos, hanem szilárd, és tömör alapra épült. Ezért sikerültek olly jól minden vállalatai, mik az ügyetlen átalakítóknál azért nem vezetnek célra, mivel ezeket az egyes részletek sokkal inkább elfoglalják, mintsem hogy az egésznek áttekintésénél gyarlóság ne keverednék nézeteikbe. Nemzetünk' ama' mótelye, a' rabulismus, az ő szüziessen tiszta életnézetét el nem ferdíté, természeti józan tapintata mindenütt kitaláltatá vele a' közép ösvényt, és azt, mikép kell magunkat viselnünk kormány, és nemzet' ellenében: és midőn ellenfelei úgy tekinték Magyarhont, mint egy izolált egészet, melly szerintök légtűnet, és meteorkép lebeg a' többi társországok felett, ezeknek is némileg mintapéldányul szolgálándó: Széchenyi kimondá az igazat, — mellyért fejét betörék — és „philosophusi felfogással belé gondolá magát amaz eldönthetetlen ténybe, hogy Magyarország az osztrák tartományokkal biz egybe van házasítva, és a' közállodalomnak csak egy kiegészítő részét képezi: úgy hogy egyedül e' kapcsolatban találhat szerencsét, vagy sehol.“ *)

Bölcséleti rokonomnak ismerem őt abban is, hogy ő mint volt hadi ember jól kimutatá helyét mind a' kormánynak mind a' népnek. Népfőnségtől idegen volt, bár a' népért szívvérét feláldozni kész vala. Népnél az úgynevezett fensőbb philosophiára, mellynek tetőpontja a' politica, nincs is semmi szükség, elég ennek a' természetes és józan logica, elég a' közérzésre és tapasztalatra alapított erkölcsstan; ha őt többre akarjuk vinni, ha előtte *népjogokat* emlegetünk: bizonyos, hogy kárt teszünk neki, mert saját alárendelt köréből kiveszszük, tudalék által a' kétely' tengerébe merítjük, mi több, békétlenné, elégtelen és forrongóvá teszszük. Kevés *Newtonra* van szükség, ki egy alma' leeséséből kitalálja a' világegyetem' rendjének kulcsát, a' nép' emberének elég, ha az erkölcsi világ' rendtelenségének kulcsát a' tiltott alma' megevésében, vagy is a' törvény' áthágásában, teljesen feltalálja. Ő *népjogok* helyett kötelességérzetet tanított, de előbb „Hitele“ által, a' haza' nagyjainál lelkismeretet ébresztett: *népjogokat*, a' *convent'* tagjai példájára, soha sem követelt; mert szent volt előtte, mit egykor *Schlözer* **) olly jól mondott: „Üdv, u. m. az emberjogok' hirdetőinek; de ezek ne mulasztzák el előbb népeiket az emberi kötelességekre jól megtanítani. Hogy amazokat a' nép' életében egész terjedelmökben érvényesekké

*) Politicai Programmtöredék. I. 25.

**) Schlözer's allgemeines Staatsrecht. Götting. 1793.

tehessük, szükség, hogy olly embertöbbség létezzék, melly képes legyen emezeket egész terjedelmökben teljesíteni.“

Igy lön aztán, hogy nemzeti életrendszere nem hasonlíta Plato' köztársaságához, amaz, nem a' betegesen ingerült radicalismus, hanem a' méltány, a' mérsék, az erkölcsiség' alapelvéből indulva ki, nem csak hogy felforgató és forradalomra izgató nem vala, hanem inkább békítő és *engesztelő*; melly, míg káros beavatkozások nem történtek, gigási erővel ragadá meg a' társas élet' ezer viszonyait. Üdvös irányt ada a' polgári és büntető törvényeknek, a' nélkül, hogy a' bölcs és méltányos kormánytól feltartóztattnak: és öröm vala látni, mi fölséges hatást tőnek jeles elmeművei az összes hon' nagy testében mindenütt; mikben annyi lelkesedés annyi fölvilágultsággal, annyi honszeretet annyi hűséggel a' föls. uralkodó ház iránt, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel párosultak.

Igaz, hogy későbben bölcs tervéből kiűtette, orbiliusi szigor gyakorlott, eltaszítva magától azt, ki e' darabos beszédű Mózesnek ároni szolgálatot tehete, és a' ki neki eleinte homokhordó napszámosul is kínálkozott; fájdalom! gyakran beköszönte nála a' komor szeszély, és a' mi országos szerencsétlenség vala, nem bíra sem Pericles, sem Socrates, sem Antoninus' stereotyp hangulatával és kedélyegyenével; ámde ezen szomorú jelenetet már most úgy tekinthetjük, mint előfutását e' nagy szellem' elsötétülésének: melyet lélektanilag is megfejtethünk hona iránt lángoló pár nélküli szerelméből, és vas akaratából, melly mint Achilles hajlani nem tudott; meg azon előérzetből, melly neki mint rendkívüli egyeniségnek, mint följebb emlitem, *látnoki* tulajdona vala.

A' philosophia ugyan már régen pálczáat tört a' jóslatokon: az ezekbeni hitet úgy tekintve, mint a' melly minden alapos okot nélkülöz; azonban a' német bölcselők' ama' királya, *Leibnitz*, még sem veté meg egészen ezeket; maga a' fölvilágult *Herder* sem; mert, „A' kitűnő nagy emberek' jóslatai, úgymond, nem egyebek, mint jót irányzó javaslatok, nem visiókra vannak ezek építve, hanem mély tapasztalatokra és olly észelvekre alapítvák, mellyek állandók, és a' legkésőbbi jövőndőkbe is mintegy beszögellenek.“ Van is rá elég példa, hogy a' legnagyobb elmék, a' jelenből ítélve megjósálák a' távol, vagy közel jövőndök' derűs, vagy borús fordulóit. Így *Seneca* megjövőndölé, hogy valaha egy új világgrész fölfedeztetik. *Leibnitz* és *Rousseau* előrajzát adák a' XVIII-dik században történendő, nagyszerű erkölcsi, és political forradalomnak, hogy most *Tacitus*, *Machiavelli*, *Canning*, és *Lottich*' valóban figyelemre méltó jóslatait mellőzzem. Miként a' holdkórosokban, testök minél gyöngébb annál bámulatosb erőt fejt ki a' test' kötőlékei alól felszabadult lélek, kik látnak behunytt szemmel, látnak, ha a' magnetizálók' előadásainak hiszünk, messze tartományokban történő dolgokat: így Széche-

nyi is, e' nagy Apollónk, már 1840. látá hogy: „Honunk forradalmi előzvényekben tébolyog;“ 1841. a' „Kelet' Népében“ figyelmeztet bennünket, hogy: „a' magyarság' terjesztésével felette csinján kell haladni: a' más nyelvűeket vegyük be előbb alkotmányunkba, hogy ők is bevegyenek minket, azaz, magyarságunkat magokba.“ 1842. elnöki megnyitó beszédében már ezt mondja: „Rövid idő múlva, egyedül e' négy betű: *volt* — fogja illusztrálni valahai létünket.“ Az 1848-ki diaeta alatt pedig, míg mások a' bekövetkezendő nemzeti újjászületésnek örültek, ő szomorú vala, és látá e' honnak utósó halálos vonaglásait. Míg mások képzelének magok előtt egy nagyszerű üdveldét, ő látott egy nagy sírt, és mintegy második Jeremiás képzelé, hogy a' leégetett és lerontott Jeruzsálem' romjai között jár.

Seneca, ismeretes leveleiben, a' bölcselőket úgy tekinti, mint nemök és nemzetjök' növelőit. Úgy van: ők megingatják földieik' legkárosb befolyású előítéleteit, meg a' philosophiátlan tekintély' hegye vára' alapjait, és új nézeteket állítanak fel, melyek az erkölcs, a' jog' és a' méltány' alapjain nyugszanak.

Ezt tevé hámulatos sikerrel Széchenyi, a' ki élők' arany korában nem vált meg függetlenségétől főleg azért, hogy e' rop-pant vállalatnak megfelelhesen: választva ama' bölcshez illő jutalmat, melly a' kebel' öntudata, nem pedig azt, mit e' világ nyújt, a' hivatalt és a' tisztséget, mik nem egyebek, mint arany békók, és ékkövekkel ragyogó bilincsek. Ifjú lelkesedésében mind végig megmaradt, és egyéb bálványt nem ismert, mint az általa lelkesen felkarolt hont; mellyet bár pygmalioni szerencsével bájolóvá nem faraghatott, mégis belé holtig szerelmes lön. Nem is hajolt meg egyéb előtt, mint tiszta szíve és jó lelkismerete előtt; nemzetnek és alkotmánynak élt, ki előtt csak e' kettős cél lengett: „nemzetiség, és alkotmány.“ Ezt tisztelői tudják, lelkes íratái tanúsítják, fényes tettei hirdetik. A' küldicsöitést megvetve, igaz dicsőséget nyert nem annyira kortársaitól, mint bizonynyal nyerend az utó-kortól.

Örök bölcsesség' istennője, Pallas! ki Hellasban Hygiea név alatt is tiszteltetttél, szánd meg e' hű szolgádat, a' ki honunkban neked, és Musáidnak fényes templomot építeni segített; szánd meg ezen Ulysses-t, kit utazásaiban a' te karod vezérlett; és a' ki bár boldogabb 's hálásb honokban, nestori kort 's vidám öregséget vihata ki, itt és nem másutt kívánt élni, csakhogy nyomorú Ithacáját boldogítsa. *Éljen* is, és e' lázár nemzetet bölcs vezérletével még egyszer támaszsa fel halottaiból.

Éljen! —

(a' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Bajza, Érdy, Jerney, rend., Podhradzky és Walther lev. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Agoston tt. — Döbrentei, Horváth, Kállay, Szász, Szemere, Szontagh, Zádor rr. tt. — Ballagi, Bertha, Garay, Hunfalvy, Lugossy, Lukács, Mátray, Pauler, Reguly, Szechy, Tasner lev. tt. — Toldy Fer. titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rt

alkalmatvevén Toldy Ferencznek aug. 17. Jerney János' előadása' alkalmával tett azon nyilatkozatától, melly szerint néhai Rummy Károly' azon nézete, hogy a' magyarok' régi 'Sabartoi Asphaloí' neve nem egyéb mint „Avaris muniti“, igen figyelemre méltó a' tudósok' e' tárgy körül sokféle elágazó véleményei között; a' magyarok' régi *Sabir* nevérol értekezett a' következőkben:

I A' *sabir* név nem = avar, mint Rummy, 's előtte már régebben Horn György vélekedtek: „Hunni saberi apud Cedrenum et Procopium vel cum Avaribus vel Siberiis *Russiae*, vel cum utrisque iidem.“ (l. Belii Adparat. p. 416).

Ez utolsó állítás igaz, az első nem, mint azon más állítása is Hornnak: „Ab ipsis (Sabiris) Sabaria Hungariae dicta“ nem fogja a' crisist kiállani.

Rummy szerint az *abar* vagy *avar* név' görögös leírásában a' kezdő *a* betű felett spiritus lenis állott (°), ez kemény hangzatuvá lett — spiritus asper (°), melly ismét könnyen változhatott *s* betűvé, tehát három processuson ment át az avar névnek a' *sabir* névvel ugyanazonítása. Az egész hypothesis azonban ledönti azon egyszerű észrevétel, hogy épen az avarok' kijöttével egy idejű írók a' *sabir* és *avar* nevet jól elkülönözik egymástól, 's mind a' kettőt külön népágazatnak írják, még pedig ugyanazon egy helyen, hol a' két nemzet' egymás közti csatázásait leírják, nem is szólva azon leírasi lehetetlenségről, melly szerint a' spiritus asper leírók által akár nagy akár kis signává (Σ, θ) változtattatott volna által, mire példa nincs: mert a' betűjegyek vagy character'ek alakzatja itt egészen különböző.

A' kijött avarokkal egy időben élt Evagetus már így ír: „ἡ θ-
ναις θε σκυθικόν οἱ Ἀβαροι των ἀμαξοβίων“ azaz gens scythica *hamaxobiorum* Abari, qui (itt latinúl közlöm a' többi) campos ultra Caucasum situs incolebant. Hi cum a turcis finitimis suis gravi detrimento affecti sunt, relictis sedibus universi cum uxoribus ac liberis ad Bosporum venerunt, deinde relictis littoribus Euxini Ponti uberius progressi sunt, cum omnibus barbaris, qui in itinere occurrerunt, depugnantes. Tandem vero cum ad ripas Istri pervenissent, legatos ad Justinum miserunt.“ (Histor. Eccles. l. 5. c. I.)

Justinus akkor a' Dunánál ört állott katonáival, 's egy más, szinte egykorú író Menander így folytatja az Evagriustól elmellőzött

további eseményeket. Justinus a' történeteikről jelentést tett Justinianus császárnak, ez az avaroknak *Kandich* nevű követét maga elé ereszté, vele értekezett, és ajándékokat küldött az avaroknak azon felszólítással, hogy a' császár' elleneire törjenek, kik is legegőbb az ógorokat (*οὐγυρς*), azután a' *zúlokat*, végre a' *sabirokat* (*Σαβιρως*) verték 's pusztiták el; 's Menander hún fajuknak írja e' népeket. (l. Otrokocsinál bőven előadva az eredeti 's általa magyarázatokkal ellátott szöveget: Origin. Hungar. Franequerae, 1693. p. 174).

E' hún sabirok már, miként előadtam, 456 körül Procop' tanubizonysága szerint több más rokon ágakkal az éjszakkaukazi hegytövek' lakói voltak: „Hunni qui Sabiri vocantur (*Σαβιρινοι*),“ ismét „Sabiri gens hunnica est“ 's ez időszakban még az avarokról szót sem tesznek a' görög írók, Priscus rhetort kivéve, tehát nem is hihető, hogy a' régibb *sabir* név (miről alább) a' későbbi *avar* névből rontatott volna el, 's minden bizonynyal *Sabarchán* is, ki hún-bolgár haddal pusztitá a' VI. század' közepén Hellás' belsőjét, illy sabir főnök volt (l. Geschichte der Halbinsel Morea von Fallmeyer. Stuttgart, 1830.); a' mi annál inkább hihető, mert a' sabirok — mint már előadtam — a' bolgárok közt olvadtak fel, 's a' bolgáriai *seber*, *sídbar*, *cípor* (plebs, rusticus) rólok maradt fen, mint a' kik bolgár jobbágyságok lettek.

A' mi már Const. Porphyrog. *Sabartoi asphaloi* nevét illeti, mikép hívták a' magyarok *valami oknál* fogva magokat hajdan, melly nevet a' perzsa határookra költözött rész továbbra is fentartott, bajos elhatározni a' sok magyarázat közül mellyik az elfogadhatóbb, mert Dankovszky *zavar*-ja 's Horvát István' *závárja* nyelvészeti uton épen semmi bizonyosra el nem vezetnek, az első maga magának is ellent mond, midőn a' leírók' hibáját helyre igazítván *Σαβιρ ήτοι αβφιλοι* (= Savar idest tuti), mégis a' *zavar* szót veszi magyarázati alapúl fel, holott az a' bátorságnak, biztosságnak épen ellentéte, a' második' *závárja* pedig szláv elnevezésre is alkalmazható, 's ezen széles uton elindulva tág mező nyílik fel zsidó, arab, 's az ezzel rokon amhár, perzsa stb, hason hangu de más jelentésű szókat is segítségül felvenni, a' mi aztán igazi bábeli zavar lenne. Például az arab földleírásban *Sebir* Mekka' nagyobb hegyei közül egyik, Moschterik szerint, 's még hat helység' neve is (Wiener Jahrb. XCIII. 73.); ugyanott *Sobeir* pusztja 's Jemen tartományban *beni Ssobr* egy népágazat (l. c. XCV. p. 18). Az amhári nyelvben *Sababara* = öszvetördelni sabara törzsből (l. Rödiger, Allg. Lit.-Zeitung. 1842, Nro. 89). Bulgarin szerint a' karpati szlávok' gyűléseinek neve *kolo*, és *ssobor* zbor törzsből, *spori* = termékeny (a' magyar szapora). Schaffarikban *Sebirzer*, *Saberzer* = Anwohner des Sees *Sebiro*, oder *Sabri* orosz földön, a' sebirci, *sabirciből* lett (Slav. Alterth. II. 140). Burckhard' arabiai utazásában a' temetők körül *saber* bokor van, melly mindig zöld, *saber* arabul = türelem — ugy

mond — mert a' feltámadást elvárni arra sok türelem kell (Reise in Arabien. Weimar, 1830. I. 256. kiadta Gesenius). Megemlíthetők még a' görögösen írt *Σαπουριος* vagy *Sapor* persa király, helyesben *Schah-pour* = schah fia, kit Herbelot Schabournak is ír, mely névről a' *Kendi Schabur* 's több hason helységek' nevei, mint a' perzsiai *Schah-pour* hegynév is, mely sculpturáiról ismeretes (Wien. Jahrb. VIII. 306, 371). Meninszkiben *subr*, *soebir*, *süber* arabul *nomen montis in Jemana*, *nomen familiae arabicae Gassanidarum*, item *sepimenta*, *horrea*; tehát ez utolsó értelemben Burckhardt' *saber*-je.

Megjegyzem itt azt is rövideden, hogy jóval Evagrius, Menander, 's Prokop előtt Priscus az V. században elkülönözte már a' sabirokat az avaroktól, midőn a' már általán közlött helyen nyilván megírta, hogy ázsiai lakukból a' sabirokat az avarok üzték el: „*Commissa pugna cum Sabiris, quos expulerunt Abari*“, 's mint a' későbbi írókból már láttuk — Európában is viszont őket mint a' császár' elleneit, ismét az avarok tiporták le.

Engel (I: 303). Const. Porphy. Sabartoi asphaleséből következtetve állítja, hogy a' császár a' sabirokat tartotta a' magyarok' elődjének, a' mit az író maga is elfogadott. A' hún-sabirokra eddig kevés figyelem fordított, pedig az, minden adatokat egybevéve, régi törzsnemzetnek mutatkozik, mellynek historiai létezése Herodot' idejére, tehát 500 évvel Krisztus előtt vagy még előbb is felvihető.

Köppen a' Pontus' két oldalát lakó hajdani népek' táblázatjában így ír: „Már Herodot ismeri a' *Sapā* népet (VII. 110) Thrákiában, Eustathiusban *Sabi*, ezek itt, mint Egyiptomban is idegen bevándorlott népek voltak, mint Plinius, Bion után írja (VI. 30): „Bon autem *Sapen* vocat, quod ille *Esar*, et ipso nomine *advenas* aiit significari.“ Orpheus' Argonauticájában már (V. 753) a' *Sapa* vagy *Saba* nép *Sapeir* (*Σαπειρες*), melly Pontus' keleti oldalát lakta, a' bázeli kiadás (1523) *Saperi*, a' lipcsei (1764) *Sapiri*-nek írja, 's Ritter ezeket egynek tartja Herodot' *Saspiri*-jével, byzanti István' *Sabir*-jaival 's az örmény *Sisperitis* földdel, mellyet Strabo említ. (Wien. Jahrb. B. XX. p. 323). Eddig Köppen, 's már korábban Ortelius (Thesaur. geogr. p. 177) írta: „*Sabiri*, vel *Sapiri* gens pontica“ melly a' dél felé eső részeket lakta. Fejér György (Aborigines etc. p. 14) a' persepolisi felirásokra utal Darius Hystaspis' idejéből (520-485), mellyekben *Sapardia*' tartománya Herodot' féle *saspirok*' földjének vétetik Lassen által a' Pontus mellett, (Herodotus, I. III. 94. I. VII. 79). Ammian Marcellinben *Sapires*, Xenophonban *Scythini*. Lassenben olvassuk (Die alt-persischen Keilinschriften von Persepolis. Bonn, 1836. p. 89): „A' perzsiai tizennyolczadik satrapia — mint Rennel megmutatta, éjszak-keletre Arméniával volt határos Herodot' szerint, 's ennek *Sapeires* népe Colchis és Media közt lakott, a' felírásban *çapard*, a' *huna* nép és föld is ott közel volt.“

Lassen ugyan nem akarja itt a' hunnusokat értetni, sőt mások Lassen' olvasását nem is helyeslik, 's huna helyett *Joná*-t azaz *Jonest* (*Ionía*, *Ion* görögök' köz neve egész Ázsiában) olvasnak; de mégis feltűnő nagyon, hogy ez a' *hun-sapir* vagy *sabir* föld mint népnevek a' későbbi szinte egy ideig Pontus melléki hún sabirok' nevét tisztán visszatükrözi, és ha áll az, a' mit Ritter épen a' persepolsi felírás' magyarázataiban mond (Erdkunde VI. I. Abth. p. 92), hogy kappadókok, örmények, sapirok a' Fekete-Tengertől a' Kaspiumig mintegy övet képzettek, a' *huna* föld' lakói pedig a' Fekete-Tenger' dél-keleti szegletétől a' Láz földön át Armenia' éjszaknyugati hegyeiig terjedtek ki 's azok szittyá sákák voltak, kik az általa idézett kútfők szerint már Krisztus előtt az örmény földön foglalásokat tettek, kikről a' *Sakasene* tartomány' neve máig fen maradt, hogy továbbá e' sákák a' Fekete-Tengerig lehatottak, a' mit Strabo nyilván tanúsít, 's hogy Xenophon *skythín* népe is, mely ott lakott, csak illy szittyá sák faj volt; hogy végre épen Sakasénében később a' fejez hunnusok tűntek fel parthus dynastia alatt, kik onnan Indiába mentek le a' VI. században Krisztus után, hol Kosmas egyiptomi görög kereskedő 's utazó rájuk is akadt — ha mind ez áll: úgy a' szittyá hún-sabirok' rokonsága — mely Priscus' ideje óta kétségbe sem vonatott — a' főlebbi adatok' nyomán Krisztus előtti időre úgy-mint a' VI. századra felvihető. Ez Indiába leköltözött hunnusokról a' *Mhabarātha* czimű régi hősköltemény is emlékezik *húnás* név alatt, melyben foglalt indiai régiségeket Lassen magyarázatokkal ellátta, 's egyenesen Kosmas' hunnusaira érti (Zeitschrift für die Kunde des Morgenl. II. B. I. Heft. p. 56). A' diospolisi felírásban is I. Menephtha alatt Ramses' emlékére több meghódított népnevek közt *Unut* népnév *Unni* tartományból említették Rosellini' gyűjteményeiben (I. Fejért, Incun. p. 31), melyben a' jónok (junan) el is különöztetnek az unnutoktól, kiket Reingaum is hunnusoknak tart. Hogy régi aegyptusi feliratokban a' szittyák is *scheta* név alatt jönnek elő, 's majd szövetségesei majd pedig ellenségei voltak az ottani uralkodóknak, arról a' tudósok közt ma már csaknem köz a' megegyezés. Salvolini külön könyvet is irt a' nagy Ramses' hadakozásáról a' schétákkal vagy szittyákkal (I. Geseniust Allg. Liter. Zeit. 1841. August. Nro 145). Másutt írja Gesén: „A' szittyák behatottak Thébég 's azt elfoglalták.“ Herodot írja (I. 105), hogy Psammetich szép szerint megbékélt vele, 's onnan elmentek; a' ramessaumi (Thébében) feliratok közt a' barbar nemzetek' főnökei *scheta* tisztes mellék-néven jönnek elő, 's ez annyi, mint scythia, Champollion szerint is. A' *scheta* nép' gyakori említése a' feliratokban oda mutat, hogy a' szittyák 's az egyiptomiak gyakori érintkezésben voltak egymással, több ízben, mint Herodotból vélhetni. (Allgem. Liter. Zeit. 1841. Januar. Maurer Commentar. felett). Letronne szerint (Journal des Savants. Sept. 1844. p. 562) Wilkinson aegyptusi feliratainak közlésében a' *scheta*

vagy *kketa* népről írja Déli-Egyiptom' pásztor néptelepjeiről, mely-lyek Champollion szerint 2, 300. Krisztus előtt rontottak oda be: „des Scythes détachées de le grande invasion qui était descendue dans l' Asie Occidentale.“ Egy más referens Rosellini' nagy gyűjtemé-nyeiről így ír: „A' scheta nép tán a' chinai khitánok, a' hellen scy-thák, a' későbbi géták, meglehet hogy e' nép sok ezer évig fenn-állt a' világ' története' színpadán, III. Ramsesnek sok baja volt az-zal, míg végre főnökével *Schetasiroval* megbékélt. (I. Jahrb. für wissenschaft. Kritik. Berlin, 1841. Febr. Nro 33). Ez a' *scheta-sir* fő-nök' neve visszaemlékeztet a' Herodotban fen maradt szittya *Goito-syr* névre, melyet az író szittya Apollónak tartott, Ritter pedig egy-kor Buddhának véleményezett. (Die Vorhalle europaeisch. Völker. Berlin, 1820. p. 30) Vesd össze *Parthosyr* vagy *Parthosür* király nevet Arriában, jobban *Partha masir*, kit Traján öletett meg (Tudom. Tár. VI. kötet: a' keleti nyelvek' magyar történeti fontos-sága). Udvarhelyszékben volt egykor a' *Zetha* vára, Hargita hegy' nyugati oldalában *Zetha-loka* falu. „Ugyan ott, nem messze innen, írja Cseke József — nagy magas faragott kőszálak, 's oszlopok ta-láltatnak, melyek királyi pompás temetőkre mutatnak; — ez, úgy mond — vizsgálatot érdemel.“ (Scythia. Mss). Vajjon ez a' *Zetha* nem az egyiptomi Scheta-e?

Tudjuk azt is Justinusból, hogy a' szittyák és egyiptomiak soká vitakoztak a' felett: melyik a' régibb nemzet, azért hihetőnek látszik, hogy mind az egyiptomi, mind a' persepolisi felirat *szittya-hún*, nem pedig görög *jón* nemzetre vonatkoznak, annál inkább mert Lassen szerint a' Pontus melletti *hún* földön *Tibarenok*, *Moschus*, *Makri*, *Mossynoeki scythini* népek laktak, kiket *Huna* névben fog-laltak össze a' perzsák, 's a' talmudisták is a' két első népfajt hun-nusoknak magyarázták, és már Bochart erre figyelmetessé tett, mi-dőn a' talmudból közli, hogy a' húnföldi sajtókkal élés tiltva volt a' zsidóknak. „Unnos intelligi suspicor, quorum casei Judaeis ideo pro-hibiti, quia ex equino lacte facti.“ (Geogr. Sacra edit. Villemandy. p. 180). Bochart, Herodot, Xenophon 's más régi írók' helyeiből okoskodva azt is hozzá teszi, hogy a' fent említett népek egymás-hoz rokonok is voltak, mert egy közös vezér alatt, 's hason fegy-vernemekkel harczoltak, egy fő vezérüket *Ariomardot* meg is em-líti Herodot; a' mi hogy nem görög név, hanem inkább scytho-perzsa, magából kitetszik *). Ha a' *huna* föld' lakói jónok voltak volna, úgy

*) A' szittyák régen ariusoknak 's aramaeusoknak nevezettek Ázsiában, miről Cellarius, Saumaise, Halling, Wilson bőven értekeztek. Nagy *Ar*, Kis *Ar* magyar faluk' nevei, az *Ari* családnév, az *Ariorum stirpes* circa Jemisei (Pallas) a' votjákok' *Ari* neve stb. mind ide tartnak. (I. *Ari* szót Glossa-riumomban). A' *mard*, *merd* perzsául, örményül *mart* embert jelent; a lapp és syrjaen *mort*, a' finn *musch*, *míhs mees*, *mysz*, a' kurd *marus* = homo: a' márdok' neve = männlich. *Mard* Jaubert e' szerint = vitéz, hős stb.

Xenophon, ki tízezer katonáival vonta ott vissza magát, meg is említette volna e' népek' görög származatját; de épen ellenkezőt írt: „Hos dicebant nostri commilitones omnium esse, per quorum fines transiissent, inhumanissimos, et a graecorum moribus maxime alienos.“ (Bochart l. c. p. 184). Az említett népfajok' vitézségéről 's fegyvereikről: nyíl, paizs, nagy markolatu dárda, felkötött kard, több tanubizonyságokat öszveszedett Bochart, kihez az olvasót utasítjuk. Biztos következés mind ezekből, hogy a' *huna* és *sabir* határos földeknek egykori lakói Krisztus előtti hatodik században *hun-sabirok* voltak, és épen Colchisban a' mai Láz földön volt *Sabir*, vagy *Sibar* fővárosok (*Συβαρις*), melyet Bochart helytelenül ex ignoto *βυ et βάρης* vont le, hogy azt szokása szerint a' zsidó *byra* törzsszóhoz köthesse (l. c. p. 289), holott a' *sabir* népnév sokkal természetesebb magyarázattal kínálkozik; az *os*, *es*, *is* végzet csak szokott görög ragozás, mint Sulla *Συλλας*, Gyula = *Γυλας* Beled = *Βολι-αδης*, Tárkány = *Ταρκανυς*, Sapeir = *Σαπειρες* 's hogy Const. Porphy. *Gylas* és *Carchan* fő tisztségek' nevei magyarul *gyűlés* és *kárbán* volna, csak erőltetett magyarázat, mert már a' székely pogány krónika *Gyula* és *Horkáz* fő igazgatókat említ szájhagyomány' útján. (l. Értesítő. 1847. l. 30.) A' VI. században utazó Kosmas is *Gollas*nak írja (*Γολλας*) a' fejrhunhusok' főnökét (Cosmas Indicopl. in Montfaucon nova collectio patrum. Paris, 1707. T. II. p. 338. l. Lassent is: Zeitschrift für die Kunde des Morgenl. IV. B. p. 103). A' *gyül*, *gyűlés* egészen elkülönöző a' Gyula hely- és személynévtől, miről Glossariumomban bőven fogok szólani *Gyula* és *Tárkány* szók alatt.

Volt Itáliában is Sybaris város, melyről írja Micali, hogy Sybaris és Ionia közt élénk kereskedés üzetett, 's mikor Sybaris lefontatott, a' milétusiak Herodot szerint (VI. 21) gyászruhát vettek fel 's hajókat levágták. (L' Italie etc. à Paris, 1824. II. 168). A' dőzsölők' *Sybarit* neve e' gazdag város' nevéből lett; de mit jelentett az eredetileg, a' görög 's latin szótárak nem adják elő. Meglehet, hogy az a' spanyol földi Sibarda (Ukert, Geogr. II. l. Abth. p. 432), 's a' pannoniai *Sabaria*, miről alább, helynevekkel állt kapcsolatban; de a' colchisi *Sibar* város már fekvésénél fogva is a' hún-sabir földre mutat, hol később Agathias *Unugur* = a' magyar *Ungur*, várost említi, melyet a' hún-ogorok építettek.

Hammer Const. Porphy. *Sabartoi asphaloit* fejr sabiroknak magyarázta, kik Sibiériából jöttek ki, hol laktak a' hún sabirok és magyarok az Obi és Jenisei folyóvizek mellett. (Die goldene Horde, p. 17). Az első Persiába mentek, hol Theophylactus *Bendo-Sabiron* várost és *Matzar* vagy *Magyarvart* említ, hol közel a' Mätrahegy is; az orosz *Saburov* családneveket a' *sabir* névhez köti (l. c. p. 523); a' mi hihető is, mert Pallas is említ *Saper-kina* vagy *Saparowa* csuvas falut Sok vidékén Sok folyóviznél, a' mi a' magyar *Sok*

(Nyitrában), *ó és új Malomsok* faluk' nevével (Fejérben és Győrben) egy lesz. (Pallas, Reise durch verschied. Provinzen. I. 101). Ritter is említ Dauriában *Zipir* vizet, és *Sawer* helyet = Savir, Sabir (l. Klaproth, Tableaux de l'Asie p. 356), Asterabád mellett egykori kozár földön (I. 603. VI. l. Abth. 510) és ha Bayernek igaza volna, hogy *Sibir* dauriai szó (= éjszak, 's perzsául is ezt jelentné, l. de Hyperboreis Commentar. Petropol. T. XI. p. 330), úgy *Siberia* és *Sabir* nevekre is a' magyarázat készen állna; de én nyomozásaim közt a' *Sabir* névnek még illy értelmére nem akadtam, 's mivel Bayer is a' kútfőt, honnan merített, meg nem nevezte, azt csak tudomás végett hozom fel; hogy *Sibir* egykor erős várhely volt Tobolszkon felül, mellynek romjai ma is láthatók, Lehrberg írja, de mit jelentett, ő sem mondá meg. (Untersuchungen etc. p. 26). Ritter említ Ptolemaeus után Indiában *Sabar* népet, mellynek földén gyémánt terem (IV. 344); másutt a' persepolisi feliratok' magyarázatában Herodot *Sapeir* vagy *Sabir* névről úgy vélekedik, hogy tán *Saphir* kövekkel kereskedtek a' sabirok, 's innen a' nevök (VI. 1. Abth. p. 86).

A' *Bendosabiron* név = sabir vár, vagy megerősített hely, a' perzsa *bend* és *sabir* szóból van öszvetéve: a' *Kendischabour* 's több, Schahpur után elnevezett városok' neve hason szókötés. *Bend* perzsául vár, erősség, kötelék, mint *Derbend*, *Terbend*, *Bendemir* stb, szók mutatják. Hogy a' sabirok 516. a' kaspi kapun keresztül törve Arméniát, Kappadókiát, Galatiát 's a' Pontus' környékeit zsákmányolták, hogy majd a' perzsáknak majd a' görögöknek voltak segítségül és szolgálatjukban, azt Schaffarik a' kútfők után előadta (l. c. II. 331.)

Midőn már Theophylactus Bendosabiront együtt említi a' magyarok' várával (*το Μαρζάρων προουριον*) 's egy tájra is helyhez-teti, természetes a' következtetés, hogy sabirokkal már magyar csapatok hadakoztak együtt, mint később a' kozárokkal ugyan azt tették.

A' mesopotámiai magyar várt a' kúmai *Madschar* várossal ugyanazonítani nem lehet, mint Jerney tagtársunk egykor tevő, midőn a' kúmai magyar városról érdekesen értekezett (Tudom. Tár. 1843. Január, Február). Theophylactus' általa idézett helyében „Theodorus et Andreas Magarorum oppidulum vetustate ruinosum instaurant, quod a Beindaes non procul distabat“ a' *Βειουνδαες* név elhatározó; ezt Hammer Byramkoival vette egynek, melly bár hypothesis legyen is, mint Ritter, Kinneir' utazása után állítja (VII. 2. Abth. p. 84); de ez utazásból 's Theophylactus és Prokop' egyéb helyeiből mégis biztos a' következtetés, hogy valamint a' Bendosabiron úgy Magyarvár is Masius' keleti és nyugati vég csúcsainál, Tigris folyó viz' déli partjainál, nem pedig a' Kuma vizénél feküdtek.

Ugyan is Kinneir Byramkóinál átutazott, hol a' Bathman folyóviz *Hössu keiff* felett a' Tigrisbe szakad közel Kiankoihoz a' márdini

uton, 's ott közel a' Máthrában halt meg. Már épen ezen diarbekri földön említi Theophylactus a' *Τηλεφρόων προουροντις* egybekötésben a' Bendosabiron 's Magyar várakkal, ez pedig Ritter mutogatásai szerint is az arab *Hössu keif*, hol Kinneir utazott, 's megjegyzi Prokop után, hogy még Justinian császár építtetett itt várakat a' perzsák ellen, millyen volt a' *Kíphas* vár Amida és Dara közt. E' két utolsó, és Nissibis három fő erősség volt Perzsia ellen, 's ezek közt a' Masius hegy' nyugati és keleti csúcsain Tigris' déli partján még tíz más kisebb fellelgyvárak vagy citadellák voltak még korábbi időszakból, melyeket Justinian császár ujban kijavíttatott. A' Prokopi *Kíphas* vár neve az arab *Hössu Keif* névben fenmaradt, ez pedig a' perzsa *Gili-gend*, melyet Theophylactus említ; a' Bendosabiron és Magyarvár hát azon tíz fellelgyvár közé tartozhattak, vagy is 516 után, mikor a' sabirok a' kaspi kapun áttörtek, épülhetek fel, melly utolsóról írja Theophylactus, hogy azon romladozott Magyarvár Heraklius' parancsára, mikor az Khosroes ellen indult, Theodor és András által kijavíttatnak. Különben is a' perzsa-görög hadakozások' főbb része mesopotami 's örmény földeken történt meg, az éjszak-kaukasi Kuma-Madschar városnak kijavítása mitsem használhatott a' görög udvarnak perzsiái háborúiban.

Bár mint legyen a' dolog, én a' magyar régiségekben előforduló neveket a' *sabír* névhez csatolom, úgymint a' Kolozs megyei *Szopor* családnevet, melly Benkö' gyűjteményeiben már 1178. okleveleztetik, a' centurionatus *Sapuri* in Ritu expl. verit. 1217. ha az nem a' perzsa *Schahpur* vagy görögös *Sapores*; Erdew de *Supur* szinte Benköben 1297.; a' székely krónikában Zandirhám nője ex Magor, genere *Zapor* 880. Wagner említ *Szobor* pusztát 1226. (Decas 1. Bánfiak). Turócz megyében a' mosóczi járásban libera villa regia *Majusch*, II. András 1233. ajándékozta Porsonnak és *Sopyrnak*, ott van *Zabor* falu is, és terra *Zabor* 1263, melyet IV. Béla Kossuthnak Gad fiának ajándékozott. (Math. Belii Hung. Nova. T. 2. p. 336, 341).

A' *Szapári*, és *Szopor* neveket már Pázmándi a' Plinius' mediái *Sepirene*jével egynek vette (p. 841), és hogy a' Kurd földön tehát a' régi Médiában *Shak* viznél, a' *musur* és *sibar* népcsapatok ma is fen vagynak, Ritter tanítja (VI. 2. Abth. p. 716), mellyel a' Pallas Szaparowa faluját csuvas földön *Sok* viz mellett öszvehasználhatni.

Const. Porphy. *sabartoi asphalos*-a mindig aenigmának marad. Valamint Atelkuzujára új magyarázatot kísértettem meg (I. Érték. a' Kozárokról, 56), a' turk *Atel-kiösét* használva, úgy jelenben is a' régibb magyarázatoktól eltérve, millyenek a' Prayé, hogy az a' Sabirephtalita két névből merült fel, a' Dankovszkyé *Σαβιρη ταβηταλοι* = Sabiri id est tuti, melly olvasást egykor Hammer is jóváhagyott, a' *sabartau*, vagy *sabirtau* olvasást ajánlom, melly

legalább bizonyos historico-geographiai értelmezésre vezethet el, a' hozzávetett *asphal*essel nem sokat gondolva, melyet a' császár alanyi nézetből kapcsolt a' görög nyelvből oda, mondván, hogy a' magyaroknak hajdani neve *valami okból* „sabar“ volt; melly kifejezés magában már mutatja, hogy a' császár sem tudta az elnevezés' igaz okát. Meg kell azt is jegyezni, hogy az *asphales*' eredeti értelme firmus, stabilis, quod subverti non potest, a' bátorságos csak ebből levont jelentése a' szónak.

Az ázsiai földleiratokban már több *sabar*, vagy *sabirtau* azaz *sibér*, *sabir*, *shabar* hegylánczolatokra 's hegyszorosokra akadunk, melyekről a' sabirok épen úgy elnevezethettek, mint a *tauriscusok* a' Taurus hegyektől, az alánok az *Alán* hegyektől „ὄρη τὰ καλυμμένα Ἀλανά“ (Ptolomaeus 6, 14.), melly a' kis Altai hegyek' egyik ága; vesd össze a' mongol *Ulu-tau*-t épen ott, 's Ammian Marcellin' helyét: „Alani e montium appellatione cognominati“ (I. 31. 's Halling I. 48. d' Ohsson p. 180. itt mondatik: „Eustathiusban *Ala* = montagnes“ ez, úgy hiszem, csak a' mongol *oola* lehet). Az ógor néptörzsről, mint hegyek' lakóiról külön fogok szólni. Hogy a' *shabar tau*-ban az utolsó szó hegyet jelent, mutatják az urali hegynevek „İremel-tau, Dshigalgi-tau, Kalgan-tau, Tura-tau, Koszhtau, Juran-tau“ mikről jól írja Müller: „*Tau* turk-tatár szó, törökül *Tag, Dag* = hegy“ (der ugrische Volksstanm. I. 24., hol *Ural-tauf* leírja). Kasim-beg is turktatár grammatikájában (Kazán, 1839.) azt tanítja, hogy a' *ghain* betű nem csak a' tatár, hanem ozmán szóokban is gyakran vocalisáltatik, hogy a' *tagh* szót *taunak* mondják ki az ozmánok is. Klaprothban is *tagh, tau, taw, tag, dagh, daug, dag, tu* változtatások állanak (Asia Polygl. Tab. XXVII.); miknél fogva a' *shabar-tau* földirati neveket *shabar, shiber*, vagy *sabir* hegyeknek, és szorosoknak kell venni, a' minthogy Hammer is a' *Bendo sabiros* nevet „Der Pass von Sabir-nak“ magyarázta (Gesch. des Osman. Reichs, II. 648. Pest, 1828).

Lássuk most már Rittertől Ázsia' földiratát; Sibériában Bajkal tó' délnyugati oldalán nyulnak el a' *shabar-kui* vagy *shabar-tai* és *Medseditscha* (= medve) gránit hegyvonalok, Gobi földön a' *Sibartou*' síkja, melyet Mailla *Siber tainak* ír (II. 74. 362). Ugyancsak a' Gobi pusztát leírva, hol a' sibériai kiachtai út vezet Pecking' lapályaira, közli Lange' utazását 1727-ből, ki a' karavánnal két hónap alatt sok kínnal érte el *Schabar*-ta állomást, honnan kösziklákön vezet az út Chinába (I. 120). Balkh Bámiánnál kabuli földön hét hegyszorosoni átjárás van, egyiknek neve *schiber-tu* vagy csak *shibr* a' kabuli földrajzon, hol Timur, mikor Indiából visszatért, átment; a' Strábó' *sibar* népe úgymond (Diodorban Σιβας), a' mái *Siapusch* nép, melly *Scheibar*-tag vagy *Shiber-tu* hegyszorosnál lakott Timur' idejében, erős buzgányforgató volt ekkor is, mint 1400 évvel az előtt a' makedonok' idejében (VI. 251). — Ezen siapusch nép

közt a' szájhagyományi nevek a' kozár történetekből ma is divatosak, mint az minapi értekezésemben elő van adva. A' kurd földön lakik a' *sibar* népfaj, melly, mint mondják, a' völgy' vizétől vette nevét; ott a' *Kaluta* vár is, melly az erdélyi *Kalota* hegy- és helynévvel egy lesz (VI. 2 Abth. 716).

Klaproth *Sabara-to* földet említ Georgiában, mellyet Wakthang király' krónikája kaukazi szájhagyomány után Gardabos' örösgéneke mond (Journ. Asiat. 1833. nro 72. p. 531).

Vajjon Justinus *Zaoporteno'* hegye (urbem quoque nomine Daram in monte Zaoporteno condit. XLI. 5) Mesopotámia' felső részében *Sabir* hegy volt-e, mellyet Hammer a' Bendo sabiron és Dara városok' nevével 's a' Magyar várral öszveköttetésbe hozott (Évkönyvek, III. 2. osztály, l. 136): még mindig fenmarad kérdésnek, jöllehet a' *Zaopor-teno* Sabar tau helyett épen úgy elrontottnak nézhető Justinban, mint más több elrontott keleti nevek görög 's latin írókban, mellyeknek a' criticusok szerint legio a' száma. Az is tudva van a' szittyák' történeteiből, hogy sákák, parthusok, hunnuszok, sabirok, kozárok 's ezekkel vegyesen magyarok gyakran beütöttek a' görög és perzsa birtokokra, némelly részök ott maradt az elfoglalt helyeken, 's a' medo-perzsákkal öszveelegyedett; de ezek mint specialitások külön tárgyalást kívánnak. Jelen értekezésnek egyedüli célja volt, a' magyarok' *Sabir* nevére újabb derűt felhozni, 's állhatatosan hiszem, hogy eldödeink egykor a' sinai birodalom' közelében laktak, azzal érintkezésben voltak, de hol, és mikor? azt sinologusoknak kell egykor felfejteni. Addig is jónak látnám, az orosz 's más utazók' tudósításaiból, nevezetesen Ritternek Ázsia' földleirátából 's más hason munkákból mind azon történeti, hely, személy, víz 's eszközök és termékek' neveit, mellyek vagy magyar hangzatúak, vagy épen fenn is maradtak nyelvünkben, honunk 's nemzetünk' történeteiben, öszveszedetni 's egy illy gyűjteményt Gützlaff úrnak további használás és kutatás végett megküldeni; e' szerény ajánlatot a' tisztelt Academia' figyelmébe ajánlom azon hozzáadással, hogy főleg Magos- és Közép-Ázsia' tüzetnéki ki e' munkálat' céljául.

Végezetül a' magyarországi Sabariáról azt jegyzem meg, hogy az a' *Sabir* népnévre azért nem vonható, mert már Plinius (l. 3. c. 24) említi azt: „Noriciis iunguntur lacus Peiso et deserta Boiorum;“ ismét írja: „Iam tamen colonia Claudii, Sabaria et oppidum Scarbantia Iulia habitantur.“ Ezt hát hún-sabirok nem népesíthették meg. Fessler (Th. I. p. 263) két Sabariát említ Katona után, egyiket Szombathely, másikat Pannonhegy mellett; de volt egy harmadik is a' juvaviai püspökségben, mellyről a' mondseei krónika 869, 890, 973, 979 emlékezik *Sabarea sicca ecclesia* név alatt, és Sternfeld, ki e' krónikának becses kivonatát adá a' bajor academia' Évkönyveiben (XVII. B. der Denkschriften. 1841. Abh. der hist. Klasse. 3. B. I. Abth). utasít a' magyarországi Sabariára is: „Auch bei Steinaman-

ger in Ungarn an der dürren *Saber*, heute *Zeber*.“ Az oroszföldi *Sebiro* tó melletti lakosok' nevei ma is *Sebir*, *Saber*, *Sabro*, a' pétervári 's twéri kormánymegyékben *Sebiro*, *Sabra*, *Sjabro* csak egy szó Schaffarik' útmutatásai szerint (Slav. Alterth. II. 139, 140). Hogy Nagy Károly' idejében szláv fajú telepek ülték meg Mosony, Szala, Vas megyék' elpusztult részeit, mutogatja Sternfeld egykorú oklevelekből, a' Nizider tónak is (Fertő) a' német *Neusiedler* adott nevet és jelentést, 's Ado Viennensis írja 804: „Hogy a' megkeresztelkedett avar chán propter infestationem sclavorum“ Sabaria és Carnuntum közt kért magának lakhelyt; Rhegino pedig 805. írja: „Cacanus princeps Avarorum imperatorem adiit“ stb (I. Otrokocsi l. c. p. 229).

A' Sabaria névnek magyarázatára tehát szükséges volna tudni, hogy Claudius' telepe micsoda fajú nemzethez tartozott; míg az nem tudatik, Horn' véleménye is csak hypothesisnek marad, hogy a' nevet a' hún-sabirok' nevéhez kellene kötni.

Osztván az ülés előadó' nézetét a' közép és némelly déli-ázsiai vidékek' helynevei' fontosságáról a' magyar ős történetre nézve, 's így azoknak összedése 's hasonlításától gyümölcsöző eredményeket várván: előadó felkérte, hogy e' részben munkálkodnék annyival is inkább, minthogy az academia' tudomására a' tisztelt rendes tagnak ez irányban már is nem csekély elődolgozatai vannak.

— Ez után

REGULY ANTAL lt

foglalván el a' szószerket, tekintettel Dr. Gützlaff Károly' nyilatkozatára, a' *dzungárokról* 's azoknak a' magyarokkal állított fajrokonságáról értekezett.

Gützlafl missionarius egy pár hét előtt, a' chinai nyelv- és írásmódról az akademiában tartott érdekes előadása' alkalmával említést tön egy népről, melly véleménye szerint a' magyarokkal azonos eredetű és nyelvű volna. Egy illy nagy hírű férfi' nyilatkozatát vidékek és népekről, mellyek hozzá olly közel, tőlünk azonban olly távol esnek, és olly ismeretlenek; 's mellyeket ő saját történetünk- és nyelvünkkel összefüggésbe hoz, nem lehetett érdek nélkül hallani, és méltán fordítá minden mívelt ember a' Kokonoor' vidéke és a' dzungár nép felé figyelmét.

Minthogy utazásom' érdekei és feladatai nélkülözhetlenül kívánták, hogy magamat Közép-Ázsia' vidékei és népvizonyai felett tájekozzam, és utam emberekkel hozott érintkezésbe, kik e' vidékeket nem csak könyvekből, hanem saját tapasztalás és vizsgálódás után is ismerék: felhíva érzem magamat az említett nép' történeti és nyelvbeli viszonyairól némellyeket elmondani azon czélból, hogy az érdekelt közönség részletes tudósítások által képes legyen a' szóba hozott rokonsági kérdés felett magának helyes ítéletet képezni.

A híres missionarius' nyilatkozatait a' pesti hírlapokban megjelent félhivatalos értesítések 's azon társaink' közlése szerint, kik őt

magán körökben e' tárgy felett szólni hallották, a' következőkbe lehet összefoglalni.

„Gyaníttatik, így nyilatkozott Gützlaff úr, *hogy a' Kokonoor melletti népek a' magyarokkal azonos eredetűek 's az övékhez hasonló nyelven beszélnek.* Ez mindazáltal eddigelé csak gyanítás, mint-hogy ennek valóságát bebizonyítani még eddig senki sem vállalkozott. Egyedi véleménye azonban, ha azt meg kell mondania, az: hogy a' Kokonoor' vidékén lakó dzungár nép a' magyar nemzet' őstörzséhez tartozik, 's a' magyarok egy, e' vidékről származott, amazoktól elszakadt ágat képeznek; hogy továbbá a' magyarok' nyelvét, jöllehet ez, több mint ezer éves elszakadás után, tetemesen megváltozott, a' Kokonoor mellett még most is beszélnek. — Gützlaff azon okokat, melyek őt e' véleményre bírák, chinai történeti forrásokból meríté, 's azoknál fogva hiszi, hogy a' magyarok' történetét a' II. századtól kezdve egészen Magyarországba jövetelökig követni lehet. Egyéb-iránt minthogy ő Kokonoor' vidékén nem volt, és személyes tapasztalás után sem ennek tartományát, sem lakóit nem ösmeri, ismétli: hogy ő csak chinai források után beszélvén, határozottabb nyilatkozatot adni nem akar, annál is inkább, minthogy már intézkedések tétettek, miszerint egy fiatal magyar azon tájékokra menjen, 's ott a' hely' színén adatokat gyűjtsön.

Ezek Gützlaff' nyilatkozatai. Az ő személyes véleménye szerint tehát a' Kokonoor vidékén lakó népek, névszerint a' dzungárok, rokonok volnának a' magyarokkal.

A' kérdések, melyek e' nyilatkozatok után elménkben önként felmerülnek, minden esetre ezek: kik a' dzungárok? mi nyelvek? és mi történetük? A' felelet, minthogy a' dzungár nép a' XVII. század' vége óta, részint Chinával folytatott háborúskodásai, részint szakadatlan érintkezései által az oroszokkal Szibéria' határain, mind nyelve, mind történetére nézve elég ismeretes, nem nehéz, és hiszem hogy, minekutána a' *dzungárok a' mongol népcsaládhoz tartoznak*, a' mongol népek' és azok' egymáshozzi viszonyainak áttekintése után magától ki fog tetszeni, mit kelljen a' megpendített rokonsági kérdésben hinnünk.

I. Az egész mongol népcsalád, mely részint chinai, részint orosz uralom alatt van, három fő törzsből áll. Először a' tulajdonképi *mongolból*, mely Mongolhon vagy is Gobi tartomány' keleti felét lakja. 2-szor a' *burátból*, az előbbtitől éjszakra, a' Bajkal tó, és Nertschinsk körül Sziberiában. 3-szor az *ölötből*, mely eredetileg a' Kokonoor' vidékén és Éjszaki-Tibetben otthonos, most azonban nem csak itt, hanem az Ili tartományban és a' Volga' vizénél is tanyáz, 's az európaiaknál a' *Kalmükk* név alatt ismeretes.

E' három törzs egyenként ismét több ágazatokra szakad. Mí azonban itt csak az *ölötök'* elágazásait hozzuk fel, minthogy kérdésünk' fejtegetésénél csak e' törzs érdekel bennünket. E' törzs pedig

négy ágból áll, úgymint: *a' choschótok*, *dzungárok*, *torgótok* és *dörbötökből*. *A' choschótok* az ölötök' régi hazájában maradtak meg, és Kokonoor' vidékein és Tibet' éjszaki részében laknak; *a' dzungárok*, kik régi hazájokat *a' XVI. század' végével* hagyván el, az Irtishez húzódtak, és utóbb az Ili vize körül telepedtek le, most is ott tanyáznak; *a' torgótok*, kik az előbbiekkal az Altái felé húzódtak, ezeket azonban elhagyván 1662. *a' Jajk és Volga mellé* jöttek, részint itt, részint az Ili tartományban, hová 1771. nagyobb részek visszatért, tartózkodnak; *a' dörbötök* végre, kik két részre oszlván, részint *a' dzungárokhoz*, részint *a' torgótokhoz* csatlakoztak, ezeknek sorsában osztoztak, és részint *a' Volgán*, részint az Ili tartományban laknak.

II. Nyelvi tekintetben *a' mongol nép*, valamint *a' magyar*, csak egy, minden népágazatoktól érthető nyelvvel bír. Külön nyelvjárásai csak egyes hangok' kiejtésében távoznak el egymástól; és habár körülbelül hét millióra megyen *a' mongol ajku népek'* száma, és olly földterületet foglalnak el, mellynek nagysága 70—80 ezer □ mérföldet teszen; mégis *a' legtávolabb lakó népelekezetek* is nem csak megértik egymást, hanem az utazók' egyező tanúságai szerint könnyen társaloghatnak egymással, mint p. o. Pétervárott több évek előtt Schmidt academiai tagnak volt alkalmá, néhány kalmúkk főnököt *a' volgai steppékből* egy chorini nemes buráttal *a' Bajkalon túli vidékekből* társalogni hallani. Ez ugyan nem lesz annyira feltűnő, ha tudjuk, hogy *a' mongol nép* *a' buddhismus által* igen korán (*a' XIII. század' végén*) jutott már egy saját nemzeti irodalom' birtokába, 's így e' közös irodalmi nyelven az említett míveltebb főnökök és *a' burát* nemes könnyen társaloghattak 's megérthették egymást; bizonyos tény azonban az is, hogy közönséges nyelven is könnyen megérti *a' különböző nyelvjárásu mongol* egymást, és hogy alig van ezek közt olly különbség, mint *a' palócz és a' magyar* közt, minek nagy részben tényező oka csakugyan *a' nagy terjedelemben* ismert irodalmi nyelv lehet, melly az egymástól eltérő nyelvjárások közt összetartó és megkötő közeget képez, és azok eltávozását egymástól fékezi.

E' viszonyokból, mellyekben *a' mongol népek és azok'* nyelvei egymáshoz állanak, kitűnik hogy, midőn Gützlaff úr azt mondja, miszerint *a' dzungárok a' magyarok'* rokonai, ő bennünket *a' mongolok'* rokonainak is állít, és *a' dzungárokat*, kiket ő, mint azt kijelentette, tiszta mongol faju népnek tart, csak azért helyezte előtérbe és nevezte meg külön, mivel talán történetükben, és *a' dzungár és hungár* nevek' véletlen rokon hangzásában valami fontos dolgot látott. Hogy tágasabb értelemben *a' magyar a' mongollal*, valamint *a' többi közép-ázsiai nyelvekkel* is rokon, arról nincs kétség, és bizonyos, hogy *a' magyar összehasonlító nyelvbúvárlat'* feladatában áll, *a' mongolt szintúgy*, mint *a' többi közép-ázsiai nyelveket* vizs-

gálódása' körébe bevonni; de nem azon értelemben, mint azt Gützlaff úr veszi. Ő bennünket, azt kivéve talán, mi az egyetemes világ-történetben rólunk mondatik, nem ismer, nem is lehetett Chinában ideje és alkalma velünk bővebben megismerkednie: 's azért sajnálatos, hogy a' más tekintetekben annyira érdemes férfiú nyelvünkkel ismeretlensége' következtében, itt oly nyilatkozatokra ragadtatott, melyek e' téren teljes tájékoztatlanságot árulnak el; sajnálatos annál inkább, minthogy e' tájékoztatlanság azon tárgyban, melyhez szólt, nem hagyathatik tekintetbe vétel és felderítés nélkül, minekutána szavai, nagy nevének megfelelőleg, a' magyar közönségtől oly nagy figyelemmel fogadtattak, hogy általok egy már elnyert biztosabb álláspontból ez könnyen letereltetheték, és ismét a' kételyek és bizonytalanságok' terére vitelhetnék. — Hogy ő a' szélesb értelemben vett mongolokra gondolt, midőn dzungárokról beszélt, kitűnik bővebben az általa felhozott három milliónyi népszámból, és az említett nép' felhozott lakhelyeiből is. Mert minekutána a' dzungár nép' száma nem megy annyi százezerre, a' hány milliót ő említ; ezen számot a' Kokonoor' vidékein vagyis Tangutban, és Tibetnek Katschi és Ngari tartományában lakó többi népekben kellene keresnünk, kik mind mongolok: de ezek száma is csekély, minekutána azon fensíkok, melyek részint homokpusztákkal telvék, részint emelkedett fekvésök' következtében, mely 10—14,000 láb a' tenger' színe felett és így részben a' Montblanc magosságát éri el, a' Góbi és Schamo pusztái után, egész Keleti- és Közép-Ázsiában a' legszegényebbek és terméketlenebbek, távol sem táplálhatnak annyi népet. Szükséges tehát, hogy a' három milliót csak valamennyire elérjük, az egész ölt törzsöt, melynek a' dzungár, mint felebb láttuk, egyik ágát teszi, és mely az említett tartományokon kívül az Irtis' forrásainál és az Ili és Volga vizeinél lakik, a' számba bevegyük, hogy az való és igaz legyen.

Ezekből látszik, hogy Gützlaff' nyilatkozatai nem valami bizonyos és világos tárgyszemléletből eredett vélemények, hanem csak a' homályos képzelet' és tájékozatlan ész' sejtelmei. Ő nem mint tudós, mint azt közönségünk fogta fel, hanem mint dilettans, mint oly utazó szólott, ki lelkét érdeklő utazási benyomásait, inellyek szellemi irányaitól idegenebbek hogysem azokat megbírálna, a' világnak oda adja. És így kell nyilatkozatait felfognunk, ha a' vendégtől a' szokásos tekinteteket meg nem akarjuk tagadni; mit nehezebb tennünk, ha kimondott véleményét mint tudósét és nem mint dilettansét vesszük. Ha fontosságukat, mellyel a' valóságban úgy sem bírnak, elvesztik is, megmaradhat azért mégis érdekességök, és kedves maradhat emlékezetünkben azon férfiú, ki közölünk egy lelkesedett ifjút vivén magával, az által nemzetünk előtt új tért nyitott szellemi tettekre 's ezért köszönetünket megérdemli. — És ne hi- gyük, hogy azért, mert Gützlaff úr Cantonban lakik, mire sokan e'

kérdésben nagy nyomatékot helyheznek, ő közelebb vagyon a' mongol fajhoz, és helyesebben ítélhetje' tárgyban mint mí itt Európában. Pest a' kalmükkék' volgai tanyájától nem esik olly távol, mint Canton a' Kokonoor' tavától — a' hasonlíthatlanul könnyebb közlekedést számba sem véve, — és a' volgai öltöt vagyis kalmükk, és a' kokonoori öltöt nyelv közt a' különbség alig nagyobb, mint a' magyar és székely közt.

III. Történeti tekintetben — midőn Gützlaff chinai történeti forrásokra hivatkozik, melyek' nyomán ő a' magyarok' történetét a' II. századtól Kr. után követhetni gondolja — úgy látszik hogy eszmefonalát feltalálhatjuk, ha visszaemlékezünk, miszerint már Pallas említ az öltötök' törzséről egy hagyományt, mellynél fogva sok századdal Dsingisz Chán előtt, az öltötök' legnagyobb és legalkalmasabb része harczolva nyomult nyugatnak egész Kis-Ázsiáig, és ott, és a' Kaukaszus körül eltűnt. Minthogy e' hagyományt könnyen lehet a' húnok' költözésére alkalmazni: ezek pedig a' külföldi tudósok' véleménye szerint mongolok voltak; természetesnek látszhatik, hogy a' dzungár öltötök mint mongolok, egy részről a' húnok' maradvékai, más részről pedig — miután a' magyarokat szinte a' húnoktól származtatják — egyszersmind testvérei és rokonai a' magyaroknak. Ezen következtetés igen természetesen foly önmagából, és azért hajlandók vagyunk hinni hogy az ő összevetése, melyből véleménye eredt, különösen ez adaton alapszik, annál is inkább, minthogy ő, jöllehet többször kérdeztetett ezen személyes véleményének okai után, még sem fejtette vagy csak említette is meg ezeket: mit alkalmasint tesz vala, ha világosabb és biztosabb adatokon alapúltak volna.

Mi a' dzungárok' történetét különösen illeti, azt rövideden a' következőkbe lehet összefoglalni: Dsingisz Chán előtt vagy három nemzedékkel (1100. körül) élt Tibet' nyugati részében, az ott elszórt kisebb öltöt csapatok közt, valami Böh nevű főnök, ki eszélyessége és varázsló ereje' következtében, azon időben, midőn az öltötök a' Dálai-Láma' hitére még nem tértek volt át, nagy tekintélyre jutván a' többi kis főnököktől közös fejedelemmé és Khánnak választott. Ezen egyesülése által az eddig széljel és magán élő csapatoknak, támadott azon horda, melyből utóbb (1550 körül) két testvérnek t. i. Ongozo és Ongorchoinak viszályai és összeférhetlensége által a' dzungár és dörböt horda képződött. Ongorchoi, a' fiatalabb testvér, a' nép' kisebb felével Ongozótól elszakadván és keletnek a' Kokonoor felé huzódván, ott hordájával Dörböt nevet vett fel: míg Ongozo a' nép' nagyobb részével régi lakhelyeiben megmaradván, tekintettel az előbbire, nyugatinak vagyis mongol felfogás szerint balkézbelinek, azaz dzungárnak (dzun = bal, gar = kéz, kar) neveztetett. Ez elő- vagy keletkezési története a' dzungár népnek, és ennek első történeti korszakát képezheti. Második korszaka ma-

gába foglalja e' nép' lassankénti előnyomulását Éjszaki-Tibet' szé-
gény és terméketlen vidékeiből, az Irtis forrási tartományok' gaz-
dag legelőföldjeire; ottani anyagi jóléte' emelkedésével jellemi szí-
lárdulását és önállósági vágyának kifejlődését, valamint ennek kö-
vetkeztében szabadsági harczát a' mongol Khánok' felsősége ellen,
kiknek alattvalóságából melyben Dsingisz Khán' ideje óta voltak, ma-
gokat megszabadíták; és végre azon harcaikat Batur Chuntaidsi
Khán alatt, melyek által ezen új souverain nép uralmát több szoms-
zéd ölt népágozatokra kiterjeszté, és győztes lett a' buchárok és
kirgizek ellen. Látjuk tehát ezen korszakban, mely Orgozótól vagyis
1550-től egész Káldán' uralkodása' kezdetéig 1671. megy, ezen né-
pet magának egy új hazát keresni, és ott önállóságának kivívása
után, alapját azon jövőendő hatalmának megvetni, melyet Káldán
alatt elért. Ezen Káldán, Batur-Chuntaidsinak második fia, tanult és
a' történetben jártas férfiú, ki a' Dálai-Láma' udvaránál Tibetben
mint láma tartózkodott volt, 1671-ben a' papi rendtől feloldatván
és az uralmi pálczát kezébe vevén, elhatározta volt magában, a' mon-
golok' régi hatalmát, mellyel Dsingisz-Khán alatt bírtak, ismét helyre
állítani, és azért minden törekvéseit oda irányozta, hogy a' sok el-
szórt és független mongol népágakat, mellyek csak szétválások' kö-
vetkeztében estek le a' hatalom' magas fokáról Dzsingisz-Khán előtti
jelentéktelenségökbe; személyében egyesítse és előbbi jelentőségökre
emelje. Mi teljesen sikerült volna is erélyes szellemének, ha épen
akkor nem ül Chinának egy legnagyobb és legkitünőbb uralkodója
a' thrónon, Changhu császár. Csak ezen embernek nagy tulajdoni
és tehetségei bírtak az olly hatalmasan kifejlő dzungár vállalkozási
szellemnek törekvéseit megsemmisíteni, és úgy családját a' chinai
thrónon megtartani, és Chinát egy új mongol elfoglalástól megóni.
E' két nagy ember' harcza a' maga nemében egyedül áll a' mongol
földön, és Schamo' pusztái soha sem voltak olly nagyszerű erő kifej-
tések és harczy mozgalmak' tanúi, mint akkor minekutána Káldán a'
Kokonoor és Hoangho melléki ölt népeket meghódítá. 1685. Dzsing-
gisz-Khán' népének utódjai, t. i. a' Kalkhos mongolok ellen indult,
és a' meggyőzötteknek, kik nagyjából China' határait futottak,
elhagyott tartományuk' nagyobb részét elfoglalta. Changhu, érez-
vén, hogy birodalma csak addig lesz biztonságban, míg Káldánnak
a' mongolok közt vetélytársai és ellenségei lesznek, kitünő fogad-
tatása és tartása után a' Khalkosoknak, egy nagy chinai sereget, tu-
lajdon testvére' vezérlete alatt, adott nekik segítségül, kikkel egye-
sült erővel végre 1689-ben Káldánt megverték, és kényszeríték
azon ígéretének, hogy ezután pártharcaival felhagy, aláírása általi
megerősítésére. Ennek azonban kevés eredménye lett; Káldán foly-
tatá háborgásait, mint az előtt, és midőn végre China' határait is
nyugtalanítani kezdé, hosszas készülétek után 1696. végre maga
Changhu császár állott seregeinek élére, első példával a' chinai ural-

kodók közt, és 200,000 katonával, számtalan szolganéppel és száz-
 ezerekre menő teherhordó állatokkal a' puszták felé indúlt Káldán
 ellen. Hasonló járatot nem csak e' vidékek, de a' történet is alig ismer,
 's azzal talán csak Cambisesnek libyai hadjárata párvonalba
 tehető. Schamo' pusztáin áthatván, midőn a' mongol föld' éjszaki fű-
 ves tartományait, Káldánnak legelő helyeit, elérte, Káldán fölégeté
 itt táborát, és folyvást visszavonúlt országa' pusztáin a' chinai se-
 reg előtt, minden harczy alkalmat kikerülve. 'S a' fáradságtól kime-
 rült, élelemtől megfosztott, egyébiránt is annyi kényelemhez szo-
 kott chinai sereg, a' kétségbeeséshez közel állott, és a' kenyérnek
 immár tizenegy napig nélkülözése után végső veszélyben forgott már,
 midőn Káldán, éji tanyáján általa véletlenül meglepeték, és harczba
 ereszkedvén, Tchao-modo mellett megveretik. A' roppant sok szar-
 vasmarha, melly zsákmányúl a' győztesek kezébe esett, megmenté
 ezeknek életét, míg Káldán, már előbb is szövetségeseitől elha-
 gyatva, és most a' sok elpártolásoktól gyengítve, teljesen megsemmisítetett. — Halála után azonban, a' másik évben, Zagán-Arabdan
 testvére' fia alatt e' népnek ruganyos természete, csakhamar ismét
 összeszedé magát, és megújított erőfeszítéssel csakhamar a' hata-
 lomnak még magosabb fokára lépett, mint Káldán alatt volt. Meg-
 hódítá Turkestánt, és a' kirgízek' nagy részét, meghódítá és bekebe-
 lezé ismét a' torgótok, choschótok és dörbötök' hordáit, mi által
 hadseregét 100 ezer lovasnál többre nevelte. A' dzungár kar' hata-
 ma most a' kirgízektől egész a' Mandzsú hegyekig terjedett, és az
 egész közép-ázsiai fensík a' dzungár Khánnak hódolt, ki Harkashan
 az Ili mellett székelt. 1714-ben még tovább folytatá hódításait; be-
 ütött Tibetbe, és elfoglalta Hlásszát, hol azonban hatalma' terjedésé-
 nek végső határait érte, mert hat évi uralom után, kényszerítetett
 onnan a' chinaiak elől visszahuzódni, és nem sokára táborában 1721-
 ben meggyilkoltatott. Fia, Káldán-Zeren, atyai örökségét nem növelte
 ugyan, de azt épségben tartotta fenn, és China és Moscovia között
 valamennyi nép- és tartománytól évenként hódolatot és adót nyert.
 Csak halála után 1745-ben kezdett a' dzungár hatalom belső zava-
 rok és nyugtalanságok által gyengülni és hanyatlani, míg végre
 Amursanán' fellázadása által — ki jóllehet, mint védecze Chinának,
 ennek haderejével ültetett a' thrónra, mégis ennek beavatkozását
 országa' ügyeibe nem türvén, ellene felkelt — 1756-ban nem csak
 tökéletesen megbukott, de népe is csaknem egészen kipusztított.
 Mert Khianlung császár, ki, minekutána két ellene küldött elfoglaló
 serege megsemmisítetett, azon nép' ruganyos természetétől min-
 dig félhetett, vezéreinek a' legszigorúbban megparancsolta, hogy
 egy dzungárt se kíméljenek 's az egész nép felkonczoltassék. És ezt
 a' vezérek olly pontossággal teljesíték, hogy a' chinai hivatalos tu-
 dósítások szerint, több egy milliónál gyilkoltatott le. A' szibériai ha-
 társzélektől kezdve, Turkestánon keresztül, egész a' felső Oxusig

egy dzungár sem nyert kegyelmet. Csak imitt amott a' Thian-Schani hegyekben mentette meg némelly bujdosló életét, azon 20 ezeren kívül, kik a' szibériai határookra menekülve, ott az oroszoktól lakhelyeket nyertek. A' dzungár nemzet a' chinai birodalomban így csak azon 21 hordában maradt fenn, melly a' lázadásban részt nem vett; ezek is azonban, minekutána egész országuk Turkestánnal és Éjszaki-Tibettel a' chinai birodalomba békebeletetett, előbbi szabadságaiktól és mongol törvényeiktől megfosztva, mint chinai polgárok a' birodalmi törvények alá állítottak. Közös főnök nélkül, négy khánságra osztva, minden egyes hordának egy chinai tisztviselő adatott főnökül ügyeik' vitelére, mellyekbe a' Khánnak beavatkozási joga nem volt; és midőn ezen állást nem tűrhetvén újra fellázadtak, ezek is részint kiirtattak, részint mint rabok szétszórattak, és nagyobbára a' buchárai városok' parancsnokai közt szétszórtatván földművelésre kényszerítették. A' négy khánság közül csak egy, a' Gehol' vidéken a' chinai nagy faltól éjszakra, maradt fenn, melly hűségeért megjutalmaztatott, és jóllétében mindenkép emeltetett.

Az Ili tartomány' békebeletetése által a' chinai birodalmi határok egész Sziberiáig tolattak elő, és általok China az oroszoknak közvetlen szomszédja lett itt is; miért is a' határszélek őri állomásokkal, és redoutokkal láttattak el, valamint az ország' belsejében is az ott állomásozó katonaság' biztosságára, várak és erősségek építtettek. Az ország' népesítésére, melly lakosságából egészen kikapusztult, több mongol és mandzsu csapatok hozattak által, és a' turkestani városokból 6000 család telepítettetett le az ország' külön részeiben, hogy a' földet művelve általok a' katonaság élelmi szerekkel láttassék el. Adójokat ezek nem pénzben, hanem természetben köteleztettek a' császári élelmező házakba szolgáltatni, mi évenként minden családnál 8 zsák vagy is 16 mázsa gabona neműt, millyek a' rizs, köles, árpa stb, tézsen. Az ország' további népesítésére még fegy-gyarmatok is állítottak fel, mellyekbe a' birodalom' minden nagyobb fegyenczei küldettek, mi által hasonlókép évenként 2000 embernél több hozatik ezen vidékekbe. Az ország' kormányja egy katonai helytartó' kezében van, kinek rendelkezésére 4000 mandzsu gyalogkatona van az országban; azonkívül 24,000 lovasság, melly a' mongol és mandzsu népcsapatokból, kozákok' módjára alakítottatott, és karddal, ívvel és nyíllal van fölfegyverkezve, nagyobbára csak a' határőri szolgálat' ellátására használtatik. A' tartomány' fővárosa Ili vagy *Galdzsa*, melly 30,000 részint chinai, részint buchárai származású lakókkal bír, előnyös fekvésével kereskedelmi tekintetben és iparos lakói által nagy fontosságu egész Ázsiában. Itt találkoznak öszve Ázsia' minden iparos népei, és China, Tibet, India és Kasmir, Buchára és Oroszországból gyűlnek itt öszve a' kereskedők. Ha a' chinai kormány a' közlekedés és kereskedés' emelésére csak valamit tenne: Ili középponti fekvése által

könnyen lehetne Ázsiának fő piaczává és emporiumává. Irbitben a' szibériai vásár' alkalmával 1844-ben tavasszal, volt alkalmam orosz taschkenti és buchárai kereskedőkkel többször találkoznom és társalognom, kik kereskedelmi ügyeikben évenként megfordúlnak Iliben, és ott több ideig laknak is. Útjuk Szibériából, melyet június' végével kezdenek meg rendesen, Szemipalatinsknál az Irtisen indul ki, és a' 900 versztet (128 geogr. mérföldet) Iliig, mely nagyobb részt kirgíz földön visz és csak az utolsó 30 mérföldön megy chinai határon és mongol népek közt, 30 nap alatt szokták megtenni. Megérkezésök közönségesen augusztus' közepében történik, minekutána kereskedelmi viszonyaiknál fogva a' kirgíz steppében mindig egy két hetet tartózkodnak, és útjokat vissza, 3 hónapi mulatás után, december' elején kezdik meg, mire január' elején ismét Szemipalatinszkben vannak. Karavánjuk 500—1000 tevéből, és azonkívül mintegy 5000-re menő juhnyájából áll, melyet kötelesek a' chinai kormánynak, mely azokat fizetés mellett fogadja el, hozni, hogy engedelmet nyerjenek chinai földre jönni, és azon kereskedni. Kereskedelmi czikkai Oroszországból főképp posztó és vörös bagaria, azonkívül pamutszövetek, mint nánk, czicz, calencar, drap des dames, és holmi réz és vas áruk, melyekért theát és selyemkelméket, valamint ezüstöt is rudakban hoznak. Minthogy az orosz kereskedés Chinával, régi kötések által, csak a' kiachtai vonalon, Keleti-Szibériában, engedtetett meg, itt ezen a' vonalon orosz cím alatt kereskedés nem üzetthetik, és minden orosz csak kirgíz utilevéllal, mint kirgíz alattvaló, bocsáttatik által a' határon. Azon Nagibin nevű orosz, kivel Irbitben többször találkoztam és ki mint Samsonov szemipalatinszki kereskedőnek agense 1830-tól fogva minden évben Ilibe utaz, mohamedán módra, mindig borotvált fővel és hosszú szakállal járt, és Ilibe mindig egy kirgíz türönek (főnök) uti levelével ment, melyben ő mint ennek ügynöke adatott ki.

Ez rövid története a' dzungár népnek, mely egy nagyszerű erő- és szellemi megfeszítés által, rögtön a' legnagyobb politikai jelentékenységre emelkedett, és épen olly rögtön megdőlvén, ollykép irtatott ki, mint arra a' történetben hiába keresünk példát. És hogyan most Gützlaff, az utolsó események' benyomása alatt hazánk' földére lépven, itt olly néppel találkozott, mely finom és arányos testalkotásával, és ennek azon véghetetlen hajlékonysága és ruganyosságával, mely olly nagy mértékben egyedül és kizárólag a' közép-ázsiai faj' népeinek tulajdona, lepi meg őt, hozzá járulván még olly arczképezés, mely részben ha távol van is a' szorosan vett mongol képezéstől (melly csak azért vétetett a' közép-ázsiai faj' típusául, minthogy benne ennek arányai a' legélesebben és egész a' szélsőségig kifejtve találtnak) de annak alapvonásait félre ismerhetlenül magában foglalja — mit lehet mást mondanunk, mint azt: hogy Gützlaff nem mint tudós, ki csak sok hányás-vetés és megfon-

tolás után emeli szavát; hanem mint sebes utas nyilatkozott, ki csak épen nyert benyomásai' befolyása alatt állván, gondolatait inkább érzések, mint alapos vélemények gyanánt tárja ki előttünk, a' nélkül, hogy megfontolná: szóljon-e, és szólhat-e így vagy sem.

Berekesztésül bátorkodom rokonsági kérdésünkről még néhány szót mondani. — Egy nemzetet sem jellemez talán a' multjához való ragaszkodás és legrégibb történetei' felderítésének vágya annyira, mint a' magyart. Mi mélyen és milly általánosan él ezen érzés minden magyar kebelben: volt példánk látni most is Gützlafl' nyilatkozatai' alkalmával, midőn néhány oda vetett szó képes volt minden e' tárgyban tájékoztatlanabb szívet sebesebb dobogásra indítani, 's a' fölébresztett képzelet által a' szív' legkedvesebb álmait felkölteni. Ezen ragaszkodás, midőn egy részről szellemibb természetet, és evvel összefüggésben nemesebb érzést; más részről mély tartalmat, és ennek következtében önérzetet és jellemet tanusít: az emberi léleknek legnemesebb tulajdonit mutatja fel nemzetünk' szívében. Alapja ezen tulajdonoknak, természeti okoknál fogva, mindenütt és minden emberben azonegy; minősége azonban, azoknak szellemi fokozata szerint, változó és különböző: és azért a' szemléletnek, és az érzésmódnak is, melybe a' lélek' minden tulajdoni szükségkép a' magok' színeit vegyítik, változónak és különbözőnek kell lennie. A' mi rokonsági kérdésünk' felfogása is — ezeknek megfelelőleg, bár eredetileg minden magyartól egyenlő érzésekkel fogassék fel — ezeknek szellemi fokozata szerint, különböző, 's hogyha azt, eltekintve annak sokféle árnyéklataitól, két fő elválásában szemléljük, az, a' mennyire tisztán a' szív' módosítlan érzéseivel karoltatik fel: *népiesnek*; a' mennyire az, érzéseiben szellemesített, és az öntudatos lélek' befolyása által módosított szív' felfogásával nézetik: *tudományosnak* nevezhető.

Az előbbi jellemzi tökéletesen azon kérdés, melyet olly gyakran van alkalmunk hallani, ha rokonságunkról van szó: „talált-e magyarokat;“ és látjuk benne, hogy valamint IV. Béla' idejében kérdezhetette egykor Oroszországból és Ázsiából visszatérő missionariusait a' magyar, úgy kérdi az most is az onnan visszatérő utast; látjuk hogy a' szemlélet nem változott, és annak szellemi fokozata ugyanaz most is, mi akkor volt. Mint akkor — természetesen több joggal — úgy képzeljük, ezen felfogás szerint, még most is, ázsiai rokoninkat testre és lélekre ollyanoknak, millyenek mi itt Pannoniában vagyunk; kik szeretett honunk' nyelvét beszélik, és kiket csak meg kell találunk, hogy nemzeti multunk' egész titka föl legyen fedezve, származásunk és rokonságunk' kérdése egyszerre el legyen döntve. Sajnos! hogy ez így nincs és nem lehet! Azonban így gondolkodik a' szív. Ez vágyik, mert érez; és a' mint érez, úgy vá-

gyik, vagyainak tárgya: képzeletének álmai; és mint ezek rögtön és egyszerre ébrednek, úgy rögtön és egyszerre hiszi a szív is azokat elérhetni. Ennek kiindulási pontja és célja közt, mely tisztán a szív kielégítése, választó falakat és nehézségeket nem lát, és nem számít; mert hiszen csak a fontoló ész tud számítani. Természetes, hogy a képzeletnek illy alkotott képei és álmai csak feltételes valósággal bírnak, a mennyiben t. i. a' külvilággal véletlenül megegyeznek; azért is látjuk, hogy származási és rokonági kérdésünk ezen ábrándjai soha sem fognak valósággá válni, és szívünk vágyai e tekintetben soha ki nem elégíttetni. Oroszország, a' Kaukaszus, és Ázsziának minden vidékei és tájai ki vannak kutatva; ismerünk határai közt többet 150 nyelvnél; de hiába! honunk nyelve nincs közöttök: eltűnt az onnan a' régi időkkel együtt, és csak Európában él még nálunk. Ez tény; és olyan, melytől hitünket meg nem tagadhatjuk; számtalan utas és tudós kutatásainak credménye ez, férfiaknak, kik dicsőségeknek tartották volna, nemzetünk nyelvét ott feltalálni.

Más színben áll szemeink előtt rokonsági kérdésünk, ha azt tudományos szempontból fogjuk fel. A' tudomány nem az érzés belvilágából, hanem a' külső, a' tárgyilagos világ' szemléletéből indul; emelkedett állásáról maga alatt látja a' való', a' természet' egész országát; és annak egyes részei' érdemleges taglalásába nem bocsátkozik előbb, mintsem kitűzött szemléletének egész anyagát át nem tekinté, és csoportozatokba nem rendezé. Megszűnik itt a' homály és annak szüleményei, az álom' képei; megszűnik a' korlát, melylyeken túl a' magába zárt érzelmek nem lát, és sejtelmek nem hatnak; meg végre az ábránd és a' szűkkeblűség, mely a' kijózanulástól félve a' valóságnak nem mer szemébe nézni. Az emberi ismeret' fejlődésének természeti folyama az, hogy mindig az általánosságról megy le a' különösségre. A' hasonló tárgyak' sokaságának áttekintése adja azoknak némi fogalmát, a' mennyiben azok bizonyos tulajdonokban megegyeznek: míg viszont a' különösségek, a' mennyiben azok vagy valamely többségnek, vagy egyénnek tulajdonai, az alnemi és egyéni fogalmakat adják. Ez az emberi ismeret' fejlődésének alapszabálya; és mindent, mit az emberi ész bír, ezen úton szerzett magának. Ezt tapasztalhatjuk a' tudomány' minden térein: mindenütt csak a' tünetmények' egész terjedelmének áttekintése képesíté a' szellemet a' tárgyak' felületéről azok' mélyébe hatni, és a' jelenetek' külső formáiról és módjairól, azoknak belső működési ereire és ezeknek természeti szabályaira következtetni. A' tudomány' fejlődésében mindenütt e' két stádiumot találjuk, melynek elseje a' kiterjeszkedés és a' tapasztalatok' gyűjtése: másodika a' behatás, és a' szellem' termelő ereje által azoknak a' tudomány' épületében szellemi újraszületése. És ezen természeti törvény' elismerésében és követésében fekszik a' tudomány' fejlődésének minden lehetősége és fölté-

tele; benne a' tudomány' valódi mestersége, mely a' szellemi erőnek okszerű használatában áll, és mellynek célját a' kifejtett erő és az elért eredmény közti arány teszi. Általa vitetünk az ok és az okozat' szükséges összefüggésének belátására, és annak elismerésére, hogy minden stádiuma a' tudománynak, valamint következménye egy előbbinek, úgy szükségkép oka egy utóbbinak; és hogy azért annak, ki a' tudomány' fejlődése' ügyének akar élni, az ok és az okozat' természeti láncolata' sorozatához kell kutatásaiban ragaszkodnia, és a' fejlődés' természeti folyamát követve mindent akkor tennie, midőn az belső szükség által követeltetik, nem pedig csupán az érdekességtől vezettetve, magasabb belátás nélkül ez által vitetni, és terv nélkül munkálkodni.

Ezen módot és utat tüzi ki magának követésül rokonsági kérdésünk' tudományos felfogása is. Áttekintvén az emberiség' fajait és annak egyes tagjait, testi és lelki erőikre és tulajdonaikra nézve, levonja azok' tüneményeinek alapszabályait, és letévén azokat szemlélete' alapjául, azokból meríti kutatása' elveit, úgy kiinduló pontját is. Ő nem ismer előleges nézeteket, nem tud és nem hisz előre semmit: hanem csak azt fogadja el olyannak, mit szoros vizsgálat után valónak talál. Nem is ösmer ő mellékes tekinteteket, érzete váratlan eredményektől nem retteg és általok meg nem zavartatik; mert tudja, hogy minden tünemény természeti okok' következménye, és hogy az ember, a' természet' szabályainak alá levén vetve, ennek és az élet' behatásainak nyomait mindenütt szükségkép visszatükrözi. Nem hiszi, hogy a' természet méltánytalanul és mostohául hozott előnépeket, 's hogy mit egynek az emberi tulajdonokból megadott, mástól megtagadta volna; hanem meg van győződve arról, hogy az emberi erők' mennyisége egyaránt téteteli le minden emberi fajba, és hogy csak az arányban vagyon különbség, a' mennyiben a' különböző irányok szerint, mellyeknek azok indultak, az egyiknél ez, a' másikuál más erő és tulajdon fejtetett ki inkább és tökéletesben. A' fejlődés' természetszerű és rendszeres folyamata szerint tudja, hogy évek' munkáit nem lehet átugrani, és a' gondolat' szárnyain egyszerre valami távol eső cél végpontjánál teremni: hanem hogy a' munkát csak erővel lehet meggyőzni, 's hogy csak rendes és teryszzerű munkálkodás vezethet biztosan nagy és távol célokhoz. És ezért, ha mégis történnék, mit ő nem hisz és mire nem számol, és Ázsiának valamelly szögéből valamelly testvér magyar nép varázsolatnék szemeink elibe, ő avval kérdésünket nem csak hogy eldöntve nem látná: sőt meg van győződve, hogy munkálkodásának folyama az által meg sem változnék. Mert ha ezek oly magyar testvérek volnának, mint azt népies felfogásunk szereti képzelni; akkor nyelvi tekintetben a' palócok és többi magyar ajku testvéreink mellé volnának sorozandók, és fontosságukat nyelvészetünkben, és valódi gyümölcsöző időpontjukat kutatásainkban, csak ezekkel együtt ér-

nék el akkor, midőn más előbbre való munkák' bevégezte által, szellemünk képesítve, azok' buvárlásába teljes sikerrel creszkedhetnék; ha pedig nem volnának igazi testvérek, hanem rokonok a' szó' közönséges értelmében: akkor más e' vonalon álló népek és nyelvek mellé, előbbre vagy hátrább, volnának helyezendők, és a' kutatás ismét, ha könnyítettnek is, de tervében nem változnék.

Ezen különböző két felfogás' összeállításából kitűnik, melyikben mennyi való és fontosság lehet. Belátására bízhatjuk kinek kinek abban választást tenni, és egyikét vagy másikat e' tárgybeli szemléletének alapjául tenni vagy mint voltat meghagyni. Kíváncos volna, hogy azok, kik elegendő fogalmi erővel bírnak, az utóbbi magasabb és jutalmazóbb felfogást méltatnák figyelemükre 's vennék fel lelkökbe: minek következtében a' fölvelt okszerű gondolkozás által ez új irányban, nemzeti értelmünk' nagyságát annyiival növelnék. Azok, kik magasabb felfogásra nem képesek, az előbbi mellett fognak maradni, és távol vagyok azt legkevesebbé is gáncsolni, mert a' szemlélet és felfogás' módja nem áll mindig az ember' hatalmában és nem változtathatjuk kény szerint, hanem mint következménye érzésünk' szellemi áthatásának, mindig ennek fokozati arányát tartja meg. És tudjuk is, hogy a' lélek' ábrándai és álmai, ott hol magasabb belátás' képessége hiányzik, nem csak nem károsak sőt felette nagy és jótékony szerepet játszanak ennek működésében; mert mindenütt, hol a' szellem nem hatott még tárgyilagossá ismeretig, és józanabb világszemléletet nem nyert, ott a' képzelet és az ábránd pótolja a' fel nem fogható, vagy ki nem kutatható igazság' helyét, és adja a' léleknek azon erőt és szilárdságot, melyre az életben szüksége van.

Tisztelt Társaság! Négy évi betegeskedés' nyomasztó súlya alól szabadulva, először bírok a' szellem' szárnyain ismét a' tudomány' magasabb köreibe emelkedni, és azokban otthonosnak érezni magamat. Használni akartam az alkalmat, és bátor voltam e' jelölgetésekkel rokonsági kérdésünk' felfogási módját legfőbb vonalaiban körülírni, és azt némileg felvilágosítani; más alkalommal, ha egészségem engedendi, annak fogalmát fogom bővebben kifejteni, és különösen annak behatásáról szellemi állapotunkra szólni. Ki fogom mutatni, hogy szellemi műveltségünknek — mint nemzetinek — gyökerei ezen kérdés' alapján ágazódnak el, hogy szellemi gyümölcseinek becse és minősége az innen szítt nedvek' minőségétől függ; 's hogy azért a' jövődöt tekintve, nincs szellemi érdekünk, mely nemzeti létünknel fogva ennél nagyobb fontosságú volna, melyben t. i. tudományunk — mint nemzeti — alapját és kiindulási pontját leli.

Végre midőn most először volt alkalmam az academia' körében szavamat emelni, nem mulaszthatom el hálámat mondani ki azon meleg részvételeért és pártolásaért, mellyekkel iparkodásaimat megtisztelni méltóztattak. Alkalmat veszek egyszersmind, itt az acade-

mia' színe előtt buzgó köszönetemet jelenteni ki azon hazafiúi társulatnak is, mely ügyeim' hanyatlásakor annak pártolását célul tűzvéen ki magának, utazásim' bevégezhetésében segített, úgy a' kimerült és erőiben összeroskadt betegnek is utóbb segéd karját nyújtván, annak kiépülését lehetővé tette.

— Erre

JERNEY JÁNOS rt

terjesztette elő *szintazon tárgyról*, hasonló nézetre vezető studiumai' eredményeit. -- Mely alkalommal a' titoknak jelentette, hogy Dr. Gützlaff, Bécsből legközelebb hozzá intézett levelében, értesítette, miszerint a' felsőlövői növelde' egyik tanítója, *Polster Tóbiás* úr, elhatározta magát a' chinai útra, hogy azon világreszen mint magyar missionarius működjék.

— Ezeket

ÉRDY JÁNOS r. tagnak

bemutatókkal kísért következő előadása követte.

A' kis kún Majsa város' területéhez tartozó Kigyós pusztá, Szeged és Halas városoktól csaknem egyenlő távolságra esik. Biliczky Imre májsai juhász, az 1816-dik évi ősznek elején nyáját e' Kigyós pusztára terelte, 's míg ez a' pusztának éjszakai részén legelészett, addig ő olly zsombékos, vagy turjános helyen andalgott, hol az őszi viharos szél jó mély gödröt hagyott az elsodrott homokdomb' tövében. És ez eltűnt buczka' helyén támadt gödörből villant a' juhász' szemébe azon tudományos kincs, melynek véletlenül megmentett öt darabját szándokom röviden megismertetni.

A' lelemény' maradványainak természeti nagyságu hív rajza ide van mellékelve. Az

I. Csát, melynek karimája' és peczke arannyal futtatott ezüst; de a' csatszorító kettős lemez arany, melynek előlapján lovas csatát látunk ábrázolva. E' hátul sima kétrétű aranylemezebe, mint látszik, szíj volt csiptetve, 's négy ezüstszeeggel megerősítve.

II. Aranyboglár, melynek körirata ez:

† S. STEPHANE. ORA PRO ME.

III. Illy köriratú aranyboglár:

† S. MARGARETA ORA PRO ME.

IV. Szintolylan ime' körirattal:

† S. BARTHOLOME. ORA PRO ME.

V. Hasonló aranyboglár, melynek körirata e' következő:

† S. IACOB. ORA PRO ME.

Mind a' négy boglárnak hátlapja ugyanaz, és mint a' rajz mutatja, mindegyiken négy apró aranszeg látható. És így az egész, aranyboglárokkal ékes kardkötő lehetett.

A' csatnak súlya $26\frac{7}{16}$ magyar arany; de mivel maga a' csát, peczke, és négy szege, nem arany, hanem megaranyozott ezüst, innen levonva az ezüstöt, a' csatszorító aranylemez' súlyát mintegy

16 aranyra tehetni; a' négy aranyboglár pedig együtt véve $8\frac{1}{2}$ magyar aranyat nyom. Mind a' csatszorító, mind a' négy boglár' aranya ezüsttel van vegyítve, és olly ötvű, mint a' hollandi aranyak.

A' jámbor juhász eltökélé magában, hogy e' lelt kincset a' tőle kitelhető legjobb módon használja; ő kolompjainak tiszta csengését többre becsülte e' drága ékszereknél, és míg a' helybeli kovács három aranyboglárt kolompokba olvasztott szívfájdalom nélkül össze: azalatt balra fordúlt a' juhász' sorsa, javait 1822-ben Horváth Dávid városi tanácsos írta össze, ki a' juhász' leleményének maradványait a' majsai levéltárba tétetvé, honnan azokat 1831-ben Stoffer József, akkoron nádori titoknok, Márk Imre majsai jegyző' rövid tudósításával hozta el a' m. n. muzeumba.

Már' fönnebb is meg volt említve, hogy a' csatszorító aranylemez' előlapján lovas csata ábrázoltatik. Ez, mint látjuk, aranylapra vésett munka, melynek völgyeletei fekete vegyítéssel vannak megtöltve ¹⁾. Tehát ollyszerű olasz mű a' XV-dik századból, melynek olasz neve *lavoro di niello*. A' *niello* kifejezés a' latin *niger*, *nigellus* szóból eredett, inaeen *opus nigellatum*, vagy *niellatum* annyi, mint a' francia *email noir*, *nellure*, *nielles*. A' *niello* tehát aunyi, mint fekete zománcz ²⁾.

Hogy az illyszerű műveket már a' magas hajdankor is ismerte, azt nem csak az ismeretes turini Isis' asztala tünteti elé, hanem adatokat is lelünk illyesmire a' görög és római írókban ³⁾.

Duchesne, kinek *niello*-története a' legkimerítőbb, mit e' nemben ismerünk, azt állítja, hogy Franciaországban már a' VII-dik században készítettek *niello* műveket, hol azok szent edények és kardok' ékesítésére használtattak egész a' XII-dik századig; ekkor az aranyművesek megszűntek azokkal foglalkodni ⁴⁾.

Cicognara ⁵⁾ az illyszerű művek' fénykorát Moszkaországban keresi, hol a' műveltség mindaddig haladott, míg az ország kelettel állott összeköttetésben. Kió és Novgorod városok' gyűjteményeiben számos arany, ezüst, borostyánkő, *niello* stb, műdarabok maradtak fenn e' keleti 's moszka közlekedés' korából, mert utóbb 1240 óta a' tudomány, művészet és műszorgalom mindinkább hanyatlott, mire több századi sűrű homály következett, és csak Péter és Katalin' országlása alatt kezdett ismét új fény terjengeni 's lassanként erősödni.

Theophil szerzetes áldozópap a' XI-dik században, nagy szor-

¹⁾ Illy vegyíték egy rész ezüst, két rész vörösréz, és három rész ólom keverékből áll, mely pörissal olvasztatik föl, és kénnel vegyítettven össze, eleggé változik.

²⁾ Wilh. Hebenstreit, Encyklopaedie der Aesthetik. Wien, 1843. 8. 503.

³⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1844. 8. CV. Bd. 76.

⁴⁾ Duchesne, Essai sur les Nielles, Gravures des Orfèvres Florentins du XV-e siècle. Paris, 1826. 8. 29.

⁵⁾ Leop. Cicognara, Memorie spettanti alla storia della Calcografia. Prato, 1831. fol.

galmat fordított a' niello művekre, mellyeknek elállítási módját le is írta; kézírata: „*Diversarum artium schedula*“ cím alatt a' wolffenbütteli könyvtárban őriztetik, és 1781-ben Braunschweigban, utóbb 1843-ban Párizsban jelent meg nyomtatásban.

A' XV-dik században az olasz aranyművesek adtak e' műveknek új életet; legügyesebb volt ezek' elállításában Finiguerra, ki e' művek által jutott a' réznyomás' fölfedezésére. Ő ama' híres csóképével 1452-ben állott elé, melly *Pax* név alatt ismeretes. E' remek vésőzet szűz Mária' koronázását ábrázolja, 's azért hívatik Pax néven, mert azt a' miséző pap, *Pax tecum*, azaz *béke veled* mondattal nyújtá a' többinek oda megcsókolás végett. De az olasz aranyművesek is mindig lanyhábbak lettek a' niello művek' készítésében úgy, hogy azok már 1515. körül alig voltak többé divatban.

De miként kerültek illy ritka műdarabok Kigyós pusztára? Ki járt a' XV-dik században diszkardosan e' pusztának zsombékos és mocsáros helyein, hol menedéket keresett szorúlt helyzetében, és temetőjét találta föl? Minthogy a' lelemény' körülményei ismeretlenek; mert ezeket a' juhász figyelem nélkül hagyá: vizsgáljuk meg, millyen választ adnak e' kérdésekre azon helynek a' lelt műdarabokkal egykorú eseményei.

Nyár' végére kelt az idő, mikor a' régtől elmaradt zsoldja miatt elégtellen cseh fekete sereg 1492-ben Szegedre és környékére rendelteték, hol megunván fizetés helyett az üres biztatásokat, rablásnak eredt, bekóborlotta a' vidéket és mindent, a' mi útjában állott, vagy halomra ölt, vagy lángba borított. A' sokat szenvedett Szeged városnak és vidékének veszékeléseit küldöttség vitte föl Budára, 's arra kérte II. Ulászló (1490—1516.) királyt: szabadítsa meg őket a' rabló csapat' féktelen merészkedéseitől, vagy engedje meg, hogy magok fordíthassák pusztítóik ellen boszuálló fegyvereiket.

Mire Kinizsy Pál temesi várnagy és főhadvezér parancsot vön a' királytól: ügykezzék a' cseh vérengző dúlásokat jó móddal meggátolni, 's ha ez nem sikerül, első gondja legyen e' pusztításoknak fegyveres erővel véget vetni *).

Kinizsy maga is jónak ítélte szép szerével rábirni a' békezarvaró cseheket: legyenek engedelmesek kapitányaiknak, kiknek meghagyá: tartsák fenytéken kódorgó vitézeiket. Az öreg hős nem örömet kezdett e' gyakorlott és csatákban edzett harcosai ellen fenytő hadviselést, mind azért, mert sajnálta őket magától elidegeníteni; mind pedig és főkép azért, mivel a' török, erős haddal nyomult az ország' határszélei felé.

Az alatt a' cseh sereg, megvetvén Kinizsy' rendeleteit, mindig merészebben üzte kegyetlen rablásait; naponként újabb meg újabb

*) Istvánfi, Lib. II. 16.

panaszok érkeztek e' vásottságra vetemedett pusztító csoport ellen, mely elég vakmerő volt, még magokat az ősz bajnok' parancsait hirdető leveleket is elrabolni, összetépni 's vad tombolással lábaival tiporni.

Ekkor látta Kinizsy, hogy a cseh rabló csapat már igen meszsze haladott gyalázatos kicsapongásaival; más szín alatt legott hadsereget gyűjtött, az alsó véghelyekre segédhadért üzent, és senkit nem értesítve szándokáról, népfölkelést rendelt.

A' czirkálni kiküldött könnyű lovas sereg, véletlenül mintegy hétszáz portázó cseh lovassal találkozék, a' mi sietteté a' csata' kitörését; mert az egymáshoz közelgető ellenséges csapatok azonnal megütköztek, és oly erővel harczoltak, hogy a csataszerencse csak akkor válék el, mikor a csehek széledezni kezének és futásnak indulának, lélekszakadva hírül adni czinkos társaiknak, hogy megkonduúlt a' vég veszély' órája.

A megfélemllett cseh sereg Kis-kún Halas felé sietett, és a' halasi tó mellett ütötte föl táborát ²⁾, hol, mint hitte, legkönnyebb rövid idő alatt árkokkal körített táborhelyet hányni, melynek hátulso oldalát már maga a' tó nem csak védi, hanem az éjjel nappal árkolók' égető szomját is enyhíti.

Ámde Kinizsy ez engedetlen rablók' nyomában vitte hatalmas karját, ki közel érvén azok' táborához, könnyű ágyúkkal rettentgeté őket, és csatarendbe állítá hadait. A' tábor' derekát vasas, vagy az akkori néven fegyveres lovasok foglalták el; ezek' két szárnyára pedig könnyű lovas csapatok voltak kiállítva.

A' csehek, talán nagyobb erő' megérkeztétől tartván, négy-szügben nyomultak ki a' táborból, és oly sebes rohanással támadták meg a' magyar fegyveres lovasokat, hogy ezek kénytelenek voltak állásukat elhagyni; mire parancsszóra még inkább hátráltak, hogy az ellenséget mentől távolabb vezessék el táborától. A' mint ez megtörtént, jeladásra harczba ereszkedtek, két oldalról a' kaszákkal fegyverkezett nép vagdalta a' cseh paripák' lábszárait, és a' tábor' két szárnyára állított könnyű lovas csapatok hátul zárták el azok' útjait, kik a táborhely felé siettenek.

A' minden oldalról szorongatott csehek látván, hogy a' túlnyomó erővel meg nem mérközhetnek, de futásban sem lelhetnek többé menedéket: kapitányaik sürgetésére mind megadták magukat, és a' magyarok további kardvágás nélkül foglalták el az árkok helyett szekerekkel körített ellenség' táborát. Négy száz maradt a' csatatéren, elfogadott vélemény szerint; ámbár mások hétszázra tesszik azok' számát, kik itt elhullának.

Ekkor kerülhettek e' ritka műdarabok Kigyós pusztára, hol

²⁾ „Ad villam, quam Piscinam (Halas) vocant, impigre castra locant.“ Bonfini, Dec. V. Lib. III. 553.

valamelly cseh kapitány rohanó harc közölt a közel nádas mocsárban veszté el életét; vagy sebektől borítva győztes üldözői előtt zombékos és nádas helyre vonúlt, elvérzett, és hol menedéket keresett, ott sírját találta föl.

Jerney János m. academiai taglársunk, ki mint a majsai területtel szomszéd birtokos, és egykoron kerületi tiszti ügyész, szorgalmasan gyűjtögeté az azon vidéknek történetét és helyismeretét illető adatokat, e régiségeket 1824-ben vizsgálta a majsai levéltárban, hol ez arancsathoz hasonló ezüstcsatot és egy vasinget, vagy mint egykor hivaték, huszáringet is látott, mellyek szinte e csatatéren találtattak. (A' huszáring' részét vagy darabját, Kubinyi Ágoston kir. tan. és muzeumi igazgató' felhívására, hazafiúi buzgalmű készséggel küldé be folyó 1850. évrnek sept. 30-kán a' Kis-kún Majsa város' tanácsa' olly értesítéssel, hogy e' huszáring hallomás szerint némelly Kigyós pusztai kiszáradt tóban találtaték, és hogy ezüstcsatra sem a régibb, sem a mostani tisztviselők épen nem emlékeznek).

Jerney János már akkor is úgy vélekedék, hogy Kinizsy Pál Kigyós pusztán támadta meg a' rabló cseheket, és az itt, mint útközet' mezején lelt régiségek, e' csatának látható emlékei.

Nincs is e' környéken a' XV-dik századból, e' régiségekkel kapcsolatba hozható más esemény emlékezetül hagyva a' cseh pusztításokat megboszuló csatán kívül. A' hagyomány is, melly mai napig él az azon vidéki nép' ajkain, úgy beszéli, hogy a' környék' egyházait a' csehek rontották le. Ülést, hol egykor falú feküdt, hihetőleg a' cseh dúlás tette pusztává; Sz. Mihály, Ötömös és más mostani puszták szinte népes falvak voltak. Halason, az 1492-ben Szedre 's környékére rendelt fekete csehok' tanyáját ma is Fekete-hegynék nevezik. Ugyanott a' Sóstó mellett van Zöldhalom, a' város' végén Piaczhegy, és szőlők alatt Nagyhalom, mellyekről most is azt tartja az ottani néphit, hogy a' csatatéren elhullott csehok' testeimek azok' gyomrában nyugsznak *).

*) Peiri Horváth, Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumano-norum. Pestini, 1891. 8. 237.

KIS GYÜLÉS, SEPT. 28. 1850.

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Balogh, Döbrentei, Érdy, Horváth Cyrill, Kállay, Szilasy, rr. tt. — Hunfalvy, Lugossy, Petényi, Walther lev. tt. — Toldy Ferenc titoknok.

— Belső tárgyak' elvégzése után a' titoknok a' tudományok' porosz kir. *academiája'* részéről benyújtotta annak legújabb kiadásait: 1. Abhandlungen der k. Akademie d. Wissenschaften zu Berlin aus d. J. 1848. Berl. 1850, 4r. 2. Berichte über die zur Bekanntmachung geeigneten Verhandll. d. kön. preuss. Académie d. W. 1849, 2-d. és 1850-ki 1-ső félév. Berl. 12 füzet. — Továbbá a' jó és olcsó könyvkiadó társulat' részéről ennek az 1850. év' első felében kiadott munkáit 11 darabban; a' nemz. muzeum' részéről: Keesz: Darstellung des Fabriks- u. Gewerbswesens im Oestr. Kaiserstaate. Wien, 1819—24. 4 köt. Végre magányosoktól: Edvi Illés Pál lev. tagtól: *Egyházi ünnepély Vidos József felett. Pápa, 1849. 2. Jancsovich István szarvasi ev. predikátortól: *Új kimerítő szláv és magyar szótár. 2 kötet. Szarvas, 1848. 3. Kozma Vazul' nyomdájából négy külön legújabb nyomtatványt. 4. Sasku Károlytól: Körszeletek. Első füzet. Pest, 1847. 5. Toldy Ferencztől: Unitariorum in Anglia fidei historiae status praesentis expositio. Londini, 1821. és *Culturzustande der Ungarn vor der Annahme des Christenthums. Wien, 1850. 6. Vizer Istvántól: *Trophaeum gloriae inmortalis sacrum. 1849. fol.

KIS GYÜLÉS SEPT. 28. 1850. 6 ór.

(A' mathematicai és természettudományi osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból Bugát, György rr. Petényi, Pólya lev. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Döbrentei, Érdy, Horváth Cyrill, Kállay, Szemere, Szilasy, Szontagh rr. tt. — Hunfalvy, Lukács, Lugossy, Repicky, Walther lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

PETÉNYI SALAMON lt.

a' kakukról, mint a' természetnek egy igen csodálatos különczéről szóló, augusztus' 19. megkezdett előadását számos kitömött állatok' elemutatása mellett folytatta 's bevégezte. Az egész értekezés itt következik.

A' természetbúvárnak egyik fő feladata: a' valót fölfedezni, igazság' terjesztése által a' sok és mindig káros bahiedelmeket kevesíteni, 's így a' természet' tiszta élvezetét mindinkább öregbíteni.

Hogy e' szép feladat' megoldása 's teljesítésére általában az állattan' kedvelői 's ezek közt a' madárbúvárok előtt is nagy nyílt mező áll: azt, reményem, eléggé fogja bizonyítani azon tárgy, mellyről mai nap e' tisztelt szakgyűlésben értekezni szándékom. — E' tárgy a' kakuk. Cuculus Canorus Linn., Gemeiner Kukuck; Kukučka). Bár alig van állat, melly legalább neve 's nevét hirdető hangja által ismeretesb volna mindenki előtt, mint a' kakuk; mégis alig van madár, mellyről a' nép minden korban és minden nemzeteknél több furcsaságot 's balgaságot összesélt volna, mellyről maig több balvélemény 's ellőitélet terjesztetnék, mint kakuk madarunkról. Ezen állat már a' legrégibb őskorban egyik tárgya és tagja volt a'

mythosnak, Juno istenasszony' madarának, tehát nagy becsben, tartatván *). Ellenben a' régi hébereknél tiltva volt husának, mint tisztátlan állaténak megevése Mózes' törvénye által, undorodást és hányást okozónak tartatván **). Felföldi honosaink pedig, kik közt születtem magam is, nem győzik eléggé dicsérni és szeretni húsát, azt állítván még példabeszédben is az ízesről: „*olyan jó, mint a' kakuk' húsa!*“ ***). E' különféle furcsa 's gyakran ellenmondó mesék 's állítások miatt cifrázzák fel a' régi írók, 's ezek közt kivált Plinius, Franczius, ezek' nyomán Miskolczi Gáspár földínik „Jeles vadkertében“ a' kakuk' természetrajzát oly mindenféle különös és képtelen mesékkel, melyekből hazánkban is sok maradt fen mind maig a' köznép' emlékezetében, 's melyek különféle származású népeinknek alkalmat nyújtanak különféle vélemény, közmondás és példabeszédekre. — Miskolczi Gáspár szerint, ki a' maga nemében az elmés összehasonlításokban második Abraham de Sancta Clara — szerinte, mondom: „A' kakuk, *példája volt* régenten a' *balgatatogtatás és dicsekvésnek*; mert az ő csúfos szavát igen gyönyörűségnek tartván, azt a' balgatatog emberek' módjára mindenütt harsogtatja.“ Sőt szerinte régenten: „A' kakuk, *képe volt a' mesterséges csalárdság és restségnek*, és kivált a' szabados életet vinni akaró, de a' magzatok' terhes és gyakorta keserűségese nevelése' galibáit kikerülni iparkodó *nötelen paráznáknak*, kiknek fattyokat más emberek kényszerítettnek táplálni és nevelni.“ 'S innen eredhet tiszamelléki magyarjainknál is e' példabeszéd: „*Más alá tojik, mint a' kakuk!*“ — Az állítatik például még mind e' mai napiglan a' kakukról: „hogy ő már fiatal korában *mostoha szülőit*, mihelyt rájok többé szüksége nincsen, *elnyeli*; *hogy mostoha testvéreit* csupa étekirigységből *elnyomja*, tulajdon fészkeiből kitaszítja, vagy *felfalja*“; „miért is háládatlannak, 's utána minden háládatlan gyermek, rokon, ember, *háládatlan kakuknak* (ingratus Cuculus) neveztetik. A' nép' állítása szerint a' nyalánk öreg kakuk leskelődván az apróbb madarak' tojásai után „*azokat szorgalmasan fölkeresi és kiszüröcsöli*.“ A nép azt is mondja felőle: „*hogy míg kakukol, mindig egy kicsi madár által szolgáltatja magát*, melly a' neki kedves eledeleket szüntelen felkeresvén utána hordozza.“ Sőt, míg a' kakuk szól, hogy

*) Pausanias in Corinthiacis p. 59. dicit: in Junonis sceptro apicem tenere Cuculum. Ales inquit ex genere Accipitrum, sed degener et timidus; nam avium et hominum consortia fugit.

**) Mózes' III. könyve 11. r. 13. v. és V. könyv 14., 15. v. tiltva volt, „a' szárnyas állatok közül meg ne egyétek, legyenek utálatosak ezek: 16. versben „a' kakuk, karoly az ő nemével egybe“ már akkor is tehát a' karolytál egy neműnek tartaték.

***) Veteres iunioris Cuculi carnem approbarunt, adultum ab obsoniis relegarunt. In Italia hodieque mensis inferuntur, praesertim pulli. Grossing. II. p. 326, 327.

az efféle őt szolgáló madárkát naponként fölfalja.“ Mikor pedig megszűnik kakukolni, tehát sz. Jakab' napja után, *akkor, hogy karvalylyá, miből lett, változván át*, a' kisebb madarakat annál inkább üldözi és emésztí. Sőt, hogy minden madarak közt *egyetlen egy ő azon szerencsétlen*, mely arra kárhoztaték, hogy maga is a' *karvalylyá átváltozott kakuk rokonaitól megragadtatik, 's így önmaga fajának gyilkosa és áldozata lesz.*“ De bezzeg, — hogy sz. János' napján reá is virad a' bosszúállás és visszafizetés' napja! — Mert, hogy e' napon végképen erőtlenné tétetvén, nekíe esik minden apróbb madár, 's rajta üzvén bosszúját őt *kergetik*, helyről helyre üldözik, bökdösik, mindenik annyi tollat tépvén ki testéből, a' mennyire csak szert tehet.“ Ebben a' nép ismét tanulságos példáját kívánja adni annak: *mikép büntetetik a' háládatlan ugyanazok által, kiket sanyargatni nem átkodik.* — Az is mondatik róla: „*hogy őtet a' keselyű hordja hozzánk a' hátán* (l. Bertuch, Természethistoriai képeskönyv, Orbis pictus II.10. sz.), ottan: *hogy ő begyéből valamit (tajtékot) kihányván, abból ártalmas bogarak támadnak; — hogy más madarak fészkeibe mindenkor olyan színűt tojnék, a' millyen színű abban a' többi tojás, hogy az által a' fészek tulajdonasait rászedhesse.*“ *)

A' kakuk régenten tartaték az *időjárás, rosz termés és drágaság' jövendőljének*, prognosticumának is. Gessnerben p. o. az olvasható felöle: „Ha a' kakuk közel jár a' városhoz, vagy egyéb emberlak és helységekhez, — vagy ha épen be is jön azokba: akkor mindig esőt és égi háborút hirdet. Sőt akkor sokat tartanak a' rosz termés és drágaságtól is, midőn a' kakuk házak' közelében repked.“

Ellenben sok tartományokban, úgy jelesen a' Garam' mentében azt hiszik hogy, ha akkor, midőn a' kakuk először kakukol, az *ember' zsebében vagy erszényében sok pénz van: akkor egész éven át sok pénze lesz; ha pedig kevés van vagy semmi pénze nincsen: akkor hogy egész éven át kevés pénze lesz, vagy semmi pénze nem lesz.*

Forret régi schweitzzi író ezeket írja a' kakukról: „Bey uns im Schweizerland höret man die Kuckucke fast bis auf St. Johannis-tag; wenn man, sie aber nachher weiter höret, sorget man: es werde das Jahr sawre Zürcher-Weine geben.“ — Alkalmasint Karponán is szent János' napja után szokott szólani a' kakuk. — Azt is beszélík kakuk barátunkról, *hogy biz ő télre el nem költözik*, hanem az odvas fádba bűván, mint a' pelék vagy más téli alvó emlősök, *téli álomba esik, 's úgy aluszsa át az egész telet*; mely idő alatt a' *karvaly tollazatból tökéletesen kikopaszodván, kikeletkor ismét felújult kakukruházatában jő elő.*

*) *Saliva Cuculi*, quae intra arborum ramos cernitur non est huius loci, nam ad Cicadas pertinet, quarum soboles per aestatem folia fugendo spumam elicit, qua se contra solis radios protegit in umbra.

Szóval, számtalan mendemonda, megszólás, gúny, átok hangzik a' nép' ajkáról az ártatlan ugyan, de már egyszer gyanúba esett szegény kakuk' fejére. Ellenben a' fiatalság, főleg pedig a' serdülő előtt a' kakuk igen kedves madár. Mindnyájan szeretik hallgatni hangos kakukolását. Nekik ő hirdetője a' kivált reájok kéjtéljes kikeletnek 's ezerféle gyönyör' élvezeteinek. A' gyermek vágyakodva utánozza szólását; 's midőn a' kakuk kikeletkor először szól, kérdezi: *kakuk! hány esztendeig élek?* — — Akkor feszült figyelemmel kíséri 's versenyezve számolja hangzatait, mindenki közölök azt hiven, hogy annyi évekig fog élni, a' mennyiszer neki kakukol; nagyon ohajtja tehát mindegyik, hogy neki egymás után minél többször kakukoljon. Egészen mást kívánnak tőle ismét a' serdülő és meglelt leányok, vagy a fiatal özvegyek, kérdezőn: „*édes kakukom! hány évet adsz, míg férjhez menni hagysz?*“ (tótul: kolko mi rokou dás, kym puojdem na sobás?)! 's akkor azt követelik tőle, hogy egymásután minél kevesebbet kakukoljon. Dicsekedve örvendeznek, ha keveset, ellenben pirúlva bosszankodnak, ha hosszasan szólott. Kikelet felé fogadások is történnek a' kakuk' első szólására különféle-kép alkalmaztatva. Sok asszony, midőn legelőször hallja szavát, hamar megjegyzi köröskörül a' földnek azon darabját, mellyen akkor áll, vele szorgalmasan hintegeti szobáját és nyoszolyáit; mert az igen jó ovószér a' bolha 's egyéb házi féreg ellen. Szóval: a kakuk egész éven át forog a' nép' szájában, mondván a' hosszas betegről: „*no! az csakugyan el nem éri a' kakuk' megjöttét!* Soha nem hallja az többé a' kakuk' szavát! — A' biz a' kakuk! (Was der Kukuck!) — Hogy a' kakuk vigyen el! (Dass dich der Kukuck hole!) — Menj a' kakukhoz! (Geh' zum Kukuck!) stb.“ — Nemde mind ismeretes közmondások ezek a' kakukról? — Népünk azt is, és bizony igen bölcsen, mondja a' takarékoság' ajánlására: „*hogy az új szalonnaldalt nem jó elébb megkezdeni, míg a kakuk fel nem szólít rá!*“ — A' szegény kakuk sok helyen hamuvá pörköltetik, 's ez, igen igen hathatós és biztos szernek tartatik a' nehéz-nyavalyatörés és a' köszvény ellen *). — Hajdan általában a' kakuknak több részei használtattak ovó- és gyógyszerékül. Így olvassuk például Plinius' XXX. könyve' 15. fejezetében: „A' kakuk, békötve nyúlborbe és az ágy felé akasztva, jó álmat hoz.“ Hogyha az efféle csakugyan furcsa, a' fölületes, hibás észrevétel, tudatlanság és balitéletekből származó állításokat úgy csupa mulatságból meghallgatjuk; valóban csodálkoznunk kell rajta: hogyan tudott 's mikép képes a' nép csak egy madárról is annyi balgaságot kigondolni, annyi képtelent összefecsegni, annyi bolondot hinni és elkövetni! Az ugyan tagadhatlan, hogy a' nép elcsábítatván a' rendkívülitől 's az által eltérvén a' természet' rendétől, könnyen vezettetik félre az igazság és valóság'

*) Cinis Cuculi olim in Materia medica locum habuit. Grossing. II. p. 327.

ösvényétől. De uraim! az is igaz, hogy ha a' nép valamiről sokat 's általánosan beszél, ha beszédje ugyanazon tárgyról egész nemzetiségeken át terjed, ha végtére szokássá, példabeszéddé válik: ott valami különös okának, valami, bár még elrejtett, de biztos forrás- és alapjának kell lennie még a' legképtelenebb mendemonda 's példabeszédeknek is, mellyek a' szorgalmas és következetes buvárt végtére mindig rá vezetik az igaz kútforra, sőt gyakran a' legérdekesebb, legbecsesebb fölfedezésekre.

És lám így kell valami igen különösnek lenni, a' mi kakukmadarunkban is, mi, ha nem is épen az, mit a' nép hisz és mesél felőle; de mégis kell valami rendkívüli, a' természet' szabályaitól igen eltérő állatnak lennie. Mert ha az nem volna, az embert annyira bizonyosan nem érdekelte 's felőle a' nép annyit nem mesélt, és a' mesés koholmány már elenyészett volna. És valóban a' kakuk több tekintetben felette rendkívüli madár! A' természet maga felette eltért a' kakuknál rendes útjától; ő ennél egy, valamint igen nagy, épen olly csodálatos kivételt tett a' szokott és különben egész szigorral megtartott rend' szabályaitól. A' kakuk szóval olly saját-nemű, olly csoda külön-cze a' természetnek, hogy nem bámulhatni rajta, ha felőle a' nép sok csodálatosokat hisz és beszél. De a' természetbuvárnak kötelessége itt is fölfedezni a' valót, ettől elkülönözní a' mesét, koholmányt és balvéleményt; kiemelni az igazat, ezt terjesztetni, uralkodóvá 's hasznárasztóvá tenni embertársai közt. Arra figyelmeztetni tehát a' tudós osztályt: *mi teszi kakuk madarunkat valóban igen különös és felette igen érdekes külön-cznek a' természetben*; azt mennyire lehet, láthatókép is kegyeteknek megmutatni, és bebizonyítani, 's így az érdekteljes madarat kissé közelebből megismertetni, lesz tulajdonképi czélja 's feladata jelen értekezésemnek.

E' végre helyén lesz tehát madarunkat mindenek előtt bemutatni azon állásában, mellyben a' madártudósok által a' szokott tudományos rendszerbe helyeztetik; továbbá összehasonlítani őt külön tollazatában; de kivált azon rendkívüli sajátságaiban, mellyeknél fogva a' természet nála szokott rendes útjától eltért. A' kakukot közönségesen a' madár-rendszer *kúszók* nagyrendében találjuk. A' *kúszók*' rende (Scansores Illig. Pici Linn., Klettervögel) olly madarakból áll, mellyeknek külső újjok hátra irányzott, két mellső és két hátsó újjok van, 's ez által a' kúszásmászásra erősebb támaszt nyernek; melly újj-alkotásukat némelly családok és nemek valóban nagy sikerrel használják a' fatörzsök, falak, sziklák és más meredek tárgyak' megmászása 's bekúszására. Szigorúan véve azonban a' kúszók' neve nem illeli mindazokat, mellyek oda számíttatnak. Mert valamint több madár valódi kúszó, noha újjaik' alkotására nézve e' rendhez épen nem tartoznak, így például a' *csuszka* (Sitta), a' *fakúsz* (Certhia), a' *falkúsz* (Tichodroma) 'stb; úgy ismét több madár-család, jóllehet újjaikra nézve illy alkotásuak t. i. párújjárok, teljességgel nem kúszók, például a' kakuk, melly soha nem kúszik, mellynek

rövid, gyöngye puha lába még a' járásra is alkalmatlan, a' miért ő magát a' földön csak bajjal tolja tovább, vagyis elvakarodik. Lába neki csupán ülésre és ültiben maga megtartására szolgálván, úgy alkottaték, hogy a' külső ujja egyszersmind *forgó újj* (digitus versatilis, Wendezehe), melyet kedve és szüksége szerint majd előre, majd hátra irányozhat. Ez okból jobban tetszett az újabb madár-buvaróknak e' külön lábalkatú madarak' rendét máskép, és pedig Vi-eillot francia madártudós után *párujjároknak* (Zygodactyli, Paarzeher) nevezni. E' rendbe az európai madarak közül kevés, de annál több külföldi, és pedig meleg éghajlatbeli madár-család és nem tartozik, például nálunk a' harkályok (Pici, Spechte), külföldön a' nyüvészek (Crótophagidae), kurukurúk (Trogonidae), borsályok (Ramphastosidae), papagályok (Psittacidae) 'stb. Köztök áll a' kakukok' (Cuculidae) családja is.

Hogyha az ember a' kakukra, főkép reptében, futó pillantást vet, könnyen fogja őt alak és színezeténél fogva valami ragadozó-nak 's leginkább karvalynak nézni, mellyel nagyság, alak és színek' tekintetében igen is némi hasonlatossága van. 'S úgy látszik, hogy az őt nem ismerők ezen kétes kinézése által csalódván, czifrázzák fel életrajzát olly mindenféle balvélekedés és mendemondákkal, annyira, hogy a' madár-buvaróknak e' madár körül minden időkben sok tenni való-jok volt, 's hogy tulajdonkép csak az újabb időkben sikerült ezen magában is elég nevezetes madár' természetrajzát az Augias' istállójától annyira megtisztítani, hogy a' jövőknek könnyű le-end a' még holmi zugokban rejlő maradványait is a' balvélemény és hibás állításoknak tökéletesen eltisztítani.

A' természetrajzban legjobban összehasonlítás által juthatni az igazság' fényéhez. Opposita et minus lucida iuxta se posita magis illucescunt. Hogyha már a' kakukot a' karvalylyal hasonlítjuk össze, mellyel, mint már említém, gyakrabban összezavartatik; azonnal szembetűnik a' roppant különbség, és a' két madár' felcserélői' nagy tévedése. A' kakuk' orra úgy szőlván rigóorr; rövid, gyöngécske lábai párujjasak 's olly apró karmokkal ellátvák, hogy itt az összehasonlításnál a' karvaly orra és lábaival már első pillanatra fel kellene ébredni a' tévedésből, 's belátni, miszerint ez állatka teljességgel nem alkottaték ragadozó-nak, hanem egészen más életmódúnak.

Az itt felállított példányok közt van szerencsém egy koros hímét 's egy jérczét bemutatni; ismét egy középkorú és egy fiatal párt 'stb, valamint egy igen *szép vörös fakó példányt*, melly tolla-zatban soká a' leghíresebb madár-buvarók által is külön kakukfajnak tartaték, a' mint is azt majd minden madártani munkában „*Cuculus rufus*“ név alatt találjuk leírva.

Madarunknak igen nagy geographiai kiterjedése van. Lakja Európa, Ázsia' legtöbb, Afrikának is némelly tartományai, de mindenütt csak gyéren, egyenként vagy párosan jö elő; társasan vagy

seregesen sehol se látható. Nálunk Európában olly költöző madár, melly csak késő tavaszkor, midőn már a' kertek és erdők jól zöldellenek, jő meg, ősszel pedig korán elhagy bennünket, kétszer utazván át egy évben a' Középföldi-Tengert és azon túl telelvén forró éghajlatu tartományokban. Nálunk legkedvesebb mulató és lakhelye az erdőség általában véve; meg nem veti azonban a' liget, csepőte és fadús kerteket sem. Itt aztán minden öszvepárosodott párnak bizonyos kerülete vagyis revírje van, mit minden szomszéd kakuk' becsapásaitól tüzes macacssággal oltalmaz, s azért is igen gyakran egymás' üzésében láthatók. Illyen kakukpár aztán naponként, főleg míg párzásuk tart, 's tova száguldozván, minden irányban keresztüljárja saját kerületét, 's innen jön az, hogy bár a' kakuk mindenütt csak csekély számmal van, mégis olly gyakran és majd mindenütt látható, hallható és szerteszéljel nagyon ismeretes madár. Legjobban szereti a' fatető' sűrűségét; de eledele 's más madarak' fészkei után leskelődve, alacsonyan is száguldozik, bokrokba, sövényekbe rejtőzvé, sőt a' föld' göröngyei közé is bújkálván.

Tekintve szellemi sajátságait, jellemzi őt szilajság, vadság, dühösség, féltékenység, félenkség. A' milly ügyes sebes szállékony-ságban, ép olly ügyetlen, a' már feljebb érintett lábalkatánál fogva a' járásban, később a' legpiczibb földközöket újra 's újra átrepülni, mintsem átjárni. Ravasz és barátságtalan természeténél fogva, kerületében, nejét kivéve, maga hasonlójával össze nem fér; de viszont nincs madár, melly őt is szeretné, miért is mindenféle madaraktól, még ollyanoktól is gyűlöltetik és ingerkedő láрма közt üzetik, a' mellyeknek teljességgel nem alkalmatlan, teszem a' sárma-linkóktól (Goldpyrol), fecskéktől, stb. Nem egyszer néztem sajnálkozva szegény kakukunkat, milly kegyetlenül bántak vele, rá akadván az ezrenként együtt költöző villásfecskék, rejthelye körül verebek, pintyek, poszáták' társaságában addig csapván lármát, míg őt rejthelyéből kiszorították. Neki estek aztán a' tovább repülőnek, neki-vágásokkal, bökdösésekkel, veréssel üzték; az elrejtett szökevényt azonban hozzá jött új madárcsapatok' fris erejével újra meg újra üzőbe vevén.

Hangos kakukolása a' kakuknak pótolja tavaszkor éneklését. Ez e' kettős syllabából: kú-kuk! áll, melly a' közönséges fuvalán kis octávai Fis és D hangokban könnyen utánozható, ha az első egy tercziával feljebb és tovább fuvatik. Ezt madarunk olly erősen hangoztatja, hogy csendes időnél legalább is fél órányira köröskörül elhallik. *Kukuk* szó helyett hallani azonban olykor *kuikuk* hangzatot is; és midőn a' felhevült hím jérczájével incselkedvén ez után sebesen repül, akkor hevében közönségesen többször egymás után ismételve kukukuk kukukuk hangzatokat ejt. Hallani azonban tőle nem ritkán a' kakukolást megelőzve vagy annak befejezéséül, bizonyos rekedt, mintegy kcho-hah-hachachachah- kvavava- szapo-

rán egymás után hangzó kacagást is. A' kakuk, megérkeztétől fogva egész július' végéig szól, hol aztán elhallgat; éjféli után kezdve egész napokon át, de legtöbbet a' nem sokára bekövetkezendő eső előtt kakukol. A' jércze soha sem kakukol. De tavaszkor neki is van, még pedig igen különös, bizonyos vigyorgó ujjongáshoz hasonló szava, mely körülbelül így hangzik: kvikvikvikvickkvick-vik, és a' völgyes erdők' mélyében pompásan viszhangzik. Vele a' jércze vagy megelőzni vagy követni szokta az őt hívó hím' kakukolását. A' kakukfi míg fészekben van: czisz-czisszisz, fészket elhagyva: czir- czirk-czir! hangokat hallat; de a' mint önállásra vergődött, jövő tavaszig végkép elhallgat.

Bízvást állíthatom, hogy honi madaraink közt alig van, mely eledele által olly hasznossá válnék, mint a' kakuk. A' mint tavaszkor megérkezik, azonnal hozzá lát a' különféle kisebb nagyobb, főleg az erdő 's kertifa' zöld ékességeit pusztító cserebogarak és éji lepkék' felfalása, pusztításához. Itt tartózkodása' leghosszabb idején át mindazáltal leginkább szőrösbundás, tehát ollynemű hernyókkal táplálkozik, melyek semmi más madárnak, azokhoz nyúlai iszonyodván, nem kellene; millyenek például az úgynevezett medve-, serte-, tuskéshernyók (Beeren-, Büschel-, Stachel- Raupen). Szeretett csemegéi közé tartoznak például hernyói a' *Cája szindisznak* (Arctia s. Eyprepia Caja. Ochsenh.; die gemeine Baerenraupe); az *egyenetlen gyaponcznak* (Liparis seu Sericaria dispar), a' *gyűrös pohók* (Gasteropacha neustria), a' *málna pohók* (G. rubi); a' galagonya-, káposzta-, repcze és répa *özöndéknek* (Papilio Crataegi; p. brassicae; p. rapae; p. napi) stb.; tulajdonkép nincs hernyófaj, akár szőrös, akár csupasz, mely neki ne kellene: miért is számára minden fán, bokorban, kórón, keriben, káposztásban mindenkor terítve 's találva az asztal. Aránylag nagyságához nincs olly falékony madár, mint a' kakuk, minthogy felette nagy gyomra van, mely igen gyorsan emészt, azért is táplálkozására megszámlálhatlan hernyó, pille, bogár 's egyéb rovar' mennyisége kell. E' hernyók, lepkék és rovarok pedig, kivált midőn a' növényzet' rovására nagyon elszaporodtak, felette pusztítók, kártékonyak és veszélyesek lévén, kakukunk valószínű jótévő az erdők, szilvások, vetemények, kertek és földekre, káposztások, sőt magok a' rétek és szántóföldekre nézve; bízvást örülhet neki minden tulajdonos mint mezei jószágá' őrangyalának, ha jószágában választja tanyáját, hol is valamint minden más főleg bogárevő madár, nem üldözést, hanem megkimélest érdemel nagy hasznáért. A' milly falékony a' kakuk szabadban, épen olly daczos a' fogságban, hol magát haláláig véti üti és, kivéve a' fölnevelt fiakat, magát agyon éhezeti.

Az eddig elsorolt testi és szellemi sajátságain kívül, van még a' kakuknak egy ritka, felette érdekes, másnemű madaraknál soha nem látható beltesti sajátsága. *Belseje t. i. rendkívül nagy gyomrá-*

nak gyakran egészen szőrös, bundás. E' szőrösödés némelykor csekély és tökéletlen, máskor ellenben olly sűrű és tökéletes, hogy csalódásig hasonlít az egér vagy más apró emlős' bundájához, mi annál csodálatosabb, hogy szőreinek majd mindig egyfelé menő vonása és simasága van. E' különös jelene a' természetnek bő tárgyat és alkalmat nyújtott madár- és állatboncztnai vitatkozásokra, olly annyira, hogy a' jelen század' harmadik évtizedében nem csak czikkék irattak róla a' tudományos folyóiratokban, de terjedelmes értekezések, polemiák és antipolemiák jöttek ki a' *kakuk' bundás gyomra' mivoltáról.* Voltak t. i. természetbuvárok 's köztök bizony különben nagy tekintélyek, például Blumenbach, Oken, Brehm, kik azt gondolák békibonyíthatni, *hogy a' kakuk' gyomorbundája szabályszerű szülemény.* Ők, főleg Brehm, még miután az ellenpárt világosan bebizonyította számos tökéletes görcsői vizsgálatok által, hogy e' gyomorbunda csak a' belé kapaszkodott 's tulajdonkép belényomott szőrök által képeztetik, mégis sokáig és minden módon makacsan vitatták, hogy részökön van az igazság. Nem akarván hosszas és unalmas lenni, ezen vitatkozás' mindkét része 's egész lefolyta' tárgyalásával, bár mint czinkotai lelkész még, magam is vettem benne részt, oda utasítom tisztelt hallgatóim közül azokat, kik tán bővebben akarnak róla értesülni, főleg a' következő iratokra: Ludw. Christ. *Brehms* Lehrb. der Vögel Europas, pag. 126; *Brehms* Beitrage zur Vogelkunde I. p. 468. és köv. III. köt. 900. lap 's köv. Brehm in *Okens* Isis. 1823, XI. p. 1249; *Naumann* in *Meckels Archiv* VIII. 5. H. p. 559; *Carus und Reichenbach* in *Okens* Isis, 1823, VI. p. 666, 1824, II. p. 295, V. p. 585 s. t. e. f.

Minthogy a' kérdéses tárgy' mivolta több jeles természetbuvárok, jelesen Nitsch tanár' görcsői vizsgálata 's tapasztalatai által tökéletesen felderült: most már a' tény világos, t. i. *hogy a' kakuk' gyomrában levő haj és szőrök nem eredetiek, hanem abba csak bekapaszkodottak, falaiba benyomult szőrök.* Bizonyítják ezt többé közt a' következő tények és tapasztalatok: 1) Hogy a' kakukgyomor' szőrei benne csak történetesen előfordulók. Mert sok hím, jérce 's mindenkorú példányok' gyomrában az efféle bundának semmi nyoma nincsen. 2) Hogy azon egy kakuk' szőrös gyomrában látható felette nagy különbségé valamint az egyes szőrök' hosszasága, úgy a' színek' különbségére nézve is, szóval a' legnagyobb határozatlanság és szabálytalanság valamint a' szőrök' mennyiségére, úgy azok irányára nézve. Én egy, 1826. jul. 15-én Rákos-Keresztúron lőtt példány' gyomrának egyik oldalát csupa vörössárga, másikat pedig tiszta fekete szőrrel fedve, sőt néha sárga, vörös és feketével tarkázva találtam. Okát utóbb mondom meg. 3) Görcsői vizsgálatok által sikerült bebizonyítani, miszerint ezen szőrök a' gyomor' bel-falaival semmi szerves összeköttetésben nem állanak, sőt, valamint gyökereik hiányzanak, úgy hüvelyek sincsenek. Azok tehát mint ide-

gen testek a' kakuk' érzéketlen és gyuladékonnyalán gyomrába hatottak be, és pedig nem egyformán ülvén benne, majd rövidek, hosszabbak, hegyesek, tompábbak, vékonyabbak, vastagabbak. 4) Erősen nagyított görcsői vizsgálatok által fölfedeztetett, hogy a' kakuk' bundás gyomrának minden egyes szőre el van látva egy igen hegyes szűrös, a' szőr' szabad vége felé irányzott tüskével. Milly könnyen történik az tehát, hogy e' hegyes idegen testek a' gyomornak erős peristalticus mozgásai közt benyomatnak a' gyomor' falaiba annyira, hogy benne nem csak erős megállapodást, hanem még a' már feljebb érintett egyforma simaságot is nyerik.

Mind ezen 's több efféle vizsgálatok' eredményei' megerősítésére legbiztosabb pecsétjét az igazságnak nyomja azon meggyőződés, melly az efféle vizsgálatoknak a' természettel, 's így itt is a' kakuk' természete, elrendeltetése 's életmódjával való megegyezéséből, összhangzásából származik. Mint feljebb említém, kakuk madarunk teremtve van a' bölcsteremtőtől a' különféle, 's leginkább a' szőrös bundás hernyók' emésztése s egyensúlya' fentartására. Mivel pedig ezen bundás hernyók' szőrei tökéletesen olly alkotásuak mint a' kakuk-gyomorbéliek, semmi kétség többé, hogy a' kakukgyomor' bundája nem a' befalt bundás hernyóknak az ő falaiba békapaszkodott szőreiből állana. Sőt e' tény annál világosabb, minthogy gyakran találhatni a' kakuk' olly szőrösgyomrában magokat a' meg nem emésztett hernyókat is, mellyeknek szőrei valamint hosszúság, erősség 's színeikre, úgy egyéb tulajdonságaikra nézve is, szóval mindenben megegyeznek a' gyomor' bundája' egyéb szőreivel. 'S ebben rejtett azon igazán csodálatos egyik mysterium, melly által a' kakuk egy valamint rendkívüli, úgy felette érdekes különce a' természetnek. *Felette sajnálom*, hogy részint löfegyver' hiánya, részint a' múlt napokban rögtön békövetkezett nagyobb hideg miatt, melly a' költöző madarak, tehát a' kakuk' inneni elbúcsuzását siettetle, szerét nem tehetvén, nem lehele szerencsém ezt láthatóképp itt görcső alatt is bemutathatni.

Háttra van még, hogy a' tudós osztályt kakuk madarunknak azon rendkívüli sajátságára figyelmeztessem, mellynél fogva az még sokkal csodálatosabb különce a' természetnek. *Ezen sajátság* pedig a' kakuknak a' természet' rendes szabályaitól egészen eltérő költési, vagyis önfajgyarapítási, fölnevelési ügye. Ezért van természetrajza teli valamint valóságos csodákkal, úgy egyszersmind mindenféle mesékkel és mendemondákkal, olly annyira, hogy bár ezen érdekteljes tárgy fölött idők óta, 's főleg az újabb időkben, a' legszorgalmasb legszigorúbb vizsgálatok tételtek Európa szerte, mégis ezek' daczára sem sikerült az ezer ellenmondó adatok' chaosából a' valódit az által elkülönözni és mindent tisztába hozni. A' megváltozott helyminőség, az egyéniség, azon nehézség, mellynél fogva az ember sok esetben a' vizsgálandó tárgyhöz közel, vagy éppen a' legérdeke-

sebb jelenetnél jelen nem lehet; mind olly akadályok, mellyek a' legszorgalmasb ügyekezetnek is gátot vetnek, és gyakorta a' legellenkezőbb eredményeket szülik; minők a' legjobb akarat és legfeszültebb törekvés mellett is hátráltatják a' buvárt a' titkot mindenütt leleplezni, a' valót a' maga egyszerű tisztaságában megpillantani, 's így másokkal is megismertetni. 'S így van ez a' kakuk' titok- és csodateljes költésügyével is. Minden ösztönök közt, mellyeket a' természet oltott az élő lények' szívébe, leghatalmasb a' nem, az önfaj' gyarapításának 's fentartásának ösztöne. Minden állat iszonyodik a' haláltól, szorgalmasan kerülven az élet' mindennemű veszélyeit. De képes és kész feláldozni drága éltét egyedül e' leghatalmasb ösztönének, a' költés, magzatnevelés' ügyének, 's vele egybekötött házassági, szülői gyöngéd 's boldogító érzelmeinek. Sok bajok és szenvedésekkel jár az bár, de annál több, magasztosabb, boldogító élvezetek vannak vele egybekötve, úgy, hogy valamint minden állat, úgy, és főleg az annyira élénk 's érzelgős madarak' költésidejét lehet bizvást boldogságuk' szakának mondani.

'S lám! épen e' boldogító élvezeteket tagadá el a' természet kakuk madarunktól; ő az egyetlen egy az eddig ismert minden madárnemek közt, ki ön tojásait maga ki nem költi, ön magzatjának maga nem viseli gondját, fiait maga föl nem neveli; hanem e' célra mindenkor más, olly madarakat választ utódai fölnevelésére, mellyek ön fiait is ugyanazonféle rovarnemű cledelekkel tartják, minőket az ő magzatja is igényel. Ilyenek a' különféle zenérek vagyis éneklő madarak, 's köztök leginkább ollyak, mellyek vagy magára a' földre, vagy jó alacsonyan fészkelnek, például a' *parány ökörszem* (*Troglodytes parvulus*), a' *csattogányok* (*Saxicolae*, *Steinschmaetzer*), *billegények* (*Motacillae*, *Bachstelzen*), *pszityorok* (*Anthi*, *Pieper*), *pacsirták* (*Alaudae*, *Lerchen*), *csalogányok* (*Accentores*, *Braunellen*), *gebicsek* (*Lanii*, *Würger*), *lombárok* (*Ficedulae*, *Laubsanger*), *nádikák* (*Salicariae*, *Rohrsaenger*), *füstfarkok* (*Erithaei*, *Rothschwänzchen*), főkép pedig a' *poszáták* (*Sylviae*, *Grasmücken*) stb. Hogy vajjon mi tételezi föl tulajdonkép e' csodálatos, rendkívüli jelenetet, hogy t. i. a' szerelmeskedés és párzás' annyira erős ösztöne mellett is, tökéletes hiával van a' kakuk a' szülői és a' magzatszeretnek, 's boldogító élvezeteinek, átengedvén magzata fölötti gondjait és örömeit más, idegennemű, mostoha szülőknek: az ámbár még nem egészen világos, minthogy a' legvalószínűbb vélemények is jobbadán hibás észrevételek és képzeletekre támaszkodnak; az azonban tagadhatlan tény, miszerint a' bölcs teremtmő e' mellett sokkal nagyobb, haszonárasztóbb célokat akart ez úton elérni a' természet' egyetemes, nagyszerű gazdálkodásában. Egy igen régi, „*Buch der Creaturen*“ című német munkának IV. kötete' 514-dik lapján így okoskodik az író e' jelenet fölött: „*Schon Elian und Oppianus sagt: der Kukuk legt wol Eier, aber nit in sein eigen Nest, sondern alle*

Zeit in frembde Nester. Die Ursach, drumber seine Eyer frembden Vögeln unterlegt, sey diese, dass er wisse, dass ihm alle andere Vögel tödtlich feind sind, ja auch die allerkleinsten schewen sich nicht ihn zu plagen; derhalben würde sein Geschlecht nicht erhalten, noch irgend sicher bleiben können, wann er sich nicht dess gemeldten Lissts mit der Ausbrütung seiner Eyer gebrachte. Umb dieser Ursach willen macht er ihm selber kein Nest, und ist ein sehr forcht-samer und verzagter Vogel.“ Ez azonban, valamint más czer monda, olly kevésbé oka annak, hogy a' kakuk maga miért nem költi ki 's neveli fel a' maga fiait: mint a' jámbor Miskolczy Gáspár' könyvéből már felhozott szemrehányás, mintha a' kakuk csupa restségből és kivált a' szabatos éltet vinni akaró, de a' magzatok' terhes és gyakorta keserűséges nevelése' galyibáit kikerülni iparkodó nőtelen paráznaságból kényszerítene más madarakat az ő fattyainak kiköltése, táplálása 's fölnevelésére.

Egyes tojásainak felette lassú, hosszadalmas kifejlődése 's a' kitojásra való megérése a' tojástokban, egyik a' legalaposabb, legvalószínűbb 's legfőbb okok közül, melyeknél fogva a' kakuk annyira eltér a' természet' rendes szabályaitól, 's nem képes maga ellátni a' költés 's a' gyermeknevelés' ügyeit. Az ő rendkívüli nagy, 's falékonyságának következtében mindig hernyókkal tömött, duzzadt gyomra annyira elfoglalja úgyszólván az egész has' üregét, hogy ebben hely' hiánya miatt alig bír már egy tojás csak ki is képződni. Tudjuk, hogy midőn a' többi madaraknál az első tojás már tökéletes és a' kitojásra kész, akkor már a' másik legalább félig, a' harmadik jócskán megnőtt, 's úgy következnek egymás után rögtön a' többiek mindaddig, míg szokott teljes számmal vannak, mire a' tojó azonnal hozzá fog a' költéshez. A' kakuk csak 4—6 tojást rak ugyan, de egymástól olly felette messze álló időközökben, hogy ugyanazon egy revírben, tehát ugyanazon egy tojótól az elsőket már május' elején, az utolsókat pedig július' utólja fele találhatni. *Innen kívüláglik*, miszerint egyetlenegy kakuktojás' tökéletes kiképződésére legalább is két hét elkerülhetlen szükséges. Ha már ezen testalkotása mellett a' kakuk maga akarná kiköltetni tojásait, nevelni fiait: épen ez által tévesztené célját, fajtát gyarapítás helyett kevesbítné, és csak így lenne a' teremtésnek valóságos csúfja; mert akkor, vagy c' hosszas, majd 3 hónapig tartó idő alatt rajta kellene neki szakadatlanul ülni a' fészken 's őrizni tojásait, melyek különben olly soká magokra hagyatva, míg az utolsókat tojná, az előbbieket okvetetlenül odavesznének, és ez esetben maga fiaival együtt áldozatul esnék fajgyarapítási ösztönének, mi által a' kakukfaj csak hamar kiveszne; vagy minden tojását külön külön kellene kiköltetnie, minden fiát külön fölnevelnie, miben nem csak az időből, de minden erejéből is végképen kifogyván, ismét inkább kevesbítésére lenne ön fájának magá-

nak kínzására, 's élete' más egyéb elrendeltetésének 's kötelességeinek teljességgel meg nem felelhetne.

A' jóságos teremtmének noha gyakran megfejtethlen, de mindig bölcs és jótékony intézményei a' már feljebb érintett testalkotása', 's így a' nagyszerű természet' gazdálkodási céljai' előmozdítása' tekintetéből a' kakuk nem érez magában ösztönt tojásai' kiköltése 's fiai' fölnevelésére; ellenben arra ösztönöztetik, miszerint azokat más arra alkalmas madarak által költesse ki 's neveltesse föl. Miben ismét csodateljes madárként tűnik fel.

A' jércze közönségesen csak egy tojását tojja az arra kiszemelt idegen fészkekbe; a' másikat megint másikba, 's így a' következőket teljes számig, és pedig gyakran minden tojását külön és külön nemű vagy fajú madarak' fészkeibe. Így történik rendesen. Van azonban példánk arra is, hogy már ugyanazon egy madárfészkekben egyszerre találtaték két kakuktojás is. Épen az idén tudósított hasonló esetről egy beszterczebányai madártani levelezőm, Grineus. Múlt június' elején csak úgy puska nélkül buvárkodván egy erdőben, öröme reá akadott egy aranyos sármány' fészkére, melyben kakuktojás is volt. Felvevén e' ritka találmányt, de a' fészket magával czepleni restellve, bétette azt egy alul odvas tuskóba. Egy pár óra múlva visszajövén észre veszi, hogy ezen tuskótól egy kakukjércze takarodik el. Oda megy, kiveszi a' fészket, 's látja nagy bámúlata 's kimondhatlan öröme, hogy a' volton kívül, még egy egészen meleg, tehát épen az előtt oda tojott kakuktojás van benne. Reménylem, hogy e' jó barátomtól, ki már annyi becses küldeménynyel gazdagítá madártojás-gyűjteményemet, azokat is megnyerem az annyira ritka és érdekes tapasztalat' látható bebizonyítására.

Hogy az efféle kakuktojások mellett a' költő madárkák fészkeikbe rakott tulajdon tojásaikat is kiköltik, az a' leggyakoribb eset; ritkább az hogy egy fészkekben a' kakuktojás egyedül költetné ki; arra pedig nincs példa, hogy ugyanazonegy fészkekben két kakukfi neveltetett föl.

A' kakuk legtöbbnyire olly fészkekbe teszi le tojását, melyben még a' tojás teljes számmal nincsen; mert akkor, minthogy a' tulajdonos jércze folyvást nem ül rajta, legkönnyebben fér hozzá, a' nélkül, hogy a' fészkek' tulajdonosai által észre vétetvén, elüzetnék; sőt akkor egyszersmind ez is könnyebben ámtitátik el, hogy a' nem ohajtott szaporodást magáénak nézze, elfogadja 's megkedvelje. A' kakuk szántsándékkal ugyan nehezen veti ki vagy töri össze a' fészektulajdonos' tojásait; de az még is általános észrevétel által bizonyos tény, hogy sok fészkekben, főleg az apró madarakéiban a' becsempészett kakuktojás mellett a' többi egymás után mind elenyézik. Azon fészkek' kiszemelésében, melyek céljaira alkalmasak, nagy mester a' kakukjércze. Ügyességén kívül, felette jó, éles látásának is kell lennie, mert a' legelrejtettebbeket is fölkeresi, melye-

ket a' legtapasztaltabb fészekkereső' legfeszültebb szorgalmának is alig sikerül fölfedezni. Ő azokat, csak elrepüljön mellettök, már meglátja; mert nincs példa rá, hogy valaha ember látta volna fészkek' fölkeresésében foglalkozni. Az ornithologok' véleménye szerint ez leginkább korán reggel történhetik, mert akkor legnagyobb csendesség is uralkodik; de a' költő madarak is egy pár perczre eltávoznak vízivás, eledelkeresés és más szükségek' végzése miatt. Csupán akkor történik az más időben is, midőn a' már tojásra kész tojás szorítja őt gyümölcének rögtöni letételére. 'S így eshetett a' beszterczei eset. A' tojás' rakásának is nagyon szaporán kell történnie; mert jaj volna neki, ha a' fészkek' tulajdonosai ott lepnék e' gyűlölt fészekrevisort: nem hagynának neki erre időt, hogy a' tojás' baját elvégezze. Ő tehát csak úgy férhet hozzá mint a' tolvaj, 's úgy is lopózik el onnan, 's bizonyosan nagyon örül, ha sikerült a' baj' befejezése után szerencsésen, azaz száraz bőrrel elillanthatni.

A' kakuktojás a' madár' nagyságához képest olly kicsi, hogy az méltán a' legkisebb tojásokhoz számítható. Hossza közönségesen változik 10—12 vonal, szélessége 8—9 vonal közt; a' házi verébjó' nagyságát ritkán múlván felül, mert különben nem is volna alkalmas a' becsempészésre. Színezetökre nézve nagyon különbözök, de mindig igen jellemző rajtok az, hogy bár minő színezet közt, bizonyos magánálló, fekete pontokkal bírnak. Ime szerencsém van a' tiszt. szaknak itt 9 különféle madárfészkekben talált kakuktojást bemutatni.

A' kakukfi is igen picziny, midőn kiesik a' tojásból. Többi mostoha testvéreitől leginkább nagyobb feje és tetemes szemei által megkülönböztethető. De az ritka példa, hogy a' vele kiköltött mostoha testvérei nagyra neveltetnének fel. Az ő gyorsan növekedő, falékony mostoha testvérok elkapkodja orrok elől a' hordott eledleket 's a' kis fészkekben, melyet nem sokára egészen betölt, ide 's tova hánykolódván, egymás után kiszorítja 's taszigálja őket minden rossz akaratan kívül, csupa helyhiány miatt, hol is szegények aztán közönségesen elvesznek. Hogy a' kakukfi azt szándékosan teszi, vagy hogy mostoha testvéreit felfalná, 's végtére mostoha szüléit is elnyelné, az a' mesék' azon korába tartozik, melyben róla a' „Buch der Creaturen“ névtelen szerzője következőkép szól: „Wann aber der Junge Kukuck von dem frembden Vogel ausgebrütet wird, und er sich gleich nach seiner Ausschlüpfung auf den Frass legt, so schneidet er den andern Jungen neben ihm das Ass für den Schnaeblen ab; daher wird er bald gross, feist und schön, welches seiner vermeinten Mutter einen sonders Wohlgefallen zu ihm bringt, dass sie sich seiner Gestalt höchlich frewet, und nimmt sie sehr wunder, dass sie einen solchen schönen Jungen soll haben. So sie auch die Ihrigen beginnet mit ihm zu vergleichen, wird sie diesenselben todtfeind, als wann diese Bastarde und nicht ihre rechte Zucht waeren. Ja, sie

laesst auch den jungen Kukuck in ihrem Zusehen dieselbigen auffressen, von welchen sie aber endlich, da er nunmehr fliegen kann, auch selbst miterwürgt und aufgeessen wird.“

Valóban, nem lehet eléggé csodálkozni rajta: milly gyöngéd szeretettel és hű ragaszkodással viseltetnek az apró madarak ezen inkább rút, mint szép mostoha gyermekökhöz. Ők úgy szólván egészen feláldozzák magokat táplálása- 's fölnevelésének, korán reggeltől egész sötét estig gyűjtögetvén 's a' falékonyak hordván a' különféle legyecskéket, bogárkákat, hernyócskákat és rovarok' báb-jait. Vannak e' tekintetben egész a' bámulatig elragadó példák. Töb-beket tudnék, ha az időt és hallgatóim' türelmét nem kíméleném, fel-hozni saját tapasztalásomból. De jelesebb alig lehet annál, melyet Naumann hoz fel: Naturgeschichte der Vögel Deutschlands V. kötet 232. lapján, a' tényt ekkép beszélvén: „Einst traf ich ein einsames Bachstelzenweibchen sehr spaet im Herbst noch, als bereits alle andere seiner Art uns laengst verlassen hatten, am Wasser emsig nach Insekten suchend an, und bemerkte, wenn es Etwas gefangen, dass es damit stets nach einer Eiche zuflog, auf welcher in einer Spalte ein laengst erwachsener junger Kukuck sass, welcher darinn ausgebrütet seyn musste, aber zu gross war, um durch das Loch heraus kommen zu können. Ich liess ein Beil bringen, den Eingang damit erweitern, und konnte den laestigen Stiefsohn nur dann und von ihm die arme, sich ihm ganz aufopfernde Pflegemutter befreien.“ Ezen szegény billegenyjércze maradt el csupán e' mostoha fia miatt többi már elköltözött rokonfajú testvéreitől, 's kész volt inkább osztozni fogadott gyermeke' szerencsétlen sorsában 's neki magát valódi szeretet 's vonzódásból feláldozni, mint őt elhagyni. 'S ha Naumann szerencsésen rá nem akad, fogadott fiával együtt megvette volna őt a' hideg és az éhség. *Csodálatra méltó az, hogy e' dologban, úgy látszik, a' kakukot ápoló kis madárkák semmi csalódást sem sejtene-k. Még a' kakuktojás' ámitásával csak hagyján volna! De az otromba nagy kakukfi, és az igen piczike poszáta vagy épen ökörszemke, milly roppant különbség! Az emberi okoskodás szerint ez valóban magas fokát tételezi fel a' jószívűségnek, sőt az együgyűségnek; valamint egy szóval ez az egész kakuktörténet teli látszanék lenni kétséges jelenetek és természetellenes következetlenségekkel. De ez olly természetbuvár előtt, ki meg nem elégedvén a' fölületes észrevételekkel, végig nyomozza a' valót annak eredete 's kútfejéig, ki kötelességének tartja fölfedezni a' valót, ettől elkülönö-zni a' mesét, koholmányt és balvéleményt, kiemelni az igazat 's azt terjeszteni, uralkodóvá 's haszonárasztóvá tenni emberbaráti' tanítása 's boldogítására; annak, mondom, ez nem úgy tűnik fel: *ő mindenütt és mindenben a' legőszhangzóbb következetességet, célirányosságot 's a' teremtőnek mindenben uralkodó bölcsességét és jóságát látja. És ha jelen értekezésemmel tán némileg én is járultam**

a' kakuk' magányrajzában is e' célhoz közelebb vezetni egy vagy más tisztelt hallgatómat, felette szerencsésnek és gazdagon jutalmazva tartom magamat.

— Ez után

LUGOSSY JÓZSEF lt.

Kerekes Ferencz mathematicai osztályi elhunyt lev. tag' emlékezetét egy a' megholtnak, mint embernek, tudósnak és írónak, szerzett érdemeit méltató beszéddel üllötte.

Felelős szerkesztő Toldy F. titoknok.

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

X. Év.

1850. OCT.

IV. Sz.

KIS GYÜLÉS, OCT. 12. 1850.

(A' nyelvtudományi osztály' számára).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Szemere és Vörösmarty rr. tt. Húnfalvy, Mátray, Repicky, Széchy, lt. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Ágoston tt. — Bugát, Döbrentei, Erdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Szilasy, Szontagh, Vállas rr. tt. — Bertha és Pauler lt. tt. — Toldy F. titokok.

MÁTRAY GÁBOR lt.

a' nemzeti museum' könyvtárában őriztetett egy carthausi magyar codexet mutatván elé, arról a' következőkben értekezett.

Noha Erdy János tagtársunk a' Tudománytár' 1834-ki I-ső kötetében a' nagyszombati magyar kéziratot hazánk' tudósai figyelmébe hozá, közölvén belőle egy lap hasonmással együtt sz. László király' legendáját, sokkal becsesebbnek tartom mégis e' több tekintetre nézve igen érdekes magyar kéziratot, különösen azért is, mert az eddig ismert legrégibb magyar codexek közül tartalomra 's terjedtségre nézve legbővebbnek mondhatni: hogysen elmulaszthatnám annak a' maga valóságában bemutatását a' t. Academia előtt, annyival inkább, mert illy roppant terjedelmű régi magyar kézirat nyelvtani tekintetből is nem csekély eredménnyel biztathatja a' hajdankori magyar nyelv' sajátságai és írásmódja körül fürkésző hazafiakat.

E' codex hajdan Nagyszombatban a' nagyboldogasszony' tiszteletére szentelt érseki papnövelde' könyvtáráé volt. 1814-ki majus' 25-kén Schneider József említett papnöveldei aligazgató által Stipsics Ferencz, esztergami kanonok, apát, 's ugyanazon növelde' igazgatója küldé azt a' magyar nemzeti Museum' Széchényi-országos könyvtárának. ¹⁾

Nagysága kisebb másod rétű, vagyis nagy negyed. — Úgy látszik, hogy még eredeti bőrkötetével bír; csak háta javíttaték újabb korban, 's ekkor nyomtatott hátára áranypapírral e' czím:

¹⁾ Lásd: Protocollum benefactorum Bibliothecae regnicolaris in fol. (1814. die 25-a Maji) — és — Ofner und Pester Zeitung 1814. Nro. 54. am 7. Juli.

„*Codex Hungaricus Evangeliorum, sermonum De An. 1527.*“ — Papirosa erős, vastag. Az irat részint kisebb folyó német, részint nagyobb barát-got betűkkel készült. Az osztályok' tartalmai nagyobb fractur-betűkkel írvák.

Czímlapja már nincs meg. — Latin nyelven készült előszavában említi magáról a' névtelen író, hogy carthausi szerzetes volt, — 's hogy e' könyvet részint megtértek, részint különféle nőszerzetesek' felszólítása' következtében, kik közé tartoztak a' saját szerzetesbeli apácák is ¹⁾, írta. — Említi azt is, hogy buzdításaul szolgált azon tekintet, mellynél fogva, miután a' bibliák' fordítmányát a' német, cseh, frank, franczia és szláv nemzet is bírja, már illő, hogy hasonnemű munkák a' magyar nemzet' hasznára is készítesse, annyiival inkább, mert Luther' vallása is terjedvén a' magyar hazában, illyesekre szükségök leend a' híveknek, különösen a' szerzetes atyafiak és nővéreknek vasárnapi 's ünnepi üdvösséges foglalkodásokul.

Ha a' fennebbi időszak nem említetnék, mind a' mellett hogy a' könyv' végén ez áll: „*finis apparet in die Clementis 1527.*“ — hajlandó voltam volna annak hívésére, miszerint e' könyv nem csupán a' XV. század' vége felé és a' XVI-nak első tizedeiben, hanem sokkal korábban íratott; habár a' 3-dik oldal' rubrumában említi is az író, hogy sok évet szentelt e' munka' írására. — Meg kell jegyeznem, hogy az előszóban úgy nyilatkozik a' szerző, hogy a' munka' tartalmát latin szentiratból 's egyéb hiteles forrásokból fordítja magyarra. — Azt kell tehát hinnem, hogy tiszteletre méltó carthausi hazánkfia nem ismeré a' Buda melletti sz. Lőrincz-monostorban 1456-ban meghalálzott Pál-szerzetes, Báthory László' magyar kéziratait, kiről a' magyar egyházi történet' évkönyvei bizonyítják, hogy magyarra fordítá az egész bibliát, 's egyéb szentek' életét.

Vége az előszóba foglalt azon nyilatkozatnál fogva, hogy e' munka szerzetes nők' számára is íratott; és azon körülmény mellett miszerint ez őskori becses maradvány Nagyszombatban őriztetett 's tartatott fen számunkra, melly városba vonultak a' török hatalom' terjedtekor hazánk' alsó vidékeiről a' szerzetes nők: nem ok nélkül gyanítható, hogy e' megbecsülhetlen nemzeti kézirat is magyar apácák' birtokában volt, 's gondos kezeik által mentetett meg az enyészet' örvénye elől.

Hogy a' könyv' táblái' belsején semmi írásbeli jegyzeményt nem olvashatunk, annak tulajdonítom, miszerint azon táblák' belseje későbbi időkben újabb tiszta papirossal vonatott-be; mert csakugyan a' kézirat' papirosa egészen különbözik a' könyv' elején 's végén

¹⁾ Szavai ezek: „a nonnullis conversis ut et Sanctimonialibus diversorum ordinum tum necessaria, tum devota tractus admonitione, inter quas et nostra naturalis germana sub sacro velamine Christo dedicata militat; quarum necessitatibus ac utilitatibus morem cupiens gerere“ etc.

levő 's a' táblákat borító fehér papirostól. Min azonban csak sajnálkoznom lehet; mert (miként más régi kéziratoknál tapasztalható) hihetőleg voltak némi jegyzemények írva a' táblák' belső részein, melyekből most vagy az író' neve, vagy legalább a' könyv' egykori birtokosa kitűnhetett volna.

Áll egyébiránt a' munka saját lapozásom szerint 675 oldalból, ide számítván az avatlan kezek által kiszakasztott levelek' hiányát is, melyet én tiszta levelekkel egészíték ki; 's nehogy a' volt szakadozott lapok ujjabb veszteségnek essenek áldozatul, azokat némileg öszveragasztattam.

A' munka különben egész évre szolgáló epistolákat, evangéliumokat, szent beszédeket 's tanításokat ünnepek és vasárnapokra, foglalt magában, közbe szöve levén az illető napokon tiszteltetni szokott szentek' életének rövid leírása is, különösen a' magyar szenteké, mint sz. István és László királyoké, Imre herczegé, Erzsébeté 'stb. Szent Margité is előfordul, de nem IV. Béla királyunk', hanem antiochiai Theodosius' leányaé. A' magyar Margit szóval sem említetik.

Az egész könyv három részre oszlik. Az első nincs olly ékesen írva, mint a' második. Amabban a' kezdő nagy betűk vagy készületlenül félben hagyattak, vagy éppen üresen maradt helyök. Foglalata: vasárnapi 's ünnepi epistolák és evangéliumok.

A' II-dik rész többnyire czifra 's itt ott aranyzott nagy kezdő betűkkel ékeskedik. Tartalma áll: vasárnapi evangéliumokból advent' első vasárnapjától kezdve.

A' III-dik rész magában foglalja a' szentek' ünnepein szokásos epistolákat 's evangéliumokat, és a' szentek' életiratait vagyis legendákat.

Helyesírásra nézve sokkal tökélyesebb és jobb e' kézirat a' régibb kéziratoknál. — Itt már a' hosszú *á* kettős aa-val, — a' hosszú *é* kettős ee-vel, — a' hosszú *ő* kettős vonallal is fordul elő; — a' hosszú *í*-nél még a' régi *ey* 's *oy* használtatik, p. o. *áleytasz*, *tanoytwany*. — *Ü* helyett *w*, vagy *y* használtatik, mindkettő két ékkel, de már előfordul az *ly*, *gy*, *ny*, *ty*, sőt a' *cz* is, és pedig nemcsak egyes, hanem kettőztetett alakban is, p. o. *fordulatytya*, *tisztulatytya*, *foganatytya*, *nyaka* 'stb.

Példák néhány egyes szavak 's írásmódjokról.

Et, eeth: itt.	Eleredének: elmenének.
Elezer: előszer.	Kezdety: kezdeté.
Kenyw: könyv.	Else: első.
Harmad Negyed Ötöd napján,	Kedeegh: pedig.
vagy, vasárnap.	Kedeeglen: pediglen.
Virágszombat: virágvasárnap e-	Teb: több.
lőtti szombat.	Es, ees: is (auch, etiam).
Erede: mene (ging, ibat).	Gýmelch: gyümölcs.

Yllw ynnep: üllő ünnep.

Emre: Imre.

Endre: András.

Szent Berecz: Sz. Briccius.

Gerger, Gergel: Gergely.

Első, másod, harmad menyekzős
vasárnap: farsangi vasárnap.

Jelesb, tudósb: jelesebb, tudó-
sabb.

Bulchut vevén: búcsút vevén.

Csergeteg: patak.

Carthusiabeli néma barátok, Pe-
nitentia tartó néma remeték,
Penitentia tartó remete frate-
rek: Carthausiak.

Bernald: Bernard, Bernát.

Azont: azt.

Leen: lön.

Teen: tön.

Myvelködet: mivelkedés, mivel-
ség.

Akarathnaal kyl: akarat nélkül.

Viaskodasnal kyl: viaskodás nél-
kül.

Kinel kyl: ki nélkül.

Mivelködetneel kyl: miveltség
nélkül.

Körüle: körülötte stb.

Nem lehet eléggé sajnálkoznunk, hogy e' becses régi kézirat sem szerzője' nevét, sem hajdankori birtokosát, vagy rendeltetése' helyét magában nem foglalja. Igyekeztem ugyan azoknak valamelly nyomát kifürkészni, de sikeretlenül. Kutatásom azon sajnos tapasztalatra vezetett, hogy a' magyar egyházi történetek' írói a' hazánkbeli néma barátok' szerzetére minden egyéb szerzetnél legkevésbbé fordíták figyelmöket, annyira, hogy még a' magyar carthausi kolostorok' öszves helyeit sem jegyezték fel, és csak egy kettőt említenek közölök. 'S mégis, milly különös, hogy az írók által épen e' kevés figyelemre méltatott szerzet' egyik tiszteletre méltó tagjától maradt fen számunkra a' magyar régi kéziratok' legbővebb tartalmú példánya, melly a' magyar hazában csaknem folytonosan dúló háborúskodások, vallásbeli dühöngések, 's ezeknek közepette okozott gyujtogatások' daczára is olly ép állapotban őriztetett meg.

Valóban, tisztelt Academia! már csak e' hajdankori kincsünk is elég ösztönt gérjeshet bennünk az egykori eredethelye utáni fürkészetre, 's azzal szoros kapcsolatban levő magyarhoni carthausiak iránt eddig elhanyaglott buvárkodásra. — Ámde e' munka' hosszas fáradságba kerül legalább most, midőn még a' kútforrások sem találhatók együtt; sőt, ha együtt vannak is, csaknem elháríthatlan akadályok küzdenek ellenünk nem mondom azoknak használata, de még öszveállításában is. Pedig minél tovább fürkészünk, annál inkább átlátjuk: milly tömérdék mező nyílik meg előttünk akár hazánk' történeti leiratának tökélyesítése, akár nemzeti nyelvünk' sajátságai, hajdankori kincsei, feledékenység-borította egyes szavai' kutatása, sőt más egyéb tudományok' fejlettsége' ügyében is. 'S erről minél többször elmélkedem, annál inkább meg kell engednem, hogy tömérdék tenni valóink még több nemzedék' munkásságát igénylendik; a' mostani legalább legcsekélyebb részők' feldolgozását sem képes eszközteni.

Azonban csüggednünk nem kell. Legforróbb hálával hódoljunk szeretve tisztelt Elnökünk' hazafiságos legújabb felszólításának; álljon ki a' munka' terére minden, kinek még a' jó isten elegendő lelki 's testi erőt hagyott a' tevékenységre. Szedjük össze, habár egyenként is, az adatokat, melyekből idővel tökéletes egészlet lehet majd alkotni, 's melyekért az utókor, legyen bár hazai, vagy külföldi, hálásán emlékszendik vissza fáradalmas törekvésinkre. Vegyünk példát a' nagyszombati codex' írójától. Nézzük e' vastag kötetet, melyet egy magyar hazafi a' legsűrűbb nyomtatással vetekedő tömörséggel írt össze, 's kétségen kül számos év' legördülte alatt, és pedig oly időszakban, midőn a' magyar eget viharteljes fellegek kezdék borítani; midőn terhes vészek tornyosultak a' haza' kedves virányai fölé; vallás és political tekintetek, pártok, és önző érdekek' egymás veszte után kergelődzve a' hon' végképi feldúlását készíték előre; oly időszakban, mondom, midőn a' magyarországi carthausi rend' alkonyatának csillaga is már jó idő óta csillámlott monostorai' felhőket hasított tornyai fölött, közeledő enyészetének könnyítése végett szórván sugarait a' rengeteg bérczeken cikázó ösvényekre, hogy a' gonoszság, agyarkodás, önzés, dúló vágy és rombolás' ösztöne minél könnyebben juthasson a' rejtett havasi utakon is felprédálására azoknak, miket emberi ész és türelem, iparerő és tudomány századokon keresztül örök időkre törekvék alkotni.

Épen a' fennebbi tekintetből én sem akarok oly szárazan megvalni mai tárgyamtól, 's legalább további figyelemgerjesztésül addig is, míg tökélyesebb készüllettel léphetnénk fel, csak röviden közlöm a' magyarországi néma barátokról tett fölfedezésim' fővonalait.

A' dicsért nagyszombati codex' szerzője, annak 572—582. lapjain leírja a' szerzet' eredetét. Czikkének czíme következő: „*Imaran lezen emleközeth az nagy zent carthusiay zerzethnec eredetéről.*“ 'S e' czikk' végén említi, hogy sz. Bruno, a' szerzet' alapítója, franciaországi első kolostorából a' pápa által Romába hivatván, kieszközlé, hogy Calabriában a' szerzet' másod kolostorát felállíthassa, melybe a' szent férfiú 1101-ben, és így nem sokára e' másod művének létesítése után, meghalt. Meg kell jegyezmem, hogy mind a' franciaországi carthusiában, mind a' calabriai kolostorban fennemlített évig igen kevés tagot számlált a' szerzet, és így közölök más országokba szerzeteseket nem küldhetett. Keresztülolvasám egészen e' hosszasan írt cikket; mert biztatott a' remény, hogy talán szerzője említést teend a' magyarországi carthusiákról is. A' kérlelhetlen végzés azonban meghusítá reményemet; mert a' czikk' végén tapasztalám, hogy a' reá következő két utolsó levelet, vagyis négy oldalt, valamelly bárdolatlan kéz egykoron kiszakasztá a' kéziratból; holott épen azokon lehetett említés a' magyar néma barátokról; pedig nagyon kecsegtetem magamat, hogy itt találok némelly adatokra, melyek részint a' magyar carthausi kolostorok' holléte, részint

azokban remetéskedett magyar honfiak 's tudományos munkáik felől tudósítandnak. Mert tudnunk kell, hogy a' carthausiak a' rengeteg erdők, kopár hegyek és sivatag puszták' lakosai valának, kik szigorú életmódjoknál fogva még a' beszédet is nélkülözték; ajtatosság, kerti 's mezei munka, könyvek' olvasása és írása volt foglalatosságok; mindenben szegénységet és nélkülözést kellett alapszabályaik szerint követniök; idővel azonban, mint más szerzeteknél is történt, jámbor adományzók által kényelmesebb jövedelmekben részesülvén, gazdag könyvtárakat gyűjtöttek; 's hogy a' hazánkbeliek között is voltak könyvirók, bizonyítja a' nagyszombati codex, de egy szepesmegyei carthausinak rövid krónikája is, melyet nyomtatva olvashatunk Wagner' *Analecta Scepusii* munkájában ¹⁾.

Fennebbi sajnós tapasztalásom után fűrkészetem' teendőjeül tévém mindenek előtt, 's addig is, míg külföldi kútfőket használhatok, hazai íróinkat felkutatni. Fájdalom! ezekben nem sokat találtam, de még sem olly keveset, hogy fáradozásomat siker nélkül látnám, sőt többet, mint itt előadni szükség volna; miután épen nem szándokom, jelenleg hosszas értekezéssel fárasztani a' t. *Academiát*. Csak röviden fogom tehát érinteni a' magyar carthusiak' holvoltát.

Nevezetesb honi íróink' egyike sem értekezik az öszves magyar carthusiak felől. Egyik erről, másik amarról szól igen keveset; 's így fűrge méhként kell öszveszedegelnünk, mit itt ott találhatunk.

Pázmán Péter a' Nagyszombatban tartatott érsekmegyei zsinat' leiratában ²⁾ azt mondja, hogy volt ugyan hazánkban a' carthausiaknak több kolostoruk, de az általok kiadott kolostor-lajstromokban 's magyar emlékiratokban csak négyet talált, u. m. Szepesben a' menedék-kövi ker. sz. Jánosét, Tárkányon a' segédvölgyit, Lövdön a' szent Mihály-völgyit, és Szepesben a' szent Antal-völgyit Lechniczen.

A' *Köszhasznú Esméreték Tára*' ³⁾ *Carthusianus* cikkében e' rend' rövid története említetvén, annak végén ez áll: „Hazánkba, mint némelyek vélekednek, maga sz. Bruno küldött tanítványi közül néhányat; de hol volt első lakhelyök, a' honi történetek fel nem jegyezték. Öt klastromok közül, melyeket birtak, mind gazdagságára, mind népességére nézve leghíresebb volt a' lövöldi, Veszprém vármegyében, melly 1360 körül állíttatott, 's négy előjáró alatt 400 szerzetest táplált. Az előjárók közül egyik fő tekintettel bírt, ki is nem különben, mint az esztergami érsek, tisztviselője által esküdt 's az ország' gyűlésein a' főrendek között foglalt helyet.“ E'

¹⁾ Part. II. pag. 69—79.

²⁾ Pázmán Petri Acta et Decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis — Posonii 1629. in 4-to — a' 111-ik lapon.

³⁾ Pest 1832. 8-ad ré, III-ik köt. 39-dik lapján.

czikk' névtelen írója (B. V. aláírással) nem idéz semmi kútfőt. Legyen egyébiránt itt elég érinteni, hogy a' fennebb előadottak után ítélve, sz. Bruno maga nem küldhetett tanítványokat hazánkba, 's hogy az említett 400 szerzetest nem lehet az egy lövöldi kolostorra, hanem legfeljebb az egész Magyarországon létezett carthusiák' számára szorítani; miután a' néma remeték, eddigi források szerint, honunkban csakugyan kevés kolostorral bírtak, 's Pázmán Péter esztergami érsek fennidézett munkája' helyén megvallja, hogy már 1629-ben egy carthausi kolostor sem volt honunkban.

Pauer János „Az egyházi rend' érdeme Magyarország' történetében“ állítja ¹⁾ „hogy a' carthusiánusok hazánkban hat kolostornál többet nem bírtak.“ Azonban valamennyit név szerint nem nevezi.

Lányi Károly „Magyar föld' egyházi történeteiben“ ²⁾ még kevesebbet említ ennél; állítja azonban, hogy remetelakot bírtak Lánzséron is, Sopron vármegyében.

Én ezeknél már többre akadtam, 's következő időrendben állítam össze:

I. *Az ercsényi kolostor.* Ercsény (Ercsi, Ercse) falu a' Duna mellett Fehér vármegyében. Itt már a' tatár pusztítás előtt állt egy carthausi kolostor; melly azonban (hihetőleg 1241-ben) a' tatárok által feldulatván, szerzeteseitől elhagyatott. Mikor 's ki által alapított, hova mentek a' szerzetesek? tudva még nincs. 1252. vagy 1253-ban Vancha István esztergami érsek, kinek birtokában volt Ercsi, 's ekkor a' veszprémi egyházmegyéhez tartozott, az elhagyatott kolostort helyre állítá sz. Miklós' tiszteletére, 's a' ciszterci rendnek ajándékozá ³⁾. Pázmán Péter fennidézett munkájában ⁴⁾ e' kolostor' új alapítójának 1260 körül Tamás nádort mondja, 's említi, hogy azt 1499-ben már az ágostoni remeteszervezet bírta.

II. *A' látóhegyi kolostor.* A' látóhegyi, másként kémlőkövi, vagy menedékkövi kolostor (Lapis Speculationis, Lapis Refugii) keresztelő sz. János 's egyszersmind boldogságos szűz és sz. Margit' tiszteletére ⁵⁾ Szepes megye' nyugatdéli részén, Gömör vármegye' határai felé 1299-ben kezdett létesüléséhez közeledni, és így III. Endre király alatt. IV. Béla király' idejében t. i. volt e' vidéken egy félig kiépített vár, mellynek Marczelvár volt neve. Ide vonultak a' tatár pusztítás alatt a' 24 szepesi város' lakosai, és csaknem három évig nyomorúltan tengeték elliöket. Ezért nevezék későbbben menedékkőnek (Lapis refugii), 's mivel innen messzire láttak el, öröket

¹⁾ Székes-Fejérvár, 1848. 8-ad rét a' 190-dik lapon.

²⁾ Nagy-Szombat, 1844. 8-ad rét I-ső köt. a' 299. lapon.

³⁾ Codex dipl. Hung. Tom. IV. Vol. 2. pag. 178.

⁴⁾ Acta et decr. synodi. — Posonii 1629. a' 104. 's 128. lapon.

⁵⁾ Jakab szepesi püspök 1299-ki levele szerint. — Lásd, Wagner: *Analecta Scepusii*. Viennae, 1744. in 4-to. Part. I. pag. 394.

rendeltek ide, hogy vigyázzanak: nem jönnek-e ismét vissza a' tatárok; ezért a' várhegyet Kémlőkőnek (lapis speculationis) is nevezték. Az oklevelekben Lethonkö, vagy röviden Lethon (látó) nevezettel is fordul elő. Hosszas volna itt előadni e' kolostor' alapultát 's javainak időnkénti gyarapodását. Legyen elég mondani, hogy Stajerszágból a' szeitzi kolostorból András nevű carthusianus egy társával 1299 táján ide küldetvén, csakhamar a' 24 szepesi város' lelkészei által kinyeré Szepes vármegye' közgyűlésében, hogy a' tatár pusztítás alatti szenvedés' emlékére a' Látóhegy, elegendő erdők, legelők, 's egyéb földekkel együtt, a' carthausi szerzetnek adassék. A' kolostor és templom' alapkövét azonban csak 1305-ben tévé le Márton izsáki lelkész. E' kolostor idővel igen tetemes fekvő jószágot szerze részint jámbor adományok, részint csere, részint vásárlás' útján, 's egyike lehetett a' magyarországi gazdagabb kolostoroknak. Birt nem csak malmok, halas tavakkal, halászati joggal, szőlőkkel (név szerint Tarczalon is Zápolya Istvánné' adományából), hanem egész helységekkel és erdőkkel. Polgárok, grófok, főpapok, királyok 's királynék, egyre szaporíták javaikat, 's minden nemű adó alól fölmenték. Perjeleik között voltak erdélyi 's magyar születésűek, írók is, kik között a' fennemlített carthausi krónika' szerzője is. 1433—1454. között azonban a' husszitáktól kiraboltatván, kolostoruk fölégettetett. Későbbben 1506 körül ismét lakhatóvá tétetett. 1543-ban azonban Boze Mátyás és Döme testvérek, egy rabló csapat' vezérei, kiűzték a' szerzeteseket, 's a' kolostort rablók' tannyájává tették. Báthory Endre visszafoglalá ugyan tőlök, de végre, nehogy ott a' rabló csapatok folytonos menedéket találjanak, a' löcseiek földig leronták; a' szerzetesek pedig eleintén Löcsére, innen a' lechniczi és tárkányi kolostorba vonulván, végre a' kolostor' javai I. Ferdinánd és Miksa királyok által részint a' szepesi káptalan' iskolája' fentartására, részint az egri káptalannak adományoztattak ¹⁾).

III. *A' chisai kolostor.* Véleményem szerint ez Czíz-en (Csi-zá-n) Gömör vármegyében lehetett, 's a' boldogságos szűznek volt szentelve. — Erről és a' következőről említést tesz Montefiorei Gentilis bibornok 's pápai követ Zágrábban évszám nélkül, de hihetőleg 1308. vagy 1309-ben kelt levelében, mellyet az esztergami, szepesi és zágrábi nagyprépostoknak írt ²⁾).

IV. *Lubesnei kolostor.* Hihetőleg a' zágrábi püspökmegyében.

¹⁾ Olvasd mind ezekről: a) Wagner, *Analecta Scepusii*. Part. I. pag. 393—437. — Part. II. pag. 54—79. — b) Bárdossy Joann. *Supplem. Anal. Leutschoviae* 1802. pag. 50., 53., 433., 437. — c) Fejér: *Cod. dipl.* Tom. VIII. vol. 1. pag. 243—404. — d) Katona: *Hist. crit. Reg. Hung.* Tom. VIII. pag. 200. — és — Tom. XXII. pag. 1046. — e) Schmith Nicol. *Episcopi Agrienses. Tyrnaviae* 1768. Tom. III. in 8-vo pag. 21.

²⁾ Lásd, Wagner: *Anal. Scepusii. Viennae* 1774. in 4-to. Part. I. pag. 395—396.

Szent János' paradicsoma' völgyéről (Vallis paradisi S. Joannis) neveztetett. Említi a' fennevezett levélben Gentilis cardinál. 1308 vagy 1309-ben t. i., midőn az említett pápai követ Robert Károly alatt Magyarországon mulatott, a' látóhegyi, chisai és lubesnei carthusiák' perjelei panaszkodtak előtte, hogy egyházi 's világi hazánkfiak minduntalan háborgatják őket javaik 's kolostoraikban; fennidézett levele által tehát a' bíbornok meghagyá az esztergami, zágrábi és szepesi nagyprépostoknak, hogy a' nevezett monastorokat háborgatóik ellen védelmezzék. Hol volt Lubesne és Chisa, maga Wagner (Anal. Scep. Part. I. 396. lapon) sem tudja meghatározni. A' fennebbi levél' értelme szerint azonban gyanítható, hogy Chisa az esztergami, jelenleg rosznyói egyházmegyéhez, hol a' csisai templom most is Boldogasszonynak van szentelve; Lubesne pedig a' zágrábi egyházmegyéhez tartozott. A' zágrábi újabb schematismusokban említetik ugyan Lyubeschitza helység, de egyháza nem viseli sz. János' paradicsoma' nevét.

V. *Lechniczi kolostor.* Szent Antal' tiszteletére, Szepesben, Gallícia' határain (Monasterium vallis S. Antonii) a' Dunajecz folyam' közelében Kakas mesternek, ki hihetőleg a' Rátholti nemzetséghez tartozott, adományzása' következtében alapúlt 1319-ben. Ezen kolostor is csakhamar részint magyar, részint lengyel adakozók, magyar és lengyel királyok által tetemes jószágokban részesült. Két száz évi léte után azonban, névszerint 1563-ban a' hussziták' pusztításai, rablók' prédálásai, háborúk' terhei' viselése, 's adóztatások' következtében egészen elszegényedett. Végre I. Ferdinánd király 1563-ban, minthogy ez időben a' kolostor számos kóborlengyel szökevények és szentségtörők' rejtekhelyeül szolgált, javait a' szepesi nagyprépost Bornemisza Gergelynek adá, hogy a' háborúzajai elől a' szepesi káptalan, levéltárával együtt ide vonúlhasson. Szerzetesei lassanként vagy elszéledtek, vagy kihaltak ¹⁾).

VI. *Lövöldi kolostor.* A' sz. Mihály-völgyi, vagyis lövöldi kolostor Veszprém vármegyében, a' mai Városlődön, a' Bakonyban volt. Nagy Lajos királyunk alapítá 1352-ben, 's pedig, mint az írók mondják, igen bőkezűleg adományozva ²⁾. Név szerint azonban valamennyi birtoka feljegyezve sehol sincsen íróinkban. Törvénykönyvünkben előfordúl, hogy perjelének régi szabadsalom' értelmében a' törvényszék előtt nem személyesen, hanem tisztviselője által kellett az esküt letenni, valamint az esztergami érseknek ³⁾; nem különben, hogy a' lövöldi carthusianusok 200 lovas katonát tartoztak a'

¹⁾ Lásd: a) Wagner: Anal. Scep. Part. I. p. 403—435. — Part. II. pag. 47—75. — b) Fehér: Cod. dipl. Tom. VIII. Vol. 3. pag. 477. — c) Fessler: Geschichte der Ungern. 4-ter Theil 1054—1509. I. — 5-ter Theil 565. I.

²⁾ Pauer János: Az egyházi rend' érdeme. Székesfejérvár, 1848. 8-ad r. a' 66. 's 190-ik lapon.

³⁾ 1550. Art. 64.

háborúra kiállítani 's eltartani II. Ulászló alatt ¹⁾. A' lövöldi perjel tehát méltóságra nézve nagyon közel állhatott az esztergami érsekhez; de hogy az országgyűlésen a' főrendek' táblájánál ült, ennek valósága hiteles kütfölből volna bebizonyítandó, 's itt tekintetbe vendő azon időkor is, melly óta a' magyar országgyűlésen külön táblánál tanácskoztak a' főrendek, 's külön a' Karok és Rendek. — Hogy a' lövöldi carthusia tetemes jövedelemmel bírhatott, bizonyítja a' 200 lovagból álló 's törvényileg reá parancsolt banderium' tartása. — Lehet, hogy e' kolostor' perjele volt a' magyarországi néma szerzet' főelőjárója. Hunyadi Mátyás király hitvesével Beatrixsal, egykor a' lövöldi monostorban szállván meg, emlékül annak „Panthologia“ című nyomtatott nagy könyvet ajándékozott, mellynek ára 400 arany volt, miként ez az esztergami káptalan' könyvtárában most is őriztetett könyv' elején bejegyezve olvasható ²⁾. Pázmán Péter' bizonyítása szerint 1629-ben már e' kolostor sem létezett.

VII. *Tárkányi kolostor*. Másként segédvölgyi (Vallis auxilii, Vallis refrigerii) Felső-Tárkányon, Borsod vármegyében, Egerhez közel, a' látóhegyi és lechniczi elszéledt szerzetesek által alapított. Innen szolgáltatnak segédelmet szerzetes társaiknak a' hussziták 's rablók által lerombolt látóhegyi 's lechniczi kolostorok' újabb felépítésére vagy kijavítására. E' kolostor' alapításának évszáma bizonytalan. A' XV. század' közepére tehetni eredetét. Léte nem soká tartott; mert a' törökök által feldulatván, szerzetesei is eltűntek. Íróink kevés említést tesznek róla. 1556—57-ben I. Ferdinánd király e' monostor' javait részint az egri püspök és káptalannak adta, részint az egri vár' fentartására rendelte. Némelly jószágait Pázmán Péter szerint 1629-ben a' Figedy család bírta ³⁾.

VIII. *Lanzséri kolostor*. Lanzsér (Lansée, Landsee) Sopron vármegye' délnyugati határán, Austria' szomszédságában fekszik. E' kolostort Lányi (Magyar föld' egyháztörténeteiben, I-ső köt. 299. l.) a' carthausiaknak tulajdonítja, mire hiteles forrást nem idéz. Azonban alkalmasint tévedésben van; mert a' győri schematismus szerint (1845. 133. l.) a' lanzséri hegytetőn most is láthatók a' camalduliak' számára Esterházy Pál herczeg által 1701-ben építtetett egyház' romai, mellyek a' szerzetnek II. József császár által 1782-ben eltöröltetése óta pusztán állnak.

IX. *Carthausi nők kolostorai*. Hogy ilyenek Magyarországon is léteztek, mint máshol 's minden szerzetnél szokás volt, bizonyítja a' nagyszombati codex' írója is előbeszédében. Hedvig, tes-

¹⁾ Ulad. Decr. III. Art. 15. et 20.

²⁾ Lányi Károly: Magyar cath. clerus' érdemeinek történet-igazolta emléke. Pozson 1848. 8-ad r. I-ső köt. 90-ik lapon.

³⁾ Katona: Hist. crit. Reg. Hung. Budae 1798. in 8-vo Tom. XXII. pag. 1042. Schmitth Nicolai: Episcopi Agr. Tyrnaviae 1768. in 8-vo Tom. III. pag. 21.

seni herczegnő, Zápolya István szepesi gróf 's nádor' özvegye, 1506—9-ben, miután a' látóhegyi kolostornak sok ajándékot, fekvő birtokot, Tarczalon négy szőlőkertet adott, sőt a' kolostor mellé új czellákat is építtetett, számos nőkisérével együtt e' kolostorba ment lakni ¹⁾).

Íróink egyébiránt magyar carthausi nők' külön kolostorairól említést nem tesznek ²⁾).

— Ez után

REPICKY JÁNOS 11.

a' perzsa és szanszkrit nyelvek' párhuzamát tárgyzó értékesítését fejezte be, különösen a' szóképzést, szókötést adván elő, 's végül némelly rokon szók' lajstromát adván.

Mi a' *szóképzést* illeti, a' sz. vagy a' töből képez eredeti neveket, vagy más szótörzsből származékokat; ama' képzésnek hangjai *krit* és *unádi* féléknek, emezé *taddhita* családnak mondatnak, melly utóelnevezés származtatást jelent. Bennök a' nyelv dús. Nevezetesbek:

1. *At*, képző részesülőt alakít, mint: tudat, kinzó, tud-ból. E' képzőnek más alakja = ant. = lat. ans, melly egyes hím alanyesetben nem állhat, minthogy e' nyelv a' nyelvtani szerkezetben szó

¹⁾ Wagner: Anal. Scep. Part. I. pag. 428. — és — Part. II. pag. 79.

²⁾ *Utószó*. A' magyar academia' könyvtárának gróf Teleki József elnök úr ő excja által legközelebb ajándékoztatott „Reisch Gregorii: Privilegia ordinis Cartusiensis, et multiplex confirmatio eiusdem. Basileae 1510. in folio.“ nagy ritkaságú munka' végén előszámláltatván a' carthausi rendnek Európában (kivevén Orosz- 's Törökországot) létezett 191 kolostora 's a' szerzet' 17 tartománya (provincia), e' lajstromból kitűnik: 1) hogy a' magyar és sclavoniai carthausi kolostorok a' felső németországi provinciához (Alemanniae Superioris provincia) számíttattak; 2) hogy Magyarországon az említett könyv' megjelentekor (tehát 1509—1510-ben) csak a' látóhegyi, lechniczi, tárkányi 's lövöldi kolostort bírták a' carthausiak. 3) hogy a' vendek, krajnaiak, és ezekkel rokon nyelvű szlávok által lakott Stajer, Krajna és egyéb szomszéd országi vidékek, azon korban Sclavonia név alatt is forgottak a' tudósok' és írók' nyelvén. — Innen magyarázható azon körülmény is, hogy a' mostani Horvátország régebben Sclavonia nevet viselt.

A' fennemlített lajstromban következőleg említettnek a' Sclavoniában volt carthausi kolostorok: a) Domus vallis sancti Johannis Baptistae, in Seytz, in Sclavonia; — b) Vallis sancti Mauriti in Gyrio, in Sclavonia; — c) Vallis Jocosae in Carniola, in Frenicz, in Sclavonia. — d) Troni sanctae Trinitatis, in Pletriach, in Sclavonia.

E' kolostorok nem a' Magyarországhoz tartozott Sclavoniában, hanem Stajerországban és Carnioliában léteztek. Helyeik' bővebb meghatározását más alkalomra halasztom. Seytz mai napig is Stajerország' nyugatdéli határa felé, Magyarország' közelében fekszik; mi újabb munkákból bebizonyítható, habár azt a' névtelen carthausi író, krónikájában (Wagner: Anal. Scep. Part. II. a' 72-dik lapon) szintén Sclavoniába helyezi; mert már ugyanazon lapon (h) jegyzetben Wagner is megismeri, hogy e' helység nem a' Magyarországhoz tartozott Sclavoniában volt, hanem „in Marchia Sclavonica, seu Vinidorum, Carnioliae proxima.“

végén két mássalhangzót nem szenved, már p. a' nő lesz: tud anti, 's az úgy nevezett erős esetekben is an n megmarad, p. tudantász, kinzók.

2. *mána* v. *ana* a' középigék' jelen részesülőjét alakítja, p. *tudamána*, magát kínzó, v. sínlődő. E' képzőnek mind alak, mind értelem' tekintetében a' hellen *μενος* felel meg p. *λούομενος*, mosdó. Ez képzí, mint természetes, a' szenvedők' részesülőjét is, p. díjamána = a' mi adatik, dá, adni-ból.

3. *vasz* a' kettőztetett múltnak csel. részesülőjét képezi, p. csicsivasz = a' ki gyűjtött, csi-ból. Megfelel neki a' hellen *ως*, p. *τετυφως* stb.

4. *ta* és *na*, mindkettő külön, a' szenvedő múlt részesülőt képzí, amaz a' latin *tus*-nak felel meg. Mindkét képző fennáll azonban a' germán és szláv törzsekben p. *versucht*, *gegeben*; *vizut*, *milovan*.

5. *tavat* és *navat*, mik csel. múlt részesülőt alakítanak, p. *kri-tavat*, a' ki cselekedett, ohagnavat, a' ki tört.

6. *tu*, elvont nőszókat képez; a' lat. *supinum* u-val egy, p. *amatu*. Belőle származik *m* raggal a' határtalan, p. *dattum*, miből a' latin *supinum*ot alkotott.

7. *ja* és *tvá*, állapotjegyzőket képeznek, amaz csak összetett, ez pedig egyszerű gyököknél használható, p. *vilók*-ja, látván, v.-va; *vi* és *luh*-ból ang. *look*; ellenben *bhutvá*, levén = *seiend*, *bhu* egyszerű gyökből.

A' fő- és melléknevek' képzői röviden:

1. *a*, p. *Káma*, szerelem, *kám*-ból.

2. *aka*, p. *khanaka*, a' ki ás, *khan*-ból.

3. *anda*, p. *bharanda*, úr, isten, *bhri*-ból.

4. *ana*, p. *bhuvana*, létel v. világ, *bhú*-ból.

5. *asz*, p. *vacsasz*, beszéd, *vacs*-ból.

6. *á*, mint: *ksipá*, hajítás, *ksip*-ból.

7. *áru*, mint: *vandáru*, *udvarias*, *vand*-ból.

8. *itnu*, mint: *sztanajitnu*, *felhő*, *dörü*, *sztan*-ból.

9. *in*, p. *balin*, erős, *balá*-ból; *dantin*, fogas, azaz: elefánt, *danta*, fog-ból.

10. *iman*, p. *pratiman*, szélesség, *pritu*, széles-ből.

11. *ira*, mint: *médhira*, értelmes, *medhá*-ból.

12. *ija*, mint: *szvaszrija*, testvérfi, *szvaszruból*: *Schwester*.

13. *maja*, p. *kástamaja*, fából készült, *kás*-ból, stb.

A' perzsa szóképzők sem illy eredetiek, sem illy nagy számúak. Jelesen:

1. *den* v. *ten*, a' határtalan módot képezi, p. *guften*, szólni, *dáden*, adni; a' sanscritban ez *tum* volt.

2. *an* jel: részesülőt v. állapotjegyzőt alakít, mint: *guján*, mondván.

3. *de, te* = sans. *ta*, múlt részesülőt képez, p. gufte mondott.

4. *ende*, melléknév gyanánt használt jelenrészesülőt képez: p. sitábende, siető, sitáften-ből. Egyéb igeárnyéklatok, millyeket a' sanscritban láttunk, benne nincsenek meg.

A' névképzők körül belül ezek: *is*, mint nyelvünkben *és*, p. aráis, ékités; melly képző, igékből elvont neveket alakít; *i* ugyanolyakat melléznevekből p. khobi, szépség, khob-ból; *mend*, elvont nevekből mellézneveket képez p. dánis- *mend* tudós, dánis tudás-ból; *in* képző is arra szolgál, p. gamin, bús, gam bú-ból; melly képző anyagból készült dolgot is jelent, p. zerin, aranyból készült, zer-ből; isztán = sans. sztha, lat. stare, szl. stát, germ. stehen, hellen. *is* $\eta\mu\iota$, a' dolognak helyét jelöli meg, p. nachlisztán, pálmáság, pálmaerdő, gulisztán rózsakert, nigarisztán képcsarnok, e' képzővel lön *Hindosztán* is alakítva; *nák* benső bajt jelent, 's mellézneveket alakít p. bímák, félénk, félelmes; *dán*, tartó-t jelent mint: semdán, gyertyatartó; *vár* mellézneveket képez p. usztuvár, állandó, isztáden, állniból.

A' *szófüzésben* a' szófoglalást, szóegyeztetést, szóvonzatot és szórendet tárgyaljuk.

I. SZÓFOGLALÁS. Ez alatt a' szóknak egyszerű egymás melletti helyzetét értjük, vagy inkább több szónak egy szóbai iktatását minden világosan kifejeztetni szokott vonzat' mellőztével. Az imént egy szóba foglalt külön v. azon beszédrészek nyelvtanilag ugyan semmi vonzatban nincsenek, mert a' vonzatos jel, rövidség' okáért elmarad, de észtanilag igen. Így p. vriksapátra: falevél, nyelvtanilag vonzatban nem részesül, mert hol itt a' birtokos jel? de észtanilag kiegészítve imezt jelenti: fának levele. Innen kitetszik, hogy szófoglalatban csak az utószó vesz föl szám v. eset-különbséget, mint vriksapátraszja, falevéle v. -nek, az első két 's több szók változatlan maradván, p. szósanamóhanaszandípanocscsátanónmádanaj, szárító- epesztő- égető- irtó- részegítőkkal, hozzá jő: tádita, sujtott. A' szók mindegyig főnevek 's a' szerelem (káma) istennek öt nyilat jelentik. (Lassen Anth. sans. 7. l). E' szerint egy szóba foglaltatik:

1. *főnév főnévvel*, p. csandráditjáv, kettesben, hold (és) nap, csandra + aditja.

2. *melléknév főnévvel*, p. niladzsímúta, kék felhő, nila + dzs.

3. *számnév főnévvel*, p. trilóka, háromvilág (a' földalattival) tri + l.

4. *névmás főnévvel*, ahankára, éncselekvés = önzés, aham + k.

5. *főnév igerészesülővel*, p. virahazfidita, távollét (tel) sanyargatott, viraha + stb.

6. *igehatározó részesülővel*, p. rahógata, különment, magányba költözött, rahasz + g.

7. *főnév igével*, arindama, ellenség fékező, ari + d.

A' következők inkább észteni foglalatok :

1. *Birtokfoglat*, p. kámópahatacsittánga, szerelem sujtotta eszü 's testü, azaz kinek esze st. káma + upa stb.

2. *Határozófoglat*, melyben az utónév az előbbi által közelebbi határozatot nyer, p. divjakuszuma, mennyvirág, azaz mennyei divja + kusz.

3. *Függésben levők*, hol az első tag a' második által vonzatik, p. Dzsanakatanajá, Dzs. lánya. Kalidászának megadúta v. „a' felhő mint hírnök“ című eposzában 1. ç lóka 3 d. vers.

Perzsa szófoglatás. A' sans. csupán nyelvtani szófoglat, melly amott első szám alatt hozatott fel, a' perzsában hiányzik, 's benne a' kapcsot ki kell tenni, ama' példa lesz tehát: máh u aftáb: hold és nap. Annál gyakoribb:

2. az *észteni foglat*, melly birtokot fejez ki, 's vagy két főnevet iktat egybe, mint gulberk, rózsalevél, mirza, elkopva, emírzáde-ből fejedelemfi; vagy egy mellék 's egy főnevet, de megfordítva nem, p. khobruj, széparczú.

3. Dívik leginkább a' főnévnek jelenrészesülőveli foglatása, melly utolsó csak illy viszonyban nyer külön alakot, p. dilkusá, szívderítő; dzsihangír, világhódító, több fejedelemnek neve is.

II. SZÓEGYEZTETÉS.

1. A' sans. mellék- és számnevek, névmások (de nemnek tekintetében a' személyieken kívül) mint a' jelen 's múlt részesülők is főneveikkel nem, szám és eset' tekintetében egyeznek meg, p. szútá prijá: lány kedves, azaz kedves lány, mind kettő nő; hridam idam = ama szív, köznemük; dváv márgáv, kettesben, két út; müljáni bahúni: nagy kincsek, többes a' köznemben.

A' perzsa nyelvben nemkülönség nem létezvén, benne a' nembeli egyeztetés elmarad, p. zeni khob, nő szép: szép nő; szí sutur, harmincz teve. Sőt ha a' főnév többesben áll, a' melléknév csak egyesben marad, 's így számegyeztetést sem követ, p. hákimáni ádil, kormányzók igazságos azaz igazságos kormányzók. Az esetrag is csak az utolsóhoz, tehát melléknévhez járul, p. melikáni buzurkrá: királyok nagyot, azaz nagy királyokat. Ha pedig arab nőnemű főnévhez arab nőnemű melléknév csatoltatik, akkor ez a' nőjegyet elveszti, p. kalai rezín metin: erős, bevehetlen föllegvár, rezineh metineh helyett. (Mirkhond, szeldzsukok' történetében Vullers kiadás, 163 l.)

2. A' sans. *ige* alanyval szám és személyben egyezik, p. vanam na gatapúrvam té dukhapanthó bhavisjati, az eddigelé nem gázolt rengeteg rád rézve nehéz ösvényű leend (Diluvium, Bopp kiadás 22 l.); vanam, főnév, egyes harmadik személy 's az ige bhavisjati: leend, is ott van; vagy: latasz tu cvaçruçaçuráv úcsatusz tánnripátmadzsám, aztán ipa és napa (mindkettő kettesben, de a' végzet, főnebbiek szerint csak az utolsót illeti), mondának e' király-

vérből származott lánynak; úcsatusz, ige is kettes harmadik személyben áll, a' hellenben: *ἐφ' ἑαυτὴν*.

A' *perzsa igeről*, a' kettest, mellyben szükölködik, kivéve, ugyanazon szabály áll, p. muerrikhán áverdeend: a' történetirők mondják v. átadák; közönséges bevezetés a' történeti elbeszéléshez; v. tuvánkeri der adhi jeki ez zálimán bumurd: bizonyos gazdag egy zsarnoknak idejében holt meg (Spiegel Chrest. persica 16 l). — A' lelketlen főnevek az igtét egyesben hagyják, p. isk aszán numúd evvel, veli ufted muskilhá: a' szerelem eleinte könnyűnek látszott, azonban bajok estek, tul. esett (Hafiz' 1. gazéjében). Megfordítva a' gyűnevek sokaságot jelentvén, az igtét többesben kívánják, p. táife gujend: csoport mondják, mondja helyett (Mirkhond 98 l). Ámbár ez inkább vonzathoz tartozik, tehát:

III. SZÓVONZAT. A' *sanscritban* két főnév, mellyek azon tárgyra vonatkoznak 's egymást nem és faj tekintetében magyarázzák, ugyanazon esetben fordul elő, néha, mint más nyelvekben, a' magyarázó v. kijelentő szó: náma tétetik közbe, p. Varanaszi náma nagari: Benáresz nevű város. Ha ellenben a' tárgyai vonatkozás nem mindkettővel közös, akkor az egyik, mint mellyhez másmi tartozik, birtokosba jő, p. szádúnám pálanam: jóknak menhelye. Ez eseten kívül a' főnevek egyéb esetet alig vonzanak.

A' *perzsa* az első esetben ugyanakként jár el, csakhogy a' „nám“ szót utól is rakja mint a' hellen p. padisáhi dzsihangír nám, Dzs. nevű császár. Birtokosféle kitétel ez: mazmún-i kitáb: foglalatli könyv azaz: könyvnek foglalatja. Az i tehát a: birtokosjel, melly csak bizonyos esetekben szokott kiíratni, máskor az értelemről függ, 's akkor, ha írva sincs, még is kimondatuk, mint a' fönnbbi példában.

2. A' *melléknevek és részesülők* olly esetet vonzanak, millyet azon igeék szoktak vonzani, mellyekből származnak. Így a' töltés, földés, felékesülés részesülők, mint igeék, segítőt vonzanak p. hansasa kárandavákírnám, csakravákópaçóbhitam padmakindzsalka-kah-láraj szaktótpalaj szitótpalaj, hol tó iratik le 's tesz lúd 's kacsával teli; csakraváka madarakkal, izlelhető lotosz szirmaival, vörös és fehérkés nymféakkal feldisztatve. E' tekintetben a' perzsa ez = tól névhatározót használ, minthogy egyszerű segítőben fogyatkozik, p. pur ez ab: teli víztől, azaz vízzel. Némelly melléknevek dert (ban, ben) vonzanak, p. seremszár der án: szégyelős ebben v. ezért.

3. A' s. tizedes számok száz és ezerrel együtt a' tárgyat birtokosba helyezik. Az egyesek pedig 2—10-ig a' főnevet többesbe teszik, de ugyanazon esetben jönnek, mellyben a' főnév áll p. tiszribhi angulibhis tul. hármakkal ujakkal, azaz három újjal.

A' *perzsa* számok a' tárgyat változatlan hagyják, p. szad hezár szuvár: száz ezer lovas.

4. A' s. igeék közül a' *dá* adni, elég különösen személybir-

tokost és dologtárgyesetet vonz, p. taszja dadáv vári: azé adtam vizet, annak helyett. Személytulajdonítót 's dologtárgyesetet vonzanak a' mutató, áldozás, mondás stb. igék, p. mahjam vacsanam ab-ravit: nekem szót mondott; tubjam dévája dácáma: neked Istennek áldozunk (Lassen. 102 l). Személytárgyesetet vonzanak a' szólás és megszólítás' igéi, p. tán uvácsa = azokat megszólítja; a' dologtárgyesetet az adás, vétel, külérzéki, kívánság 's jövetel v. bemenet igék, p. mahácmačanam gata = nagy temetőt jött, temetőbe helyett; cshurikám grihitvá: kést vevén magához. Marasztalót vonzanak: a' maradás, mulatás, járáskeles igék, p. taszja szamipé bhavanti ná-
raja: annak szomszédságában vannak nők. Végre távolítóval az el-vétel, ragadás, leesés' igéi kapcsoltnak, p. ratnam hasztát patitam: gyöngy kézből elhullott: kézből elhullott gyöngy; és segítővel, személyre nézve a' szenvedő igék p. rádznóktam, rádzná + uk-ból: királylyal, e' helyett: királytól mondatott.

A' perzsa igék a' tárgyesetre ugyan azt követik mit a' sanscrit félék, p. kuh-rá kenden: hegyet aláásni. A' többi marasztaló, segítő és távolító esetekre nézve, minthogy ezek benne csak körül-íratvák, az ige mellé der, be és ez névhatározók jönnek, p. szih szál der sehr mánedeh em: három évet maradtam a' városban. A' „der“ névhatározó, mely e' példában marasztalót jelölt, behatót is jelölhet, mint a' latin 's német: in 's ez értelmet a' fáradozás, tekintés, tanácskozás, kérelem' igéi fejtik ki; p. nazr der o kerd: bele tekintett. Az állapotásra be-vel, példa: be rúi zemín: a' föld' színén. Végre az ez-zeli távolítót vonzzák az elfordulás, esés, tartóztatás, visszaélés, élvezés, tehellenség értelmű igék, p. ez ab hegerdánid: a' víztől elfordult; ez in kár ádzsiz im ettől: ebben tehetlen vagyok. A' középfok 's a' szám után is e' szócska tétetik, p. khobter ez máh: szebb a' holdnál; jekí ez vuzerá: Vezírek' egyike; illy kitétel ez is: nízst ez ákil: nincs okosból, nem okos; non est ex numero prudentum. A' közelítőt v. czélzót ba szócska fejezi ki, p. bá o guft, hozzá szólt. A' lehető: ber, 's ezt az irgalom, megszanás, harag, támasz, tekintés' igéi vonzzák, p. merá ber o rahm ámed: nekem fölé szánakozás jött: megszántam.

IV. SZÓREND. Valamelly nyelvnek szórende attól függ, hogy beszédrészei ragozás' tekintetében, milly határozott alakot vettek föl. A' melly nyelven p. a' melléknév pusztán minden szám, nem, eset-rag nélkül áll, abban ő a' főnévtől bajosan választható el. Ilyenek a' tatártörök nyelvek a' magyarral együtt; a' finn ragoz ugyan, de nemet nem ismer; tehát az indoeurópai nyelvekben, hol a' nemkülönbség is fennáll, a' melléknév olly bizonyos határozott ön-állásba tétetik, hogy ez által mintha a' főnevet képviseli 's egyenesen rá utal, ő a' főnévtől más közbejövő szók által is elkülönízhető. Ily nyelvekben a' szókötés is fellengősebb és szabadabb rendelkezű. p. Sibila lambebant linguis vibrantibus ora; v. ὁπως πρέπει

τα λεύκα ῥόδους κρίνα πλακεντα, miként illenek a' fehér(ek) rózsákhoz — liliomok füzvék; még remekebbek a' sanszkrit nyelven előfordulók. E' tekintetben legkitünőbbet Kalidásza Kr. e. első században és Dzsajadéva Kr. u. XVI-ban virágzó költészeknek művei. A' perzsának illy fenszerű kapcsolatai nem lehetnek, mi az előadottakból kitünik.

Ime végül még néhány szópárhuzam :

<i>Sanszkrit.</i>	<i>Magyar jelentés.</i>	<i>Perzsa.</i>
pá	uralkodni	padisáh király.
çam	nyugodni	khamus hallgatás.
szvápná	álom	khab.
sztána	ház	kháneh.
çubha	szép	khob.
kri	venni (emere)	khari-den.
kris	húz, szánt	khirásiden kaparni.
kram	járni	khiramíd büszkén jár.
kriça	kicsi	khurdeh.
çuska	száraz	khusk.
kundiká	remetekorsó	khum itze.
dah	égetni	dag süttött bélyeg.
haszta	kéz	deszt.
druma	élő-fa	diricht.
ram	kellemes	rám szelid.
rócsan	fémleő nap	rósen fényes.
randzs	színezni	renk szín.
roga	betegség	rendzs baj.
dzsáta	szülött	zádeh.
kága	csoka	zág.
duhitri	lány	dochter.
dzsív	élni	zísztén.
hima	hideg	zimesztán tél.
hari	sárga	zer arany.
dzsananí	nő	zen.
cshadmán	ernyő	szajbán.
çróni	czomb	szerin.
pada	láb	pá.
paktum	sütni	puchtén.
ghad	forog	gátiden.
gardzs	sikoltó	giris.
pandita	okos	pend tanács.
putra	fiú	puszér.
purna	teli	pur.
prista	hát	pust.
bhása	beszél	fas nyilván.
pat	esni	fetáden.
para	fel	fera.
parama	kitünő	fermán rendelet.
nara	férfiú	ner him.
nava	új	nev.
nákha	köröm	nachún.
náman	név	nám.
namasz	tisztelet	námus.
vrics	terít	verdze szerű, tér.

kara	munkáló	kár munka .
kuçmira	sáfrán	kázireh.
kás	edény	kász.
kám	kiván	kám.
gó	tehén	gáv.
guru	nehéz	girán.
grisma	hőség	germí.
lap	szól	lábeh kérés.
lagu	könnyű	lág csintalan.
laksa	100,000	lek.
langiman	sántítás	lengán (Timur lenk).
mrita	halandó	merd ember.
márana	halál	murk.
méggha	felhő	mígh.
hara	gyöngyláncz	hár. stb.

— Végül

BUGÁT PÁL rt.

jelentette, hogy Renwal szerint dolgozott magyar- finn hasonlító szótárát bfejezte, 's ez alkalommal a' két nyelvről némelly érdekes, párhuzami észrevételeket is közölt.

KIS GYÜLÉS, OCT. 14. 1850.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' számára).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból Döbrentei, Horváth Cyrill, Kállay, Szilasy rr. tt. — Csatsko és Pauler ll. tt. — Egyéb osztályokból: Erdy, Fogarasi, Gebhardt, Györy, Jerney, Szemere, Vállas, Vörösmarty rr. tt. — Garay, Hunfalvy, Lukács, Nendtvich, Reguly, Tasner, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

A' titoknak olvasta

PURGSTALLER JÓZSEF lt.

következő értekezését az érdekek' ésszerű rendéről.

Az emberi nemnek története, valamint a' köz tapasztalás is, azt tanúsítja, hogy érdekek vezetik úgy a' népeknek mint az egyéneknek cselekvését.

Figyelemre méltó az érdekek' különfélesége, melly különféleséget alapít az emberek' erkölcsi jellemében. Vannak, kik a' vagon' gyűjtésére fordítják minden gondjokat; mások a' dicsőség' fényétől megvakítva hatalom és uralkodás után indulnak; némellyek a' kéjvágynak és fényüzésnek rabjai; vannak ellenben, kik lemondva a' földi örömökről egyedül lelki üdvösségöket keresik; egyik minden szépre és nemesre lelkesedéssel törekszik; másik anyagi élvezet hajhászva szellemi tespedést kedvel.

Nem tartozik czélomhoz mindazon érdekeket elősorolni, melyeknek az emberek hódolni szoktak: ezen érdekek a' társadalmi életben fölötté számosak, 's valamint az egyének' lelkületét módosítják, úgy a' nemzetek' jellemét is különfélekép bélyegzik. Vessünk pillantást a' történetek' folyamára és a' nemzetek' életére.

Már öskorban a' népek életmódra és erkölcsi jellemre nézve mintegy két osztályra szakadtak : némelyek egyedül vadászattal és marhatenyésztséssel foglalkodván és kóbor életet élván, a' vadság' állapotában maradtak ; mások földművelésre fordítván eszöket és erejüket, 's városokban letelepedvén, alapját vetették a' tudományok- és művészeteknek, 's ekkep némi szellemi műveltségre vergődtek.

Keleten, a' tunyaság', kéjalgés és vallási ábránd' hazájában, a' zsarnokság ütötte fel sátorát, mellynek nyüge alatt a' népek mai napig sínylenek, 's ezen súlyos nyomástól elzsibbasztva tespednek. Ellenben nyugaton a' szabadság' szeretete már ó korban vezette a' népeket a' társadalmi élet' céljainak tisztába hozására és e' czélok' útmutatása szerint az állodalmi viszonyoknak észszerü rendezésére.

Az ókori állodalmak közt kitüntek Athenae, Sparta és Róma : tekintsük tehát közelebb azokat. Athenae, a' polgári szabadság' bölcsője, a' tudomány' és művészet' székhelye, a' szellemi műveltségnek minden virágait mintegy füzérbe szedte össze, örök becsü szellemi műveket hagyván örökségül az emberiségnek. — Spartában a' teljes polgári egyenlőség iránti elfogultság és a' hadi vitézségnek tulságos becslése egyfelől a' birtok' közösségét alapította, másfelől a' tudományok és művészetek' elhanyagolását szülte. — Rómában szinte a' népigázó Mars túlnyomó hatalmat gyakorolt az elmederítő Muza fölött, azonban illő gondot fordított a' nemzet az állodalmi élet' tökéletesítésére is, terjedvén pedig hatalma és uralkodása, lassanként méltánylani kezdé a' szellemi-műveltség' áldásait, 's ezeknek élvezésére a' görög tudományt és művészetet honosítani ügykezett ; de miután a' római fegyver megigázta az akkori ismert világ' három részét, a' meghódított népektől elrablott kincsek örült kéjalgésbe sülyesztették a' nemzetet, melly testileg és lelkileg elpuhúlva a' zsarnokság' igája alá esett, és szabadságával együtt világuralkodását elvesztette.

A' görög és római állodalmak' összeomlásával az ó kornak szelleme sírba szállt, 's helyébe új kor, új nemzedék különböző jellemmel és étellel lépett. A' kiket a' rómaiak barbároknak neveztek, azok a' birodalom fölött osztozván, romjain új országokat alapítottak, mellyek a' régítől eltérő gondolkodásmódot, új életviszonyokat, szokásokat, törvényeket, nyelveket hoztak életbe, szóval új jellemet öltöttek.

Ezen újkori vagyis keresztyén népek idővel teljes átalakítást vittek végbe az állodalmi életben. Nem ereszkedem a' különféle okok' taglalásába, mellyek az európai állodalmakban ama' nagyszerü változásokat hozták létre ; elég arra figyelmeztetni, hogy itt is érdekek voltak a' tényezők, 's mivel egymással ellenkező érdekek ütköztek össze, harcz támadt köztök, melly mai napig foly. A' fő küzdők a' hagyomány és ész, a' tekintély és szabadság, az előjog és polgári egyenlőség, a' tényleges hit és észvallás. Ezekhez még azon küz-

delmek járulnak, melyek az emberiség' történetével egykorúak, tudniillik az önzés és felei szeretet, a' féktelenség és törvényes rend, az anyagi és szellemi czélok közt.

Az emberi érdekeknek előadott ellentétén és egymás közti küzdésén nem csodálkozik az, ki tudja, hogy az emberi életnek hivatása a' fejlődés, haladás; e' fejlődést pedig valamint a' kültermészetben úgy az emberi életben is az ellenkező erők' küzdése eszközli. Nem bocsátkozom e' tárgy' fejtegetésébe; hanem hogy földatomat tétel' alakjában tűzhessem ki, csak azt jegyzem meg röviden, hogy az érdekek' ellentéte természetünkben gyökerezik, hogy ezen ellentétet nem lehet száműzni életünkből, de igenis lehet, sőt kell is az érdekeknek észszerű rendét követni. Bár e' rendet cselekvésének szabályául tűzte ki az emberiség, mindamellettt mivel sokan vannak, kik nem figyelnek ezen életigazságra, mások pedig szenvedélyeiktől megvesztegetve ezen rendet lerontani törekszenek, úgy vélem, hogy hasznos szolgálatot teszek az igazságnak, ha az érdekeknek észszerű rendét tisztába hozom.

Az embernek természetében fekszik, hogy érdekek vezetik cselekvését. Ha természetünket mélyebben vizsgáljuk: azon eredményre jutunk, hogy akaratunk szinte korlátolt és függő, mint egyéb tehetségünk; akaratunk' elhatározására tehát indítás, indok (motivum) kívántatik, melyet a' meggondolás, az ész szolgáltat az akaratnak. Az embernek felsőbbbsége az oktalan állatok fölött abban fekszik, hogy nem kénytelen érzéki érzeteit és vágyait vakon követni, hanem mint eszes lény megítéli a' tárgyak' becsét, 's ezen megítélés szerint, tehát szándékosan cselekszik. Hogy az ember szándékosan azaz kitűzött czélok szerint cselekszik, azt minden kiszámított terv, vállalat, minden végbevitt újítás, minden tudományi, műipari haladás, egyáltalában az embernek társadalmi élete nyilván hirdeti.

Lélektani igazság az: hogy a' tárgyakat csak annyiban használjuk cselekvésünk' indokául és célul, a' mennyiben minket érdekelnek, azaz testi lelki életünknek megfelelnek. De ebből nem lehet azon következtést vonni, hogy minden érdek és cél önzési (egoistisch) azaz olyan, mely egyéni beccsel bír; mert az egyéni érdekeken kívül általános érdekek vagyis czélok vannak, melyek fajunk' nemességét, emberi méltóságunkat alapítják, tehát egyetemileg érvényes jót képeznek, 's nem szorítkoznak egyéniségünkre. Hogy több példával ne untassak, csak az ismereti igazságot (veritas) hozom fel: ezen igazság mindenki előtt becses, kiben a' nemesebb érdekek iránti tiszteletet a' balítéletek és szenvedélyek el nem fojtották; az igazat tehát általánosan tiszteljük, nem csak azért, mivel más czélok' elérésére hasznos, hanem önmagáért is, mint olly kincsset, mely szellemi életünket kitünteti. Ki az igaznak tudását csak annyiban becsüli, a' mennyiben eszközül használhatja egyéni és

anyagilag jólétre, az e' szellemi kincsnek becsét félre ismeri, sőt csökkenti.

Az érdekeknek észszerű rende természetünkben állapítva létezik, minél fogva nem függ az emberi önkénytől, nem a' változó helyzettől, hanem szükségkép való és egyetemileg érvényes. Ezen rendnek alapos felfogására mindenek előtt azon lényeges különbséget kell kiemelni, melly az érdekek közt fekszik, 's melly szinte természetünkben gyökerezik.

A' lélektan arról értesít, hogy az ember nemben különbözik az oktalan állatoktól; mert jóllehet az érzéki élet közös az embernek az oktalan állatokkal, minazáltal szellemi életével kilép az ember az állatok' sorából, úgy hogy különböző nemet képez. Bizonyos, hogy az ember nem csak érez, hanem gondolkodik is, igazra, szépre és jóra törekszik, és szándékosan intézi cselekedeteit, valamint azt a' tudomány, művészet, erkölcsi és polgári élet kétségtelenné teszi. Már az érzéki és szellemi természet közti különbség lényeges különbséget alapít az érdekek és célok közt. Hogy az érzéki természetnek olly javak felelnek meg, mellyek a' testi élet' fentartására czéloznak, köz tudomásu; ezen érzéki érdekek után az oktalan állatok is ösztöneiktől vezetve indulnak, a' mint tapasztaljuk, hogy az állatok szinte táplálkoznak, mint az emberek, 's a' kéjt kedvelik, a' fájdalmat kerülők.

De vannak-e szellemi érdekek? Ha az ember eszénél fogva sajátos célok felé törekszik, olly célok felé, mellyek az érzéki érdekektől lényegileg különböznek: úgy észszerűleg nem lehet tagadni, hogy szellemi javak is léteznek, mellyek az embert az oktalan állatok fölé emelik. Igenis, az emberiség minden időben az anyagi jólétén kívül magasabb javakra fordítá törekvését; minden nemzet, melly a' vadság' állapotából kilépett, érdekekkel viseltetett a' tudomány, művészet, vallás, erkölcsiség, jog, szabadság iránt, 's ezen nemes célokat társadalmi életben valósítani és előmozdítani iparkodott.

Úgy hiszem, hogy tisztán kiemeltem a' különbséget, melly az érzéki és szellemi érdekek közt létezik; e' különbség' nyomán azonban kijelölhetném az érdekeknek észszerű rendét, azonban hogy ezen rend hiányos ne legyen, szükség a' felhozott különbséghez még más, de szinte lényeges különbséget csatolni.

Természetszerű, hogy az ember mint egyén közvetlenül önszemélyére vonatkozó érdekeket ápol, minők az egészség, önhaszon. Ezen gondoskodás az egyéniségről annál hathatósabban munkál, minél jobban közelít az ember az oktalan állatok' életmódjához, azaz minél hathatósabb benne az érzékiség; ellenben minél jobban fejlődött a' szellemi természet, annál gyengébben nyilatkozik az önzés, az állati ösztön. És miután az ész' fejlődésével tisztába jött az ember azon viszonya iránt, melly az egyén és emberi nem közt lé-

tezik, az egyéni érdekeken kívül némelly köz beccsel bíró javakat, szóval közjót, kezd megismerni és tisztelni. 'S valóban olly érdekeknek hódol az emberiség, mellyek általános azaz egyetemileg érvényes jót képeznek, 's mellyeket az ész minden egyénre nézve és minden időben becseseknek ítél. Nagy számmal vannak e' közjavak, alapjai azok a' társadalmi életnek; ilyenek: a' jogszolgáltatás, a' polgári szabadság, a' közrend, a' népnevelés, a' jótékony intézetek' felállítása.

Az érdekek közti lényeges különbségből azoknak észszerű rende foly, tudniillik: a' szellemi és általános érdekek nemünk' sajátságát és emberi méltóságunkat alapítják, tehát lényegesek és felsőbb rendűek; az érzéki és egyéni érdekek közösek az oktan állatokkal, tehát alsóbb rendűek. Ebből azon észszerű rend keletkezik: hogy az érzéki és egyéni érdekeket a' szellemi és általános céloknak rendeljük alá.

Hallom itt sokaknak azon ellenvetését: hogy az érzéki és szellemi természet közt jogegyenlőség áll, következőleg az érzéki és szellemi célok közt nincs helye az alárendelésnek; tévedés tehát és ábránd azoknak véleménye, kik a' szellemi céloknak az anyagi javakat vetik áldozatul. — Ezen ellenvetés meg nem rendíti az érdekeknek állapított észszerű rendét. Hogy a' természetben való alárendelés létezik, 's hogy a' természet' országait képező nemek és fajok igazán fejlődési fokozatban állanak, azt vagy a' természet' történetében járattan, vagy a' balítéletektől elfogúlt elme képes tagadni. Az emberi természetet illetőleg, a' lélektani nyomozás azon igazságot hozta napfényre, hogy az életnek három neme, úgymint a' tenyésző (vegetativa), érzéki és szellemi élet, fokozatot képez, úgy hogy az alsóbb fok a' felsőbbnek alapul szolgál, a' felsőbb az alsóbbat magában foglalja: ekkép az ember az életnek mind a' három nemével, az oktan állat csak a' tenyésző és érzéki élettel, a' növény egyedül a' tenyészővel bír. Ebből világos, hogy a' szellemi élet felsőbb rendű az érzékinél, 's ez magasabb polczon áll a' tenyésző életnél. Az ember nem növény, nem állat, hanem ezekkel rokon, a' mennyiben a' testi szervezet és érzékiség neki is jutottak osztályrésül; neme' sajátságát és jellemző tulajdonságát szellemi természete alkotja.

A' szellemi természet az emberi méltóság' alapja; kinek lelkében e' méltóság' érzete él, többre becsüli a' szellemi kincseket az anyagi jóllétnél. Az emberiség' története telve a' nemes feláldozásnak dicső példáival; számtalanok azon magasztos lelkületű egyének, kik az igazság', vallás', haza' javáért földi jóllétöket, sőt életöket áldozták fel. Mind ezen dicsőket elősorolni a' hely' szűke meg nem engedi, de nem is szükséges állításom' igazolására; elég lesz néhány jelesebb férfiúra hivatkozni.

Socrates' nevét tisztelettel említi az ó és új kor, a' pogány és

keresztény; élete és halála a' való bölcszet jellemzi, ki elég bátor volt a' nemzeti vallásnak szűk korlátain áttörni és a' tiszta emberire emelkedni, ki nemzetével az emberi méltóságot és erkölcsi rendeltetést ismertette meg, ki ezen vallási és erkölcsi igazságokért üldöztetvén 's részrehajló bírák által halálra ítéltetvén, meggyőződésében tántoríthatlan, a' lélekalhatatlanságról beszélve tanítványaival, nyugalmas kedélylyel üríté ki a' méregpoharat.

Hervadhatlan dicskoszorút vívott ki Attilius Regulus hazafiúi erénye által. E' római vezér megvervén több izben a' carthagói hadat, utóbb fogságba került. A' carthagóiak a' fogolyt Rómába küldék, hogy békét eszközöljön; de mielőtt eltávozott, esküvel fogadtatták vele, hogy ha a' béke-alku nem sikerülend is, vissza fog térni Carthagóba. Attilius többre becsülvén a' hazát életénél, nem csak nem szólt a' béke mellett, sőt a' háboru' folytatására és állhatatosságra buzdítá a' római tanácsot, 's bucsút vevén nejétől és barátitól, adott szavához hív, rendíthetlen lélekkel visszatért öldöklő ellenségeihez.

A' szellemi fönséget legnagyobb fénybe helyezé az üdvözítő, megváltó, az isten-ember. A' keresztyén hitnek ezen alapítója lerontá az elválasztó falat, melyet a' szűkkeblű nemzeti vallás emelt a' népek közé, 's e' vallás' helyébe az isten' országának, az emberi méltóság- és isten előtti egyenlőségnek eszméit rakván alapúl, olly vallást hirdetett, mellynek híve mindenki lehet, bármely ajku legyen, vagy nemzetiségű, 's így oda czélozott, hogy valamint egy az isten, úgy egy hite legyen az emberiségnek. Ezen egyedül üdvözítő hithez Jézus a' legüdvösebb erkölcsi igazságokat fűzte, sarkkötelességül tevén az isten és ember iránti tetteleges szeretetet. E' mennyei hittanát a' megváltó nem csak életével, hanem halálával is szentesítette, példát adván a' keresztfán, hogy az igaz hitű kész a' vallási igazságokért a' legkínosabb halált szenvedni. — Üdvözítőnk' példáját dicsően követték hívei a' keresztyénség' üldöztetésekor: a' vértanúkat a' legkegyetlenebb kínzások sem bírták arra, hogy vallási meggyőződésöktől elálljanak.

A' szellemi kincseknek illy fényes kitüntetése czáfolhatatlan bizonyyságot tesz arról, hogy vannak, kik a' lelki javakat többre becsülik a' testi jóllétnél, kik tehát az emberi méltóságot tisztelik, és az érdekeknek észszerű rendét elismerik.

Milly nagyjelentőségű elvet képez az érdekeknek felállított rende, ki fog világlani, ha az ezen renddel összefüggésben álló életigazságokat veendjük tekintetbe. Az érdekeknek természetünkben állapított észszerű rende alapja az erkölcsi rendeltetésnek és a' vele járó erkölcsiségnek, jogosság- és vallásosságnak.

Az erkölcsi rendeltetésről szólván, eleve kell megjegyeznem, hogy a' szellemi természetre vonatkozó erkölcsi rendeltetést megkülönböztetem a' természetnek egyetemes rendeltetésétől. E' meg-

különböztetés okszerű ; mert az ember nem pusztán szellemi lény, hanem tagja a' természetnek is, e' természettel tehát egynemű hivatással bír. Tekintve a' természetet egyáltalában, azt leljük, hogy valamint a' kültermészetben a' fejlődés' törvénye uralkodik, úgy az emberi természet is ezen törvénynek hódol ; következőleg a' természet' egyetemes rendeltetése a' fejlődésben fekszik. E' fejlődés a' növények' és oktalan állatok' országaiban nagyon korlátolt, egyedül a' testi élet' fentartására szorítkozván. A' természet' ezernemű lényei közt az ember mint azoknak fejedelme áll, felruházva nemesebb természettel és felsőbb rendű fejlődéssel. Az ember külsőkép főnséges alkotással, belsőkép szellemi erővel, észszel és szabad akaratallal ékesítve, testileg korlátolt ugyan, de lelkiileg határtalan fejlődésre, való tökéletesedésre van hivatva, minél fogva tehetségei fokonként emelkednek, cselekvésköre folytonosan terjed, 's tevékenységével jólléte is folyvást nő.

Az egyetemes rendeltetésben az erkölcsi mint egyik ága foglaltatik. A' fejlődés csak úgy felel meg az emberi természetnek, ha ennek sajátságát, jellemét, lényegét tünteti ki. Az embert szellemi természete jellemzi ; ennek fejlődését elmellőzni annyit tenne mint a' természet' rendét felforgatni, az ész' világát eloltani, az emberi méltóságot lerontani. Mint érzékiséggel bíró lény az ember olly vágyakat táplál kebelében, mellyek az oktalan állatokkal közösek, 's a' testi élet' fentartására czéloznak ; de szellemi természettel ellátva magasabb czélok felé emelkedik. E' magasabb czélok a' szellemiek és általánosak, mellyeknek elérése az erkölcsi rendeltetést teszi, mi által az ember szellemi tökélyre, észuralkodásra jut és az isteni tökélyhez közelít, tehát emberi méltóságát kitünteti.

Az erkölcsi rendeltetésre törekvés az erkölcsiség, az erkölcsi élet : e' törekvésnek nélkülözhetlen kelléke az érdekek- és czélok- nak észszerű rende, tehát az észszerű cselekvőség, az akaratnak megegyezése az észszel. Az akarat csak úgy jó erkölcsileg, ha elhatározásában magát mindenkor az erkölcsi törvényhez, az érdekek' és czélok' észszerű rendéhez szabja, mi által a' vég rendeltetést, a' szellemi czélok' elérését, eszközli, és az erkölcsi rendet alapítja, azon rendet, miszerint az ész az érzékiség fölött, a' szellem a' test fölött uralkodik. Kitészik mind ezekből, hogy az erkölcsiség nem az érzékiség' elnyomásában, nem az érzéki és egyéni érdekek' elmellőzésében, hanem az érdekek- és czéloknak észszerű alárendelésében áll.

Némelylek talán megütköznek azon, hogy érdekekre alapítjuk az erkölcsiséget, attól félvén, hogy ez által az erkölcsiség, az erény tisztaságából vesz. — Gondolják meg ezen aggódók, hogy minden szándékos cselekvésre szándék, cél kívántatik, melly becses dolgot azaz érdeket terjeszt elő. Az erkölcsiség csak az által veszti tisztaságát, ha az akarat' törekvése érzéki és egyéni érdekekre szorítko-

zik, mert elmellőzve a' nemesebb érdekeket, az emberi méltóságot homályosítja el.

De azt mondják a' tiszta erény' védői: a' jót önmagáért tartozunk cselekedni minden külső érdek nélkül. — Ezen ellenvetésre elég volna válaszolnom, hogy ama' külső érdek alatt az érzéki és egyéni értetik. Nem helyezem az erkölcsiséget az érdekek' hajhászásába, nem is alapítom közvetlenül az érdekekre, hanem természetünkre és ennek állapított rendére, melyet az ész' világánál ismerünk meg, 's mellyhez tartozunk magunkat szabni, csak azért, mivel a' természet' rende, melly a' természet' urától veszi eredetét, tehát mivel önmagában jó.

Az erkölcsi rendeltetés, mint főlebb említém, csak egyik ága az egyetemes rendeltetésnek; mert a' szellemi és általános czélokon kívül, mellyeken az erkölcsi rendeltetés alapszik, az embert egyéb javak is érdeklik. Tudjuk, hogy az ember természeténél fogva anyagi és személyes jólétre vágyik: e' jólét utáni törekvés testi és lelki erőink' fejlődését előmozdítja, következőleg az egyetemes rendeltetésben foglaltatik 's annak kiegészítő részét teszi. Az ember tehát egyetemileg véve arra van rendelve, hogy megismervén észszel, mi igaz, szép és jó, e' céljait szabad akaratú cselekvéssel valósítsa, 's így mindennemű tökélyben és jólétben előhaladjon.

Az egyetemes rendeltetésen az emberi társadalom és vele együtt a' jogosság alapszik. Az ember természeténél fogva társadalmi életre van rendelve; ugyanis az emberi egyén önmagára hagyatva soha sem képes a' fejlődés' és tökély' azon fokára emelkedni, mellyre a' társadalom' közremunkálása által juthat. Az egyes ember sokkal korlátoltabb erejében, hogysem azon különféle és számos érdekeket, mellyeket természete tűzött elejébe, teljesen felkarolhatná. A' czélok úgy a' szellemiek mint az anyagiak ollyneműek, hogy azoknak kellő elérésére több egyénnek egyesített ereje és törekvése, szóval társadalom kívántatik. Csak az emberi társadalom, és pedig több század' lefolyása alatt, volt képes a' tudományokat és művészeteket alapítani, a' műipart és kereskedést terjeszteni, a' nyelvet kiművelni, a' jogállapotot észszerűleg rendezni, az állodalmat és egyházat rendeltetéséhez képest alakítani, jótékony intézetekkel gazdagítani az országot.

A' társadalom' célja ugyanaz, melly egyes emberé, tudniillik az anyagi és szellemi czélok' elérése: mihez képest a' társadalom' tiszte abban áll, hogy az embert rendeltetésére biztosan vezesse. A' társadalmi élet' viszonyai valamint kötelességeket alapítanak úgy jogokat is; de a' társadalmi kötelességeken és jogokon kívül az embernek természeti azaz eredeti kötelességei és jogai is vannak. Az eredeti kötelességek az erkölcsiek, mellyek az embert erkölcsi rendeltetésére vezetik; az eredeti jogok az úgynevezett természetjogok, mellyek az egyetemes rendeltetésre terjednek. Miután a' jog

a' szellemi javak közt foglal helyet és az állodalomnak (Staat) alapját és célját képezi, föladatomhoz számítom ezen eszmét is felvilágítani.

Az embernek rendeltetése céljainak valóításában fekszik: e' célok kellő eszközök nélkül nem létesíthetők; ha tehát kötelességgül szabja hivatásunk, hogy céljainkat létesítsük, úgy hatalmunk és szabadságunkban áll mind azon kellő eszközöket használni, melyek a' célok' elérését lehetővé teszik. Alattomban értetik, hogy csak oly eszközökről rendelkezhetünk, melyek az emberi akarat-tól függenek. Az emberi rendeltetés tehát a' jognak elismerését követeli, azon elismerést, miszerint a' célok' elérésére kellő eszközöket használhatjuk.

A' mint a' rendeltetésre törekvésnek észszerűnek azaz olyan-nak kell lennie, mely az érdekeknek természetünkben állapított rendéhez van alkalmazva: úgy eszes lénytől követeltetik, hogy szabadságát és jogát észszerűleg használja vagyis észszerű módon, tudniillik a' célok' észszerű rendének megfelelőleg. E' szerint a' szabadságnak és természetjognak már az ész vet kellő határt; e' jogi hatalmat még szűkebbre szorítja a' társadalom, az emberek' együtt-létezése, miután szembetűnő, hogy korlátlan külső szabadság mellett az emberi társadalom meg nem állhat.

A' jogállapot' rendezését a' társadalomban kiváló hatalom viszi végbe, mely egyszersmind a' jognak törvényes használatát biztosítja; ezen társadalmi hatalom az állodalmat alapítja, mellynek hivatása a' jog' és külső szabadság' biztosítása, hogy biztosított szabadságával az ember rendeltetésére akadálytalanul törekedhessék.

Az erkölcsi rendeltetést jótékonyan előmozdítja a' vallásosság, mely az erkölcsiséggel elválhatlan összefüggésben áll. Ugyanis az erkölcsi rendet a' céloknak észszerű rende teszi, e' rend természetünkben állapítva létezik, minélfogva a' szellemi természet felsőbb rendű az érzékinél 's az ész felsőbbiséggel bír az érzékiség fölött: már e' természetünkben állapított rend észszerűleg fölteszi, hogy oly szellemi hatalom létezik, mely az erkölcsi rendnek alapítója, 's így a' világnak bölcs alkotója. A' vallásnak sarkköve tehát az isten' léte, mellynek elismerése jótékony hatást gyakorol az erkölcsi életre, mértékletességre, lelki bátorságra, dicső feláldozásra hatalmasan buzdítván. Ki nem hisz istent, nem hisz sírontúli életet, illy ember az erkölcsi lemondást, az önzés' korlátozását ábrándnak tartja.

Föladatomat, úgy vélem, kielégítőleg oldottam meg, értelmezvén röviden, de világosan az érdekeknek észszerű rendét 's az ezen renddel összefüggésben álló eszméket. Ha vannak korunkban, kik az általam fejtegetett életigazságok felől vagy tisztában nincsenek vagy meg nem győződnek: azt nem másnak mint elmei elfogultságnak tulajdonítom, mellynek oka kétségkívül századunk'

anyagi iránya, a' műveltségnek egyoldalú fejlődése. Korunkban a' nemzetek a' polgárosodás iránt viseltetvén túlságos előszeretettel, minden törekvésöket gazdaságra, műiparra, kereskedelemre irányozzák, melly utakon, mint hiszik, legbiztosabban juthatnak földi kincsekhez. El kell ismernünk, hogy a' polgárosodás az ujkori állodalmak' ereje és dísz; de el nem titkolhatjuk félszeg irányát, minél fogva anyagi jólétre hajól túlnyomólag. Nem lehet az anyagi jólétre törekvést kárhozatni, mert a' társadalmi élet' fejlődésének hatalmas emeltyüje. De kérdem: a' szellemi javak nem fő tényezői-e a' társadalmi fejlődésnek? nem fő támaszai az állodalmi életnek? Bizony a' szabadság, jog, vallás, erkölcsiség, mellyek sarkalapjai a' társadalmi életnek, nem anyagi, hanem szellemi tárgyak. Ne legyünk szűkkeblűek és egyoldalúak, hanem becsüljük mind az anyagi, mind a' szellemi kincseket, miket a' természet rakott kebelünkbe; de méltányoljuk egyszersmind a' javak' észszerű rendét, mellyet szinte a' természet szabott.

Erre

CSATSKO IMRE lt.

a' gonoszságról és vétkességről szóló, augusztus 5. félbe szakasztott értekezését következőleg fejezte be.

Az előadottakból már tudjuk, mi kívántatik ahhoz, hogy a' fentebb említett kérdéseknek harmadikára megfelelhessünk, azaz hogy a' cselekedetet valakinek mint értelmi szerzőnek betudhassuk; természetes renddel következik tehát a' 4-dik kérdésnek tárgyalása, mi abból áll: vajjon azt, kinek a' cselekedetet, mert az tudatától és önkényi elhatározásától függött, betudhatni, lehet-e bűnösnek tartani, tehát büntetni, vagy sem? Itt megjegyzendőnek vélem, hogy *bűnös* az, ki bünt követ el; *bűn*: büntetés' fenyegetése alatt tiltott minden cselekedet, e' fenyegetés melletti tilalom pedig *büntörvény*-ben mondatik ki; miből következik, hogy bűn büntörvény nélkül lehetlen, 's a' ki bünt követ el, az büntörvény' ellen cselekszik, és viszont; tehát egy értelmű kifejezések: bünt elkövetni, büntörvényt áthágni; tudni, hogy valami bűn, vagy hogy büntörvény által tiltva van, 'stb. A' bűn szót nem veszem szoros értelemben, hanem tágasban, miszerint az magában foglalja a' szoros értelemben vett bűnöket, és rendőri kihágásokat, vagy az újabb felosztás szerint: a' bűnöket, vétségeket, és kihágásokat; ennek megfelelő értelemben veszem a' büntetés, büntörvény' fogalmait is. Arra emlékeztetni pedig, hogy az alkotott jogtudomány 's nem a' politica' terén foglalkozom, feleslegesnek tartom.

Valamint az általános, eddig elemezett betudásnál fő kellék a' tudat, mi nélkül önkényi elhatározás sem lehetséges, úgy e' részben is, midőn arról van a' kérdés: lehet-e a' cselekedet' *physicai* 's értelmi szerzőjét bűnösnek tekinteni? a' tudat határoz. Mert pedig bűnös az, ki bünt követ el, vagy ki büntörvény ellen cselekszik,

kitetszik, hogy e' legfontosabb kérdésnek eldöntésénél a' bűnről, vagy mi egy: a' büntörvényről tudat fő tárgy.

A' bűnről tudatot tekintve *következő esetek* lehetségesek: az, kinek a' cselekedet betudható, vagy tudta, hogy a' mit cselekszik, bűnt foglal magában, vagy ezt nem tudta; ha nem tudta, ismét két eset lehetséges, mert e' tudathiány miatt vagy lehet őt okozni, vagy nem. Ha nem tudta, hogy a' cselekedet bűn, 's e' tudathiány miatt őt okozni nem lehet: akkor, ámbár a' cselekedet egyébként betudható, de azt bűnül beszámítani még sem lehet; mert nem tudta, hogy a' cselekedet bűn, tehát azt legjobb lelkiismerettel teljesítette, 's hogy azt nem tudta, szinte mint felteszszük, neki nem tulajdoníthatni; illy esetben az egyébként betudható cselekedet, bűnös eredményére nézve mint *esetleges hatás* mutatkozik, és minden jogbírálati eljárást szükségtelenít. Marad tehát még két eset, az egyik: midőn cselekvő tudta, hogy bűnt követ el; a' másik: midőn cselekvő azt nem tudta, de e' tudathiány neki tulajdonítható, mert tudhatta volna. Hogy akkor, mikor tudta a' cselekedetéből következő bűnt, a' cselekedetet neki *bétudhatni mint bűnt*, kétség nem lehet; de kérdés támadhat arról; lehet-e a' cselekedetet bűnül beszámítani, ha a' cselekvő nem tudta a' cselekedetéből következő bűnt, de tudhatta volna, és hol rejlik ennek alapja? — Itt megemlítendő, hogy mindenkinek kötelessége vigyázatot, körültekintést használni, nehogy cselekedetéből valakinek sérelme következék; szorgalmat alkalmazni, hogy annak tudatát megszerezze, mi tiltott, mi nem, mit ha elmulasztott, őt okozni 's különösen *vétkesnek* mondani lehet. Azonban nehogy az ember külselekvőségében rendkívül korlátoztassék, nem kívánhatni itt a' legfeszültebb, 's egyedül arra irányzott gondosságot, vajjon cselekedetünkől akár magából, akár pedig a' körülmények' összehatása miatt fog-e bűn következni? hanem a' köz biztosság' tekintetéből, miért a' vétkes tettek büntettetni szoktak, elegendő az emberi szokott figyelmet 's elővigyázatot, mi minden gondatlanságot, könnyelműséget, pajkosságot kirekeszt, megkivánni. A' vétkesség azért büntettetik, mert a' cselekedetet bűnnek lenni nem tudtuk, ámbár tudhattuk volna, 's ebből következik, hogy vétkességről nem lehet akkor szó, midőn az eset körülményeiből kiviláglik, hogy mi e' tudathiánynak oka nem vagyunk, mert a' cselekedet' bűnös eredményét nem is tudhattuk.

Az előadottakból tudjuk, mikor van jelen csupán eset, mikor vétkesség; hátra van meghatározni, mikor van gonoszság jelen? 's mert csak egy eset van még t. i. midőn a' cselekvő tudta, hogy cselekedete bűn; nem tehetünk mást, mint azt állítani, hogy ez esetben *gonoszság* van jelen. Ez állításunktól eltérni látszanak a' jogtudók és törvényhozók, kik a' gonoszszághoz a' jogsérelem, a' jog vagy törvényelleniség' tudatán kívül mindig *gonosz szándékot*, *akaratot* (Vorsatz, Absicht) kívánnak. De ez eltérés csak látszat, mert ha

általánosan betudható cselekedetnél megvolt a' tudat arról, hogy a' cselekedet bűn, akkor mondhatni, hogy a' bűnre nézve megvolt a' szándék, 's akarat is, valamint ezt lehet mondani a' cselekedetet illetőleg nem tekintvén annak viszonyát a' büntörvényhez; mert ha tudata és önkényi elhatározása mellett a' cselekedetet nem akarta, azt nem teljesítette volna; ha tehát az említett föltételek mellett azt teljesítette, mást nem állíthatni, minthogy azt akarta is. Itt hosszú bizonyítgatásokat használni fölösleges, mert ellenkezőt állítani annyi, mint eddigi tudományunkat az ember' természetéről megvetni, tulajdon belső meggyőződésünkről és működésünkről tudatunkat megtagadni. Kétségtelen állításként kell elfogadni, hogy a' ki önkényleg és tudva cselekedett, az akarta is azt, mit cselekedett, tehát ha bűnt önként és tudva követett el, azt akarta is. E' szerint ha betudható cselekedetnél megvolt a' tudat arról, hogy a' cselekedet bűn, megvolt az akarat is, bűnt végrehajtani, 's mert ez nem jó, hanem gonosz akarat, mondhatni, hogy jelen volt a' *gonosz akarat*, egy szóval a' *gonoszság*.

Gonoszság tehát önkényi elhatározás olly cselekedetre, mit bűnnek lenni tudunk; *vétkesség* önkényi elhatározás cselekedetre, mit bűnnek lenni nem tudtunk, de tudhattunk volna.

Ha pedig a' létező bűn sem önkényi elhatározásunktól, sem tudatunktól nem függött, mert azt bűnnek lenni nem tudtuk, nem is tudhattuk: akkor *eset* van jelen.

Hogy a' bűnesetekben a' tudat határoz, kitetszik a' következőkből. Valaki idegen személyt vélt gyilkolni, és tudata nélkül atyját gyilkolja meg; közönséges dolgot vélt lopni, de tudatlanul isteni szolgálatra szánt dolgot lop, 'stb. Illy és hasonló esetekben nem az számmíttatik be a' bűnösnek, mi tudta nélkül bekövetkezett, hanem mit, ámbár hibás tudata szerint, eszközölt; tehát az előhozott esetekben nem atyagyilkolás, és szentségtörő lopás, hanem közönséges gyilkolás, és lopás van jelen.

Allításomnak, miszerint a' gonoszsághoz, mint büntethetési kellékhez főleg a' tudat kívántatik, 's azt különösen megemlíteni elegendő is, igazsága kitetszik ezekből: *Feurbach*, ki ámbár a' dolus' határozványában (az 54-dik §-ban), megkivánja a' törvényelleniségnek tudatán kívül az akaratnak elhatározását jogsérelemre mint czélra, mégis a' *lopásról* értekezvén (a' 320-ik §-ban) mondja: „Minden lopáshoz dolus kívántatik, tudata a' cselekedet' jogelleniségének, és lopási tulajdonságának; a' *házasságtöréshez* (377-dik §-ban) megkivántatónak mondja a' jog elleni szándékot, tehát tudatot az elhálás' teljesítéséről, valamint arról, hogy bűnös a' más féllel nincsen házassági viszonyban, és hogy ő vagy a' másik fél érvényes házasságban él.“

Bauer (Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft. Göttingen. 1827. 220-dik §.) a' *házasság-töréshez* kívánja a' jogellenies szándékot,

mi itt a' bűnösnek tudatából áll egyedül, hogy az elhalás által a' házassági hívséget megszegte; *hamis eskünél* (286-dik §.) a' jogelleni szándék abban áll, hogy az esküvő tudva hamisságot vallott; a' *vérfertőzésnél* (302-dik §.) a' jogelleni szándék áll a' tudatból a' rokonság' fenlevő fokáról, és az elhalás' bűnösségéről olly közel rokonok között.

Igen megegyez gonoszságróli nézetemmel *Mittermaier*, ki Feurbach' említett munkájához írott jegyzeteiben (különösen az 54-dik §-hoz I. Jegyz.) *dolusnak* lenni mondja: elhatározást büntetéssel fenyegetett cselekedetnek tevésére, vagy annak büntethető elmulasztására, a' cselekedet vagy mulasztás' bűnösségét megállapító jegyeknek tudatával. *Mittermaier* tehát szinte csak tudatot kíván a' gonoszsághoz, nem pedig rosz akaratot is. De határozványa igen megszorított, mert nem elégli általában a' tudatot a' cselekedet' bűnös voltáról, hanem a' bűnösséget megállapító jegyeknek tudatát is megkívánja; pedig a' bűnösök' legnagyobb száma ha tudta is, hogy bünt követ el, nem képes a' bünt elemezni, s annak jegyeit előadni.

Megjegyzést érdemel, hogy *Mittermaier* az említett munkának 484-dik §-hoz írt jegyzetében *elégnek mondja a' gonoszsághoz a' bírói kötelesség* sérelménél, ha bíró tudta, hogy kötelesség ellen cselekedett, és mégis cselekedett, vagy mulasztott valamit.

Nézetemmel egyez a' *porosz Crim. Ordnung*' 369-dik §-sa, rendelvén: hogy a' gonosz szándéknak bizonyítására elegendő, ha bűnös a' törvényelleni tettet tudattal vitte véghez. 'S maga Kitka fent említett értekezésében (1835. 240-dik l.) elismeri, hogy ha törvényelleni tettek tudata be van bizonyítva, akkor a' gonosz szándék is bizonyos.

E' szerint ha bűnvádi eljárás' alkalmával már annyira haladt a' dolog, hogy a' cselekedetnek, miből a' bűn eredett, betudhatása bizonyos, és arról van a' kérdés: vajjon lehet-e a' cselekvőt bűnösnek is tartani? mindenek előtt azt kell bizonyítási tárgyúl venni: tudta-e, hogy bünt követ el, vagy sem? 's ha bebizonyítatik, hogy illy tudata volt, természetes következmény gyanánt azt is mondhatni, hogy akarta az elkövetett bünt. Az akarat' bebizonyíthatása' tekintetéből még új és több bizonyítványi eszközöket kívánni felesleg volna; de az eljárás a' gyanúsak kedvezésével nehezítettnek, különösen akkor, ha kétségtelenül bebizonyított tudata mellett megátalkodottan tagadná az akaratot. Igaz, hogy bírónak kötelessége a' bűnnek minden mind tárgyi, mind alanyi körülményeit bizonyosságra hozni, miszerint aztán az alaki jog megegyezzek az anyagival; de midőn a' tudat' kétségtelenségén felül még tovább is folytatja bűnvádi eljárását, ezt már nem azért teszi, hogy a' büntethetésre szükségelt gonoszság, hanem ennek foka kitudassék; mert tagadhatlan, hogy a' gonoszságnak számtalan fokozatai lehetségesek a' legalsóbb

fokú gonoszságtól, mi miatt már büntetni lehet, a' legnagyobb fokú, minden szelidebb emberi érzelmekkel daczoló gonoszságig.

A' *gonoszság' kellekei* az önkényi elhatározás és a' végbeviendő bűnröli tudat; a' mint tehát e' kellekek különböző fokokat megengednek, miszerint a' tudat tisztább, bizonyosabb, az önkényi elhatározást könnyítő vagy nehezítő körülmények többek, kevesebbek: úgy a' gonoszság' foka is nagyobb vagy kisebb. Például, milly különbség lehet a' gonoszságra nézve a' *lopásnál*, midőn egyszer a' körülmények arra mutatnak, hogy az előzőtt elhatározás nélkül, a' véletlen kínálkozó alkalom, nagy inség' eltávolítása miatt, kis értékű jószágon vitetett véghez; másszor pedig a' körülmények azt tanúsítják, hogy lopással kapcsolva volt gondos, minden körülményeket, és netalán támadható akadályokat kifürkésző, és fontolóra vevő elhatározás, tartós előkészület, nagy fortély vagy erőfeszítés, hiánya minden külső indoknak, nagy és pótolhatlan károsítás, rontás. Emlékezzünk még *gyilkolási* esetekre: egyben vétkes gondatlansággal, vagy könnyelműséggel határos ütés vagy szúrás, agyonlövésnél egy újjnyomás; más esetben a' legvadabb és kegyetlenebb érzelmeket tanúsító kínzások.

Midőn némelyek a' gonoszsághoz az általános betudhatási kellekeken és a' bűnröli tudaton kívül még a' bűn' létesítésére irányzott különös akaratot is kívánnak, oka ennek, úgy látszik az, hogy nem veszik figyelembe a' *gonoszságnak különböző fokait*, és feledik, hogy a' gonoszság' legkisebb fokához elegendő az önkény és tudat' jelenléte; a' mint pedig aztán az önkényi elhatározás és tudat nagyobb fokra emelkedik, a' szerint a' gonoszság' foka is növekszik. De ez nem dönti meg amaz állítást, hogy az egyébként betudható cselekedetnél a' bűnröli tudat' jelenléte már gonoszságot képez.

Az eddig említett gonoszságon kívül, mi minden bűnűli betudhatásnál szükséges, vannak némely bűnök, mikhez a' *gonoszságnak bizonyos faja* kívántatik, mint a' gyilkoláshoz a' megfontolás utáni eltökélés, *vagy* pedig a' gonoszságnak bizonyos *iránya*, mint lopásnál nyeresémi, bántalomnál becsületsértési szándék. Ez azonban a' gonoszságot, mi minden bűnnél szükséges a' betudhatásra, ki nem rekeszti. Az, hogy meggondoltsággal, vagy indulatból vitetett végbe a' bűn, a' gonoszságot meg nem semmisíti, csak annak fokát változtatja, ha mégis az indulat nem volt olly heves, hogy a' tudatot 's önkényi elhatározást kirekesztette.

Gonoszságnak fő kelleke levén tudat a' cselekedetnek bűnösségéről, következik hogy, ha illy *tudattal nem bírunk*, akkor gonoszságról nem vádoltathatunk. Így: lehet, hogy az általános betudhatásnak kellekei megvoltak, midőn valaki olly cselekedet vitt véghez, mi bűnténynek tekinthető; de bizonyos, hogy a' cselekedet bűnös voltát nem tudta, mert az legújabbán, és még nem is elegendőképen hirdettetvén bűnnek, erről tudata nem volt, vagy a'

hirdetés távollétében történt, miért szinte a' cselekedet' büntetethetőségét nem tudta; ekkor őt gonoszságról vádolni, és bűnösnek mondani nem lehet. Például: előbb a' *vadászat* szabad volt, később pedig büntetés' fenyegetése mellett eltiltatott, azaz bűnnek nyilvánított, 's e' változás valakinek távollétében történt, miszerint ő e' tilalomról mitsem tud. Visszajövéen talán olly országból, hol vadászati szenvedélyét ki nem elégíthette, a' mint hazája' földre lép, azonnal kielégíteni siet vágyát. Ő a' büntényt végbe vitte ugyan, mint annak tagadhatatlan tanúi a' lelőtt vadak, 's azt egész terjedelmében neki lehet tulajdonítani ama' kérdésig: gonoszságból cselekedett-e vagy sem? mire természetes felelet leend: nem, mert a' tettet bűnnek lenni nem tudta. Így lehet eset, hogy *fegyverviselés* előbb szabad volt, később eltiltatott; vagy hogy egyéb eddig szabad cselekedetek mint bűnök hirdettettek, az álladalomnak változott körülményei úgy kívánván.

Az eléadott elv szerint ítélték a' franczia bírák, midőn kimondották, hogy a' *rabszolga-kereskedést* tiltó új törvényt nem alkalmazható az ellen, ki e' törvénynek hirdetése előtt az illy kereskedést üző hajóval elvitorlázott, 's az ideig, mikor tetten kapatott, vissza nem tért; kivételnek volt volna helye, ha bébizonyított, hogy vádlott már a' törvény' ismérétebe jutott.

Miután bizonyos, hogy a' törvényből tudhatjuk: mi bűn, büntörvényt pedig a' hirdetésből, következik szüksége a' *törvény hirdetésének*; 's mert a' büntörvénynek tudata eszköz lehet a' büntöli tartóztatásra, 's az állodalomnak nem lehet szándéka és célja büntetni olyakat, kik a' cselekedet' bűnösségét nem tudják: az állodalomnak úgy kell a' hirdetést eszközölni, hogy büntörvénynek 's így bűnnek tudatlanságával senki se menthesse magát. Csak hogy valamint a' vétkeességről mondtuk: nem kell az állodalom' részéről sem kívánni rendes gondoskodásnál egyebet, kivált számtalan egyéb teendői közben; és feledni sem kell, hogy a' magánosoknak köteleessége: a' törvény' isméréte megszerezni.

Büntörvénynek hirdetése különösen szükséges olly tetteknel, mik nem tiltatnak már az *erkölcsi* vagy *vallási törvények* által, hanem egyedül csak azért, mert az állodalomban létező körülmények azt sürgetik. Azonban e' részt aligha történik mindaz, mit a' józan politica javasol, az emberiség kíván, a' jogosság követel; 's aligha nem a' múlt századokból ránk szállott ijesztő rendszernek maradványa, hogy büntetünk, mielőtt a' hirdetési eszközök kellően használtattak volna; ha ezeket, mint lehet, nem használjuk, 's a' vádlottnak törvénytudatlanságávali mentségét elfogadni nem akarjuk, ha hasonlóan cselekszünk ahhoz, ki a' köztudomásra jövődő törvényeket olly magosra függeszti, hogy azokat senki sem olvashatja, meg nem tartásuk miatt mégis büntet.

Ha a' törvény kihirdettetett, szabályúl állítatik majd minden

büntörvényhozástól, hogy *törvény' tudatlansága nem ment*; mit a' köz biztosság is megkíván. Azonban el van ismérve, hogy a' büntörvény' tudatlansága ment, ha az bebizonyíttatik, és e' tudatlanságot vádlottnak beszámítani nem lehet. E' szerint lehet az ellenkezést e' két állítás közt megszüntetni: minden bűnűli betudáshoz megkívánatik a' büntörvénynek tudata, és: a' törvény' tudatlanságát mentességül elfogadni nem lehet. Ha ez utóbbi állítást korlátlanul fogadjuk el, akkor hirdetés' megtörténte után nem is szükség vizsgálni: betudható-e a' cselekedet bűnűl vagy sem, hanem föltéven a' büntörvény' tudatát, egyszersmind gonoszságot is lehetne föltenni, minek ellenkezőjét pedig közösen elfogadták a' jogtudók és törvényhozók, világos tanúságaúl annak, hogy ha vádlott beszámíthatlan büntörvény-tudatlansággal mentheti magát, e' mentséget el kell fogadni.

Az általános betudhatás külön választható, és biztosabb eljárás miatt külön is választandó a' különös betudástól; mi kitetszik onnan, hogy lehet két mindenben hasonló eset, miszerint azok külsőleg mindenben megegyeznek egymással, azok mind az egyik, mind a' másik szerzőnek egyaránt betudhatók, de *jogi* vagy *erkölcsi betudásokra* nézve egymástól különbözök; mert lehet az egyik cselekedet gonoszságból a' másik vétkességből eredett, a' cselekedetnek viszonya szerint a' büntörvényhez; lehet az erkölcsi, belindokokat tekintve az egyik jó 's érdemes, a' másik rossz és érdemetlen; sőt lehetséges az is, hogy a' jogilag gonosz cselekedet erkölcsileg jó, a' csak vétkességül tulajdonítható cselekedet pedig erkölcsileg rossz. Szükséges tehát az általános betudhatást a' viszonylagos különös, gonoszsági vagy vétkességi betudástól külön választani mind az elméleti előadásban, mind a' gyakorlati alkalmazásban; 's épen a' körülmény, hogy a' jogtudók és törvényhozók vagy nem tartották meg a' természeti rendet, mi az általános, és különös betudhatás közt létezik, vagy hogy az általános betudhatás' kellékei közé olyakat zavartak, mik a' különös betudáshoz tartoznak, látszik egy fő oknak lenni, hogy a' gonoszság' kellékei és fogalmának előadásánál nem a' legyszerencsésebbek.

A' gonoszságnak elfogadott fajai ezek: a) *határozott*, bizonyos (determinatus) gonoszság, midőn egy bizonyos bünt akartunk; b) *határozatlan*, bizonytalan (indeterminatus), midőn akaratunk több bűnre irányul, 's ez vagy *választékos* (alternativus), ha az egyik vagy másik következhető bünt akartuk, ha talán az egyet jobban is, mint a' másikat; vagy *történetes*, eseményes (eventualis), ha főleg csak egy bünt akarunk, de abban is megegyezünk, mi cselekedetünkől származhatik, ámbár ezt egyenesen nem akarjuk. Továbbá az elhatározást nézve: a) *meggondolt* (praemeditatus) vagy b) *hirtelen támadt* (repentinus), egyéb nem lényeges fajokat mellőzván.

A' vétkesség' esetei között különbséget tehetnek: a' cselekvőnek személyes tulajdonai; a' gondosságot parancsoló kötelesség-

nek, 's a' cselekedetnek természete, az okias összefüggés a' tett 's annak eredménye között, miszerint a' vétkességnek számtalan fokozatai lehetségesek. Azonban a' többit mellőzván, csak két fajtát a' vétkességnek akarom megemlíteni, mik közösen elfogadottak (Feuerbach: Lehrbuch etc. §. 56; Bauer: Lehrbuch §. 55. und Abhandlungen Ir. Th. S. 296. ff; Martin: Lehrbuch des teutschen gemein. Crim.-Rechts. 2. Ausg. §. 35.) és különös névvel is bírnak; ezek a' *tudatos* (közvetlen, közel, bewusste) és *tudat nélküli* (unbewusste, mittelbare, közvetett) vétkesség. Az első akkor volna jelen, midőn a' cselekvő valóban belátta, hogy cselekedetéből általa nem akart bűntörvény elleni eredmény következhetik 's azt mégis elkövette, 's a' törvény elleni eredménynek akadályozására szolgáló hatalmában lévő eszközöket nem használta; tudat nélküli vétkesség pedig, ha a' cselekvő cselekedetének veszélyességét nem tudta, de beláthatta és belátnia kellett is volna, ismerő tehetségét kötelessége szerint használván.

A' tudatos vétkesség, mint elcádatott, oly jegyekkel bír, hogy ezek szerint az ott jelenlévő gonoszságról alaposan kételkedni nem lehet; mert vajjon nem gonoszúl cselekszem-e, ha tudom, hogy tettemből, például: lövésemből másnak halála, vagy sebesítése következhetik, mert ő a' lövésvonalban van, én mégis lövök, és a' hatalmamban levő eszközt a' rossz eredmény gátlására nem használok. Illy és hasonló körülmények közt, ha tudva és önkényleg cselekedtem, nem mondhatni, hogy a' bekövetkezett sérelmet akár agyonlövés, akár sebesítés legyen az, nem akartam. A' ki a' cselekedetéből bekövetkezhető sérelmet tudta, 's mégis teljesítette a' cselekedetet a' nélkül, hogy a' hatalmában lévő eszközöket a' rossz eredmény meggátlására használta volna, az a' sérelemben megegyezett, vagy más szóval: akarta azt. Csak hogy, mint már megemlítém, mindig figyelemmel kell lenni arra, hogy a' gonoszságnak különféle fokai vannak, és természetesen a' kisebb fokú gonoszságot nem lehet úgy büntetni, mint a' nagyobbát. — Hogy legnagyobb figyelmet érdemlő illy esetek csupán vétkességül vétetnek, oka az, mert a' gonoszsághoz rendesen szándékot, akaratot mondanak szükségesnek, mihez az általános betudhatási kellékeken, 's a' bűnről tudaton kívül még különös, a' léleknek mintegy különválasztható működésén alapúlt, elhatározást kívánnak.

De a' tudatos vétkességnek adatott fogalmára vonatkozással kérdelem: lehet-e a' gonoszságból cselekvőnél is többet kívánni, mint-hogy tudta a' valószínűleg bekövetkezhető bünt? mire felelem: hogy alig. Mert az emberi cselekedetek számtalan véletlennek kitévők, az emberi cselekvőség érdeménye teljes bizonyossággal igen ritkán látható előre. Megtörténhetik, hogy cselekvő a' legczélszerűbb eszközöket legalkalmasb módon használta, például: a' sebesítés általi meggyilkolásra, 's az eredmény mégis elmaradt, mert csupa vélet-

lenből az ejtett sebek nem halálosak : más esetben az eszközök nem legczélszerűbbek, az alkalmazási mód nem a' legjobb, 's az eredmény mégis bekövetkezik, szinte valami nem ismért körülmény miatt. Ha tehát azt kívánnók, hogy bűnös bizonyosan tudta légyen a' bűn bekövetkezendősét, és csak azért lehetne őt büntetni, mi bizonyos tudata szerint bekövetkezett ; akkor sok egyébként gonosz-sági esetben nem lehetne a' bűnöst gonoszságról vádolni.

Vegyük a' dolgot gyakorlatilag, mint az a' bűnvádi eljárásnál előjöhethet. Vádlott azzal menti magát, hogy nem tudta : mit tett, különösen nem tudta a' bekövetkezett bűnt, de a' körülményekből bebizonyodik, hogy kellő vigyázat, és meggondoltságnál tudhatta volna, minél fogva a' bíró azt mondandja nékie : tudhattad volna, és kötelességed volt volna kellő vigyázatot használni, mit, ha elmulasztottál, vétkezes vagy. — Más esetben megbizonyítatják, hogy vádlott tudta a' bekövetkezett bűnt vagy mint bizonyost, vagy mint lehetségest, mikor már vádlott tudathiánnyal nem menthetvén magát, mentségeül bizonyosan azt fogja mondani : nem akartam. Vajjon e' mentséget a' bíró elfogadhatja-e ? Ha a' gonoszoknak akarunk kedvezni az igazak' veszélyével, fogadja el e' mentséget a' bíró, de tagadhatlan, hogy jogaink ekkép nem leendnek elegendőleg biztosítva, a' bíróság bűnvádi eljárásában számtalan bajoknak és csalásoknak leendő kitéve.

Az ügy' felvilágosításául használjunk bűneseteket. Valaki mást hidról a' Dunába taszít tudván hogy, kit betaszított, úszni tud ugyan, de nem mesterileg, vagy ha így is, görcsöt kaphat, és segedelem' hiánya miatt, mit sem ő, sem mások nem adhatnak, a' vízbe fülhat, és be is fül ; vagy : valaki házat gyújt fel tudván, hogy abban emberek alusznak, reméli ugyan, hogy azok jókor fölébrednek és megszabadúlnak, de tudja azt is, hogy egyik, vagy többen bent éghetnek, 's valóban bent égnének ; vagy : valaki kútát mérgezz meg olly szándékkal, hogy állatokat, mellyek ott inni szoktak, megöljön, de tudja, hogy ember is ihatik e' véstetjes kút' vizéből, 's a' megmérgezést mégis teljesíti, miért csakugyan ember életét, vagy egészségét veszti. Ez és hasonló esetek volnának a' tudatos, vagy mint mások nevezik, közvetlen, közel vétkeesség' esetei miknél különbséget tévén a' fő és mellék szándék, vagy akarat közt, mondhatni, hogy cselekvő az egyik bűnt főleg, másikat mellesleg akarta, tehát erre nézve is gonoszúl cselekedett.

A' tudatos vétkeességnek Bauer által használt jellemzése, hogy a' cselekvő ámbár tudta a' sérelem' bekövetkezhetését, azt még sem akarta, az előadottak szerint el nem fogadható, 's arra mutat, hogy Bauer is szükségesnek látta világosan mintegy óvást tenni az ellen, hogy a' tudatos vétkeességnél akaratot fel ne tegyünk, mit pedig a' dolog' természete szerint lehet és kell is. A' tudatos vétkeesség tehát a' gonoszságnak ámbár alsóbb fokú faja, lényegesen különbözik a'

vétkesség' fogalmától, 's abba nem foglaltatik. E' véleményt pártolja Zeiller (Pratobevera's Materialien zur Gesetzkunde und Rechtspflege in den Öster. Staaten. B. 8. Abth. 5. S. 403—21), ki dolusnak lenni állítja, ha a' cselekvő tudta, hogy egy cselekedetből több kisebb nagyobb sérelem következhetik, és mégis véghez vitte a' cselekedetet, nem bánván akár ez akár más sérelem következék. 'S valóban ily eset egyez azzal, mit a' jogtudók dolus eventualisnak neveznek és maga Bauer is úgy nevez (Lehrb. §. 51. Abhandlungen 272—3).

Értekezésem' vég eredményeként ezeket állítom: 1) A' gonoszság' fogalma nem egyszerű, hanem összetett; kellékeire elemezhető; ezek szavakba foglalhatók, 's így a' gonoszság' határozványa adható fogalma másokkal felfoghatóvá tehető; 2) A' gonoszságnak általam adott fogalma minden büntörvényhozásnál alkalmazható, akár miféle alapelvet kövessen az a' bűnök' meghatározásánál, mert alapelvet nem érintvén, mit meghatározni úgy is a' politica 's törvényhozó' dolga, tárgyul veszi a' bünt, mint ez már a' törvényben foglaltatik, miszerint mind ama' tettekre kiterjeszthetik, mik mint bűnök a' büntörvények által tiltatnak, legyenek azok magokban jogséremlmek, erkölcstelen vagy vallástalan cselekedetek. 3) Vannak, mint Kítka is elesméri, körülmények, mikből a' gonoszságot következtetni lehet, de nem közvetlenül, hanem csak közvetve, a' mint t. i. azokból a' gonoszságnak kellékeit, a' bűnrüli tudatot, 's önkényi elhatározást lehet közvetlenül következtetni, 's ezekből aztán a' gonoszságot magát. E' szerint: 4) Czélszerű, a' büntörvénykönyvben, ha a' gonoszság' tudományos határozványa nem adatik is, a' gonoszságnak kellékeit kimondani, valamint ama' körülményeket is, mik vagy az általános, vagy különös betudhatást akadályozzák, kivált a' mennyire azok vagy mindenkitől nem ismertetnek, vagy pedig magokban kétségesek, mint: a' betudhatást kizáró életkor, törvénytudatlanság, kényszer, parancs, szükségállapot 'stb. 5) Ezek valamint a' betudhatási kellékek' előadásánál azonban meg kell tartani a' természetes rendet, és pedig mind a' tudományos előadásban, mind a' büntörvénykönyvben; tehát előbocsátani azokat, mik az általános betudhatáshoz tartoznak, ezek után, mik a' különös, gonoszsági vagy vétkességi betudáshoz tartoznak, mi könnyíteni fogja a' felfogást 's alkalmazást. 6) A' gonoszsági és vétkességi bűnöket külön kell választani, mert lényegökben különbözők, 's azért különböző büntetést 's eljárást igénylők. Ez okból dicsérhetni az ausztriai 1803-i büntörvénykönyvnek osztályozását, miszerint a' gonoszságból eredett büntörvény' áthágásait bűnökké vevén a' vétkességi áthágásokat rendőri kihágások közé sorozta, mik szelidebb, a' legkisebb bűn elleni büntetésnél nem nagyobb büntetést 's külön eljárást vonnak magok után. Mittermaier' (Über den neuesten Zustand der Crim. Gesetzgebung in Deutschland etc. S. 168) ellenvetésének, hogy e' rendszernél a' rendőrség' hatalma igen kiterjedt, eleje

vétetett az által, hogy a' bűnös cselekedetek újabban bűnökre, vétésekre és áthágásokra osztattak, mikről a' megyei, járási, testületi 's egyes bírák ítélendnek, a' rendőrségnek kirekesztésével. 7) Nem helyeselhetem azoknak, különösen Kitzának véleményét, kik a' gonoszságról minden határozatot törvénykönyvből kihagyni kívánván, 's így mind a' bírót mind az esküdteket irányadás nélkül hagyván, c' legfontosabb és mint ők is elismérik, legnehezebb felfoghatású tárgyban, mindent a' bíró 's esküd' meggyőződésére, ítéletére bíznak. E' véleménynek fonaksága kétségtelen; mert ha az emberiségnek kitűnő értelmisége, mi a' tudománynyal foglalkozik, 's a' népeknek választott jelesei, kik a' törvényhozásban részt vesznek, nem képesek a' gonoszságról bizonyost, és a' gyakorlatban használhatót állítani: mikép várhatjuk ezt bíraktól, kiknél Beidtel', ki inaga is bíró, állítása szerint (Untersuchungen über einige Grundlagen der Strafgesetzgebung. Leipzig, 1840. S. 36.) a' tudományos műveltségnek nevezetes fokát nehéz találni, vagy esküdtektől, kiknek nagyobb része tudományos műveltségben nem részesült? Az érzelemre hagyni e' fontos kérdés' eldöntését vajmi veszédelmes!

Ne feledje tehát a' tudomány hivatását, a' homályt felvilágítani, a' tévedezőknek kalauzúl lenni, ne feledje a' törvényhozás kötelességét: a' bírának bizonyos szabályokat nyújtani, mik képesek legyenek biztosítani a' köz szabadságot, de bírói önkénynek és bizonytalanságnak ne tegyék ki egyesek' jogait; mert valamint az egyesek' szabadsága alkotja a' köz szabadságot, úgy a' közjó, minden állandalom' végczélja el nem nyerhető, ha egyesek' jogai minden lehetséges önkény ellen kellőleg meg óva nincsenek.

KIS GYÜLÉS, OCT. 26. 1850.

(A' történettudományi osztály' részére)

Nmélt. gróf Teleki József úr ő czja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney, rr., Podhradczy, Wenzel lev. tagok. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Agoston tiszt. t. — Bugát, Döbrentei, Fogarasy, Gebhardt, Győry, Kállay, Kiss Károly, Szemere, Szilasy, Vállas, rr. tt. — Csatsko, Karvasy, Lukács, Nedtwich, Pauler, Wargha Istv. lev. tt. — Toldy F. titoknok.

PODHRADCZY JÓZSEF lt.

a' magyaroknak régi *Sabartoi asphaloi* nevérol értekezett. — Utána

KÁLLAY FERENCZ rt.

a' kozár népnek az ogor népfajhoz tartozásáról értekezett a' következőkben.

Klaproth, Abel-Remusat, Müller Ferdinánd, Fejér György, Rask, Dubois de Montpereux, Avezac a' kozárokat finn-ogor népfajhoz számítván, szükséges e' törzsöt figyelmünkre méltatni. Strabo emliti az ogor népet *οὐροί* néven: „Regionis totius quae inter Is-

trum et Borysthenem superiacet prima portio est, solitudo Ge tarum, deinde Tyrigetae, post hos Jazyges Sarmatae, et qui Basili idest regii dicuntur et *Urgi*“ (I. III. c. VI). Hogy itt az *Urgi* = οὐργοι vagy ugrok, már Otrókocsi gyanítá (Origines Ungar. p. 63.), 's ki emeli, hogy Strabo szerint némelly *urgi* vagy *ugor* fajú népek a' Duna' két oldalán is laktak hír szerint; Hansen' classicus könyve a' Scythákról pedig legújabbán épen az *ugroi* olvasást pártolá (I. c. p. 174). Herodot szerint, tehát 400 évvel Kr. előtt szinte a' scytháktól éjszakeletre laktak a' Thysagétak és *Jyrkai*; ez utóbbiakat Hammer turk, Neumann ellenben *ugri* finn fajú népnek vette. — *Ogur* finn nyelvben ma is magost jelent ¹⁾.

Karamsin az ugrokról így ír: „Priscus első, ki említi őket (Stritter, Memor. Populor. I. 642) *Hungar*, *Urug* és *Saragur* név alatt, Agathias *Unugurnak*, Theoplylactus *Hunugurnak*, *Ogornak*, Menander *Unigurnak*. Jordanes *Hungarnak* nevezik azon hozzátétellel, hogy bõrrel kereskednek.“ Vonatkozik ezek után Abulghasi' helyére (Histoire des Tatars, p. 91—98), mely szerint számos ázsiai *ujgur* vagy *ugur* nemzet élt ázsiai Tatáriában, mely két részre oszlott, egyik honában megmaradt, a' másik az Irtischhez költözött, vadászathból 's bõrkereskedésből élt, ezek már Baschiriában is elterjeszték fajokat ²⁾. Hogy Baschiria a' későbbi nagy Magyarország, 's e' néven (Magna Ungaria) említik azt az utazó barátok a' XIII. században, kik ott jártak 's hátra maradt felekezeteinkkel társalogtak, eléggé tudva van; itt az ogor nemzetről szóló tanubizonyságokat kell még elébb felhordani, hogy tisztán láthassunk a' dologban.

A' byzanti írók gyakran említik az ogor népfajt, és Jugria vagy Ugria' fekvését illetőleg éjszaki Uralra 's ázsiai Sziberiára utalnak. Theophylactus Simocatta a' VII. század' közepéből említi a' hatalmas és népes *ogor* népet, mely Til víz' (bizonyosan *Volga* és *Kama*) keleti oldalán lakott, tehát az urali hegy magosságain ³⁾. Ugyan e' helyen említi Nestor is a' tschudi néptörzsökök' táblájában az Ugereket, — Permek, Petscherek és Jamek' szomszédságában; tölök származtatja a' kétféle ugereket, kik különböző időben elhagyván honukat, Pontus' partjaira 's az alsó Dunához kivándorlottak. Fejér Ugerek (bjeli Ugri) alatt nyilván a' kozárokat érti, 's a' fekete Ugerek (czerni Ugri), kik a' IX. században Kiew mellett mentek el, a' magyarok ⁴⁾.

Ugoria tehát = terra ad montes sita; mind a' szláv mind a' finn-ogor népfajok' nyelvében a' névnek ez az értelme, 's e' történetes egyezés okozta gyakran Ingriának vagy az Ugor föld' fekvésének

¹⁾ Die Völker des südl. Russlands, 14.

²⁾ Gesch. Russlands, I. c. T. I. p. 224. Nro. 38.

³⁾ Theoph. Simac. edit Becker. Bonn, 1834. 8. VII. T. p. 238.

⁴⁾ Russische Annalen von Schlötzer II. p. 30. 51. 114. 118. Müller, der Ugrische Volksstamm I. B. p. 110.

fölcserezését más hason nevüekkel. Müller Ferdinánd erről pontosan értekezett; bő vizsgálatainak eredménye abból áll, hogy a' szláv Ugoria szó alatt az egész Ural hegy' rendszerét kell érteni; ellenben a' honi Ugoria vagy Jugria, hová bőrkereskedés végett feljártak a' novgorodiak, Uralnak keleti oldalán volt az éjszaki szélesség' 56—60-ig. E' Jugriához tartoztak Lehrberg' mutogatásai szerint is az alsó Irtischi tartományok, és Tanda Tura, Tschuszavaja vizek melletti földek, délre a' tatár föld, éjszakra a' samojedok' földje volt a' határ, tehát éjszaknyugati Ázsiának egy jó részét magában foglalta, 's nagyára állott a' mai Tobolsk és Permi kormány megyékből — mintegy 16,000 □ földből, mellyen az *ogor* vagy *jugor* néptörzs lakott egykor 's lakik maig is, de megszükitve a' később oda tolakodott turk-tatár fajúak által. Az éjszaki Uralnak ma is fel van *Jugria* vagy *Jugor* neve; ott jártak keresztül bőrkereskedés végett a' híres Jugriába, melly úgy vonta magához az embereket mint India Ázsiában. De nem csak a' kereskedés tette e' földet híressé, hanem a' népek' kiköltözködése is, mert a' *hunnusok*, *hün-sabirok*, *hunugarok*, 's *magyarok* onnan vándorlottak ki a' déli urali kapun Kaspium felett a' Volga 's kaukazi földekre, honnan tovább nyomultak a' Tanaishoz és Dunához. Ez Ural-kaspi kapu volt később is a' turk-mongol fajúaknak kiköltözködési útja, mikor a' X. században pecsenégek, uzok, kúnok, 's majd később mongolok rontottak a' bulgár kozár 's egykor magyar földbirtokra, mikből bátran következtethetni Abel Remusattal (*Recherches sur les langues tartares* I. T. p. 318), hogy a' kozárok, bulgárok, magyarok, avarok, kik a' Volgán innen és túl két tenger felett laktak (Kaspium és Pontus), a' VI. század előtt nem voltak turk népekkel szoros érintkezésben, kik a' Jaik vizet akkor még nem lágták át, hanem csak az Altai hegyekben ütvén fel lakokat, onnan kezdtek küldözgetni követségeket a' byzanti udvarhoz az *ogor* népfajok' földén keresztül, mellyet aztán később meghódítván turk nyelvet és szokást csuszattak közéjük, mi okozá azt is, hogy turkoknak neveztesse nek. E' szempontból kiindulva megérthetjük már Menander, Prokop, Priscus, Jornandes, 's más írók' helyeit a' *hün-sabir*, *hungar*, *ogor*, *várkony*, *kozár*, *bulgár* népnevekről, a' nélkül hogy őket összetévesztjük a' török-tatár fajúakkal — természetesen itt csak a' szorosan historiai időszakokra szorítkozva (200. Kr. előtt, VI. századig Kr. után), a' régi scythák' történeteit, vándorlásait belé nem értve, kiknek a' finn-ogor népi rokonsága még mindig megfejtendő themának marad, mint az is: vajjon a' finnusok az ogoroktól nem elkülönözendők-e? Minden esetre az *ogor* népfajok egy külön kapcsot képeznek már magokban is, 's a' finn-csud népfajokat is úgy kell tekintenünk, mint a' mellyek külön vált kapcsolatokban fejlettek ki, ha kezdetben tán a' rokonság szorosabb volt is, mint a' mit jelenben csupán nyelvhasonlatosságból következtethetünk.

Az *ogor* népfajokról 's az abarokról szóló helyeket byzanti írókból öszveszedték Otrókocsi, Pray, Fejér György, Dankovszky. Mi e' tudósok' nyomába lépve csak a' fontosabbakat érintjük meg, u. m. Priscus rhetor így ír a' IV. századból: „Circa id tempus Saraguri, Urogi, Hunogari, legatos ad orientales Romanos miserunt. Hae gentes propriis sedibus eiectae commissa pugna cum *Sabiris*, quos expulerunt *Abari* et ipsi quoque extorves facti a populis ceteriorem oram maris Oceani habitantibus, quemadmodum et Saraguri ad novarum Sedium comparationem erumpentes: hunnos Achatiros adorti erant, et coniunctis viribus multis proeliis initis gentem devicerant, et demum ad Romanos nanciscendae eorum societatis cupidi se contulerunt.“ (Attila ex Prisco rhetor. Posonii 1745. p. 16). Nevezetes e' hely azért, mert itt már a' kozárok is *Akatzir* név alatt említvék, kiket másutt Priscus *hatziroknak* is ír, 's hihetőleg Neumann Priscus' e' helyéből következtető, hogy a' kozároknak elébb a' finn Saragusok parancsoltak, kik Juliánt is segíték a' sassanidákkal folytatott háborúban (Die Völker des südlich. Russlands, p. 96). Fontos e' hely továbbá azért is, mert a' Sabirokról mondatik, hogy őket Abarok üzték ki régibb lakokból az ázsiai Sziberiából, hová a' Sabir név magában már visszautal; azért mind Hammer, mind Schaffarik csak következetesen ítélnék midőn a' hún-sabirokat 's rokon magyarokat Szibériából (tehát az Ural túli Ugriából) vándoroltatják ki¹⁾). „Unni, quibus *Saber* appellatio — Unni *Saber* vulgo nuncupati“ írja több helyt Theophanes; mások *Sabinori*, *Sabinugori*, *Saviri* név formákban említik, melly két elsőben már az *ogor* vagy *ugria* földnév lappang. E' hunn-sabirok már mikor hagyták el Ural tül lakokat, bajos meghatározni; annyi bizonyos, hogy 456 körül már több rokon ágakkal az éjszak-kaukazi hegytövek' lakói voltak; Prokop Belisar társa említi őket mint népes és jó hadakozó fajokat, kik majd a' perzsa, majd a' római udvarral szövetkeztek: „Hunni qui Sabiri vocantur (*Σαβιργοι*) iis auxilio erant ter mille gens pugnacissima“ (de bello persico 1. 15). Ugyancsak Prokop másutt így ír rólok: „Sabiri gens hunnica est, habitant circa Caucasicos montes, multitudine admodum copiosi, in ducatus multos rite divisi, quorum principes alii Romanorum imperatori — alii Persarum regi inde ab antiquo aevo sunt noti et familiares“ (de bello gothico IV. 11).

Agathias, Prokop' folytatója 566 körül csaknem hasonlót ír rólok, megnevezi *Kotrigor*, *Utigor*, *Ultigur*, *Burugund* ágazataikat; dicséri Prokopot, hogy Kaukaz' tájékairól tiszta ismeretei voltak és hitelesen ír, 's maga Prokop is írja magáról, hogy nem mesét ír, hanem úgy adja elő a' kaukazi dolgokat mint idejében állottak azok. Miután Dankovszky e' két írónak minden ide vágó helyeit eredeti-

¹⁾ Die goldene Horde, p. 17. — Slavische Alterthümer. I. B. p. 331.

ben is közlé ¹⁾), elég megjegyezni, hogy a' Sabír névnek a' magyar *zavar*-ral ugyanazonításában nézetem szerint a' tudós tanár megtevédt, mint Horvát Istvánnak is a' *zavár* szóval ugyanazonosítása is erőltetett, melly *Zavar*, *Zavara*, *Zapor*, *Zatvor*, *Zawrenj*, *Záwor* formákban a' szláv nyelvvel is közös; legjobb a' tartomány, tehát *Sziberia* névnél megmaradni, honnan kiköltöztek az Ugrok, bulgárok, sabirok, 's más ogor népágazatok, mint például a' magyarok, kik Constantinus Porphyrog. szerint hajdan szinte sabiroknak nevezettek „το παλαιον τουρκοι Σαβαρ ή τοιασφαλοι επωνομαζοντο“ (de Aem. Imp. c. 38); 's ugyan e' császár írja épen itt azt is, hogy a' magyarok' egy része, melly perzsiái szélekre ment, a' sabír nevet tovább is fen tartá ²⁾). Hammer a' persiai magyarokat fehér sabiroknak veszi (Die goldene Horde, p. 17); 's ha ez áll, úgy a' fehér 's fekete ogorok közti különbség (kozárok 's magyarok), miről később leendő szó, amannak csak támaszúl szolgál. Jornandes is Sziberiára, a' bőrkereskedésről híres Ugriára utal vissza, midőn így ír: „Hungari hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarium venit commercium“ (de reb. get. c. V).

Az V. század óta nevezetesen 460, 474, 514, 539, 625, 750. az ogorokról nem csak Priscus, nem csak Jornandes tesznek jelentést hanem a' nyugati annalisok is; 750-ben rontottak Friaulba, Tyrolba. „Acta SS. Placidii et Sigiberti — így szólnak — cum non pridem mortuus esset Abbas Sigibertus in clauistro desertino in terra Grissonum irruerunt in hanc terram *Ungri*, monasterium desolarunt, monachos misere trucidarunt.“

Németországot 862. pusztítják: „Hostes autem illis populis in-experti qui Ungri vocantur regnum eius (Ludov. germani) popularunt“ (Annales Bertinian. et Du Chesne, Script. Franc. T. III. p. 110).

Az itt említett *Ungri* más népfaj nem lehetett mint Strabo' *Ugri*, Menander' *Öngor* népe. — Pray közlé már Zemarch' útját az altaii turkokhoz Öngor földön keresztül Menander' nyomában, melly utazás a' VI. század' első felében történt: „Attigit ripas non solum fluminis Hich, sed etiam et Daich et rursus per alias paludes Attilam, (Volga és Jaik) inde ad *Ongoros*, qui Romanos monuerunt in densis et arboribus consitis locis latere in insidiis collocata Persarum 10 millia, qui observabant qua transirent, ut eos captivos facerent. On-

¹⁾ Hungariae Gentis avitum cognomen, origo genuina etc. Posonii 1825. §. 6. 8. 10. 11. 27.

²⁾ A' sabartoi asphaloi olvasás leirati hiba Const. Porphy: ban; Dankovszky ezt már észre vette, 's Hammer nem csak helyben hagyá, hanem a' persiai magyarokra nézve a' Masius hegyi *Bendo sabiron* Magyar-vár-ra is utalt (Castrium Matzarorum Theophylactusban) hol közel a' Mát-ra falunév is fellelhető, mint a' *Tát-ra* és *Bat-ra* a' Kozár földön fenn maradt Krimiában 's a' Kaukaszál. Acad. Évkönyvek. III. köt. 1837. l. 136—137. második osztályban. *Byram* köt-ről, hol a' Madschar vár volt, az állítása azonban még hypothesis. l. Rittert. VII. B. 2-te Abth. p. 84.

gorum dux, qui illic ex autoritate Disabuli imperium habebat utres aqua implevit et praebuit Zemarcho, et eius Comitibus, ut cum per inaquosa transirent, haberent unde aquarent“¹⁾.

Ekkor hát már török hatalom alatt állottak az *Ogor* népfajok, nevezetesen az avarokat, kik szinte e' törzshöz tartottak, Volga' nyugati oldalára tölték, onnan tovább folytatták utjokat, a' görög császárnak Justinianusnak felajánlák szövetségüket; s Priscus azt jegyzi meg rólok, hogy követjeik Attila' rémítő hunnusaikhoz hasonlítottak azon kis különbséggel, hogy hajokat le nem beretválták, hanem azt hosszú fürtökbe fonták és szalagokkal felékítették (l. Stritter, Mem. Pop. I. 625). Ezek azon avarok vagy várkonyiak voltak, kik a' hún-sabirokat 558. megverték, s ez utólsók már számban is megfogyva a' dunai alsó részekre költözködtek s 678 körül bulgár hatalom alá estek²⁾. Hogy az avarok *ogor* nép faj voltak, kétséget sem szenved, 's e' tekintetben Karamsir, Schaffarik 'stb egy értelemben fejezik ki magokat. Theophylactus Simacotta (612 körül írt) előadta bőven a' turk chagán' győzelmeit az *Ogor* népen (τὰς Ογορ ἐχειρωσατο παντας) melly mind számra, mind fegyverzetre legkitűnőbb volt, Til vagy Volga vízi földeken lakott egy rész, régi fejeik *Vár* és *Kunnak* neveztettek (innen a' magyar *Várkony* hely- és személynevek (οὐαρ χεν).

Menander még elébb (590 körül) Varkhonitáknak írta (Ὀβαρχονιτας), kikről a' turk chagán úgy nyilatkozott a' görög követek előtt, hogy azok az ő szolgálai, 's azokat a' görög császárnak nem is kellett volna befogadni. Szinte ez időben (590) Gregorius Turonensis írja. „Rex Chunorum multa munera regi Sigiberto dedit, vocabatur autem Gaganus, omnes enim reges gentis illius hoc appellatur nomine“³⁾.

¹⁾ Dissert. hist. crit. l. c. Diss. IV. p. 62. L. Neumann is, Die Völker des südl. Russlands, p. 112—113.

²⁾ Schaffarik közli a' byz. írók' helyeit: Slav. Alterth. I. Th. p. 331, 332. a' serb, *seber, sibar, cipor*, (plebs, rusticus) tőlök credt, mert bulgár jobbhagyók lettek; keleti írókban Saouariah néven említvék 's Thunmann is téved, hogy Theophanes *Sebereis* népét szlávnak vette, melly bulgárok alá esett; más népfaj volt a' *Sebereis* = Sebrer vagy hunni Sabiri, ismét más volt a' szláv Severaner faj. — Theophanes nyilván írja, hogy a' sabirok nem a' szláv hét nemzetséghez tartoztak.

³⁾ Otrokoci l. c. p. 163—167. öszveszedte az avarokat illető helyeket 's hún- vagy kún nevökről is szinte ezt tette. Neumann (die Völker des südl. Russl. p. 87.) azt hiszi, hogy az *uar* = uwar vagy oigur: a' kún = mongol, és hogy két fajból vegyültek az avarok u. m. turk és mongol fajból; de az avarok' egész története azt bizonyítja, mint az a' byz. írókban kifejtve van, — hogy ők *pseudo avarok* voltak, 's csak európai kiköltözködések-kor használták e' nevet, azért a' turk-ujgurokkal nem ugyanazoníthatók. L. Fejér Györgyöt is, Aborig. et Incunabula Hung. l. c. p. 58—64. és p. 84; azért Pomponius Laetusban e' *pseudo abarok*nak *Ugr*i nevök van: „Illo tempore (mikor a' longobardok Pannoniát elhagyták) Ugri, glacialis Oceani accolae Pannonias ingressi ibi commorati sunt, quas adhuc pacifice tenent“

A' *hün-ogori*, *hün-ugari*, *huno-gunduri*, *hungari* nevek az idő óta keletkeztek, hogy az avarok a' hün maradékokkal összevegyedtek, 's a' fennebb közlött nyugati annalisok' helyei az ungrí-król csak az avarokat, 's e' részben a' kozárokkal szövetségeseen harczoló magyarokat illetik, kik a' VIII. század óta kozár országlást állítottak fel a' mai európai orosz föld' egy részében. Ez utóbbiakat illetik a' fehér és fekete *Ogor* nevezet is, mellyekkel a' perzsa, arab, orosz annalisok élnek.

Mindent összevéve azt kell állítanunk, hogy a' hunnuszok, avarok, bolgárok, kozárok, magyarok, ogor népfaj volt; de Attila' hunnuszai közt az arczképi, testállási leírások után ítélve voltak már mongol csapatok, mellyek még Ázsiában csatlakoztak hozzájuk: azért Hammer tapintatosan véleményezi, hogy a' hunnuszok' finn töke származatja megállhat, de azért a' *hün* vagy *kün* nevet fölvehették, melly a' turk faju népeknek legrégibb 's legnemesebb neve (Die goldene Horde, p. 22).

Így az avaroknak vagy várkonyiaknak, mint már láttuk, szinte mint a' kozároknak chagánjaik voltak, a' bulgárok közt Tárkányok uralkodtak (*ταρχαν* Menanderben). „A' finn-bulgárok — írja Neumann — turkoktól vették át a' nevet, kik uraik voltak“ (die Völker des südl. Russl. p. 91.) ; tehát az illy elkölcsönözések azon időszakra mutatnak, mikor az ogor népfajok és az Ogor föld' egy része turk hatalom alá kerültek, a' hunnusz maradványok végre bulgárok, kozárok 's magyarok közt olvadtak fel ¹⁾. *Gordas* és *Moager* főnökeik' nevei ma is fenmaradtak Gordás falvában Erdélyben, a' Moager pedig vagy *Magyar*, vagy *Magord* családnévvel egy. Priscus' *onogur* (*ονογυροι*) népe csak *hün-ogor*, Theophylactusban *hunnuguri* (*ὀυννυγυροι*), melly Bakát várost építette, 's Relandnak igaza lehet, midőn így ír: „Ab istis hunuguris, gente ex hunnis et oguris conflata nomen Hungarorum ductum esse existimo“ (Palaestina. Norimb. 1716. p. 458. in 4-to). A' Bethlen-családi Oklevélben 1495 említettik magnificus Joh. *Ongor* de Nadasd *János*, *Miklós* és *Ongor* fiaival.

etc. A' magyar *Várkony* szó legelőntőbb hog' az *uár* = vár, honnan a' magyar *Vári* családok' neve is; a' pannoniai avarok' várai hiresek lettek a' történetekben, mellyeket Nagy Károly rontatott le: a' keleti turk-avarokkal vagy oigurokkal e' pannoniai avarokat nem kell azért összezavarni. — Várkony districtus (uar-kan) ma is létezik a' kunsági avar földön Kaukasz' keleti oldalán (L. Reineggs Topogr. Beschreib. des Kaukasus, I. Th. Gotha, 1796. p. 204). Maga Klaproth choron. Mózsés *Waracschan* városát Derbendtől éjszakra Várkonynek veszi, hol az örmény író szerint hunnuszok laktak — tehát Várkunok (Reise auf den Kaukasus Th. 2. Anhang, p. 10). Jordanesben a' Várkony megfordítva áll, Hunnivar a' Duna mellett: „quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubius amnis fluentia praetermeant atque lingua sua *Hunnivár* appellat“ (de Reb. Get. 52); Prokopban *Castrum vetus hunnorum*nak nevezetik.

¹⁾ L. Katona, *Historia ducum*. Pestini, 1778. p. 96. Schaffarik, Slav. Alterth. I. Th. p. 332, Otokocsi I. p. 159.

A' belső-szolnoki 1702. őszveírásban olvashatni Benköben *Ungurfalva* „Bogja“ hoc nomine 21. patres familias: a' Hunyad megyeiben Ungur helység Palkó család' birtoka: a' nagy-váradí káptalani jegyzetekben (Ritus explor. veritatis in Belii Adparatu p. 209.) 1217. *Otogur* nomen familiae, a' mi nyilván a' húnuturgurokra visszautal. Reineggs (2. B. p. 74.) szerint *Góri* várost Georgiában a' hegyi lakosok ma is *Ongurnak* nevezik ¹⁾. Hason felolvadás érte a' bulgárokat, kik kozár, majd arab 's mongol járom alá estek, a' kozároknak pedig egy része u. m. a' kabarok a' magyar fajuakban olvadtak fel itt Magyarhonban, míg más részők Ázsiában a' törökökkel vegyűlt őszve.

Ezek után

WENZEL GUSZTÁV II.

ki midőn e' nyáron a' cs. kir. udvari könyvtárban történettudományi kutatásaival foglalkodván a' hasonló czélből ott tartózkodott jeruzsálemi k. porosz consullal dr. Schultz Ernő Gusztáv úrral megismerkedett, jelenté, hogy a' magyar történetet és nemzeti irodalmat tárgyazó beszélgetés közben Schultz úr academiánk' feladata és munkálkodása iránt meleg rokonszenvet tanusított és jelentőtől megkértevén, késznek is nyilatkozott tehetségéhez képest annak netaláni érdekeit Jeruzsálemben és a' keleten előmozdítani. Jelentő úgy nyilatkozott, mikép előbbi századokban gyakran magyarok is megfordultak a' Szent-földön, academiánk' érdekében fekszik, ezeknek ot-tani tartózkodásáról és tetteiről a' netalán létező eredeti keleti kűtfökből olly jeles tudósnak közbenjárásával, millýennek dr. Schultz ismertetik a' tudományos világ által, közelebbi tudomást szerezhetni; mikép tehát ennek szíves ajánlatát elfogadni, talán intézetünk' czélja is kívánja. Mutatványul II. Endre királyunk' 1217. és 1218-ki keresztes hadjáratát hozta fel, mellyre nézve beszélgetés közben dr. Schultztól néhány eddig ismeretlen adatot halott; t. i.

Tudva van, hogy II. Endre a' Szent-földön háromszor kelt síkra a' saraczénok ellen, és pedig 1) Baisan városát és vidékét győződelmesen bejárta, azután Jordán' vizében embereivel megfőrdvén, 2) Tábor várát megszállta, mellýet azonban a' keresztyén vezérek közt keletkezett egyenetlenségek miatt el nem foglalhatott; 3) a'

¹⁾ Cuntoclar írja Menanderre való jegyzeteiben, ki szerint *uiguroi zaloi* = hunn fajok, „Huguros, ugros, ungaros, hunnos idem esse puto“ Agathias (570) pariter Hunnos scribit fuisse etiam *Unuguros* cognominatos, a quibus civitas olim in Colchide *Onuguris* nomen suum sortita fuerit. Simocatta quoque Hunugurorum hunniacae prosapiae facit mentionem.“ (I. Otrokocsit l. c. p. 156—159). Az ogor név később is fenmaradt; Cedrenus (1057. írt) 892-té írja, hogy Leo császár Nicetas patriciust küldte a' magyarokhoz, hogy támadjanak a' bulgárookra. Aventinus is írja († 1534): „*Vicini nostri Ugri, qui sua lingua sunt Maegari*“ l. több illy adatokat O'rokocsiban p. 256—258.

Libanon' hegye' vidékét és lakosait is megtámadta, de sem amannak fagyos téli idejére készülve nem lévén, sem ezeknek hadakozási módját nem ismervén, nemcsak czélt nem ért, hanem nevezetes kárt is vallott.

Ez utóbbi eseményt Oliverius Scholasticus (Hist. Dam. Cap. III.) ekkép beszéli: „In tertio equitatu, cui Patriarcha (Hierosolomitani) cum signo crucis et sacri Pontifices non interfuerunt, multa dampna et incommoda tam per latrunculos, quam hyemis asperitate perpassi sumus; praesertim in vigilia nativitatis domini, per viam, ubi multi pauperes et iumenta frigore perierunt, ac ipsa sacra nocte, in qua tempestatem terrestrem ventis et pluviis commotam sustinui-mus gravissimam in finibus Tyrii et Sydonis iuxta Sareptam.“

Keleti kútfők is nyújtanak ezen eseményekről némi felvilágosítást.

Így Abul Modaffer a' hegira' 614. évére vonatkozólag említi: „hogy 15,000 frank vitéz, kiknek vezére a' magyar király (malik el hunker) volt, Akkáról Ain Dzsaluthba vonultak. A' magyar király pedig vitéz és harczkedvelő férfi vala, 's vele voltak Syriának minden fejedelmei.“ (L. Wilken Frigyes: Geschichte der Kreuzzüge, VI. köt. Lipce 1830. 142. l).

Mi pedig Endre királynak fennebb kiemelt harmadik hadjáratát a' Libanonba illeti, erről szinte Abu Modaffer, Abu Samah, Makrisi, Nuwiri és más keleti historicusok szólnak. Ezeknek elbeszélését már 27 év előtt megvizsgálta criticaileg a' tudós *Hamaker* ¹⁾; és vizsgálatai eredményét Wilken is elfogadta ²⁾. Dr. *Schultz* mindazáltal azt mutatja, hogy Hamaker az elbeszélés' való értelmét fel nem fogta, sőt hogy néhány geographiai és történeti hibát is elkövetett, melyeket ő tanulmányai után kijavítani képes.

Névszerint *Nuwiri* elbeszélését emelvén ki, miután Tábor várának a' keresztyének általi sikertelen megtámadását annak tudósítása szerint közlötte, így folytatja a' keleti írónak latin fordításbani idézését: „Cum vero in varias partes discessissent Franci, Al Hankarii (an Hungari, i. e. Andreae Hungariae Regis?) ex sorore nepos in montem Sidonis tetendit, aliter fieri non posse dicens, quin illius incolas is potestatem suam redigeret; nec Sidonis Domino credidit monenti, gentem istam sagittandi peritia celebrem, loca ipsa difficilia esse. Ergo cum quingentis ex Francorum fortissimis adscendit ad *Harin*, qui ager est Meidanensium (Majadsinah) haud procul Meschgara. Hunc locum ab incolis desertum Franci insederunt,

¹⁾ Takyodini Ahmedis Al-Makrizii narratio de expeditionibus a Graecis, Francisque adversus Dimyatham ab a. C. 708. ad 1221 susceptis, e codicibus bibliothecae Lugduno-Batavae excerptis, Latine reddidit et annotationibus illustravit Henricus Arentius Hamaker (Ex Classis tertiæ Institutii Regii Belgici Commentariis) Amstelodami 1824. 69. l.

²⁾ Geschichte der Kreuzzüge VI. kötet. 155. és 156. l.

quietis capiendae gratia ab equis descendentes. At subito de super e montibus ingruentes Meidanenses captis equis plerosque interfecerunt. Qui supererant versus Sidonem fugerunt, hominem secum rapientes, al Djamousum nomine, quem ceperant. Huic profitenti, se per loca plana illos Sidonem esse ducturum, magnas, si fecisset, divitias pollicēti sunt Franci. Cum vero illos per valles confragosas circumduceret Moslemis iterum a tergo instantibus, et sive interficientibus Francos, sive vincientibus, hominem hoc de industria egisse intellexerunt, eumque interfecerunt. At ex quingentis illis vix tres Sidonem redierunt incolumes.“

Dr. *Schultz* ezen elbeszélést különös vizsgálatok tárgyává tévén, 1) nem jöhetett tisztába az iránt, kit kelljen itt *II. Endre* magyar királynak, *nővére utáni unoka-öcscse* alatt érteni? 2) Micsoda nép voltak a' *Maidaniták*? 3) Geographiai tekintetben az említett *Harin* vidéket hibás olvasmánynak tartja. Már Wilken *Harir*-nak olvasta azt. De ez sem oldotta meg a' kétséget. *Schultz Dzszezsin*-nek javítja ezen nevet. *Dzszezsin* nagy igen szép fekvésű falu a' Libanonban, Saidától (Sidon) kelet felé egy napi járóföld, a' Saidától Dömöczk felé vezető uton. Ezen út a' Nuwiritól említett Meschgarán is keresztül vonúl.

Ez előleges közlés után az előadó tag felhatalmazást kért, hogy dr. *Schultz* úrral a' történettudományi osztály' nevében levelkezésbe bocsátkozhassék, melly uton mind a' nevezett tárgyra, mind a' sz. István által Jeruzsálemben alapított magyar hospitium' sorsáról a' középkorban, 's netán ott járt magyarokról is bővebb felvilágosításokat reményl. Melly ajánlkozása a' tisztelt tagnak szívesen fogadtatván, e' levelezés' megindításával meg is bízott.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, OCT. 28. 1850.

Nmél. gr. *Teleki József* úr ö. exja' elnöklete alatt

Jelen *Bajza*, *Bugát*, *Döbrentei*, *Érdy*, *Gebhardt*, *Győry*, *Horváth Cyrill*, *Jerney*, *Kiss K.*, *Szemere*, *Vállas rr. tt.* — *Csatsko*, *Lukács*, *Nendtvich*, *Székács*, *Wenzel*, *Wargha* lev. tt. — *Töldy Ferencz* titoknak.

Olvastatott

SZILÁGYI ISTVÁN lt.

következő előadása a' *marmaros-szigeti* felfestésekről.

1. §. *Henszlmann Imre* lev. tag a' szigeti frescókat magyarázván, némi kétségeket hagyott fenn a' képek' mind *jelentésére*, mind *készületi korára* nézve; okai levén amabban a' megrongáltság, emebben a' találatott felírásnak nem egész teljes volta. — Mikor e' képek fölfedeztettek: akkor én még nem laklam Szigeten; következőleg tudomásom nem elébb leve rólok, mint midőn lakásomat ide tévém át, főleg pedig midőn az említett magyarázat, az *Academiai Értesítőben* hozzám is eljutott. A' dolog az én tudvágyamat is fölbresztette; 's így történt hogy bár az *academiai* jelentés szerint megtétettek is a' lépések a' fenn maradt bizonytalanságok' tisztába

hozatalára (mikép és mennyiben? nem tudom), meg nem állhatám én is, fel nem fognom az ügyet, 's itt a' hely' színén gyűjtenem adatokat, mik talán közelebb segíthessenek a' való' megtudásához.

Tett vizsgálataim csak hamar meggyőzően nem csak hiányos, 's kivált *korát* tekintve tévesztett kihozásairól Henszlmann' magyarázatának; de egyszersmind arról is, hogy olly hiányos adatok, mint a' minőkre H. fejtegetéseit építette, nem is adhatták a' dolgot valódi-
lilag. Olvasván ennél fogva a' tisztelt academiának az Értesítőbe ig-
tatott azon határozatát, hogy a' frescók 's H. fejtegetései az Évköny-
vekbe felveendőek lesznek: siettem még 1848. nyarán költ levelem-
mel megkeresnem a' titoknoki hivatalt e' határozat' mind addig fel-
függesztése iránt, míg én adalékaimmal készen lehetve, tökéletesebb
ismeret' birtokába juttathatnám a' frescóknak a' t. Academiát. . . Mert
láttam, hogy keresett és talált segéd eszközeim, combinatióim ha-
sonlíthatatlanul többet nagyobbat fognak az érdeklött művekben mu-
tatni, mint Henszlmann' magyarázatától, hiányos adatainál fogva az
kitelhetett volt.

A' frescók' beküldött *másolatáról* nem szólok. Azok a' látók és
értőktől egy szájjal híven találtaknak mondatnak; 's ezt többen állí-
ták előttem kik az *eredetét* látták 's nekik az első *rajzpéldányt*,
melly itt a' szigeti ref. egyház' levéltárában őriztetik, megmutattam.
De ez is aztán mind az, mi a' t. Academia' birtokába átküldött rajzok
közül megállhat. A' többek, névszerint a' *teplom' alaprajza*, melly
lesz pedig, mint alább kitetszik, a' kiindulási pont, *teljesen hibás
mű*, mellyben a' természetihez mérve, a' legnagyobb organicus hiba
követtetett el; 's mellyre általában megjegyzendő, hogy az, illy *hi-
bás* alakjában is, csak a' *jelenkori*, de egyáltalában nem a' régi, 's
frescók készülesi korabeli templomot ábrázolja, állván ez főleg az
oltárhelyről. — Teljesen hiányzik a' felterjesztésből a' *képek' egy-
máshoz képesti állásának rajza*, az egyes részek' hiányzásának ter-
mészetes 's egy tekintésre meglátható oka 'stb.

Mind ezek arra határoztak engemet, hogy ahhoz értő művész-
szel vétessek a' templomnak egy *ősi alaprajzát*, vétessek *egy maít*,
úgy a' mint már átváltoztatva áll; szólítsam fel a' *képeket másolt
művészt*, 's adassam vele elő a' képek' szerkezetét, mindazon apró
mellékletekkel, mellyek csak azok' körében voltak, 's még emléke-
zetében élnek, 's mindezeket a' helyszínén eszközölvén, tegye szá-
momra papirosra. Közben megnyíltak előttem a' városi és egyházi
közönségek' levéltárai is, megkeresém a' használható okiratokat 's
megforgatám a' megkaphatott könyveket. 'S illy előzmények után
van szerencsém átküldeni a' t. Academiának vizsgálódásim' eredmé-
nyét; mellyet azonban nem kívánok tisztán önálló munkának nézetni,
sőt kijelentem, hogy én H. fejtegetését már tudatnak 's alapnak vet-
tem föl, 's vezérelvem dolgozatomban csak az volt, hogy midőn
egyfelől H. magyarázata' valódiságát a' lényegben megállapítani tö-

rekszem: másfelől az őáltala vagy nem eléggé fölfejtett, vagy magyarázhatatlanoknak nyilvánított, vagy el is hagyott, vagy adatainál fogva hibásan fejtegetett darabokat igazítanám, ismeretném meg, 's tenném a' mennyire lehet kétségtelenné.

I. ÁTALÁNOS HATÁROZATOK.

2. §. A' templom ősi alakjának visszaállítása.

Említém, hogy a' szigeti templom' felküldött mind *alap-* mind *oldalrajza* hibás és hiányos mű; abból ugyan senki sem a' mostani állás' valóságát, sem annyival inkább az ősi formát nem képzelheti, a' mennyiben az újabb változtatások is mind úgy vannak bele bevive, mintha eredetileg úgy lettek volna. Azonban még némely jellemző, 's maig épségben találtató részletek is teljesen mellőzve vannak; melyek ha mind bíráltilag egybe állítatnak: több részben más ítélet fog kikerekedni innen a' *képek*' korára mint a' minőt Henszlmannál olvasunk. — Ez ősi alak' visszaállításánál szükség tehát mindenek előtt eligazodnunk.

Először is meg kell igazítanom a' beküldött *alaprajzot*. A' szerint a' *főtemplom* és *oltárhely* ugyanazon *hosszonalon* állanak. Ez nincsen úgy. Más van t. i. a' *főhajóban* és más az *oltárhelyben*. Ki a' templomon belül végig néz: első tekintetre mindjárt szemébe tűnik; 's a' többek közt ez volt rám nézve is az első indok, hogy a' beküldött rajz' helyessége felől kételkedjem. *Másik* hiba: hogy a' beküldött rajz a' főtemplomot, *szabályos* csonka pyramisidombban mutatja. Ez, helyesebben ismét *romboidal*, mely idomzat nemcsak a' körző falakra, hanem az oszlopok' egymáshoz állására nézve is így találtatik. — *Harmadik* hiba: hogy az alaprajzvevő a' feltett *ajtók-* és *ablakokat* egymással szabályos állásba hozván: nemcsak az eredetitől tért el; hanem ennek kedvéért, némelly, valóban létező egyes részleteket, el is hagyott. Így névszerint: a' *sekrestyleajtó* (R) nincs átellenben az oltárhely' déli ablakával (O), ez alig 3', — amaz majd 2° esvén az oltárhelyi bejárástól; mellőzve vannak a' két oldalhajó' vég ablakai (n és s), mellőzve vannak a' déli oldalról a' *h* és *k* alatti ablakok; az *m* és *l* nem saját helyökre vannak téve, hanem az éjszakoldali *a* és *b*-vel átellenben, melyek pedig nem úgy esnek; a' sekrestyén csak az *U* ablak van fölveve, a' *t*, mely pedig ma is áll, egészen mellőzve van; a' déli és éjszaki ajtók *i* és *C* átellenesen rajzolják, holott közöttük legalább is 2' különbség létezik. Ide adom még a' torony' mindenik szárnyának külső oldaláról hiányzó *ajtóhelyeket*, — belülről pedig némi fülkeszerű *bemélyedéseket* (ülő helyek). — Ezeket mind együvé véve: a' *templom' jelenlegi állását azon rajz mutatja*, mely általam *Bernát József* mérnök úr által készíttetve, ezennel 1. sz. alatt ide csatolva benyújtatik; azt az egyet jegyezvén meg csak, hogy a' *h* és *S* *ablakok* „*üreg helye*“

be van vakolva oly módon, hogy belül a' templomon egyiknek sem látszik semmi helye; de a' *h* alatti, *kivül*, az *S* alatti pedig a' *sekrestyében*, tökéletes épségben vagynak hagyva; az *oszlopok* pedig, melyek közül négy szabadon áll, négy pedig *félíg* egyesítve van, egyfelől a' toronyszárnynyal, másfelől az oltárhelyt elválasztó fallal, *alapban négyszegűek*, és csak *derékban* vannak oly formán ormóikon kívülgyelve, hogy aztán *nyolcszszegletűek legyenek*.

Ennyi figyelmeztetés egyenesen vonja maga után azon következtetést, hogy e' mi templomunk nem *ősi eredeti* formájában áll előttünk, hogy az időről időre némi változtatáson ment keresztül. El fogom ezeket számlálni, a' mint rájuk részint a' templom' figyelmes vizsgálása, részint világos adatok vezettek; 's így igyekszem azt, a' régi legegyszerűbb alakra visszavinni.

1) Az *a* és *b* ablakok, az egyház' levéltárában levő irományok szerint 1807-ben vágattak, ugyanakkor az *l* alatti is, hogy a' templom' kar alatti része nagyobb világosságot nyerjen. Erre mutat az egész forma is.

2) Az *éjszaki ajtó* nem egykorú a' délivel, ennél t. i. ifjabb; mutatja ezt egyszerűsége, építetési harmoniatlansága, főleg pedig az elválás, mely közte 's a' templomfal között már ma van, mert nincsenek is egymással összekapcsolva. Világosan későbbi kivágás.

3) A' *déli ajtót* sem tartom a' fő ajtóval, 's így a' templommal egykorúnak. Symmetriát ugyan, tökéletest, nem keresek az egészben; de ha mégis a' *g. h. k. m.* ablakok' egymástóli távolságát figyelembe veszem, melyek pedig egy építetűek a' fallal, 's hozzá még azt, hogy az *ablakok alig magasabbak az ajtónál* (6. sz.) harmoniasértés nélkül nem helyhezteshetek a' *h* és *k* közé ajtót. Illy szerkezetű templomrajzoknál legalább (az Allgemeine Bauzeitung' több évi folyamai vannak előtttem) *az oldalfalat mindig ajtó nélkül látom*, hacsak később idő' kezei átvaltoztatásokat nem hoztak rájuk; mineműek a' *paviai sz. Mihály-templomnál* láthatók, melynek alaprajzban, e' miénkkel csaknem ugyanazonsága egyszerre szembeötlő.

4) A *h* és *S* ablakok egyszerűen visszaállíthatók.

5) A' főtemplom- 's oltárhelyet illetőleg, egyéb jellemeiken felül csak a' *két különböző közép hosszvonalból* ítélve is kimondható azoknak eredetileg nem egyszerre épülése.

6) Az *S-nél* levő ablak bizonyíték hogy az *éjszaki mellékhajó*' vége szinte úgy szabadra nyílt eredetileg, mint a' *délié*, az *m* ablaknál fogva. E' szerint

7) Eredetileg az oltárhely nem bírt *sekrestyével*; következőképen

8) Az *r-nél* eső ajtó későbbi kivágat, valamint az *n-nél* eső ablak is. Ezek későbbi származatát *az alább tárgyalandó* frescók is igazolják. Névszerint az *n* ablak vette el sz. György' sarkányának *fejét*; ezenkívül ez az ablak az oltárhely' többieinél *egy lábnnyival*

magasabban is esik. Az *r* ajtóba esett Katalin' *martyriuma*. Ezt is a' kivágás enyészttette el.

Ezeket így tudván, ide rekesztem 2. sz. alatt az ekkép visszaállított *eredeti rajzot* is; 's a' későbbi határozásoknak ez fog alapúl szolgálni. — A' jelen idom' rajzán, e' külön korszaki változatokat, a' *részek' más más színezése* mutatja.

3. §. A' képek' összeállítása.

A' talált 's a' t. Academiához is átküldött képek három külön tárgyat adnak elő, mint ezek igen helyesen ki vannak Henszlmann által mutatva, u. m. sz. *Györgyöt*, sz. *Katalint* 's a' mennyei *Jeruzsálemet*. Az első és utolsó semmi további magyarázatot nem szücskelnek; szorítkozom azért csak a' 2-kra; különben is adataim csak erre terjeszkedhetnek ki.

Kezdenem kell a' tárgyalást a' *helyrajzon*, mely szerint t. i. a' képek a' templomban elrendezve vannak; ez nem keveset fog tenni, a' következő fejtegetések' igazolására. Használtam pedig e' *rajz'* megkésztésére, — mivel már *önlátás* a' bemeszletetés miatt nem vala lehetséges, *Szilágyi János* szigeti lelkész' leírását, mely a' t. Academia' levéltárából kezeim között van; — *Szász József* lyceumi rajztanár' előadását, kivel együtt szemlélttem volt meg a' helyet, 's késztettem az ide rekesztett rajzolatot, mint a' ki volt a' képeknek mind leghuzamosabb vizsgálója, mind másolója.

Az ő egyező előadások szerint három sor volt a' képcsoportozat. I. *Alul*, keletről kezdve a) *Katalin' apotheosisa*, b) a' *térdelő alak*, c) ennek feje fölött *az iratos leplet tartó angyal*, d) közben esőleg a' sekrestye' ajtaja, 's ennek nyugati oldalánál, a' tetején felül is fölemelkedve a' *kardlenyujtó angyal* (mellynek fegyvere' vége alá egyáltalában nem esik a' 3. kép, mint *H.* magyarázatában van), e) a' *trónuson ülő császár*, f) az *áldozó császár* 's mindezek, mint *Szász'* irományában előadatik, *három újjnyi szélességű fekete, de farkasfog alaku fejér vonásokkal és pontokkal tarkázott ráamával négy-szegletre körülfoglalva, épen így levén a' c alatti kép is, az a számától elkülönözve.*

II. A' *középső* sorban állottak, keletről a) a' *lelket rívó angyal* a' falszeglettől mintegy egy lábnyira, b) a' *gyűlés-ábrázolat*, nyugati oldalán az előbb említettnek. Ha e' kép' hossza felvétetik a' fal' hosszúságához képest: föl kell tennünk, hogy nyugati oldalán még szinte volt helye egy más, kisebb terjedelmű képnek. Meg kell azonban a' *rajz'* igazolása' tekintetéből (a' mennyeiben a' beküldött másolat nem illy rendezetet mutat) említenem, hogy maga a' másoló művész, saját előadása szerint semmi rendet nem követett volt akkor, 's egyáltalában nem figyelmeztet a' mű' topographiájára; mert, mint mondá, arra utasítva nem volt. Ez erre nem gondolás szülé aztán, hogy az *iratos angyal* nem helyén találatva, hiányos előadás után

H. által az angyal' lefüggő kardja alá helyezettetik (mellyről maga a' másoló, adott iratában így szól: a' 13. sz. alatti és helyesebb elrendezéssel épen a' *sekrestye' keleti oldalához legközelebb eső leplek angyal*); ez szüle hogy a' *kardlenyújtó angyal* nem az alsó, hova igazán tartozik, hanem a' 2-ik sor' képei közé soroztatott, 's oda is olly rendezéssel, mintha a' *tanácskép* később 's ennek bevakolatára festetett volna; hogy ugyanez angyalt Szilágyi János a' *lelket felvivővel* egy vonalba teszi, a' mikor aztán az ő elrendezéséből való-ságos képtelenség fogna kijöni. — Egyébiránt e' 2-ik sorbeli képek nem látszottak egymástól *függetlenül elválasztva lenni*; Szász csak annyit ír, hogy a' *felső és alsó sor között vonult csak el egy vízfektű, a' már mondotthoz hasonló alkotásu ráma-vonal*.

III. A' harmadik vagy legfelső sorból semmi kép nem rajzol-tatott le. *Szilágyi János* így ír: a' legfelső sorban levőket a' rajtok történt vakarás és lefejesztés miatt nem lehetett jól felvenni. *Ennek napkeleti végében sok apró alakok, dirib-darabképen látszottak, valami világosságot ábrázoló fényt mutató festésben.* . . . Ugyan e' felső sorról Szász így szól: A' sekrestyeajtó felett (a) legfelül, csak-nem a' bolthajtás' töviben látszottak még a' magasban valami kép-foltok; de a' mellyek közül homályosan csak annyit foghattam fel, *hogy valami sz. asszonyt ábrázoló halott, feje fehér kendőbe, és teste fehér lepelbe burkolva feküdt talán koporsóban; fejénél és lábainál pedig angyali alakoknak töredékei mutatkoztak.* . . . Felette kár egyébiránt, hogy e' töredékek is le nem rajzoltattak; általok a' legenda' egyes tételei teljesen egybe lettek volna képben is állítva. Legyen még itt a' másoló Szász' iratából megemlítve, egy hiánya a' lerajzolt képeknek. *Mindenik kép' mezeje*, nem véve ki sz. Györgyöt sem, *kékes hamuszín volt*, olly formán, mint a' mennyei Jeruzsá-lemé. Csak a' *talp* különbözött; a' mennyiben sz. György *barna fahéj, márványozva*, a' *Katalin*-féle alsóké pedig *fekete* vala. Ez a' másolatkor teljesen elmellőztetett, 's innen ítélve azt vélhetné va-laki, hogy a' festés eredetileg csak fehér vagy szürke czémentre történt volna. A' mi tehát nincsen úgy.

Ez egybeállítást mutatja már a' 3. sz. alatt ide kapcsolt *raj-zolat*. A' *római szám* mutatja e' mi értekezésünkben felhozott *kép-sorokat*; a' *betűk* szinte a' mi fejtegetésünk' *képeit*; az *arab jegyek* vonatkoznak az académia' birtokában levő másolat' egyes *képdarab-jaira*.

4. §. A' képek' értelmezése.

A' frescók, mint H. írta átalában, *alexandriai sz. Katalin'* mar-tyriumának egyes szakaszait tüntetik elő, a' mint azok a' történet-'s legendáirók által följegyezve vannak. E' szerint nem kellene mást tennem, mint csak a' magyarázatban hiányzó egyes tételeket pótol-nom ki. Mivel azonban a' képek a' *szígeti* templomái; e' felett *mag*

Sziget szolgáltatott kezembe olly kútfőt, melynek adatai elannyira egybevágnek a' frescók' egyes jeleneteivel, többször még a' legkisebb árnyéklatban is, hogy általuk *H*-nak nem csak fejtegetései állapíttatnak meg, hanem kétségei is eloszlattnak, sőt olly körülményre is ébresztetik figyelem, melyről *H*. nem emlékezett: remélem, nem fogok tulcsapongónak találatni, ha szigeti frescókat szigeti segédeszközzel világositván, kissé bővebben fogom adatomat előterjeszteni. Névszerint pedig kiereszkedem nem csak a' *világosító sorokra*, hanem, mit az szinte megérdemel, — azon kútfő' megismertetésére is, melyből merítnem lehetett. Tudniillik: a' szigeti ref. anyaiskola' különben nem gazdag (6—7000-dnyi) könyvtárának néhány számra telő ritkaságai (leginkább incunabulumok) között egyetlen hártára írt 16. rétű Breviariuma is van a' XIV-dik század' utolsó évéből (Sub anno domini M^o CCC^o LXXXVIII° completus est liber iste proxima feria VI-a ante festum sancti Bartholomei apostoli per man⁹ cuiusdam scriptoris etc), mely lényegben egyezik ugyan a' mai közhasználatu rómaival: de a' szokott osztályok nem mindennütt azon tartalommal bírnak, sőt több helyen felette nagy eltéréseket mutatnak. Illy különbség pl., hogy csak a' szentek' officiumaira szorítkozzam, mely szerint ebben sem a' Lectiók, sem az Antiphonák nem a' maiak; a' legendák kirekesztőleg csak a' szentek' csodáival (még az angyalokat sem véve ki) foglalkoznak; szóval dolgok találatnak benne, melyeket a' mai Breviariumban hiába kerestem.

Midőn e' Breviariumnak ismeretére juték (felhordogatóván oklevéltani előadásaimra) 's olvasni különösen sz. Katalin' officiumát: nem titkolhatám el meglepetésemet az egybevágás felett, mely a' frescók' egyes jelenetei 's az officium' szövege között feltűnt, 's már akkor tevém magamban az ítéletet, hogy a' frescókat csak ez a' kútfő fogja teljesen felvilágosítani.

Ezért veszem tehát én magamnak azt az alkalmat, hogy e' Breviarium' szavaiból átírtam ide mindazt, mi a' frescókra vonatkozik; 's azért remélem, hogy nem fog előadásom' hosszadalma helyén kivülinek találatni.

1-ső képnek veszi Henszlmann az oltárhely' illető oldalának nyugati végén lévő szélsőt, melynek helyét a' fentebbi rajzban az I. f) mutatja, 's mely azon jelenetet terjeszti elő, midőn Katalin „a' római császárt Maxentiust akadályozza a' pogány isteneknek áldozásban“ festve lévén a' cs. imádkozva „egy különös idomú oszlop' talapján térdepelve, melynek teteje, ép állapotjában valami római istenséget viselt.“ Breviariumunk szerint e' kép következő jelenetet ábrázol: Maxentius dühösségre lobbanva a' már terjedő keresztyén vallás ellen, a' birodalmabeli népséget Alexandriába összeharagvól, kényszeríté őket, hogy az ő példájára mindnyájan templomba menjenek, 's ott pogány bálványoknak áldozzanak (nunc autem in cassum quare congregasti hanc multitudinem ad colendam stulticiam

ydolorum?). Rettentésül a' vonakodók ellen vadállatokat eresztett; de azok hangos énekre buzdúlva az igaz isten iránt, inkább engedik magokat széttépetni, mint a' bálványoknak hajtani térdet. Katalin, atyja' palotájában ülén, megborzad, 's hírnököt küld megtudni: mi történik ott kinn. — Meghallván a' történeteket, magára keresztet vet 's kisiet a' hely' színére; 's midőn látná a' tömérdek keresztyént halálra vitetni: *vehementi animo et dolore cordis sauciata ad imperatorem audacter se ingresserit, ki a' templom előtt = (ante januam templi) az összes nép' láttára áldozott*, — 's mint ugyancsak a' Breviarium mondja: „*lybamina cesaris horrens*: hatalmas beszédet tart az előtt, akarván elvonni a' pogány bálványoktól, 's ez által a' szegény kínzottaknak is szabadulást eszközteni. — Az erős szónoklatra *elámul* Maxentius, és nem képes rá felelni. Végre magához térven így szóla: *Sine nos mulier, sine nos finire sacrificium et post hec responsa tibi reddemus*. E' lectióban előhozottak elannyira a' legvégső szálig találkoznak a' képpel, mintha csak egymás' másolatai volnának. Kijön névszerint hogy a' különös oszlop (H.), *előoszlopa a' templomnak*; kijö, hogy teteje csakugyan valami bálványt visele, oda mutatván a' 2. Lectio' versiculusa: „*Demonys plena sunt hec (ait) ydola muta*“ (az esztergami 1484-ki Breviariumban: *templi*), t. i. ha Katalin' hiányzó keze kiegészítettik, az *mutató állást* fogna venni az oszlop' teteje felé, mellyen hogy még van hely valami bálvány' számára: igazolja Szász is, ki mondja hogy a' sekrestyeajtón felül még két láb magosságban egész hosszában a' falon, talált ide alá tartozó képmaradványokat, az *alaptér* is, mellyen az egész kép helyt fog, még birt illy magosságu terjedelemmel. Igen találólág magyaráztatik meg végre a' császár' *hátra néző arcza* azon felelet által, mellyet a' hozzá beszélő Katalin' szavaira ad: *Sine nos mulier* 'stb.

2-dik helyen említi H. azt a' képet, melly *Katalin'* azon jelenetét állítja elé „*midőn a' trónusán ülő királyt a' keresztyén valás' igazságáról meggyőzni igyekszik*.“ A' kép teljesen ép levén, magyarázatában semmi el nem maradt. Breviariumunk következőleg világosít. Midőn Maxentius Katalinnal a' templom előtt hozzá tartott beszéde után magához tért volna, 's parancsolt hogy hagyná áldozatát nyugalmasan végeznie: ennek elmúltával a' szöveg szerint, *Precipit (igitur) eam ad pallacium duci admirans nimium eius sapientiam et corporis pulchritudinem* stb. A' *pallacium* nyilván van a' trónus által képviseltetve; 's a' fresco a' császár' bálulását, valamint Katalin' *szelid bátorságát* is (melléknevei: *mitis, pulchra virgo, audax, decora* 'stb) világosan igyekszik az arcvonalokon kifejezni. Közelebbi magyarázatot e' jelenetről sem Breviariumunk sem az *esztergami* (mellynek egy 1558-ki nyomtatványa birtokomban van) nem adnak. Egyébiránt ezek is eléggé felvilágosítják 's megállapítják azt, mit H. róla ítéletében mondott volt. Annyi azon-

ban a' történet' folytatása' tekintetéből mind két helyen fel van jegyezve, hogy Maxentius elhatározta magát országa' legbölcsebbjeit összehívni, 's azok' elébe állítani Katalint, hogy azok által, miután ő maga nem volt arra képes (illa manet Constans, nec blanda nec aspera curans. Eszt. Br.) őt megczáfoltassa. 'S ez az a' jelenet, a' mit

3-or az a' kép terjeszt elő, melly az általam mellékelte rajzban a' II. sor' b) alatti helyén áll, H. pedig az 1847-kí A. Értesítő' 36. lapján magyaráz: „A' kapcsolat, mellyben e' gyülekezet a' többi képpel áll, e' gyűlésben azon gyűlést ismerteteli velem, mellyet Maxentius sz. Katalin' meggyőzésére összehívott.“ Teljesen kimerítők lévén az ott előadottak, Breviariumunkból csak a' következő sorokat írom ide, mint rá vonatkozókat:

„Hec quinquagenos oratores superatos,
„dirigit ad celos aurum velud igne probatos.
„Efficiens testis- (es) fidei quos pertulit hostes.“

4-dik jelenetet azon kép terjesztette volt elő, melly H.-nál a' 35-ik lapon, mint „Katalin' martyriuma“ említetik, mellynek helyét a' mi rajzunkon az I. d) mutatja. Legrongáltabb kép az egész sorozatban; nem csuda azért, ha maga H. is több részben magyarázhatatlannak nyilvánította, ide esvén főleg a' sekrestye' ajtaja, mellynek kivágatása elenyésztette a' kép' alsó részét, nem hagyván belőle egyebet, mint a' ráma' legfelső részén elnyúló angyalt a' körülvevő világossággal, 's a' jelenethez tartozó katonák' fegyvereinek felső részét. Itt találgatásra van hát szükség. Mind a' mi Breviariumunk, mind az esztergami, Katalin' martyriumának 4 esetét különbözteti meg, u. m. *resszöztetését, tömlöczöztetését, kerékben töretését és lefejeztetését*. Breviariumunk következő versiculuskban említi ezeket:

- a) Non cedens monitis mactatur verbere.
- b) Carcera dampnatur nec virgo, sic Superatur
- c) Cesar ut invictam penitus vidit Katherinam
ut leo crudelis iubet hanc discerpere.
- d) Percussa gladio (eszterg.)
Virginis ex oleo quod manat corpore (Szig. Br.) 'stb.

Mellyik legyen már e' 4 közül a' kép: H. csak egy „*alkalmasint*“ szóval utal a' „*lefejeztetésre*“, kinyilatkoztatván, hogy az „*angyal' jelentését*“ a' jellemtelen rajzolásból meg nem ítélni. Pedig épen ez „*angyal' kivoltának*“ megalapítása fog az egész kép' értelményére 's elhatározására is vezetni, segíteni. A' legendák közösen tanusítják, hogy a' nép soha martyriumot „*divina assistentia*“ nélkül nem képzelt, kellett valami felsőbb szellemnek mindenkor megjelenni ott. Én húzamos figyelem után mindig csak e' kettőt találtam: *Jézus vagy angyal*. Ezek' valamelyikét kell itt is a' *kardos alaknak* képviselnie. Breviariumunk e' tekintetben következő adatokat nyújt:

a) a' *vesszőzötetésnél* sem ez, sem az esztergami senkit fel nem léptet, 's így ez a' jelenet nem lesz az.

b) a' *tömlöczben* így szól:

*Ipse sanctam tenebroso reclusam ergastulo
Miro satis atque blando confortat colloquio. . .*

És másutt:

*Cum cetu virgineo adveniens Salvator,
Sponsus sponsam pie visitat et consolatur 'stb.*

mi világosan mutatja, hogy a' *tömlöczben* megjelent „*Ipse*“ = *Jézus* volt. — *Jézus'* felfogása azonban egészen más mint e' képbeli alaké. *Jézus kereszttel* vagy *pálmaággal* jelenik meg; itt „*kard*“ az attributum. Tehát ez nem a' *tömlöczjelenet*.

c) A' *kerékben-törést* és *fejvétel*t egybe fogom. — Az utóbbit illetőleg sem a' szigeti, sem az esztergami Breviarium assistentiát nem jegyez fel; sőt midőn ez utóbbi egyszerűen legalább megemlíti: az elsőbb teljesen mellőzve a' cselekvényt, csupán *eredményét* mondja el, melly szerint a' kivégzett szent' testéből *csodaolaj* jött ki. — Mindezek véleményem szerint oda mutatnak, hogy Katalin' martyriumában nem a' *lefejeztetés fő dolog*, hanem más egyéb, névszerint a' *kerékben-törés*, mire látszik mutatni azon körülmény is, hogy *ő a' festészeknél eleitől fogva mind e' mai napiglan ezen felfogásban maradt fen, festetvén mint fő attributummal a' fogas kerékkel. . . .* Innen jö már

d) Végül ki, hogy a' szóban forgó *kép* ép korában a' *kerékben-törést jelentette*. Megerősít engem e' véleményben azon körülmény is, melly szerint a' következő *kép* (midőn Katalint mint *győzedelmeskedőt, karddal adja*, kétségkívül a' képküijittató' akarataból, hogy az elromlott scena némileg helyre állíttassék, 's így az *ismerető attributum* fenmaradjon) *a' kard mellett felvette a' fogas keréket is*, minek különben e' másik mellett, már a' jelenet' szelleménél fogva sem lett volna, 's eredetileg bizonyosan nem is volt helye.

Meg lévén így a' *kép'* jelentése állítva, Breviariumunk' nyomán bizonyos, hogy a' kardos alak is: *angyal*; egyezőleg vallván mind két brevium hogy e' *jelenethor*:

*Virgo deum clamat: de coelis angelus adstat (eszt.)
Angelus interea descendens (szig. Br.)*

Most az *angyalról* van kérdés: *ki ő és mi szerepben* van jelen? Erről mondja H. „*jelentését a' jellemtelen rajzolásból meg nem ítélni, ha csak őt a' martyrium' tanujának általában nem akarjuk tekinteni, mire számtalan példák jogosítanak; azonban akkor, alig tudhatni leeresztett kardjának jelentését, ha csak hegye alatt Maxentius' alakját nem képzeljük, melly elveszett.*“

Hogy *angyal*, kiket a' religio' poésise némelly eszmék' meg-

testesítése végett vön föl, csak egyszerűen *tanukép* legyen valamely tettnél jelen: azon felül, hogy én adatot reá nem tudok, a' dolog' természetével sem látom megegyeztethetőnek. Minden esetre kell, hogy szerepe legyen, melly által a' jelenet' szelleme teljességben nyerjen, érzékiségben szemmel láthatóvá tétessék. Így mondja ezt kütfőnk:

*Angelus interea descendens virgo beata
Ne timeas inquit, non te pia gratia linquit.*

Bátorító szerepben lebeg tehát a' kínzott felett az angyal. Ezt jelenti a' mutató irányú balkar is, melly itt ép úgy a' *beszélést* képviseli, mint az imádkozó császárnál.

'S hogy *mire való itt a' kard*? mindjárt érthető lesz, mihelyt az *angyal* megneveztetik. A' mi Breviariumunk világosan mondja:

Confortans teneram Michael . . . puellam.

Hogy e' tiszt t. i. a' szenvedő martyrok' bátorítása csakugyan *Mihály arkangyatra* ruháztatott a' keresztyének által, említi ugyan-csak kütfőnk, sz. Mihály' officiumában, így szólván: Michael archangelus *venit in adjutorium populo dei*. Innen már világosságra jő, hogy a' lenyújtott kard alatt nem Maxentius, hanem Katalin' képinek kellett lenni; mert itt az, nem az *öldöklés*, hanem *Mihály'* confortationális (a' szöveg szerint) jelvénye. T. i. ő a' legendákban minde-nütt, a' sárkányon vett diadalnál fogva, mellyről Dániel prófétánál van emlékezet, mindig *karddal festetik*, főleg pedig ott a' hol *nagy dolgokban* kell megjelennie. A' mai római Breviarium (Pars Aut. p. 374) így szól: Qui victor pugnavit cum diabolo; *quoties mirae virtutis* aliquid agitur: *Michael mitti perhibetur*. És hogy minden *halál*nál határozottan is *neki* és nem másnak *kell* megjelennie, meg van írva kütfőnkben: Michael cui tradidit deus animas sanctorum, ut perducatur eas in paradysum exultationis. A' lenyújtott kard tehát jelenti a' Confortatiót, mellyre fölöttébb szükség vala, a' *mirae virtutis* martyriumnál.

E' képhez tartozólag mondja még H. „*hasonlóképen nem magyarázhatom az angyalt körülfogó „vérereket“ vagy talán e' véreerek, a' szűznek vesszőztetésére emlékeztetnek.*“ Mondottaim e' kétséget teljesen elhárítják. Azok nem vonatkoznak a' vesszőztetésre; mert imé! angyali assistentiát legendáink csak a' *kerékbentörési* scénához adnak. Nem is véreerek azok; hanem *szétlövellő fénysugarak*, mely-lyek az angyalt körülvevő fény vagy *világossággal* (fényes felhővel) vannak kapcsolatban. H. ezt nem említi; pedig a' dolog jellemzetes, mint szükséges *közlönye* az angyal' megjelenhetésének, nemcsak; hanem olly eszköz, melly által sok vitetik végbe a' csodák' világában. Saulust mennyei világosság veri le lováról 'stb. Különösen pedig *itt* mint egyik *eszköze* a' Confortatióra megjelenésnek, határozottan meg is említetik a' Breviariumban:

Angelus interea descendens. . . .

Confortans teneram Michael splendore puellam.“

5-dik kép. Katalin' történetének 5-dik stadiumát mutatta az (mellynek maradványakép csak a' *lepelben lelket mennybe vivő angyal látható*), a' *hol alkalmasint a' martyr' lefejeztetése adatott elő.*“ Mondám, hogy ebből nincs más, mint az *angyal, ki a' martyr' lelket égbe viszi.*“ Hol lehetett ennek eredeti helye: lentebb megmondom róla véleményemet. Most a' falon a' II. sor' a) pontján mutatja rajzolatom. Ide vonatkozólag Breviariumunk következő sorokat ad:

Purus in etherea cum sancti spiritus aula.

Az angyal itt is természetesen nem más, mint *Mihály*, erre mutatván nem csak azon sorok, melyeket az *ő lélekátszállító* tiszteről felhoztam; de az egész termet is, mely tökéletesen egyezik a' 4. szám alatti angyaléval. Ismétlem: ez csak töredéke egy volt egész képnek.

6-dik kép, mely a' III. sorban áll, de a' mellyet csak *Szász*' fentebbi előadásából ismerünk: a' *martyr' testének eltemettetése.* Kár hogy ez csak töredékben is le nem rajzoltatott. Legendák szerint e' temetést magok az angyalok a' sinai hegyen vitték véghez. A' Breviarium így emlékezik róla:

Corpus virgineum christi venerabile templum.

Monte syna angelico conditur obsequio.

7-dik kép, mely az oltárhoz legközelebb, épen a' falnál (rajzomban I. a) találtatik, Katalint *mint dicsőültet, nem többé martyr-, hanem győzedelmeskedő alakban mutatja.* Katalin' illetén felfogása kívül esik a' legendák' határán. Az a' festők' átmásítása; Ribadencira is azokra támaszkodva említé meg a' „*kardot*“ mint Katalin' másik attributumát. Megjegyzésre méltónak tartom azonban e' 7-dik képben Katalin' *meztelenségét.* Az, egészen a' legendai felfogások szerint történt. Az esztergami Breviarium egy versiculusban így énekel: „*Pulchre Sion filia, pro mortali tunica agni tecta vellere.*“ — Tudva van a' szent könyvekből a' szentírók' azon felfogása a' jövő életéről, hogy *ott a' ruha eltöröltetik* 's öltözni fogunk mindnyájan *fényességbe*; ez lesz a' mi *mennyei ruhánk.* És én azt mondom, hogy azon némi pirosság párosulva a' Katalin' teste' egész különös árnyéklatu színével, mely a' test' körrajzát teszi, nem mint H. véli a' martyr' *vesszőztatására* emlékeztetők, hanem e' *mennyei fényköntös,* mely, megfelelni látszván egy úttal a' bibliai tanításoknak, ugyanakkor a' *festő* művész' szentkönyvi jártasságának is nem kis mértékű tanúja.

8-dik kép: Kit Henszlman *donatornak* néz; 9-dik, az ennek feje fölött lebegő *iratos* leplet tartó angyal, mely világosan nem egyéb, mint telamoni tisztet teljesítő, mint ez más *czímer* és *fel-*

iratos leplek, tábláknál is egyaránt található. Helyei ezeknek rajzomon az I. b és c) jegyűek. Ezek semmi bővebb magyarázatot nem szűkséglenek.

Magyarázataim' berekesztéseül még egyet kell megemlítenem, mi úgy látszik, H. figyelmét elkerülte. Ez „*Katalin' fejének koronáéksége*.” Jól tudom én azt a' fogalmat, mely a' boldogultaknak *üdvkoronát* ad, 's ennek a' régibb emlékekben még gyakrabbi megjelente nem titok előltem; olvasom névszerint Katalinról az esztergami Breviariumban: *tecta corona gloriæ*; — olvasom a' Szigetiben, hogy K. „szüzek” „*királyának*” mondatik. (Adoemus Virginum Regem) 's így okkal lehetne mondanom, hogy a' *korona csupán* ez alapon is oda volt tehető Katalin' fejére; de más részről tapasztalván, hogy a' *gloriæ corona*, mindig nem egyéb az itt is megtalálható *fénykörnél*; hogy a' *virginum rex* még nem olly cím, a' miért *földi. koronát* adjon a' művész valamely szentnek (mi alatt itt csak *patrona* értetik bizonyosan, ép úgy mint más szentek is bírnak illy saját hatáskörrel); e' felett mivel más illy közönséges szent' képét, különös *alapos* ok nélkül nem találtam koronázottnak; az a' vélemény származott bennem, hogy ennek Katalin' valamely saját viszonyában kell alapúlnia. 'S ez a' régibb breviariumok szerint *az ő születe, mely királynak* mondatik:

Nobilis et pulchra virgo Katherina beata
Flagrat amore dei, spernit vaga gaudia mundi,

cui rex carne pater fuerat reginaque mater, mit egyébiránt a' mai Breviarium mint történetileg valótlant elhagyott. Ezek szerint, mint *királyi eredetű* visel Katalin *koronát*; mint *szentet* mutatja a' fejét ölelő *fénykör*.

II. ÉVKORI HATÁROZATOK.

5. §. Általános határozatok, tekintettel H. osztályozására.

Adataim más kihozásokra jogosítanak fel, mint minők Henszlmann' előadásában foglaltatvák.

Ő ugyan mondottait a' *stílus* építé, mely az építészet és festészet' egyetemes történeteiből eddig a' történetiróktól korszakokként megállapítva van.

De meg kell jegyezmem nem csak azt, hogy *H-t ettől* is eltérnek látom, még pedig minden elégséges ok nélkül a' *képek körül*; hanem emlékezetbe hoznom azt is, milly kevés részletűek az *académia*' birtokába jutott rajzok, 's azok' leírásai, 's ennél fogva, milly ki nem elégitő adatok azok, a' mikből H. határozványait tehetette. Fő hiánynak veszem pedig, mellyen alapszik minden ingadozás, hogy H. templomot és képeket nem viszonyított úgy egymásra, mint az tökélyesb rajz és leírás mellett megtörténhető lett volna, 's mint kellett volna cselekedni.

Ennyit általában. Most részleteiről kell előadnom észrevételeimet. Évkort tekintve *átalános* fejtegetéseket teszek még most, t. i. meghatározni igyekezvén előbb a' *templom*, aztán a' *képrészletek* „*egymáshoz mért régiebbségét.*“

1) A' *templomra nézve*. Henszlmann nem vette tekintetbe a' *sekrestyét*; kétség kívül a' rajzba önkényleg bevitt szabályosság nem engedé előtte feltűnővé lenni. Ezt tartom mindenek felett *fő hiánynak*. Ez egészen más kihozásoknak juttatta volna birtokába. Ezt egyébiránt a' martyrium, *fresco* is eléggé világossá tehette volna előtte. Így felvéve már a' dolgot, a' *főrészek* nem két, hanem három korszakot fognak előtűntetni. T. i.

a) 1-ső koru a' *fő és két mellék hajó's* a' torony, mint ő is a' stilusból következett.

b) 2-dik korba esik az *oltárhely*. Ehhez kapcsolja magát a' felrajzban a' fő hajó' két oldalfalának *legfelső része*, melyeknek mindenike *négy-négy* ablakkal bír, 4 éjszakon, 4 délen. Hogy ezek valóban nem egykorúak az alsó fallal, szemmel látható mind belül a' templomban, mind kívált a' mellék hajók' padján, hol e' viszonyt saját szemeimmel énnagam tekintettem meg. Azonban a' mellék hajók' külfalai eredetileg magasabbak voltak.

c) 3-dik korszaku a' *sekrestye*, melynek építtetése után semmi lényeges változtatás többé a' templomon nem történt. Az ablakok' ujabbjai fentebb kimutatvák. Az éjszaki mellék hajó vég ablaka a' sekrestyeépíttetéskor enyésztetett el; az oltárhely' délszaki ablakát pedig azon eset tehette szükségessé, hogy a' nyilvánosan álló oltárnak több világosság kölcsönözthetessék.

A' déli ajtó egyidejű lehet az oltárhelynek sekrestyévé átalakításával, vagy legalább annál nem sokkal ifjabb; az éjszakit a' reformationál nem vihetni feljebb, formában 's egyszerűségben egyidomuságot mutatván az, a' presbyterialis székek' tectonicájával. E' két ajtó' későbbkorúságát a' hajóknál az által is vélem erősíthetni, mert a' torony' mind két oldalán az *x* és *y* alatt látszó vakajtók' rendeltetése eredetileg csakugyan *rendes bejárás* lehetett 's volt is, melyeknek később elenyésztesét az oldalra alkalmazott kényelmesb ajtók tették lehetővé.

2) A' *képekre nézve*. Azt, hogy sz. *György legyen a' legrégibb*, minden kétségen felülinek elfogadván, a' *többiek*et két fő osztályba sorozom, egyik rész *megelőzvé*n, másik *követvé*n a' sekrestye' építtetését. Névszerint:

a) *Sekrestye előttiek*: az áldozó császár, Katalin a' trón előtt, 's a' martyriumból felmaradt kardos angyal, Katalin' apotheosisának felrészé.

b) A' *sekrestye utániak*: az ecset' kevésbb vagy inkább biztos járása, a' ruházatbeli különböző felfogás, és általában a' színek' ere-

jének különböző fókuszága, két időt parancsolnak megkülönböztetnünk, u. m.

α) *elsőbbek*: a' gyűlés, az elenyészett temetség, a' lelket felvivő angyal. Ezek' korát, *általában* oda vélem tehetni, midőn az oltárhely' délszaki ablaka kivágatott, 's oda alkalmasint a' főpap' széke állíttatott; mert úgy okoskodom, hogy mindezen változtatások által a' hely is el levén foglalva, de némi más rontások is hozzájárulván, az eredetileg azon oldalon volt képek az éjszaki fél' még üres felső terére vitettek által.

β) *Legújabbak*, 's a' kijavítás' korába esnek: a' donator, az ennek feje feletti iratos angyal; Maxentius, Katalin' apotheosisában. Így mutatták ezeket a' rétegelések, mint Szász t. feljegyzé. 'S hogy a' legutóbbiak, csakugyan *erőszakos rontások* után következtek: nevezett tanár' irományában világosan ki van mutatva.

Mindezekhez képest én, nem 3 mint H., hanem 4 külön koruaknak veszem a' képeket, u. m. a) *Szent György*, b) Katalin' legendájából az alsó 4, c) ugyan abból a' felső 3, d) a' donator és Maxent a' kard alatt.

Most ez egyetemes fölfejtetések egyenesen kimutatják: melyek azon *pontok*, mik ha idővetésileg kimutatattak, belőlök egyenesen jö nem csak a' frescók, hanem viszkeresőleg a' *templom'* kora is. Ezek azok: a) a' *sekrestye'* *keletkezése*, b) a' *történt rombolások'* *ideje*. Látni való innen, hogy én mindent *okiratokra* akarok építeni. Kijelentem azonban, hogy a' mennyiben H. határozványait a' *stilus*, az *építészet'* *analogiáján* alapította, mivel segédforrások erre nézve is vannak kezemnél, azok sem fognak figyelmem alól kimaradni.

6. §. A' *sekrestye'* *keletkezési kora*.

A' római és görög anyaszentegyháznak templomai, a' ritus' különbözőségének megfelelőleg, *szerkezetökben* is különböznek egymástól. Ez így volt már régen is; hogy legalább akkor, mikorra a' *magyar* keresztyén templomok' építését keletkeztethetni, e' különbözőség *állandó* és meghatározott volt: kétségtelen (Hist. Episcopatus et Capit. Albensis in Trans. Claudiopoli, 1837. p. LVI. et XCVI). Több illy váljegyek közt nem utolsó helyet foglalnak az *oldalsekrestyék* (lásd többek közt az *ócsai templomot* Magy. tud. tár. Évkönyvei. II. kötet), a' mennyiben a' görög anyaszentegyház az iconostas miatt mellőzheté őket: de a' római, az oltárhely' nyílt voltánál fogva soha sem. *Riemann*, midőn a' *krascheni* templomról értekezik, megjegyzi: *Die Sacristei ist niemals hinter, sondern stets rechts oder links vor demselben*; wahrscheinlich, damit der Geistliche beim Eintritt in die Kirche *sich nach dem katholischen Ritus*, vor dem Hauptaltare neigen konnte (Journal für Baukunst. 1845. VII. Band. S. 93, 94). 'S innen bátran következtetem én, hogy ha idővel valamelly, eredetileg görög ritusu egyház, a' római ekklezsia'

birtokába jutott: a' több átmásítások közt, ott kell látnunk mindig az *oldalsekrestyék'* felvételét is.

Ez az eset a' szigeti templomnál is. Föntebbi elemzéseink kimutatták, hogy volt idő, midőn hozzá sekrestye nem tartozott; más szóval hogy ez előbb görög ritus szerinti isteni tiszteletnek szolgált volt helyül, 's csak azután ment át a' római egyház kezeibe. 'S mivel már az oldalsekrestyét ez utóbbi eset tette szükségessé: itt azaz: a' *romai egyháznak Szigeten mikoriságában*, kell keresnünk a' sekrestye-építtetés' évét is. Az tehát a' kérdés: *mikor kezdődik Szigeten a' római cath. ekklezsia?*

Mármaros a' magyar diplomaticára nézve terra incognita; mi felette kár, mert vannak családjai oklevelekkel bírók, melyek eredetöket felvihetik a' XIII-dik század' elejére. Két férfit tudok csak, kik e' megye' multját fürkésztek volt; de munkájok a' molyoknak szentelteték, zár alá, hogy senki hasznát ne vehesse. Én nagy nehezen lehettem szerencsés, némelyeknek ismeretére jutni; 's annak tulajdoníthatom *csak azt is*, mit kéz alatti tárgyamban a' *régen multa nézve*, csak *combinative* is, felhozhatok. A' miket találhattam, következők:

I. *Első és világos évszámmal, világosan Szigetről szóló adatot* birunk I-ső Lajos király' némi. 1352. évi okiratában. Tartalma ennek következő. I-ső Károly király 4 koronai mármarosi városnak szabadalmakat ad 1329. (Cod. Dipl. Tom. VIII. p. 353). Ezt azok bemutatják I-ső *Lajosnak* 's kéri megerősítését, mit meg is nyernek 1352-ben. Azonban ugyan ekkor a' *szigetvárosiak* is megkérésik a' királyt, a' szabadalmaknak reájok is kiterjesztése végett. A' király megadja; 's mint az oklevél' szavai mondják: *ad humilem et devotam supplicationem discreti viri Benedicti Plebani Ecclesiae S. Emerici confessoris de Zigeth*" (Találtatik ez okirat, a' kolozsmonostori convent' 1757-ki hiteles transsumtumából leírva, *Simonchicz Incze*' irományai' VII. kötetének 428. lapján, a' szigeti kegyes rendüek' könyvtárában). Ez okirat' tanúsága szerint 1352-ben a' templom *romai ritusú egyház'* temploma, következőleg az előzményeknél fogva a' *sekrestye már ekkor megvolt*." (Meg kell jegyezni, hogy a' Szilágyi Jánostól beküldött beszéd, hibásan tulajdonítja ez okiratot Zsigmondnak 1435-ben)

II. 1331-ben, az *egri érsekség* (akkor még püspökség)-hez tartozó *esperességek* között említetik a' *máramarosi* (Cod. Dipl. után Tud. Gyűjt. 1836. IV. kötet, 7. lap).

1320-ban az esztergami érsek ír: *Vicario episcopali in Mar-maros*, Ugocha, Bereg (kétségkívül nem világi, hanem *egyházi megyék*) ut Petrum Plebanum Szöllösiensem adversus iniurias nobilium tueatur (Szirmay: Notitia Comit. Ugochensis p. 95). E' két okirat' mindenike, mint *külön 's önálló egyházi megyét* említi *Máramarost*. E' megye nem terjedhetett túl a' polgári megye' határán;

onnan vagyok felöle bizonyos, mert a' szomszéd Bereg külön említettik; *Ugocha* pedig, mellyel lehetett volna csak kapcsolatban, valamint az *előző* úgy e' században is, 's épen ez évben az *erdélyi püspökséghez* tartozott (Hist. Epp. et Cap. Alb. in Trans. p. LXXIII). — Ezt föltevéen már most, minő terjedelme lehetett e' megyének? Emlékeink nem mutatnak *Máramarosban* a' reformatióig több római cath. egyházat *6-nál*; 's ha innen kiveszem *Szigetet*, mint mellyről van épen a' kérdés, ha kiveszem a' csak 1368-ban alapított *Remetét*, melly ép azért szereztetett I-ső Lajos által a' *szentpáliak*' részére, hogy lennének hitterjesztők: minő esperesség lett volna az a' máramarosi, mellyben csak 4 egyház létezik? Mert a' mit Szentiványi (in Paralip) feljegyzett, hogy itt, már 1218. *híres* (celebris: apátúr-ság létezett volna *Poroszlón*, 's mint a' schematismusok maig is írják: az merő azon tévedés, mit meg fogok egykor igazítani. Szükségesnek tartom tehát, hogy 1320-ban *Szigeten r. cath. egyház létezett*, 's így hogy a' *sekrestye* 1320-ban már állott legyen.

III. 1299. évben két, 1300-ban egy okirat emlékezik máramarosi római kath. hívekről. András királytól az egri püspök felkéri magának Máramarosra nézve *jurisdictionem in Spiritualibus et jus decimale*. Az erdélyi püspök ellene mond, mint a' mi az ő birtokjogaiba vág; 's midőn az egri püspök „*consecratis aliquibus locis cimiliorum*“ birtokba is lép: rendes pör támad a' dologból. Vizsgálat rendeltetvén, a' jelentő, iratában így fejezi ki magát: *convocatis nobilibus partis illius, diligenti inquisitione praemissa: invenimus Terram Marmaros esse et FUISSE intra limites et terminos dyecesis Transilvaniensis* (Cod. Dipl. Tom. VI. Volum. II. p. 193). Itt még rendezett *egyházmegyéről* szó sincs; 's hogy nem is lehetett, onnan vélem bizonyosnak: mert ekkor nem történtek volna illy *resnullius* alapu foglalások. . . Azt hiszem, hogy ha voltak is *egyházak*, azok mentől kevesebbek lehettek, 's kormányuk alkalmasint az ugoicsai esperesség vala. *Visk* ekkor még Ugocsához tartozott (Cod. Dipl. Tom. VI. Vol. II. p. 253); Poroszló, mondám, nem tartozik ide; *Veresmart* ellen, hova *P. Lakatos* egy (Siculia, §. IV.) kolostort tesz, szinte kívül esik e' megyén, 's így Szigettel együtt legfeljebb 4 egyház marad, melly a' római cath. hitet vallotta volna. Hogy egyébiránt néhánynak csakugyan kellett lennie: gondolhatni a' felhozott adatokból; de az hogy ezek' egyike talán *Sziget lett volna*: arra a' *valószínűségen* felül alig birunk egyéb alapot. Az is tehát, hogy a' *sekrestye* 1300-ban már állott volna: nem több, mint *valószínű*.

Vannak még e' tárgyban gyűjtött adataim; de minél hátrább megyek segítségökkel a' mult időbe, annál jobban enyészik még a' valószínűsége is a' római egyháznak Máramarosban régiebbsege iránt, sőt ennek határozottan ellene tanúsítanak, 's így a' felvett tárgyra

többé nem bizonyítók. Inkább tehát az eddigieket egybe vonva, határozatot vonok belőlök; a' kérdésben:

a) a' *sekrestye áll 1352.*

b) *állania kell 1320.*

c) *valószínű*, hogy állott már 1300-ban is; 's ez utóbbi mellett annyi is inkább állok, mert legtalálóbban ide lehet azon időt kitűzni, mikor az *Anjou-ház'* trónra léptével elkezdetvén az ipar- és szorgalomra is nagyobb gond fordíttatni, a' *máramarosi hospitesek* mint akkor e' tájon mondhatni egyedüli iparűzők is pártoltattak (mit e. i. már *III-dik András* is nagy mértékben tett, a' *viski* várat az Ujhelyi család' őseitől azért cseréli át, quia eadem possessio *Visk una cum castro suo nobis et regno nostro admodum esset necessaria maxime in subsidium* populorum seu *hospitum nostrorum*. . . . Nostra Mammarus congregatorum. Cod. Dipl. Tom. VI. Vol. II. p. 254); de rendeztettek a' tekintelben is, hogy *Visk* Ugocsából, hozzájuk kapcsolatván, a' *tekintélyes 5 egyház* egy esperességgé alakíttatva, az *egri megyébe kebeleztetett* (Erdély máramarosi esperességet soha nem bírt). Ide számítom még azon körülményt, hogy olly egyház semmi esetre nem lehet *kicsiny* és tekintélytelen, melynek olly plebánusa volt, mint *Benedek*; nagyobb egyház pedig nem kevés idő alatt növekedhetik *olly nép közt*, melly egész a' XIII-dik század' közepéig alig látott maga körül katolikus elemeket, hanem mindig, valamint környezői is, állandóan a' *keleti egyházhoz tartoztanak*, 's közöttük a' romai egyházi hit, csak a' *német telepítvények* által jelent először meg. (A' *szigetieket* I. Lajos' fentebbi okirata „*populi et jobbagiones*“ a' többi 4 városiakat „*populi et hospites*“ névvel nevezi). Mai napig is *Sziget* és Hosszúmező a' legmagyarabb városok. Innen mondom én azt hogy *Szigeten* r. kath. egyház a' XIII-dik század' elejére vitethetik legfőlebb; azontúl nem igen.

d) *középutat* választok, 's a' 3 adat közt kitűzöm a' sekrestyeépítést 1320-ra. *Építészeti* adat nincs több az egész sekrestyén, melly valami feltűnőt viselne magán, egy *körözsánál*, melly padjára ad világítást. De ez magán semmi jellemzőt nem visel.

7. §. Következetek innen a' képek' korára.

A' sekrestye' idejének ekként megalapításával azonnal egyenesen következik:

1) „A' három alsó *Katalin-féle fő kép*, idősebbek 1320-nál; tehát megvannak már a' XIV. század' első évtizedeiben, 's alkalmassint a' XIII-dik század' utósó felében készítették. Ennyi az a' mit mint bizonyost, mint kétségtelent állíthatni.

Henszlmann a' *stilusra* támaszkodva a' XV-dik század' első felét jegyzé ki e' képeknek. Megveti azonban azon *egy pontot*, melly pedig olly épen egybe vág a' mi évszámunkkal. Említi t. i. hogy e' *képek' ruháinak* felfogása egészen különbözik a' *van-Eyckok'* „szeg-

letes redő törésü módorától“; de még sem meri a’ *van-Eyck*-kora előtti időre vinni a’ képet, mert, ugymond, a’ *későbbieken sincs e’ tört modor*, miket pedig 1450—1500-ra *kell tennie* (miért? ennek okát nem adja), mikor pedig már a’ *van-Eyck*’ modora olly széles terjedelművé lett. ’S ezért folyamodik más jegyekhez. Ha szabad *gyanítani*: nekem úgy látszik, H. szinte azon szempontból indult volt ki, mellyből én t. i. a’ sekrestyeajtó’ kivágásán. De őt *egy hibás évszám* tántorította meg alkalmasint, a’ Szilágyi János’ iratában találtató „1435“ évszám, mikor mondatik, hogy római kath. egyházzról Szigeten *legelőször* van szó. Nekem H. okai nem kielégítők; nem látom névszerint az alapot, mellyen a’ *van-Eyckok*, általa tekintetbe nem vétetnek. Ennélfogva én megmaradok kihozásomnál, ’s azt mondom: *hogy e’ képek megelőzik a’ van-Eyckok-at* (Hubert sz. 1366., † 1426.; János sz. 1370. † 1441). ’S ezt annyival inkább állítom, mert ez, az *egyetemes művészeti* fejlődéssel is egybe vág; mitől eltérnem semmi körülmény által kényszerítve, nem vagyok. Továbbá:

2) Ép ez alapra támaszkodva állítom ismét, hogy a’ sekrestye utáni időkből az általam *elsőbb koruaknak* vett képek is innen esnek a’ XV. századon, és ha, mint H. tön, amazok’ és ezek’ készülése között 50 évet veszünk fel, a’ mennyire fentebb előadott okaim alkalmasint jogosítanak: e’ 2-dik koru képek nem igen lesznek újabbak 1370-nél, vagy ha legtovább jönnek, *1400-ig* terjeszthetők ki. ’S annyival biztosabban merem ezt kimondani, mert épen azon *jellemző egyéni szárazságot* látom bennök, melly a’ legtöbb, ’s Magyarországhoz közelebb eső ’s velünk kivált 1380 körül Zsigmond királyunknál fogva érintkezésben volt csehországi festő művészek műveiben látható ’s a’ kritikusok által azok’ jelleméül van megállapítva. ’S ez épen a’ *van-Eyckok-at* közvetlenül megelőzőtt kor. Ide számítottam fentebb a’ *gyülést*, a’ *lelket felvívó angyalt* ’s ide tartozott az elenyészett *temetség* is. E’ képek’ keletkezésének alkalmat pedig, mint fentebb emlitém, ott keresem, midőn az oltárhely’ délszaki ablaka kivágotott, ’s onnan mostani helyökre vitettek át. Mert e’ képeknek eredetileg is éjszakon létét azon *töredékes fenmaradás* ’s *parányalakuság* sem engedik feltennünk, mellyben azok jelenleg előttünk állanak.

3) Henszlmann egybehasonlítván a’ *Katalin*-féle elsőbb koru képeket sz. Györggyel a’ festőszí szembetünő eljárási távolságból legalább is 100 évnyi időközt határozott közöttük. ’S ha ez áll: akkor sz. György’ készülési kora „*1220 innen nem lehetne*.“ Én magam résziről e’ combinatiohoz csak annyit adhatok, hogy *két pecsét*, egyik VI. Lajos francia királyt *1113-ból*, másik *Róbert* skot királyt 1371-ből, épen így *egyszerűen szerelve* állítják elő. (Mabil-lon De Re Dipl. Lut. Parisiorum M. DCC. IX. pag. 427. et Suppl. Lut. Paris. M. DCCIV. pag. 108.), melly két év között, e’ mienk közepén

állván: az, ennek csak erősítésére szolgál. Illy egyszerűségben, de ruházatra nézve nagyobb tökélyvel van felfogva épen sz. György I. Károly' azon okiratának pecsétjén, mellyel 1326. a' sz. Györgylovagok' rendjét megerősíti (Acta Musei Nat. Budae. MDCCCXVIII. p. 153. 184). És maga ezen tökélyesbség határozottan mutatja, hogy a' mi *képünknek* minden esetre idősnek kell lennie 1300—1330-nál, hova H. helyhezi. Tekintse csak valaki a' *ruházatot*, az *arczot*. Valóban illőbb kor lenne az 1220. A' mennyiben azonban természetes, hogy e' kép maga nem lehet idős az oltárhelynél; azonban mind stílus, mind történeti combinatiók által az oltárhely aligha régebb 1250-nél: bizvástabban határozhatjuk e' képet a' XIII. századnak vagy *közepére* vagy *második fele' első tizedébe*. E' tárgy a' lentebbiekből is fog erősödést nyerni.

8. §. A' templom' több részei' keletkezésének ideje.

Említém hogy sz. György' korát az *oltárhely' mikorisága* dönti el. Ezt kellene azért előbb is vizsgálat alá vennem. De mivel némileg egybefüggést látok közte 's a' *főtemplom közt*, együve kapcsolom őket, úgy adom elő rólok gondolataimat.

Henszlmann, felhozott egyes okaira támaszkodva, határozottan szól, hogy a' *főtemplom római stíl*, 's nem elébb *mint a' XII-dik században épült*; az *oltárhely, ónémet stíl*, 's *befejeztetése a' XIV. század' első évtizedeiben történt*. Tehát amaz: 1100—1200., ez: 1300—1330. évek közt. Okai, melyekre idővetését építé, értekezésében láthatók.

1) Én az ő kifejezéseit nem találom elég határozottaknak, nem névszerint a' *római stíltra* nézve, mellyről óhajtandó hogy világosan kijelentette volna, hogy annak *tiszta* korát érti-e, vagy *azon idejét*, midőn már tovább fejlődve középen áll a' *régi római* és az *ónémet* között. 'S ez óhajtást kérdéssé változtatták bennem azon részletek, melyeket a' templomban találék. Ha a' főtemplomot a' *római építészeti stíl* alá kell soroznom: egyen kívül minden jellemet feltalálók benne. Megvannak a' *vastag kerítő falak*, az *izmos oszlop*; de nincs a' *félkör boltív*. 'S így az évkör, melly e' stíltra megállapítva van (460—1100) templomunkra nem egyezik egészen magával a' jellemmel, névszerint a' *boltívv*, melly pedig maga részről épen úgy korszakot formál, és épen úgy *saját* az építészetben, mint az *oldal-támrendszer*.

Én más utat kerestem. Kerestem névszerint a' *boltívek' történetét*; mert bizonyos, hogy ezek határozott jellemet viselnek eleitől fogva.

Az ívek előjönnek már a' IV-dik században, mikor t. i. a' keresztény művészet kezdődik; de csak egy század mulva lehet mondani, hogy a' *horizontál* fedezeten győzedelmeskedtek. Az *ívek' története* két formát különböztet meg: a' *félkört* és *csucsívet*. *Fél-*

körívet használt a *római stíl* (V—X. század); azt a *byzanti építész*et, mi egyébiránt nem vala egyéb mint a *római görög ízléssel párosítva*. Kezdeté a' X-dik századra esik, 's tart egészen a' XII-ig, mikor már a' *német felfogás* kezdvén hatását gyakorlani: küzdeni látjuk a' német *csücsívet* a' *félkörírral* ugyanazon egy épületben. Nevezetesnek tartom megjegyezni ezekhez pótlékkül, hogy a) a' *csücsív* már előjön 1072-ben tehát a' XI. században (Allg. Bauzeitung, 1845-ki folyam); b) hogy a' *byzanti stíl* használá az izmos oszlopot szegletekre, a' *koczkas oszlop-fejet*, főleg pedig hogy ő a' *függőlegesen* felemelkedő *oldalfalakból* nem származtatott még ki *kötetők*et, hanem azok' helyét *deszka mennyezettel pótlotta*, melly az elvégzett *fal' tetejére volt egyszerűen állítva*, a' nélkül, hogy a' fal-ívekkel legkevésbé is harmoniába hozatott volna.

Most fordúljunk a' szigeti templomhoz. Feltalálom benne az *oszlopok* közt a' „*csücsívet*”; „megvan az *oszlop' négyszegű feje*”; „megvan az *üres hely*, mellyet a' *fa mennyezetnek kellett elfoglalni*; az oltárhelyet elválasztó ív, *inkább kör mint csücs* (der gedoppelte Organismus der Frühzeit des Spitzbogens), mint mindezek az itt 4. sz. alatt előterjesztett hosszsmetszetben világosan láthatók.

Ítéletem annakokáért e' templomrészről ez: miután benne az *ív' csücsídoma* világosan a' német befolyást mutatja; az oszlopok, a' *deszka mennyezet* a' *görög-római építész*et' jellemét viselik; 's *ennél fogva* benne a' két külön rendszer egyesítve található: *építtetése' korát legbiztosabban oda tehetni, midőn a' német építész*et befolyást kezd gyakorolni a' keletire. 'S ez a' kor a' XI. sz. közepe — XII. sz. közepe közötti idő; tehát 1050 — 1150. év.

2) Az oltárhelyre nézve elég jellem az *oldaltám*, a' *sugároszlop*, a' *csücsív*, *vékony falak* és *kőbolt ív mennyezet*, mellyek összesen véve határozottan mutatják a' tiszta *német építészeti stílt*. 'S mivel ezek ellen semmi vétség a' szigeti templomban nincs: határozottan kimondhatjuk az építés' korát, 's kitűzhetjük azt az *oldaltám-rendszer'* idejére, a' XIII. század' közepére (1250).

Ez időre teszem én a' hasonjellemtű *portalét*, a' *torony' kettős ablakát*, a' *főhajó' felrészén eső nyulánk 's lóheridom tetejü ablakokat*, mellyekre 's a' fő portale' *levélczirádaira* megjegyezhetjük, hogy a' XII—XIII. századokban vette ezeket fel a' német építész az úgynevezett *mór építész*etből, melly főleg a' XI-dik században virágzott volt.

Ide veszem már most sz. *György'* képét, melly fentebb szinte a' XIII. század' közepére volt általam kitűzve. — A' *csücsív* majd két századig viaskodott a' *körírral*, míg kirekesztőleg uralkodó lehetett. 'S e' legyőzetést csak a' XIII. század' közepére tehetni. A' mi oltárhelyünk 's több hozzá tartozói semmi idegent többé nem mutatnak; 's így ha megnyugszunk az ő XIII-dik századiságán: meg-

nyugodhatunk azon is, hogy a' vele majdnem egykorú sz. Györgyöt a' XIII. század' másodfele' elsőbb éveibe helyeztessük.

9. §. *Rombolások a' templomban 's a' legújabb képek.*

A' legújabb képeket rombolások tették szükségessé. E' rombolásoknak az eddigi összevetések' nyomán nem lehetett előbb történniök a' XV-dik századnál. A' XV-dik századból illyesekről következő adatokat találtam :

1) Általam már említett *Simonchicz* I. gyűjteményének számjegyzellen kötetében (p. 120) a' máramarosmegyei *Sztojka*-család' nemágazatát adván elő így ír : „*Josephus parochus in Técső. In odio fidei ab Hussitis trucidatus.*“ Hogy a' Hussiták az inquisitorok és más üldöző katolikusok ellen mikor *dühöngtek* : *Párizspái* (Rudus Redi v. §. 10.) így adja elő : „Cum autem 1420. Hussi asseclae a. Sigismundo imperatore ubique prosciberentur, nec Hungaris, qui iam magno numero eius doctrinam receperunt, parceretur : Zisca ao 1424. in Hungariam incurrit, vastans passim omnia monasteria evertit, templa deiecit“ stb. E' dühöngés kiterjedt egész 1440-ig.

2) *Mátyás* király a' máramarosi öt koronaváros' (ezek közé tartozott Sziget is már akkor) szabadalmait megerősítvén, okiratában így szól : „Nos percepta (= értésünkre esvén) *combustione et devastatione et desolatione eorundem oppidorum nostrorum, quas superioribus temporibus, per valachos et alios aemulos nostros susceperunt*“ stb. — Kelt Budán 1472-ben — (Találtatik ez okirat a' pozsonyi káptalan' 1747-ki hiteles kiadványa után a' szigeti nemesi közönség' levéltárában, Fasc. I. nro 34). Az itt érdeklött pusztítás' évét határozottan kimutatja egy másik okirat, melyben Máramaros megye' alispánja és szolgabirái némelly ekkor szenvedett károk' ki-egyenlítése-végett az érdeklött feleket megidézik. Így szól az : „Nos Laurentius Irtus Castellanus Castri Huszt, Vice comes Terre Maramaros. . . . Quod in ao dni millesimo CCCC^o LX-octavo, quando predones latrunculi de regno Moldavie confines regni Hungariae ad partes Transylvanienses, intraverint devastandas.“ Kelt Zygethen 1469. (Találtatik eredetieiben a' szigeti ref. lyceum' könyvtárában).

E' kettő közt kell választanunk. Az első adat nem kielégítő ; mert ha szinte elhinnök is Simonchicznak (nem jegyzé fel, honnan vette tudomását), mint gondos fürkészőnek a' felemlített tény' igazságát : felelet nélkül marad a' kérdés : voltak-e e' Hussiták Szigeten ? Ez majd akkor állapíttathatik meg, midőn e' megye' története megírva lesz.

A' másik világosan szól Szigetről. És én, midőn látom mint buzgólkodott a' megkárosított polgárság polgárilag visszavergődni a' jobb létre: elhiszem, hogy ugyanakkor *szentegyházát* sem mellőzé el, visszavinni azon díszes állásra, melyben azel őt volt. S

így látom én valószínűnek, hogy a' lepel' felirata talán kipótoltathatik: M. CCCC. LXXVII° vagy LXXXIII-re; vagy ha többre nem is, legalább azon évre, mely a' mennyei Jeruzsálem alatt találatik.

III. T O L D A L É K U L.

10. §. Máramarosban lehetőek a' német stíliu templomok.

A' sajátlag német építéset, közép számot véve, önálló alakban ugyancsak a' XIII. században jelenik meg; de magvai, egyes jelei feltalálhatók már a' XI., XII. század' elején. Ezt eddig mondotaim mutatják. A' szigeti templom' ifjabb részén az *önálló*, a' régiben a' még csak *kezdődő* német stílust, alkalmam volt elemezve, hasonlítva felmutatni. Most azt teszem fel kérdésbe: *vajjon ran-e arra valami történeti adat, hogy e' kimutatott századokban már lehető, hogy e' vég, 's akkor kivált olly szinte hozzájárulhatatlan vadonságu vidéken a' német műveltségnek illy szép emlékei feltalálthassanak?* . . El fogom sorolni az adatokat, melyeket e' végből keresve találhattam.

A' mint terjed a' nép: úgy terjed vele műveltsége is. Ez oldalról felette erősek a' németek; hova német lép, hol német telepszik: letelepíti ott ő magával mesterségét, művészetét is. *Köleséri* írván az erdélyi *szászokról* ezt jegyzi meg: „Indicio sunt, post tantas etiam revolutiones *templa*, in locis, *ad pristinam Germanorum normam aedificata*“ 'stb. (in Aurario Romano Dacica. Cibinii 1717. pag. 45). A' német építéset tehát az ország' távolabb, velők nem szomszédos részeiben a' *telepítvények* által származott át.

A' magyar birodalom több időben fogadott magába német telepítvényt. Legkitünőbb volt az, mely (1141—61.) II. Géza által rendeztetett Erdélybe; mit követtenek a' *kelet-éjszaki megyeiek* (Fessler II. 53), a' *szepeességiek* 1204. (Cod. Dipl. Tom. III. p. 454).

Máramaros' vadonai is meglátták az új vendégeket. Mikor legelőször? Történeti adatok levéltáraink' bezároltsága miatt még most meg nem mutathatják. Mind a' mellett vannak nyomok, melyek addig is pótolhatják némileg a' hiányt.

A' XIII. század' végén *világosan* vannak említve. III. András fentebb is említett oklevele szerint 1300-ban a' *viski várat* átcsereéli, hogy ez az ő „*Máramarosi Hospitesei számára*“ védhelyül szolgáljon, mint a' mellette elmenő országút' parancsolója. . . Itt van már akkor *Técső* (Töcső is régen Thewthető) mint nevezetes hely világosan a' *Teutschauból* átalakítva (mint Leutschau = Lőcse). Mellesleg legyen mondva; ez az *átváltozás* nem egy két év alatt eshetett meg.

A' XIII. század' közepe felé 1234. Gergely pápa megkeresvén IV. Béla királyt, kéré hogy a' *Comaniában* lakó oláhokat szorítaná az unióra, azon okon is főleg, mert: *Nonnulli de regno Ungariae*,

tam Ungari, quam Teutonicis et alii Orthodoxi, morandi caussa cum ipsis, transeunt ad eosdem et recipiunt sacramenta, in grave Orthodoxorum scandalum. Azt fel nem tehetem, hogy ez átmenők második, harmadik *megyéből* valók lettek volna; melly megyék Máramaros' terjedelme miatt több napi járó földre estek Comaniától. Én azt mondom, legvalóbban e' sorok csak Máramarosra illhetnek. 'S ha igen: úgy itt akkor már ben laktak a' *németek*. (Cod. Dipl. Tom. III. Vol. II. pag. 399).

Es ha már 1206-ban állani látjuk *Besztercze'* városával együtt a' Beszterczei vidéket: nem kell-e valószínűnek tartanunk, hogy azon *német* nyomok, mellyeket még a' régiség a' vele határos keleti megyei végben (*régi érczbányák, helynevek*, mint *Visó = Visch-au*, *Vaser = Wasser* folyó) fenhagyott, de mikről már ma a' *név-nél* egyebet alig tudunk, valamelly azonkori *német szakadék telepítvények* legyenek nyomai?

Mondám hogy a' német magával viszi művészetét. Vonhatta őket *Erdélyből*, vagy a' szomszéd *Ugocsa és Bereg* megyékből a' *rokonság* is; 's így lőnek szorgalmok' gyümölcsei, emlékei azon templomok, mellyek maig is, mintegy *heten* Máramarosban fen vagnak.

Mindezekre azonban csak a' bővebb adatok fognak egykor világot deríteni. Most még elég, ha csak a' valószínűségig mehetünk is.

II. §. A' képek' készítője és készíttetője.

A' *nevet*, mit H. a' vélt donatorra nézve kiolvasni megkísérett, kerestem; de a' városi köz levéltárak illyent nem mutattak. 'S így e' tárgy alkalmasint fejtetlen marad; hacsak „*Huszi Damianust*“ nem fognók reá.

A' *képeket* illetőleg, az én figyelmem némi *hazai* jegyeken akadt meg. Illyenek: sz. György' lován a' *lekötő, sügyellő*; Katalin' köntösének *felső szegélye*; különösen pedig és mindenek felett azon *lepedő, mellyben az angyal a' martyr' lelkét viszi föl*. Mindezek elannyira „a' máramarosi nép' házi életéből vannak elragadva,” — hogy azon egy pillanatig is kételkedni nem lehet.

Egy ház nincs a' *nép-nél*, mellyben azon lepelhez hasonlót nem találhatnál. . . . Ki merem tehát mondani: e' *festő vagy máramarosi, vagy huzamosan itt lakott, vagy legalább olyan vidékről való volt, és minden esetre Magyarországon, hol illy szóvetmodor divatozott*.

De kit mutatnak történeteink e' *vidéken, ki a' XIII. század' végén, s a' XIV-dik' közepén illy festő művész volt?* Vidéket mondék; 's valljon nem vezethetne-e huzamosb vizsgálódás „*Miklóshoz*“ a' Kolozsvárihoz, ki Miller Jakab Ferdinand szerint (Schedius, Zeitschr. V. p. 87.) e' korban élt. Milly szép volna mondhatnunk: *íme a' magyar festészetnek egyik legrégibb példánya, 's magyar művésztől!* Mert

hogy e' képek, H. idővetésénél, legalább 100 évvel idősebbeknek megmutattattak: az által, úgy hiszem, oly kincs lett számunkra, melyről most még inkább elmondhatjuk Henszlmannal: *ime falképek*, miknek régisége külföldön is *általában* és mindenütt a' legnagyobb figyelemre méltó; *házunkban pedig a' legelső* (mert a' nassaiakkal többé nem *egykoru*).

12. §. A' mit még mondani akarok: az kérés a' t. Academiához. T. i. mondottaim' nagy része némi polemiai színt visel magán; de épen e' miatt Henszlmann' magyarázata is több részben meg van ingatva. 'S mivel már a' t. Academia, a' frescók' közérdekénél fogva elhatározá azokat Évkönyveibe is fölvenni; így pedig a' dolog' természeténél fogva H. értekezése mellett mulhatlan szükség volna ez enyémnek is megjelennie; azonban így e' két művet azon helyen nem látom célirányosnak: azon véleménynyel volnék bátor a' t. Academiához járulni hogy, mivel a' képek csakugyan minden esetre kiadandók, méltóztatnék e' két értekezésből bizottmányilag szerkesztetni *egy magyarázatot*, 's azt tenni az Évkönyvekbe. E' benyújtott munkámnak pedig rendelni valami helyet az Értesítőben, hogy ott megjelenvén, mások is tudomást vehessenek róla.

— Némelly belső tárgyak' elvégzése után a' titoknak a' könyvtár' számára a' következő ajándékokat adta be:

1) *Kozma Vazultól* több rendbeli új kiadásait. 2) *Lugossy József* ltól: *Kerekes Ferencz' Négyes Kistükrét*. Debr. 1848. 3) *Medgyes Lajos* erdélyi predikátortól: *Eredeti egyházi Beszédék*. Első füz. 1849. 4) *Szenczy Fer.* kanonoktól két ritka jezsuita-névtárt. 5) *Warga János* ltól *Természettana'* második kiadásának 1-ső füzetét. Pest, 1850. és: *Tankönyv a' népiskolák' számára*. 2 r.

Felelős szerkesztő Toldy F. titoknak.

Az olvasó kéri, hogy *Lugossy József'* beszédében Hanák János felett a' következő sajtóhibákat kijavítani méltóztatnék.

74	I. 26. sor.	birólag	helyett olv.	bizólag
75	— 18. —	életörömnök	— —	életörömek'
77	— 1. —	vigyázva	— —	vágyva
—	— 3. —	illy	— —	így
—	— 4. —	mezején	— —	mezejére
—	— 42. —	Simonesicz', Incze'	— —	Simonesicz Incze'
78	— 1. —	tudata	— —	tudta
—	— 24. —	barányának!	— —	barányának,
—	— 33. —	meghódítottnak	— —	meghódítottaknak
79	— 45. —	négy év	— —	négy évi
80	— 11. —	kiadásban	— —	kiadásában
—	— 23. —	életíratára	— —	„életirata“ szavaira
84	— 35. —	kitüntetéséről	— —	kitüntetéseiről
—	— 17. —	Diószegi, Fazekas'	— —	Diószegi-Fazekas'
85	— 43. —	De itt	— —	Itt

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

X. Év.

1850. Nov.

V. Sz.

KIS GYÜLÉS, NOV. 9. 1850.

(A' mathematical és természeti tudományok' osztálya' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból: Bene Ferencz tiszt. tag. — Bugát, Gebhardt, Györy, Kiss K., Vállas rr. tt. Nendtvich, Pólya lev. tt. — Más osztályokból: Bajza, Döbrentei, Érdy, Fogarasy, Jerney, Szilasy, rr. tt. — Hunfalvy, Lukács, Pauler, Wargha, Wenzel lev. tt.

BUGÁT PÁL rt.

a' dinnyéről *physicai, anatomiai, és physiologiai tekintetben* értekezett. — *Physicai* tekintetben szólott a' dinnyéről általában ennek kocsáni és pilisi, más részről napi és földi felére figyelmeztetvén. E' tekintetből különösen szólott a' dinnye' nagyságáról, nehézségéről, színéről, idomjáról, két tengelyéről, hasábjaíró és vágmányairól; hol is végezetül még a' dinnye' fölületén tapasztalt tünetenyekről: a' szeplőkről, a' csalánkütegekről, a' tobolyokról, a' bibircsokról, a' repedékekről és a' cserhímről is megemlékezett, hová egy-szersmind a' kocsán és ennek tányérja, meg a' pilis és ennek fajai is tartoznak.

Anatomiai és physiologiai tekintetben a' dinnyét falból és magházból mondotta állani, amaz héjra, mellékhéjra és húsrá osztatik. A' magház szerinte magszobákból, ezek magosztályokból állanak, a' magvak köldökzsinóiraiknál fogva ezekben fejlődnek ki és ezekben foglaltatnak. Mind ezen egyes részokről különösen értekezett, 's elvonva végső eredményül ezen különbségeken alapította meg a' dinnyenyelvet, melynek czélja volna, hogy hazánkban minden tudományos dinnyetermesztő e' nyelv által köttessék össze.

E' dinnyenyelvet alkalmazólag Kiss Bálint' föstészete után nyolcz, Szigethi' viaszlenyomata után pedig egy dinnyefajt írt le; egy-szersmind, hogy a' dinnye' belső alkotását megmutassa, néhány kiszáritott 's áttetsző dinnyeszeleteket mutatván be.

Végül a' dinnyészetnek irányt adandó a' dinnye' elkorcsosodása ellen figyelembe veendő tanácsokat közlött.

— Ez után

GYÖRY SÁNDOR rt.

a' gyökérhuzások' egy új módját terjesztette elő; ez ízben különösen a' négyszög gyökerekét.

Hogy a' négyszög gyökeret valamely mennyiségből, melyet nevezünk Q-nak, kihuzhassuk, ezen egyenletnek kell eleget tennünk:

$$x^2 = Q \text{ azaz:}$$

olylan mennyiséget (x) kell keresnünk, mely maga magával szorozva annyi legyen mint Q

Tegyük fel már most, hogy ezen keresett mennyiség $x = \frac{m}{n}$ által fejeztessék ki, kell lenni egyszermind:

$$a) nx = m; m^2 = n^2 x^2 = n^2 Q$$

$$b) n^2 x^2 - 2mnx + m^2 = 0$$

$$c) x = \frac{m^2 + n^2 Q}{2mn} = \frac{m}{n} = \frac{nQ}{m}$$

Ha ellenben $\frac{m}{n}$ nagyobb vagy kisebb x-nél, akkor c) szerint

$$x = \frac{m^2 + n^2 Q}{2mn} \text{ az } \frac{m}{n} \text{ és } \frac{nQ}{m} \text{ határok közé foglalt közép érték' kité-}$$

tele lévén, következik egyfelől hogy x-nek az $\frac{m}{n}$ és $\frac{nQ}{m}$ határok

közé kell esni, másfelől hogy a' c) alatti alkat szerint x-nek közeli-
tőbb értékét találjuk fel, mint volt $\frac{m}{n}$

Ezekhez képest Q-nak magában tudható első közelített értékét x_0 -val, a' továbbiakat x_1 -, x_2 -, x_3 -al 'stb jelölván, a' négyszög gyökér' kihuzására nézve a' következő egyszerű közelítési alkatok származnak:

$$x_0 = \frac{m_0}{n_0}$$

$$x_1 = \frac{m_0^2 + n_0^2 Q}{2m_0 n_0} = \frac{m_1}{n_1}$$

$$x_2 = \frac{m_1^2 + n_1^2 Q}{2m_1 n_1} = \frac{m_2}{n_2}$$

$$x_3 = \frac{m_2^2 + n_2^2 Q}{2m_2 n_2} = \frac{m_3}{n_3}$$

azaz: a' közelítés' akarmeddig kívántató tovább folytatására nézve, a' már kitalált közelítési érték' számítójával és nevezőjével, mindig az első kitételbe foglalt ugyanazon munkálatokat kell megújítani.

A' mi továbbá az elkövethető legnagyobb hiba' számbavételét illeti:

Minthogy a' keresett gyökérnek (x) értéke csak azon esetben lehet $\frac{m}{n}$ törek alakjában tökéletesen kitétethető, midőn c) szerint $m^2 = n^2 Q$ azaz: a' közelítési határok tökéletesen össze esnek, s ekkor mind a' számszerű, mind a' mérleges középértékeknek hasonlólag össze kell esniök; de ezen feltétel a' közelítési aránytalan gyökökre nézve, habár a' közelítés végtelenül folytattatnék is, soha nem teljesülhet: látnivalóképen közelítő gyökér értékeink, minden egyes esetekben, csak annyi számjegyekig lehetnek igazak, a' mennyiben a' számszerű és mérleges közép értékek összeegyeznek. Már pedig tévén két különböző mennyiségek közül egyiket A-nak másikat $A + k$ -nak, leszen a' kettőnek

számszerű közép értéke: $a + \frac{1}{2} k$

mérleges közép értéke: $\sqrt{a^2 + ak} = a \left\{ 1 + \frac{k}{2a} + \frac{k^2}{8a^2} \dots \dots \right.$
 $= a + \frac{1}{2} k - \frac{k^2}{8a} \dots \dots \dots$

melly kitetelek a' két első tagban összeegyeznek

Különbség, mellyből az elkövethető legnagyobb hiba eredhet $= \frac{k^2}{8a}$

közeliítő törekeinkhez hasonlítva pedig, mellyekben a' számító $m^2 + n^2 Q = 2a + k$ -nak felel meg, tétetvén $\frac{k^2}{8a}$ helyett $\frac{k^2}{4a}$; az el-

követhető legnagyobb hiba lesz: $H < \frac{k^2 \cdot 4a}{n}$, s tévén $4a$ helyett az összeegyező első számjegyekben $2m$ -et

$$H < \frac{k^2}{2mn}$$

melly egyszerű kitétel az elkövethető legnagyobb hiba' mennyiségét kielégítő pontossággal adja.

Tegyük most ismét $n^2 Q = m^2 \pm k$; $Q = \frac{m^2 \pm k}{n^2}$

leszen $m^2 + n^2 Q = 2m^2 \pm k$

minél fogva: ha valamelly közelítési érték volt $\frac{m^2 + n^2 Q}{2mn}$

a' következő közelítési értékben:

$$\frac{m_1}{n_1} = \frac{(2m^2 \pm k)^2 + 4m^2 n^2 Q}{n_1} = \frac{(4m^4 \pm 4m^2 k + k^2) + 4m^2 n^2 Q}{n_1}$$

vagyis, mivel $Q = \frac{m^2 \pm k}{n^2}$

$$\frac{m_1}{n_1} = \frac{(4m^4 \pm 4m^2k + k^2) \pm 4m^4 \pm 4m^2k}{n_1}$$

melly kitétel mutatja :

a) Hogy az illetőleg m^2 és n^2Q által képviselt mennyiségek' külözései $= k$; minden következő közelítésben az előbbinek második hatványára hágna

b) Ha szinte valamellyik előbbi közelítésben $m^2 - n^2Q$ között ragadó külözés volt volna is, az a' következendőben állítóba megyen által, mellyen túl végtől végig $m^2 > n^2Q$ tartozik lenni, tehát :

c) Mivel e' szerint tagadó külözés, midőn $m^2 < n^2Q$; $m^2 - n^2Q = -k$ csak első értékre nézve létezhetik, többekre nézve ellenben akarmeddig folytatva, $m^2 > n^2Q$; $\frac{m^2}{n^2} > Q = x^2$; $\frac{m}{n} > x$;

közelítéseink az utolsó bizonytalan számjegyben mindenkor nagyobbak lesznek az x igaz értékénél, a' legnagyobb hiba a' gyökér' feltalált közelítő értékéhez képest mindenkor tagadó.

d) Valamelly kitalált közelítési értékből, nemcsak ezen közéletés' hibáját, hanem a' következő közelítését is könnyű kitalálni. Ugyanis a) szerint, 's a' kifejtett közelítési alkatok szerint, ha valamelly adott közelítésnél :

$$x = \frac{m}{n}; H < \frac{k}{2mn}$$

leszen a' következendőben :

$$x^1 = \frac{m^2 + n^2Q}{2mn}; H < \frac{k^2}{8m^3n}$$

mellyben m^2 -nek csak néhány első számjegyei vétetvén kiszámítás alá, hibátlanul tehetjük $m^2 + n^2Q = 2m^2$

Végezetre : valamellyik közelítésnél, melly legyen $x = \frac{m}{n}$

megállapodván, minthogy a' következő közelítés $\frac{m}{n}$ és $\frac{nQ}{m}$ határok

közé fog esni; mind az $\frac{m}{n}$ mind az $\frac{nQ}{m}$ értékét tizedes törtékben

kiszámíthatjuk, miután a' kettőnek számszerű középértéke a' következő közelítést fogja adni. Ezzel azt nyerjük, hogy kevés számjegyek' munkálatba vételével, igen messzire fogjuk a' keresett gyökér' értékét meghatározhatni. Például :

Legyen a' keresendő gyökér $x = \sqrt{364}$; $Q = 364$

Minthogy a' feladott számnak ismeretes közelítő gyökere 19; tegyük :

$$x_0 = \frac{m_0}{n_0} = \frac{19}{1}$$

leszen $m^2 = 361$; $n^2Q = 364$ tehát:

$$x_1 = \frac{m_1}{n_1} = \frac{725}{38} = 19,078 \text{ (94)}$$

innét $m^2 = 525625$; $n^2Q = 525616$

$$x_2 = \frac{m_2}{n_2} = \frac{1051241}{55100} = 19,07878 \text{ 402 (90 38110)}$$

mellyből $m^2 = 1105107640081$; $n^2Q = 1105107640000$

$$x_3 = \frac{m_3}{n_3} = \frac{2210215280081}{115846758200} = 19,07878 \text{ 40283 38912}$$

98303 6 52438 57639 51399 03017 15667

$$\frac{nQ}{m} = \frac{4216 \text{ 82199 84800}}{221 \text{ 02152 80081}} = 19,07878 \text{ 40283 38912}$$

98303 96195 83289 54761 98832 29946

mellyekből közép értéket vévén:

$$x_4 = 19,07878 \text{ 40283 38912 98305 24317 20464}$$

53080 50924 77806

negyvenegy tizedes helyben bizonyos.

A' fentebbi tételeket és megmutatásokat ezen példára alkalmazva látjuk:

1) Hogy az m^2 és n^2Q mennyiségek' külözése, $m^2 - n^2Q = k$; minden következő közelítésben, az előbbinek második hatványára hág x_0 -nál -3 ; x_1 -nél 9 ; x_2 -nél 81

2) A' nevezett külözés csak X_0 -nál tagadó, a' többi közelítésekben állítótá válik, mellynek következtében végtől végig $m^2 > n^2Q$ tartozik lenni.

3) A' kitalált közelítési értékek, az első felvételen kívül, melly szerint $X_0 = \frac{m_0}{n_0} = \frac{19}{1} < x$; továbbiakban 's az utolsó bizonytalan számjegyben, mindig nagyobbak az x igaz értékénél. x_1 -nél a' negyedik; x_2 -nél a' kilencedik; x_3 -nál a' huszadik tizedes jegy nagyobb kelleténél.

4) Az elkövethető legnagyobb hiba $H < \frac{k^2}{2mn}$ azaz:

$$a) x_1\text{-nél } H < \frac{9}{1450.38} < \frac{9}{50^4} < 0,0318$$

Ugyan ezen közelítésből leszen a' következő közelítésben x_2 -nél elkövethető legnagyobb hiba:

$$H < \frac{k^2}{8m^3n} < \frac{81}{8.38.725^3} < \frac{81}{304.37(0)^7} < \frac{81}{110^{10}} < 0,0974$$

mint a' következő közelítésből kitűnik.

$$b) x_2\text{-nél az elkövethető legnagyobb hiba } H < \frac{81}{21(0)^5.55(0)^3}$$

$$H < \frac{81}{11(0)^{10}} < 0, 0^{974} \text{ mint fentebb is hasonlóképen találtatott.}$$

c) A' következő közelítésben x_3 -nál

$$H < \frac{6561}{442(0)^{10}} < \frac{6561}{48(0)^{22}} < 0, 0^{19} 11 \text{ mint ez is}$$

a' következő közelítésből világos.

$$\text{Ugyan innét } x_4\text{-nél } H < \frac{43(0)^6}{8 \cdot 11(0)^{10} \cdot (221(0)^{10})^3} < \frac{43(0)^6}{88(0)^{47}}$$

$$H < \frac{43}{88(0)^{41}} < 0, 0^{415}$$

és hogy a' H-nak kiszámított értékei, az illető közelítésekből mindenütt levonandók a' példákban szinte látható.

5) A' negyedik közelítő érték x_4 ; a' harmadik közelítő értékből $x_3 = \frac{m}{n}$ a' két határérték $\frac{m}{n}$ és $\frac{nQ}{m}$ kiszámításából, a' kettő-

nek számszerű közép értéke által határozottatott meg, melly közben nem volt többre szükségünk tizenhárom számjegyet igénylő sokszorozási és elosztási munkálatoknál, mégis negyvenegy tizedes helyet biztosan feltaláltunk.

Egyébiránt az eddigiekben előterjesztett alkatok nem minden esetben kielégítők, kivált midőn az m^2 és n^2Q közötti különbség nagy. Azért is egyéb esetekre nézve általánosabb szemléletek jövő alkalmmal következnek.

KIS GYÜLÉS, NOV. 11. 1850.

(A' nyelvtudományi osztály' számára).

Nmélt. gróf Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az osztály' részéről: Szemere r., Hunfalvy, Reguly, Repicky lev. tt. — Más osztályokból: Bajza, Bugát, Döbrentei, Érdy, Fogarasy, Győry, Jerney, Kállay, Kiss Kár., Szilasy rr. tt. — Csatsko, Lukács, Pauler, Wargha, Wenzel lev. tt.

KÁLLAY FERENCZ rt.

a' régi magyar történetben előforduló, 's a' tudósok által különféleképp magyaráztatott két magyar névnek: *Gylas* és *Carchan* jelentését fejtegette a' következőkben.

I. Const. Porphyrogenitus *gylas* és *carchan* hivatalneveket említ; az első nagyobb volt a' másiknál, 's épen azon fejezetben (C. 40. de Adm. Imper.), hol e' különböztetést teszi, írja: „Habent autem primum ducem e prosapia Arpadæ, cum quo duo alii *Gylas* et *Carchan*, qui iudicium vicem obtinent“ tehát a' fővezéri méltóság után e' két hivatal nyomban következett. — Hogy a' tárkányi hivatal kincstári fő hivatal volt, azt a' *Tárkány* szó alatt előadtam, mint azt is, hogy a' hivatal személy- és helynevekre adott alkalmat: de mi volt

a' *gylas*, az még tisztába nincs hozva; mert hogy azt *gyűlésnek* kellene venni, nem hihető, mert a' *gylas* szóban az *s* csak görög ragozás, mint azt a' magyarok' *sabir* nevéről készült értekezésben példákban kimutattam, mire mutat az elgörögösített *Σαποριος*, latin *Sapores* név is a' perzsa *Schah-pour* helyett, 's felemlítve van általam, hogy a' fehér hunnuszok' főnöke is Kosmas utazóban a' VI. századból *Gollas*nak íratik, mihez most hozzá teszem, hogy szinte egy régiebb syrus író Amruz *Gylas*nak írja a' fehér hunnuszok' királyát még azon időszakból, mikor Sakasenából le nem költöztek az indus földre (l. Assemani Biblioth. Orient. T. III. P. I. p. 198), mi által Kosmas' *Gollasa* csak megerősítettik, és Cedrenus' *Gylasa* (Katona, Hist. Ducum, p. 404.) mint Const. Porphyrogenitusé is ugyanazon egy főnévnek mutatkozik.

A' székely-pogány krónika már (A' nemes székely nemzetnek constitutiója. Pest, 1818. l. 282) előadván a' székely öspolgári szerkezetet, útba igazít bennünket a' *Gyula* hivatalnévről is, midőn írja, hogy a' fővezér vagy kormányzó' elnöklete alatt fontosabb dolgokban a' nagyobb és kisebb *Rabonbánok*, *Horkázok* és *Gyulák* tanácskoztak, kik egyenlő méltóságúak voltak: „Excepto *Gyula* és *rectore*, qui duo in omnibus in apice generationum atque lineas generationis habebant locum in evehendis castris, in edicendis iuribus sacris et profanis, in praeceptis communitatis extradandis, in puniendis transgressoribus mandati communis: quae iura exercuit rector supremus in praesentia *Horkáz* maximi et *Gyulae*.” Voltak kisebb *Rabonbánok*, *Horkázok* és *Gyulák* a' katonai szervezet szerint hivatalos 's a' felelyebbtől függő lánczolatban egymáshoz állítva, például: mindenik *Horkáz* öt kisebb *Rabonbánnak* parancsolt, mindenik-ily kisebb *Rabonbánnak* egy lovas és gyalog századja volt: a' nagyobb *Rabonbán* alatt három *Horkáz* állott, 's ezek felett ismét a' kisebb *Gyula* parancsolt, ki fő *Horkáznak* is neveztetett; de a' méltóságot kivéve mások felett több joggal nem bírt; a' kisebbik *Gyula* a' többi fent nevezettekkel a' fő *Gyula* alatt állott, ki a' székelység' főparancsnoka 's kormányzója volt 's *Bond* várban lakott *Kükül* folyóvíz mellett; hihetőleg sz. István király' időszakát értette a' krónikás, mert *Gyula* pogány vallását, 's annak lealázását *Uopour* Sándor = Apor — által a' király' segítségével bőven előadja (279. l.): *Uopour* Sándort pedig *Uopolet* fiának mondja, ki *Arpád* alatt élt. Anonymus írja: „Septimus *Tuhutum*, pater *Horcha* (a' székely krónika' *Horkája*), cuius filii *Gyula* et *Zombor*“ (c. 6). Katona írja (Hist. Ducum, p. 404) szinte Anonymus után: „*Tuhutum* vero genuit *Horcam*, *Horca* genuit *Geulam* et *Zubor*, *Zombor* vero genuit *minorem Geulam* (*Gyulam* alii scribunt) tempore cuius *Stephanus* rex subiugavit sibi terram *Ultrasylvaniam*.” — A' *Tuhutum* szinte hivatali méltóság Keleti-Ázsiában, mint a' *Tárkány* és *Gyula*; a' székely krónika' *Horkája* bizonyosan Anonymus' *Horchája*, ez pedig csak a' mongol

Darcha jobban *Dárchán*, turkúl *Tárkán*, mit az is bizonyít, hogy Katona szerint a' sz. László' törvényeiben előforduló elrontott *Sarchas* a' marginalis jegyzetekben mások által *Darcha*-nak is olvasgatott, és így a' székely krónika Const. Porphyrogenitus' előadását csak megerősíti, hogy a' *Gylas* nagyobb méltóság volt mint a' *Charchan* vagy *Tárkány*. Tudjuk hogy Árpád Tuhtum által foglaltatta el Erdélyt, tehát családja, u. m. *Horcha*, *Gyula*, *Zombor* ott meg is honosultak, 's igazgattak, és már *Zombor*' fia a' kisebbik *Gyula* volt az, ki nem akart keresztyén lenni; ki *Thuróczi* szerint a' római arx *Juliát* fölfedezte: „Eratque iste *Gyula* dux magnus et potens, qui civitatem magnam in Erdeleu in venatione sua invenerat, quae iam pridem a Romanis constructa fuerat“ (Chr. P. II. C. V). Hogy a' *Gyula* név e' vár' nevéből lett volna, azt már *Siegler*' krónikája sem merte bizonyosnak állítani, azt Ázsiából hozták ki magokkal eldödeink, azért *Sándor István*' állítása is: *Julius* = *Gyula* nem elfogadható. Más volt a' római *Julius*, más a' magyar *Gyula*-nemzetség, a' névszó-értelmezésnek is hát egészen másnak kell lenni. Kéza is említi *Gyula* vezért, ki Erdélyben lakott: „Tertii quidem exercitus *Jula* fuit capitaneus — hic in partibus Erdewelu habitavit.“ (Edit. Podhradczky, p. 38).

II. A' *Gyula*-nemzetségből későbbben is sok fő hivatalt viselőkre 's helynevekre akadunk történeteinkben, mint péld. *Gyulapuszta* Kolozsban, comes *Gyula* 1315., *Gyula* nádor 1223. oklevelekben Benkőben. *Thurócziban Gyula-Fehérvár* áll; *Gyula-telke* van Dobokában, *Gyulafi László* 1601., *Gyulai István* váradi parancsnok Pécsi Simon' veje, *Gyulai Mihály* 1566., Arx *Gyula* Körösközben Oláh Miklós' Hungaricájában, törökül is *gula* = arx cum oppido in Hungaria (Meninszki T. IV. p. 165. Edit. Jenisch) *Gyula*, a quo Alba-Julia restaurata et familia *Gyulai* uti dicunt.“ *Siegler*' krónikájában *Gyula* *Atila*' vezére *Thuróczi* és *Sigonius* szerint (Belii Adparat. in Calani Attila, p. 101) *Gyula* comes de Kewe Judex curiae 1221. *Gyula* seu *Jula* filius Borz comes de Bodrog 1222 (Belii Adpar. in notis ad ritum expl. verit.). *Gyula* paczinak thema (Stritter, III. 806). *Jula* magno comite dominae reginae et comite Bodrogiensi 1228: genus *Gyula* alias *Jula* 1281. (Fejér. T. VII. V. 2. p. 88). *Gyula* kún vezér I. András alatt (Katona, Hist. Ducum, p. 482). *Gyulafalva* Turócz megyében: Kún László 1278. *Gyulae* et Aratzk filiis comitis Pauli, comitis Johannis filii cognatis *Maczonker* contulit.“ (Belii Notit. Hung. Novae. T. II. p. 338). Princeps *Gyla* de themate Paczinacitarum circa 1070 ductore *Osul* copias suas praedatum immisit“ (Horváth Péter, De Initiis Cumanorum, p. 43). Ez a' *Thuróczi*' *Osulja* lesz: „*Serviens Gyulae* ducis Cunorum.“ (Chr. P. II. C. 49). *Gylas* és *Bolugides*ről azt jegyzi fel Stritter, hogy keresztyénekké lettek 's 948. Otto császár akasztatá fel őket (T. III. 620).

III. A' *Gyula* mint a' *Tárkány* pásztor időszakai szó csak, 's a' paritate okoskodva azokból, miket a' *Tárkány* szó alatt elmondottam

's miket itt ismételni szükségtelen, azt a magyar *gula* később *gulya* szóval ugyanazonosnak vehetni, ez ismét ősvilági szó mint a' marha is. Kinek több marhája volt, az mint előkelőbb 's tekintetesebb parancsoló is volt kisebb vagy nagyobb mértékben; így látjuk ezt még ma is Éjszaki-Ázsiában a' vándor 's legeltető néptörzsök közt; 's e' pásztor időszaki szó megtartatott később is a' katonai szerkezetű magyar alkotmányban, de a' hivatal nagyobb volt mint a' tárnoki, 's a' nagyváradai káptalani jegyzetek' egyik helyéből okoskodva úgy látszik, hogy a' *Gyula* ellenőre volt a' tárnoknak, 's a' jövedelmek' mire fordítása főleg általa határozottatott el; azonban az is meglehet, hogy mint fő bíró az igazság' kiszolgáltatásával foglalatoskodott későbbben, mert Const. Porphyrogenitus mind a' Gyulát mind a' Tárnokot bírónak nevezi; a' székely krónika is az elsőt a' másik felett kitünteti. Hogy a' Gyula eredetileg más nem volt mint a' közjövödelmekre felügyelő, tehát *tárnok*, a' két szó' eredeti értelme mutatja; de idővel a' Gyula hivatal szélesebb 's nagyobb hatáskörűvé vált. A' már említett nagyváradai káptalani jegyzetekben 1217—1221 közt mondatik, hogy: *Tum, Pousa* 'stb, a' borsodi várőrségtől perbe idéztettek, mint olyanok, kiknek a' várhoz kellene szolgálni, a' béperelték pedig magokat mentették, hogy ők a' király' tavernicusai, vagyis a' királynak adóznak, 's bizonyítanak mellettök Farkas és Mognolt de villa Tord, Sxtus és Humela de villa Tavnouk, kiket comes *Gyula* pristaldusa által Nagy-Váradra beparancsolt, hogy tanúságot tegyenek a' dologban. E' tárnoki ügykezelet comes Gyula által tán oda mutat, hogy kamarai hivatalokra a' Gyula nemzetségbeliék még a' XIII. században is különösen alkalmaztattak, ámbár egy időszakban már nádori, országbírói és főispáni hivatalokat is viseltek.

A' mi már a' *gula* vagy *gulya* szót illeti, Beregszászi azt az arab *dschul* 's perzsa *gula* szókkal = armentum — egynek vette (p. 96, 103). Nagy János is a' zsidó *gul*, *gil* törzsöt (= armentum, oberavit) emlité meg e' célra, de sem az arab, sem a' zsidó szóban nem fekszik a' *gulya* értelme (l. Winert, p. 176—77), hanem exultare, obire, circuire, gyrare, latin szókkal magyaráztatnak, és csak metaphorai jelentés a' *hominum agmen*, ez is csak az arab nyelvben, a' mi oda mutat, hogy inkább a' magyar *gyül*, honnan *gyülekezni*, *gyülés* egyeznek a' zsidó 's arab törzsszókkal, mint a' *gulya* szó; a' minthogy maga Beregszászi (p. 185), sőt Nagy János is (Parallelismus, p. 6.) a' *gyül* és *gyülés* magyar szókkal hozták azt ismét kapcsolathá, feledve tán elsőbbi öszve hasonlításokat, vagy az lebegvén szemök előtt, hogy tán a' *gulya* szó is a' *gyül* törzshöz tart. Bár mint legyen a' dolog annyi bizonyos, hogy a' perzsa 's az azzal rokon *bukár*, *afghán*, *zend*, *sanszkrit*, *kurd*, *osset*, *német* — tehát az indogermán nyelvágazatokban a' legtisztább formákban fenmaradt a' *gulya* szó vagy éppen a' magyarral hason vagy csak egyes marha ér-

telemben. Meninszkiben perzsául *gele* = grex pecudum, armentum, *gele-ban* = armenti custos, tehát a' gulya vagy gula-bánja; ismét nála *gele*, gelle perzsául idem quod *süri* törökül, grex pecudum, armentum, cumulus (T. IV. p. 115), itt a' *süri* a' magyar *söre*. Besse *guleh*nek írja a' perzsa szót, mondván hogy az a' magyar gulya (p. 86. Voyage en Crimée etc). Pott *geleh*nek olvassa, 's egyszersmind érdekes hasonlításokat tett e' szóügyben, a' perzsa *geleh* u. n. = multitudo pecorum = gula, mihez tartnak a' kurd *gha*, *ghai*, az afghan *guai*, *ghau* = tehén, *ghuai* = ökör, sanszkritül *gawaya* = ökör, zendül *gau-s* a' perzsa *ku*, sanszkrit *gô*, ossétul *khug*, dugorul *goge*, németül *kuhe*, bukarul *gâo* mind marha értelemben, különösen még kurdul *ghâi* = bika, ossétul *gal* = ökör, sanszkrit. *gawala* vagy *gala* = bivaly, *gulck* kurdül = borju, *kalo* = tulok (Zeitschrift für die Morgenkunde. T. IV. Kurdische Studien). Látni való, hogy itt a' sanszkrit *gawaya* és *gawala* csak a' *gala*, *guleh*, *geleh'* meghosszabbítása, és hogy a' német *Gaul* szó in genere pecus, dein equus onerarius, cambrice *gueil* már Wachter Glossariuma följegyezte. Gyarmathiban (Affinitas, p. 306.) az orosz *guljati* = irren, gulyázni, és *gulyák* oroszúl (Vocab. p. 23) = gulya; Beloszteneck' illyrszótárában *gulja* = gulya. Dankovszki szokása szerint a' *gulya* szót elkölcsönítettnek állítja, 's egyebet nem tudván csak a' görög ἀγελῆν-t említi meg, melly pedig Pott szerint is nem ide tart, hanem az ἀγειν gyök alá = agere, abigere. Megemlítendő még a' perzsa *ghul* = septum bovm, et camelorum, *ghuliden* = abigere, *ghulaniden* = abigere facere (Meninszki, in lit. *ghain*, p. 841), melly hihetőleg az arab *ghal*, *ghil* = obire, gyrare, a' zsidó *gul*, *gil* hason értelmű törzsszókkal áll kapcsolatban, hihetőleg a' magyar *gyül* ige szóval is, törökül *gölnek* = gyülni, gyülekezni (Beregszászi, p. 117). Sokat von a' *gyül* törzshöz az arab *ghiulus* is = sedere, discumbere, más alakban *ghilas* = considerare cum aliquo, *ghiulesa*, többesben *ghelis* = considentes, familiares, sodales, *ghil* = hominum agmen, perzsául *c'il* vagy *dshil* (Meninszki in lit. Gim, p. 378, 384, 428. edit. Jenisch). Mind az itt felhordott szók a' mozgók vagy gyülekezők összeülésére mutatnak az egyszerű *ghal*, *ghul*, *gul*, *gil* mozgást és körüljárást jelentő törzsből kiképezve.

A' magyar *göje*, *gölye* = malaczos szoptató sertés anya, vagy eme disznó, máskép *kocza* (Tájszótár 140. l.) csak a' *gulya* szónak másképi kiejtése, specialis marha darabra szorítkozva, mint ennek példáit fönnebb láttuk az indogermán nyelvekben. A' hiungnuk' egyik turk ága *Goei* VI. században az Altai hegyek felett tanyázott; kérdés: nem áll-e e' név a' magyar *göje* szóval kapcsolatban? — Kresznerics a' *gyul* gyök alá sorolá a' *Gyula* nevet; én a paritate *tár*, *ta-var*, *tárnok* a' gula vagy gulya szóval ugyanazonítám, mint természetesebb 's a' történeti előadásokhoz hűvebb magyarázatot; azonban a' *gyul* is régi összó, 's megvan nem csak az indo-germán, ha-

nem a' finn és turktatár nyelvekben is. — Figyelemre méltónak tartom végre azt is megemlíteni, hogy az afrikai *galla* néptörzs' nevét Bruce afrikai utazó gulyásoknak értelmezi, kik marhalegeltetők, 's a' szomszéd habyssinekkal gyakran háborúskodnak (Ritter, die Erdkunde. Erst. Th. Afrika. Berlin, 1822. p. 228).

IV. *Tárkány*, több helység' neve Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Tolna, Zemplén megyékben; *Tárnok* faluk vannak Fejérbén, Pozson- és Szalában. Tárnok völgyét Fejér György: „Quasi patens vallis“ latin szókkal magyarázta (Incunabula, p. 42). Tarnó falú IV. Béla 1262, terra *Tarnuch* (Beke' fiai bírták) 1344. oklevelekben említvék (Beli Not. Hung. T. II. p. 330). Theophanes említ *Tarniach* várkonyi tribust, melly a' kuturgurokkal turk hatalom alól elszökve Európába jött, 's mind a' kettő az avarokkal elegyedett öszve (Fejér l. c. p. 84). *Tárchán*, tatár falu Simbirszk körül orosz földön, ott közel *Undori* és Wischken faluk is (Pallas, Sammlung. II. 118—120). Kunik így ír: „Im Kasanischen in der terra Bulas, wo einst die weissen Bulgaren sassen, kennen die russischen Chroniken im XVI. Jahrhunderte noch die türkische Völkerschaft der Tarchanen in dem Sinne von Freybrief (lettre de Franchise), während bei den Osttürken des VI. Jahrhunderts *ταρχαν* bereits eine Würde und bei den Donaubulgaren der erste Minister ein *ταρχανος* ist.“ (Bulletin des sciences hist. à Petersb. T. II. nro 35, 36. Kunik' érték. a' linkekről). Meninszkiben pers. *Tengi*, *Terchan* „nomen proprium, nomen loci, hominibus formosis abundantis“ (T. II. p. 228. Edit. Jemisch) *terchoen* = liber a vectigalibus et tributo, nomen tribus gentis dschagadaicae — írja *Terchun*-nak is (l. c. 193). Const. Porphyrogenitus *Gylas* és *Charchan* nomina dignitatum, mikről már 1847-ben megjegyeztem, hogy a' Carchan elrontva sz. László' törvényeiben *Sarchas*-sa — nein *kárbán*, hanem a' turk *Tárkhán*, a' mongol *Darchan* (Értesítő 1847. 30. l.). — A' bosporusi Tamán helynek régi neve *Tarkány* kút volt (Besse, Voyage en Crimée et en Caucase, p. 36.) 's a' turktatár fajú népektől az arabok közt is meghonosult a' név; *Toerchan* arabul Golius szerint = duces (l. Meninszkit. T. III. p. 608). Katona sz. László' Sarchását főnévnek vévén azt jegyzi meg, hogy mások *Darchán*nak is olvassák (Hist. Ducum, p. 284.) 's ez a' mongol *Darchan*hoz közelebb visz. In ritu explor. veritatis villa *Torcan* et comes *Torcunea* Gilány' birtokosa említvék (Beli Adpar. p. 222).

V. Hammer írja hogy Persiában ma is megvan a' tarkháni méltóság, 's Menander már említi azt az altaii turkokról szólóban, mongolul *Darchan* = ein Schmied, Tinkowszkira hivatkozva; később bárói méltóság lett a' mongoloknál és Tschengischán sok illy bárót nevezett ki: felhozza Stritterből (III. 53) „Huic legato nomen erat Tagma, dignitas vero Tarchan“ (die goldene Horde, p. 27—30, 59). Másutt írja *Turchan-beg* Osman' híres vezére, ki Hunyadi ellen har-

czolt 1443-ban (Wiener Jahrb. B. CXIV. p. 110). Astrakhan' neve is eredetileg *Hadschi Tarchan* volt, azaz Terchan — Stadt des Pilgers Freyherrn (Die gold. Horde, p. 411). E' magyarázatban már Sthralenberg megelőzte Hammert, Astrakán' nevét a' *Hadschi Tarchán*hoz kötvén, a' Tarkhan — úgymond — adómentes, szabad ember, Hadschi = főnök, vezér, tehát *Ass Tarchan* (Das Nord und östl. Theil von Europa u. Asia. Stockholm, 1730. 4. p. 320). Pallas így ír: „A' Ssajsán (l. a' magyar *Zajzon* névszót) felügyelője az adószedőknek, a' főbb Ssajsánok a' hatalmas fejedelmek' hívei kivált Songareyban és a' Torgot chánok közt *Darchan* czímet nyernek, és más Ssajsánok felett állnak.“ Abulghasi így ír rólok, melly helyet Kehr' fordítása után közli, mivel azt a' francia fordítója Abulghasi-nak kihagyta: „Darchan ist ein solcher, von welchem man keine Abgaben nimmt, und der, zu welchen Thüren er aus- und eingehen will, von Niemand verhindert werden kann; wofern er böse oder schändliche Thaten begehen sollte, so wird bis auf neunmal nicht nachgefragt, über diese Zahl aber kann Untersuchung gegen ihn erfolgen.“ Ugyan csak Pallas jegyzi meg, hogy Darchan = Schmied vagy kovács, 's a' mellett tiszteleti név, egy hegynék is mongolúl az a' neve (l. c. I. 191. Petersb. 1776). Ritterből azt is tudjuk, hogy ez a' hegy (Darkhan) Góbi földön van, melly mint óriás örzi a' pusztát, Ritter említi ott a' *Tokaj* hegyet is (II. 343). Másutt írja Ritter: „A' hámi fejedelem 1713. Dshasak Dargan = Tshasak Tarkan, czímet kapott a' chinai udvartól, Tshasak = Obrist eines Banners, *Tarkan* der Ehrentitel eines wie die Person des Herrschers erworbenen Verdienstes“ (I. 357). Hami lakosai ujgur ivadék Gobi-földön, a' turk *Kamul*, *Khamil* névnek chinai elrontása. — A' kalmukoknak egyik törvények az, hogy a' ki a' vezér' életét háborúban megmenti, *Tárkhán* lesz, 's az illy szabadalmazott Tárkányok' száma már megszorodott a' kalmuk földön (Erdmann, Beiträge zur Kenntniss des Innern von Russland. II. Th. Erste Hälfte, p. 344. Leipzig. 1815). Schaffarik Const. Porphy. Bulias Tarkánya felett (bolgár király' neve) illy magyarázatot ad: „A' Bulias = Boilades, Boliades = az avar Beled = proceres, a' Tarchan = magnas, Thesauro praefectus, a' magyar *Tár* szóra utasít = Schatz, und das daraus mit dem Emplasmus entstandene *towar* = Waare, Güter, wovon Tavernicus = thesaurarius (Slav. Alterth. II. 167). Illy értelemben megvan e' szó a' francziában is: „Tare = ein Fass, eine Kiste, ismét: les emballages, qui contient les marchandises“ (l. a' francia szótárát). *Tara* oroszúl, die Tara der Waaren, tatárul is *tara* (l. Hammert, Wien. Jahrb. B. LXVII. p. 57).

VI. Hogy a' tárnok a' tavernicusból lett volna vagy, mint Dankovszki akarja, az illyr *tarna*, *tarnik*-ből = thesaurarius, nehezen hihető; miután a' fönnebb említett avar *tarniach* tribus neve az ellen szól, és tudva valamint Schaffarik által is bevallva van, hogy a'

horvátok az avaroktól vették át a' *bán* címet is: így az avar *beled* is meghonosult az oroszoknál, a' boljárok vagy bojárok 's a' középkori *báró* szók abból keletkezvén (l. c. boliades *bol*, *byl* törzsből *ad*, *ed* turk mint magyar collectiv ragozással). Az 1268. oklevélben (Bethlen-család ltárban): „Tarnici nostri vulgariter kwernis Tarnuc“ áll; terra *Tarnuch* 1344. Kéza írja „pro qua enim invasione Ditricus acerbatus in campum *Tavarnuc velg* exivit cum Hunnis committens proclium“ (p. 13. edit. Pödhradeczky), mikből következés — az avar *tarniachot* is beleértve, hogy a' *tárnok* szó a' *tár*, a' *tavarnuc* pedig a' *tavar*-ból lett *nok* képzőraggal, 's az illyr *tarnik* csak a' magyar *tárnoknak* áthonosítása, elkölcsönzése; mert a' *tár* és *tavar* a' turktatár nyelveknek saját birtoka, 's a' *tavarnuk*-ból kerekedett ki latin *us* véggel a' *tavernicus*. Hogy a' *nok*, *nuk*, *nek* ragozás a' magyar nyelvnek sajátja, mutatják az *álnok*, *fegyvernek* (a' *fegyverneki* pusztá Hevesben), *szövetnek* 'stb. szók, 's midőn Dankovszki az *ál* törzsöt tiszta magyarnak megismeri, mégis az *álnok* szóról nem átalja azt írni, hogy a' *nok* szláv ragozás benne, mert — úgymond — a' szlávoknak is van *nik* ragok; holott a' *nok*, *nak*, *nek* a' magyar igehajtogatásokban, a' főnevek' ejtegetésében, sőt még a' névmásokban is keresztülszövődnek, tehát a' nyelv és beszéd' kifejlésének lényeges részei. — Schaffarik előtt már jóval Wagner a' *tárnok* szót a' *tár*hoz kötötte, midőn így ír: „Tavernici — radix *tár* = camerarii, Rogerius scribit (c. X.) qui autem potentiores erant sicut Tavernicus qui et camerarius“ (Analecta Scep. P. I. p. 81). Kresznericsben *Tár*, hajdan *tavar* = gaza, thesaurus, aerarius, arca, *Tár* falu Hevesben, *tárház* = promptuarium, *tárházi* = fiscalis, *társzekér* = plaustrum castrense, *kincstár*, *pénztár*, *szótár* 'stb. A' *tavar* nem az antecedens, hanem a' *tár*, a' mit Schaffarik jól jegyezt meg; a' *tár* ismét ősvilági törzsszó, arabúl is *tár* (Nagy J. Párallel. p. 6.) a' perzsában *dar* = Haus, Kammer, öszvetételben is használják *tenens*, *habens* vagyis a' magyar *tartó* értelemben, mint *Chazina-dar* = thesaurarius (Beregszászi p. 41, 49). *Tár*, *Dár*, arab hivatalos nevekben igen gyakori, mint: *osta-dar* = palotafelügyelő, házmester, *tabar-dar* = bárdtartó, *silah-dar* = fegyvertartó, *djoukan-dar* = csákányhordó vagy tartó (l. Makrizi' mamluk Sultánok' histor. Journ. Asiat. nro. 44. 1839). A' turk *djoukan-dar* a' magyar *csáklyás* és csákányos, a' tájszótári *csokmány* csak törzsből = clavus, cuneus, a' *tabar-dar* a' magyar teperő v. tipró. Meninszkiben a' perzsa *tár* jelent még hegytetőn kívül (melly a' magyar *tarély* tar törzsből) domus turkomannica ex lignis tenuibus exstructa et panno coactili vestita quae de loco in locum transfertur (T. II. P. I. p. 10); ellenben *dewar*, *dawer* = tavar, maga írja: „melius: *tawar*“ törökül jelent pecus, iumentum, *dawar* = animal, animalia domestica, peculialiter iumenta, equi; *toewar* = tota area domus cum atrio, *tywar* idem (l. c. p. 768. in litt. d. p. 635.

in litt. t). A' *tár*, *tavar* pásztor-időszaki szók, mikor minden kincs a' nyájból és sátorból állott, mellynek száma szerint adóznak ma is Ázsiában. Mind a' *tárkány* mind a' *tárnok* adószedők 's felvigyázók voltak, 's a' hivatal után személy- és helynevekké is váltak, így volt a' dolog a' *gylással* is, mellyről írja Const. Porphyr., hogy az nagyobb méltóság volt mint a' *carchán*. A' különbség épen olly forma lehetett, mint millyen van ma is a' mongol Zajzonok és Tárkányok közt. A' mongol *dawer* = Herrscher, Herr, Monarch Dschami' poemájában (die gold. Horde, p. 460) csak a' perzsából átvett *dawer* = nomen Dei altissimum, contractum a *dad-wer* = iustus princeps, iudex, gubernator (Meninszki in litt. d. p. 667); azért az nem is egy a' *tavar*-ral, ámbár egykor Hammer kételkedve írta: *dawer* nem Tavernicus-e? (Wien. Jahrb. B. XXXV. p. 141). A' perzsa és mongol *dawer* csak a' zend *datar* = creator, latinul *dator*; új perzsául *dádár* = iudex, quasi *dád-dár* iustitiam tenens (l. Rigvedae Specimen, edit. Rosen 's arról Kosegartent Hallische Litt.-Zeit. 1833. nro 96 és Götting. Gelehrte Anzeig. 1831. II. B. nro 125). A' kelta, zsidó, arab, chaldaei, syrus nyelvekben is megvan a' *tár* szó házi hajlék értelemben (l. Bulletet in voce *tar*, Winert in voce *dar*, *dor* p. 218).

A' *Tárkány* szóra még megjegyzendő, hogy a' krimiai tatár chánok' udvarában szinte két fő hivatal volt, mellyet viselők a' cháni méltóságot kivéve legfőbb személyek voltak, *Kalga* és *Schirin-beg* czímet viseltek, az első *Kalkhán*-nak is íratik: „Der Kalkhan ist wohl nichts anders als der Kalga, welcher mit dem Schirin-beg die beyden obersten Würden auch bei den Tatarhanen in der Krim.“ (Hammer, Wiener Jahrb. B. XXXIX, p. 39). Továbbá a' lengyel *tawor* = Waare, lithvánul *tawora*, a' malay nyelvben *tavar* = kereskedő mind egy szó Pott szerint is (Jahrb. für wissenschaftliche Kritik. nro 45. 1836. Sept). Hammer pedig a' perzsa 's arab *dar*-nak = ház, két más formáját is adja; *Dar* = Haus, *deir* = ein Kloster, *daret* = ein Weiler (Wien. Jahrb. B. XCIII. p. 60). Herbelotban Daral khelafat Bagdadban a' kalifák' háza, *Dar al salam* = békesség' háza, *Diar-bekre* = Mesopotamia' felső része *diar* törzsből = habitatio, domus (Biblioth. Orient. T. II. p. 272—308). Jakn' arab grammaticájában *dar* = Haus, syrusúl *daro*. Bél Mátyás már a' *tár*hoz kötö a' Tárnok szót, 's in ritu explor. veritatis említettnek még tavernici regis de villa Zecu 1229. villa *Tavornic* ugyanott. *Baki Tarchán* hatalmas persiai emirről l. Hammert (Wien. Jahrbücher. B. LIII. p. 25), ki a' Const. Porphyr. *Carchan*-ját *Tárkány*-ra már rég kiigazítja: ez a' Baki Tarkhán a' XV. századból egy lesz Herbelot József Tarkhánjával, ki Morad Abusaid ellen (Tamerlani fajból) feltámadt (T. I. p. 70). Herbelot (T. III. p. 271.) említi még Vátheke kalifa' idejéből a' IX. században az alán királyt, ki Derbendben lakott, 's *Tarkhán* neve volt, említi (T. IV. p. 62) a' XI. századból *Tharchan khatunt* Mu-

lek schah seldschuki sultán' nőjét, Tamghage föld chánja' leányát, megemlíti (T. VI. p. 79) a' toa-kien tatárok' történeteiben a' *Takan* fő méltósági czímet. Timurnak ujjur nyelvben írt okiratában, melyben fő tisztségekre neveztetnek ki némelly hívei — Mohammed bey 1397. tarkháni méltósággal ruházott fel Krimiában (Fundgruben des Orients. VI. B. IV. Heft. p. 359). Ugyanitt említették Schmidt által *Dorda Dargan* Mängkü chán' fő embere Oimagood nemből (VI. B. III. Heft. p. 334); Hammer pedig említ híres osman vitézt *Targhan* néven, ki Jenischerhez közel várat építtetett 's ott igazgatott (Geschichte d. Osman. Reiches. 2. Ausgabe. Erste Liefer. p. 80.) Vesd össze: Wiener Jahrbücher. B. LXVII. Anz. Bl. p. 59. a' perzsa schah' néhány évvel ezelőtt költ levelét az oroszlán és naprend czímról, melyben a' többek közt mondatik: „Die Nächsten dem Schah, die *Terkanen* die grossen Kammerpraesidenten des kais. höchsten Divans“ tehát Persiában még ma is a' tárkányok tavernicuskodnak; a' bolgárok — Neumann szerint — török uraiktól vették át e' méltósági czímet, a' byzanczi cerimonia' fő udvari mestere kérdezősködött is Bolias Tarkános' jóléte felől, mely nevet Menander igaz alakjában (— *ταρχαν* —) közöl, 's az os görög ragozást mellőzi (Die Völker des Südlichen Russlands p. 91). A' káspitengeri Dargan sziget neve (Müller, Sammlung russ. Geschichte. VII. B. p. 170) bizonyosan a' mongolok' ottani uralkodása alatt nyerte azt, Mängkü chánnak, mint láttuk épen, *Dargan* nevű fő embere volt, a' turk *Targhan* név is csak az = Tárkány, Darchan, Tarchan. Megemlítendő még *Tárnok* falu Nagysink székben, mitől hihetőleg a' *tárnok Macskási* család melléknév, mely jelenleg is virágzik, 's egykor Dobai szerint sok birtoka volt Hunyadban. E' Tárnok falu' közelében van a' *Száz-halom* hely is, a' sok dombtól, mint Benkő magyarázza — kapta nevét, 's visszaul a' tárnokvölgyi Százhalomra Fejér megyében Prayra hivatkozva (Annales Hunnorum. p. 72).

— Ez után

FOGARASY JÁNOS rt.

mint a' nagy szótár' segéd szerkesztője e' szótárból mutatványcikkeket olvasott fel 's azon elveket fejtegette, melyeket a' szerkesztők a' származtatás és hasonlítás körül követtek.

KIS GYÜLÉS, NOV. 23. 1850.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' részére).

Nméli. gr. Teleki József úr ö *exja'* elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból Döbrénte, Horváth, Kállay, Szilasy, Szontagh, rr. tt. — Csatsko, Karvasy, Lukács, Pauler, Wargha Istv., lev. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Erdy, Gebhardt, Györy, Jerney, Kiss K., Szemere rr. tt. — Hunfalvy, Repiczky, Wenzel lev. tt.

HORVÁTH CYRILL rt.

a' bölcsészet' eszméjéről kezdett értekezni, a' következőkben.

Minden dolognak megvan a' maga nyitja. Így hangzik egy régi magyar közmondás, mely kivált nemzeti szempontból tekintve, nagyon érdekes a' többiek' sorában. Nem egyszer volt már a' népjellem' ügyében buvárkodók által kijelentve, hogy a' magyar nemzet' eredeti gondolkodásmódjának közvetlen tükörét leginkább az úgynevezett közmondásokban lehet föltalálni. Azt azonban, vajjon e' közmondások közt merül-e föl olyan is, melyet a' nemzeti gondolkodás' bölcsészeti oldalának kipuhatólására biztos kalaúzul lehessen választani, alig olvashattuk még valahol. Pedig az illy oldal' határozott jellemzése és méltatása nélkül nehezen fog sikerülni a' nemzetiség' alaposan teljes fölfogása.

Értekező az imént megemlített közmondásban véli a' kalaúzul választhatót kijelettnék. Annyi bizonyos miszerint e' közmondást „minden dolognak megvan a' maga nyitja“ alapszabály gyanánt szokta a' nemzet használni. A' mi már magában véve is elég nyomatékos tény arra, hogy iránta nyomozóbb figyelemmel viseltessünk. Nagy mértékben fog azonfölül még e' nyomatékosság növekedni, ha az idézett közmondás' alapszabályul történő használásakor előforduló viszonyok is szemügyre fogatnak. Tapasztalható, hogy e' használás többnyire olyankor szokott érvényülni, midőn a' különféle tárgyak' fölfogása, megítélése és az azokkal bántásmód' természeteszerű meghatározása forog kérdésben.

Ha valaki csak egy rövid átpillantást vetend is a' használás' illy jelenetére, azonnal világossá lesz előtte, miszerint annak igen érdekes forrásokból kellett származnia. E' források' egyikét a' közmondásban, másikat a' nemzet' mivoltában lehet föltalálni. Mi a' közmondást illeti, ez csak tartalmával vihatá ki magának az irányadási érvényességet. Azonban a' nemzet' részéről bizonyos fogékonysággal kellett találkozni; mert e' nélkül minden tartalmassága mellett sem válhatott volna irányadó alapszabálylyá. Mi tehát az, mi e' közmondást oly határozott érdekűvé teszi? Mi továbbá az, mi nemzetünkben az iránta mutatott fogékonyságot fölszenderítette és szakadatlanul fentartja?

Két okot lehet minden más előtt felhozunk. A' szóba hozott közmondás tudnillik vagy oly határozatot emel ki nemzetiségünk' tartalmából, mely abban lényeges, vagy legalább ollyszerű oldalát érinti meg a' nemzeti élet' fejlődésének, mely a' lényeges határozatokhoz belszükségűleg viszonylik. Forduljon elő bármellyik a' kettő közül, méltán igényelhet beható vizsgálatot.

De nem kevesebb igényelhet azon mód is, melyet a' nemzet valamelly közmondás' használásakor ismételten tanúsít. És valóban, ha e' nézetet követve szemmel tartatik a' nyomaték, melyet a' magyar az idézett közmondásban előforduló „nyit“ szónak tulajdonít, kétségbe hozhatlanul ki fog tűnni: hogy e' közmondás csakugyan nem tartozik a' mindennapiság' ötletei közé.

És méltán. A' „nyit“ szóval kifejezett gondolat fölötté nagy fontosságu. Annak, ki e' közmondás' tartalmát legelőször fogta föl, helyes tapasztalás mellett mély belátással is kellett bírnia. Tapasztalá, hogy a' szemei előtt elvonuló dolgok sokban különböznek egymástól. E' tapasztalás azután szükségképen ösztönöze őt bizonyos kérdések' föltevésére. Tudni akará, hogy mily legyen mindenik dolog' sajátlagos különbségének oka? És hogy mik legyenek a' lényegben összehangzó dolgok közötti különbözés' sokféleségének előhozó és fentartó végső okai?

Három szempontból meríthette az e' kérdésekre adandó választ: a' dolgok' természetéből, önmagából, vagy mind a' kettőből. Hogy az önmagában fölélesztett lelki tüneményeknek nem lehetett kiváló helyet nem adnia, az emberi természet' kifejlődését ismerő könnyen át fogja látni. Ámde miután a' dolgok közötti különbözés' okait a' saját belsejében fölzsendített tünemények' önkényleges összeillesztéséből teljesen ki nem tudta magyarázni, a' rá folytonosan munkáló dolgok' létezését az azokban feltűnő különbözetekkel együtt tárgyilag kezdte vizsgálgatni. Eredményül pedig annak mindinkább megismerését nyeré: hogy a' dolgok, már eredeti állapotukban, oly egyediségekkel vannak ellátva, melyek által meg van ugyan mindenik lény a' többitől különböztetve; de azért a' lények közötti folytonosság sehol sincs lényegileg megszakasztva.

Megvan tehát minden dolognak a' maga nyitja, melyet a' magyar a' különféle dolgok' méltatása és kezelésekor mindig szem előtt tartandónak itél. Hogy annyiféle a' nyit, a' hánýféle a' dolog, magától értetik. De épen e' sajátság miatt annál nehezebb a' nyit' felfogásának valódi létalapjához eljutni. Az nem szenved kétséget, hogy e' létalap magában a' dologban lesz fölkeresendő. Ugyde minden dolgot három szempontból lehet tekinteni: a' sok, egy és a' kettő' összerének szempontjából. A' sok, mint olyan, a' dolog' elvontan vett határozatiból származván egység nélkül szűkölködik, és így valódi létalapúl nem szolgálhat. Az egy, vagy külső vagy belső. A' külső egy oly gyűlemény, mely a' dolog' határozatinak' külső összeillesztéséből támadoz; a' belső pedig oly egész, mely a' határozatok' belső, azaz oly egyesítéséből veszi eredetét, melynek kútfeje magában a' dologban működik. A' külső egység kölcsönözhet változó-kony szempontokat, de nem állandó alaptudást. A' belső egység, ha elvontan fogatik föl, élettelenisége miatt nem felel meg a' dolog' valódiságának. Tehát nem az elvontan vett sok, sem az elvontan vett egy, hanem a' kettő' áthatottsága által föltételezett összer teszi azon egészet, mely bizonyos, egyedileg meghatározott, középponttól hozatik elő és tartatik fen. E' középpont, miután a' dolog' valamennyi határozatán előhozólag átömlött, ismét önmagába tér vissza 's ezen folytonos átömlés és visszatéréssel tünteti föl a' létalapot, melyre a' nyit' természetszerű felfogása és megértése biztosan támaszkodhatik.

Nagyon el kellene távoznunk a' kitűzött föladattól, ha e' pontot egész kiterjedésében akarnók tárgyalni. Szorítkozzunk tehát, a' már egyszer felkapott nemzeti viszony' határai közt, egyedül annak kiemelésére: miszerint a' magyar valamig saját nemzeti gondolkodásához ragaszkodva, a' dolgokban tisztán felfogott nyit szerint működik, távol van bármilly tévelyítő egyoldalúságtól. Nem leend rögzött pártolója az egységben szűkülködő szakadékoságnak, mely a' rideg egyediségek között tapasztalgotokat bélyegzi. Még kevesebbé leend folytonos imádója az egyetemiség' kábító ürességének, mely utoljára sem termel egyebet pusztá, haszontalan verbalismusnál. 'S ha megtörténik is olykor, a' töle nem mindig függő viszonyok' bonyodalma miatt, hogy vagy a' lelketlenítő határozottságokhoz tapadoz, vagy üres elvontságok után iramlík, saját, nemzeti, józan gondolkodásmódjában találandja föl az élet' valóságához visszatérítő izgalmat. A' tisztán vett, magyar, nemzeti gondolkodásmódot valódi összéréség, vagyis az egyediség és egyetemiség' nem megmerevült, hanem folytonos váltakozás és rugékonyságban nyilatkozó egysége teszi megalóvá.

Tapasztalhatni ezt szellemi működésünk' valamennyi körében. 'S ha valamikor, bizonyára most van ideje, hogy nemzetiségünk' tisztán tárgyas ismeretéhez eljutván olly alapját vessük meg nemzeti haladásunknak, mely minden idegen, vagy épen ellenszerű zaggyaléktól távol, magában a' nemzet' természetében gyökerüljön. Ez szerzendi meg azután ama' nyit' bírását, minőről a' felhozott közmondás emlékezik. Ennek segedelmével lehet azután meghatározni: hogy művészetünk' eddigi térerén, valamint a' tudományok' mezején is, mi igazán nemzeti és mi nem? Sőt csak ennek elővilágítása mellett lehet igazán eldönteni amaz itt-ott megpendített kérdést is: vajjon lehetséges-e a' magyar philosophia vagy nem?

Viszonyaink' érdekében fekszik, hogy a' magyar philosophiát illető kérdés minél előbb fejlődésnek induljon. Sürgeti ezt a' philosophiának egyéb tudományokhoz állása, úgyszinte azon állapot is, melyben jelenleg van. Ezen állapot pangásnak szokott nevezettni. Igazán-e vagy nem? ide nem tartozó kérdés. De annyi csakugyan érdekünkben áll, hogy a' philosophia e' silányló kifejezést igaz vádnak ne ismerhesse. Ez azonban csak fokónkénti emelkedés által fog megtörténhetni. Első kötelességünk tehát jelenleg az útegyengetés. Minek következtében jöjünk először tisztába az olly kérdésekkel, melyek' czélszerű meghaladása után juthatunk csak el biztosan a' bölcsészeti eszmék' szentélyéhez. Hogy az illynemű kérdések közt a' bölcsészet' eszméjét illető legfőbb helyen álló legyen, azt az e' tárgy körül fölmerült és a' tudomány' körében szintűgy és a' társadalom' viszonyai között sokféle ferdeséget előhozó vélemények kétségbe nem hozhatólag bizonyítják. Hogyan is lehetne más eszmék' bölcsészeti fejtegetéséhez foganattal járulnunk, ha előbb a' bölcsé-

szeteszmeében birtokába nem jutunk ama' nyitnak, melly nélkül a' bölcsészet' országában nincs üdvösség. Mikre vonatkozólag e' kérdést kell minden más előtt szemügyre fognunk: miben áll a' bölcsészet' eszméje?

Ugyan mi szükség e' kérdésnél tovább időznünk, így okoskodhatnék egynémelly; hiszen annyszor volt már e' kérdés megvitatva, a' hányszor valakinek eszébe jutott bölcsészeti dolgozatot írni? Hogy pedig ez épen nem ritkaság, a' bölcselkedők' nagy serege bizonyítja. Igaz, hogy e' kérdés igen sokszor meg volt már vitatva, az is igaz, hogy ez iránt minden bölcsészkedő szeret nyilatkozni; de azért nagyon csalatkoznék, ki e' kérdést vagy egészen kimerítettnek, vagy legalább könnyen megfejtethetőnek gondolná. A' badar vélemények' sokasága, mellyek szélteben hallatnak, meg azon források' sajátságai, mellyekből az e' kérdés' megfejtéséhez szükséges előismeretek méríthetők, eléggé mutatják: hogy a' bölcsészet' eszméjének irányában füzendő gondolkodás épen nem fölösleges. Forrásokul pedig egyfelől a' bölcsészet' története, másfelől meg az elmélkedés szokott kijelöltetni. De járuljon bármellyikhez a' vállalkozó, tömkelegbe lépend, hol az összekuszált tekervények miatt szerfölött nehéz és kétes a' tájékozás.

Lássuk először a' bölcsészet' történetét. Ez némelylek szerint merő egyéni vélemények' gyüleménye; mások szerint ellenben oly fokonként fejlődő szervezet, mellynek határain belül mindenik bölcsélet szükségképi folyomány az ellöbbiekből. Tehát két ellenkező szempont ugyanazon tárgy körül. Mind a' mellett abban meg látszanak egyezni, hogy akármelylek választassék álláspontul, lehetetlen rölük a' sokaságbai ütközést kikerülni. A' bölcsesletek minden időben különböztek, és most is különböznek egymástól.

Másik forrás az elmélkedés. Ez a' tudósok' világában mindenkor kitünőleg szerepel. De épen e' miatt lehet méltán tartani, nehogy túlbecsülteessék. A' túlbecsülés, akárhol forduljon elő, soha sem mutatja a' dolgot a' maga valóságában. Pedig épen a' valóság' tiszta és rendes láthatása teszi azon czélt, mellynek elérése végett az elmélkedés eszközül használtatik. Hogy ez koránsem szokott mindig foganattá válni, bizonyítja a' tapasztalás.

Az ember elmélkedik, mert ember. Ez azonban nincs mindenkor úgy az élet' valamennyi szakán keresztül. Elmélkedésünk' hatáskörét azon viszonyok határozzák meg, mellyeken kívül az ember, mint olyan, nem létezhetik. Ezek tehát rá nézve lényegesek lévén szükségképiségben nyilatkoznak. Öregbültével a' viszonyok' fejlődésének mindinkább fejlődésbe hozatik az elmélkedés is és viszonttag. Viszonyban áll pedig az ember a' természet-, emberiség- és istenhez.

Eleinte a' viszonyokat teljes egység és boldogító összehangzás bélyegzi. Tehát egység belül, egység kívül. Nyugalom minden oldalról. Életünk' későbbi nyomasztékai közül lehetetlen az illy álla-

potu embert boldognak nem tartani. Azonban az illy boldogság nem volt az ő érdeme. Pedig természetének elutasíthatlan tökéyesülhetésénél fogva ő csak olly boldogságnak örvendhet valódiilag, melly tulajdon érdemein nyugszik. Ez a' közvetlen boldogság közvetlen egységen alapúl. A' közvetlen egység pedig nem az ő műve. Miért is a' közvetlen egység az önmagának tudtára ébredt emberben utoljára sem eredményezend mást, mint meghasonlást. Mernie kell, hogy végcélját saját, el nem idegeníthető szabadságának törvényszerű működése által öntudatosan elérhesse.

Ennek következtében az ember a' valósággali közvetlen egységből nem valamelly külső hatalom, hanem saját, belsőleg egyre fejlődő ösztöne által emeltetik ki. Ennek megperczenezésekor tulajdon énének minden nem-öntöli határozott megkülönböztetésével önmaga hozza azután elő a' közte és valóság közötti meghasonlást. A' meghasonlás nyugtalanságot tápláló küzdés. Ámde mivel nyugtalanságban maradozás épen nem lehet az ő rendeltetésének mivolti eleme, belsőleg képződő ösztönénél fogva ismét azon lesz: hogy töle is, mint csupán fejlődhetési föltétől megmenekülhessen.

Terhére válván tehát a' közvetlen egységben érzett függés, szabadság után kezdett törekedni. Innen a' meghasonlás. De csakhamar tapasztalja, hogy a' szabadság, melly meghasonlásban keresi valódi elemét, minden kecségtetés mellett sem elégítheti ki természetes vágyait. Az összehangzási nyugalom helyett folytonos küzdés ideje állott be; miért is szükségszerűleg ohajtja vissza a' közvetlen egység' boldogságát. Illy viszonyok közt azután vagy egészen meghódol a' vele szemközt álló valóságnak, vagy emberi rendeltetését követve meghódítja azt és sajáterejüleg víja ki magának az egységet, melly rá nézve nem lesz többé közvetlen, hanem szabadon közvetett, nem lesz adott, hanem szabadon szerzett.

Véghez viendi pedig ezt a' gondolkodás' segedelmével. Gondolkodva fog keresztülhatni a' valóság' birodalmain, s miután mindazt, mi vele rokon e' birodalmakban, összerű gondolkodás által fölfogta, ismereti rendszert alkotand magának, mellyben a' mindenütt előforduló különbözetek és ellentétek' fokozatos közvetítésével közvetítendi az öt elméletileg megnyugtató egységet is. És íme ebben áll a' philosophiának sokaktól félre magyarázott titka. Mi tehát ezek' következtében a' bölcsészet.

Látható volt, hogy az eredeti közvetlen egység' megszakasztása után három tárggyal kellett az embernek meghasonolnia: a' természet-, emberiség és istennel. Hogy tehát az azokkali rokonulás' közvetítésével az elvesztett egységet sajáterejüleg visszaszerezhesse, mindenikét külön vizsgálat alá kell vennie. Mivel pedig sem az én nem gondolható nem-én, sem a' nem-én én nélkül; a' kettő közötti viszonyban rejlik azon inger, melly a' kölcsönös kiegyenlítési törekvést szünet nélkül sürgetendi.

Továbbá a' szabadság' tudásáig eljutott én csak avval rokonúl-land önfentartólag, a' mi vele igazán rokon. Ezt végre hajtandó, ismereteket fog szerezni, mellyek' segedelmével bizonyossá kíván lenni a' valóság' egész mivoltáról. A' valóságban pedig legelőször is a' természet tartóztatandja le a' vizsgáló' figyelmét. Minek okát azon szálakban kell keresni, mellyekkel őt a' természet minden perczen magához csatolja, ösztöneit egyre izgatja és tehetségeit folytonos működésben tartja. Át levén illy módon hatva a' természet' kikerülhetlen hatalmától, de érezvén egyszersmind szellemi működésének szabad lengését, nem késendik a' természet' irányában illy kérdésekre fakadni: mi? honnan? és miért van a' természet?

Magától értetik, hogy a' felhozott kérdésekre adandó feleletek meghatározandják némileg az ez irányban fejlődő bölcsészet' fogalmát is. Azon szempontoknál fogva tudnillik, mellyekből az adandó feleletek kiindulnak, a' bölcsészet' fogalma következőleg fog meghatározatni: 1) a' bölcsészet tudomány a' létezők' lényegéről. Illy irányzatban nyilatkozik Campanella a' következő szavakkal: „Sapiens est, qui res intrinsecus novit. Sapientia enim dicitur a sapore, a gustu sapiente res, prout sunt. 2) A' bölcsészet tudomány a' létezők' alapjairól. E' meghatározásra támaszkodik az úgynevezett naturphilosophok' nagyobb része. 3) A' bölcsészet tudomány az általános életről. Ez teszi alapgondolatát a' bölcsészkedő hylosoismusnak. Ugyanerre sarkallik a' psychoidealismus' alapvetése is.

Ámde az ezen álláspontról nyert ismeretek nem elégitik ki teljesen az egységre törekvő vizsgálót. A' természet' mindenhol előkerülő bonyodalmai közt nagyon könnyen fölcseréltetik a' lényeges a' nem-lényegessel, a' valódi alap a' nemvalódival, az élet' szükségképeni kelléke az esetlegessel. Innen azután az egymással összeitköző szempontok és a' kívánt világosság helyett sok oldalra homályt terjesztő nézetek. Pedig nem akárminő, hanem egyedül olly ismeretek elégíthetnek ki, mellyek mindenkép igazak. Minek erejénél fogva csak az igazságban találtathatik föl az, mi a' természetet illető ismereteknek érvényességet kölcsönöz.

Ugyanilly eredményt hozand elő a' gondolkodás, ha a' természet' ismeretbeni meghaladása után az emberiség és az ennek valamennyi körében szabadon működő én' nyilatkozatai lesznek tárgyalva. A' külső tárgytól elvonatkozó's önmagát gondoló én' a' fennebb érintett kérdésekre adandó válaszai által így fogja a' bölcsészet' fogalmát meghatározni: 1) a' bölcsészet tudomány az én' működésének eredeti törvényességéről. E' meghatározás körül forog Krug' bölcsélete. 2) A' bölcsészet tudomány a' tudás' legfőbb elveiről. Ez irányzatban működik az idősebb Fichte és Reinhold. 3) A' bölcsészet tudomány az ember' vég céljáról. Ez azok' közép gondolata, kik a' bölcsészetet, görög nevezetének célzásánál fogva, erőnek erejével

gyakorlati tudományyá akarják csinálni. Igazán-e? annak eldöntése más helyhez tartozik.

Azonban az ezen álláspontról gyűjtött ismeretek sem elégíthetik ki teljesen az egységre törekvő vizsgálót. Az élet' változékony elemei közt is könnyen fölcseréltetnek az én' szükségképeni törvényei a' nem-szükségképekkel, a' fő elvek az alárendeltekkel, a' vég cél a' mellékcélokkal. Innen a' categoriák körüli tétovázas, a' tévelyítő elvharczok és az ember' fő javát illető vitatkozások. Pedig csak akkor fog az én önmagáról is teljesen kielégítő ismeretekkel bírni, ha azok mindenkép igazak. Miből ismét láthatni, hogy a' fő nyomaték itt is az igazságra esik.

Végre miután az én és nem-én közötti viszony' átértéséből világosan előtűnik: hogy sem az én nem teremtménye a' nem-énnek, sem a' nem-én nem teremtménye az énnek, mivel az egyik épen úgy föltétes mint a' másik: szükségelve van egy olly föltétlen' elfogadására, melytől a' föltétesek mind létezésök, mind létezési módjokra nézve végsőleg függjenek. Ezen álláspont' mivoltához képest azután a' bölcsészet' fogalma is következőleg fog meghatározatni: 1) a' bölcsészet tudomány az istenről mint általános állagról. E' gondolatban áll Spinoza' rendszerének alapja. 2) A' bölcsészet tudomány az istenről mint általános alanyról. Ezen nyugszik a' deismus vagy is a' másoktól úgynevezett elvont theismus' sokféle szerkezete. 3) A' bölcsészet tudomány az istenről mint általános szellemről. E' meghatározás szerepel Hegelnél és az őt meghaladni kívánó theistáknál.

Ámde tekintve mindazt, mi az itt érdeklett' meghatározások' elemeire nézve a' különféle religio és bölceletekben időnként fölmerült, csatlakozhatlanúl állíthatni: miszerint az istenről és annak világhozí viszonyáról szóló ismeretek közt is csak az bír teljesen kielégítő erővel, a' mi mindenkép igaz.

És ugyan mit jelenthet ez? Azt, hogy fölötte csatlakoznék, ki a' bölcsészet' fogalmát az imént fölemlített meghatározások' valamelyikében egészen kimerítettnek gondolná. Megtörtént, az igaz, számtalanszor; de épen onnan származtak a' bölcsészetre kártékonyan ható egyoldalúságok. Hol is kellene inkább őrizkednünk a' merevült egyoldalúságtól, mint a' bölcsészetben? Általa kívánunk a' teljesen kielégítő egység' észszerű birtokához eljutni; de várhatja-e ezt valaki józanúl: ha bölcsészkedve épen azon elemben találja gyönyörűségét, mely a' teljesen kielégítő egységnek határozott ellenfele?

Nincs tehát az elősorolt meghatározások közt olyan, mely a' bölcsészet' fogalmát teljesen kimerítené. Mind a' mellett van mindegyikben valami lényeges a' bölcsészet' fogalmából. Kiviláglik innen, miszerint csak együtt véve alkothatnak egy, belsőleg összefüggő, egészet. A' mi hogy megtörténhető legyen, bizonyos lényegelemnek kell valamennyin átvonulni, mely mindeniknek bizonyos, sajátsszerűleg egyetemítő érvényültséget kölcsönöz. Mi tehát az, a' mi min-

denikben megvan, 's valamennyinek kölcsönös kiegyenlítése által hozza elő a' belszükségű összehangzást?

Mindenikben kimondatik, hogy a' bölcsészet tudomány. De a' tudomány' eszméje több tudományra szervezül, mellyek a' szempontok' különbségéhez képest sokképen különböznek egymástól. Mindenik bizonyos tárgy körül forog. Nem így a' bölcsészet. Ez az egész mindenségre kiterjeszkedvén bizonyos, meghatározott tárgyra nem szorítkozik. A' tudományok továbbá az általok rendszerezendő ismeretek' kútfejére nézve is sokban különböznek egymástól. A' bölcsészet ellenben mindennemű és forrásu ismeretet szemügyre fog, hogy belőle kiszemelje és saját szervezetébe iktassa mindazt, a' mi benne valódiilag igaz. Nem az ismeret tehát, mint ismeret, hanem az ismeretbeni igazság az, mi a' bölcsész előtt valódi érvénynyel bír. Miből önként következik, hogy a' bölcsészet' tulajdonképi tartalmát nem az elvontan vett ismeret, hanem az összerüleg felfogott igazság teszi. És most már alaposabban lehet e' kérdést föltenni, mi tehát, tartalmi oldalát tekintve, a' bölcsészet? Feleletül pedig az imént fölemlítettek' eredménye gyanánt a' következő meghatározást adhatni: a' bölcsészet, tartalmi oldalát tekintve, tudomány az igazságról.

E' meghatározással azonban nincs még kimerítve a' bölcsészet' fogalma. A' bölcsészet mint tudomány, tartalom- és alakból áll. Egyéb tudományok a' tudományi alakkal nem igen szoktak bajlalkodni. Használják a' megszokottat és öröklöttet a' nélkül, hogy mivoltának előleges vizsgálásába bocsátkoznának. A' bölcsészet legtökélyesb vagyis olly fejleménye levén a' tudomány' eszméjének, mellyben ezen eszme önmagának tetőpontjához jut, a' tudományi alakot nem hagyhatja figyelem nélkül. Tartalmát az igazságban találtuk föl. De lehet valami igaz, és mégis, ha általam, mint ollyan, nem tudatik, bölcseseletem' szervezetének tagjai közé nem sorolható. Továbbá fordulhat elő valami rendszeremben, mi csak esetlegesen csatoltatott hozzá. Ez, hamindjárt bölcseseletem' része gyanánt tűnik is föl, valódi részét nem teszi; mert fogalomszerűleg kifejlődött szervezetéhez nem tartozik. Mi szükséges tehát még ahhoz, hogy valamelly igazság bölcseseletem' szervezetében valódi taggá legyen?

Találkozhatik egynémelly, ki e' kérdés' hallása után azonnal az eddig bölcsészetiinek nevezett módszerre gondol. És nem minden alap nélkül. A' bölcsészetiinek nevezett módszer igen nyomatékos dolog. Általa hozatnak elő és szerveztetnek a' bölcsészeti ismeretek. Ámde, hogy ez az előhozás és ez a' szervezés csakugyan bölcsészeti legyen, a' tárgy' észszerű kifejlésével azonosnak, azaz mindenkép igaznak kell lennie. Sőt még az sem elég, hogy mindenkép igaz legyen, hanem a' fölött szükséges: hogy azt igaznak lenni épen olly szükségszerűen tudjam, a' hogyan saját létemet igaznak lenni tudom. Ezen alanyi állapot bizonyosságnak szokott nevezetelni. Oda

kell tehát a' bölcsészeti módszerrel törekednem, hogy az ismeretek rám nézve bizonyosakká legyenek. Miből tovább terjedő fejtegetés nélkül is megérthetni: miszerint a' bizonyosság teszi azon alakot, mellyben az igazságnak föl kell tünnie. Csak így lesz az, a' mi igaz, bölcséletem' szervezetének valódi tagjává. És e' helyen ismét föl lehet e' kérdést tenni: mi tehát, alaki oldalát tekintve, a' bölcsészet? És feleletül az imént fölemlítettek' következtében e' meghatározást adhatni: a' bölcsészet, alaki oldalát tekintve, tudomány a' bizonyosságról.

Említve volt a' fennebbiekben, hogy a' bölcsészet tartalom- és alakból álló egész. Sem az igazság egyedül mint tartalom, sem a' bizonyosság egyedül mint alak, nem teszi a' bölcsészetet, hanem a' kettő' egysége. Az igazság bizonyos, a' bizonyosság pedig igaz legyen. És ezen egységben áll a' bölcsészet' eszméje. „Jól meg kell jegyezni, úgymond egy német bölcsész, hogy a' bölcsészet sem nem egyedül tartalma, sem nem egyedül alakja, hanem egysége, tehát a' bizonyosság és igazság' egysége által különbözteti meg magát a' tudás' egyéb nemeitől. Mert a' mi az igazságtól elkülönített bizonyosságot és a' bizonyosságtól elkülönített igazságot illeti, ezek olly határozatok, mellyek a' tudás' egyéb nemeiben is előfordulnak; a' kettő' egysége, vagyis az igazság és bizonyosság' kölcsönös áthatottsága teszi egyedül a' bölcsészet' megkülönböztető jellegét. A' hol ezen egység van, ott bölcsészet is van. A' hol nincs, de kerestetik, ott a' bölcsészethez kell folyamodni.“

Az eddig fölhozottak után ítélve minden tétova nélkül ki lehet mondani: miszerint a' bölcsészet' előfejtett eszméjében mindaz lényeges oldal gyanánt befoglaltatik, mi a' fönnebb elősorolt meghatározásokban elkülönítetten kiemelteték. Mi hogy annál nagyobb világosságba legyen hozva, vizsgáljuk át röviden a' bölcsészet' eszméjében tényező elemeket. Különösen I-szor az igazságot, II-sor a' bizonyosságot, III-szor a' kettő' közötti viszony' természetét.

I. A' már meghaladtak szerint az igazság a' bölcsészet' tartalmául jelöltetett ki. Nemcsak róla hanem benne kíván a' bölcsész bizonyos lenni. Az igazság az, melly minden megismerendő tárgyban benvan, és mellyben viszontlag minden megismerendő tárgy benvan. Olly eszme, melly magát mindenben igazolja; veritas enim est index sui et falsi. Biunde szerint az igazságot illető kérdés igen régi és mégis mindig új. Mióta az emberi ész ismeretileg működik, soha sem indúlt, nem is indulhatott más, mint az igazság után. Ezt kereste mindig és ezt fogja keresni mindig.

Tekintve az igazság' ügyében eddig előfejtetteket bizonyos tényül lehet megemlíteni: hogy mindenütt, hol az igazság föltűnt, mellőzhetlen jellegének a' megegyezés tartatott. A' hol megegyezés nincs, ott nincs igazság. A' mi önmagának ellenmond, az nem lehet igaz. Így gondolkodott mindenki. Vessünk tehát egy pillantást a'

megegyezésre. A' hol megegyezés van, ott három oldal tűnik föl: a' sok, az egy és a' kettő közötti viszony. Sem az elvontan vett sok, sem az elvontan vett egy nem szülhet megegyezést, hanem a' közöttük levő benső viszony, vagyis a' sokaságban egység és az egységben sokaság. Minden megegyezés sokból álló egység. Következésképp a' hol igazság van, ott legalább két tényezőnek kell előfordulni, melyek' kölcsönös kiegyenlődése által szülemlik az összerű egység. Minden önmagával megegyező egység, igaz. És így az érintett elemeknél fogva nem lehet helyeslés nélkül fogadni azok' ítéletét, kik az igazságot oly viszonyoknak tartják, mely által a' tényező elemek bensőleg egyesülnek.

A' tudomány e' viszonyt ismereti alakban fogja föl. Mihez képest a' hány tényező működik az ismeretben, ugyanannyi lényeges oldal fordulandó elő az igazságban is. Az ismeret két tényezőnek, úgy mint a' lét és gondolásnak közös eredménye. Sem a' lét egyedül sem a' gondolás egyedül nem szüli az ismeretet, hanem a' kettő' összemunkálása. Ámde a' mi munkálkodik, az van; a' mi pedig van, az önmagáhozi viszonyban tekintve, egység. Tehát egység a' lét, egység a' gondolás, de egység az ismeret is. Világos ebből, miszerint az ismeret önmagában megkülönböztetett egység. Ugyanollyan egység a' lét, ugyanollyan egység a' gondolás is. És ezek által birtokába jutottunk az igazság' eszméjében foglalt tényezőknek is. Magában foglalja tudnillik a' léti, gondolási oldalakat és a' kettő' egységét. Ezek' illy módon ki jelezése után önként folynak innen a' következő kérdések: A) mi a' léti vagyis objectiv igazság? B) mi a' gondolási vagyis subjectiv igazság? C) mi az összerű vagyis concret igazság?

A) Az objectiv igazság' eleme a' lét. A' lét a' vizsgáló előtt eleinte oly határozatként jelenik meg, mely nélkül valóságot nem gondolhatni. A' lét ben van minden valóságban. Sőt fogalomszerűleg tekintve a' lét minden valóságon túlterjed, minek erejénél fogva minden, a' mi való, a' létben van. Nem a' valóság teszi tehát a' létet, hanem a' lét teszi a' valót. A' valót tevő lét csak önmagát teheti a' valóban. Ezt végre hajtandó az önmagát tevő lét önmagát határozza meg saját erejűleg. A' meghatározott lét közönségesen lénynek mondatik. Valamennyi lény' összesége az a' általában vett valósággal. Midőn a' lét önmagának meghatározása által a' lények' sokaságában önmagát teszi, teszi ezen sokaságban a' való egységet. Miből világosan kitetszik, hogy a' lény, mint olyan, csak viszonyok közt létezhetik igazán. Viszonyban áll ugyan is a) a' többi lényekhez, b) önmagához, c) a' lét' egész szervezetéhez.

a) Lássuk először a' lénynek más lényekhez viszonyát. Minden külön vett lény eredménye a' benne önmagát tevő létnek. Létezik tehát mint eredmény. De a' mi létezik, működik is egyszersmind. A' lénynek, mint előhozott eredménynek, működése pedig nem lehet más, mint folytatása azon működésnek, mely által előhozott.

A' lény az önmagát működve tevő lét által hozatott elő. Az által lett ugyanis a' lény, hogy a' lét a' lényben és általa önmagát tevő. Midőn erre vonatkozólag a' létező lény működik, működve csak az őt tevő öntevést folytatja. De az önmagát tevő lény nincs, nem is lehet a' valamennyi lényen túlterjedő léten kívül: ennek okáért, midőn a' lény önmagát teszi, teszi önmagát a' létben. Ámde mivel az önmagát tevő lény működve csak azon működést folytatja, mely által előhozatott, az önmagát tevő lény teszi önmagában a' létet is.

Továbbá midőn a' lény teszi önmagát a' létben, teszi saját, eredeti határozottságát vagyis egyedi oldalát; midőn pedig a' lény teszi önmagában a' létet, teszi saját lényegét vagyis egyetemi oldalát. Az egyedi és egyetemi oldalak' kölcsönösen áthatott önerejű tevésében tétetik az élet. A' bensőleg meghatározott 's önmagukat tevő lények' bensőleg összefüggő sokaságából eredő egész, világegyetemnek mondatik. Ezen egészben minden önmagát tevő lény viszonyban áll más, önmagukat tevő, lényekhez. Egymás nélkül nem működhetnek. Működve pedig csak azt fogják előfejtteni, a' mi már bennük eredetileg megvan. Hogy ezt valamely lény tehesse, lényekkel kell viszonyba jönie, melyek' összemunkálása által eredeti tartalmának sajátyszerű kifejtése lehetővé legyen. Az illynemű viszony, mely az úgynevezett esetlegestől jól megválasztandó, természetinek hívatik. Akármily lénynek megvan a' maga természeti eleme és csak ebben, mint természeti viszonyának körében, lehet azzá, mivé rendeltetésénél fogva lennie kell. Ki mondhatná, hogy az oltott mészbe vetett búzamaz, vagy a' majomseregben növekedő gyermek természeti viszonyában van? Ki javalhatná azok' törekvését, kik az emberi ész' fokonykénti fejlődésének elébe homályterjesztő akadályokat gördítgetnek? Világos csak ezekből is, hogy a' természeti viszony az igazság' ügyében határozó nyomatékkal bír.

b) E' mellett az önmagát tevő lény viszonyban áll önmagához is. E' viszonyban igaz a' lény, ha azzá lett, mivé lennie kell, ha a' tünemény a' lényeggel, a' külső a' belsővel megegyez. Van minden lényben bizonyos, eredeti, benső cél, ha ennek megfelel, igaz; ha nem, igaztalan. Ki mondhatná e' viszonyból igaznak a' növényt, mely még virágzása előtt elsorvad.

c) A' mi pedig a' lét' egész szervezetéhez viszonyt illeti, az az előbbi viszonyok' egysége. Az önmagát szervező lét többnemű fokokon fejlődik keresztül. A' magasabb fokon álló lény tartalomra nézve gazdagabb az alsóbb fokon állónál; mert tehetékileg mindazt magában foglalja, mi az alsóbb fokúban lényeges. Ezeknél fogva e' fokozatról az igazság' ügyében három szempontot kell megkülönböztetni: α) a' közvetlen vagyis olly lényekbeni igazságét, melyek, legalább látszólag, kifejlés nélkül szűkülöknek. Illyenek például a' csillagok. β) Az olly lényekbeni igazságét, melyek fejlődnek. A' mi fejlődő félben van, nem az még, mivé lennie kell, hanem csak tö-

rekszik azzá lenni. γ) Bármilly fokozatú lény, hamindjárt a' rá nézve természeti fokon megfelel is saját céljának és ezt tekintve igaz is; igaztalannak mondható mind a' mellett, mihelyt a' főbb fokon álló lényekkel hasonlítottat össze. Sőt ugyanazon lény különb fejlődési fokaihoz képest igaz is, nem is. Igaz, ha fejlődési fokán az e' fokon elérhető rendeltetésnek megfelel; nem igaz, ha főbb fejlődési fokaira 's az azokon elérhető rendeltetési minőségre ügyelőleg tekintetik. Igaz a' bimbózó fa, a' mennyiben bimbózási fokán saját rendeltetésének megfelel; nem igaz, ha bimbózási állapota gyümölcsözési állapotával hasonlítottat. Igaz ember a' gyermek, ha az embereszme' gyermekkorban megvalósíthatásának megfelel; nem-igaz, ha egy művelt férfival hasonlítottat össze.

Mi tehát ezek után a' tárgyilagos igazság? Az elfoglalt álláspont' előterjesztett szempontjainál fogva három meghatározást lehet fölmutatni. Tekintve a' létbeni sokaságot, a' tárgyilagos igazság a' létnek önmagávali megegyezése. Tekintve a' lét' sokaságában egyiséget, a' tárgyilagos igazság a' létnek önmagávali egysége. Tekintve végre azt, hogy a' sokaság egységen kívül nem létezvén evvel bensőleg azonosul, és hogy az egység a' sokaságnak áthatása által a' sokasággal szinte azonosul, a' tárgyilagos igazság nem más, mint a' létnek önmagávali azonsága. Eddig a' tárgyilagos igazságról.

B) Mi a' subjectiv igazságot illeti, ennek elemeül a' gondolkodás tüzetett ki. A' psychoidealismus' állítása szerint az ember nem bír külön gondolkodó tehetséggel; mert az, a' mi gondolkodásnak neveztetik, nem egyéb, mint a' lelki tehetségek' a' végböli alkalmazása, hogy eszmék' ismeretére juthassunk. Mások szerint ellenben a' gondolkodási tehetség legfőbb kincse az embernek. Nélküle az ember nem ember; mert őt gondolkodás különbözteti meg a' többi lényektől. A' ki gondolkodni megszűnt, szabadsága' fő kellékét nélkülözi. Csak az lehet igazán szabad, a' ki gondolkodni tud.

Némellyek szerint a' gondolas egyetemítő működés. Ez azonban koránsem határozza meg eléggé a' gondolas' természetét. Egyetemítőleg nyilatkozik a' gondolas, midőn elvont fogalmakat szerkeszt. Épen olly joggal lehetne a' gondolaszt egyeditő működésnek is nevezni. Egyedit pedig a' működés, midőn valamelly, már bírt fogalmat bizonyos, meghatározott tárgyra alkalmaz. Az egyik irányzat épen olly lényeges a' gondolkodásban, mint a' másik. Mindazáltal az egyetemítés épen olly egyoldalú mint az egyedités. Egész teljében akkor nyilatkozik a' gondolkodás, midőn összerít vagyis egyeditőleg egyetemít és egyetemítőleg egyedit. Ez csak eszmékbeni mozgáskor szokott megtörténni. Mozog pedig eszmékben a' gondolas, midőn sem a' létnél sem a' fogalomnál nem vesztegel elvontan; hanem úgy fogja föl a' létet, a' hogyan az a' fogalomtól át van hatva, és a' fogalmat, a' hogyan az a' létet áthatotta.

Az érintettek közül akármellyik irányban mozogjon a' gondo-

lás, annyi világos: hogy önmagát gondolatokban teszi; hogy a' tevé-
s bizonyos törvények szerint megy véghez 's hogy e' törvények
és gondolatok benső viszonyban állanak egymáshoz. Minél fogva a'
gondolkodásbani igazságot ezen szempontokból kell vizsgálni. Kül-
önösen

a) A' gondolás önmagát gondolatokban teszi. Minden gondolat
tény, melly a' többi gondolathoz, mint ugyanannyi tényekhez vi-
szonyban áll. E' szempontból ítélve igaz a' gondolat, ha a' vele vi-
szonyban állókkal megegyez; különben nem igaz. Továbbá a' gon-
dolat önmagáhozi viszonyában tekintve, mint önmagában megkülö-
nített egység, igaz, ha benső határozatai megegyeznek; különben
nem igaz. Végül mivel a' gondolat a' főbb gondolatokat tartalom
gyanánt magában foglalja, ő pedig az alsóbbakban szinte tartalom
gyanánt előfordul, világos a' gondolatok' összerü viszonyából: mi-
szerint a' gondolatok' igazsága a' valamennyi gondolat' benső meg-
egyezésében áll.

b) Midőn a' gondolás önmagának tevése által a' gondolatokat
előhossa és azokat szervezi; bizonyos, saját, eredeti határozottsá-
gából folyó, egyetemes, szükségképi törvényeket követ. Ezekre vo-
natkozólag igaz a' gondolás, ha velők megegyez; különben nem igaz.

c) A' gondolatok nincsenek a' gondoláson kívül, valamint a'
gondolás sincs a' gondolatokon kívül. Különböznek mégis egymástól.
A' gondolás valamennyi gondolaton túlterjed 's azokat mint részeket
egységbe olvasztja. Azonfölül az eredeti és szükségképi törvények
sincsenek a' gondoláson kívül; mert épen azon módokat fejezik ki,
mellyek szerint a' gondolás a' gondolatokban önmagát teszi és azo-
kat egymásrai viszonyítás által bensőleg egyesíti. Minek külön szem-
pontu felfogása után így lehet a' subjectiv igazságot meghatározni:
1) a' subjectiv igazság a' gondolásnak önmagávali megegyezése; 2)
a' gondolásnak önmagávali egysége; 3) a' gondolásnak önmagávali
azonosága.

C) Meghaladvák eddig az igazság' lényeges oldalai 's kiemel-
vők bennök azon elemek, mellyek a' kitűzött feladat' természetéhez
képest kiemelendők valának. És mi a' nyereség? Két egymás el-
lenében álló eszmekör. A' létigazság nem azonegy a' gondolással,
a' gondolási sem azonegy a' létivel. Mindenik kör jogot tart az igaz-
sághoz és nem engedi magát a' másik által elűtetni. Az igazság bir-
toka mindenik körnek. Mindenik teszi önmagában az igazságot. Sőt
mivel az iménti körök az igazság' eszméjének körői, 's mint ollya-
nok, külön ugyan, de mégis bensőleg összefüggő részei az igaz-
ságnak, mint egésznek, látható: miszerint inkább ök birtokai az
igazság' eszméjének, melly magát azokban, a' köztük fönnálló vi-
szonynál fogva szervezőleg teszi. Viszonyban áll tehát a' létigazság
a' gondolásihoz, a' gondolási szinte viszonyban áll a' létihez, végre
a' két viszony valódiilag véve, azonegy. Ezeknek nyomán az összerü

vagyis concret igazság is három fejlődési fokon megy keresztül. És pedig

a) az első fokot teszi a' létileg összerű azaz real-ideális igazság. Alapja e' mondatban rejlik: a' lét viszonyban áll a' gondoláshoz. Itt a' lét határoz, a' gondolás pedig meghatároztatik vagyis a' lét' határozatai, határozatai a' gondolásnak is; a' lét' törvényei, törvényei a' gondolásnak is. Itt a' lét~~at~~úlnyomósággal bír a' gondolás fölött. A' gondolás alkalmazkodni tartozik a' léthez. Minek megtörténhetése végett szükséges, hogy közöttük valami rokon legyen. A' lét ugyanis magához csatolja azt, a' mi vele a' gondolásban rokon 's ez által túl'nyomóvá lesz. Azon valami pedig, a' mi vele a' gondolkodásban rokon, nem lehet más, mint a' lét.

Általában véve mindaz létnek mondatik, a' mi a' gondoláson kívül 's ettől függetlenül van; az, a' mi működve vesz részt a' gondolás' előhozásában. Kívül, de egyszersmind előbb is van mint a' gondolás, az én és nem-én; mert a' gondolás e' két tényező' működése által hozatik elő. Sőt Sigwart' állításaként a' lét' categoriájába tartozók azon törvények is, melyek szerint a' gondolás' előhozása végbe megy. A' mennyiben tehát a' gondolás a' közvetlenül adott léttel, vagyis az egymáshoz lényeges és nem-lényeges viszonyban álló, egymásra munkáló lények által előhozott tényekkel megegyez, igaz; különben nem igaz. Ebből kihozhatni a) hogy a' tárgyilag összerű igazság a' gondolásnak a' közvetlen valósággali megegyezésében áll. E' meghatározáson nyugszik az empirismus' tág szerkezete.

Azonban hamindjárt ezen első fok szerint meghatároztatik is a' gondolás a' lét által, egyetemítő működésének természetétől még sem fosztatik meg; minek következtében keresztülhatván a' lét' külső és belső határozatait, túlterjed azokon 's ezt téve a' rá határozólag munkáló létet saját fejlődésében fogja föl. Az önmagát fejlesztő lét teszi önmagát mint állandó és szükségképi a' változó és mulékony közvetlenségben. Itt két oldal fordul elő, a' külső és belső. Ez a' lényeg, amaz a' tünemény. A' gondolás, a' mennyiben a' lényeggel megegyez, igaz; különben nem igaz. E' szempontból tekintve β) a' tárgyilag összerű igazság, a' gondolás' megegyezése a' valóság' lényegével.

Továbbá miután a' gondolás a' lét' külső és belső oldalainak egymáshoz viszonyítása által mind a' kettőn túlterjed, világossá lesz: hogy a' lények, jóllehet sokféleségre nézve egymástól különböznek, bensőleg mégis szorosan összefüggnek egymással. A' különböző lények' tevése különb tevésmódot, az ugyanazon lények' benső összefüggése ellenben rokon tevésmódot mutat. Ezen okokból ítélve mindenik lény, mint különb egyediséggel bíró, csak neki tulajdon törvényeket, mint egyetemiséggel is bíró pedig öntevésekor oly törvényeket követ, melyek valamennyi lényben közösek. De sem az egyedi sem az egyetemi törvények nincsenek a' valóságon kívül, ha-

nemcsak abban és az által. Ezen összerűen vett törvények természetieknek mondatnak. És ezeket illetőleg γ) a tárgyilag összerű igazság nem más mint a gondolásnak megegyezése a lét természeti törvényeivel, a lét természeti törvények szerinti szervezésével.

Az önmagát természeti törvények szerint szervező lét folytonosan működik. Mint működő saját működésén kívül nincs, hanem csak abban és az által; mert azon túl nem terjed. De a gondolás is működés, még pedig olyan, mely a tér és időbeni szervezésen keresztülhat, annak törvényeit megismeri 's ez által a lét egész szervezetén túlterjed. Ámde a mi valamin túlterjed, fölötte van annak, a min túlterjed; ha pedig fölötte van, meg is határozza azt. Miből végre az is kiviláglik: hogy nem a lét határozza meg a gondolást, a hogyan az a tárgyilag összerű igazság fokán állíttatik; hanem inkább a gondolás határozza meg a létet. És ez veti meg alapját

b) a gondolásilag összerű azaz idealrealis igazság álláspontjának. Erről ítélve a gondolás van viszonyban a léthez. Itt a fő nyomaték a gondolásra esik, nem pedig a létre. Itt a gondolás határoz, a lét meghatároztatik. Itt a gondolás határozatai, határozatai a létnek is; a gondolás törvényei törvényei a létnek is. Itt tehát a lét meghatározatlan levén határozatait a gondolástól veszi. Itt a gondolás önmagát függetlenül tevő 's a létben lét által megvalósító működés. A független gondolás teszi önmagát 's ez által a nem-ént, melynek ellenében én-né lesz. A gondolás, mint én, mielőtt magát tette volna, mint én, nem volt, valamint a nem-én sem volt, mielőtt az éntől tétetett volna, mint nem-én. A gondoló én alany, a gondolt nem-én tárgy. A nem-én, mint gondolt tárgy, csak momentuma a szabadon gondolkodó énnak. Az önmagát szabadon tevő gondolás teszi magát, saját, szükségképileg bennékelt tényeiben, mely tényekre nézve a valóság pusztá példává lesz. Minek következtében α) a gondolásilag összerű igazság a létnek megegyezése a gondolás szükségképeni tényeivel.

Ámde a gondolás szükségképeni tényei csak eredményei a saját, eredeti törvényei szerint működő gondolásnak, mely törvények categoriáknak is neveztetnek. Mivel pedig csak ezekben 's ezek segedelmével határoztatik még a lét, azért is β) a gondolásilag összerű igazság a létnek megegyezése a gondolás szükségképi categoriáival.

Úgyde hogy a gondolás a létet a szükségképi categoriák szerint meghatározhassa és így saját tényeihez rokoníthassa, megkívántatik: hogy közöttük valami rokon forduljon elő. A gondolás categoriák szerint működve teszi önmagát 's ez által meghatározza a létet is. De a lét szinte működik, midőn a meghatározást elfogadja. És így a működés közös, azon különbséggel mind a mellett, hogy a gondolásban tevőleg, a létben foganólag tűnik föl. A gondolás működve hat a létre 's abban képességet talál a rokonulásra;

a' lét ellenben elfogadólag működik. Az érintett képesség mutatja, miszerint a' gondolás' működési módjai hasonlóak a' lét' működési módjaihoz. A' gondolás által előhozott tények gondolatok, a' gondolat' rokona pedig csak gondolat lehet. A' gondolás categoriái szerint szerkeszti a' gondolatokat; kell tehát a' létben is gondolatoknak működni, mellyek hasonló categoriák szerint szervezik a' létet. Minek okáért γ) a' gondolásilag összerű igazság, a' létheni gondolatoknak megegyezése az énben létező gondolatokkal.

Szemügyre fogván mindazokat, mik eddig az iménti fokokon előterjesztettek, észrevehető: hogy az igazság olly egész, melly magát a' léti és gondolási oldalakban saját erejüleg tagozza és szervezi. Innen

c) az általánosan összerű igazság' eszméje. Az önmagát tevő's ez által önmagát összerűleg szervező gondolat közönségesen eszmének neveztetik. Vannak tehát eszmék az énben, vannak a' nem-énben is. Az eszmék, a' mennyiben az én és nem-énbeni élet' alapját teszik, ezen életnek általános, de bensőleg sokképen minőségtelt törvényei szerint nyilatkoznak. Az önmagukat általános törvényekül kifejtő eszmék bensőleg szorosan összefüggnek 's ennél fogva meg is egyeznek egymással. Minek következtében α) az általánosan összerű igazság az eszmék' általános megegyezésében áll.

Továbbá a' létet szervező eszmék szülik a' lét' tárgyiségát, az énben szervezők pedig az én' alanyiségát. A' tárgyiség és alanyiség' egysége azonegy az észszel. Van tehát ész a' létben, valamint van az énben is. Az ész eszmékben működve nyilatkozik. Sajátsága az általánosság és szükségképiség. Van tehát általánosság és szükségképiség az énben, valamint a' nem-énben is. Az észben valamennyi eszme egy fő eszmében öszpontosúl. Ennek tekintetéből β) az általánosan összerű igazság nem más, mint az észnek önmagávali egysége.

Végtére mivel a' gondolás van és van a' lét is, kell olly lénynak is létezni, melly gondolva létezik és létezve gondol, mellyben a' gondolás azonegy a' léttel. Az illy lény önmagát szabadon téve magát önmagában meghatározza és tett határozatinak önmagárai viszonyítása által önmagát megtudatolja és így ollyan lény, melly öntudással bír, mellyben tehát a' lét mindenkép azonegy a' gondolással és viszonttag. Ez a' szellem, mellyben az igazság' eszméje önmagába tér vissza. Miben áll tehát valódiilag az igazság' eszméje? Különb szempontokra ügyelőleg áll 1) a' szellemnek önmagávali megegyezésében; 2) a' szellemnek önmagávali egységében; 3) a' szellemnek önmagávali azonságában.

E' meghatározás az igazság' eszméjének szervezetében zár-fokozatot képez. Túl azon hiába keres az emberi elme tartalmát. Olly önmagában megkülönbített egész az, mellyből beható elemezéssel mindazt előzsensdíthetni, mi az elsoroltban fölemelkedő módszer által napfényre lön hozva.

Nem tagadhatni ugyan, hogy az igazság' e' vég szakon kerekített meghatározásánál több oldalt lehet találni, mellyek az értelmi egyoldalúságban veszteglő előtt nyomos czáfpontokul tűnhetnek föl; de az ész' összerüleg gondolkodó embere annál kevesebbé fog ezen megütközni, mivel éppen az illy oldalak' föltalálhatása tesz legbiztosabb tanúságot a' felhozott meghatározás' belső gazdagságáról. Kikerülhetlen sajátsága az az ész' álláspontjáról előfejtett eszmének, hogy leginkább ő lehet kiteve a' konczolgotó értelem' vagdalkozásinak.

Így például könnyen találkozhatik olyan, ki az iméntiek' halála után ezt gondolhatja: az olyan rendszer, melly a' bölcsészet' tartalmát illy módon fogja föl, nem lehet más, mint a' már czerszer is megczáfolt spiritualismus. Egy másik megértvén, hogy az igazság' eszméje azonítva lön a' szellem' eszméjével, 's megemlékezvén arról, hogy az általános szellem' eszméje éppen Hegelnél játsza a' fő szerepet, csakhamar azon ötlettől fog meghódíttatni, hogy ez a' rendszer bizony mégsem egyéb, mint a' már nálunk is nem csekély *cerimoniával* elátkozott többször, elátkozott hegelismus. Hogy az illy ötletes szesszenések, pathologica! szempontból tekintve, nagyon tanulságosak, magától értetik.

Azon rendszer, mellynek álláspontjáról az eddig előadottak szerkesztve lőnek, concretismus nevet viselend. Már e' név is mutatja, hogy e' rendszer a' realismust, idealismust, real-idealismust és ideal-realismust is magában foglalja, de csak azon oldalakat illetőleg, mellyek bennök igazak; mert az ötletszerű aggatékok nem tartoznak a' bölcsészeti szervezethez. A' bölcsészkedő nem azt nézi, hogy mit gondolhat valaki a' tárgynál, sem nem egyedül azt, hogy mit gondolt valaki a' tárgyról; hanem azt, hogy mit kell gondolni belsükségileg magában a' tárgyban. E' három szempont közt fölötte nagy a' különbség, mit az ötletes ítészeknek alig lehet eléggé ajánlani.

Spiritualismust illetőleg e' közt és a' concretismus közt ismét nagy a' különbség. A' spiritualismus a' spiritust a' materiának ellenébe teszi, elvonván ettől mindent, amannak pedig különös előszeretetből mindent tulajdonítván. A' concretismus ezt azon oknál fogva nem teheti, mert szerinte a' spiritus nem bír önállósággal. Tehát nem is létezik? kérdezhetné itt a' spiritualista. Mint önálló lény, nem; de létezik mint lényeges momentum egy magát öntevőleg előfejtő alaplényben.

Ugyanis minden élőben van egy középlény, melly valódi forrása a' feltűnő életnek. Maga a' szervezet, vagyis a' bizonyos eszmék szerint egy egészszé alakított lény sokaság valódiilag nem él; hanem él azon középlény, melly az úgy nevezett, de igen balúl felfogott természettől előkészített lény sokaságot saját önállósági állapotában működési hatályával meghódítja és annak segedelmével saját eredeti eszméit tér és időben megvalósítja. Tulajdonképen tehát csak

azon önálló középlény él, mely az őt körülvevő burkot előhozza, fentartja és folytonosan szervezi. Csakhogy nem mindenik előben fejlődik elő az illy középlény egyenlő fokozatokon keresztül.

Az emberbeni középlény három lényeges fokozaton mehet keresztül. A' mennyiben az ő egyéniségéről tanúságot tevő burkot szervezi, 's ez által magát minden más lénytől megkülönböztett lénynek mutatja, lélek; a' mennyiben önaagáhozi viszonyában saját egyetemiségét 's ez által a' közte és a' többi lény közt fennálló valódi közöséget tudja meg, én; a' mennyiben pedig saját egyediség- és egyetemiségét összerítetten szabad öntevés által ki-, be- és előfejt, szellem nevet visel. Tehát a' lelkiség, éniség és szellemiség a' bennünk élő középlény' lényeges momentumai. Mi a' szellemi fejlődésfoknál magasabbat nem ismerünk. Létezik tehát bennünk egy középlény, mely midőn önmagát saját, eredeti rendeltetésénél fogva lelki, éni és szellemi fokain keresztül előfejt, élve tanúsítja saját mibenlétét.

Gondoljon ezen középlény szellemi fejlődésfokán akármit, mindenben csak önmagát gondolja; mert a' gondolt tárgyban csak önmagát igenli. Akarjon bármit, mindenben csak önmagát akarja; mert az akart tárgyban tulajdon gondolatait valósítja meg. Lehetetlen is, hogy a' működő erő működve önmagát ne igenelje. A' mi pedig működve önmagát igenli, az önmagát meg nem tagadhatja.

Miknek érintkezési pontok gyanánt történt megemlézése után nem nehéz átérteni, hogy minden, a' mi igazán van, az úgynevezett általános szellemhez lényeges viszonyban áll. A' lényeges viszonynak fő bélyege a' szükségképiség.

Ugyanilly szükségképiség bélyegzendi tehát az ember' viszonyát is az igazsághoz. Vagy más szavakkal, az igazság az embernek szükségképiségben nyilatkozik meg. Innen azok' állítása, kik így okoskodnak: minden, a' mi igaz, ránk nézve szükségképi és viszont. Innen azok' ítélete is, kik azt vitatták, hogy a' bölcsészet a' mindenségben csak azt tárgyalhatja, a' mi szükségképi.

Az itt megérintettekből föladatunkra nézve nagyon jelentékeny következmények származhatnak. Kiviláglik ezekből, hogy az igazság adott, nem pedig szabadon szerzett tárgyiség. Nem is fejthet az ember önmagából ki mást, mint azt, a' mi már benne eredetileg megvan. Továbbá mivel az emberi középlény, mint szellem, a' mindenség' viszonylagos egysége, következésképp alája van vetve az őt föltételező általános szellemnek, mint a' mindenség' általános egységének: az ember benvan az igazságban, mint lényeges elemében, valamint az igazság is benvan az emberben, mint áthatott nyilatkozmányában. A' mennyiben az ember benvan az igazságban, ez határozó, az ember pedig elfogadó viszonyban létezik. A' mennyiben pedig az igazság benvan az emberben, rá nézve az ember alany, az igazság ellenben tárgy.

Az ember' azon működése, mellyben az alany és tárgy ténye-

zök gyanánt fordulnak elő, tudatnak szokott közönségesen nevezetelni. A' tudat, melly magára az alanyra viszonylik, öntudat nevet visel. „Az öntudat, úgymond Staudenmaier, tudása az embernek önmagáról, azaz tudás saját létéről és tudás ezen tudásról. Ezen öntudásból természetes következés gyanánt foly, hogy az alany, melly magát szemléli, tárgy is egyszersmind, melly szemléltetik. Az alany és tárgy' egysége pedig maga az igazság. Nem lehet ránk nézve igazság, melly olly szembetünő volna, mint az öntudaté. Az öntudat olly tény, melly mindenképi bizonyossággal bír.“ Ugyanazon erő szerint az teszi előnyét a' mi szellemünk és lételünknek, hogy az igazság eredetileg és szükségszerűleg benne van; mert e' nélkül sem az igazságra, sem az igazságban életre nem volna az embernek rendeltetése. Minden földadat, minden rendeltetés, mellynek megvalósítására törekszünk, szellemünk' eredeti mivoltában gyökerül. A' rendeltetés nem lehet a' lényen kívül hanem csak azon belül. Valami mindenkép ismeretlen után nem érzünk magunkban vonzódást. Tehát azon lényeges és szükségképi viszonynak is, melly köztünk és az igazság közt fennáll, a' mi öntudatunkon kell alapúlnia.

És hogy ez csakugyan úgy van, a' hogyan Staudenmaier mondja, annak csallhatlan tanúságát látjuk azon szünetlen vonzódásban, melylyel mi az igazság' megismerése iránt viseltetünk. E' lényeges és szükségképileg fejlődő viszony' érzése ösztönözi a' bölcsészt, hogy mindenben csak azt szemlélje ki, a' mi igaz és hogy az igazságról általában épen olly bizonyossággal bírjon, minő, mindenkép csallhatlan bizonyossággal bír, saját létéről; mert az igazságnak csak illy alakban birása fogja őt teljesen megnyugtadni. De miben áll az illynemű bizonyosság? Erről más alkalommal.

— Ez után

HUNFALVY PÁL lt.

olvasta *Plátón' Politeia* című munkájának vázlatát, mellyben a' hires athénei bölcsnek nézetei az állam' eredetéről, a' benne lakók' különböző foglalatosságairól és mindeniknek rendeltetéséről, a' nevelésről, a' kormány' mivoltáról és czéljáról adtak elő.

KIS GYÜLÉS, NOV. 25. 1850.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' számára).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból: *Döbrentei, Fogarasy, Szilasy rend., Karvasy, Lukács, Pauler, Wargha Ist., lev. tt.* — Más osztályokból: *Kubinyi Agoston tiszt. tag.* — *Bajza, Balogh, Erdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss K., Szemere rr. tt.* — *Hunfalev, Karácson, Nendteich, Repicky, Walther, Wenzel lev. tt.*

WENZEL GUSZTÁV lt.

az összehasonlító jogtudományra kérte ki az ülés' figyelmét, melly mint a' jogtan' egyik legfontosb ága, önállólag csak az újabb idők-

ben kezdett tárgyalatni, 's mellyről előadó, az oktatási szabadság' elvét élvezve, a' pesti egyetemenél ez évben először tart nyilvános előadásokat. E' tudománynak, melly az egyetemes emberiség' jog-életét teszi vizsgálatai' tárgyává, jelentőségét akarván felmutatni, ez alkalommal jogtörténeti és jogirodalmi előzményeiről és feladatáról adta elő nézeteit, ez iránti anyagi tárgyalásait más alkalmakra halasztván.

A' legrégibb korban, így szóla előadó, midőn minden népnek külön nemzeti és vallásos elveken alapuló jogélete volt, e' tudománynak legszükségesebb feltétele hiányzott. Mert közös szempont nem létezett, melly alatt a' külön népeknek egymástól annyira elűtő intézeteit és jogelveit egyesíteni leheté. A' görögök' virágzó kora czélunkra nézve szinte nem bír különös nevezetességgel; mert népele-tőkben a' politikai momentum túlnyomó lévén, jogéletek tisztán ki nem fejlődhetett, és gyakran tetemesen volt megzavarva. Bármí tanulságosak is tehát a' statustudomány' szempontjából p. o. Aristoteles és Plató' munkái; bármí érdekesek több görög köztársaságok' politikai intézetei: az összehasonlító jogtudomány mégis általok csak keveset nyerhet.

Fő fontosságaik ellenben e' tekintetben a' romaiak. A' romai jog a' romai statusnak világbirodalom-má alakulása által, de még inkább azon hatályos tényezőknél fogva, mellyek a' romai nép' jog-életét mind tartalmára mind eredményére nézve azóta többé el nem ért nagyszerűsége, és jogkönyveit világtörvényi jelentőségre emelték, részint közvetlen, részint közvetve a' későbbi kor' minden nemzetei' jogrendszereire és törvényhozásaira mély befolyást gyakorolt, 's ez által az összehasonlító jogtudománynak mindeddigi legbiztosb tudományos alapjává lön. Főkép a' romaiak' úgy nevezett *jus gentium*a, a' romai jogtudósok' eszélyének legjelesebb eredménye, utat tört, mellyen az új kor' u. n. összehasonlító jogtudománya a' sikernek alapos reményével tovább haladhat.

De a' romai birodalomnak szétbomlásával körülmények álltak be, mellyek mindinkább más irányba vonták az emberiség' culturá-ját. A' jogélet is részesült e' változásban, 's így rövid idő múlva új jogrendszerre találunk, melly, ha nem benső tudományos értékére, de hatására nézve a' romainál nem csekélyebb jelentőségű. Ez az u. n. *jus canonicum*.

A' keresztyén vallás már a' romai birodalomban uralkodóvá emeltetvén, később az ú. nev. barbar népekhez is elhatott. A' keresztyén egyház így a' nyugatromai birodalomnak elenyészte után minden keresztyén népeknek új társadalmi viszonyainak rendezésé-be hatályos befolyást nyert 's alapintézetté lön, mellyből sok tekintetben azoknak jogélete is kifejlődött. Így támadt a' kánoni jognak tekintélye, mellyet minden keresztyén népek nem csak egyházi, hanem világi jogkérdésekben is tiszteltek, 's melly ennél fogva a

XVI. századig általában az egyetemes keresztyénség' közös jogának tekintetelt.

A' reformatio a' kánoni jognak világi dolgokban tekintélyét, melly már az előtt ezen oldalról megátadások' következtében némikép meg volt ingatva, végkép megdöntötte. A' XVI. és XVII. században külön állva találjuk megint a' keresztyén státusoknak és népeknek joglétét.

De a' francia befolyástól, melly a' westfáliai békekötés óta általában Europa' műveltségi állapotaiban észrevehető, a' különféle státusok' jogrendszerei és törvényhozásai sem maradtak mentek. Ez mindazáltal meg nem mérközhetik azon befolyással, mellyet előbb a' romai és a' kánoni jog az emberiség' társadalmi viszonyaira gyakorolt. A' francia befolyás feltűnik főkép a' codificationalis irányban, melly a' múlt század' közepe óta lett nevezetes, jogéletben és jogtudományban. Szalay László tagtársunk erről a' Budapesti Szemlében 1840. szépen értekezett. Tudva van e' tekintetben, hogy Napoleon császár' győzödelmei által a' francia törvénykönyvek Franciaország' határain kívül is több más európai országokban behozattak.

És ezeket szem előtt tartva, miután Angolország' az egész világot átölelő hatalma a' korunk' öntudatában és meggyőződésében gyökerezett legfőbb jogelveket, p. o. a' személyi jog' elismerését és elsajálíthatlanságát, a' tulajdonjog' szentségét stb, practicus úton az egész földön, és pedig nem siker nélkül általános érvényességre emelni, és nekik a' győzödelmet kivívni törekszik; miután Franciaországban a' codificáló irányon kívül Montesquieu' híres munkája „Esprit des lois“ mellynek vizsgálatait az összehasonlító jogtudomány csak tovább folytatja és magasbra emeli, úgy az egyetemes literatúrában, mint névszerint a' jogtudományban megtette a' maga hatását, és ez irányban méltányoltatik is; miután a' németeknél is egy részről az úgynevezett jogtörténeti iskola Savigny' vezérlete alatt a' jog' positiv anyagával alaposabban mint az előtt tudva volt, megismertetett; más részről az újabb philosophia, főkép Hegel' rendszere a' történeti ismereteket szinte bevonta a' philosophia' körébe és azokat philosophiai szellemmel áthatván, a' történetet általában, 's név szerint a' nemzetek' joglétét tisztább színben tüntette fel előttünk: — úgy látszik, az összehasonlító jogtudománynak is le van már téve biztos alapja; 's reménylhetni, hogy mindennemű előkészítő vizsgálatoktól támogatva, rövid idő alatt magának szint azon állást fogja kivíhatni, mellyel már jelenleg testvértudományai, u. m. az összehasonlító nyelvtudomány, az összehasonlító geographia stb, bírnak. Mi eddig e' tekintetben tudományos úton történt, u. m. Saint-Joseph' munkái: *Concordance entre les codes civils étrangers et le code Napoléon, entre les codes de commerce, és entre les lois hypothécaires*; — Zachariae és Mittermayer' folyóirata: *Kritische Zeitschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft des Aus-*

lands (1828 óta) és néhány más német tudósok vizsgálatai, csak kezdet gyanánt tekinthetők.

A jogtudomány általában a jogeszmét, annak külön iránybani kifejlődését és a társadalmi lét külön viszonyai szerinti nyilatkozatát ismerteti meg. Helyesen mond e tekintetben Ulpianus: „*Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.*“

Ezen ismertetésben különféle szempontok fordulnak elő, melyek a tárggyilagos értelemben, azaz „kötelező szabályok” rendszer összegének vett jog több ágra felosztásának és az *alanyi* értelembeni jogtudomány több rendszerek szerinti tárgyalásának szolgálnak alapúl.

Tárgyára és ez iránti terjedelmére nézve különböztetünk: köz- és magánjogot, általános és különjogot, rendszerinti és kivételes jogot stb.

Alanyi felfogásra nézve különbséget teszünk az egyes státusok vagy népek joga, és azon jog közt, mely több státusokat vagy népeket, vagy az egész emberiséget illeti.

Végül tudományos tárgyalásra nézve bölcsészeti, történeti és dogmaticus; továbbá az egyes jogokat külön tekintő, és az összehasonlító rendszert különböztetjük meg.

Az összehasonlító jogtudomány 1. Mindenek előtt a jogéletet veszi szemügyre, magában, és a mint egyes státusokban és nemzeteknél kifejlődik. Kettős szempont szolgál itt zsinórmértékül: *egyetemes*, mely a státusokat és népeket mint az emberiség egyes tagjait tekinti; és *különös*, mely őket egyéniségek szerint veszi.

2. Különös figyelmet fordít az ezen úton keletkezett jogrendszerekre és törvényhozásokra, mind régebbekre, mind újabbakra; mindnyájánál főképp alapeszméit és jellemét tekintvén.

3. Különféle jogintézetek és jogviszonyok, melyek különféle státusokban és különféle népeknél léteznek; benső természetöknél fogva ezeknek jogéletében gyökereznek. Ebből kifejlődések, és hol jogszokások, hol törvények általi szabályozások, mint általában a jogtannak, úgy névszerint az összehasonlító jogtudománynak is fő feladatai közé tartozik.

4. A valamely státusban vagy népnél létező jogrendszer csak akkor felel meg az ész kívánalmainak, ha a jogeszmé a társas lét minden viszonyait áthatja, úgy hogy ezek a jogeszmének csak mindannyi nyilatkozatai, melyek utólagos megismerését közvetítik. Ezen megtestesülése által a jog a tények világába lép, s így szinte mint történeti tényező különféle irányban soknemű intézetekké fejlődven ki, e szempont alatt különös tanulmányok tárgya lehet. Az imígy keletkezett intézeteket valamint általában a jog testesülése tényleges következményeit anyagúl véve, az összehasonlító jogtudomány a jog természetét ezen oldalról is megismerteti, s mindnyá-

jokat egy pontban egyesítvén, és következményekből elvekre visszamenvén, a) a' jog fő elveit tisztábban látja és hatásukat világosabban fogja fel, b) a' jogélet' egyes tüneteit és tényeit is való jelentőségekhez képest méltányolja.

Azon elméleti cselekvés, melly által mindez történik, a' *magasabb értelembeni összehasonlítás*. 'S minthogy a' közértelembeni összehasonlításnak feladatánál, t. i. többnemű tárgyaknak egymásmelletti megvizsgálásánál meg nem állapodik; hanem tovább menve tárgyat lényegileg áthatja, és annak elvei szerinti felfogását kieszközleni törekszik: világos, hogy magában foglalja mindazt, mi a' jog' önálló rendszeres felfogásának feltétele; világos tehát az is, hogy a' *magasabb értelembeni összehasonlítás önálló jogtudományi rendszernek alapját teheti*. Egyébiránt megjegyzendő még, hogy az összehasonlító rendszer egyedül a' pozitív jogot illetheti; 's hogy a' bölcsészeti jog más úton fejti meg a' jogeszmét.

Ezt tekintetbe véve, világos, hogy a' mint az összehasonlító rendszer általában a' természet és pozitív tudományokban eddig már igen nevezetes eredményeket eszközölt, p. o. az összehasonlító boncztanban, állattanban, az összehasonlító nyelvtudományban, földleírásban 'stb, így biztos reményünk lehet, hogy általa a' jogtudomány is sokat fog nyerni.

— Ez után

HUNFALVY PÁL lt.

folytatván a' múltkor megszakasztott *plátóni köztársaság*' vázlatát, utána következtette Arisztotelesz' bírálatát mind az állam' létéről, mind különösen a' nők' rendezéséről és a' birtok' viszonyairól, mellyben az Plátón' tévedéseit kimutatja. Befejezte előadását néhány észrevételekkel, mellyek arra szolgálnak, hogy az olvasó azon szempontot megtalálja, mellyből Plátón köztársaságát megítélni kell.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, NOV. 25. 1850. 6. ór.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen Kubinyi Ág. lt. — Bajza, Balogh, Döbrentei, Érdy, Fogarasy, Gebhardt, Györy, Jerney, Kiss Kár., Szilasy, Szemere rr. lt — Csatsko, Hunfalvy, Karácson, Károly, Lukács, Nendtvich, Pauler, Repicky, Walther, Wargha, Wenzel lev. lt.

PAULER TIVADOR lt.

Frank Ignác törvénytudomány-osztályi elhunyt lev. tag' emlékezetét a' következő beszéddel ünnepelte.

A' halál' közös törvényének súlyát legmélyebben akkor érezzük, Tisztelt Academia, midőn körünkben váratlanul, rendkívüli alakban tapasztaljuk hatását.

Az elvesztett társ, barát vagy rokon fölötti fájdalomhoz, saját gyengeségünk, nemünk' gyarlóságának, jövőnk' bizonytalanságának érzete járul; kínosan érezzük magunkat emlékeztetve földi létünk'

mulékonyságára, melynek vég határaihoz gyakran olly közel állunk, midőn az élet' pezsgő erejének öntudatában, még hosszú ideig élvezhetőknek véljük annak örömeit.

Ezen tapasztalati állítás' igazságát mélyen érezték számosan közölünk, 'Tisztelt Academia! midőn *Frank Ignác* tagtársunk' váratlan és megdöbbenő halálhírét vevők, ki ez idei martius 4. egy sötét pillanatban, önmaga erőszakosan szakasztá félbe a' tudományok' művelésének szentelt munkás életének fonalát, számos tisztelői és barátjai' érzékeny fájdalmára, azon intézeteknek, melyeknek tagja volt, pótolhatatlan veszteségére.

Midőn tehát én e' körben felidézem emlékezetét, hogy rövid pillantást vessek életfolyamára, nem teljesítem egyedül tagtársi kötelességemet, nem hódolok kizárólag a' rendszabályok' hideg betűinek, hanem leróni ohajtom némileg a' háladatosság és kegyeletnek szent adóját is azon férfi iránt, ki ifjúságomban tanítom, később tiszt- és tagtársam, az élet' minden viszonyaiban jóakaróm volt; mit csak úgy vélek teljesíthetőnek, ha tova minden hízeltől, híven festendem jellemét, mert egyedül az igazság' szoros megtartása által állhatjuk meg méltán azoknak emlékét, kik az igazság' utáni törekedést életök' fő feladásának tekinték.

Frank Ignác született 1788. martius 24. Nagy-Károlyban Szatmár megyében, szegényebb sorsú, de tisztességes polgári rendű szüléktől. Elemi oktatását anyavárosában nyerte, ugyanott kezdette és végezte gymnasiumi tanfolyamát is, a' kegyes szerzetbeliek' közeptanodájában; befejezése után vezéreltetve tanítási hivatásától, melynek utóbb olly kitűnő jeleit adta, 1803. sept. 29. *Jeromos* szerzetesi melléknévvel az ájtatos iskolák' rendébe lépett, melly honunkbani fenállása óta, ezerek' hazafiúi nevelése és tagjainak buzgó munkássága által, döntő hatással volt honi művelődésünk, nemzeti irodalmunk' fejlődésére. Mint a' rend' jelöltje két évig Privigyén vetette meg classicaí műveltségének bővebb alapját; utóbb Selmeczbányán az alsóbb diák iskolák' három évi tanításával (1806—8.) kezdette meg a' nevelésnek nehéz de áldásdús pályáját; a' bölcséleti tudományokat Vácson 1809. és 10. hallgatta azon sikerrel, hogy az utóbbi évi augusztus 26. a' magyar tudomány-egyetemnél *Schedius Lajos* karbéli dékán által a' szépművészetek és bölcsészet' tudorává avatatták; 1811. Pesten a' nemzeti iskolákat tanította; de még azon esztendőben kilépván a' rendből, 1811—1814. a' pesti egyetemnél a' jog- 's államtudománynak szentelte erejét.

Azon férfiak, kik egyetemünk' hajnalában olly dicső nevet vívtak ki magoknak, hogy hazánk' legkitűnőbb jogászai' egyike, őket polgárisodásbani valóságos vezetőinknek, egy új aera' úttörőinek nevezé, nagyobb részt már leléptek tanszékeikről, helyeiket mások pótolák, és ezek közt egy sem volt, ki Frank' irányára, fejlődésére nyomosabb befolyást gyakorolt volna; rendkívüli szorgalmát azonban a'

karbeli osztályozások, kortársai' bizonyosságai és azon körülmény is kétség kívül helyezi, hogy már 1815. maj. 19. Vinkler Ignác' dékánása alatt jogtudorrá lett; később a' szokásos törvénygyakorlat után ügyvédi oklevelet nyert; 1819. pedig kitünő pályázása' következtében, a' kassai kir. akademiához a' magyar magán- és fenyítő jog' rendes tanárává neveztetett.

Buzgó tanításán kívül, írói munkásságának itt bocsájtotta első termékeit közre, vezéreltetve azon meggyőződéstől, miszerint a' tanító' fő kötelességeihez nem csak a' tudománynak élő szóvali terjesztése, hanem hallgatói' haladása' segédszereinek előállítás is tartozik. Ezen „*Specimen elucubrandarum Institutionum Juris Civilis Hungarici*“ czimű (Kassán 1820. megjelent) munkájában, terjedelmesebb dolgozatainak mutatványául a' magyar polgári jog' előismereteit, és az adományok' tanát tárgyalá, nyíltan kijelentvén, miként az eddig követett rendszert mind saját vizsgálódásai, mind a' külföld' példái-nál fogva kielégítőnek nem tartja; az érintett két tárgyhoz a' jogtudori koszorú' elnyeréseért 1815. írt az „*Adományok' eredetéről*“ szóló értekezésének töredékeit csatolá; ezekben a' szabad föld, és a' hűberekhez hasonló adományok' eredetét, hazánk' ősidejéből származtatja; az utóbbiak' öröklésének megalapítását a' fiakra nézve sz. *Istvánnak*, tágasb kiterjesztését *Kálmánnak* tulajdonítja: az adományok' honi eredetét elismervén, azoknak az általános hűbéri jogelvek szerinti fejlődését vitatja, és ezen állításának igazságát az adományok és hűberek' történeti fejleményeinek azonosságából, bebizonyítani törekszik.

Kassai tanításának korszakába esik még *Észjogtani rászlat*a és *Magyar Büntetőjogtana*, melyek, habár csak kéziratban maradtak, szerzőjük' akkori elvei és nézeteire sokkal nagyobb világosságot derítenek, mint hogy azokat hallgatással mellőzhetném.

Észjogi vázlatában, azon időszakban, midőn iskoláinkban nagyobb részt még Martini' tételei' nyomán, Wolfnak rendszere uralkodott, nyíltan rosszállá azok' véleményét, kik az emberi jogokat a' természeti állapot' jogköltevényére alapítják, a' helyett hogy azokat az emberi természetnek örökös változhatatlan forrásából merítenék; a' tudomány' rendszerére nézve, a' tételes jogban elfogadott felosztáshoz ragaszkodik, hogy illy módon a' bölcsészeti jogtan nem csak alapelveire, hanem külső alakjára nézve is, vezérfonalul szolgálhason a' szabott törvények' tömkelegében; a' tulajdonjogot nem az ész' törvényeiből, hanem a' nemzetek' tételes intézeteiből származtatja, határát az emberek' fentartási jogában találja, minél fogva a' végszükség' jogát pártolja. Az állodalmat a' természeti szükség' eredményének mondván, a' kormányalkat és a' fő hatalom' alanyainak meghatározásában, elismeri az emberi, szabadság' befolyását; a' kormányalkatokat' bírálatában a' közügyek' nyilvános tárgyalását, a' főtanácsosok' felelősségét, az alkotmányos intézetek' korszerű átala-

kitását javallólag említi, és a' tulajdonjogról kifejtett elveihez következetesen, a' nemzeteknek csak birtoklási jogot tulajdonít.

Büntetőjogában, mely több tanintézetekben a' legújabb ideig előadási vezérfonalul használtatott, az általános elmélet' elvei mellett nyilatkozik; a' büntetést az igazság 's egyenlőségre alapítja, eredményét céljaitól, a' jognak követelményeit a' politicáéitól szorosan megkülönböztetvén, a' jogi és alaki visszatorlás' rendszerét, és ennél fogva a' beszámításnak tárgyilagoss mérsabályát pártolja, de mintegy érezvén tana' egyoldalúságát, a' büntetési jogon kívül, fenytő hatalommal is felruhazza az állodalmat, és ezen tekintetben az alanyi mértéket alkalmazandónak tartja. A' különös részben a' párttűtés és felségsértésnek a' törvényben megértintett eseteit, szorosan megkülönbözteti a' meg nem értintettektől, csak azokra alkalmazza az 1715. 9. egész szigorát, míg ezeknek megfenytését a' bíró' bölcs belátására bizza; egyáltalán mind két munkában nézetei eredetiségének számos példáira akadunk, és Frankot még a' bölcsészeti irány' hívének tapasztaljuk, holott később meggyözödése' egész hevével a' történeti jogiskola' elveihez ragaszkodott.

Kitünő munkálkodásának kiérdemelt jutalmául, 1827. a' magyar tudományegyetemhez a' halhatatlan emlékü Kelemen Imrének 1817. történt nyugalmaztatása után, hosszabb ideig árván maradt, és alig egy esztendeig Bognár József által ellátott hazai magánjog' tanszékére hívatott meg, hogy ritka tehetségeihez képest, nagyobb körben működjek a' honi jog' alapos ismereteinek terjesztésén; milly sikerrel, milly buzgalommal teljesítette ezen hivatását húsz esztendőn túl, annak élő tanúi számos az ország' minden részeiben elszórt hallgatói, kik a' méltóságok' legfényesebb polczán is, elvkülönbség nélkül méltányolva elismerék érdemeit, kitünő bizonyosságául szolgálnak munkái, melyeknél fogva Szalay László tagtársunk őt a' magyar jogtudomány' új korszaka' alapítójának nevével, méltán díszesíti.

Frank azon kevesek közé tartozott, kik a' tanári pálya' nehéz feladásainak teljesen megfelelni képesek voltak. A' tanító' fő hivatása az ifjakat a' tudományok' szentélyébe vezetni, azok' jelen állapotjával megismertetni, a' tárgyak' újságából eredő nehézségeket eloszlatni; de azt sikeresen csak élénk, lelkesített, figyelmet ébresztő és a' hallgatók' felfogási tehetségéhez mért előadás által teljesíthetni, mert csak az valósítja a' régiek' amaz alaptételét „*Viva vox plenius alit*“, csak az létesíti az academiái tanítás' céljait. Frank' előadásai az imént megértintett előnyökkel nagy mértékben bírtak; világosan észtani rendben fejtegette tudományának tanait, taglalgatta a' szövevényesebb kérdések' elemeit, és ez által tanítványai' alaki művelésére, észtani következetes gondolkodásmódjok' fejlesztésére határozó befolyással volt; meggyözödéve a' jogforrások' olvasásának nélkülözhetetlen szükségéről, azokra irányozta figyelmöket, a' törvény- és döntvénytárból merített példákkal világosította fel tana' elméleti

tételeit; nem kevésbé czélszerű volt vizsgálati módszere; ez nem annyira az emlékező, mint ítélő tehetség' kipuhatolására czélt, minél fogva vizsgálatai tanításainak valóságos ismételései, gyakorlati felvilágosításai voltak, annál tanulságosabbak, minthogy a' felelő' hibás állításai' czáfolatába ritkán bocsájtkozván, azt további kérdések által, törekedett véleménye' ferde következményeire vezetni 's így azoknak hamisságáról meggyőzni.

Nyomos segédszeréül szolgált „*Principia Juris Civilis Hungarici*“ című (1829. Pesten megjelent, két kötetű) munkája, mely a' tankönyvnek ama' két fő kellékét, a' rövidséget és teljességet olly kitünő fokozatban egyesíté, hogy még homályosabbnak látszó helyei is, kellő magyarázatuk után könnyen felfoghatóvá levén, az eszinek állandósítására épen rövidségöknél fogva, mutatkoztak legalkalmatossabbnak. De nem csak oktatástani szempontból hanem tudományos belbecsére nézve is, ezen munkája honi jogirodalmunk' legbecsesebb termékei közé számítható; szerzője jártas a' külföldi jogirodalom' minden ágaiban, és ismerve annak haladásait, a' múlt században Heineke által Németországban honosított, és hazánk' tankönyveibe átszívárgott axiomatico-dogmaticai módszertől eltávozván, elveit és védveit nem önkényes értelmezésekből hanem a' hazai jog' tiszta forrásaiból meríté; a' tanok' elhelyezésében jogintézeteink' természetes összefüggésére különös tekintettel volt; a' pörtörvényt a' jogok' tanától elkülönzé, sok tételeiben névszerint az adományok' elméletében elődjei' véleményétől lényegesen eltért, a' törvénytörvénygyakorlat' hibáit gyakrabban kimutatta, végre hogy hosszas ne legyenek, munkája' befejezéséül a' vitályos jogkérdések' czélszerű tárgyalásának jeles példáját adá. Kézikönyvét 1836. az időközben történt változásokat tartalmazó tóldattal bővítette, 's miután V. Ferdinánd 1844. az ország' rendeinek ismételve kijelentett kívánságára hajolván, a' tudományok' magyar tanítását elrendelte, annak nem annyira lefordításához, mint magyar nyelven átfordozásához fogott, és azt rövid idő alatt befejezván „*A' Közigazság' Törvénye Magyarhonban*“ cím alatt (Budán, 1845-ben) közre is bocsájtotta.

Ezen dolgozatában, melyben a' latin szerkezetnek szabatoságát sajnosan nélkülözzük, gyakrabban honi kútfők' hiányában az általános igazságnak elveit okoskodva fejtegette; írásmódjára nézve a' közösen elfogadott szabályoktól eltávozván, Verseghy' rendszeréhez ragaszkodott, sőt az irodalom, törvényhozás és törvénykezés' műnyelvét jobbadán mellőzván, sajátos kifejezéseivel élt, és ez által munkája' használatát az ifjúságra nézve tetemesen nehezítette. Eljárásának okait, könyvéhez csatolt véd és végszavában adta, a' nélkül hogy ebbeli nézetei akár az irodalomban, akár a' közéletben viszhangra vagy utánzókra találtak volna. Frank, hogy saját szavaival éljek: „bájoló szép nyelvünk' jövő sorsát a' rohanó újítás' árjaitól“ féltette, és ennél fogva a' nyelvészek' hatását minél szűkebb

körre szorítani, fejlődését csak a' népelet által eszközöltetni ohajtá; ez ugyan általános világnézetéből magyarázható, de felőtllő hogy ő, ki a' jogot olly gyakran hasonlította a' nyelvhez, mintegy megfeleltkezvén a' tudósok' véleményei és feleletei' határozó befolyásáról, a' romai és egyéb nemzetek' jogintézetei' kiképezésére, ezen tényezőnek működését épen hazai nyelvünkre nézve, olly csekély nyomatékúnak tartotta.

Magyar munkája' alapján őt társaságunk 1847. évi nagygyűlésén, a' jogtudományi osztály' ajánlatára levelező tagjául választá, minek következtében 1848. september' 11. az „*Ösiség és elévülésről*“ szóló értekezésével beköszöntvén, körünkben helyet foglalt. Az érintett (utóbb Budán nyomtatásban is megjelent) értekezésben, az ösiség' fogalma és körének szorosabb meghatározása, különböző ágainak tárgyalása után, annak nem annyira megszüntetését mint czélszerű korlátozását javallja, és a' magyar birtokon átok gyanánt fekvő bizonytalanságnak fő okát az elévülés' hibás rendszerében, névszerint a' titkos tiltakozás' ismételhetségében, 's a' gyökeres levelek' erejének az általi fenttarthatásában találja a' hitel' fölélesztésének egyedüli módját, a' Verböczy' hibás magyarázatából származott elévülési hiányok' kiigazításába helyezvén. Berekesztésül meleg szavakkal ajánlá buzgó közremunkálását a' tudományok és haza' közös ügyeinek előmozdítására, de ebbeli szándokát meghiusítá a' viszonyok' hatalma, mellyeknél fogva foglalkodásaink félbe szakadván és ülésünk egy időre felfüggesztetvén, beköszöntő értekezése egyszersmind academiai működésének zárköve volt.

Nagyobb befolyást gyakorolt az egyetemnek ügyeire. Nem sokára kinevezése után 1830. a' törvénytudományi kar' idősbikévé, és ez által az egyetemi tanács' állandó tagjává lett; itt nem csak nyomos hatással volt a' tanácskozások' folyamára, hanem társai' bizalmából, több az egyetemnek érdekeit közelebbről illető fontos okiratok' szerkesztésével bizatott meg; ezek közül az egyetemnek 1834. december 13. kelt ama' felterjesztése, mellyben könyvnyomdai tulajdonjogának csonkítása ellen erélyesen felszólalván, alapértéke' czélszerűtlen kezelésének 's a' tanulmányok' szomorú állapotjának élethű rajzát adá, szerzője' kitünő írásmódjának, és férfias jellemének egyaránt hecses emléke marad.

A' törvénytudományi kar' igazgatóságát Markovics János és Úzovics' halála után hosszabb ideig, és időközben is azok' távollétében ideiglenesen többször viselte; 1832. augusztus 14. a' bekövetkezett iskolai évre az egyetem' nagyságos rectorává választatott; ezen minőségében 1832. october' havában felsőbb rendeletnél fogva adta át a' budai főgymnasiumot fényes, a' tárgy' komolyságának megfelelő beszéddel a' kegyes iskolák' rendének, mellynek hajdan növendéke és tagja volt. 1846. majus 2. érdemei' elismeréseül folyamodása nélkül királyi tanácsossá nevezetett, és hogy a' magyar

vallás- és közoktatási minister által felállíttatni szándéklott főtanulmányi tanács' tagjainak egyike Frank leendett, biztos kútfőből állíthatom; 1848. és 1849. az időnként távollévő egyetemi rector' helyét pótolá, sőt ez utóbbi esztendei sz. Ivánhavában, a' közoktatási ügyek' élén akkor állott tagtársunk által, az egyetemnek vég rendezéseig annák igazgatóságával valóban meg is bízott; mellyet eleinte vonakodva ugyan, de utóbb készséggel elfogadván, a' legnehezebb körülményekben szokott buzgóságával mind addig vitt, míg a' császári seregek' másodszori bevonulása után, julius' vég napjaiban Bécsbe hívatott, hogy a' magyarországi jogügyekkel foglalkodó bizottmány' tanácskozásaiiban részt vegyen. Ott ernyedetlen szorgalommal szentelte magát a' reá bízott munkálatoknak, mellyeknek egyikében az ősiség' történeti fejlődését, természetét és az arra vonatkozó intézkedések körüli nézeteit terjedelmesen fejtegette; és ez tudomra munkásságának utolsó gyümölcse volt; mert nem sokára annak befejezése után, felháborodott lelki állapotjának súlya alatt összeroskadván, mártius' 4. a' reggeli órákban erőszakos halállal fejezte be munkás életét. Mi indíthatta ezen nyugodt kedélyű, szenvedélytelennek látszott férfit azon lépésre? őt, ki baráti körben az öngyilkosság' leghevesebb ellenzőjének nyilatkozott, és annak akármelly körülményekbeni igazolhatását határozottan tagadá: az a' lélektani rejtélyek közé tartozik.

Búskomor sejtelmekkel távozott ugyan már october' havában bucsuzó barátjai' egyikétől, de februar' vég napjaiban kelt levelében nyomasztó kedélyhangulatának legkisebb' jelei sem mutatkoznak; és hátrahagyott utolsó sorai, habár némileg sejtetik, de kellőleg fel nem világosítják borzasztó tettének indokait. Martius' 5. a' délutáni órákban, néhány honfiai csendben kísérek hült tetemeit az örök nyugalom' helyére, azon honnak határain kívül, mellyhez hű ragaszkodását vég soraiban nem csak szóval, hanem tettel is bebizonyítá, midőn nagy gonddal, tetemes pénzáldozatokkal gyűjtött ritka becsű könyvtárát, közhasználatul Pest városának hagyományozá. És most, miután őt élete' folyamán át, egész a' sírig követtem, írói és tanári cselekvőségének hű rajzát adtam, szabadjon még néhány szóval tulajdonairól és jelleméről általában emlékezmem.

Frank kitünő elméleti tehetségekkel, hív emlékezettel, éles ítéllettel bírt; mások' tekintélyére keveset hajtván, mindenben saját belátását követte, és ehhez még akkor is ragaszkodott, ha az általános véleménnyel ellentétben álló eredményekre vezetete. Ritka szorgalommal idejének legnagyobb részét az olvasásnak szentelé; több régi és új nyelvek, nem különben terjedelmes könyvészeti ismeretek' birtokában, figyelmét az irodalomnak majdnem minden ágaira, még az isteni és orvosi tudományokra is kiterjeszté; főleg azonban a' jog- és államtudományok' minden részeiben érezte magát honosnak; a' tudomány' mélyéből meritett, a' dolog' velejébe vágó

kérdései 's észrevételei, szigorlatok', vizsgálatok' alkalmával, a' pályázati dolgozatok' alapos bírálatai, kitűnő jártasságának kétségtelen jeléül szolgáltak; a' romai jog' ismeretére nézve pedig páratlanul állott hazánkban; forrásai és irodalma, névszerint Warnkönig' e' tárgyú iratai, egész irányára és munkáira jelentékeny befolyással voltak.

A' classicusok' hő tisztelője, azoknak olvasására, fordítására tanítványait gyakrabban serkenté. Hegel' rendszere' tanulmányához nagy buzgósággal fogott, de munkái' többszörös átolvasása, sőt közönséges nyelvre lefordítása után végre, mint előttem ismételve állítá, azon eredményre jutott, miszerint egész eredetisége csak írásmódjának homályosságában áll, melyet csupa szemfényvesztésnek tartván nagy tekintélyét a' tömeg' felületes ítéletének tulajdonítá; a' hegeli rendszer iránti ellenszenvét átvitte az összes német bölcsészetre, sőt az eszményi, bölcsészeti irányra általában; és így történt, hogy Frank, ki fennebb említett irataiban a' bölcsészeti irányt követte, utóbb a' történeti jogiskola' elveihez ragaszkodván, a' bölcsészeti jogtant nem csak fölösleges, de veszélyes, a' közoktatásból kiküszöbölendő 's a' romai jog által pótolandó tudománynak tekintette; a' törvénykönyvek' rendszeresítésére irányzott munkálatokat mind annyi a' jog' természetes fejlődésével ellenkező merész kísérleteknek tartotta; holott, Tisztelt Academia! a' jogtudományt csupán hátra tekintő Janusfőhöz nem hasonlíthatjuk, és az, általános bölcsészeti elemek' hiányában, megfosztva egyetemiességétől, belső igazságának méltóságától, a' hatalmasok' önkényétől függő tételek' halmazává alacsonyodnék, melyeknek tanulása egy élet' fáradalmainak becsével fel nem érne! — De térjünk vissza kitűzött tárgyunk' fonalához. Mint a' történeti jogiskola' követője, annak szempontjából tekintette és bírálta Frank az újabb világeseeményeket is, minél fogva könnyen magyarázható, hogy a' korunkat átható 's átlengő eszmék és azokkal kapcsolatos követelmények iránt, rokonszenvvel nem viseltetett, de még a' nemzetiség' varázshatalmát sem méltányolta egész kiterjedésében; hasonló azokhoz, kik mivel az eszmék' lelkesítő tüzét önkeblökben nem érzik, félreismerve azoknak világhrendítő hatalmát, mindenütt anyagi indokokat keresnek; kik a' keresztheadaknak buzgóságát egyesek dics- vagy kincsvágyának, a' XVI. század' vallási mozgalmait, melyek Európát lángba boríták, testvért testvére ellen fegyverbe szólitottak, néhányak' házassági hajlamának, a' világi fejedelmeknek az egyházi javak iránti vágyának, a' francia forradalom' oriai jeleneteit és következményeit Orleans' ármányainak, Mirabeau' bosszuvágyának tulajdonítják, ő a' nemzetiség-szülte lelkesedést, pártczélok' elérésére mesterségesen felélesztett érzületnek vélte; de következetes önmagához, meggyőződése' tiszta forrásaiból eredett elveikhez, az élet és tudományban egyaránt híven ragaszkodott; tiszteletre méltó ellentétben azokhoz, kik míg az eszmények utáni törekedést, a' haladást ajkaikon penge-

tik, az észnek uralmát dicsőítik, tetteikben ellenkező elveknek hódolva, külső érdekeiknek keblök' belső meggyőződését feláldozni egy perczig sem átallanak. Ezen jellemkövetkezetességével öszhangban volt Franknak önviselte a' társas élet' minden viszonyaiban; tiszt-társaival megelőző és barátságos, hallgatói iránt nyájas és igazságos, saját foglalkodásaiban buzgó 's lelkiismeretes, mások' munkálatai' bírálatában szigorú de részrehajlatlan, mindenben és mindenkor őszinte 's egyenes lelkű, soha nem színlelt érzéseket, mellyeket keblében nem táplált.

Minél fogva visszatekintvén életére, működésére, jellemére, bátran állíthatom miszerint halála veszteség a' tudományra, veszteség hazánk' egyetemére, de veszteség főleg reánk, Tisztelt Academia, kik olly sokat várhattunk közremunkálásától, és most a' helyett, hogy vele szövetkezve haladnánk az igazság' szent célja felé, bús érzelemmel csak emlékének szentelhettünk néhány perczet, mellyeket azon szívem' mélyéből fakadó ohajtással rekesztek be, hogy az élet' viszontagságai által megtört társunknak

„Szendergő porait béke lebegje körül.“

Felelős szerkesztő Toldy F. titoknak.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

X. Év.

1850. DEC.

VI. Sz.

KIS GYÜLÉS, DEC. 7. 1850.

(A' történettudományi osztály' számára.)

Nmélt. gr. Teleki József úr ö erja' elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: Érdy, Jerney rend., Kiss Ferencz, Podhradecky, Walther és Wenzel lev. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Döbrentei, Fogarasy, Gebhardt, Györy, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K., Szemere, Szilasy, Zádor rr. tt. Bertha, Hunfalvy, Lukács, Mátray, Nendtvich, Pauler, Petényi, Reguly, Repiczky, lev. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

REPICKY JÁNOS lt. és alkönyvtárnok

az academiái könyvtár' egyik török kéziratát mutatta be és ismertette meg a' következőkben.

Jelen, 193 levélből álló, hosszas négyrétű, bőrbe kötött török kézirat a' keleten mint orvos munkált Maróthy István hontársunknak, mint ő ezt a' másod lapon maga följegyzé, Szelim pasától adatott ajándokul, holta után pedig testvérétől egyéb keleti kéziratokkal együtt academiánknak küldetett meg. — Szerző, ki e' munkát „Dzsáfer pasa' történetei“ nek czímezte, saját nevét csak az ötödik lapon említi, 's az, ha jól olvasom, mert a' sor fölé függőlegesen és szűk helyre iratott, ekkép hangzik: *Ali ibn Mohammed*, azaz: Ali (magas) Mohammed' fia. Róla, Maróthynak a' czímlevél előtti lapon tett jegyzete' nyomán azt ítéljük, hogy ő az említett Dzsáfer temesvári pasának műhüzdárja vagy pecsétőre volt. De a' mit nevérol 's egyéb foglalkodtáról az imént előhozottakból csekély mértékben és homályosan kitudhatánk, annál bővebb és világosb az, mit szerző a' szöveget tartalmazó kéziratnak másod lapján jegyzett föl magáról, 's mi saját szavait idézve ennyiből áll: „E' csekély és bottlással teli, Bécsnek másod ostroma (1683) óta rövid idő alatt fejünk fölött tünedezett eseményeket személyesen, saját szemével látván, ha azokat egy kötetbe foglalni szükséges leendne, azonkívül hogy téjjel mézzel elegyült beszélyt szerkeszteni reméll, még a' boldogult pasának neve is a' történetkönyvben el nem vesz 'stb, ennél fogva íráshoz fogni bátorokodám.“ Később mondja hogy a' lippai várparancsnoknál kis korában fogságba esvén, atyja által, ki Temesvárott lakott, kiváltaték 's így alkalmasint temesvári születésű volt. A' kéziratot teljesnek

nem lehet ugyan mondani, mert a' czímlapra következő tehát első levél hiányzik; de szerencsére e' hiány nem olly nyomatékos, mint-hogy a' keletiek' szokása szerint csaknem minden könyv Allah' dicséretével kezdődik 's így e' kézirat, melly történeti tartalmú, annak híával alig csonkult. A' másod, tehát a' kéziratban elsőnek veendő levelen többek közt ez áll: „Ahmed khán' és szultánt, Mohammed szultán' fiát, kilbrahim khán' fia, és Ibrahim pasa fővezirt éltesse Allah!“ melly személyek' tulajdonai keleties színekkel festve másfél lapot töltenek be. Az említett Ahmed e' néven harmadik szultán 1703—1730-ig uralkodott, 's neve az európai történetíróknál is előfordul, mint ki XII. Károly svéd királyt vendégszeretettel fogadta. E' kéziratnak kora tehát Ahmed szultán' uralkodásának idejében nyomozandó, 's a' kéziratnak utólevelén olvasható is: 1134=1721 Krisz. után. Ha szerző 1687—1697-ig, tehát tíz év alatt Dzsáfer pasának idejében Temesvárott élt 's oldalánál harczolt 'stb, akkor az itt tapasztalt 's lett dolgokat, mellyeket bevállása szerint ugyan ott egyenként föl is jegyzett, csak 24 évnél lefolyta után dolgozta fel. E' kéziratot eleinte ugyanannak tartottam, melly III. Ahmednek volt ajánlva, minthogy nem csak a' cikkek' tartalmai aranybetűkkel írtvák, hanem a' pontok 's vonások is hol arany, hol ezüst színűek; e' fölött a' 133-dik sárgás levelen egy aranybetűkkel írt és tovább két piros színű rendelet is olvasható, 's mind a' három Dzsáfer pasának szól II. Mustafa szultántól, ki 1695—1703-ig uralkodott, 's az utána következő III. Ahmednek testvére volt; melly rendeleteket Dzsáfer a' Temesben folyt csatában kapta 's bennök a' csatát figyelemmel kísérő szultántól, hol egy hol másik szárnynak parancsnokává neveztetett. E' szerint a' voltaképen szultánilag feldíszített kéziratot másolatnak nem tarthattam. De szerzőnek az utólapon írt czímtartalma, melly ekként szól: „Az uralkodónak ajált történet után szerkesztett nevezetességek' címjegyzéke“ oda mutat, hogy e' kézirat szerzőnek másod műve; 's hogy övé, onnan is kitetszik, mert fölemlítése szerint ez új munkába mintegy öt alkalmi költeményt iktatott be, mellyek az első régiben helyet nem nyertek. A' beiktatás tehát itt nem másolót illet, hanem szerzőt, különben illy díszes példány, minthogy csakugyan valami főrangú személynek számára készült, későbbi, más szerzőtől származó becsúsztatásokkal, annak elutasítását érdemelte volna. Végre hogy övé, azt nem csak a' széles oldalakra ugyanazon időben írt jegyzetek bizonyítják, mellyek az onegy kezét árulják el, hanem az Ahmed khántól épített „Szecád abád palotáról“ szóló költemény is, melly nem csak a' 3-dik lapnak oldalára tömött, hanem az utóelőtti lapon is piros betűkkel rendesen van írva, mikből a' másoló a' kettő közül bizonyosan egyet kihagyott volna. E' nézetet támogatja az is, hogy a' sorok fölé gyakran javítások is írvák, 's ekkor a' sor-szavak vonással törölve ki, p. a' 16. l. 5. sor; vagy a' kihagyások tétettek sor fölé p. 18. l. 5. és 9. s. 'stb, mik másolatokban inkább

sorba iktattatnak. Mert hogy e' kézirathoz közelebb szóljak, az ozmánoknál akkoriban, mint jóval azelőtt 's utóbb is, a' nyelv és irodalom virágzott, 's így számos irodalmi művekkel levén ellátva, a' szoros másolás náluk szükségtelenné válhatott. Aztán e' kézirat 130 évvel íratott ezelőtt, melly kor a' szennylődöttségéből ki is vehető; ha pedig fölteszszük hogy a' kézirat újabb másolat, akkor az eredeti, különös régiségben fogyatkozván, nem lett ajálhatóvá, miszerint szükkeblüleg másoltatott volna le; más az, ha p. három vagy több századok előtti magyar kéziratot másolunk annak minden törölgetéseivel és javításaival 'stb, minthogy azon korú irodalomszülemények gyéren lelhetők, mi a' törökre nézve sem idő, sem ritkaság' tekintetéből, mint említém, nem áll. A' mi szerzőnek hitelességét illeti, az, mivel a' történeteket mint szemtanú írja le, önként kiviláglik. Szerző szól ugyan itt-ott pár száz ellenről, hol a' mozlímeket csak 60-ra 'stb, teszi, de ez csak ott történik, hol némi száguldozás' alkalmával rabolnak vagy pusztítanak hitfelei, mit egészen természetelleninek nem tartok. Mert 60 legvitézebb tatár vagy török lovas, mint millyek illy alkalomkor kirendeltettek vagy gyakran önként is fölkerekedtek, pár száz készületlen német 's magyar gyalogon könnyen kifoghattak. Hozzá járul hogy a' rohanásnak alkalmát mindig lesből vizsgálgták, olykor éjjel törtek az erről nem álmodókra 'stb. Szerző továbbá majdnem minden számnál *kadar* (mintegy, körülbelül) szócskát használ, 's így ha övéinek száma mint kisebb előtte tudva van, a' keresztyéneket csak vagy látásból, hol maga jelen volt, vagy hallásból mondhatja többeknek. Már a' látás is, főleg ha ijedséget okoz, mennyire nagyíthat, jelen nem volt előtt pedig, mint szokták a' vitézek veszedelmeket festeni, emlitenünk sem kell, 's ezeknek a' szerző hitt, csak azért a' hitelességet tőle elvitáznunk a' következő okokból is elhamarkodás lenne. A' zentai ütközet előtt Erdélyben tartózkodó keresztyén sereget 15,000-re rugtatja, mi azon időben, minthogy a' török hatalom annyira megtörve nem volt, bizonyosan nem sok, és hogy többet ne említsek, szerinte a' zentai ütközetben 30,000 török veszett oda, melly szám a' keresztyén történetíróknál (Engel 'stb.) is föllelhető.

Az e' kézirathba foglalt események tehát, mellyek a' zentai ütközetet beléértve tíz éven át történtek, nem lehetnek olly érdeketlenek, miszerint figyelmünket elkerüljék. Elősoroltukban a' török tábornál és Temesvárral világosan szemlélhető azon zavar és rettegés, melly a' sz. gotthardi, bécsi, esztergami, budai, mohácsi és belgrádi ütközetek, ostrom alóli fölmentések és elfoglalások által, a' keresztyének' részéről a' honunkban tanyázó Mohammed vallású törökre háramlott. A' temesvári lakosság nagy inséget szenvedett, és csak egyes kicsapások és száguldozások által juthattak élelemhez, 's a' Bégacsatornán feltűnt haltömeg ez inségekben általok Allah' gondviselésének tulajdoníttatik. Az egészben bizonyos drámai 's hogy úgy

fejezzem ki, némi mohammedán végzet által a' legmélyebb örvénybe sodrandó kelésfutást vehetni észre. Öntudamától megfosztva, végvonaglásban tengő 's II. Musztafa szultánnak némi könnyelműsége által a' végső veszedelem' szélére vezetett török népnél csak az egy öreg Dzsáfer pasa tehet gondoskodásával legtöbbet, ha az egyenlenség, melly a' nála fölebb rangúaknál dült, neki is vértanúságot nem szerez. Szerző, mint ki Dzsáfer pasával annyiszor beszélgetett, társalgott, sőt nála hivatalkodott, miként előadásából kitetszik, nem csak a' pasa' személyének több oldalú ismeretét, hanem az akkori török ügyekbeni avatottságát is bizonyítja. Az ügyvivőknek személyes föllépése, valamint az ügyeknek szóbeli csere által megvitatása 's előterjesztése a' szövegnek különös színezetet kölcsönöz, melly az élénkségen kívül a' nyelvnek körmondatos szerkezete által nemét teszi a' fejszerűnek. A' német-magyar ügyekben is eléggé avatott, 's e' nemzeteknek azon időben szereplő tábornagyait szinte emlegeti. Különös azonban, hogy Jenőnek nevére nem akadhattam. Az egy tény, melly Tököli Imrének a' nagyváradi pasa általi elfogatását illeti, de melly körülményesen rajzoltatik, nála indokolva 's okára visszazíve nincsen.

Ez történt 1685-ben, 's a' töröktől, kivel azelőtt tartott, azért fogaték el, mert szerencséjének csillagát a' törökével együtt hanyatlani látván, a' bécsi udvarnak folyamodványt nyújtott be, hol többi közt igéri, hogy erejét a' törökök ellen a' császáréval akarja egyesíteni. E' folyamodvány az említett pasának kézbesítettván, elfogatásának lön okáva, mellynek hírére aztán Petneházi kurucz vezér 7000 emberrel Caprárának kassai táborába ment 's a' királynak hűséget esküdött (Horváth Mihály: Magy. Tört. III. k. 333. l). A' zentai ütközetnek előzményes okai azonban új fényt derítnek, mellyek Hammer-Purgstall' bő történetében sem lelhetők oly bonyolult 's a' csomót mindinkább növesztő állapotban, minek oka az, hogy ő illy kéziratot nem használt, miért is annak idézete a' források közt nem fordul elő. E' körülmények' drámai fonódása 's azoknak a' Tiszánál 's rajta kard 's álgyuvali kettévágása természeti összefüggésben áll. Ha minden egyes okot föl nem veszünk, a' millyek e' kéziratban kezünkhez szolgáltatvák, akkor a' török tábornak Zenta melletti átkelése valami okszerűtlen Deus ex machiná-nak tekintendő, 's a' török események bennünket nem érdekelnek, holott azok' fölemlítése az olvasóban olly meggyőződést ébreszt, miszerint fokonként, sőt lépcsőről lépésre kezdé nekik a' szerencse mostohasággal fizetni, 's így már értjük, hogy végre a' szerencsétlenségnek tetőzésére tudva nem tudva, akarva nem akarva csakugyan a' legfőbb veszedelemnek rohantak. Hammer' nagyobb történetének VI. kötetében a' 635. lapon Amudzsezáde Huszejn' pasának beszéde, ki azt javallá, hogy a' Péterváradnál erősen körülsánczolt keresztyénekre rohanna a' török sereg, és Bácskába ne menne, elég bőven idéztetik, sőt az is említve van,

hogy a' pasák az imént érintett véleményt csak azért nem oszták, mert Elmász Mohammed pasa fővezír, kire haraguvának, azt maggaévá tette 's így csakugyan Bácskának indultak, sőt a' 637. lapon a' csomónak megfejtéséhez még egy közelebbi adat is említetik föl, t. i. hogy Kücsük (kis) Dzsáfer pasa, ki az elindult sereg' háta mögött őrizetül vagy utócsapatul hagyatott vissza, Jenő' embereitől elfogatván, faggatva Jenőnek bevallá, miszerint a' török sereg a' Szegednél történendő átkeléssel felhagyva jelenleg Zentánál kel át. De az előbbi tanácskozmányban ama' szónoknak előhozott javallata, habár csak pár szóban is, e' kéziratban szinte előfordul, azon felül a' temesvári Dzsáfer pasának beszéde, kit az előbbi Kücsükkal össze-zavarnunk nem kell, 's ki szinte azt indítványozta, hogy t. i. a' mozlímekre nézve mindig szerencsétlen Bácsba ne menjenek, azon módosítással, miszerint inkább Felső (orta, Tiszántuli) Magyarországha vonuljanak, hol Tökölinek pártjára akadni könnyű leend; minek következtében ő pár ezerrel ama' tájra küldetett előre 's már Becskerekig ért, midőn a' szultántól rendelet érkezik: fordulna vissza, mert elfogott németek' bevallása szerint a' német (osztrák) tábor csak 40,000-nyi főből áll. Dzsáfer pasa ezen megdöbbsent, mert elfogott magyaroktól azt tudja ki, hogy a' keresztyén sereg 100,000-re rúg, 's így ezeket hitelesség' okáért tüstént néhány lovastól kísértetve a' szultánhoz küldi, azon megjegyzéssel, hogy az igazat illy jobbágyoktól lehet csak kitudni. De mind hasztalan: Musztafa császár visszahívatta 's gondoskodását és aggodalmát majdnem kinevette saját rovására is. Mind ez még nem volt elég. A' seregnek Zenta felé elindulta előtt azt javalá újra Dzsáfer, hogy a' kanizsai réven vagy gázlón keljen a' Tiszán át 's a' nagyok ezt el is fogadták; mindazáltal Zentánál, hol a' víz nagyobb volt, építék a' csolnakhidat Dzsáfernek legmélyebb szomorúságára, hol ismét a' fővezír e' bajban minden tanácsot elfogadott volna, de későn, 's itt lepte meg őket Jenő hg, midőn a' túlpartra csak pár ezer lépett. Mi Dzsáfer pasát illeti, mint kinek neve a' kéziratnak homlokán tündöklök, személye e' műben kellőleg van kiemelve, szerény és igazságot szerető jellemű de a' szerbeknek esküdt ellensége volt, mert 9—10 évi helytartósága alatt közölök 7500-at végeztetett ki. E' kegyetlenségét kivéve, mellyért Nehm tábornagy megróttá, de válaszában a' hálátlan szerbeknek tetteit olvasván rovatában lejjebb szállt, beszédei 's tetteiből jámbor 80—90 éves öreg vehető ki; de hogy szerző hősének leírását a' tökélyig minél közelebb vigye, záradékban 14 levelen a' pasának némi félszeg vélekedőktől balúl tulajdonított kegyetlenséget említi föl 's az általa kivégeztetett mozlim személyeket pontonként hordja fel, 's ezek nyomán azoknak ítéletéseit czáfolgatja. E' kivégzettek közt csak az egy Merjem (Mária) keresztyén nőt sajnáljuk, ki színleg török hitre tért 's alattomban tetteleg kuruczokkal tartott, magyar öltözetben kapatva, parancsára szörzsákba dugatott, 's vízbe fulasz-

latott. Az említett Nehm tábornagy Dzsáfert igen derék embernek tartotta 's a' zentai holtak közt tetemét is kerestette, fölötte nagy-szerű emléket akarván emeltetni; de hiába: melly szándoka, mint-hogy ellenében is becsülé az erényt, dicsőségére hanem, a' pasának is, ha a' méltánylást kiérdemlé, örök emlékére szolgál. A' kézirat tartalmának czikkei:

I. Dzsáfer pasának, ki Aristotelesi bölcseséggel bírt, Temesvárba küldetése 1683-ban Kr. u. 4. l.

II. Varjas várasról (közel Temesvárhoz) elbeszélés. 11. l.

III. A' Lippára küldött száguldók 13. l.

IV. Fenlaki Palánkának elfoglalása 31. l.

V. Pancsovára küldött száguldók' nevezetességei és a' halaknak Bégába jövele 45. l.

VI. Ungnád nevű hitetlennek nevezetességei 49. l.

VII. Temesvári veteményeknek keresztyén sereg általi leégetése 's a' vár' feladatásának követelése 54. l.

VIII. A' Csanádra száguldó csapatról nevezetességek 68. l.

IX. Köpryly Musztafa pasa által Nissza, Szendrő és Nándor-Fehérvárnak a' keresztyének' kezéből visszavétele és Szijártu Huszejnnek ízenettel Temesvárba küldetése 82. l.

X. Az alávaló (erzel) Erdélynek nevezetességei 96. l.

XI. Dzsáfernek Bosznyábai menetele 's az ottan történetek 119. l.

XII. Dzsáfer pasának N. Fehérvárban mulatása, a' várnak kijavítása, valamint ostroma is 132. l.

XIII. Pétervárad csata 's a' ker. tábornak meggyőzete 182. l.

XIV. Musztafa szultán Lippa várát, Veteránit megvervén, visszafoglalja, Dzsáfer pedig Tittelt veszi be 226. l.

XV. Aleppói rablókról elbeszélés (Dzsáfer t. i. aleppói helytartó is volt) 266. l.

XVI. Nal Kyrán (patkótörő) ma török Szákos körötti csata 280. l.

XVII. Dzsáfer másod ízben temesvári helytartó 307. l.

XVIII. A' zentai útközetnek nevezetes körülményei 316. l.

XIX. A' csalfa békekötésről, valamint Tökölnek és Sáhín Mohammed pasa 's Izmael jancsár agának nevezetességeiről 348. l.

XX. Khátíme vagy befejezés 376. l.

Melly cikkekről megjegyzendő hogy azok törökben is egész általánosságban fejeztettek ki, mert minden fejezetben több sőt különféle tárgyak adatnak elő, mellyek a' czikkfeliratban érintve sincsenek, úgy a' III-ban a' pasa és Nehm tábornagy közti viszony, a' X-ben az erdélyi magas párna-ágyak, mellyekben a' mozlímek kenyelmesen heverhettek, és hogy többet ne említsek, egy álgúynak története és az aradi szerbeknek a' közelgő keresztyén seregnek számára alattomban kenyérsütése a' XIX-ben czikkfeliratba nem foglaltak. E' kéziratnak 's a' benne előforduló tárgyaknak némi kiegészíté-

szítéseül belé tekintetem a' nemzeti muzeum' könyvtárában meglevő török nyomott könyveknek egyik kötetébe; de minthogy könyvtárunkban ugyanazon órákban vagyok elfoglalva, melyekben ama' könyvtárt látogathatni, így további kutatásom abban maradt, és hogy örökre abban ne maradjon, kérelmem volna: méltóztatnék a' tisztelt academia kieszközölni, miszerint legalább a' nyomtatott könyveket nyerhessem ki hazára kölcsön. Az olvasottakból, ha jól itélek, az ott fennlévő török könyvek sok részletest foglalnak magukban, p. egy magyar hajó „Patroná“nak nevezetett, aztán kisebb p. Bercsényi 'stb kapitányok' neveire is akadhatni bennök. Hála e' könyvgyűjtemény' alapítójának, ki a' török-magyar korra már akkor fordítá figyelmét. A' tisztelt academiának pártfogásában állhatna, nem csak kéziratokat kölcsönképen kieszközölni, hanem Konstantinápolyban nyomott török könyvek néhányait is megszerezni: mind kettőre az idő 's a' véletlenség által intetünk; mert ha majd a' török fölött, mint hihető, összezsap a' hullám, történeti kincseihez még nehezebben juthatunk.

Mutatványul legyen szerencsém egy fejezetet fordításban felolvashtatni.

A' CSANÁDRA SZÁGULDOZÓ CSAPAT' NEVEZETESSÉGEI.

(68—82. II)

Fenséges pasa urunk a' szent háború' vitézeinek kérelmét meghallgatván 's hátaikat megczirógatván, miután szíveiket némi enyelgésekkel megnyerte volna, ők általa Isten' védelmére bízva előkészületekhez láttak, és másnap reggel Baba Huszejn tekeszibe (Temesvár körül) gyülekeztek. Urunknak, ménei közül csak kadikari (kádínő) és Burde almaanki maradt meg, 's ezeket is belagáknak ajándékozván 's maga ígásra ülven, és Szelim dede 's Hasszán efendi hitszónok, Izmael efendi mufti 's egyéb tudós uraknak társaságában, Omár belagával egyetemben megindulván a' fennemlített helyen tartott imának elmondása után a' várba visszatért, mintegy 80 könnyű lovas pedig Csanád felé vette útját. Ők azon éjjel vágatván a' kitűzött helyre jöttökben lesbe mentek, 's Maros' partján egy keresztyén jobbágyot halászni láttak, ki is elmenvén ezeknek érkezéről a' csanádi várparancsnokot értesíti. Ez előtt a' keresztyének abban állapotának meg, hogy az Erdélyben tartózkodó Hejszter' segélyére Buda' irányában fekvő pesti 's a' Zerben (?) országnak híres Léva és Nyitra várak' parancsnokai 400 válogatott magyar lovassal induljanak el, 's ezek már Csanádra érkeztek és Temesvárig száguldozni 's ezután Erdélybe menni szándékoztak. Csapatunknak a' vár alá lesbe jöttét megtudván a' várparancsnok, az említett kapitányokhoz üzenettel ment 's monda: „Azon várnak, melly mellett elmenni szándékoztok, bajtsejtő gyíkjai megérkezvén ez éjjel, lest hánynak, hol-

nap reggel a' vár alá ugrálandók, hogy benneteket meg ne csípdes-senek." Melly szavakra legott valamennyien örülni és kacagni kez-dének 's azon éjjel egész reggelig borozván, virradóra az elfogott temesváriak közül néhányat felkonczoltak, a' többit megkötözve Hejszternek ajándokul Erdélybe vinni szándékoztak. E' versnek ér-telme szerint:

Mihelyt az erdőt türesen hagyja az oroszán,
Azon erdőbe legott bejö a' sakál bátran:

ide 's tova futosván, harapózáván vigadtak. Száguldóink, minthogy kevesen voltak, szemeiket szűrván „az alkalom itt van“ ügymon-dának, 's több efféle dicsekvéssel bátorságukban kérkedének. A' les-ben álló szerencsétleneknek e' készülétről teljességgel semmi tudo-másuk sem levén, arra, hogy bizonyos időben a' várnak leeresztő hida felnyitassék, mire a' várbeliek kirohanjanak, nem ügyeltek, 's az egész előttök váratlan volt. A' csanádi kapitány még azon éjjel kiválasztott hajdu vagy határőr-gyalogból kétszázat kiválogatván és kiküldvén, őket a' várhoz közel azon helyre rejteté, melly felől szá-guldóink a' várnak rohanni szándékoztak, 's az, mint országút, mind két részről kert és szőlőhegy árkokatokkal levén körülvéve, jobb 's bal oldalról nem gázolható; az említett lovasoknak egy részét pedig Szeged' részéről a' vár mögé állítá lesbe. Miket így elintéztvén, a' csanádi kapitány reggel a' várhidat saját kezeivel leeresztvén 's a' kapukat felnyitván, a' várban volt barmot kihajtja, 's e' csorda a' mint a' vártól mindinkább távoznék, derék harcosaink az alkalmat itt lenni gondolván, a' lesből 40 lovast küldenek ki 's a' mint ők az érintett országoton egyenesen a' várnak vágatnak, Pest, Léva és Nyitra kapitányai 400 magyar lovassal (huszárral) ama' szűk uton a' száguldóknak minden reményét meghiusíták. A' mieink e' körül-ményt látván, megdöbrentek és zavarnak tengerébe fuladván vég-kép megháborodtak; és melly írt is várhattak? ha mindjárt megfor-dultak volna is, midőn Temesvár tizenkét órányi távolságra esik; e' részeg hitetlen csapattól menekülniök korántsem lehetett, 's így vi-lágosan belátták, miszerint azon végetlen rónaságon folyvást üzetve fogságba esnek 's egyikök sem szabadúlhat meg. Illy vészteljes ör-vénybe véletlenül sülyedvén, e' versnek értelmében:

Hasított úton két lábbal bírsz, egyikét életedért szegezd le.
Mivel csatatérre jövel, lábadat vitézül vágd bele —

a' csatatéren lelkök' védelmére lábaikat erélyesen és bátran lesze-gezték és szemeiket a' segélyt nyújtó méltóságnak trónja felé emel-vén mondának: (szerzőnek verse)

Ó bennünket semmiből kihozó isten!
Menekülvén, hozzád folyamodunk innen.

Tüstént Gázi csávdár lovag, az ezen rohamnál jelen volt Ka-lenderfélé zászlót a' zászlótartó kezeiből kiragadván, 's a' kantárt

megeresztvén arczát harczosainkhoz fordítá mondván: „Harczosok, e' helyzetből futással szabadúlnunk lehetetlen; e' bajban tehát, a' mindig csak lehet, küzdésre határozzuk el magunkat, a' más világnak díját megszerző nap ezen nap, 's annak megadása Allah' kezében van. Veletek egyetemben rohanjunk 's hányjuk őket kardra — tehát előre!“ Mit mondván, mindenki élete fölött csüggedni kezdett. Egyszerre vérivó kardjaikat a' hüvelyekből kirántván 's a' csávdár lovag kalender lobogóját kifejtván „Allah, Allah“ dicséretmondatt közt az irányukba törő ellenség elébe, mellet mellnek szegezve rohantak.

Az ellenség' vezérei közül egy ezüst kolcsagú, kaczagányos hadnagy, ki az előbbi estén magát teli itta, dohmányát kigombolván, kitárt mellét, mindnyájokat megelőzve karabélyával a' csávdárnak megy, 's azt elcsattantván, melly Allah' kegyelméből legott el nem sült, tüstént Gázi kalenderféle lándzsával a' hadnagyra rohan — vers:

Ha a' királysólyom martalékra rohan,
Valljon ennek bajában az ír közel hol van?

hogy annak lelkét elvegye 's a' lándzsát feléje dobva 's vele a' halált megszagoltatva, elrémité őt, a' lándzsának hegyét pedig meztelen melle' közepére szúrván, átdöfte. A' hitetlen ökör gyanánt bögött.

Harczosaink' egyike pedig jól irányzott karddal a' nyitrai kapitány' fejét leütván, ez golyóként porba gördült, 's az Izlam' többi vitézeinek kezében a' villogó kard az előre nyomulókat elrettentvén 's ama' szoros úton keresztyének a' kardok' megtörhellen erejének 's a' harczosok' rohamának ellent nem állhatván, futásnak eredtek. Vers:

Szól vezérhez: Valóban e' csata húz az ellen' kapujába,
Ki a' csata' királyjátékában (sah) a' ménnek lelkét vadászsza.

Mieink pedig lovaikat megsarkantyúzván, őket nagy sebességgel nyomban követik 's ők folyvást üzelve a' fekete kőnél lesbe fölállított keresztyén gyalogságra bukkannak, melly zavar és szorongatásban ezek nem is lövöldözhetvén, mintegy kétszázan saját feleik' lovai alá sodortattak, 's harczosaink amazokat egyre üldvén nem hagyák őket egymásra ismerni, 's a' huszárokon volt nehéz mentéknek és damaszszal béelt kaczagányoknak félfontnyi ezüst gombjait megkapva, minthogy öltönyükön keresztül nem vághattak, hátul löcsövel a' bőröket fölemelvén alájok löttek, mire a' keresztyének' nyakravalójánál a' füst kiomolván, ők lovaikról hanyatt leestek, némelyek pedig határöreink által még nyársakkal is ágyékba szurdaltatva, lélekszakadtan a' vár felé futottak. E' szerencsétlenséget a' csanádi kapitány látván, 's attól tartván nehogy száguldóink illy rémitéssel ide is nyomúljanak, sőt talán a' várba is rohanjanak, ennek kapuit bezárja, hideit pedig betölteti (elhordatja, felhúzza). Mit látván a' keresztyének, mivel a' várba bémenni lehetlennék tarták,

Szeged felé iramlanak, hol legott Mohammed aga pasának fő lovása a pesti kapitányt utólérván, fejét testétől elválasztá, 's róla az arany kolcsagot és párduczbört lehúzta, 's illy modorban két óra hosszában üzvének őket, visszatért. Végre mindnyájan a nyitrai és pesti kapitányok' fején kívül mintegy 30 más fővel, melyekre sietségben akadhettek és a lévai kapitánynyal más tizenöt életben maradt, de sebesült foglyot is víve magokkal ballagtak. Öröm és dicsekvés közt a' lesbe fölállítottak' helyére jutván, 's ezek mi jelt, sem nyomot nem hagyván hátra, csak hült helyökre akadtak. „Valljon hová lettek“ mondának, talán lovasainknak veszélynek elébe törését megpillantva 's abban ügyünk és éltünknek végét sejtve, azon (koráni) mondat szerint „ki fejét megmenté, az eleget nyert“, csakugyan eltakarodtak, 's élőköt akarván megmenteni, menekültek. Temesvár felé futokban vissza sem tekintvén, vágatva megeresztett kantárral hajlattak, 's „„lelkemre, úgymond, ha öök mindegyiglen nem véreztek el, bizonyosan valamerre futnának, és ha e' két órányi sivatagon (közölök) ember mutatkoznék, minden esetre látnók öök felénk jöni.““ állapotunkról ekkép tünödvén visszafelé fordulnak. Ezek pedig zsákmánynyal terhelten sietés közt haza felé tartván 's a' két csapat egymást ütfelen megpillantván, eléjök menvén, velök ezer szemérem és szégyenküzdés közt az egyszer találkoztak.

E' csatában a' pasa' kísérei közöl Szurnezennel együtt egy tatár apród is vértanúvá lön, a' temesvári hübertelkesek közöl pedig Űcsili Alibegnek, kire harczvészen a' gyalogság rohant, lova felfordulván, ö sebesülten a' hitetlenek' kezeibe esett. A' többi épen és menten, örömkifakadással sütogetvén el a' löszereket, Temesvárra érkeztek. Pasánktól a' főnökök díszöltönyökkel felruháztatván, 's foglyot és fejeket hozók ajándokkal tiszteltetvén meg, mindnyájan kielégítették. A' lesben hagyottak' megfutamlásán pedig a' pasa megütköztvén, főnökeiket állatbelekbe ¹⁾ öltöztetni 's őket, szokás szerint körülvitetni kellendett, de a' Kórának mondata és verse szerint „hiszen Allah megszokott bocsátani 's a' bocsánatot szereti“, és „a' haragot elfojtókát és megbocsátókát kedvelli“ intézkedék, 's e' botlottaknak megbocsátott, öket csak azzal fenyítvén meg, hogy a' harczfiaknak martalékában nem részeltettek; mire elszomorodván, szégyeletökben bizonyos ideig a' téren elhagyottan és búslakodva járkáltak, többen bánatukban meg is betegedvén, napokig ágyon heverték. E' csatában azonkívül hogy Csávdár harczosnak merészsége minden töröknek bátorságát nevelé, a' keresztyének, rettentő lándzsahajításán leginkább és azon keresztyénnek öökörkénti bögésén 's a' nyitrai kapitány' leütött fejének golyókénti földre hullatán főképen elrémülvén, Allah' kegyelméből megfutamlottak. Mert különben negy-

¹⁾ Sikembe, minek egyéb értelme Meninsky' szótárában sincs vagy talán az úgynevezett Perzsia' városától, hol hideg van 's darócza burkolóznak a' lakosok — daróc?

száz lovasnak negyven ember előli megfutamlása nem képzelhető. A' harczügy mintegy sebesség helyének mondatik méltán és tapasztaltan.

Ehez hason esemény ez előtt egy évvel történt. Egy nap ugyanis, bármily lelkületű állatot lopni 's rabolni akarván, körülbelül 150 lovassal Lippon vára alá jövének, 's egy helybe rejtőzének. Más nap reggel a' várnak leeresztő kapui felnyílnak, 's a' mint a' barmok onnan kivonulának, hetven lovas elválván száguldozni mentünk és hevenyében a' környéken legelő juhok 's ökrök összecsedítvén elhajításukhoz láttunk. Az ökrökkel boldogúlnunk könnyű volt, mert eléjük kivont karddal egy lovas állván, az ökrök Allah' bölcseségéből, bármint sietés is a' lovas, utána színtolgy sebességgel szaladtak, és tőle elnem váltak, hanem a' juh jobbra balra széledvén s' a' gyors futásra alkalmatlan lévén, késeltetésünknek voltak oka. Ez alatt a' várból golyó szóráték 's egyszerre 4—500 huszár érvén bennünket hátul, de egyenként ellenünk kikelni nem bátorkodván, egymásra csak tömegesen lövöldözének, és két ízben visszafordulván és rájuk rohanván, sertés golyóinkra ¹⁾ előlünk futottak. Azonban minél inkább távoztak, a' csata annál hevesebben gyuladt föl; de az imígy visszafordult 4—500 huszárhoz később szekereken 200 német gyalog csatlakozván, kik széles, drakhma nagyságú golyót szóró puskáikat ránk sütögeték, míg végre a' rabolt juhok odahagyni kényszerülvén azokat kezeinkből kicsikarták. Szerzőnek verse (így)

Megovandók törvényünknek ügyét,
Készantag fölkaptuk a' harcz' tüzét.
E' harczban a' bajnokok dühöngtek,
Majd mind oroszlánok, majd mint tigrisek.
Egy mozlím tíz ellent megdönthetett,
Ha lelkében nem fészkel rozsda petty.
A' hitetlen halavány színt öltött,
'S ez nem a' legjobb szín, mely festé őt.
Más színű lesz a' magyar állapot,
Ha segélyrel német nem terem ott.
Szekereken volt gyalogság kapta,
Mindenfelől a' golyókat szórta.
Elannyira hogy a' mint közelgett,
Egész környék szemünkben szűkebb lett.

E' szerint harczolás és a' hegyoldalhozi menekülés közepett egyre haladván, köztünk 's az ellenfél közt mocsarat látunk, a' keresztényének túlrészen, mi pedig az innensőn ballagtunk. Lippának parancsnoka is harczkürt riadás közt mintegy száz német lovassal szinte ide érkezett 's az ellenség fölötte megerősölvén, azoknak egyike, mindnyájokat megelőzve, lovát neki tüzesítvén a' mint a' mocsárpartra ért, széles puskaát elsütve, Allah' végzetéből Ahmed határőri sólymászának pusztá mellett egyenesen találta 's mihelyt ez hanyatt

¹⁾ Khinzír thopi, szótárakban mint külön nem sehol sem lelhető, Khinzír = disznó.

a' mocsárba rogyott és lábaival égnek, feje egész mellig benne le-
 ásva maradt, mit testvére látván lángoló melléből hideg sohajt eresztve
 „oh testvér“ mondás közt, harag és szánalom szemeit elhomályosít-
 ván tüstént a' mocsárnak rohan, 's átgázolván rajta, a' testvérét
 agyonlövő hitetlennek közelébe golyósebesen teremvén, vérontó
 kardjával e' nyomorultat eléri, 's miután annak lelkét poklokra szál-
 litá, megfordult és a' mocsárban sárosan, véresen beakadt fivéréhez
 jutván, a' keresztyének neki rohannak 's őt, miután annak oldala
 mellett megsebesült volna, megölték. Vers:

A' mocsár két testvér' véréből piroslott,
 Mint kard hüvelyestül rubínra változott.

azok véréből a' mocsár piros színt öltött. A' hitetlenek a' két vértanú-
 nának fejét és lovaikat megakarván keríteni, mint közelgésekben velünk
 szembe szállni tanácsosnak nem látnák, mi rajtok törvén néhányat
 elejtünk és megsebesítünk. A' veszély a' keresztyének' részén mu-
 tatkozván, parancsnokaik lovas és gyalogság' élére állva szünet nél-
 küli riadófuvás közt egyetemben nekünk rohantak, „a' futás onnan,
 hol maradás lehetlen a' követek' (próféták) meghagyásainak egyike“
 (Korán) 's előre bocsátva „ha menedéket akarsz, parton van az“
 (Szádi perzsa költő' verse) azon csatábani maradást futással cserél-
 tük fel. A' keresztyének' vitézebb lovasai seregöktől elszakadván,
 bennünket üzni kezdenek és utólérvén közölünk kit ledöfve, kit lo-
 váról lesujtva és fogságra hurczolva, vágatás közt egy szerencsét-
 len dombra akadunk, 's itt, a' fölött hogy az út igen szoros volt,
 mintegy 2000 juh közt, melyet néhány lovas ez előtt ide vezetett,
 át nem gázolhatván és minthogy őket elvágni nem lehetett, mégis
 e' vers szerint akartunk cselekedni: (perzsa)

Mint futkosánk azon szoros uton,
 Bárányt nem igen hagyánk hátra azon.

Hanem hozzájuk semmiképen sem juthatván, kényszerültség-
 ből a' nyáj fölötti dombra nyargaltunk, mi közt sokan lovaikról le-
 fordulván, elfogattak. Az efféle futásba keveredett Ómár, temesvári
 ezredes, juhnyáj közül kigázolni akarván, Allah' végzetéből kengyel-
 szíja 's lába közé bácskai juh akadván 's amabba harmincz tekergésű
 szarvait csavargatván, elannyira hogy lábát Ómár teljességgel ki nem
 ránthatta, 's annál kevesebb szabadúlhatott és a' négy lábával hada-
 rászó juh sem haladhatott. Az ezredes „hej rajta“ kiáltás közt lovát
 megsarkantyúzáván, 's a' juhnak fejét levágni igyekeztén, előre tör,
 's ha erre ideje lett volna is, de helynek szűke miatt, ez sem tör-
 ténhetett meg. Szóval az alatta levő ló vérizzadásban fuldoklott 's
 ama dombra nem nyargalhatott. Véletlenül egy huszár „add magad“ot
 (magyarul így) kiált, mire futtokban többek is hozzá ugrotak. Em-
 bereink az ezredest illy állapotban látván 's vélvén, hogy ő megenni

szándékozván azt, a' kost megkötözve akarja elcsepelni, jobbra balra kezdének kiáltozni „késedelemre van-e idő? mit akarsz a' kossal? hadd ott, lóduljon“ azt pedig, hogy bajnak foglya ő, koránsem tudták. Aggodalmában élete fölött csüggedezvén, íme eszébe villan hogy, ha a' juh' fejét nem ütheti le, de a' kengyelcsatot maga felé húzván, lábát a' csizmából kivennie könnyű leend. Egybe megrántván a' csatot, lábát abból kihúzza, a' kengyelszíz pedig csizmával együtt a' juh' szarván csüngve, hurczolaték. Így ezer bajlódással a' kos-okozta zavarból kiszabadult, és mialatt egyik lába kengyelben volt, a' másik pedig a' nélkül, előre nyomulván, az üző keresztyéneknek hült helyet hagyva menekült. Elvégre menhelyre érkezünkkel hozzám enyelegve monda „oldalamhoz ugrott juh, közénk tolakodva szarvát ugyancsak beakasztá“ 's ez hiteles mondat, mit nyíltan kimondhatok, mert futásban oldalához ugorván, ez eseménynek szemtanúja valék, úgy kibonyolulván elillantam 's ő e' végzetnek még előttem lön rabjává. Vers:

Egek' végzése volt és nem tőlem eredt 's ő tőle se.

Szóval, minden lélek saját magáról gondoskodott. Miután Aliaga, pasánk' kincstárnoka és Bekr aga belöltönytárnok (kamarás) és Lipka Huszejn gyaloghintóvivő futásukban az őket üző keresztyének' egyikének fejét leszelve, a' másikat lováról lesujtván kezeit megkötözték, a' többi e' bátor szembeszálláson és oroszlánrohanáson okúlva, méneiket megfordítják és mieinknek üldöztetésével felhagynak. Még is e' csatában 80 emberünk odaveszett. E' részletes előadással oda czéloztam, miszerint a' fönnebb kimondott állításomat, hogy a' háború sikamlós hely (szerencséje forgandó), okkal bebizonyítanám. Azon mozlínnak lováról hanyatt fővel a' mocsárba rogyása és testvéreinek lángoló kebelből „ah testvér“ kiáltása mindnyájunkban ijedséget és harcztóli iszonyodást gerjesztett. Ollykor megesik, hogy egy sólyom sebességű mozdulat és ugrás egész sereget vezet győzelemhez, ismét máskor egy pulyának viselkedése egész seregnek vesztét vonja maga után. Vers:

Az ifjonez is, vitéz levén, vitéz tettet visz véghez,

'S ezer pulya sem pótolja egy deréknek helyét;

Harczon egyes ember' vitézsége ki sem tünedez,

De mit egy gyáva tesz, az megrontja ezrek' tettét.

Az ülés érdekekkel hallgatván e' töredéket, az előadó' kérése' nyomán a' nmélt. Elnök a' muzeumi könyvtár' használása' dolgában a' szükséges lépések' tételét megígérte.

Erre következett

WENZEL GUSZTÁV lt.

következő előadása *Frangepán Krisztof' velencei fogságáról* (1514—19), melyet nagyobbrészt még ismeretlen egykorú levelezések és egyéb kútfőkből merített.

Frangepán Kristófnak velencei fogságát érdekesítette előttünk, Garay Jánosnak *Frangepán Kristófné* című igen jeles költői beszé-

lye, mely 1846-ban Marczibányi Vinczencia-díjjal jutalmaztalván, a' Kisfaludy-Társaság' Évlapjainak VII. kötetében megjelent ¹⁾. Azon szoros összefüggésnél fogva, mely a történeti költészet és a' történettudomány közt létezik, 's minthogy a' hazai történetet illető kút-fői vizsgálataim közben több ezen eseményre vonatkozó 's azt tiszta történeti világosságba helyező, nagyobbbrészt még ismeretlen egy-koru tudósításokra tettem szert, méltónak tartom történettudományi szempontból is róla néhány szót mondani. Talán hazánkknak azon koru felette érdekes története közleményeim által valamicskét fog nyerhetni.

Azon folytonos háborúkra kell figyelmünket fordítanunk, mely-lyek Olaszországban VI. Sándor pápa' halála után (1503. évi augusztus 18.) beálltak. Közvetlen utódja III. Pius csak két hónapig viselte a' keresztyénség' első egyházi méltóságát. Ki azután II. Gyula neve alatt romai pápa lett, Roverei Julián, mint fellengző politikai tervek után járó, harczkedvelő férfi ismeretes a' történetben. Az ú. n. cambrayi szövetség (foedus cameracense) 1508—1510., és az ezután 1510-ben XII. Lajos francia király ellen keletkezett ú. n. szent liga nagyobbbrészt az ő művei voltak. 'S mind a' mellett, hogy az innen kifejlődött eseményeknek fő színhelye Olaszország volt; az olasz státusokon kívül mégis I. Miksa német császár, XII. Lajos francia, VIII. Henrik angol, Ferdinánd spanyol és II. Ulászló magyar királyok azokban szintén hol nagyobb, hol kisebb részt vettek. E' kor általában politikai eseményekben igen gazdag. X. Leo, ki II. Gyulának halála után 1513-ban pápának választatott, ezeknek hatalmát annyira érezte, hogy harczias előde' politikájáról azonnal lemondani képes nem volt.

Ez időbe esik Frangepán Kristóf' velencei fogsága is, melyet általános történeti szempontból fel nem foghatunk, ha Európának a' XVI. század' kezdetébeni politikai mozgalmait és Magyarországnak ezekbeni részvétét szemmel nem tartjuk.

Közönségesen azt tartják történetiróink, hogy Magyarország az általam említett eseményekben semmi részt nem vett. Legfeljebb arról van szó, hogy Ulászló király az udvaránál lévő velencei követet fenyegette volna, mikép, ha a' köztársaság a' magyar korona' régi követelményeinél fogva neki Dalmáthont által nem adja, ő szinte a' cambrayi frígybe állni 's részéről is Velenczét megtámadni fogja. 'S valóban az olasz mozgalmak akkor nem is igen feküdtek Magyarország' érdekében. Hazánkra a' török hozott vészt; miért is Zsigmond lengyel királynak bölcs tanácsa az volt inkább ez ellen fordulni egész erővel, mint az olaszországi, minket nem illető viszonyokba

¹⁾ Budapesten, 1849. 576. 's köv. II.

elegyedni. Bakács Tamás esztergami érsek is, a' velencei köztársaságnak elhatározott barátja, ez értelemben működött. Mindamellett számos azonkoru diplomatiái tudósításoknak vagyok birtokában, melyekből kitetszik, hogy Ulászló a' pápa, a' római császár és a' francia király' folytonos unszolásainak végre csakugyan engedett, és a' cambrayi frígyhez csatlakozott. Istváni tudósít, hogy már 1506-ban kezdődtek a' budai udvarnál Spiesshammer (Cuspinianus) János császári követ által az eziránti diplomatiái tárgyalások. Ezekben a' francia követ is igen élénk részt vett. Miután az egyezkedés megtörtént, bekövetkezett a' frígynek ünnepélyes megerősítése, 's névszerint I. Miksa császárnak az okiratok Kosztinczbán 1510. october 1. Ulászló' követei Berizló Péter székesfejérvári prépost, és Akoskazi Sárkán Ambros pozsonyi gróf által adattak által ¹⁾).

Ezen szövetség Frangepán Kristófnak is adott alkalmat, hogy a' velencei köztársaság ellen síkra szálljon. Mielőtt azonban eziránti tetteit és fogsága alatti eseményeit közölném, szükséges hogy az ezekben szerepelt fő személyekkel megismerkedjunk. Ezek 1. *Frangepán Kristóf*; 2. neje, született *Lang Apellonia*; 3. ennek testvére 's így Frangepán Kristófnak sógora *Lang Máté*, I. Miksa császár' titoknoka, ki ezen idő történetében „*gurki bíbornok*“ neve alatt ismeretes.

1. Gróf *Frangepán Kristóf*, a' hatalmas és gazdag gróf Frangepán Bernardinnak másodszületett fia volt, Arragoniai Loisa, Beatrix királyné' egyik közel rokonától. Volt még három testvére, János Ferencz, Máté és Ferdinánd, és négy nővére, kik kiházásíttatván a' Corbaviai, Perényi, Corvin, Brandenburg és Dengelegi Pongrácz mind első rangu családokkal hozták őt összeköttetésbe. Atyjáról gróf Frangepán Bernardinról Istváni azt írja: „Animo indomito et controversias inter cognatos exortas non legibus, sed armis dirimere solitus ²⁾“. „Kristóf is hős tettei és hadvezéri ügyessége által nagy hírt szerzett magának. De nagylelkűsége és szilárd jelleme szinte dicsővé tették nevét. Történetünkben főkép Jajczának török ostromlástól megszabadítása 1525. emelte nagyra érdemeit. Nem kevésbbé tette magát érdemessé a' haza' dolgaiban közvetlenül a' mohácsi vésznap után, midőn ő — mint Jászay mondja — egyetlen férfiú állott e' borús napok' folytán a' magyar korona alatt, kit semmi pártérdek, semmi magán nézet, hanem egyedül a' közhaza 's királyi trón iránti rendületlen hűség vezetett“ ³⁾. És midőn ő ezt tettel is bebizonyította,

¹⁾ Istváni: Regni Hung. Historia. Coloniae Agripp. 1724. 34. l. Az ezen diplomatiái tárgyalásokat illető okiratok, névszerint de Grassis Achylles a' római pápa és Pasqualigo Péter a' velencei köztársaság' budai követének több rendbéli tudósításai, valamint általában a' cambrayi szövetségnek viszontagságai hazánk' történetére nézve olly érdekesek, hogy azokat más alkalommal különös értekezés' tárgyaúl tenni szándékozzom.

²⁾ Regni Hungariae Historia. Coloniae Agripp. 1724. 18. l.

³⁾ A' magyar nemzet' napjai a' mohácsi vész után. I. k. 25. l.

's egyetlen hadvezérünk vala, ki csekély de lelkes hadával a' drávántuli és dunántuli részeknek védelmére még Szolejmnán' győztes serege ellen is sikra szállani késznek mutatkozott, csoda-e, ha annyira a' közbizalom' férfiává lett, hogy köz érzelmekkel 's köz akarrattal a' Dráván és Dunán túli megyéktől kormányzónak és pártfogónak tiszteltetett ¹⁾.

¹⁾ Ez még kevésbbé lévén ismeretes történeti irodalmunkban, Zarai Jeromos' Dandolo János velencezi nobilehez Sümegen, 1526. october 22. írt levelének ez iránti szavait közölni szabadjon. Miután a' mohácsi ütközetet és a' hazának utána bekövetkezett zavarjait, névszerint a' törökkel határos vidékek' lakosainak megfutamlását elbeszélte volna, Frangepán Kristófot illetőleg így szól: „Vedendo el signor conte tanta fuga e vilanimita de tutti questi signori e paesi e che se perdeuano si miserabilmente fece vn core de liono come el solito suo et pinse auanti con le sue gente tra la Saua e la Draua dagando animo e core a ogniuno maxime ali contadini; poi passo la Draua verso loste de turchi apropinquandosi a loro pur refranchando il cor ali populi et mando forsi 500 canali verso Albaregal a dar animo a quella cita. Et sua signoria torno oltra la Draua in vna terra ditta Chaprontzo e li conuochò tutti li signori et zentilhomeni del paese, donde a vna voce comenzono a cridar et exclamar da proprio moto: Vogliamo che tua signoria sia nostro governorator e defensor generale, et si damo tutti sotto lobedienza tua, perche al tempo del soccorso de Jayza tu ci liberasti de Turchi et adesso in la perdition di questo regno siamo stati abandonati da tutti li nostri signori saluo che de tua signoria, perho non vogliamo altri che tua signoria per nostro gouernatore e defensore. E cussi fono dacordo tutti li baroni e zentilhomeni, et preseno sua signoria e lo leuono in aiere tra loro tre fiata significando superior et difensor loro contra ogniuno si turchi come etiam christiani cui li volese far violentie et eciam tra l'horo in lo paese sia defensor et pacificator de tutti, et elezeno sua signoria et lo Reuerendissimo Sagrabiense per imbasator loro ala maesta dela regina qual fugiua in posonia per condolarsi dila morte dil re con sua maesta. Poi subito sua signoria passo iterum la Draua per andar dietro li soi cauali quali erano andati verso Albaregal et la oste de Turchi si per veder quello faceua il gran Turcho come etiam per rifranchar li populi.“ etc. — — „Essendo andato via il gran Turcho li contadini si comenzono ordinar contra li nobeli, dicendo vui sete causa dela perdition del regno volendo con ferro e foco proceder contra l'horo et haueuano gia cominzato a romper le strade e far del malle assai. Vedendo il signor conte che questo erra un grandissimo incendio lasarlo proceder, auanti se interpose con vna destra dolceza et honesto timore di aquietar questi populi e nobeli e segurar el paese, donde vedendo questi nobeli tal generosa opera chel signor conte facia per loro beneficio et per recuperation de tutol regno, si hanno congregati alquanti contati insieme et hanno creato et acetato con plenaria autorita sua signoria per defensore et gouernatore loro al ante scritto modo, che hanno fatto quelli de Sclauonia. Et con grande amplitudine et autorita etiam hanno mandato da sua signoria tutti li altri contati de qua del Danubio quali sonno XII pregando sua signoria li uoglia etiam acetar soto lombra et protezion sua come sua signoria a fatto Sclauonia e Posega e Barania e Semogia (Somogy) et Salla, quale son le magior parte del regno dongaria. Donde sua signoria ha mandato per tutto sui nunzii quali tra l'horo concluderano el simile con ditte altre prouintie uel comitadi per fina che sua signoria tornera dala maesta dela regina ala quale fu dedichato imbasator de Sclauonia insieme con lo Reuerendissimo Xagabriense. Poi subito tornea in dietro in

2. Neje született augsburgi patriciusleány *Lang Apollonia* vala, előbb gróf Lodron Gyula' hitvese, kinek halála után özvegyül maradván, később Frangepán Kristófhoz ment férjhez. Női erénye nagy hírrel bír történetünkben; melly iránt azonban észre kell vennünk, hogy a' magasztalására alkalmat szolgáltat esemény csak részben történt úgy, mint közönségesen venni szokták. Jelen értekezés sem részletenként fogja ezt felvilágosítani. Frangepán Apollonia 1519. február' 4. halt meg. Halála után Frangepán Kristóf újra megházasodott. Második neje Drágffy Anna volt (Wagner Károly ¹⁾ és utána mások hibásan Katalinnak nevezik), Kanizsai László' özvegye, kiről többnyire azt tartják, hogy Kristófnak csak eljegyzettje volt, 's hogy a' házasságot ennek halála (1527. sept. 22.) megelőzte. De képes vagyok oklevelet előmutatni, mellyből kitetszik, hogy a' házasság voltaképen megtörtént ²⁾).

queste provincie nele qualle sua signoria lasa tutte le sue gente a far persistere li nobeli e rustici nel pacifico viuer, et Jo (azaz Zarái Jeromos) etiam resto qui in Semogia e Barania con bon numero de cauati per nome del mio patro (Frangepán Kristóft érti) ascurar il paese per fina laduento suo. *Sia certissima Vostra Magnificenza che questi populi hanno in tanta veneratione e fede el signor conte che con vno cenno li fara leuar tutti in arme contra cui se uoglia al mondo qual stemo casa data da dio*“ etc. (Marino Sanuto' egykoru kézirati kronikájának XLIII. kötetében).

¹⁾ Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum. Decas I. Posonii 'stb 1802. 8-o 39. l.

²⁾ Nos Christoforus de Frangepanibus Segniae, Wegliae, Modrusiaeque etc. Comes. Genera is Capitaneus Regni Hungariae, Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae Banus et Comes Comitatus Soproniensis etc. *ac Anna Dragffy consors mea charissima*; eadem etiam domina Anna onera et quaelibet gravamina Francisci Kanysay filii et Magdalenae puellae filiae suorum in se assumens memoriae commendamus per praesentes quibus expedit universis: Quomodo fidelis noster nobilis Demetrius Ember, qui castrum nostrum Egerwara pro officio a nobis tenuit, idem castrum cum inventario de rebus in dicto castro Egerwara existentibus et habitis nobis restituit; quod scilicet castrum nostrum commisimus, ut manibus egregii Dionysii de Hassagli cum omnibus rebus in dicto castro existentibus assignetur; super cuius castris restitutione et rerum in eo existentium et habitarum, eum quitum reddidimus et expeditum, ac modis omnibus absolutum; imo reddimus et committimus harumstrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Crisii in festo ascensionis Domini anno Domini 1527. (Locus sigilli impressi). Kollár' kézirati diplomariumának IV-dik kötetéből az előbbi posonyi kamara' eredetije szerint. — Frangepán Kristófnak Drágffy Annávali házasságáról Josefich Ferencz segniai püspök, kelt ex Novi de Vinodol 1527. sz. Gál apát' napján Dandolo Jánoshoz többek közt így ír: „De le noue non so scriuer ala Vostra Magnificencia solum chel Magnifico conte christoforo se amarita cum la dona che iera de Knezaich (Kanizsai) vn gran signor, la qual dona e nobilissima et richa e zouene et honesta.“ (Marino Sanuto' kézirati egykoru kronikájának XLIV. kötetében). Űgyszinte Moro János udinai helytartónak 1527. majus 8. költ jelentéséből a' velenczei főtanácshoz tudjuk, „che el conte christoforo frangepan se atroua al castello dela sua dona in Vngaria (Marino Sanuto' XLV kötetében); 's ugyan ennek azon évi september 21. költ jelentéséből „chel conte christoforo hauea mandato la contessa apresso modrusa.“ (Marino Sanuto' XLVI. kötetében).

3. Apolloniának bátyja *Lang Máté* itt csak Európának azonkori legmagasabb diplomatai köreibei befolyásánál fogva, mellyel sógorának Frangepán Kristófnak is kedvére élni ügyekezett, nevezetesen. Származására nézve augsburgi patricius' fia, 1505-ben gurki püspökké, 1511-ben bíbornokká, 1519-ben salzburgi érsekké lett. Nagyravágyása miatt mindnyájan gyűlölték; de ő mindamellett hatalmát mindnyájokkal érezte. I. Miksa császárnak jobb keze volt.

És most magára vizsgálataim' tárgyára átmenve, azt következők szerint kívánom tárgyalni. I. Frangepán Kristóf szolgálata I. Miksa császár' seregében; II. Elfogatása a' velenceiektől; III. Velencei fogsága; IV. Nejének erényes magaviselete; V. Kiszabadulása a' fogságból.

I. Frangepán Kristóf szolgálata I. Miksa császár' seregében a' velenceiek ellen. Említetett, mikép II. Ulászló magyar király már 1506 óta igen szoros barátságban élt I. Miksa császárral, minek következtében mind a' cambrayi szövetségbe, mind a' szent ligába is be volt szöve. Ő maga ugyan a' velencei köztársaság ellen hadat nem kezdett; de az ország' nagyai közt sokan szintezen irányba sodortatván, hol különös alkalom adta magát elő, Velencze ellen fegyvert ragadtak. Ez állt a' Frangepán-családnál is; 's névszerint Frangepán Kristóf I. Miksa császár' seregéhez csatlakozván, ebben fő parancsnoki állomást nyert.

Figyelnünk kell itt arra, hogy a' Frangepánok az Ádriai-Tenger melletti terjedelmes birtokuknál 's főkép vegliai szigetbeni állasuknál fogva Velenczének dalmáthoni igazgatóival (conti, proveditori) gyakran egyeneltlenségekbe keveredtek, és nem ritkán ellenséges érintkezésbe is jöttek. Általában találjuk ezt Frangepán Bernardinban és fiában Kristófban is. Ez utóbbit illetőleg észre kell még vennünk, hogy ő már 1490-ben, midőn Mátyás király' halála után új királyválasztás történt, Miksa' leghatározottabb pártolói közé tartozott, 's hogy neje utáni családviszonyainál fogva igen természetes vala, mikép ő azon párthoz állott, mellynek nagy tekintetű és befolyásu egyik fő embere tulajdon sógora, a' gurki bíbornok volt. Nem csoda tehát, hogy midőn 1509-ben a' cambrayi szövetség által egyesült fejedelmek Velenczét megtámadták, *Frangepán Kristóft* legott a' császári sereg' fővezérei közt látjuk. Guicciardini Ferencz egykoru olasz történetíró ez időre vonatkozólag mondja; „In Istria Christopharo Frangepane occupo Pisinio e Divinio“ ¹⁾. Egyébiránt Pasqualigo Péter', a' velencei köztársaság' Magyarországba küldött követének Zágrábban 1510. martius' 19. költ titkos tudósítását sem mellőzhetjük, mikép t. i. *Frangepán Bernardin*, mint látszik, Kristóf fia' nevében is, vele értekezett, 's Velenczének általuk a' háboru alatt történt károsítása iránt magát mentegetvén ajánlkozott, hogy

¹⁾ La historia d' Italia lib. VIII. Genevae 1645. 430. l.

a' köztársasághoz általmenni, annak hadi szolgálatába lépni sőt Horváthon' elfoglalására is segítséggel lenni kész ¹⁾).

De bármint legyen ez, I. Miksa Frangepán Kristófot érdemeiért a' velenczeiektől ujonan elragadt vidékben fekvő *Ujvár* vagyis „*Newhaus*“ nevű várral jutalmazta meg; miről ez Augsburgban 1510. april. 4. reversalist is adott ²⁾. Frangepán Kristóf pedig I. Miksa,

¹⁾ — — — „Dil conte bernardim frangipani erra zonte li con il fiol e stato da re e in strigonia scriue colloqui auti insieme. Si scuso esser stata sotto padoa a danni nostri fo con X cauali mandati dal re al imperator; et di quello fo il conte christoforo frangipani in friul e in istria, dicendo fo causa quel retor drino distria etc. Et poi in secreto si offer se venir a soldo dila Signoria nostra, e li basta lanimo con poche zente aver la croatia e tuorla al re, con la qual il suo stato confina, per esser in mezo di do fiumi la saua et — — — — — Et sopra questo fa longi discorsi.“ (Marino Sanuto' X. kötetében 1510. April 2.).

²⁾ Ich Cristoff Graue zu Frannckenpan Bekenn fur Mich vnd all mein Erbn offentlich mit dem brief, Als der Allerdurchlewchtigist grossmechtigist Furst vnd Herr Herr Maximilian Erwelter Romischer Kayser zu allen tzeitten merer des Reichs etc. mein allergnedigister herr Mir die Holden, vnderthanen vnd guetter, so Tomian de Tarsy in der Phleg vnd Gericht Newhaws hat nachdem derselb Tomian den Venedigern als seiner Maiestat Veindten anhenngig ist zu demselben Sloss vnd Phleg Newnhaws, doch wann Ich desselbn abtritt, das Ich dann seiner Maiestat die berurten Holden vnderthanen vnd guetter auch abtretten sol, gnediglich zuegestellt vnd gegeben hat, laut seiner Maiestat brief Mir daruber geferttigt, Das Ich darauf seiner Kayserlichen Maiestat zuegesagt vnd versprochen hab wissenntlich mit dem brief. Also das ich dieselbn Holden Vnderthanen vnd guetter Wie die gebaisen vnd genannt sein zu obberurter Phleg Newnhaws einzziehen vnd mit allen Rennten Zynssen diensten Robatn vnd aller nutzungen, Wie ander Holden zu demselbn Sloss gehörig Innenhaben nutzen niessen Vnd so Ich oder mein Erbn seiner Maiestat desselbn Sloss widerumb abtretten werden, das wir seiner Maiestat oder derselbn Erbn die bestimbtten Holden, Vnderthanen vnd guetter auch widerumb abtretten vnd zu Irer gnaden handden einanntwurten vnd zuesteen lassen sollen vnd wellen, Ob sich aber mitter zeit als Ich das Sloss noch Innen hett begeben, das ain Anstandt oder Frid zwischen berurter Kayserlicher Maiestat vnd den Egemelten Venedigern gemacht darInn ausgetruckht wurde, das man denselbn Venedigern Iren anhenngern vnd Vnderthanen Ire guetter so man In genommen oder eingetzogen hette widerumb zuestellen vnd geben solt, das Ich alssdann sollicher guetter auch widerumb absteen Vnd desshalben weitter kain ansprach oder fordrung zu seiner Maiestat noch yemands annderem haben sol noch will, alles treulich vnd vngeuerlich, Des zu Vrkhundt hab Ich Mich mit aigner handnt vnderschriben vnd zu merer sicherhait mit vleiss erperten die Erwidrigen Edlen vnd gestrenngen mein besonderlieb Frewndt, Herrn Johannss Gewmann Erwelten Hochmaister sand Jorgenordens zu Mulstat vnd Herrn Ernsten von Welden Ritter baid berurter Kayserlicher Maiestat Rete das Sy Ire Insigl zu gezewckhnus doch In Iren Erbn vnd Insigeln on schaden hyeran gehanngen haben. Geben zu Augspurg am Vierter tag des Monats Aprillis Nach Cristi geburde Fuftzehenhundert vnd im zehennden Jarn.

(két pecsét' helye)

Ja kz kr
Fn Ru su
ps.

(Az aláírás, mellyet én itt latin írásban közlök, glagolita betűkkel tör-

szolgálatában tovább is katonai pályáját folytatván, a' császár és a' velencei köztársaság közti háborúban 1509-től fogva 1514-ig az előbbinek részén mindig előkelő szerepet vitt. Midőn 1511. augusztusban Gradenico Pál velencei tábornok Gradiscát sikertelenül ostromolta, ő az őrseregnek egyik parancsnoka volt. 'S hogy más számos tettei közül csak a' legfontosabbakat emeljem ki, ő volt az, ki 1514-ben Friaulban Marano' várát csel által bevette, 's nem sokkal ezután Montfalconét is elfoglalta.

Úgy látszik, hogy a' Frangepán-család, melly dalmát birtokviszonyainál fogva amúgy is a' velencei köztársasággal majd folytonos egyenetlenségben létezett, Kristófot egyetemleg nem csak vállalatában támogatta, hanem különben is ügyekezettel tanúsított, a' hol lehetett, a' velenceieknek kárára lenni. Így Velenczének minden csatavesztései is különös örömeire voltak ¹⁾.

II. Frangepán Kristóf elfogatása. A' hadak' sorsa változékony 's látjuk, hogy gyakran, ki hős tetteknek legragyogóbb fényében tündöklök, rövid idő múlva e' változékonságnak igen szembe-tünő példáját mutatja. Frangepán Kristófnak is ez volt sorsa; mert hadi szerencséjének közepette még 1514-ben junius' 5. esett velencei fogságba.

Fugger János Jakab ezen eseményt következőleg beszéli el:

„Der Graf von Frangepan liesse im Monat Junio von dem venedischen Hauptmann Mercurio sich und seine Hauptleute, unter denen auch Otto von Thurn, und Melchior von Maszmünster gewesen, bey Gradisca betrüglich zu Gast laden; die wurden von Johanne Vetturio in der Nacht, da sie gut Geschirr mit einander machten, überfallen, und wiewol der Grav sich lang und häftig gewehret, aufgehoben und nach Venedig gesendet; daselbst man ob dieser Bente sich sehr erfreute, weil der Grav, eine grosse starke Person und gefürchter Kriegsheld, dieser Krieg über der Venediger böser und bitterer Feind gewesen. Sie mussten daselbst lange des Kerkers hüten; dann der Keyser wolte sie nicht ausledigen, welcher auf sie gar unlustig war und sagte: Er habe sie in Friaul geschickt das Land wider den Feind zu beschirmen, nicht aber mit demsel-

tént. Jelentése ez: Ja knez Kristof Frangepan ruku swoju pisach; azaz: *Én gróf Frangepán Kristóf saját kezemmel írtam.* Úgy látszik, hogy Frangepán Kristóf horvát aláírása által azon gyanút akarta elkerülni, mintha a' magyar király' meghagyásából szolgálna Miksának). Ezen oklevélnek eredete a' bécsi császári titkos levéltárban található.

¹⁾ P. o. Marino Sanuto kézírati krónikájának XVI. kötetében 1513. junius' 25-kére vonatkozólag közli a' vegliai proveditore ser Francisco Michiel' levelét: — — „come hauendo auto noua quelli frangipani vicinano a Vegia dila rota de francesi per sguizari, *hanno fato gran festa d'cendo e sta roto etiam il campo nostro et minazano voler venir sopra quella ixola di vegia.*“ etc. V. ö. a' velencei köztársaságnak alább még közlendő levelét II. Ulászló királyhoz 1511. aug. 17-kéről.

ben Gelag zu halten. Doch ist Otto von Thurn mit besagtem venedischem Landobristen Vetturio, den die Keyserlichen gleichfalls gefangen bekamen, ausgetauscht worden“ 1).

Ezen elbeszélés mindazáltal kettős tekintetben hibás; mert Frangepán Kristóf elfogatását nem úgy közli mint történt; I. Miksa császár pedig hadparancsnokának sorsa iránt sokkal elevenebb részvétet mutatott, sem mint irányában illyenmü kedvetlen nyilatkozatát csak feltenni is lehetne.

Elöttem fekszik *Longena Péter*, a' velencei köztársaság Marano előtti hadparancsnokának 1514. június 5. költ hivatalos jelentése Frangepán Kristóf elfogatásáról. Ebből kitetszik, hogy Longena különös hadi csellel élván, ezen nap reggel három óra tájban huszonöt lovast Gradiska felé küldött, többi népével pedig lesben állt. Ugyan akkor a' császári katonák kirohanást tevén Majanoba, már visszavonultak vala, midőn a' huszonöt lovast szaladni látván, reájok rohantak újra, hogy őket elfoghassák; de általok a' lesre esalátván és a' velencei számosabb katonaságtól megtámadtatván, *közölük Frangepán Kristóf megsebesített és ötvened magával elfogott*, társai közül pedig sokan levágattak vagy megsebesültek 2).

Frangepán Kristóf elfogatása, a' császáriak részén csüggedtséget, a' velenceieknél nagy örömet idézett elő. Mert harezügyes és vitéz férfi vala ő, kinek hiánya nagy veszteség volt Miksa seregében. A' velenceiek még azt is remélték, hogy Maranónak örserégét általa arra fogják bírhatni, mikép a' várost nekik általadják. Vannak tudósításaink június 5-kétől 9-kéig, mikép a' velencei tisztek, névszerint a' maufionei kormányzó Soverguano Jeromos, ügykeztek ötet arra bírni, hogy Marano parancsnokait, kik közt egy unokaöccse is volt, felszólítsa, miszerint magokat és a' várost megadják. De ő magát egyedül a' Signoria foglyának vallván, ezt nem tette, sőt fenyegetőzván, mikép ha kényszerítnék, a' maranoiakat még tartósabb ellentállásra buzdítandná, hajóra vitetett, mellyen június 9. Velenczébe érkezett 3).

1) Spiegel der Ehren des höchstlöbl. Erzhauses Oesterreich. Nürnberg 1669. VI. könyv. 1310. l.

2) Közlöm Longena Péter' jelentését Marino Sanuto' XVIII. kötete szerint: — „Domino Petro di Longena — — in questa matina a hore tre di zorno mandoe a corer da XXV cauali fin soto Gradischa, e lui con il resto dilezente si messeno in arguaito; e corsi inimici erano za ussiti et reduiti a Mariano, de che visto li cauali prediti corer essi inimici ussitenno per darli drieto. Vnde nostri li fono al im peto et fu preso ferito il conte Christoforo con zercha 50 altri, parte dil resto feriti et morti. Et di nostri da 8 sono presi et cussi sono ritornati con questa victoria li.“ — —

3) Már Longena Péter' június 5-kei jelentésében olvassuk: — — „et doman condura esso conte christoforo soto Maran et veder di farsi rendino.“ — Mindjárt más napról van tudósítás a' Marano előtti hajókból: „— tutti stavano in aspetation di veder el conte christoforo zongesse; non a potuto per via di mar venir alcun per li tempi contrarii;“ — az udinei helytartó,

Mindjárt junius' 10. a' velencei pregadi tanács azt végezte, hogy Frangepán a' Toresella nevű fogházban tartassék, hol már több előkelő fogoly őriztetett; hogy az örök megkettőztessenek, és a' tömlőczők' főnöke Dandolo János Antal fogsága felett különösen örködjék ¹⁾).

Hogy pedig Miksa császár Frangepán Kristóf sorsában élénk részvétet tanusított, nem csak azon számos lépésekből tetszik ki, mellyek fogsága alatt megszabadítása végett Velenczében történtek, 's mellyeknek nagyrészt a' császár volt szerzője, mindig pedig előmozdítója; hanem két igen érdekes leírásból is, mellyeket Miksa a' fogságban letartóztatott Frangepánhoz maga intézett. Mindkettőt közli olasz fordításban Marino Sanuto, munkájának XXV. kötetében.

Elseje ezeknek, költ Linzben, dec. 28. 1517. eredetileg német nyelven Frangepán Kristóf- és neje Apolloniához, ki, mint hű élettársa, őt fogságába is követte. A' császár sajnálkozását mondja ki, mikép felszabadításuk végett tett minden ügyekezetei mindaddig sikertelenek maradtak; mindazonáltal kedvezőbb viszonyok állván be, most már biztosan reményli, hogy rövid idő alatt visszanyerendik a' szabadságot. Addig legyenek még türelemmel; ő mindig különös kegyelemmel leszen irántok. E' levél így hangzik:

Maximiliam dei gratia Imperador de romani electo atc.

Nobeli casi fideli et deuoti. Nui hauemo portato gratiosamente gran compassion et summo despiacer continuamenta dela uostra longissima et dura presonia; et percio sempre et sempre habia posto et usado ogni possibile diligentia per liberarui, ouer almanco per lizerirue la presone et farue meter in loco da canalier, la qual cosa benche cum assaissime pratiche et boni mezi sia sta tratada, tamen non hauemo possuto obtenir cosa, che mai se hauessemo pensato:

ser Jac^o. Badoer pedig junius' 6-káról jelenti: „come il conte christoforo fu condotto a perpedo, e li quel zorno si reposerano. E ferito in la faza, et poi lo condurano soto Maran per veder di averlo;“ — különösen még kiemelvén: „Item quelli di Udene non hanno monstrato molta alegrezza di questa captura.“ Junius' 9. a' Marano előtti hajókból Velenczébe érkezett tudósítás így szól: „Di esser sta condotto li il conte christoforo; el qual prima fo menato in campo dal governador manfion, e domino hironimo sovergnan. E li fo dito, era preson di esso souergnan, el qual rispose: Jo non son tuo preson, ma dila signoria. Et dicendoli volesse andar soto la terra e dir a suo nepote che li, e quelli altri capitani, si volesseno render. El qual rispose, non mi mene perche si vado, diro che i se tegna, perche non voio esser traditor; poi mio nepote non ha il governo, non ui he altri capitani boemi. Si che uedendo questo terminono menarlo li in galia doue stete zorni —. Et poi lo mandano de qui con vna fusta fino ali primi lidi.“ (Marino Sanuto u. o).

¹⁾ Junius' 10-kén „Fo terminato mandar il conte christoforo frangipani, chera in camera nuoua di signori di note, in Toresela, doue e il capitano Rizan et il capitano Renier ferido el qual e infermo di la gamba. E duplicato li custodi et ha il cargo di questi presoni ser zuan antonio Dandolo quondam ser francisco. E cussi fo fatto.“ (Marino Sanuto u. o).

ma essendo al presente le cose in altro modo et termine di quello le soleuano esser, speremo uui tutti dui in pochi zorni et presto liberarui di tanto uostro affanno, ouer almeno certamente lizerirue in bona parte; la qual cosa ue femo intender per gratioso auiso et nostro conforto. Azio ue sapiati governar, et desideremo da uui con instantia, che per lo auegnir uoliati questo poco di tempo suportar senza affanno, perche nui siamo inclinadi oferendoui el nostro gratioso voler. Dat. in la nostra cita de linz adi 28 dil mexe di dezembre 1517. et del nostro regno Romano 32.

Per regem.

Comissio domini
Imperatoris propria
Renier Secr.

Kivül. Ali nobeli nostri cari fideli et deuoti christofolo et Apolonia conte et contessa de frangipani.

Ezen levél, mellynek megvivője Rench István a' császár' egyik híve volt, 1518. január' 20. érkezett Velenczébe. A' pregadi tanácsban felolvastatván, az illetőknek kézbesítettett ¹⁾.

Úgy látszik, hogy Frangepán levélben válaszolt a' császárnak, 's hogy azonkívül Rench Istvánnak szóval is meghagyta, mikép több tárgyra nézve a' császárt felvilágosítsa 's illetőleg megkérje. A' császárnak erre egy új levele, költ Insbruckban, mártius' 11. 1518., melly Velenczébe ugyan ezen hónap' 31. érkezett, 's mellyben ismételve előbbi vigasztalásait és biztosításait, Miksa azt igéri, hogy a' fogság' könnyítése végett is minden módon fog a' velenczei köztársasággal tárgyalásba bocsátkozni, tudtul adván neki egyszersmind, hogy addig is már 500 rajnai forintot rendelt segedelempénzül számára kifizettetni, mellyek legközelebb váltó által Velenczébe küldetnek. A' levél így szól:

Maximilianus Dei gratia electus Romanorum Imperator etc.

Nobe le et caro fidel. Nui hauemo recepute le Tue lettere et bien inteso tuto lordene, che hai comesso al nostro seruidor stefano rench, el qual ogni cossa ha referido. Et sapi, che gratiosamente te habiamo compassione dela tua dura et longa presonia, et mai hauessemo creduto che li venitian se hauessero tenuti cossi duri verso di te; ma che li te hauessero dimostrata qualche piu dolceza et ascueleza per amor nostro et per amor de altre assaissime importantissime facende, et non hessendo fin qui de cio fato cosa alcuna nui siamo di tal speranza che in breue el sara tratade qualche cosa fructuosa per ti. Per tanto te uogli insieme con la tua cara consorte confortarte bene et star con bona speranza; la qual tua consorte fidelmente fin qui te ha fato compagnia. Apresso questo te femo intender, che

¹⁾ Marino Sanuto XXV. kötetében 1518. január' 20.-kára vonatkozólag: „Vene in colegio vna lettera, scriue limperador di (28) dil pasato da linz al conte christoforo di frangipani et sua moglie madona polonia sorela dil cardinal Curzense in todesco qual fu traslatada. Li scriue per conforto suo etc.“

nui circha la piczaria, con la qual tu speri liczerirla tua dura presonia, secondo tu ne manifesti, gratiosamente trateremo et non spargneremo diligentia alcuna. Piu oltra hauemo ordenato 500 fiorini de rens per subuegno tuo, et de la ditta tua consorte, et per li ditti te mandemo vna lettera de cambio, come uederai. Et sapi che volvemo gratiosamente in memoria la tua longa et dura presonia, et lo interesse et gran danno, che per causa de quella hai patido; et etiam la fidel compagna et patir insieme con ti dela tua prenominata consorte, et del tutto al suo tempo et loco restaurarue et con ogni gratia recognoscer el tuto, la qual cosa per gratia non te hauemo voluto celar. Data in yspruch die 11 marcii 1518 del nostro Regno 22.

Per regem.

Comissio Cesaree

Maiestatis propria.

Kéül. Al nobel nostro caro fidel christoforo conte de francapani etc. governador nostro de adelsperg et del carsto.

III. **Frangepán Kristóf velencei fogsága.** A' magyar király ez időben, mind a' mellett hogy I. Miksa császárral barátságban élt, Velenczének legalább nyílt ellensége nem volt, 's így a' státusok egymás közti nemzet-jogi viszonyainál fogva a' diplomatiai összeköttetés Magyarország és Velence között teljes épségében fennállt. Magyar követ Frangepán Kristóf elfogatásakor Velenczében Moré Fülöp volt. Ez mihelyt Frangepán Kristóf elfogatását és Velenczébe érkezését megtudta, azonnal sorsa könnyítése végett a' velencei kormány és pregadi tanács' kegyességéhez folyamodott. Még július 25-kén (augusztusban Moré Fülöp visszautazott Magyarországra) látjuk, hogy ő, ki a' Velenczében akkor mutatkozott pestisből lakházában történt néhány halálesetnél fogva különös orvosi vigyázat alatt volt, Frangepánt mint magyar főurat és a' magyar király' emberét a' köztársaságnak különösen ajánlotta ¹⁾.

A' ferrarai herczeg is, kit Frangepán Kristóf, János-Ferencz testvéréhez írt levelében nagybátyjának nevez, Velenczében lévő követe által őt azonnal a' Signoria' kegyeibe ajánlotta ²⁾.

¹⁾ Marino Sanuto XVIII. kötete szerint, július 25-ke alatt: „L' orator di hongaria domino philippo more, qual per esserli morti alcuni servitori di peste in casa doue el staua a S. Stefano e partito e sta ala zuecha, mando a dir ala Signoria voleua venir in colegio a dir cosse de importantia ouer se li mandasse de colegio li da lui. E fonno mandati ser Luca Trun savio dil conseio, e ser Gasparo Malipiero, sauiti a terra ferma, i qualli andono et a longe li parlono, et licentiato il pregadi resto la Signoria tardi aspetar ritornaseno, e non ritornono. Ma vene Zuan Jac^o. Caroldo secretario stato con l'horo, e disse: Non e nulla; *ricomanda il conte christoforo e in toreselle.*

²⁾ Ezen levél a' velencei fogságban 1514. aug. 29. kelt. Frangepán Kristóf azt írja: „che da poi che son pregione, non ho hauuto lettera, ne ambasciata alcuna dal signor padre, ne da fradelli, ne da alcuno deli amici mei, se non solamente dal signor duca de ferara auunculo nostro, la Signoria del qual me ha ricomandato ad questa serenissima Signoria per lo oratore suo, el qual cum licentia e stato qui de sopra, douio sono aserano“ stb.

II. Ulászló király maga is, tudára esvén Frangepán Kristóf elfogatása, kedvéért a' velencei köztársasághoz írt levelet, mellynek szövege mindazonáltal nem tudatik. De a' köztársaság' felelete igen érdekes, egyszersmind annak a' magyar király' irányában némileg ingerelt kedélyét mutatja. Szinte Marino Sanuto' XVIII. kötetéből közlöm a' velencei köztársaságnak Ulászló magyar királyhoz írt válaszlevelét.

Copia di una altra lettera scritta al dito Serenissimo Re in risposta di una di sua Maesta.

Accepimus nuper a Maiestate Vestra litteras, que pergrate nobis quidem fuere, sicuti alias semper esse solent, quecunque eius nomine nobis representantur, pro inconcussa vetere amicitia nostra et confederatione. Per eas autem litteras sapienter asserens Regia Celsitudo Vestra, dubios esse bellorum euentus, ob idque minime se mirari captum a nostris militibus fuisse *Comitem Christoforum de Frangepanibus*; petiit a nobis rationibus a se demonstratis, *ut eandem Comitem commendatum habeamus, quo honeste hic tractetur.* Qua de re bono animo esse volumus Regiam Maiestatem uestram. Nam licet is Comes Christoforus longe accerrimus se nobis hostem prebuerit; rationem tamen Regie commendationis uestre, que apud nos non magni esse ponderis nunquam potest, et pro nostro instituto; quod pridem iussimus, deinceps quoque honeste illum profecto commodeque tractari faciemus. Illud vero graui nos molestia affert (afficit), cum minus vera relatione ad Maiestatem Vestram fuisse (allata) audieremus ea, que ipsius animum perturbare potuerint: Quod scilicet Classis nostra Comitis Bernardi bona et maritima oppida inuaserit ac depopulata sit, ea dumtaxat de causa, quod eius filius Cesarea merens stipendia contra nos bellum gessisset. Quocirca non ab re hoc loco de iis summatim recensebimus, que initio Iulii proximi exacti mensis copiosius ad oratorem istie (isthinc) nostrum perscripsimus, ut Vestre Maiestati communicaret; ex qua quidem communicatione optime iam dudum ipsa cognoscere potuerit, quam longe aliter ea se res habeat atque ab aliis sibi insinuatum sit. Vere enim cum Comes ipse Bernardinus fere toto huius belli tempore nihil hostile omiserit aduersus loca nostra, et ea incolentes fideles nostros, non modo in patria Foro Iulii et in Istria, sed Velie atque aliis ubicunque potuit locis quasi pro paruo hec haberet; postremo etiam misit Comitem Ferantem filium suum ad noua quedam in nostros damna perpetranda. Cuius tandem rei indignitate permoti Velienses nostri una tantum biremi instructa loca quedam ipsius Comitis finitima appetentes, nonnullis quidem, sed plane modicis detrimentis affecere; et eius rei nos certiores facti, etsi minime damnari poterat, utpote quia iusta esset propriorum periculorum propulsatio; misimus tamen confestim mandata ad illum Rectorem nostrum, ut fideles ipsos nostros ab iis peragendis, que sibi in animis proposuerant, continuo

reuocaret: id quod opportune admodum effecit, atque sic grauioribus certe motibus obuiam itum est. Quare compertum habeat Maiestas Vestra, eos, qui nostrę ditionis sunt, non ultro lacessere nunquam, nisi ex prouocatione depugnare; quicumque hostes extiterint, ne dum temere nostrorum quisquam auderet aut nos id pateremus hostiliter facere in subditos Regię Maiestatis Vestre, quippe quam preter id, quod nos Jure inuolati atque perpetuo inter nos federis facere nunquam destitimus quodam etiam mutuo animorum affectu naturalique obseruantia nostra sumus perpetuo prosequuturi. Data in nostro Ducali Palatio die 17 mensis Augusti 1514.

B. Cominus.

Látjuk tehát, hogy mindjárt fogsága' kezdetén voltak Frangepán Kristófnak tekintélyes barátjai és pártfogói, kik, hogy sajnos sorsán segítsenek, mitsem mulasztottak el. Ennek és a' velencezi köztársaság' lovagias szellemének köszönhetette ő, hogy minden kedélyingerültség mellett is, mellyel a' velenceziek ellene mint egyik legvitézebb és legállhatatosb ellenségök ellen, viseltettek, mégis igen tisztos fogságban tartatott. Toresella tömlöcznek neveztetett; 's Frangepán Kristóf maga, atyjához aug. 29. 1514. írt levelében emeli ki, hogy ugyanazon tömlöcz ez, mellyben az előtte velencezi fogságban volt mantuai herezeg őriztetett.

Marino Sanuto' nagy becsü krónikájának XVIII., XIX. és XX. köteteiben több levelek 1514. és 1515-ből, nagyobb részt olasz fordításban találtnak, mellyek Frangepán Kristóf fogságára vonatkoznak. Ezek töle, nejétől és atyjától levén írva, de egyébiránt fogságának és házi életének részletes viszonyait megismertetvén, akár egyedül az ő sorsát, akár általában a' magyar fő családok' azon koru állapotjait tekintjük, oly nagy érdekekkel bírnak, hogy azokat egész terjedelmökben közölni helyén valónak tartottam.

Ritkán sikerül régibb koru, történetileg nevezetes személy' jellemével oly határozottan, oly híven és oly tiszta színben megismerkednünk, mint ezen levelek által Frangepán Kristóféval. Gondolkozásmódja, érzelme, egész hajlana tárva van előttünk; 's ha már tettei után őt a' haza' XVI. századi legjelesebb fiai közé soroztuk, ezen levelek' tartalma által szívének titkos redőibe is hatván, őt még nagyobbra becsüljük, 's mennyiben heves, de nem rosz indulatának néhány kedvetlen kifakadásaival történetünkben találkozunk, e tekintetben őt mentegetni képesek vagyunk. A' vallásosság' legtisztább szellemétől lelkesítve, midőn biztos hírét gondolja venni a' keresztyén fejedelmek közt a' törökök ellen keletkezendő közös szövetségnek, nem talál elegendő szavakat ebbéli öröme' kifejezésére. A' keresztyén egyháznak egyik leghívebb fia lévén, ő is kora' gondolkozási módjában osztozott, melly szerint szebb feladata a' keresztyén státusok és fejedelmek' politikájának nem lehetett volna, mint az Ázsiából a' keresztyén népek közé berontott, 's itteni letelepedé-

sők által az egyház' dicsfényét elhomályosító törökök' hatalmát Európában megsemmisíteni. De a' magyar haza iránti szeretetét és ragaszkodását is tanúsítja. Hogy benne a' békeesség helyre állt, nagy öröme van. Szegénynek az 1514-ki pórháborúról, mely igazán Magyarország' virágzásán olly mély sebet ejtett, sejtelve sem volt. I. Miksa császárt, kinek szolgált, tiszteletben tartja, de mind a' mellett a' velenczei köztársaságtól sem tagadja meg történeti nagysága' elismerését. Atyját, úgy szinte nejét és leányát nagy lelkének egész erejével szereti; mindazonáltal panaszkodik, hogy családja róla nem gondoskodik illendőképen. Hü emberei iránt is kifejezi részvétét p. o. Szokoli Tamás iránt. A' jószágai feletti gondviselést nejére bizza, 's azt kívánja, hogy emberei ennek pontosan engedelmeskedjenek. Hálával ismeri el szeretetét, mellyel neki 200 aranyat és szükséges ruházatot küldött. Havonként kintartására legalább 40 rajnai forint kívántatik 'stb.

Mi Frangepán Kristófnénak ezen levelekben szinte tisztán nyilatkozó erényét illeti, tartalmukról még alább szólok.

Különös figyelmet igényel azon levél, mellyet Frangepán Kristóf Dandolo Antal tömlöczfőörhez 1515. májusban írt. Lelke' csüggedése és szíve' szomorúsága a' megszabadulásnak már majd egy év óta meghiusult reményén, tükröződik le benne. Közli vele álmát, mellynek mysticus jelentőségét Marino Sanuto feljegyezvén, elismerte.

Más részről mindazáltal tagadhatlan, hogy a' velenczei köztársaság Frangepán Kristóf' személye iránt a' tömlöczben sem tagadta meg azon még az ellenségben is a' lovagias szellemet elismerni kész méltánylást, mellyel nagylelkűségének és vitézségének tartozott. Szabadon bocsátani őt vonakodott ugyan minden módon, mert tartott vitézségétől és hadi ügyességétől, 's azt hitte, hogy ő azonnal ismét mint ellenség fel fog ellene lépni. De fogságában nem csak illő tartásáról, hanem személyes becsületének védelméről is gondoskodott. P. o. egy tizedtanácsosnak szolgája, ki őt és nejét 1517. a' fogház előtt gúnyszavakkal illette, ugyanott szeme láttára keményen megbüntettetett ¹⁾. 1518. az úrnapi processio Velenczében legnagyobb pompával tartatván, a' Signoria ötet Rizam kapitány fogolytársával együtt a' könyvtári terembe vezettette, az egyházi szertartásban szinte ajtatosan részt vevődt ²⁾. Az emberséges bánásmódnak, mely-

¹⁾ 1517. aug. 16. Seguite ozi vno caso di vno fameio di ser Priamo Daleze cao di X, qual aspetando il patron era a gran conseio dete strior al conte christoforo frangipani e presom in toresele e sua moglie, dicendoli parole molto brute; per il che fu poi datoli scassi di corda di ordine dila Signoria la domenga auanti dita toresela accio il prefato conte vedesse. (Marino Sanuto XXIV. köt).

²⁾ 1518. junius 3. Adi tre zuoba fo il zorno dil corpo di christo, mellyen szokás szerint, de különös pompával a' processio rendeztetett. Etiam di voler dila Signoria nostra e il colegio e capi dil consiglio di X il conte Christo-

lyet Frangepán Kristóf velencei fogsága alatt tapasztalt, egyik jele az is, hogy tömlöczfőre Dandolo János Antal később egyik bizalmas barátjává lön.

Történettudományi felvilágosítás végett ide iktatom a' fenn említett *nyolcz* levelet, mellyek Frangepán Kristóf' fogságának első két éveire vonatkozólag valóban rendkívüli érdekekkel bírnak.

1) *Frangepán Bernardin' levele velencei fogságban lévő Kristóf' fiához, kelt Modrusban, augusztus' 3. 1514.*

Copia de vna letera dil conte Bernardin Frangipani, drezata al conte Christophoro suo fiol e im preson in questa terra, receuuta adi 27 auosto 1514.

Ben nasudo cordialissimo fiolo. Te mandemo im prima la paterna benediction amor et carita. Carissimo fiolo, te femo intender che nui insieme con li nostri fioli tui fradeli siamo sani, et tua sorela; et el ne saria vna gran alegreza a intender el simel de ti. Piu oltra te femo intender, che fin qui non habiamo da ti habuto scriuer alcuno, saluo quello che tu ai mandato a tua moier, la ben nasuta madona apolonia; del qual lei ne ha mandato vna copia. Ma pur nui non dubitemo che la Illustrissima Signoria non te tegnera altramente, si non como se die tignir vn real caualier et vn fidel seruo del suo signor; considerando etiam che li nostri passati hano fatto et demonstrato assai grandi et da esser nominati seruitii ala prefata Illustrissima Signoria. Lachade spese fiate, che signori et caualieri insimel casi uengono presi; per quello non meritano de esser tenuti piu vilmente et duramente. Et cussi speremo, che la Illustrissima Signoria insimel modo uerso de ti et perho non hauera causa de meter te in malinconia et fastidio. Nui speremo etiam, che la Cesarea Maesta et el re de Ungaria, boni nostri signori, non ne arbandoneia; ma tenimo certo, che di breue tu aldirai altre neuelle, perche hauemo inteso, che tutti li principi et re sono in questo de far vna perpetua pace con la Signoria, et vna conclusion contra li Turchi; in la qual cosa nui speremo, che la Cesarea Maesta etc. et el nostro gratioso signor re de Hongaria non se desmentegerano de ti in questo. Cordialissimo et carissimo fiolo, circa la tua moier et fia, etiam circa tutti quelli che a te appartengono te femo intender, lhorò essere tutti sani. La tua moier certo in breue tempo vegnera astanziar qui in la nostra Signoria apresso de nui, o ueramente doue piu

foro Frangipani, che in toreselle prexom, et il capitano Rizam e in li cationi andono con bona custodia in la sala dila libreria al pergolo a ueder dita processione insieme con ser Zuan Antonio Dandolo, a questo cargo di presoni. Et erano tutti do vestiti di seda, e il conte Christofolo havia vno scufion doro in testa, e compita la processione ritornorono doue prima stano (Marino Sanuto XXV. köt).

a lei piacere, su qual deli nostri castelli lei vora. Circa li dinari, come tu hai scritto a tua moier, te auisemo, che auemo parlato cum mercadanti che praticano et passano per el paese et Signoria nostra per andar a Venetia, et te hauemo mandado per l'horò duc 100; ma pur non sauemo si tu li hai abuti o non, niente de manco. Secondo che tu scriui a tua, che tre marchadanti alemani, che praticano a venetia, ma non sapemo de qui doue trouarli, ma pur hauemo nui scritto ala ben nasuda madona tua moier, che lei ne faza intender in che locho et per chi te debiamo mandar dinari et doue debiamo trouar ditti tre marchadanti; et cussi te ordenaremo dinari, azio tu non habia manchamento alcuno. Quelli mercadanti che passano et trafegano qui per el paese et Signoria nostra, per li qualli te hauemo mandato li ditti fiorini 100, non poteno al presente ne ardiscono passar per le guere per el paese nostro per andar a Venetia; ma solamenta me hano fato intender per el nostro messo, che va in Vngaria, che li voriano sauer, se ai habuto ditti fiorini 100, et si el te fusse concesso tanto dalla Illustrissima Signoria; scriuine a nui, ouer ala ben nasuda madona tua moier, si hai receuuti ditti danari o non. Sta senza dubio, che si pur podemo hauer via et trouar via, nui te uolemo fornir et mandar ogni cosa per tui bisogni. Con questo te aricomandemo adio et ala sua cara madre Maria. Datum a Modrusa adi 3 de augustò 1514.

Kivül. Al potentissimo et ben nasudo *Christofulo de Frangepan* de Segna Veia et Madrusa Conte etc. fiolo nostro carissimo.

(Marino Sanuto XVIII. köt.).

2) *Frangepán Kristofné levele fogságban lévő férjéhez, kelt Bleuburgban július' 27. 1514.*

Copia de vna lettera scriue la moier dil dilo conte Christofolo, receuuta adi sopradito.

Potente alto et ben nasudo gratioso signor, cardinalissimo et carissimo marito. Vesia sempre oferto el mio integro perpetuo et inviolabel amor et fede, con tutto el mio bon et fidel core. Fazo intender ala Signoria uostra, che Jo per certa causa me ho leuato de Adelsperg, et son venuta a Gramburgi, in el qual loco ho receuuto el seriuier dela Gratia vostra, in presentia del potente signor conte Ferdinando mio fradello ho receuuto, et ho inteso dela sanita dela Gratia vostra; et como la Serenissima Signoria di Venetia tien la Gratia vostra in conueniente preson; la qual cosa me e stata in grandissimo gaudio, et per la qual cosa nui tuti dui debiamo grandemente regratiar dio. Ancora, gratioso signor, come la Gratia vostra scriue, chel se debia scriuer al mio gratioso signor et fradelo el cardinale; a qual cosa Jo per auanti ho fato et per lo auegnir farò, et son de ferma speranza, la Gratia sua in modo et via fara el possibile et non remettera diligentia alcuna. Jo voglio etiam danari ala Gratia uostra ordenar et far, che ue sia mandato per zanuss 4 zorni dapoì le date

piu dinari, et ho ala Gratia uostra mandato per vn marcadante de lubiana per cambio duc. 100, et cussi credo che la Gratia uostra li habia habuti, et non lassaro in modo ne via alcuna desasio ala Gratia uostra, infina che Jo viuerò. Jo ho etiam del scriuer uostro mandato vna copia al mio gratioso signor et caro padre per el potente signor et mio caro fradela conte Ferdinando cum humel priegi, che paternalmente lhabia la Gratia uostra per aricommandata circha li fameglia, secondo che la Gratia vostra scriue. Jo son per far far el tutto, ma per andar ala uendema al presente, non e sta possibile; et tutto cum conseio et bon voler del mio potente signor et fradelo conte ferdinando son andata a Plaiburgi, et son zonta li adi 27 de luio, et la sua bona gratia e partita da mi fraternal- et amigeuelmente. Etiam, gratioso signor, sapia la Signoria vostra che tomaso socolorum e forte amalato in modochel non puol expedir le facende dela Signoria vostra; et e da dubitar che la Signoria vostra ne hauera gran danno. El dotor ha nome hironimo de odia. Com questo me ricomando ala Signoria et Gratia uostra, et ricomando quella al omnipotente Idio et a Maria sua dignissima madre; li quali presto ne aiuti insieme sani et cum alegreza, laqual speranza me mantien. Data Plaiburgi adi 27 luio 1514.

Aláirra. De vostra Gratia in tutto fidelissima consorte Apolonia contesse de Frangipan etc. m. p.

Kirül. Al potente alto nasudo signor signor *Christofolo principe conte de Frangepan* de Seng Fogels et de Madrusa, Conseier dela Cesarea Maesta et Capitano del Carsia (Karst), signor mio gratioso et carissimo consorte.

(U. o.)

3) *Frangepán Kristóf válasza atyja levelére, kelt Velen-czében, augusztus' 29. 1514.*

Copia dila lettera"scriue in risposta el dito conte Christofolo prima a suo padre, poi ala sua consorte, qual comenza cussi.

Potenti et magnifico Domino Comiti *Bernardino Frangepan*, che fil domino et patri mihi semper gratioso.

Potens et magnifice domine. Post humilem commendationem aduiso vostra Magnificenza, come cum grande consolation del core mio o riceuto la lettera laqual mi scriuete da Modrusa nel tertio di de augusto; nela qual me scriuete *prima* dela salute de vostra Magnificenza et di mei fratelli et sorelle, per il che humilitate solita gratie ne referisco cum alegro core al Signor Dio et alla sua sancta madre; pregando la prolongi per molti anni ale Magnificenza vostra per la loro grande misericordia.

Secundo molto ringratio per la clementissima benediction et carissima paternal salutation, laqual receuo cum penitentia in grande remedio non solo del corpo ma etiam del anima mia, como se fusse

a tanto deuenuto quando deue cadauno homo morire per disposition del altissimo.

Tertio humilmente me excuso dinotando che ho 4 volte scritto ala Magnificenza vostra; prima la sera che fui preso per volonta del creator mio; da poi tre volte de qui sotto licentia de questa Illustrissima Signoria, senza quella lettera dal castello propeta per biasio diancouich; la causa non intendo perche non sono dicte lettere ale mano de vostra Magnificenza peruenute; maxime sapendo, che sono de mia mano sta scripte, dinotando lo esser mio, et consolando la tua Magnificenza, dela salute dela qual cordialmente me ne alegro, quanto piu dolcemente posso.

Quarto per adimpir el conto de vostra Magnificenza, che e in descriuer la verita, et non dimonstrarse ingrato in recompenso di beneficii, intendera Vostra Magnificenza esser vero, chio son per gratia del signor Dio et dela sua sancta madre vergine Maria in bona valetudine; et da questa Serenissima Signoria clementissimamente tractato, ne si pole alcuno lamentar di queste carzere. *Queste sono le carzere ne le qual el signor di Mantoa e stato*, per il che comprendo douer ad questa Serenissima Signoria ogni seruitii in seruirli ad me possibile et conueniente, sel sara el uoler del signor Dio, che in liberta Jo ritorni in affa digarmi al conspetto del mio signor dela Cesarea Maesta, et deli amici per tal via, che questa serenissima Signoria potra dir non esser Jo discognoscente di quello mi e stato fatto, e cussi humilmente Vostra Magnificenza prego et li fratelli mei, che con quella seruitu, qual dala vostra Magnificenza et dale sue Magnificenze potesseno esser ad questa Serenissima Signoria li siate prompti, perche me potriano esser quelle de grande aiuto in questo carcere. Loqual de bona voglia patisco, ho patido et palir uoglio, como se conuien a cadaun homo da bene per el suo honore et del suo signore fermamente, tenendo dauanti a mi medemo, che la fidel seruitu mai pol venir ameno, come adesso verso de mi vedo de questa Serenissima Signoria, la qual per amor del suo dominio cognoscendo, che ho de bisogno dela gratia loro, benche mi non la ho meritado, ma a ricordandose dela seruitu di nostri mazori ad me se dimostrano grati; il che uedendo non potro grande molestia sentire. Signor padre mio sempre gratioso, humilmente prego, che non uogliate darui alcuna malauoglia per causa dela mia carzeratione; mentre se a ricorda lo amor paterno del figliolo, etiam per questa altra causa firmamente tengo che V. M. vora elongar da si tal insueto dolore, hauendo dauanti gli ochii el fine et non lo principio. Vostra Magnificenza vede, chio non son stato preso per ladro, ne per seductore ouero assassino; ma son stato preso come seruitor in manifesta guerra per el mio signore, el qual non e traditor, ni ala Signoria Sua se li conuiene li seruitori suoi fideli abandonare, i qual de bona voglia risigano la vita cum la faculta per la fideltade.

Apresso a questa vede la Vostra Magnificenza, chio son nele man de questa Signoria, qual sono gratiosi et sapienti, potranno discernere quanto se e debitori ala fidelidade in questo, non se die hauer suspetto chel sera considerato solamente il principio ma piu tosto el fine. Questa serenissima Signoria Domina di anni 1200 e non scio quanti di piu; perche lo metallico piede mai vien ameno; e perho prego et suplico, che Vostra Magnificenza per mio amore niuna malavoglia se dia. Spero nel signor Dio onnipotente, chel me reuertira questo carcere in honore cum vtillita; spereria presto tal cossa fusse veduta mediante qualche grande mia seruitu tral signore mio et questa Signoria, quando fusse certo esser christiano signor padre mio gratioso; se io non hauesse gustado lo amaro come saperia che cosa e dolce; ne hauendo prouato il male come saperia conseruarmi el bene non e possibile con suo honore male alcuno ouero pregionia patire, saluo cha per la fidelidade; la qual e cosa beata et gloriosa alli boni. Per amor di questa adonca patisco in questo loco dimorare fin che vora el signor Dio, nel qual spero, che lo core del signor mio et de questa Serenissima Signoria vora svegliare a qualche tempo per la libertade mia per sua immensa clementia; siche parendo como deue ciascuno homo da bene patir per il suo honore, questo mi hara in eterna a durare.

Alla tua Magnificenza humile gratie dico, perche la mi ha voluto recreare confortandome cum la sua gratiosa benedictione et gratiose promesse per le uostre lettere, che neli mei bisogni non mi abandonareti apresso ad questo, daendomi speranza nel mio signore nela Cesarea Maesta, qual cercha che presto se fazi la union tra li capi dela cristianitate et la Signoria contra la Turchesca potentia, el signor Dio li adempia tal desiderio. Vostra Magnificenza creda, che le vostre lettere me ha dato vno grande remedio et consolatione, perche non hauendo hauuto da po, che son de qui niuna lettera dala Magnificenza Vostra, ne dali fradelli, piu graue mi e stato tolerar questo, cha la carzeratione mia, non sapendo che le mie letere non erano a Vostra Magnificenza peruenute, la copia dele qual ancor le seruo.

Cercha la venuta dela mia dona ad la Magnificenza Vostra cum miglior uoglia lho inteso cha — — — al partir non scio, che poco di maliuolentia ho inteso esser in lei, ne voglio la sia de bona uoglia fin che la causa non intenda dala Magnificenza vostra, ouero fin chel signor Dio me concedera esser in libertade.

Conte mio signor, Jo ho a Vostra Magnificenza scripto per alquante volte senza copia, le qual la mia dona a Vostra Magnificenza ha mandato, et a lei ho scripto simelmente per piu fiade, ma per tuto el mio scriuer potra Vostra Magnificenza cognoscer, che etiam da longi sento amor al padre, perche el se ritioua in molti paesi, che qualche sia da po la morte dela dona, ne heba tolto vn altra et an-

cor la tertia, ma non se ha mai inteso che vn altro padre sia nasciuto al fiolo. E cio ho adesso da questa Serenissima Signoria impetrado per vno nuntio apostato per lei al Signor Cesare, scriuendo a Sua Serenita che gratiosamente uerso de noi risguardi, et dele spese proueda; cercha la qual cosa spero che Sua Maesta lo fara, perche se questa habitation e bona et la casa, non hauendo in lei da manzare, et quello fa de bisogno, Io potero star malle; vnde questa Serenissima Signoria non mi faria torto, ne saria causa, ma si bene el signor Cesare et Voi signori et amici, che aiuto neli bisogni, non mi porzete. Fina qui ho passato cum questi 200 duc. che la dona mi ha mandato per via de Biliach per vno mercadante zinus de bort^o, cusi si chiama; se questi non fusseno stati, non saria stato bene; perche de qui niuno cognosco; vltra questi 200 duc. niente da alcuno ho receuto, ne per altra via; circa la qual cossa spero chel mio signor la Cesarea Maesta vora gratiosamente prouedere per le spese; ma per causa deli datieri alla corte in longo se produce; ma el bisogna, che ogni mese heba per le spese per mi et per li mei Guardiani raines 40, e perho dimando Vostra Magnificenza che non mi uoliate abandonare in queste spese. Vostra Magnificenza ha la via de Segna per i mercadanti, che passano de qui; ouero per uia de Lubiana per vn mercadante antonin, el qual spesso de quiui manda li sui factori; ouero per via de Biliach per vno merchadante zinus de bort^o, el qual volentieri per li amici me li respondera; et Io poi li mei debiti satisfaro, sel signor dio la mia liberta mi concedera, oltra la ordinaria mia bona seruitu vorogeli restituire. E credame Vostra Magnificenza, che niun de noi tre, che siamo insieme in queste carcere, non potemo con mancho passare al mexe de raynes 40. Cercha vn altro nuntio voglio dimandar, me sia concesso da questa Serenissima Signoria, ad zio lo lassino venire de qui dala Vostra Magnificenza, e cussi spero lo farano sue Signorie; perche tre volte dala mia dona li nuncii hano lassato venire ad me cum le sue lettere, quando se ritornara dal signor Cesare, che sara presto, spero che uorano el nuntio de Vostra Magnificenza lassare, non essendome altramente deuedado; ma sel acadesse, che qualche mal voler hauesseno dopo qualche nouo torto, me confido che sara accepta la seruitu de Vostra Magnificenza; questa Serenissima Signoria vora per amor de la benigna verita recognoscerla et verso vostra Magnificenza gratiosamente et vicinamente viuere. Io se sapesse como le cose stesseno haria acharo, perche ne son debitore procurar, quanto melio sapesse et quanto fusse accepta la mia parola como de vno presoniero, ma non son uso con loro de questo parlarne. El Signor Dio omnipotente conserua Vostra Magnificenza per molti anni sana et alegra per la sua sancta misericordia; de mi non ce dubio che seria ricomandato in ciascun loco ala Vostra Magnificenza, quando quella fusse neli seruitii de questa Signoria, et ad mi de perfecto aiuto, alla gratia dela

qual humilmente mi ricomando con ogni integrita de penitentia, como se conuiene al gratioso padre et signore. Data in Torricella de augusto adi 29 1514.

Aláírva: Chr. fr. obsequens fil et serv. V. M.

(U. o.)

4. *Frangepán Kristóf válasza neje' levelére, kelt Velenczében, augusztus 29. 1514.*

Carissima moier. Te sia sempre oferto la mia fede et amor inmutabile, et sapi che Io ho receuuto doe tue lettere per zanus, et 100 fiorini de rens; ma pur non son senza fastidio intendando dela tua malatia; et ho receuuto vna altra de di 27 de luio, la terza de di 4 auosto presente insieme cum el scriuer del mio caro signor et padre, in el qual tuto scriuer ho inteso la sanita sua et tua et del mio caro fradelo con grandissima alegrezza. Sapi che Io scriuo al presente al mio caro signor et padre la risposta, siche mandagela ad ogni modo. Sapi etiam che son sano, dela qual cosa Io ringratio l'omnipotente Dio, et mi trouo de bon pensier per il conforto a me in scriptura mandato per el mio caro signor et padre, come el me scriue che in breue el se die far et concluder vna vniuersal pace et concordia tra tutti li principi et signori christiani, et cussi prego l'omnipotente Dio se fazi con questo posso almanco sperar de liberami. Dela tua sanita me piace. Sapite guardar et guardia adimpissi ogni mio ordine, secundo che chiaramente da mi et de mia parola tu ha inteso. Secondo che tu me scriui che Tanumasch e amalato, et che per tal cosa potria mi hauer danno; te dico, che tu fazi secundo te ordenai. Tu me scriui etiam, che alcuni te sono desobedienti. Tu sa che l'ordine mio e stato sempre, che ogniuno te sia obediente in mia absentia; per questo fa quello, che sia con honor mio et che stia ben secondo come credo che non farai altramente. Moier carissima, in li passati zorni tu me ha scripto et mandato vno par de calze negre et vn par de calzete de tella, et heri havi con el tuo scriuer vn altro paro de calze de tella, ma le calze rose Io non ho hauuto; haneria de bisogno de esse adesso per linuerno con doi para de nenzuoli et qualche fazuol da cauo. Se tu intendi qual cosa de paze oueramente qualche altra bona cosa, scriuime azio me possa alegrar. Deli seruitori, come tu sai, lassali; et cum quello de Falchesten lassa scorer per alcuni boni rispeti et scriuime dela massaria, che lui fa. Carissima moier, saluda me la mia cara fiola, et non te desmentegar de gouernarla ben; et scriuime spesso, spaza con presteza zanus cum el mio Reuerendissimo Monsignor Curzense; et falo per quel meglior modo te sia possibile, et ricorda a sua Signoria con el scriuer tuo de mi, in fina che Dio mandi qualche bona noua. Carissima moier, recordate dela mia perpetua et inmutabil fede et amor, et non me lassar senza danari, perche el nostre signor padre scriue, che li messi

per il suo territorio non sono securi; et sapi che Io conuengo hauer per spese ogni mese fiorini 40. Dat. a Venetia a 29 auosto 1514.

Aláirca. Christoforo Frangepani m. p.

Kivül. Ala ben nassuda madona Polonia contessa de Frangepani etc. nostra carissima moier. (U. o.)

5. *Frangepán Kristóf levele János-Ferencz bátyjához, kelt Velenczében, augusztus 29. 1514.*

Copia de vna altra lettera dil dito Conte Christoforo mandata al mazor suo fratello.

Potenti et Magnifico Domino Joanni Francisco Frangipani, che fratri mihi in omnibus colendissimo dentur.

Potens et Magnifice Domine et frater mi carissime. Dapo le cordialissime salute per aduiso de Vostra Magnificenza che heri sera per miser Zuan Antonio Dandolo, quale signor de noi costituito da questa Signoria, ho receuuto vna lettera cum grande alegreza, nela qual la Magnificenza del conte nostro signor et padre scriue prima circa la optima salute de sua Magnificenza et de uoi et dele sorele nostre, per il che cum alegro core ringratio el Signor Dio et la sua sancta madre verzene Maria, humilmente pregando, che per molti anni prolongi le Magnificenze vostre in bona sanita. Io son secondo me ritrouo per gratia del omnipotente Dio fin qui in bona valitudine qui in Venetia in vno carzere che si chiama la Torricella per pregion dela Serenissima Signoria, come son secondo che piu uolte ho scripto ala Magnificenza Vostra, dinotando et laudando questa Serenissima Signoria, qual me hano in tale carcere posto, et non in qualche altra pregion ouero strectura. E perche per la causa che la Magnificenza del conte me scriue in la prefata lettera, nostro padre et signore, videlicet che ala sua Magnificenza non e alcuna mia lettera peruenuta, dapo che son pregione, ancor che Io bene quatro volte ala Sua Magnificenza hebba scripto, et con licentia de questa Serenissima Signoria, et simelmente a uoi etiam; dubito a Vostra Magnificenza siano esse mie lettere peruenute, e perho adesso in nouo intendera Vostra Magnificenza, che dela casa et habitation dela pregione non mi posso lamentar, inmo laudar et recognoscendolo inseruire, quando sara el uoler del signor Dio, che in liberta ritorni, cum tutto quello che mi sara possibele et conueniente, et voi signori mei consanguinei et amici pregarui siate nela seruitu de questa Serenissima Signoria poi chio non scio altro. Ben e uero che me scriue el signor et padre nostro, che non sono liberi li noncii ouero corieri a venire qui dala sua benignissima Signoria, per il che non inteso altro da che fu preso Ianes Inacie, se non che lo regno Vngarico e per tuto pacato, e non intendando altro le in non poca pressura el core mio, pensando che da poi che son pregione non ho hauuto lettera ne ambasciata alcuna dal signor padre, ne da fradelli ne da alcuno deli amici mei *se non solamente dal signor Duca de Ferrara*

*auunculo nostro, la Signoria del qual me ha ricomandato ad questa Serenissima Signoria per lo oratore suo, el qual cum licentia e stato qui de sopra douio son aserato cum mi; et la mia dona, la qual tre uolte li mei seruitori ha mandato quiui cum denari ducati Raynes, non possando far de manco per lo manzar et far i pagamenti ali mei custodi; vnde non senza causa ho scripto „*tanquam extraneus factus sum fratribus meis*“ perche non uenendo qui da lei deli danari, sio fusse ne la piu bella camara senza manzare, non staria bene. E perho Conte mio fradello, prego Vostra Magnificenza, a ricordiate al Signor padre nostro, che sua Magnificenza solliciti el signor Cesare per la mia libertade, et che sua benignita per le spese non me abandoni, fin chel Signor Dio per sua misericordia al optimo fine me conduca, secundo che la sua Magnificenza scriue, che in breue tempo ha ad esser la vnion tra li signori christiani contra le forze Turchesche, la qual cosa el signor Dio omnipotente permeta per la sua sancta misericordia. Conte mio caro fradello, me scriue la mia dona che Vostra Magnificenza lha gratiosamente soccorsa per leuarsi, del che gratiosamente ringratio vostra Magnificenza como caro fradello, al qual in ogni tempo voro desiderarli bene et amoreuel fraternitade, et dimostrargli Io a qualche tempo con el uoler del Signor Dio et con lo mio honore enso de queste carzere. La sorella nostra piaqua a vostra Magnificenza da mia parte salutare, et dirli che la pregi el signor Dio, che per la sua sancta gratia sani presto in vno ne conduca et recoglia. El signor dio omnipotente ue conserua nela gratia sua. Scripta del mexe augusto adi 29 in Torricella 1514.*

Aláirra. Chr- Fr. frater v. M. etc. (U. o.)

6) *Frangepán Kristófné' levele Dandolo János-Antal velen-
csei tömlözföörhöz 1515 elején.*

Exemplum litterarum comitisse Segne ad dominum Joannem Antonium Dandulum.

Magnifice et generose domine prouisor et amice honorande. Commendatione etc. Non modicam consolationem concepimus ex literis Magnificentie uestre quarto idus Januarii scriptis, quibus nobis primo Ill. Domini et Coniugis nostri carissimi in amore erga nos perseuerantiam; deinceps Incltyti Senatus Clementiam et benignitatem, Vestre denique Magnificentie erga eum studia et beniuolentiam quam officiose exponit. Hoc enim spem nobis prebuit efficacem, ipsum Illustrum dominum et coniugem nostrum carissimum eo benigne et humanius tractari. Alterum vero, licet sit apud nos indubium, animum nostrum tam merore alioquin fatigatum et coniugis carissimi desiderio afflictum paulisper recreauit. Debemus ergo et agimus Magnificentie Vestre gratias immortales, tum quod scribere et nos consolari dignata est, cum quod nihil officiorum erga memoratum Illustrum Dominum et coniugem nostrum carissimum in hoc molestissi-

mo tempore omittat. Mallem autem referre si in turbulentissima istius tempestatis iniuria patietur. Sed vnum adhuc superest, quod animum nostrum adhuc frequenter angit et afficit; *Cupiditas scilicet et studium ipsum Illustrissimum Dominum carissimum coniugem adeundi et visendi, ob quam causam iam dudum non cessamus apud Inclytum Collegium Capitem et Consiliariorum Decemvirorum urbis vestre supplicare et operam dare, ut nobis cum familia bonisque nostris concedant licentiam redeundi et recedendi* etc. Quod quamvis Illustre Collegium hactenus distulerit, est tamen nobis adhuc spes indubia, posse id, quod petimus apud eos impetrari; haud enim nos preterit, quod et Magnificencia Vestra suis litteris testatur, quomodo venetam habeat Illustrissimus Senatus vester iustitie clementiam, quam eum spero malle uti erga me mulierem viro viduatam, quam seueritate aliqua. Sit igitur obsecro Magnificentiam Vestram nobis in hoc impetrando pro singulari sua erga nos beniuolentia patrocinio et auxilio, ut detur tandem totiens desiderati coniugis presentia frui, et inde tam anxium et afflictum animum recreare. Quod si forte memoratis inclitis capitibus et Consiliariis Collegii Decemvirorum asperum nimis et graue videretur petita nostra ea conditione, ut premititur admittere, verentes et suspectum habentes tam liberum aduentum et reditum nostrum, ne forte sinistri aliquid exinde machinaremur, concedant saltem et permittant, ne mihi sit diutius carissimo coniuge carendum, ut sola cum aliquibus virginibus meo ministerio dumtaxat necessariis *Illustrissimum Dominum et Coniugem carissimum Venetias accedam, cohabitarem et eodem carcere et sub eadem custodia secum detinear*, quoad dictus Illustris coniunx noster nos abire iubeat; hinc liceat mihi cum dictis virginibus et bonis nostris domum libere et tute remeare; quod eos omnino speramus non negaturos, insidias verituros aut dolos a muliere sua sponte se in carcere dedente. *Tanto enim carissimi coniugis desiderio affligimur, ut nec carceres, nec etiam extrema queque secum subire formidemus; solum liceat secum esse.* Annuat igitur Magnificencia Vestra tam honestis precibus nostris, et procuret pro singulari sua erga nos humanitate apud Inclytum Capitem et Consiliariorum Decemvirorum Collegium, ut nouissime saltem petitioni obsecundent; quo Dominatio vestra non solum a nobis gratias promerebitur ingentes, sed a Deo optimo maximo, qui matrimonium et coniugum cohabitationem instituit, precepitque ne ab homine separentur, quos Deus bene iunxit, remunerationem perpetuam. Valeat Magnificencia Vestra diu feliciter, et Illustrem Dominum et coniugem nostrum carissimum, meque mulierem afflictam sibi plurimum commendet.

obseruandissime apollonia de frangepanibus
Ill. Comitis christofori coniunx segne vegle
modruseque comitissa.

Kivül. Magnifico et generoso Domino Io. Antonio Dandulo patritio Veneto prouisori toreselle domino et amico honor. Venetiis.
(Marino Sanuto' XIX. köt.)

7. *Frangepán Kristófné' lerele férjéhez, kelt Bleiburgban martius' 21. 1515.*

Alto nassuto et potente signor et principe Carissimo et gratiosissimo, marito el mio. Continuo et inuiolabel amor et fede ne sia cum humel diligentia da mi sempre parato. El vestro scriuer nouamente et dato a uenetia in toresela adi 13 de freuer ho receputo et inteso, in el qual circa la licentia del mio uoler uegnir a uenetia uostra signoria me scriue, che la Signoria vostra molto piu uolentiero uederia el mio uegnir a uenetia, che la sua propria liberta senza una bona paze; et questo per piu rispetti et cause. El qual scriuer dela Signoria vostra ho inteso cum gradissimo desiderio, la qual cosa da et dato una grandissima consolatione, subuegno et gran contento al mio tribulato core et inferma persona in questa mia dolente uita. Et pensandome che la Signoria vostra e in preson, et quella patisse, altri senestri et desasii et niente de manco la se monstra tanto benigna gratiosa et uolentorosa uerso di me circa la mia uenuta de uenirla a trouar a uenetia, et che quella may se desmentiga de mi, son per tenir me nel cose tal cosa in uita mia, et may del bon uoler dela Signoria vostra domenticarme, et in ogni cosa doue Io so, et posso may me sparagnaro de tuto quello, che Dio me ha dato et dara uerso la Signoria vostra, et cussi me offerisco uerso la Signoria vostra per bona et fidel serua, et quella sia certa, che Jo piu tosto uoria ueder et star cum quella, che hauer ogni altra cosa del mondo etc.

Circa la mia graue malatia, dala qual fin qui grandemente son sta oppresso et anchora son, el me saria ben de bisogno de laudabel medeci, et del suo bon conseio, et maxime de quelli de uenetia, che sono per fama et opera melior de tuti li altri; et cum el suo conseio credo, che el me saria bon beuer de laqua de abano cum speranza de rehauer mia sanitate per le tre ditte cose. Per tanto Io ho mandato alla Illustrissima Signoria de uenetia vno gratioso et humel priego et rechiesta et domandado uno franco et libero saluacondutto, cum el Io seguramente possi uenir a uenetia a trouar la Signoria vostra, et cum quella alquanto star sotto quella medema custodia et guarda che quella conuien star; et etiam poder per la mia gran malatia hauer conseio et aiuto da quelli boni et valenti medeci. La qual cossa fin qui da la Illustrissima Signoria non me e sta concessa, et credo solamente per le grande et diuerse facende; ma pur anchora Jo son de ferma speranza, et cussi credo che la Illustrissima Signoria et la sua grandissima potentia non me negerano tal gratia et honesta richiesta.

In quanto alo anello, gratioso et carissimo marito, Io dico che

quello anello che ha habuto miser Zuan Stefano Mazo, deueria esser sta fatto un poco piu stretto de quello, che era lo anello uechio, et hauerge fatto far quelle lettere che erano sula poliza dentro et de fora delo anello, le qual parole dano risposta ale parole che la Signoria vostra me ha manda in lo altro anello, el qual anello Io ho apresso de mi, et ho lo voluto mandar ala Signoria Vostra atio che la Signoria Vostra el uolgi per amor mio et memoria portarlo; et pero cussi piacendo a quella la uolgi far far, per che de qui non se troua alcun bon oreuese (aranyműves).

Anchora gratioso Signor et carissimo marito, secondo che la Signoria Vostra me scriue che li mande anchora uno par de linzuoli, atio quella se possi mudar, per tanto li mando uno par de quelli del suo letto de campo; et si quelli non fusseno al proposito per esser troppo grandi ouer piccoli, la Signoria Vostra me fazi intender, che Io li mandaro de li altri secondo el uoler de quella. Io non so etiam la grandezza ouer larghezza dela lettera.

Item Io ho mandato ala Signoria vostra per el passato uno par de calze de panno negro, le quale sono de panno grosso. Io non ho in quel tempo possuto trouar de melio, et si la Signoria vostra ne uolesse uno altro par, Io ho ordenado a miser Zuan Stefano Maza, che uoiando la Signoria Vostra, lui me manda raso ueludo, ouer damaschin et panno per un par de calze; et per tanto uolgi la Signoria vostra parlar cum lui et mandarme el tuto, che Io faro far qualche cosa de bello ala Signoria vostra.

Mando etiam al presente ala Signoria vostra una lettera del mio gratioso et caro fradello Conte Ferdinando, et etiam una de Tomaso Socholeviz, laqual lettera era in questa la mia malattia sta posta in le lettere de Tomaso Socholoviz, la qual Io pur adesso ha trouata.

Io me ricomando ala Signoria vostra come a mio gratioso Signor et carissimo marito cum ogni fede et humilita, pregando quella se uolgi cum prudentia confortarse in queste sue aduersita per che lo omnipotente Dio et el tempo mandara ogni cosa a bon fin. Dattum a Blaburg adi 21 de marzo 1515.

Gratioso signor et carissimo marito, habiandome scritto la Signoria vostra de sua man propria per dar alegreza a ogni mia tribulation et dolor, cum ogni humilita ringratio la Signoria vostra et tegno tal scriuer de vostra Signoria sempre nel cor mio, et son molto alegrata del conforto dela Signoria vostra, che ella me manda pregrado la Signoria vostra cum ogni obedientia et humanita, quella se uolgi et alegrar et star de bona uoia; perche Io in uerita non ho dubio alcuno in misser domene Dio, che la sua diuina gracia drizara ogni cosa a bon camino et finira etc. Vostra fiola Anna Maria et la sorela insieme cum le altre donzele se ricomandano ala gratia vostra. Et sapia la Signoria vostra, che non zessemmo cum li nostri priegi uerso miser domene Dio deuotamente per la Signoria vostra etc. Cum

questo me ricomando ala Signoria vostra cum grandissima speranza, che lo onnipotente Dio presto ne conzonzera insieme cum grandissima alegreza etc. Si la Signoria vostra uol arzenti, ouer qualche altra cosa me faza intender.

Apolonia Contessa de Frangipani etc.

Etiam gratiose signor et carissimo marito, Io mando ala Signoria vostra una intimela, per la qual la Signoria vostra me ha scritto; et una lettera del mio gratiose signor et caro fradello Cardinal de Gurich.

(Marino Sanuto XX. köt.)

8. *Frangepán Kristóf levele Dandolo tömlöczfőörhez.*

Copia de una letera dil conte Christophoro Frangipani e prexom in toresella mandata a ser Zuan Antonio Dandolo proveditor sora i presoni scritta adi — mazo 1515.

Magnifico miser, e mando a quella qui sotto scritto vno insonnio per me insuniado vna di queste note passade per far rider la Magnificencia vostra per esser vario e de piu punione. Del qual insunio credo esser causa la partida dela Excelentia del signor Bartholomio senza far altro, doue Io speraua che la so Signoria auera a far qualche bon prenzipio dele cose prexente; e non uedendo altro effetto dela partida de quela, restai molto de malauoia chon molti pensieri, con li quali me misi a dormir vna de queste note pasade come mezo desperado, e *cussi dormendo*: Pareuame esser in logi estranii, per li quali andando vno longo tempo me parse ariuar in vn logo, doue vidi vna anima etiam vno corpo; visto quello mi fermai tutto dubioxo vardando quello. Visto mi lanima mi dimando, chi Io era; ala qual resposi esser Io Christofalo franchapanni. Me domando che voleua, ala qual ge risposi: Seruirte la sacratissima Ancora. Me dimando che cauxa iera dela mia venuta in locho presente; Io ge resposi, in ueritate la cauxa sie li bisogni la nezessita con li pericoli cussi presenti como futuri proueduti.

In quello stanti, e me comenzo el corpo a dimandare, se lo lo cognosceua? Al qual Io ge resposi molto cognoser, nominando li contrasegni non escu quel serenissimo corpo, lo quale non me volse, ne mine li mei per lo pasado non nescu quello serenissimo corpo, lo quale me fa de piu patire che nisun altro; el qual vene in questo locho per la varia fortuna conduto, la qual anche mi non volse perdonar. El me rispoxe esser ogni cosa per el meo. Quel pregaii humilmente dirme la cauxa, laquala intendendo con alegreza mancho pena patirai e tanto piu resteria hobligato in futuro per seruicii cordial. Non me fu piu risposta forsi per sdegno del debito fato per me in lo pasado, ho per lo azidente presente patiuu el ditto corpo. Qual uedendo cusi sdegnato me parse el meo star come muto, non per esser ostinato, anzi esser piu come esser desperato; e cussi stando vidi molti desputar del azidente patiuu dito serenissimo corpo

in la conclusion dela desputazion lor. Io ho intexo, che davano la colpa del gran azidente, si iera vegnuta per le medexine esser uxate per lo pasato, le quale medexine dixeuan intra lhor esser stato portate *de soto el ponente*, chiamate Alexandrine et Iuliane. Anchora dixeuan auer adoperato medexine uegniente da tramontane, col-pando tutti lhor in la desputazion esser cauxa tale modo de lo grande azidente et malatia preponendo intra lhor le medexine non nesser stade bone anti uelenoxe, o per perder le lor virtu per longo portar *dela tramontana*, in qua spezialmente quele che vegniuan per lo reame ierano per mal chura mandate per esser egobo et mal sano e cusi tuti sui suzesori del dito, e dixeuan sopra diti in la lhor disputazion esser questi suzesori del c. soto posti soto el drago et al tauro; et per questo tal dizi non poteuano auer nula bona sanita, e cusi anche le medexine de quela patria non se laudauano.

Tute queste soradite nome pareuano esser sufiziente a sanar el dito serenissimo corpo, pensando Io esser el corpo de quatro elementi zoe aiere, fogo, terra et aqua et per esser alterado elemento dela terra con laqua sopra altri dui elementi, dela me pareua eser la cauxa del azidente; contra el quale azidente fono adoperade soradite medexine, non nesendo esse retifichate, e per questo moueuan la malatia, tamen non la poteuano mandar fora per non nesser sufiziente ne propiate a cusi fato azidente. Etiam le dite medexine per non nesser retifichado la sauano depo lor, et la prexa un resto, el qual sempre mai acreseua lo azidente con lo dano, spezialmente regendo el uento de p. in su de s. p.

Azonzendo qualche medexine *lauantine* sora queste prime nominate a mi pareua non manchar altro e auer operato tuti quanti li contrarii ala Sanita del dito serenissimo corpo, alo qual a me pareua iera de bisogno qualche altre medexine, como e qualche syropo amabile molifichatiuo per molifichar e despichar quele medexine uelenoxe tolte per auanti. Da poi tuor medexina benedeta, la quale spingeria fora tuti i mali con poche et legrexe torzione, per la quale resteraue im perpetua sanita lanima con el corpo, viuendo im prospera uita con mazor forza cha mai, non temendo nisuno gram azidente, non poter noxer ne ala sacratissima anima ne anche alo serenissimo corpo imperpetuo. Ben iera desideroso dir tal mia hupunion tamen me peraua dirlo in vano e non nesser azetado per esser molti medizi la, li quali conseiauano mazor parte de lor piu pasionalmente che razionalmente, doue restai come muto etc. — — — la parlaua lanima al corpo: Corpo mio, prouedi per la tua sanitate fina che tu tempo ai, et io uoglio non prouedendo a me sera de bixogno dati partirme. Partendome tu sai che senza me non poi restar viuo. El qual dito a me parse cusi grande e ponderoxo che me feze suerar.

(Marino Sanuto' XX. köt.)

IV. Frangepán Kristófnének erényes magaviselete. Míg közöttünk a' magasztos, a' szép és a' nemes iránti érzelem és fogékony-ság létezendik; míg ezeknek alapján az anyagi állapotok' korlátain túl hatni és a' szellemi és szívi érdekek' sokkal tisztább körébe emelkedni képesek leszünk; szóval, míg nemzetünk büszkeségét fogja lenni abban, hogy nem barbár népsőpredék, hanem a' civilizált világ' méltó tagja: addig a' női erény nálunk is illő tiszteletben fog tartatni. Nem arra van hivatva a' nő, hogy mint a' férfi rendkívüli akár anyagi, akár szellemi tetterőt fejtsen ki, mikép az élet' külső akadályait legyőzve egyéni és a' társaságnak, melyhez tartozik, érdekeit emelje 's azon eszméknek vívja ki diadalát, melyek nemünk erkölcsi tökélesbülését és boldogságát kieszközöljék. Hivatása gyöngédebb, de nem csekélyebb jelentőségű. Ő az érzelem, a' szív, a' türelem, a' zajnélküli de annál tartósabb hatású önfeláldozás' útján munkálkodik főkép; de ezen úton szinte képes és hivatott az emberiség' nemesebb eredetét és rendeltetését tanusítani és előmozdítani. Az egyetemes társadalmi lét, a' nemzetek' státusélete, sőt a' közösségek' működése lényegesen van feltételezve a' családok és a' családelet' célirányos és helyes rendezésétől. 'S ki nem tudja, mi fontos tényezőjét teszi a' családeletnek a' nő, mint hitves és mint anya? Ki nem tudja mi kedves és mi jótékony lehet a' hatás, mellyel a' szerető leány atyjára, a' nővér testvérére lenni képes?

Ezt tekintve csak kedves lehetett Marczibányi Lajosné asszony' alapítványából és a' Kisfaludy-Társaság' kezelése mellett egy költészeti jutalomkérdésnek kitűzése: miszerint költői beszély kívántatott „*melly a' hazai történetből vett jeles asszonyi tettben e' nemnek valamelly saját erényét dicsőíti.*“ A' feltételre érkezett tíz felelet közül Garay János' „*Frangepán Kristófné*“ című költeményének ítéltetett oda a' jutalom.

A' történettudomány egyik legfontosabb tisztében jár el, midőn a' történeti költészet felett ellenörködik; 's egy részről a' költészeti virágokat méltányolván ugyan, mellyekkel a' köréből kiemelt tények és események díszesíttetnek; másrészről mégis magasztos hivatásának öntudatában a' történeti igazságnak azon elmellőzhetlen kíváncsiságát istápolja, melly szerint képzelmeiket soha a' való' színére emelni nem szabad. Minél előkelőbb a' költészet' tárgya; minél jelesebb a' művészi kivitel: annál nagyobb szigorral kell tőle kívánni, hogy költői lelkesedésben is mindig a' valónak hű tükörképét nyujtsa.

Ha női erényről van szó, Frangepán Kristófné' példájára méltán lehet hivatkozni. Azon súlyos csapás után is, melly férjét elfogatása által érte, annak olly hű élettársának mutatta magát, a' hitvesi tisztben olly példás önfeláldozással járt el, hogy ez iránti dicsőségének méltánylata a' történetírásnak is mindig különös hivatásához fog tartozni. De szükséges e' tekintetben a' tény' tiszta igazságát történetcriticailag szemügyre venni.

Azt mesélték eddig közönségesen történetíróink, hogy Frangepán Kristófné férjét maga szabadította volna ki a' *velencei* fogságból. „Quae — mond Wagner Károly — *maritum e carcere, cui Venetiis inclusus erat, puellae habitu indutum feliciter expedit, paratoque navigio in tutum abduxit*“¹⁾. Miután Frangepán Kristóf nem *velencei*, hanem *milanói* fogságából menekült, világos hogy ezen elbeszélés valótlan. De mind a' mellett való, hogy Apollónia férjét a' fogságba követte, hogy Velenczében szomorú tömlöczéletének hű társa volt, hogy Milanóban sem hagyta őt el, 's hogy ez alkalommal a' nő erénynek legszebb példáját adta. Mit erről történettudományi kútfővizsgálataim közben főkép az általam már többször említett Marino Sanuto' kézirati krónikájában találtam, ezennel bátor vagyok bemutatni.

Elfogatását Frangepán Kristóf azonnal mind atyjának Frangepán Bernardínnak, mind nejének tudtul adta levél által. De sem ezen, sem három más ezt követő levél rendeltetése' helyére nem jutott; 's így csak pár hét múlva tudta meg Apollónia férjének igazi sorsát. Mihelyt *velencei* fogságban lételéről bizonyos volt, bátyját a' bíbornokot levélben kérte: vegye férje' sorsát pártfogása alá, 's ügyekzezzék rajta segíteni; ennek pedig János nevű szolgájával vigaszlevelet és száz arany forintot küldött. Julius' 27. azután más levelet írt férjéhez; 's erre augusztus' 29-kéről Kristófnak válasza következett, mellyben ez nejét sorsáról megnyugtatta. A' két házastársnak ezen idei levelezéséből még különösen érdekes Frangepán Kristófné' két levele, *egyik* Dandolo János Antal *velencei* nobile- és férje' tömlöczi főörréhez, kelet nélkül, de bizonyosan 1514. végéről; a' *másik*, Blaiburg, 1515. martius' 21. költ, Kristófhoz, válaszul ennek február' 13-áról levele, mellyel egyszersmind bíbornok bátyja' egy vigaszlevelét küldé neki által. Mind kettőt egész terjedelme szerint már közlöttem.

Ezen levelekből kitetszik, hogy Frangepán Kristófné, miután látta mikép minden ügyekzetek férjének szabadítására sikertelenek, végre csak azon volt, hogy férje' tömlöczébe ő is bebocsáttassék, itt szinte ennek hű élettársa leendő. E végett előbb jöszágait elrendezni 's ez iránt a' szükséges intézkedéseket tenni; azután pedig a' *velencei* köztársaságtól engedelmet nyerni iparkodott, hogy Kristófhoz a' tömlöczbe bocsáttassék. Ez értelemben Dandolo János Antalhoz írt, már fenebb közlött levele fölötte érdekes; valamint 1515. martius 21-ki levele is, mellyben férjét szándékáról 's általában terveiről értesíti. Ez utobbiból azt is látjuk, hogy ő már több idő óta gyöngéledett, 's hogy egészsége' helyreállítására a' nagy hírben állt *velencei* orvosok' tanácsától, és az abanói fürdőnek használatától igen sokat várt.

¹⁾ Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt Decas II. Posonii stb 1802. 8-o. 39. l.

A' velenczei köztársaság megadta Apollónia' kérelmét, úgy hogy legalább 1517 kezdetén már ő is oszthatta Velenczében férje' fogságát. Ez által a' velenczei kormány, melly Kristóf szabadon bocsátását folytonosan megtagadta, egyszersmind ürügyet nyert, iránybani emberséges bánásmódjára hivatkozni ¹⁾.

Ha meggondoljuk, hogy Frangepán Kristófné már előbb betegeskedvén, mindamellett a' reá kedvetlenül ható velenczei éghajlat' daczára is folytonosan férjénél maradt; hogy csak kétszer távozott az orvosok' sürgetésére 1517. és 1518. nyáron, rövid időre, az abanói fürdőbe ²⁾: azon áldozat' nagyságát is felfogni képesek vagyunk, mellyet ő férjének hozott. Arról sem lehet kétségünk, hogy ezen egész időben a' két házastárs főkép vallásos gyakorlatokban talált vigaszt ³⁾. Annál fájdalmasabb volt reá nézve, hogy miután Frangepán Kristóf' szökési kísérlete 1518. nov. 3-kán nem sikerült, tőle elválasztatott. Férjét szegény csak 1519. január' 6. láthatta megint, midőn a' köztársaságtól Velenczéből elküldetett 's a' francia királynak általadatott, további fogságát Milanóban töltendő. Apollónia őt ide is követte, 's egész eddig, míg milanói tömlöczéből megszöknie csakugyan sikerült, itt is hű élettársának bizonyította magát.

Világos ebből, hogy — ha Frangepán Kristóf' fogságból menekülése csakugyan nejének hozzájárultával történt, ez nem velenczei, hanem legfeljebb milanói fogságáról állhat; minek megvizsgálása mindazáltal már jelen értekezésem' feladatán kívül fekszik.

Frangepán Kristófné férjének milanói fogságából menekülésében (1519. augusztusban vagy szeptemberben) őt nem követhette. Úgy látszik, betegsége visszatartóztatta Milanóban; 's Marino Sanuto (XXVIII. köt.) tudósít, mikép 1520. január' 4. ugyanott meg is halt. Holtteste Velenczének olaszföldi birtokán keresztül a' Frangepán család' horváthoni birtokaiba vitetett, 's ott rangjához illőleg eltakarítatott ⁴⁾.

¹⁾ P. o. midőn Frangepán Bernardín 1517. januárban fiának szabadon bocsátását sürgette, a' köztársaság azt felelte: „chel conte christoforo era sta ben tratado da nui — — et et che eramo sta contenti che sua moglie landasse ausitar — — — ditto conte Christoforo e con sua moglie 'stb“ (Marino Sanuto' XXIII. köt. 1517. január 22. alatt).

²⁾ 1517. jun. 1., E da saper, in questi zorni adi vltimo la sorela dil cardinal Curzense, moglie dil conte Christoforo (Frangepán) ussi di Toresele dal marito, doue estata questo tempo, et era indisposta, hora con volunta dila Signoria va ali bagni di Bano (Abano) con promision di tornar poi dal marito et cusi la dita parti di questa terra adi 3 di questo, e ando a diti bagni.“ (Marino Sanuto' XXIV. köt.) 1518-ki fürdői utazásáról lásd alább.

³⁾ Toldy Ferencz barátom figyelmeztetett, hogy épen ez időben nyomult 400 példányban Frangepán Kristóftól Velenczében, német nyelven, egy imakönyv ezen czím alatt: „Frangepan Christoffel Fürst und graff zu Zeng, Vegel vnd Madrusch, Petbuch (656 fametszettel). Venedig, 1518. 4r.

⁴⁾ 1520. Februar' 6. „Nota a Milam adi 4 di questo mexe (januárt kell érteni) morite madonna Polonia sorela del Reverendissimo Cardinal Curzense et

V. Frangepán Kristóf megszabadítására tett lépések, és menekülése. Frangepán Kristófnak fogságából megszabadulását kieszközleni atyja *Frangepán Bernardin*, sógora a' *gurki bibornok*, sőt maga *I. Miksa császár* is mindenkép igyekeztek, de siker nélkül.

Frangepán Bernardinnak fiához írt levelét, melyben neki ígérte, hogy e' végre semmit elnem mulasztand, már felebb közöltem; 's arra világos bizonyságaink vannak, hogy ő e' tekintetben mindent el is követett. Például szolgáljon, hogy mihelyt fiának elfogatását megtudta, ellenségeskedéseit a' velencei köztársasággal félben szakasztván azonnal Veglia' városa' és szigete' proveditorával fegyverszünetet kötött, melyben fegyvereinek minden addigi nyemrényeiről lemondott, foglyait és minden zsákmányát kiadta, 's magát lekötöztetvén, mikép sem Veglia' szigetén, sem Istriában, sem Friaulban, sem akármely más helyen a' velenceieket sem maga nem fogja háborgatni, sem a' köztársaságnak semmi ellenségét nem fogja segíteni. A' fegyverszünetnek igen érdekes okiratát, melly 1514. augst 30. költ, Marino Sanuto' XIX. kötetéből egész terjedelmében közlöm.

Copia dila trieuva fatta tra quelli di Veia e il conte Bernardin Frangipanni.

„In Christi nomine Amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo quingentesimo quarto decimo, die vero penultimo mensis Augusti indictione secunda. Nui Zuan Moro per la Illustrissima Signoria et Excellentissima Signoria de Venetia de Vegia et Isola Proueditore, et Piero Cragliaz Petrichieuich nobile de Licha nuncio et commesso specialiter deputato per lo Illustrissimo Signor Conte Bernardino Franchapane, como apar per lettere sue patente de XXV del instante per nome et commissione del dicto signor; desiderando luna et l'altra parte ben comuicinar et deuenir ad una bona tregua et concordio ad dei omnipotentis siamo deuenuti ala infrascrita compositione dichiarita per li infrascriti capitoli, prometendo luno alaltro sub vincolo iuramenti de obseruar et inviolabiliter far sia obseruato manu nostra propria. Quorum capitulorum tenor sequitur.

„Primo chel signor conte Bernardino Franchapane ne per si ne per altri subditi esistenti nel territorio suo uengi ouer permetta che si uengi ad infestare et inferire danni nelle terre dela Illustrissima Signoria, et subditi de quella, si dela Isola de Vegia, come del Istria, Friuli et ogni altro locho; ne ascentisca ouer presti adiuto ouer fauor de qualunche sorte se sia ad altri extrinseci che uenisse a tal danni.

„Secundo che tutti ti presoni et captiui dela prefatta Illustrissi-

moglie dil conte Christoforo Frangipani, qual e (inkább „era“) prexom in castello di Milam, e la moglie lo seguitaua. E il corpo posto in vna cassa fo mandato in questa terra e passo in Friul per terra per sopelirla in vno castello dil prefato conte chiamato — — mia — lontan di Caodistria.“

ma Signoria che sono apresso ditto signor Conte Bernardino o altri suoi subditi siano relaxati senza taglia cum integra restitutione dele robe sue che fusseno sta tolte ala captura loro auanti la guerra et sotto bono fede; et a conuerso li presoni sono apresso nui deli suoi.

„Tertio che tuta la roba et cose che se atrouaua et se atroua neli lochi del prefato Signor Conte et etiam neli lochi nostri siano ad integrum restituite ali veri patroni, che sotto bona fede e sta conduti nele terre et lochi dela Illustrissima Signoria et signor Conte Bernardino.

„Quarto che volendo luna ouer laltra parte romper la tregua, sia obligata et tenuta per giorni XV auanti dinotarlo al altra parte per nuntio et con lettere; et ultra de zia stante dicta tregua se possa liberamente ciaschun in tutti et singuli lochi, si da marina come fra terra, cossi da vna parte come del altra, merchadantar et securamente praticare cum le robbe loro senza molestia ouer damno reale aut personale.“

Frangepán Bernardín nyilván azt reménylette (v. ö. aug. 3-károlí felebb közölt levelét), hogy a' velencei köztársaság illy kedvező feltételek alatt kötött fegyverszünet után legforróbb kívánságára szinte fog hajolni, és Kristóf fiát szabadon bocsátani. Láttuk már, hogy ő csalatkozott; sőt fia' kiszabadítása végett később tett ügyekezeteivel sem ért czélt. Marino Sanuto (XXIII. köt.) tudósít, hogy még 1517. január' 22. jelent meg Velenczében Frangepán Bernardínnak egy követe, ki Kristóf kiszabadulását ujonnan minden módon sürgesse ¹⁾; hogy ugyan azon évi július' 4. tért vissza Velenczébe Marcello Sándor velencei haditiszt, ki Maranónál elfogatván azóta Frangepán Bernardín' fogságában volt letartóztatva, 's kit ez most fia' tekintetéből minden váltságdíj nélkül szabadon bocsátott ²⁾ 'stb. De mind hasztalan. A' velenceiek Frangepán Kristóf vitézségétől és ellenséges indulatától tartva, neki szabadságát vissza nem adták.

A' *gurki bíbornoknak* sógora' megszabadulása' érdekében tett minden kísérletei szinte siker nélkül maradtak. Apollónia nővére által

¹⁾ 1517. január' 22. alatt. „Adi 22 la matina vene in colegio vno orator dil conte Bernardim Frangipani con lettere di credenza in nome di do oratori, qual disse il compagno lui e il caualllo per le gran buore et fredri per esser venuti per terra in camino e morto; perho e venuto lui solo *suplicando la liberation dil conte Christoforo fiol suo*, uol dar pegno li soi castelli e che se-gurta vol la Signoria etc. Il principe li disse, chel conte Christoforo era sta ben tratado da nui, ma monstraui pocho amar la Signoria, et auerla disobedita. Et che eramo sta contenti che sua moglie landesse a uisitar, qual andata non vol la torni in drio, usando stranie parole; et che questa soa disobedientia non meritaua fusse exaudito etc.“

²⁾ 1517. július 4. alatt: „Nota in questi zorni ritorno di qui ser Alexandro Marzello stato presom in man dil conte Bernardim Frangipani, fo preso prima a Maram, et e sta liberato senza pagar alcuna taia; ma per la bona compagnia vien fato a conte Christoforo suo fiol.

kérelmekkel ostromoltatván, ő még 1514. novemberben küldötte Velenczébe egyik meghitt emberét, hogy sógorát meglátogassa, 's vele értekezze; de a' velencei köztársaság, mely már magát a' bíbornok' ezen léptét rosztallta, mivel küldöttje azonkívül engedelem nélkül jött vala Velenczébe, ezt kemény dorgálás után visszautasította ¹⁾. 'S miután a' bíbornok látta, hogy részéről ő sem fog többet kivihetni, mint Frangepán Bernardín, más utat keresett, mellyen a' foglyon netalán segíteni lehessen. Addig pedig Bécsből 1515. július' 26-kán hozzá még egy vigaszlevelet küldött, melyet Marino Sanuto szerint közlök.

Exemplum litterarum Cardinalis Cursensis ad Comitem Christoforum de Frangepanibus existentem captivum in Turisella Venetiis recepta die — Septembris 1515.

Illustrissime et generose domine affinis carissime Salutem. Quantum ex hac longa captiuitatis vestre mora discrutiar, tantisque suis laboribus ex animo compatiar, non facile dixerim; cum non solum mea pridem nota affectio, ardentissimusque ille meus in Dominationem vestram amor ad hoc impellat; sed et cunctos alios Cesarianos Vestri amantissimos ad idem compassionis munus ardentius trahat. Quanquam illud inter cetera multum me consoletur, quod et Dominium Venetum maximum et laborum leuamen ac fructum afferre ac polliceri debet, quod pro equissimo principe, iustissima causa, proque patrie defensione ac comunium plurimorum salute tanquam fortissimus miles potius inquietate fortune, quam virtute hostium fractus in illorum potestatem deueneritis; atque is sitis, quem communis patria luget, cuius cause Deus pientissimus procul dubio fauebit, et pro cuius liberatione principes et populus vniuersique anxie laborant. Inter quos etsi etiam ego nihil studii vel laboris hactenus, ut liberationi vestre consuleretur, pretermiserim, nullis tamen et futuro vigiliis ac studiis parcam; inmo quantum ingenii fortuneque vires mihi suppetunt, et quantum pro anime mee redemptione laborandum mihi esset enitar, ut illud tandem, quod omnes nostri desideriiis summis expectant, vobis contingat. Iccirco pristinae virtutis et magnanimitatis vestre memores, que etiam in grauioribus casibus invictum vos sepe seruauit, metum omnem ponite, fortune sperate, ac vobis, patrie et amicis durate; in Deumque pientissimum principaliter, et deinde in amicorum operam quos nondum amisistis con-

¹⁾ 1514-ki november' 18-ka alatt: „Vene in questi zorni in questa terra vno nontio dil cardinal Curzense senza saluo conduto, vien di alemagna per voler parlar al conte Christoforo Frangipani suo cugnato e in Toresele. E trouato ser Zuan Antonio e proueditor a questa custodia, el dito fece a saper ali cai di X; et cussi in colegio dila Signoria fo fato venir ditto nuncio, et fatoli gran reprehensione, e si non fusse per amor portemo al suo patron, si faria el porteria la pena di soi pechati. Et fo subito rimandato in drio senza parlar a niuno.“ (Marino Sanuto' XX. köt).

fidite; illius enim nutu, et istorum auxilio indubie spero, propediem vos hac calamitate liberatum iri. Valetе prospere, et me esse ac semper futurum nedum sollicitum ac charissimum affinem vestrum, sed et verum omni fortuna amicum vobis constantissime persuadete. Datum Viene 26 mensis Julii anno Domini MDXV.

Manu sua propria

Domine Comes sitis boni animi et sperate in Deo bonis amicis atque justa causa, ego enim sicuti lucusque omnibus viribus laborabo feruentissime et incessanter pro liberatione vestra et faciam nedum boni amici sed optimi affinis officium sicuti latius ex litteris sororis mee coniugis uestre intelligetis. Datum ut supra.

Vester bonus affinis

M. Cardinalis Gurcensis.

Kiül. Illustrissimo Domino Christoforo de fracepanibus comiti Vegle, segne et modrusie affini carissimo.

(Kézirati krón. XXI. köt).

XII. Lajos francia királynak 1515-ki új esztendő' napján történt halála, és fia I. Ferencznek az olaszthoni viszonyokban szerencsés föllépése, ki a' marignanói győzdelem után (sept. 13 és 14) a' schweitziakkal nov. 7. könnyű szerrel békességet kötött; nem sokkal ezután X. Leo pápával egy személyes összejövetel' alkalmával politikai és egyházi egyetértésre lépett, és 1516-ki august. 13-kán I. Károly Spanyolországnak lovagias szellemű ifju királyával a' noyoni tractatusban eddigi nehézségeit ezen országgal kiegyenlítette, Európának azon kora diplomatiai viszonyaiban nevezetes változást idézett elő, és I. Miksa császár a' dolgok' ezen fordulatját látván, végre szinte elfogadta a' noyoni tractatus' határozatait. Illyen kedvezőbb körülmények közt a' gurki bíbornok remélte, hogy a' már Velenczével is jobb lábon álló spanyol udvar, és ha ez nem sikerülend, I. Ferencz francia király, ki már előbb Velenczének frigyártása és barátja volt, pártfogása által fogja sógora Frangepán Kristóf' szabadon bocsátását a' köztársaságtól kieszközleni. Ez iránti lépéseiről Velenczének követe a' francia udvarnál Badoer János igen érdekes tudósításokat nyújt, mellyeket Marino Sanuto' XXIV. kötete szerint kivonatban bemutatni szerencsém van.

Első ide tartozó levele 1517-ki május' 5-kén kelt. Azt írja Badoer, hogy az nap titkos conferentiába hivatvatván, mellynél Franciaországnak legelőkelőbb kormányfőrfiai jelen voltak, itt először szóba hozatott, hogy mind a' spanyol királytól, mind a' császártól levelek érkezvén, miszerint ezek a' noyoni tractatust egy évvel meghosszabbítani hajlandók, közölje ő (Badoer) ezt küldőivel, hogy a' velenczei köztársaság' szint eziránti érdekeit a' francia udvarral tudatni sziveskedjék. Azután Frangepán Kristófnak és egy másik császári hadi parancsnoknak, kiket a velenczei köztársaság fogva tartott, sorsa volt két jelen lévő előkelő francia úr által (il gran

canzelier e gran bastardo) említve. Sorsuk t. i. a' császárnak szívéen fekvő, szabadon bocsáttatásuk ennek egyik forró kívánsága; miért is már a' francia királyt kérte, hogy e' végett a' velencei kormány-nál közbenjáró legyen. A' francia király' nevében tehát kéri most ök a' követet, miután a' Velenczében lévő francia követnek ez érdemben a' signoria elébe adott megkeresése válasz nélkül maradt, szíveskedjék a' velencei kormánynak ezt megírni, 's vele királyuk' javaslatát közleni, mikép a' császár' kedvéért Frangepán Kristófot tömlöczéből szabadítsa ki (slargar). Ezt Badoer meg is tette.

Badoer János a' velencei köztársaság' parisi követének levele kironatban.

16. Maji, 1517. Di Franza da Paris dil orator nostro (Zuan Badoer), di 5. — — — Poi vene vno vssier a dirli come Monsignor il Gran Maistro li voleua parlar, et cussi subito andoe. Era Sua Signoria reduto con il Gran Contestabelle Monsignor di Vandomo, il Gran Canzelier, Monsignor dila Peliza, Monsignor dila Tremoia et il Gran Bastardo. Tutti asentati con dito Monsignor Gran Maistro et Rubertet, et Villaroy erano impiedi, et zonto chel fu Monsignor Gran Canzelier disse 'stb. Poi li disse altre fiate: Magnifico Orator, ui e sta richiesto per il Gran Canzelier e Gran Bastardo da parte dil Re Christianissimo, che la Signoria voi esser contenta slargar il Conte Christofolo Frangipani e vno altro capitano, di che limperador insta molto; e preso Sua Maesta di questo, perho il Re prega la Signoria a soa compiacentia voi esser contento chel sia cauato e posto in vna caxa con securta et bona guarda, laqual cosa li sara molto agrata; et disse come lorator dila Maesta Christianissima hauia parlato ala Signoria di questa cosa e di altro, et che la Signoria li hauia risposto di altro et di questa cosa nulla. Perho il Re li ha fato intender accio scriui ala Signoria, che saria bon slargar dito Conte Christoforo per far a piacer al Imperator. Et lui Orator disse, scriueria subito etc.

(Marino Sanuto' XXIV. köt).

Ezen levél Velenczébe május 16. érkezett, és ugyan azon hó' 18. és 22. a' consiglio di pregadinak igen érdekes tanácskozásaira adott alkalmat.

A' majus 18-kai és 22-kai tanácskozásokat Marino Sanuto közli, melyeket, minthogy tárgyunkra nézve felette érdekesek, itt közlök.

A' consiglio di terra ferma' tagjai indítvány' készítésével lévén megbízva, többen azt indítványozták, hogy Frangepán Kristóf illő kezesség és biztosítás mellett hogy még Velenczében maradand, tömlöczéből bocsáttassék ki (slargar). Ez ellen felszólaltak *Foscari Ferencz* procurator és *Emo Lénárd* tanácsnok, azt emelvén ki, hogy minden, Frangepán Kristóf érdekében történt megkeresések csak sógora, a' gurki bíbornok' művei, melyekkel olly annyit nem kell

gondolni, 's hogy tanácsosabb elébb a' békesség' kötését bevárni; mihez Emo még azt adta, hogy Frangepánnak szabadon bocsáttatása veszélyes határozat volna, mert tartani kell, nehogy azonnal Friault megint elpusztítsa. Emo' indítványa, hogy Frangepán Kristóf tömlőczéből ki ne bocsáttassék, 116 vokssal 71 ellen elfogadtatott. Ezen alkalommal Dandolo János Antal azt kérte, hogy a' tömlőczfőöri hivataltól mentessék fel, de annak további megtartására újra megkérte.

18. Mai. Fo posto per li sanii dil conseio a terra ferma vna letera al orator nostro in Franza in risposta de soe di 5. ala propositionom fatoli per parte dila Christianissima maesta zercha prolongar le trieue con limperador pro vno altro anno, al che con il senato li rispondemo, semo contenti di farle e per piu tempo, parendo cussi a soa Maesta. Zercha slargar il Conte Christoforo Frangipani per far cossa agrata ala Cesarea e Catholica Maesta; nui li dicemo, licet sia capitano di guera e averne fato mal asai, tamen per compiaser a soa Maesta semo contenti slargarlo con fidejussion e cauzion ita che non si parti etc. — — — Et ser Franc^o Foscari el cavalier procurator ando dal Principe e sauii, dicendo non li pareua di lassar il Conte Christoforo fin non sia fata la trieua, et che si conzasse la lettera e li sanii non volseno mouerla. Vnde landoe in renga et contradise, dicendo so cugnado Carⁱ Curzense fa mouer questo; e come sara lassa il conte Christoforo non vorano piu far trieue, e nui haueremo lassa cussi degno capitano il primo che habbi limperador etc. Et cussi ser Leonado Emo el consier messe, di risponder a quella parte dil conte Christoforo, che fate le trieue nui saremo ben contenti slargarlo dandone cauziom di non si partir il qual e capitano degno di guera e ne poria far mal assai in Friul, doue a li soi lochi vicini, ut in parte etc.

Et li rispose ser Aluise da Molin procurator, sauiio dil conseio dicendo il re Christianissimo gel domanda, e nui nol volemo compiaser. e disse e cussi azonse ala letera, che le segurta di dito Conte Christoforo non si possi acceptar senzalicentia di questo conseio.

Et parloe per la soa opmion ser Leonado Emo el consier dicendo di quanta importantia e il Conte Christoforo, homo che ne ha fato tanta guera, et non e da lassarlo, perche landera via et ruina tutto il Friul a grandissimo sequito etc. Poi parloe ser Aluise Gradenigo sauiio a tera ferma per la letera, dicendo non si lassa, ma si slarga con segurta. Demum ser Zuan Antonio Dandolo e sora i presoni, qual etiam e rimasto nouiter dila zonta ando in renga dicendo e anni — auto questo cargo sora i presoni con gran soa discomodita, e piu volte suplicha il Principe et Signoria, fazi in loco suo, et a fato questa custodia con gran fatica lui medemo zercha quando volseno romper li cabioni et troua i ferri. Demum quando scampo li 7 Todeschi li trouoe tutti subito. Et auto 1200 presoni niun

li e scampa, e resta solum do il conte Christoforo che in Torreselle con soa moier, che amalata et a tolto assa medicine, et li fo 4 medici M^o Maria Brocardo, M^o Bernardin Spiron, M^o Leonardo Butiron, et vno M^o Fermo suo medico a far colegio in Toreselle, et ha dil mal assa e di 24 carati li 14 di morir li sta in leto. Et si scuoe di quanto per Leonardo Emo era sta dito, che soa moier non ha fieure come disse il Brocardo in colegio dicendo lagran mal et si la morisse, il Conte Christoforo forssi non faria lapressa il far per lui. Sopra le parte non parlo ma voria si slargasse con piezaria. — Ando le parte 4 non sinceri 7 di non, 60 di sanii, 116 di ser Leonádo Emo, et questa fu presa, et fo comanda grandissima credenza per il canzelier grandio et al licentiar il pregadi fo da sacramento a tutti per lauogador ala porta. Laqual deliberation e di grandissima importantia.

(Marino Sanuto' XXIV. köt.)

Mindjárt más nap, május 19. jelent meg a' pregadi tanácsban Pino János franczia követ Velenczében, a' spanyol királynak egy Brüsszelben május 1. kelt levelét mutatván fel, mellyben ez szinte Frangepán Kristóf teljes szabadon bocsáttatását (liberation) kérte. Ezen levélre, melly a' szokott czimzés' mellőzésével lévén írva, e' tekintetben a' tanácsra kedvetlenül hatott, a' doge kitérő választ adott. Mindazonáltal az előbbi nap' végzése még is felfüggesztetett; és Frangepán Kristóf' sorsának eldöntésére május 22-ke tanácsnapul tűzetett ki.

19. Mai. Vene (in colegio) lorator di Franza Domino Zuan Pino Tolesano dicendo auer auto vna letera che il Catholico Re scriue ala Signoria nostra, la qual apresentoe, et fo aperta et lecta dauanti de lui. La qual e scritta latina in bambasina, data a Bruxeles adi primo di questo, sotoscrita per el roy filippo di Castiglia (?); e la mansion dice „Illustri duci Venetiarum amico nostro carissimo“, che vn titolo molto infimo et il re yspano solena dar „Illustrissimo.“ Hor scriue per la deliberationem dil Conte Cristoforo Frangipani con altre parole come diro diffuse di soto, dicendo prega la Signoria lo lassi per far cossa agrata al Imperador, e si oferisse etc. et dice si a faticha in far concluder le trieue etc. con altre parole molto afectuose. Et il Principe li disse, che questa era vna gran domanda, perche il conte christoforo era vn gran capitano dil Imperador, et ne hauia fato molta guera in questi tempi, et che il Re Christianissimo a scripto ala Signoria nostra lo slargi con securta, e il Re Catholico dimanda la liberation. Tamen si conseieria etc. Et e da saper laltro eri fu preso et per non esser in la canzelaria tagii non fo expedite le letere. Et cussi per il colegio fo suspenso la letera et Venere adi 22 verano in pregadi li sauii con la soa opinion in questa materia.

(Marino Sanuto' XXIV. köt.)

22. Maii. Fo leta la letera dil Re Catholico scritta ala Signoria

nostra latina, data a Bruxeles in Barbante adi primo mazo, soto scritta lo el re; in la qual scriue come comando ali soi comesarii et oratori nel tratar dile trieue fonno fate tra la Cesarea Maesta et nui, che fusse liberati li presoni, qualli jure belli se dia far nel concluder di trieue e paxe, i qual con bona fede di questo non parlono. Per tanto scriue per far cossa agrata al Sermo Imperador suo padre voria la liberation et relaxation dil Conte Christofolo e i altri, qualli con admiration e displicentia soa vien da nui tenuti presoni, et per esso Re Catholico stato mediator ala conclusion dila trieua con la Cesarea Maesta, et nui dimanda il Conte Christoforo Frangipani qual e tenuto preson in destreta contra lusanza dila guera e la speranza datoli di relasarlo fusse libero per esser tenuto contra la solita mansuetudine nostra; la qual a questi nobeli di sangue se dia usar e contra luso dila Republica nostra per tanto ne priega per farui cossa agrata, che la speranza datoli in gratia di Soa Maesta et per satisfazion dil Imperador per poter esser poi conciliator in le altre differentie con dita Cesarea Maesta, si uoi lassar andar a caxa dito Conte Christoforo, la qual cosa sara causa far deuenir esso Imperador piu facile ala composition con nui; et questo sara ricompensado in altro verso la Republica nostra. Aspetta aduncha la ditta liberation et la risposta; et in fine dice Christo guardi non meno la Republica Vostra et la conserui. Datum etc. Regni nostri anno secundo. Et in la mansion da titolo de Illustri Duci Venetiarum amico nostro carissimo.“

(U. o.)

Azon kívül érkezett Velenczébe május 22. Badoer Jánostól, a' köztársaság' párizsi követétől egy másik levél május 8-áról, mellyben ez a' francia és a' spanyol királyoknak, de még inkább a' császárnak sürgetéseit Frangepán' szabadulása' érdekében tudtúl adja, mellyekre ő azonnal azt válaszolta, hogy ez a' tractatusokban kikötve nem volt, 's hogy Frangepán a' köztársaságnak igen veszedelmes ellensége lévén, ki Friaulban nagy pusztításokat vitt véghez, szabadon bocsáttatása igen fontos ügynek tekintetik. A' császár azonban ez ügybe igen sokat helyezvén, maga a' követ is engedékenységet javasolt a tanácsnak.

22. *Maji.* Di Franza dil orator nostro da Paris di 8, come il Christianissimo Re mando per lui dicendoli e molto instato dali oratori Cesarei et dil Re Catholico chel Conte Christoforo Frangipani sia liberato, et maxime da parte dil Imperador. Ai qual a risposto, non esser neli capitoli compreso tal restituiom di presoni, e non pol esser dimandato; dicendoli le crudelta ha fato nel Friul; e che limperador a gran voia di averlo dicendo Domine Orator nel bisognar darlo, perho voria la Signoria me lo consenti ami, azio parhabbi credito, e poter con quella; siche scriue ala Signoria; lorator disse e meglio indusiar adargelo in altro tempo e tratandossi altre cosse con la Cesarea Maesta, perche hauendo scritto ala Signoria lo slargi,

e meglio aver prima risposta, e non scriuer di tal liberatione. E il Re inteso questo disse, scriue quando ui parera. Item etc.

Erre következtek majus 22. és 23. a' consiglio di pregadi-nak új igen élénk tanácskozásai. Felolvastatott két levélnek terve, melly a' három fejedelemnek Frangepán' ügyében történt fellépésére vonatkozik. De főkép érdekes magának Sanuto Marinónak május' 23. tartott beszéde, mellyben a' kor' politikai viszonyait rajzolván és a' Frangepán' esetére zsinórmértékül szolgálható régibb esetekre hivatkozván, miután világos, hogy az egész csak a' gurki bíbornok' műve, sőt a' spanyol király' levelének elhibázott czímjéből látható, hogy ezt is a' bíbornok fogalmazta, leghelyesebbnek tartja a' francia királyhoz egy, való gondolkozását kikutató levelet írni, s míg válasz érkeznék, a' dolgot függőben tartani. Frangepán Kristóf tehát szabadon nem bocsátatott. Ezen tanácskozásokat szinte közlendőknek tartom.

22. *Maji.* Fu poi fato vno nouo ordine nel Senato, che ser aluise da molin procurator sauio dil conseio, che in setimana ando in renga, narando la causa: Che non e sta expedito le lettere fu preso scriuer lultimo pregadi in franza per caxon di esser sta portata per lorator di franza la lettera dil catholico re. Leta ozi a questo conseio zercha la liberation dil conte Christofolo etc. e cussi par se atrato il colegio, excepto ser Leonardo Emo conseier di suspenderla per il nouo accidente, che questi tre Reali voleno la liberation dil dito conte Christofolo; et perho il colegio consultato, voleno ritornar a meter la parte che i preseno, et far vna antidata adi 18 dil mexe per aquietar il re, che sil sara slargando dito conte Christoforo, non vora poi la soa liberation. Et sopra questo parlo in la materia molto caldamente, facendo demonstration di non alterar il re christianissimo, come per la lettera di 8 el dimanda ge sia concesso etc. exortando tutti a prender la soa parte di sauii, et fo longo molto. E cussi fe lezer, che fusse suspeso quanto fo preso zercha il conte Christoforo, sia scritto quel si prese, che nui el slargaremo dandone fidejussiom secura.

Poi ser *Francisco Foscari* el cavalier procurator ando in renga contradicendo questa opinion, laudando quanto fu preso che la parte di ser Leonardo Emo el consier, dicendo queste lettere e sta fate per il curzense, e il re christianissimo „rogatus rogo“ a scritto, concludendo non si dia lassar questo capitano, perche sara la ruina dila patria per molte raxon, et quello ne ha fato tanti danni, e crudelta in la patria. Fo sauia renga.

Fo fato lezer per li sauii vno capitolo di lettere dil orator nostro in Franza drizate ai cai di X di 8 di questo, come Rubertet li hauia dito, che veniua li oratori cesarei e catholici per la perlongation dile tricke per vno altro anno, per ho si hauesse il mandato di poter concluder da la Signoria nostra.

Et poi ser *Domenigo Trivixam* cavalier, procurator, sauiò dil conseio ando in renga e parlo per la parte di sauii dicendo: E da compiacer il re christianissimo di questo, e non si slargando detto conte christoforo sara con indignation di soa maesta chel non fa per nui. Poi parlo ser *Leonardo Emo* el consier per quel fu preso dicendo, non si douea suspender le parte prese et dil 1470 adi — nouembrio e vna parte vol le deliberation siano exequite, poi dil 1486 — vna altra si pol suspender fino il primo pregadi etc. disse alcune parole per la sua parte etc. Et fo persuaso da alcuni, *tra i qual Io Marin Sanudo*, chel metesse de indusiar doman, et cussi messe accio si possi far vna mior letera. Hor li sauii duri, licet fusse 24 hore, volseno mandar la opinion l'oro al incontro dil indusia a doma posta per l'Emo. Et Io *Marin Sanudo* andai in renga persuadendo la indusia atento la importantia dila materia. Fui brieue, e con grande attention dicendo, che la parte dil consier e mancho, quella di sauii mi piaseua, et si douea dir le raxon nostre al re christianissimo di non slargar, ni lassar questo conte Christoforo si gran capitano Cesareo, si come dil 1510 fu fato a papa Julio, quando ne dimando la liberation dil marchese di Mantoa; il qual intese le iustification nostre, rimase satisfato per tanto exortaua a prender la indusia etc. Fo bona renga.

Ando le parte vna di no, 63 di sauii, 127 di ser *Leonardo Emo* il consier dil indusia a doman, e questo fu preso.

23. *Maii*. Fu posto per ser *Leonardo Emo* el consier et sauii del conseio e terra forma vna lettera al orator nostro in franza zerca il conte Christoforo, come hauendo auto le sue di 8 per le qual la *Christianissima Maesta* richiedeu a fusse slargado il conte Christoforo; poi si aue vna lettera dil *Re Catholico* di primo, per la qual dimandaua fusse relassa liberamente el dito conte etc. et perho col senato si scriue, questa cosa e di grande importantia al stado nostro per la condition di questo capitano nostro inimicissimo, qual nel Friul ne faria gran danni essendo liberato, si per la vicinita di so lochi, come per la parte a nel Friul; adeo si conueria tenir exercito contra, che cosa contra al beneficio etiam di sta Maesta; poi la liberation di presoni si a uisto grande experientia si per la liberation, fe illy *Re Aluise* dil Cardinal *Ascanio*, si soa Maesta dil signor Prospero Colona, et nui dil Marchese di Mantoa, monsignor dila Roxa e altri presoni capitani lasati per tanto, ne parso dito orator digi queste raxon ala christianissima Maesta, e quando pur paresse a soa Maesta fusse relasato zoe slargato con fideiussion e iuramento non si partir, nui faremo quanto parera a soa Maesta per voler esser vniti con quella per esser i beni di stati comuni con altre parole. E da mo sia preso, che la dita cauzion non si possi acceptar senza licentia e uoler di questo conseio.

Item vn altra lettera posta per li diti a parte et secretissime al

prefato orator, che uedi opinion nostra saria dito conte Christoforo non fusse mosso, et maxime la seconda, videlicet relasato libero; Et in questo si debbi fatigar con la Christianissima Maesta laudandolo quanto rispose ala Maesta Christianissima, come scriue per sue di 8 in questa materia dil conte Christofolo con altre parole ut in litteris.

Et lete le dite lettere visto niun non voleua andar in renga, mi parsi a mi *Marin Sanudo* era di pregadi contra ser Leonardo andar et cussi andai, che per deum verum era disposto non parlar et bon attention di tutti fui al dito et fici bona renga. Dicendo mi pareua ofender la mia conscientia, hessendo stado lo quello che eri sera persuasi la Vostra Serenita Serenissimo Principe et le Vostre Excellentie a prender lindusia, et fusse conzade le do opinion si proponeua a questo Excellentissimo Conseio in materia dil conte Christofolo, aricordando fosse dite le raxon nostre ala Christianissima Maesta si come fu fato dil 1510 di marzo per questo Conseio al tempo che papa Iulio dimando la ra relaxaziom dil Marchese di Mantoa con grande instantia, per la instantia li era fata dal Ducha di Vrbim suo nepote e zenero dil prefato Marchese, et cussi a quel tempo quelli preclarissimi padri erano in colegio non messeno dislargarlo e mancho liberarlo, ma ben justificar la Signoria nostra e la caxon non si dia lassar il prefato Marchese, le qual udite per papa Iulio per il nostro orator tunc Magnifico M. Hironimo Donado dotor fo admesse dicendo, e resta satisfato ne non ne parlemo piu. Ma poi zercha do mexi parse a qualche vno dil colegio venir a questo conseio con dir, non haueuamo capitano contra Francesi, che potenti voleano tornar ala ruina dil stado nostro insieme con la soa liga, et che dito Marchese foria a nostro proposito farlo capitano zeneral, et che lauia promesso dar fideiussion, questo stado si poteua tenir securo; et cussi proposto la materia di mandar do di colegio a parlarli per saper la cauzion ne vol dar essendo liberato, disputa pregadi sempre fu preso la indusia, perche questo era il ben dil stado nostro. Poi adi primo mazo vene vna lettera di campo di prouedatori, che pareua fa legino fusse venuto strauestito di Mantoa a parlarli come la marchesana aspetaua 1200 lanze francese con 80 pezi di artelarie e le voleua alozar sul Mantoa, e quel stado sara ala voglia di Franza, perho meglio saria liberar il signor Marchese, che quello pol dar vinta la impresa hor in questo caldò e al di signori i fati nostri che 150 in questo conseio, che non sa la cosa di tal liberation. Vnde fu messo dimandar X zentilhomeni per il Marchese, e condurlo in colegio, e cussi fu preso per intender pleno colegio la cauzion, ne vol dar; et cussi fo mandati tra li altri M. M^{co} Cabriel consier chel uedo, e M. Hironimo da Pexaro; il qual Marchese venuto in colegio si buto ai piedi dil principe, prometendo dar i fioli, stado et quello, si uoleua per cauzion; et vol spander il sangue per questo stado contra

Francesi etc. Fo poi torna al conseio et preso lasarlo e farlo capitano zeneral, dando suo fiol primogenito per obtaso etc. fo gran disputation parlo M. Andrea Triuixan el Cauallier M. Bernardo Barbarigo, che vedo qui e altri; non era da fidarsi de lui etc. Hoc preso la parte scrisse e mando Lodouico da Fermo a Mantoa per il fiol, e dal altra banda scrisse, non fusse mandato e Tramo ala fin col papa, che di luio lo dimando ala Signoria, e lui haria il fiol per obstaso, et cussi ge fu concesso dito Marchese il danno no ha fato. Poi Vostre Excellentie lo sa per esser memori, che non voio replichar; et cussi al presente volemo per opinion di questi clarissimi padri relassar il conte Christofolo, qual relaxation sara la ruina dila patria e lassar vno il mazor nemico habi questo stado, vno crudelissimo capitano, per quello fe in Friul far cauar li ochii a quelli poueri, vno primo capitano habi limperador, il qual non a altri; non il Marchese di Brandiburg, non Duca di Bauiera, non Ducha di Saxonia; ma vol questo Conte Christoforo, e per opinion mia tegno, ui habbi buta voler perlongar le trieue per vno altro anno per aver la liberation dil dito Conte Christoforo cugnado dil Curzense, il qual Curzense a fato far lui di bon inchiostro, chel Re Catholico non vsa quelli vocabuli, e chel sia el uero el titolo dila lettera e: „Illustri Duci Venetiarum amico nostro carissimo,“ che il Re di Spagna morto daua titolo di „Illustrissimo“ e non „Illustri,“ e chel sia el uero in li salui conduti fati per questo Re Catholico leti heri da dil „Illustrissimo“ per esser fata iusta i titoli soliti; ma questa e lettera fata far per il Curzense ben soto scritta per il Re Catholico, perche limperador da titolo a questo stado: „Illustri sincere dilecto Duci Venetiarum.“ Perho signori non di aver tanta paura a dir le nostre raxom al Christianissimo Re, sicome il clarissimo M. Aluise da Molim dise eri su questa renga, che nol slargando questi tre Reali si sdegnara potra esser causa di disturbo etc. do signori excellentissimi, il re christianissimo qual auto il stado di Milan per nui, che la conseruation di quello e mediante le V. S. si sdegnara, quando li dire le raxon uostre come e sta ben notade per la letera leta, che dito preson non dia esser lasado, et cussi, padri eccellenteissimi, per opinion mia dita letera nela naration fata sta per excelentia ben ditata et meglio consegliata; ma la fin non mi piase per il mio sentimento per queste raxon, perche li Re dise puoche parole, come lorator li fara lezer la letera con le justification e mal lasarlo, ma con la coda e ben slargarlo subito, il Re Christianissimo dira sta ben sia slargato et conuegnire slargarlo, quello achadera al di Signori cha da bon seruidor. Vi diro le raxon vostre, el Conte Christoforo vi dara piezaria di Todeschi di fontego, che non si toria altri per duc. 30 milia, o partide di banche fate far sopraditi mercadanti sara slargato sohanpera non pol venir a pezo cha pagar li danari che vn niente, che hessendo fuora cignando vegnir in la patria stando a Gradischa e

Maran , che si dice limperador ge la donati , vi fara spender li 30 milia duc. . Poi signori voreuu desfar li mercadanti di fontego , che quelli hanno auto tanti priuilegii in questa guera , licet si sia sta contra limperador ; perche questi mercadanti Todeschi e utel nostro , debitori nostri particolari , non li pore astrenzer. Poi vegnira lettere di Reali e auere patientia , e sara parso l' homo , e si degno capitano che sara tanto mal per vindicarsi , e li danari , signori Excellentissimi ; e chel sia el uero uoio a dar vno exempio , che de similibus ad similia e da intender , Beraldin fo preso in questa guera , citadin Padoan , era in li cabioni over preson , dete segurta di duc. 1000 , vno suo suoserò per duc. 500 che poco piu hauea al mondo , et vno altro che ge hauea fato le spese in preson per altri duc. 500 ; usito di preson con promission non si partir , fuzite e tal segurta pago li danari non hauendo compassion ali meschini , che fo la so ruina apagar diti duc. 1000. Cussi fara questo Conte Christoforo , ui scampera signori , come nui el slarge. Perho qual e piu segura parte , e di scriuer la lettera senza la fin ma dir in loco di queste parole , come sue Excellentie volendo sapersa ben conzar , che hauemo voluto scriuer questo azio soa Christianissima Maesta intendi il tutto , tamen hessendo disposti mai partirssi deli sapientissimi aricordi et voleri di soa Maesta quella disponera in questa materia , quanto li parera utile ale cosse nostre , le qual sono etiam di soa Christianissima Maesta per la vnion indisolubile habiamo insieme. E a questo muodo in XV zorni si auera risposta , et quando il Re sara costante chel slargato , Vostre Excellentie potra slargarlo , perche anche mi son di quelli , uoio star ben con soa Maesta per averli con effeto grandissima vbligacion questo aricordo , e dil uostro seruitor e non sia ascrito a pro-sontion che contra questi preclarissimi padri sapientissimi habbi voluto vegnir qui suso a contrariar ale sue opinion. Ma , signori , la mia consientia mi a mosso , che zuro a Dio , Serenissimo Principe , era disposto non parlar piu in questa materia , ma vedendo la importantia soa , et che niun parlaua , et era sta , manda tre volte la lettera e tutti venir vniti ho voluto vegnir a dir il sentimento mio per le infinite ubligacion ho a questo Excellentissimo stado , come sempre farò quando potro zouar per mia opinion in alcuna cossa questo Excellentissimo stado et ale uostre Excellentissime signorie mi ricomando. Et dissi qualche altra parola ben a proposito che non me occorre al presente notarla adeo fa laudato assai , ma contra tanta autorita dil colegio e gran cossa far perder parte , et si qualche vno meteua il mio aricordo era preso.

Ando a rispondermi ser *Piero Trum* sauiò a terra ferma con raxom , che non quadro al mio ceruelo , e si scuso che fu cargato da ser Francisco Foscari proc. eri , che era sta suspeso la diliberation di mandar fanti in Cypro etc. che Dio voia sia bona deliberation.

Poi venuto zoso ser *Zorzi Emo* proc. visto il Trum non auer satisfato ala mia risposta, ando in renga et parlo per il colegio dicendo, non e da tuorsi questi Reali contra, et che le trieue fate con limperador a Rouere fo causa dila indignation dil Re Aluise de Franza con nui, el Re uol questo Conte Christoforo, che non e si gran capitano come le sta fato, qual fu preso da ser *Zuam Vituri* nostro zenthilomo come vna bestia, perho se dia prender la parte di sauii e di tutto il conseio, perche di picol fauilla nasse gran fuoco, si suol dir questo e cugnado dil Curzense, che vn altro imperador, e so moier fo garzona dil imperador, per la qual a fato grande il Curzense e nui non volemo compiacerli, laudando la parte etc.

Niun li ando a responder, — — et cussi fo presa aue 53 di no, 137 di si, che dio voia sia bona deliberationem.

(Marino Sanuto' XXIV. köt.)

Kevés nappal ezen tanácskozások után, június' 1-jén jelent meg Velenczében Tealdini Albert, a' gurki bíbornok' küldöttje, 's a' velenczei kormánynak és Dandolo Jánosnak leveleket hozott. Elsejében ezeknek a' bíbornok sógora Frangepán Kristóf szabadon bocsátását kéri, a' békesség' ügyének a' császárnál előmozdítójául ajánlkozván; a' másikban pedig azon szivességet köszöni meg, melylyel Dandolo a' szegény fogoly iránt viseltetett ¹⁾. Ezen levelek csak később vétettek tárgyalás alá.

Tudniillik a' köztársaságnak párisi követe május' 16., június' 7. és 15-éről küldött tudósításokat a' francia királynak Frangepán' ügyébeni gondolkozásáról. Ezek szerint a' gurki bíbornoknak egy meghitt embere, da Colli Ferencz, conegliánói, Franciaországba érkezett, hogy Frangepán Kristóf' fogságbóli kiszabadítása' érdeké-

¹⁾ 1517-ki június' 1-je alatt. In questa matina vene in colegio vno nontio dil cardinal Curzense cugnado dil Conte Christoforo Frengipani e prexom in Toresele, et apresento vna lettera dil dito cardinal, scriue pregando la Signoria 'sth. la qual lettera non fo leta im pregadi. Etiam ne scrisse vn altra a ser Zuam Dandolo, che sora dili presoni ringratiando dila bona compagnia fata al dito sua cugnado etc.

Julius' 22-ke alatt: Fo leto do lettere dil Cardinal Curzense scrite ala Signoria nostra per Alberto Tealdini latine, una de di 28. April. date in Anuersa receputa adi 2 Zugno, laltra di vltimo dito receputa adi 5 dito ben ditade, per lequal prega la Signoria voi relassar suo cugnado conte Christoforo Frangipani, per esser officio di ogni signor usar liberalita contra quelli signori di nobel sangue e di summa virtu; e scriue sempre a desiderato le discordie di questa Signoria con la Cesarea Maesta fosseno pacifichate et hora che lanimo di soa Maesta e vn pocho piu mite, ha deliberato scriuer la presente pregando sia satisfato di tal liberation oferendosi per questa Signoria far con limperador per la vltima conclusion dila paxe; poi che le triene e fate la qual cossa facendo sara agrata ala Cesarea Maesta e ala Catholica Alteza et ala Signoria nostra si ricomanda; et per laltra lettera suplicha, sia el dito Conte slargato e posto in liberta, e non tenuto in presom con altre parole ut in litteris.

(Marino Sanuto' XXIV. köt.)

ben a' francia királyt megnyerje, állítván, mikép a' noyoni tractatusnál fogva szabadon bocsáttatását kívánni lehet, azonkívül a' császár' és a' bíbornok' részéről a' legközelebbi diplomatiái tárgyalásokra vonatkozólag, Franciaország' iránt engedelkenységet és érdekegységet ajánlott. Mindamellett a' francia nagycancellár Velenczének Frangepán' felszabadításábani vonakodását helyeselte, és a' noyoni tractatusnak illy értelembeni magyarázhatását egyenesen tagadta; a' király pedig nagycancellárának nézetével egyet értvén, csak azt kívánta, hogy Frangepán Kristóf illő biztosítás mellett tömlöczből kibocsáttassék (sia slargato con ogni segurta e cauzion ¹⁾).

A' spanyol király is irt Frangepán' érdekében, és pedig nem csak tömlöczből kibocsáttatása, hanem fogságból kiszabadítása végett is (per la liberation) a' velencei köztársasághoz levelet ²⁾.

Július' 22-kén ezen kérdés megint a' pregadi-tanácsban tárgyalatván, ámbár az indítványozó collegio di terra ferma a' francia király' kívánsága szerinti levelet indítványozott a' spanyol királyhoz, és sokan a' gurki bíbornoknak már 45 napig Velenczében tartózkodott küldöttét szintezen válaszzsal vélték haza bocsátandónak, még is győzött Emo Lénárd' indítványa, mikép az egész tárgyat függőben kell tartani, míg a' francia király ez iránti nézetéről határozottabb tudósítás nem érkezik. Közlöm a' tanácskozást Marino Sanuto' munkájából:

¹⁾ 1517. junius' 21. alatt. Di Franza dil orator nostro date a Paris adi 16. mazo. scriue „che vno Francisco da Coli da Conecian familiar dil Cardinal Curzense e uenuto deli per instar con il Christianissimo Re la liberation dil Conte Christoforo Frangipani e preson qui in Toreselle.“ Dil dito di 7. zugno come adi 5 recepute do lettere dila Signoria nostra di 19 et 23 dil passato : fo a trouar il Gran Canzeliez zercha le prolongation dile trieue con la Cesarea Maesta et Signoria nostra *l'altra* in materia dil conte Christoforo Frangipani etc. — il qual Gran Canzeliez laudo la risposta dil Senato zercha la perlongation dile trieue etc. Il nontio dil Cardinal Curzense pro la liberation dil Conte Christoforo e partito di li e andato a trouar il Christianissimo Re, qual dice vol star ala corte per veder la fin. Dil dito di 10 come — — e partito quel Francisco da Coli deli per la corte dil Roy, il qual si a dolesto non sia sta relassa il conte Christofo, dicendo in li capitoli fati a Noion era sta concluso tal relaxatione. Il Gran Canzeliez li anega esser sta fata tal capitulatione; e uol andar ala corte dito Francisco da Coli, e il Gran Canzeliez li a dito, questa e la verita di tal liberation non e sta mai parla.“ etc. (U. o.)

Junius' 29. alatt. Di Franza dil orator nostro date a Paris adi 15 — — scriue „esser sta con dito Gran Canzeliez, qual li disse aue auto risposta dil Re, qual lauda la risposta fata per il senato nostro zercha perlongar le trieue etc. et zercha il Frangipani lauda sia slargato con ogni segurta cauzion bona; e lauda Sva Maesta la risposta fece esso Gran Canzeliez ali oratori Cesareo e Catholico, e a quel Francisco de Colli nuntio dil Curzense, che in lo apontamento fato a Noicon non fo promesso zercha dito conte Christoforo Frangipani alcuna cossa. (U. o.)

²⁾ 1517-ki *julius' 22-ke alatt.* Fo leto la lettera dil Re Catholico scrisse ala Signoria per la liberation dil Conte Christoforo. (U. o.)

Fo poi posto per li sauii dacordo, non era ser *Luca Trum* amalato, et ser *Benedetto Dolfm* fuora dila terra, vua lettera in risposta al Re Catholico, come hauemo receuuto la sua lettera zercha il Conte Christoforo, et certificarlo dila observantia dila Signoria nostra verso soa Maesta e tuti li serenissimi Re pasati; e come dil Conte Christoforo, e ben tratado et la contessa so moier vene in questa terra et e con lui; et che perche il Christianissimo Re ne fe richieder, *lo lassessemo in liberta con fideiussion e sacramento di non si partir di qui*, sperando presto sara aconze le cose nostre con la Cesarea Maesta mediante la Christianissima Maesta e la sua Catholica Alteza; et *cussi per amor suo siamo sta contenti far questo*, scriuendoli che lorator nostro, qual vien ala Sua Maesta, per lui quella intendera lamor li portamo con altre parole ben poste per la opinion di sauii etc.

Et ser *Lunardo Emo* el consier ando in renga dicendo, non sentiua questa opinion e ben, che fusse sta preso cussi lassarlo in liberta con segurta; tamen poi le lettere di 15 zugno non si ha altro di Franza, dicendo non e da lassar tal homo. Item la voluto scampar via non truoua segurta di dar etc. Et vol scriuer in Franza prima vna lettera zercha questo lorator sapi lopinion dil Christianissimo Re, et in questo mezo se indusii queste do lettere.

Perche li sauii etiam messeno in consonantia scriuer in risposta dile lettere dil Cardinal Curzense, per expedir il suo messo e qui za zorni 45, et si faro a quella dil Re di spagna vna antidata.

Hor li rispose al Emo ser *Francisco Foscari* el caualier sauiio dil conseio dicendo, e execution di quanto fu preso et era bon scriuer le lettere con molte raxon dite per lui, et l' Emo si tolse zoso di scriuer in Franza et messe de indusiar fin vengi lettere di Franza.

Poi ser *Zuan Antonio Dandolo* e dila zonta ando in renga scusandosi la voluto scampar, e si douea far inquisition; poi dise di ordine dil collegio dominica li parlo di segurta, non troua li Todeschi, non voleno dar partida di bancho, perche li lhorò danari resteriano morti in banco. Poi disse chel Conte Christoforo diceua di vna zoia o vno diamante im ponta posto in vna casela, e tamen era zoia sicche sempre laso fede non era per manchar, e lui rispose il diamante si pol romper over farsi qualche signal sul viso etc. hor ando le parte vna non sincere, 2 di no, 85 di sauii, 103 dil Emo dil indusia e questa fu presa e comanda gran credenza.

(XXIV. köt.)

Egyébiránt már július' 29. érkezett Velenczébe a' fennebb említett da Colli Ferencz mint a' gurki bíbornoknak Frangepán Kristóf felszabadítása' ügyébeni másik küldöttje, egyszersmind annak július' 13-áróli levelét magával hozván.

Da Colli Ferencznek megjelenése kedvetlenül hatott a' velenzeiekre. Ő coneigliánói születésénél fogva a' köztársaság' alattvalója

lévén, midőn a' császár és Velence között kezdődött a' háború, az előbbinek részére állt, azután által is ment hozzá, és császári tanácsosi czímet nyert; mellyel díszesítve, miután a' köztársaságnak szabad menedékét megnyerte, most Velenczében megjelent ¹⁾).

Augustus' 8. 9. és 10. történtek evvel tárgyalások, de ezek is semmi különös sikerhez nem vezettek, úgy hogy nem vala képes egyebet kieszközölni, mint mit a' velencei kormány a' francia királynak már ígért, 's mit most ennek újólág, valamint a' spanyol királynak és a' gurki bíbornoknak is írtak.

Már *julius' 29-ke alatt* olvassuk: Item fu terminato far doman pregadi e tornar li lasuii con le soe opinion di scriuer al Re Catholico e al Curzense de quanto fu preso semo contenti slargar il Conte Christoforo oandone segurta e cauzione.

Augustus' 8. alatt. Vene in collegio con li cai di X quel Francisco da Colle rebello nostro, il qual con il saluo condotto auto come noncio dil Cardinal Curzense e uenuto, vestito damaschin cremesim, e sagace homo, il qual — et disse la sua venuta per la liberation dil Conte Christoforo Frangipani cugnato dil suo patron, oferendossi quello far per la Signoria con l' Imperador si vengi ala pace con altre parole. Et il principe lo carezoe et rispose, il Conte Christoforo era ben tratado, et andasse ozi a parlarli con ser Zuan Antonio Dandolo prouedator di prisoni. Et cussi fo ordinato landasse et cussi andoe. etc.

Augustus' 9. alatt. Vene quel Francisco di Colle noncio dil Curzense, al qual fo dito la deliberation fata dil Senato di slargar el conte Christoforo dandone fidejussion di non si partir e jurando solenni sacramento; et cussi si a scritto al Christianissimo Re, et al Catholico Re, et al Cardinal Curzense, si che ditto messo tornera a caxa, e fo expedito con li cai di X.

Augustus' 10. alatt. Vene in collegio quel Francisco da Colle di Coneian, dicendo pur con li cai di X auer scritto al Curzense suo patron al bisogno e lui stara in questa terra per ueder di trouar le segurta justa la deliberation fata azio ditto Conte Christoforo sia slargato de doue el si ritroua. (U. o.)

Ezen időben Frangepán' tömlöczből szabadulása végett a' francia udvar' részéről új indítvány történt. Már július' 15-kén azt írta Badoer, a' köztársaságnak követe Franciaországban, Velenczébe, hogy a' francia kormány' férfiai a' császári és a' spanyol követek'

¹⁾ 1517. *julius' 29-ke alatt.* Dil Cardinal Curzense ala Signoria dil 13 dat. in —; como manda di qui Francisco da Colli suo per tratar con la Signoria la liberation di suo cugnato Conte Christoforo; prega voi darli saluo condotto et udirlo etc. E nota, dito Francisco da Colli e da Coneiam subdito nostro e rebello in questa guerra, e si da titolo Consier Cesareo. Da poi disnar per collegio con li cai di X fu mandato il saluo condotto, chel uengi liberamente. (U. o.)

sürgetésére ötöt Frangepán Kristóf szabadon bocsáttatása végett újra megszólították; 's hogy, miután utasítása' értelmében Frangepán a' friauli városokon véghez vitt pusztításait említette, ők a' pápának és a' francia királynak ezen kérdés' elitélése végett egy kölcsönös bizodalommal választott bíróságot ajánlottak ¹⁾. Erre augst. 1. azt felelte a' köztársaság, mikép semmi módon a' pápa' bíróságában meg ne egyezzen, a spanyol és francia királyok' tekintélye e' tekintetben elég lévén ²⁾).

Badoernek még három más levelét is alkalmam volt látni, egyet augustus' 15-kéről, melyben egyszerűen csak a' velencei kormány' levele' átvételéről tesz jelentést, tudtul adván, hogy a' spanyol királyhoz és a' gurki bíbornokhoz a' vett leveleket által küldendi ³⁾; mást augustus' 20-káról Raonból, melyben azt írja, hogy a' császári és a' spanyol követektől, kikkel a' köztársaságnak Frangepán Kristóf ügyébeni határozatait közlöt, szívesen fogadtatott (mire a' pregadi tanács azt végezte, hogy mind a' császárhoz, mind a' spanyol királyhoz barátságos leveleket fognak intézni ⁴⁾); — végül egyet september' 14-kéről, melyben jelenti, hogy a' köztársaság' tudósításait a' császári biztosnak a' trienti püspökkeli tractatusáról és a' budai követnek Frangepán Kristóf' tekintetébeni értesítéseiről kezéhez vette ⁵⁾).

Érdekesekek végül Frangepán Kristóf' fogsága' ügyében *Bon*

1) „Come fo chiamato doue era monsignor il Gran M^o, Gran Canzelieri, Lutrich et Episcopo di Paris; et reduti in vna camera — — — li hanno fato instantia extrema dila relaxation dil conte Christoforo; al che lorator nostro disse le raxon scritoli per le lettere dila Signoria nostra non e da liberarlo etc. Et inteso questo lhor Francesi diseno: „Rogati rogamus.“ I qual dimando, si lera slargato. Lorator disse, teniua de si. E il gran Canzelieri rispose, averlo afirmato a diti (Cesareo et Hispano) oratori, ai qual li disseno dile querele nostre dile ville di Friul; al che lhor oratori etiam si doleano di nostri, per il che trouono questo, che fusse mandato doy, vno per il papa, laltro per il Christianissimo Re a judichar tal differentie e inobseruation di triue, dicendo cussi si faria.“ (1517-ki augustus' 1-je alatt. U. o.)

2) „Che per niun modo volemo star in iudicio di agenti pontificii, — — — perche basti il Christianissimo Re e Catholico a judicar le differentie nostre.“ (U. o.) A' köztársaság nápolyi kereskedése' érdekében kereste a' spanyol király' barátságát.

3) „Come a riceuute lettere dila Signoria nostra; non ha potuto esser con il Re Christianissimo in materia dil Conte Christoforo; mandera la lettera al Catholico Re e Cardinal Curzense in Fiandra (Augustus' 22-ke alatt. U. o.)

4) E sta con lorator Cesareo et dil Re Catholico, e monstratoli la lettera zercha il Conte Christofora et accertarlo, era ben trattato etc. Et quello era decreto di far per far cossa agrata a quelle Maesta con altre parole risposena piacerli et scriueriano al uno e laltro di soi Reali“ etc. (September' 3-ka alatt. U. o.)

5) „In quel zorno recepute lettere nostre di 2 con li exemplii dile lettere dil Vescouo di Trento e capitoli dil orator e in Hongaria in la materia dil Conte Christoforo qual opera ali bisogni. etc. (September' 26-ka alatt. U. o.)

Alajosnak a' velencei köztársaságnak a' magyar király' udvaránál volt követe' 1517-ki levelei is. Látjuk ezekből hogy *Frangepán György kalocsai érsek* rokona' *Kristóf*' érdekében a' velencei követnél több ízben lépéseket tett. De ha a' császár, a' spanyol király és a' gurki bíbornok nem tudták *Kristóf*' szabadulását kieszközteni, hogy lehetett volna ezt egy egyszerű magyar praelatus' kérelmétől várni?

Azon kívül volt *Frangepán Kristófnak* Magyarországon egy hatalmas ellensége, *Bakács Tamás, a' primás és bíbornok*, ki régi és meghitt barátja lévén a' velencei köztársaságnak, befolyása által a' szegény fogolynak sokkal többet ártott, mint *György* bátyja a' legkedvezőbb viszonyok közt neki használhatott volna. Hivatkoznom kell e' tekintetben főkép *Bon Alajosnak* Budán 1517. augst. 9-kén költ levelére, mellyben ez *Bakács'* nyilatkozatairól és tanácsairól ír. *Frangepán Bernardint* és fiát *Kristóft* igen veszedelmes embereknek jellemzván, azt tanácsolta a' velencei kormánynak, hogy ezt semmi esetre szabadon ne bocsássák. *Augustus'* 12-ke alatt a' követ ezen különös gyűlölet okát is közli; t. i. mivel *Frangepán Bernardin Corbaviai Jánostól*, ki a' primásnak egyik unokahugát nőül birta, két helységet elragadott.

1517. augst. 28. alatt: Di Hongaria di ser Aluise Bon dottor orator nostro di 9 dat. a Buda: „Come il Reverendissimo Cardinal Strigoniense legato li mando a dir lhauia da parlar, e cussi ando a trouarlo; qual li dimando, *si la Signoria haueua ancora presom quel Conte Christoforo dicendo gran mal di lui* e dil Conte Bernardin suo padre; e che sono gran nemigi dil Re e dila Signoria nostra; et *chel non sia lassato*, dicendo voria saper, si la Signoria vol ajutar il Re contra dito Conte Bernardin a tuorli il stado. Lorator li disse, la Signoria era stracha dila guera, non sa si la uora intrar in altra. Il Cardinal disse, scriue, *non sia lassato, ui fara ogni mal.*“ etc; és *Bonnak* másik levele *augustus'* 12-kéről, mellyben „scriue la causa dila inimicitia dil Carl Strigoniense con il Conte Bernardin Frangipani e per auer tolto do lochi al conte Zuanne di Corbaui; il qual Conte Zuenna si ha maridato nouiter in vna neza dil prefato Cardinal.“ (U. o.)

A' következő 1518-ki évben úgy látszott, mintha a' politikai viszonyok' változása *Frangepán Kristóf*' sorsán is segíteni fogna. A' császár és a' velencei köztársaság közt I. Ferencz francia király' közbenjárása által öt évi fegyverszünet jött létre, mellynek egyik pontja a' foglyokról, névszerint *Frangepán Kristófról* is rendelkezik, 's mellyet *Miksa augustus'* 26-kán erősített meg. Tartalma ez:

„Praeterea incarcerati utrinque medio bellorum hactenus inter eos habitorum relaxabuntur libere et obsque aliqua solutione pecuniarum; dempta tamen expensarum per eos factarum durante captivitate honesta satisfactione. Cum vero Comes de Frangepam dictus Ducis et Dominii captivus longe ante praedictam treugam fue-

rit donatus jam Christianissimo Regi, conventum fuit, quod sub fide sua relaxabitur, per quam pollicetur se mansurum captivum in Curia tamen dicti Christianissimi Regis.“

Most mindnyájan azt várták, hogy Frangepán Kristóf tömlőczéből ki fog bocsáttatni. De a' velencei köztársaság még arra sem akart reá állni, a' miben a' francia királylyal már előbb megegyezett.

Így újra hónap múlt hónap után, és új meg új nehézségek adták magokat elő, mellyeknél fogva Kristófot szabadon bocsátani nem látszott lehetségesnek.

Íly viszonyok közt már octoberben jött azon hír a' velencei pregadi tanács elébe, hogy ő beteg, 's hogy betegségénél fogva más szállást kíván. Az ezen hó' 13-kán tartott pregadi tanács' ülésében t. i. Dandolo János a' tömlőczí főőr Frangepán Kristóf betegségét, valamint kívánságát is, mikép a' fegyverszünet' feltételeinél fogva a' tömlőczből valami magán lakházba bocsáttassék gyógyítás végett, följelentette. Frangepán a' Signoriától ezt annál inkább várta, miután ő atyjánál Bernardinnál fogságban levő egyik velencei kapitány *Manfron Gyula*' kiszabadulása végett a' szükséges lépéseket már megtette és az el is fogadta. Azonban kérésével czélt nem ért. Maga a' doge és többen készek voltak ugyan reá hajolni; de Trum Lukács tanácsnok az egészet tettetésnek jellemezvén kivitte, hogy Velenczének két legelőkelőbb orvosai da Montagnana Bertalan és Brochardo Marin mesterek hozzá a' tömlőczbe küldettek, őt ott orvosi gondviselés alá veendő¹⁾. Marino Sanuto ezt elbeszélvén Frangepán Kristófról azt adja hozzá; „lui e disperato, uede non poter esser liberato, et si crucia multo.“

Másnap (october' 14.) az orvosok a' pregadi tanácsban azon jelentést tették, hogy Frangepán Kristóf csakugyan súlyosan beteg, melancholiában sínlödvén. Ezután pedig Dandolo János azt nyilatkoztatta ki, hogy Frangepán neki azt mondta, miszerint kinjait csak vasárnapig (15-keig) fogja még kiállni, 's hogy ha addig tömlőczéből ki nem szabadul, ő az ablakhoz álland és onnan sorsát kikiáltván, fejét a' falhoz ütendi, mert készebb meghalni, mint a' tractá-

¹⁾ 1518. octob. 13. alatt: „Vene ser Zuan Antonio Dandolo e di Pregadi et sora i presoni, qual vno solo resto in li cabioni, dicendo: Il conte Cristoforo e do zorni sta malissimo di doia di fiancho, la moier sua la contessa e con lui, il qual suplicha la Signoria voi liberarlo e ponerlo in vna caxa per varir justa li capitoli dila triuea; et che lhaui aceta la partida fata in banco di Pixani di dar per le spexe di Julio Manfron e preson di suo padre a raxom di vno raines al zorno per il tempo e stato presom, con questo metti a conto li danni ha dato, et che lha scritto al padre sia liberato cussi, adesso e amalato, ne pol piu star li. Fo parlato assa in Colegio. Il principe e molti voleua conciederli; ser Luca Trum consier non volse, dicendo fenzeua et fo mandato do medici a visitarlo, m^o Bartolomeo da Montagnano et m^o Marin Brochardo di primi dila terra; i quali andono in Toresele e li ordinono certe medicine.“ (Marino Sanuto XXVI. köt.)

tusok' ellenében, miután már minden foglyok visszanyerték szabadságokat, tovább illy méltatlan letartóztatást tűrni.

Ebből élénk vita támadt, 's a' tanács' nagyobb része megegyezett volna, ha Trum Lukács Frangepán ellen kifakadván, úgy hogy Dandolo János is védelmére kelne, oda nem bírja a' gyűlést, hogy az orvosok Frangepánt a' tömlöczben még egyszer megvizsgálják.

October' 14. alatt: „La malina — veneno in collegio m^o Bartolomeo da Montagnana et m^o Marin Brochardo medici stati in Toresele a visitar il Conte Christoforo et referiteno: Ha dil mal assai processo tutto da homori moninconici etc. Poi andati fuora ser Zuan Antonio Dandolo e proueditor sora i presoni referi alcune parole, ha dito esso conte pregandolo; non atendi piu a questo officio, perche fin domenga el soportera; poi vedendo non esser liberato vol andar ala fanestra et cridar e poi darsi dila testa nel muro et morir poi, che vien tenuto prexom a torto contra la forma di capitoli e tutti e sta liberati. E sopra questo fo gran parole. Il collegio asentivo, ma ser Lucha Trum il consier in colora li uso stranie parole; el qual ser Zuam Antonio Dandolo refudo questo cargo dicendo non si voler piu impazar et cussi fece. La Signoria mando a dir ali medici tornasse li; il qual conte etiam a vno suo medico m^o Dominico da Monopoli fratello dil Monopoli lezeua a Padua.“ (U. o.)

Ezen jelenetek után valóban nehéz szavakat találunk, melyek a' velencei köztársaságnak Frangepán Kristóffali e' méltatlan bánásmódját illőleg jellemezhetnék; annál inkább, minthogy magát még azon ürügygyel akarta igazolni, hogy a' franczia király' kedvéért tartják fogva (tenuto a requisition dil re christianissimo iusta li capituli dela trieua) holott a' franczia király már rég kimondta abbeli kívánságát, hogy Frangepán a' tömlöczből magán lakházba szállíttassék, hol kezesség mellett, miszerint Velenczéből el nem távozik, megmaradhatna.

De más részről megfogható, hogy Frangepán Kristóf minden szabadulási reményeit hiusúlni látván, végre maga próbált magán segíteni szökés által. Ez november 3-kán történt. Ez nap t. i., az olasz számítás szerint 23 órakor a' Toresellei tömlöczőrök egyike az együttlévő tizedtanácshoz jött jelentést tevő, mikép zörgést hallott, mintha vasat fűrészelnének és törnének össze. A' tizedtanács azonnal Adriani Jánost titoknokát néhány főtiszttel oda küldötte, kik csakugyan átfűrészelve találták Frangepán' tömlöcze' ablakvasait, úgy hogy azokat helyökből csak kimozdítani kellett mikép azután kötélén leereszkehessék, 's ekép még ez éjszaka megszökhessék. A' titoknok mindjárt a' hely' színén tette az illető vizsgálatot és a' tizedtanácshoz visszatérvén azt benyújtá.

1518. novemb. 3. Da poi disnar — — — heßendo reduto il Conseio di X a hor. 23. vene vno guardian dil Conte Christoforo Frangipani e preson in Toresele, tenuto a requisition dil Re Chri-

stianissimo justa li capitoli dila treuva, et ha sua moglie con lui, madona Polonia sorela dil Reverendissimo Cardinal Curzense. Et disse come haueano sentito romper li ferri zoe linar con vna lima sorda; per il che subito fo mandato Zuan Baptista di Adriani secretario dil Conseio di X a veder con li capitani et trouono altondo uarda sul ponte over piazza era segati li ferri, sicche non manchaua si non tirarli via, per il qual buso esso conte con vna corda si calaua zoso, et scampaua via. Vnde steta in ueder questo e notar piu di do hore, — — — e lassado li capitani et guardiani dentro, il prefato secretario torno al Conseio di X a referir il tutto. Et si non erano acorti ozi zoe questa note schampaua via.

És most alkalmat nyert a' köztársaság Frangepán Kristóf körül súlyosabb intézkedéseket tenni. Mindenek előtt elválasztatott tőle neje; Dandolo János, ki hét esztendő óta a' tömlöczök' főöre lévén, ezen idő alatt 1203 foglyot őrzött vala a' nélkül, hogy csak egy is megszökött volna, leköszönt Frangepán' további őrzéséről; melly aztán két tizedtanácsi titoknokra di Lodovici Dániel és Cavaza Konstantínra bízott. Egyszersmind vizsgálat is rendeltetett Frangepán' szökése' eszközöi ellen ¹⁾. Franciaországba is legott megíratott Frangepán' meghiusult szökési kísérlete, mellyet a' francia király rosszalt ²⁾.

Ekkor mindazonáltal Frangepán Kristóf' sorsa új stadiumba lépett volt. A' történt diplomatiái egyezkedéseknél fogva ő most a' francia királynak volt általadandó. Már november' 9-ke alatt vett ő mind a' császártól mind sógorától eziránt tudósítást ³⁾; mire ő azon-

¹⁾ Mindjárt Adriani rendelte: „far ussir la moglie di presom, mandarla ala sua caxa che la tien zoe —, et le femene, laua retenirle con custodia et examinarle de plano.“ — „Et e da saper, era sta deputati do secretarii per li cai di X con la Signoria, zoe Daniel di Lodonici et Constantin Cauozo. I quali hauesse tal cargo in loco di Zuan Antonio Dandolo, qual a seruato mexi 84 sora li presoni, et auti presoni numero 1203 computa quelli di Cabioni; e niun e fuzito; e tutti si lauda di lui. Hor in Collegio vene a parole con ser Luca Trum el consier et refudo tal cargo ne piu si impazaua di dito conte Christofolo. Li capi di X foranono poi processo, chi aporta i ferri, e dil modo volea fuzer etc. Stete Conseio di X con la zonta suso fino hor — di note.

²⁾ Badoer követ jelentése Párisból november' 20-káról: „Ozi e stato dal re — — comunico a Sua Maosta la fuga, voleua far il Conte Christoforo Frangipani. Sua Maesta disse, *a fato mal e vilanamente*, la Signoria a fato ben a farlo ben custodir. (Marino Sanuto' XXVI. köt. 1518-ki dec. 4-dike alatt.)

³⁾ November 9-ke. E da saper in questi zorni vene vno nontio dil (al) Conte Christoforo e in Toresele, et vien dila corte dila Cesarea Maesta, qual venendo si fe mal, et convien esser portato, et cussi aue licentia dila Signoria; *et porto do lettere* al dito conte; *vna* del Imperator qual e data adi — in —. E li scriue latine, *come per la capitulation di la trieuva fata el convien andar in Franza*, et vadi di bona voglia, che questa andata li sara di honor e tegnira bon conto di lui, con altre parole, ut in ea. *Laltra* e in

nal tudtul adta a' Velenczében lévő francia követnek, hogy Franciaországba menni kész ¹⁾.

Nem sokkal ezután történtek is intézkedések elszállításáról. A' velencei köztársaság Manfron Gyula visszaérkeztével azonnal általadandónak határozta ²⁾; a' francia király pedig azt rendelte, hogy Milanóba szállíttassék, 's ott Lutrich kormányzó által őrizet alatt tartassék. A' terv az volt, őt a' spanyolok által elfogott Navarrai marechalért kiváltani. Az általadási módot illetőleg, Crémaig velencei vigyázat alatt volt elszállítandó, 's ott a' francziáknak általadandó, hogy ezektől Milanóba vitessék.

November' 20-káról írja Badoer Párisból: „Soa Maesta — — voleua sub fide lassarlo (Frangepánt) in liberta per contracambiarlo con il maraschal di Nauara, che presom in Spagna; poi disse, e bon la Signoria lo mandi a monsignor di Lutrich a' Milan pual lo tegnira prexom“ etc. (1518-ki december 4-ke alatt U. o.) — Egyébiránt már *november 15-kén* vette a' köztársaság Milanoban lévő Caroldo János Jakab titoknoka' levelét: Comunicho a monsignor Illustrissimo (Lutrich) come el (Frangepán) voleua schampar etc. Soa Signoria laudo farli bona custodia etc., per esser dil Seschalco (seneschallo) di Nauarra che prexom in Spagna et a gran poter in dito Regno di Nauara. E tien il Re Catholico per questo Conte Christoforo non lo incambiera; qual e presom in Satiua in vno castello fortissimo.“ (U. o.)

December 11-ke alatt: „Vene in Colegio lorator di Franza dicendo auer auto lettere, prega la Signoria voi mandar il conte Chritoforo Frangipani ben custodito a Crema, di doue vegnira altra custodia di Milam per condurlo a Milam. Li fo risposto per il principe, zonte fusse Julio Manfron che prexom di suo padre, si manderia; per il qual e sta mandato e de di in di se deueria saper di lui.“ (U. o.) — Badoer is *november 26-káról* írja Párisból: „Monsignor gran M^o averli dito da parte dil Re, scriui ala Signoria, voi consignar il Conte Christoforo e altri presoni seguri fino a Crema o Cremona; e li altri saranno liberati; ma il Conte Christoforo stara presom per far il riscato dil Maraschal di Nauara; e la Signoria lo donera al Re; e sia ben custodito.“ (U. o.)

A' meghatározott előzmények után, miután december' 21-kén

todesco de suo cognado il Cardinal Curzense, che dice questo medemo e lo conforta andar, e chel stara poco etc. Le qual lettere a molto mitigato lanimo suo, et e contento andarui.

¹⁾ *November' 12-ke,* „Vene in colegio lorator di Franza dicendo il Conte Christoforo li a mandato a dir, e presto andar in Franza, si lui vol; et che esso orator li a mandato a dir non hauer auto alcun ordine dal Re suo. Li fo risposto, si aria ben di Franza; *di questo laudata la risposta hauia fata* 'stb.

²⁾ *Nov. 12-ke,* „Che ancora Julio Manfron condutier nostro che presom dil padre dil Conte Christoforo non eran liberato, licet habi auto vna partida in banco de duc. 800 per le spexe.“ (U. o.)

Manfron Gyula Velenczébe vissza érkezvén magát a' pregadi tanácsnál jelentette ¹⁾, 1519. január' 6-kán reggel csakugyan elutazott Frangepán Velenczéből. Marino Sanuto' cremai útját következőleg beszéli el :

1518. decemb. 22. Vene (in Colegio) lorator di Franza con i Cai di X per meter ordine dil partir dil conte Christoforo per Milan, e darli bona custodia per crema.⁴⁴

Decemb. 28. Fo termina che il conte Christoforo Frangipani e in Toresele vadi zuoba via, et sia acompagnato con bona custodia fino a Padoa, et poi con 4 homeni darne col luogotenente dil Sor Janus di Campofregoso zoe a caualo ala liziera fino a Crema; e li sara consignato a chi mandora Monsignor di Lutrich a tuorlo; et non voleno meni con si soa moier per adesso. Et tamen non si parti il di deputato, come diro di soto.

Decemb. 31. Vene lorator di Franza in materia dil conte Christoforo Frangipani va a Milan con custodia. Atento e venuto vno auiso per via di Padoa, che in camin todeschi si prepara venirlo a tuor zoe e cauali 18 anoal di soi parte dila soa careta e altri todeschi armati per acompagnarlo, vnde fo sora stato di mandarlo per darli piu segurta.

1519. januar' 6. „In questa matina si parti il Conte Christoforo Frangipani, stato prexom in Toreselle zorni 1813. Et e venuto per lui il locotenendo Sor Janus di Campofregoso et lacompagna a Padoa per condurlo securamente fino a Crema et ando con le barche dil Conseio di X fino a Liza fusina. La moglie ando con lui in vna altra barcha fino a Liza fusina, doue tolse cambiato da lui. El qual conte zonto a Padua intrara in vna leticha coperta menata da 4 caualli et comodamente andara. Nel suo partir donse danari e al capitano dile barche e altri oficiali dile barche dil Conseio di X per farli bona man. Et eri sera la Signoria li mando di ordine dil Colegio nel Conseio di X Zuan Batista di Adriani secretario a usarli certe bone parole e andasse aliegramente in Franza, e quello e seguito e stato per causa dila guera. El qual disse era sempre bon seruitor di questo stado e ringratiaua la Illustrissima Signoria dila bona compagnia fatoli etc. Tolse licentia questa matina a hor. 13 chel parti da ser Zuan Antonio Dandolo fo ala sua custodia e di altri presoni ringratiandolo etc. El qual ser Zuan Antonio li dono vno anello doro con vna turchexe con lettere a torno : „Spes mea in Deo est;“ che il suo moto scritto im piu luogi in Toreselle qual laue molto a caro²⁾.

Január' 21. Dil Conte Christoforo Frangipani dat. a Jurzi nuovi (?) adi —, scriue rigratiando quando el si parti fu mandato

¹⁾ Decemb. 21. „Vene in Colegio Julio Manfron condutor nostro stato prexom fin hora dil Conte Bernardim Frangipani in vno castello chiamato — vestito di veludo negro longo etc. El principe li fece bona ciera. (U. o.)

²⁾ Frangepán elutazása azonnal tudtára adatott a' franczia királynak.

D. Zuan Batista di Adriani a oferirli et farli pagar le spexe ; lui e bon seruidor e lauda molto la compagna li ha fato quel D. Jac° Spinola locotenente del signor Janus , et a Padoa ser Marco Antonio Lore-dam capitano , che lhonoro assai ; et cussi a Vicenza et a Verono fo uisitato da ms. Stefano Magno fiol dil podesta ; et a Brexa dal vicario ; si che in questo viazo auto vna optima compagna ; per il che prega , Dio conserui questo stado longamente. Amen.

(Marino Sanuto' XXVI. köt.)

Így jutott Frangepán Kristóf 1519. elején fogolyképen Milánóba ¹⁾; a' honnan végre csakugyan sikerült a' megszökés ²⁾. A' velencei köztársaság mindazáltal , melyet már szabadságban létezvén kért , mikép szabad menedék mellett engedtetnék meg neki Velen-czébe jöni , hogy ott némelly hátralévő ügyét elintézhesse , és tett fogadása szerint a' chiozai szent Máriánál ájtatoskodhassék , ezen engedelmet a' francia király' tekintetéből tőle megtagadta ³⁾.

Közleményeimben , melyek Frangepán Kristóf' velencei fog-ságát egykoru kútfökből tökéletesen felvilágosítják , úgy hiszem *három tekintetben* nem épen siker nélkül fáradoztam.

Szoros történettudományi szempontból szolgáljanak azok mutatványul , melly roppant tökéletesbülést várhat még hazai történetünk egyes részleteiben , *ha kútfői szorgalmatosan gyűjtetnek és feldolgoztatnak*. Pedig ez az egyedüli út , mellyen a' magyar történet valóságos nyeresémet és emelkedést remélhet , mellyen tehát haladnunk lehet is kell is. A' történetírásnak u. nev. szellemdús modora , melly kútfői vizsgálatokon túl tesz , és a' nélkül , hogy az egyes tények' részletes critical tanulásával foglalkodnék , azoknak csupán szellemi oldalát akarja felfogni , historiai elveket és nézeteket tőlök elvonni , melyek azután további következtetéseknek szolgáljanak alapúl : ezen modor , mondom , könnyen czélját téveszti , sőt a' *történet* u d o m á n y' rendeltetésével ellenséges összeütközésbe is jö-

¹⁾ Justiniani Antal az új velencei követ Párisban onnan 1519-ki januar 29-ke alatt ír : Come riceute di 7 et 9 zerca il partir per Crema dil Conte Christoforo fo dal re , li disse questo , Soa Maesta disse li piaceua , e cussi hauia dal suo orator residente qui (Februar 7-ke alatt U. o.)

²⁾ 1519. octob. 20. Da Milan fo lettere dil secretario Caroldo , come si hauia , il Conte Christoforo incolumen esser passe per quelli monti et capitado ad archo siche e sicuro ; et ha quelli do francesi con lui“ etc. (Marino Sanuto XXVII. köt.)

³⁾ 1519. nov. 8. „Vene ser Zuam Antonio Dandolo dicendo auer auto lettere e vno nontio dil Conte Christoforo Frangipani olim preson nostro , che fuzite di Milano. Qual e a Castel Nuouo suo castello vicino a Fiume ; supli-cha li sia fato saluo conduto per venir a compir vno suo vodo ala Madona di Chioza ; laltre poter far portar via alcune robe lasso di qui. E il Colegio li rispose di venir non li par , hessendo fuzido da Milan , azio il Christianis-simo Re non habi a mal ; et di le robe li feno il saluo conduto.“ (U. o.)

het. Frangepán Kristóf velencei viszontagságai egyébként példát nyújtanak a' kezdődő XVI. századi magyar aristocratia szellemének és az egyes magnások' személyes viszonyainak méltatására is.

Egyszersmind költőink, kik a' történeti költészetet üzik, a' kútfőkből közvetlenül merített bő történeti anyagból meggyőződhetnek, mikép egyes eseményeket is gyakran a' legkisebb részletekig, tehát egyedül a' történettudomány' útmutatása mellett kútfői tanulmányok által teljesen fel lehet világosítani. Vajha ezt szívökre vennék, 's költeményeik' tárgyát ne csupán egyik másik, hivatott hivatlan történetíró' munkájából, hanem magokból a' történeti kútfőkből közelebb megismerni ügykeznének. Szép példát mutatott e' részben báró Eötvös József, kinek utolsó regénye: „*Magyarország 1514-ben*“ nem csak költészeti, hanem történettudományi szempontból is becses.

De szabadjon végre hazánk' mívelt közönségét általában is felhoznom. Hogy nemzetünkben előszeretettel létezik szép története iránt, tény, melyet — nemzeti szellemünk' dicséretére legyen mondva — mindenkinél tapasztalhatunk ki magát magyarnak vallja. Egyébiránt ha kívánjuk, hogy ezen érzelem ne csak pusztá időöltés legyen, hanem közhasznu gyümölcsöt is teremtsen, eszközökről kell gondoskodni, melyek által nemzetünk' és hazánk' dicső multját minél alaposabban és terjedelmesben megismerhessük. Ez közvetlenül történettudósainkra van ugyan bízva, de ha ezeknek ügykezezeitől csakugyan hasznos sikert akarunk várni, szükséges, hogy a' nagyobb közönségben támaszszal bírijanak; hogy tudományos fáradozásaikban ez szívvel lélekkel részt vegyen; sőt hogy részéről azokat külsőleg, anyagi segítséggel szinte előmozdítsa. Hazánk' története becses nemzeti kincs, de mellynek őrzése és emelése, habár közvetve bizonyos közhasznu gyümölcsöket hoz, még is közvetlen áldozatokkal jár; 's méltánytalanság volna ezeket egyedül a' tudóstól követelni. Szabadjon tehát hazánk' történetét a' magyar nagyobb közönség' részvételébe is ajánlanom; szabadjon e' tekintetben jelen igénytelen kutatásaimat kis ajándokul neki is átadnom; de főkép hazánk' nemes szívü és magasztos jellemü leányainak pártfogását is történetünk' számára kikérem. A' magyar történet olly gazdag a' női erény' legjelesebb példáiban, hogy ezen oldalról is nemzetünk' szépeinek különös részvételét igényelheti; kik annál nagyobb gyönyört találhatnak benne, minthogy nem képzelt, hanem való tényekkel ismerhet meg.

— Ez után

TOLDY FERENCZ titoknak

Turóczi' krónikája' különféle kiadásait számosabb példányokban előmutatván, azokról a' következőkben értekezett.

Régi hazai krónikák körüli stúdiumaim közben a' Turóczi' kiadásait illető, mind eddig homályban levő kérdés is magára vonta fi-

gyelmemet. *Bongars Jakab*, hálánkat olly nagy mértékben megérdemlő franczia tudós, ki először ada nagyobb gyűjteményét a' hazai történetíróknak (Frankfurt, 1600), Turóczi, Küküllei János és Rogérral nyitja azt meg, 's ez alkalommal így nyilatkozik: „Hos edimus ex manuscripto nostro, et veteri editione Augustana, quae prodiit anno 1483. impensis Theodori Feger concuius Budensis: eam habuimus a Joh. Pistorio Niddano V. Cl.“

Czvittinger Dávid, 1711-ben a' maga ismeretes munkájában (Specimen Hung. Lit. p. 392,3.) azt írja: „Prodiit hoc Chronicon — — — Augustae Vind. typis Erhardi Radholt Anno 1482. impensis vero Theodori Feger concuius Budensis: nunc inter Hung. Rerum Scriptores a Jac. Bongarsio editos recusum“; 's hozzá teszi: Ex Guil. Cavei Histor. Literar. Scriptor. Eccl. P. II. f. 318. — Utóbb még pag. 394.: „Neque silentio praetereundum esse reor dictum illud Thurócii Chronicon typis quoque gothicis impressum prodiisse Venetiis 1488. in 4°.“

Czvittingert követve *Maittaire* is (in Annal. Typogr. Tom. I. parte 1. Ed. nova Amstel. 1733. p. 438) Turóczi' első kiadását Ágostába teszi, 1482-re. Felhossa p. 501. a' két 1488-kit is, azaz az ágostait 's a' brünnit.

Bél Mátyás 1745-ben Schwandtner' gyűjteménye' előszavában oldatlanul hagyja a' Czvittinger 1482-ki, Bongars 1483-ki, 's ismét Czvittinger velencei 1488-ki kiadásai' kérdéseit; de már észre veszi, hogy Bongars' szövege az ágostai 1488-kitől különbözik, 's figyelmeztet az utóbbi' colophonjában álló e' szavaira a' nyomtatónak: „Serenissimorum hungarie regum chronica bene reuisa ac fideli studio emendata finit. . .“ Quod satis condocet, teszi még hozzá Bél, respici his *ad piorem quamcunque editionem aliam* erroribus contaminatam typographicis.“

A' criticátlan *Horányi* 1777-ben minden nyomozás nélkül Czvittingert írta le.

A' derék *Seemiller* az ingolstadti könyvtár' ősnymatai' leírásában 1789-ben (fasc. III p. 112.) már megjegyzi, hogy ha létezik 1482-ki kiadása Turóczinak, az nem lehet ágostai, hanem velenceinek kellene lennie, mert Ratdolt a' maga mesterségét 1477—1485-ig (helyesben 1487-ig) Velenczében gyakorlotta. Az 1488-ki velenceiről pedig egyenesen kimondja, hogy az „fictitia esse videtur.“

Saxe 1777-ben az Onomasticon Literarium II. kötetében ennyi zavar közt p. 499. a' bizonyosan is ingadozva írja: hoc anno (az az 1488) lucem vidisse *nonnulli auctores sunt*.“

Pray a' magy. egyetemi könyvtár' ritka könyvei' lajstromában 1781-ben, (a' II. köt. 403. lapján) a' brünni és ágostai 1488-ki kiadásokat hozván fel egy 1482-ki ágostainak lehetetlenségét azzal mutogatja, hogy az ajánló levélben Mátyás kir. Austrie Duxnak cízi-

meztetik, holott e' czímmel Bécs bevétele 's így 1485. előtt nem élt; Turóczi pedig 1484. előtt a' Magister czímmel nem élhetett, mell y, úgymond, a' protonotariusok' sajátja: quippe, folytatja, quem ex authenticis instrumentis certum habeam anno 1468. Fiscalem Procuratorem Regis, anno autem 1470. Notarium Conventus B. Virginis de Turócz, et 1484. Protonotarium fuisse.“ Pray felelte a' Magister czímmek a' közép korban sokféle jelentését — vajjon Magister Rogerius is protonotarius volt-e? De az nem kerülhetette el a' tudós férfiú figyelmét, hogy Ratdolt még csak 1486-ban hívatott meg Velenczéből Ágostába Hohenzollern püspök által.

Schedius Lajos 1804-ben (*Zeitschrift von u. für Ungern*, VI. köt. 77. és 85. lapokon álló jegyzéseiben) a' hely és év nélküli kiadást elsőnek és Velenczében 1485-ben nyomtatottnak tartotta, okai' közlését máskorra halasztván, mi azonban tudomra elmaradt. — *Miller Jakab Ferdinánd* ugyanott, a' 77. l. csak az ágostai 1488-diki 's a' brünni kiadásokat említi, 's így „Apologia pro fide et autoritate M. Joannis de Thurócz“ című kéziratí értekezése, melyben a' Turóczi' kiadásairól értekezik 's a' variánsok is egybeszedetvék, a' princeps editóra nehezen vet világosságot.

Denis, Maittaire' Pótlékaiban 1789-ben (to. I. p. 258.) leírván az 1488-ki ágostai kiadást, a' 684. lapon *egy más kiadásra* látszik vonatkozni a' következőkben: „M. Johannis de Turocz Chronica Hungariae. Char. goth. Erhardi Ratdolt Augustae, *ut in ed. anni 1488. quacum ab initio paginatum haec nostra congruit, sed sub finem differt*, et illam praecessisse videtur. 4.“

E' sorokat szórul szóra átírták *Zapf* (in *Augsburgs Buchdruckergesch.* II. p. 246) és *Panzer* (in *Annal. Typ.* Vol. I. 1793-ban p. 139). Az utóbbi ezen felül (to. I. p. 263.) a' brünni kiadást leírván, azt veti hozzá: „*Editio originalis!*“

A' criticus *Ebert* 1828-ban (*Bibliogr. Lexicon*, I. köt. 321. l.) Panzert vakon követve, a' brünniről ezt jegyzi meg: „*Erste höchst seltene Ausgabe!*“ 'S alább azt mondja: „Eine Ausgabe von 1483. ist ein Unding.“!

Több okakodással 's helyesebb tapintattal jár el *Hain* a' maga *Repertorium Bibliographicumában* (1831. Vol. II. parte II. p. 414.), ki az első kiadást így írja le: „Thwrocz (Joh. de) Chronica Hungariae. s. l. a. et typ. n. 4. g. ch. (Aug. Vind. Erh. Ratdolt).“ másodíknak a' brünnit, harmadíknak az ágostai 1488-dikét tevén.

Mi itt Pesten, a' magyar könyvtárak' középpontján szerencsések vagyunk valaminnyi e' tárgyhoz szólott könyvészeknél: mi önszemlélésből szólhatunk a' dologhoz. Az egyetemi könyvtár négy Turóczi' bir, a' nemzeti muzeum hetet, az academia ötöt. Ime közőlök hat vagy hét. (Előadó bemutatja, a' hallgatókat azok' eltérő sajátságaira figyelmezteti, kitünteti a' szövegben is előforduló részsint variánsokat, részint nyomtatási eltéréseket, 's folytatja:)

Már most e' négyféle példányok gondos összevetése után azt találjuk hogy:

1. Vannak olyanok *sine l. a. et typ.*, melyeknek homlokán Mátyás kir. még nem neveztetik *austriai herczegnek*, 's végén a' *Fridrikkel viselt háborúkról 's Bécs bevételéről szó nincs*. Ezek tehát minden esetre 1485. előtt nyomattak, különben képzelhetetlen mikép hagyta volna ki e' legújabb, europai jelentességű eseményt Turóczi; 's még inkább: a' Drágfi Tamás kir. személynökhöz szóló ajánlás' feliratában Mátyás' címéből ezt: „Austrieque Ducis”? E' hely és év nélküli kiadások tehát 1485. előttiek! 'S állván ez, a' *nyomtatás' helye sem lehet többé kétes*; mert miután az 1488-diki Ratdoltféle kiadással való hasonlítás a' *nyomtatást* Ratdolténak, sőt azonegy készülétekkel készültnek bizonyítja csalhatatlanul, Ratdolt pedig 1484-ben, sőt Falkenstein szerint egész 1487-ig *Velenczében dolgozott*, ez első kiadás is szükségképen Velenczében készült. Tudott erről valamit Caveus, kit Czvittinger kiírt, 's innen tette ő az 1488-ki kiadást, bár hibásan, Velenczébe.

Jankowich az academiái könyvtár' ime' Teleki-példányát vévén zsinórmértékül, azt állította, hogy ezen első kiadás az ágostaitól többi közt azzal is különbözik, hogy ebben a' tíz czímer (a' magyar birodalom' tartományaié és Beatrix királynéé), a' Sz. László' kalandjának képe 's a' Mátyás királyhoz szóló ajánlás nincsen meg. De e' feltételt épen ezen Teleki-példány czáfolja meg, mellyből ime a' hiányzó levelek *kivágatását* azok' maradványai bizonyítják; megczáfolja továbbá az academiái könyvtár' egyik Jancsóféle példánya, mellyben azok csakugyan megvannak; megczáfolja a' Bongars és Schwandtnér' kiadásaiban hiányzó *könyvkiadói ajánlat a' királyhoz* *) melly e' hely 's év nélküli kiadásban szinte nem említi Austria' herczegét, és így az első kiadáshoz tartozik.

*) Ez az ajánló levél, melly az ágostai kiadáshoz újra nem nyomatott, miután sem Bongarsius, sem Schwandtnér által újra ki nem adatott, álljon itt egész kiterjedésében.

Serenissimo ac inuictissimo principi ac domino domino Mathiae hungariae bohemiaeque regi Theobaldus fegher Salutem et gloriam exoptat.

Quod tam multae serenissime ac inuictissime rex principum ac populorum praeclarae res gestae quibus domi atque militiae se admirandos omnibus praebuerunt ab hominum memoria prorsus exciderint: aut perpetua obliuionis caligine premantur: quis aliam facile causam attulerit: quam seu inuidia: siue hominum illius aevi ignorantia claros illis scriptores defuisse. aut editis iam scriptis defuisse notarios qui librorum numero aliorum

2. Vannak példányok, melyekben az első kiadásbeli változatlan Turóczihoz az 1488-ban nyomult Roger kötetett, csakugyan az 1488-ki colophonnal, *'s ez tévesztette el a' legtöbbeket*, hogy az egészet Ágostában 1488-ban nyomtatottnak tekintenék.

3. Vannak példányok hol megtartattak az első (hely- 's év nélküli velenczei) kiadás *b—t* ívei, és csak az *a* 's *a' v* ívek nyomattak újra, ugyanazon nyomdai készülétekkel, és Rogérral együtt; *'s ime így, és csak így létesült az ágostai kiadás*, mely *e'* szerint *nem egyéb mint a' velenczei*, elül 's hátul változtatott és bővített, nem pedig egészen új, *kiadás*.

4. Vannak végre példányai *a' brünninek*. Milly helyet foglalnak ezek *a'* kettő közt? Véleményem ez. *A'* velenczei kiadás pár év alatt nem ritkult még meg; de akadt valamely tudós barátja *a'* m. történeteknek, ki Rogerius' codexét bírván, azon gondolatra jött *Turóczit utánnnyomatni*, de érdekét *a'* legújabb történetek' bele iktatásával és Roger' hozzáadásával nevelni. Ha Turóczi volt volna *a'* brünni kiadás' eszközlője, ő, valamint Küküllei Jánost és Monachis Lőrinczet, úgy Rogért is annál bizonyosabban bele iktatta volna kró-

scripta late diffunderent. Quod quum omnibus commune esse non ambigam. Quae enim gens est quantumvis etiam nunc obscuro nomine: que non aliquando suo sidere effloruerit. In hungariae tamen regibus vel quod ita ipsa necessitas siue finitimorum populorum feritas coegerit indignum prorsus esset res egregie gestas sine memoria: sine phama veluti sepultas delitescere. Maximeque omnium in te rex inclite Mathia cuius iam phama et gloria totiens fugatis prostratisque christiani nominis hostibus immanissimis thurcis victisque finitimis populis per omnem late europam inlarescit. Quod etsi nostra hac aetate in tanta hominum doctissimorum copia nemo facile pertimescere possit: quo tamen animi tui magnitudo aliis prioribus collata regibus inlarescat magis: aut minus ab hominum memoria tollantur: curauit ut regum hungariae facta ad laudem maiestatis tuae diligentissime atque emendatissime imprimerentur. Addidi et non parum venustas picturas: quo legendi labor picturae varietate leuatus gratior omnibus occurreret. Veniat itaque in gratiam serenissime rex hic iste conatus meus atque animi institutum quod si non improbatum iri tuae gratiae persenseró: ad alia: quaecunque nominis tui honori atque amplitudini conducere poterint: paratissimum me atque intentissimum semper exhibebo. Valeat serenissima maiestas vestra: regnoque suo multa cum laude in tempora supersit longissima.

nikájába, vagy legalább helyenként felhasználta volna a' krónika' illető részeiben (mellyet más helyeken is interpolált), mennél szűkebben folytak forrásai IV. Béla' történetére nézve. Továbbá, ha Turóczi folyt volna be a' brünni kiadásba, aligha ő azon 20—30 sorral beelégedett volna, mellyel utánnyomatója Mátyás' történeteit bővítette. Kijöven ekképen Turóczi' és kiadója Feger' hírók nélkül a' brünni kiadás martius 20. 1488., Feger féltvén példányait, ezek' megmentésére 's hogy a' brünnivel a' versenyt kiállhassa, úgy adta rögtön vissza a' kölcsönt, hogy az *a* ívet 's a' *v* ívjegyű két vég levelet a' brünninek pótlékaival újra —, 's mind ezekhez Rogért is hozzá nyomatta; 's el is készült e' *verlegeri operatio* még azon évi június' közepén, mint 1488-ki colophonja bizonyítja. Hogy némelly példányokhoz az *a*, vagy az *a* és *v* új ívek hozzá nem adtak, hanem csak Roger, az a' könyvkötő' elnézéséből vagy kényelméből könnyen megmagyarázható. Az általam itt bemutatott példányok közt ime mindenik esetre vannak példák.

A' Ratdolt' „*emendata*“ szava tehát az ágostai kiadás' colophonjában nem sokat nyom, 's legfelebb a' pótlásokról áll. Ellenben leltem a' brünniben valóságos javításokat, mellyek mutatják, hogy a' brünni kiadás nem készült gond nélkül: ilyen különösen a' *halathalon Detreh*, melly a' velenczei és ehhezképest a' *vele azonos ágostai*ban is így áll: *halathalon*; illyek egyebek, miket Schwandtner is észre vett 's kijegyzett.

Még egy kérdés ötlík fel itten. *Mily példánynyal élt Bongarsius?* Neki kétség kívül velenczei kiadása volt, mellyhez az ágostai Roger kötöttetett az említett colophonnal: ezt mutatja szövegének ezével összevetése. De honnan nála az 1483. év? és Ágosta? és Ratdolt? a' mik hogy *együtt lehetetlenek*, bibizonyítottatott! Én ugyan nem kétlem hogy a' tudós férfiút utólérte a' gyarlóság midőn a' colophont csekély figyelemmel nézte, 's az *octuagesimo octaux tertio* idust . . . olvasván, az *octavot* elnézte 's a' *tertiót* vette évszámnak, mi előttem is többeken megesett midőn a' különböző példányokat nézegették. De végre — 's ez az egész ügyben, melly, mint őszintén megvallom, nem sokkal több mint könyvészeti érdekesség — a legnevezetesebb kérdés: *honnan a' Bongars' szövegének a' velenczeitől eltérései?* Ő azt mondja: *Ex manuscripto nostro et veteri editione* ect. Micsoda Ms ez? Turóczié? vagy ennek valamelly másolata? Azt kell hinnünk hogy amaz, és nincs is benne lehetetlenség, hogy a' Ratdoltnál elmaradt kézirat idővel Bongars' kezére jusson: más föltétnek itt helye nincs. De ehhez minden esetre hozzá kell adnunk, hogy az eltérések' jó része *olvasási és tán nyomtatási hibák*: mi a' nyelvünket 's neveinket nem ismerő 's nem értő, egyébként tudós férfiúnál nagyon is lehetséges volt, miután a' Báltól segített Schwandtnernél is az illyek épen nem ritkák.

Végül még egy érdekes kéziratot kívánok a' T. Academiának

bemutatni. Ime a' heidelbergi egyetemnek 156. számmal jegyzett codex palatinusa, mellyel Heidelbergben 1829-ben ismerkedvén meg, azt az azon évi 'Tudományos Gyűjtemény' XII-ik kötetében bővebben megismertettem, 's most a' cs. kir. közoktatási ministerium' eszközzéséből magán használatomra rövid időre kinyerni szerencsés voltam. Midőn e' német nyelven írt magyar krónikát tartatása' helyén egy hétig szállásomon használtam, nem ismertem benne Turóczi' fordítására. Most megjegyezhetem, hogy e' szép codex csakugyan nem egyéb mint a' Turóczi-féle krónikának lehetőségig hív, és pedig egykorú átlétele, 's hogy a' névtelen német fordító az 1488-ki brünni kiadást használta, hogy a' királyok' kéziratjában és festve előadott képei szinte nem egyebek mint a' brünni idomtalan képek' másai, valamint az elül látható kép is, melly könnyen a' magyarok' bejövételének vétethetnék, szinte a' brünni Turócziiban álló, Rogérhez tartozó 's a' tatároknak IV. Béla alatt Magyarországra berohanását ábrázoló fametszet' mása.

A' fordító az ajánló levelek', külön részek' előszavai és címei' 's az első kilencz fejezetnek, mik a' magyarok' eredetét, Scythia' és népei' leírását tárgyalják, kihagyásával a' X-d. caputtal, tehát a' húnok' kijövetelével kezdi; átugorja a' XXIV. fejezetet, melly a' székelyekről szól, a' III. rész' XL. és LI., úgy a' IV. rész' XXII. fejezeteit, valamint a' II. rész' végéhez ragasztott verseket Károly kir. halálára. A' fordító nem lévén tárgyával teljesen ismeretes, némit hol csak általan ad vissza, hol kihágy. Így P. I. c. LXIII. e' helyet: „Dux Almus, severitate Regis Stephani minoris *mediam capitis sui diminutionem passus fuerat*“ nem értvén, a' dőlt betűkkel szedeteket le nem fordította; P. IV. c. XVIII. „superiorem Boznam, *vel vulgari vocabulo Werhbozanyam vocamus*“ szinte kihagyta, a' különben is hibásan írt nevet nem értvén, de mellyet Tinódiból igazíthatunk meg, ki e' tartományt *Vég Bosznyának* nevezi Zsigmond' verses krónikájában. A' magnas-okat inkább szó mint értelem szerint „grosmechtign“ szóval adja vissza. A' „mongol“ nevet még nem ismervén, P. II. c. LXXIV. ezt: „*Mangali sive Tartari*“ csak így adja: *dy Thattern*; P. II. c. XLVII. a' szinte nem ismert *patarénokat* csak *folgk* (nép) szóval fordítja; a' partes *transalpinae*-vel is így lévén hol *Sybnwürgn*-nel fordítja, hibásan, hol „*land über das gepyr*g“ szó szerint, hol ismét: yn den tayln *genhalbn des gepyr*ges 'stb. P. II. C. LII. azon érdekes sorait, hol Küküllei többi közt jelen időben szólva Zsigmond és Máriáról mond: *qui nunc conregnant*, mellőzte 'stb. Megjegyzem hogy a *Sclavos* (tótok) nála *Wyndn* (vend) P. II. c. XXX.; hogy János vajda és László király neki is az akkori német köz szokás szerint: Janwsch Weyda, Laslaw (még közönségesb az austriai írónál Lassla). Nem vettem észre egy közbeiktatást vagy bővítést sem, melly által a' codex tanulságossá válnék. — Ime még egy rövid hely a' fordító' németsege' mutatóványaul. Áll az a' legutolsó

fejezetben, hol Mátyás király' jajejai és moldvai hadjáratát említvén ezt veti oda Turóczi: „Victoriosum quidem hunc hominem, ut secundum Attylam, reddidere fata“, 'stb; fordítónk a' helyet így adja: „Wan das gelüg hatt disem menschn Mathiam überwindüg gemacht, vnd syghafft, vorvmb czw lob vnd eer seyner überwindüg synd dyse versch getycht vnd gemacht wordn

Sorte nova redijt hunorum maxima quöndam
Tempore: que fuerat Átile victoria regis. (Így).

ijn dewtscht yst das also vijl gesprochn Mit newem gelügk yst wijd' vmb kwmen dij grösset vberwijndüg der hünij odder d' Vngern Dij do gewest ijst czw den geczejttn des kwnigs Átile.“

A' végéhez, a' codexétől különböző *későbbi kéz* Mátyás király' ismeretes sirversét írta: *Matthias hic iaceo* 'stb, hibásan ezt is. Úgy látszik a' mindjárt 1488-ban lefordított krónika' legelső birtokosa vetette azt oda, tán kevéssel a' király' halála után. — A' minden részeiben teljes, ép és tiszta, 170 beírt levélből álló, fejér hártyába kötött folio-codex' finom anyagú és szövetű papirosa kétféle vízjegyet mutat, egy nagyobb: ökörfej, két szarva közül felnyúló szárral, mely keresztbe végződik, a' mellyre egy kígyó tekerőzik; 's egy kisebbet: ökörfej, két szarva közül felnyúló szárral, mely rózsába végződik, szájából nyíl függ. E' jegyek Németországra 's a' XV. századra mutatnak.

Ezek után nem mellőzhetem el, tisztelt Academia, a' külföldi intézetek' azon liberalitása' dicsérő, 's a' jelen esetben részemről hálás, elismerését, mellyel azok tudományos eszközeiket közhasznuakká teszik, 's nem csak ritka könyveiket, hanem codexeiket is, illő biztosíték mellett száz meg száz mérföldnyire kikölcsonzik. E' liberalitásra kedvesen emlékezem még azon időből midőn a' külföldön laktam, 's ennek köszönöm, hogy mai nap szerencsém lehet egy a' Rajna mellől vett, hazánkat illető, kéziratot elémutathatnom. Bár bizonyos hazai intézetünk ebben is, azaz kincsei' közhasznosításában, követné a' szép példát: a' véka alá rejtett kincs — van vagy nincs: a' jelenre nézve legalább nem létezik.

KIS GYÜLÉS, DEC. 9. 1850. 5 ór.

(A' mathematicai és természettudom. osztályok' számára).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: Györy, Vállas, Kiss K., Bugát, Gebhardt, rend., Nendtvich és Petényi, lev. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Döbrentei, Érdy, Jerney, Szemere, Szilasy, Zádor rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Waltherr, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

VÁLLAS ANTAL rt

ábrák' segítségével előterjesztette igen egyszerű módon a' különbségek' és som-

mák' *theoriájának némely főbb alakzatait*, 's mutogatta mimódon lehessen az ő általa kimutatott úton a' sommák' sommáit is megtalálni. Előadása így szólt:

Tudvalévő dolog, hogy a' felsőbb számtani sorozatok' főbb alakzatai közönségesen a' kapcsolattan' (*calc. combinatorius*) segítségével hozatnak le. Azonban igen hosszadalmas lévén ezen lehozásmód, kívánatos a' kapcsolattan' tételeiről független más módot birni, anynyival is inkább, minthogy a' kapcsolattan' napjainkban, a' felsőbb analysis' körében, tudvalévő okoknál fogva, lehetőleg mellőztetik.

Előre fölteszszük, hogy a' Pascal' háromszögére nézve:

- a) 1
 b) 1 , 1
 c) 1 , 2 , 1
 d) 1 , 3 , 3 , 1
 e) 1 , 4 , 6 , 4 , 1
 f) 1 , 5 , 10 , 10 , 5 , 1

el legyen ismerve, hogy annak általános alakja ez:

$$1, m, \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2}, \frac{(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \dots$$

az a) sorozat nevezetve O-díknak, a' b) elsőnek 's így tovább. Ez általános alakzat a' kapcsolattan' segítségével nélkül is könnyen lehozható. Ugyanis első és második tagjai nyilván ezek: 1, m. Mi harmadik tagját illeti, ez nyilván az (m-1) tényezőt foglalja magában, minthogy a' harmadik tag a' b) sorozatban, hol m=1, elenyészik. Lesz tehát a' harmadik tag' képviselője: $\alpha(m-1)$ hol α még határozatlan. Tétetve m=2, 3, 4. . lesz a' harmadik tag vagy is $\alpha(m-1)$ ezzé

$$\begin{aligned}\alpha &= 1 \\ {}_2\alpha &= 3 \\ {}_3\alpha &= 6 \\ &\dots\end{aligned}$$

a' honnan $\alpha = 1, 1\frac{1}{2}, 2 \dots$, azaz éppen fele m-nek. Innen gyanítható, hogy a' harmadik tag képviselője ez: $\frac{m(m-1)}{1 \cdot 2}$. Hasonló módon

vezettetünk azon eszmére, hogy a' negyedik tag' kifejezése ez: $\frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3}$ és hogy az r-dik tagé általában ez:

$$\frac{m(m-1)(m-2) \dots [m-(r-1)]}{1 \cdot 2 \cdot 3 \dots r}$$

T. i. a' negyedik tagra nézve könnyen átlátható, hogy annak általános alakja csak e' lehet $\beta(m-2)$, miután az a' c) sorozatban, hol m=2 elenyészik. Továbbá m=3, 4. . tétetve lesz a' negyedik tagból

$$\begin{aligned}\beta &= 1 \\ {}_2\beta &= 4 \\ {}_3\beta &= 10 \\ &\dots\end{aligned}$$

a' honnan $\beta = 1, 2, 3 \frac{1}{3} \dots$ azaz épen az $\frac{m(m-1)}{1 \cdot 2}$ harmad része, a'

honnan következik, hogy tehát a' 4-ik tag' kifejezése ez $\frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3}$.

Megtaláltatván az egyes tagoknak gyanítható kifejezései, azoknak helyes volta az úgynevezett felsőbb inductio' segítségével könnyen bebizonyítható.

De nem ez vala feladatunk. Nekünk is elég azon elvet megállapítanunk, hogy a' mely sorzatnak együtthatói (avvagy coefficientsei) az első esetekben a' Pascal' háromszöge' számsorozataival vagy ezek' valamely részével azonosak, azonosak lesznek egész általánossággban, ha be lehet bizonyítani róluk, hogy egymástól a' Pascaléival egyazon törvény szerint keletkeznek.

Például:

$$\begin{aligned}(a + x)^1 &= a + x \\ (a + x)^2 &= a^2 + 2ax + x^2 \\ (a + x)^3 &= a^3 + 3a^2x + 3ax^2 + x^3 \\ &\dots\end{aligned}$$

tehát általában

$$(a + x)^m = a^m + m a^{m-1}x + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} a^{m-2}x^2 + \dots$$

föltéve t. i. hogy m egész állító szám. Az egymásbóli származás itt olly világos, hogy elég csak egy esetet tárgyalnunk. A' harmadik hatály' együtthatói ezek 1, 3, 3, 1 mint a' Pascal' háromszöge d) sorozatában, mert:

$$(a + x)^3 = a^3 + 3a^2x + 3ax^2 + x^3.$$

Ebből a' dolog' természete szerint akként keletkezik a' negyedik hatály, hogy a' harmadik a' $a + x$ által szoroztatik. Tehát lesz:

$$(a + x)^3 = a^3 + 3a^2x + 3ax^2 + x^3$$

$$a + x$$

$$a^4 + 3a^3x + 3a^2x^2 + ax^3$$

$$a^3x + 3a^2x^2 + 3ax^3 + x^4$$

$$\begin{aligned}(a + x)^4 &= a^4 + 3a^3x + 3a^2x^2 + 1ax^3 + x^4 \\ &\quad + 1a^3 + 3a^2 + 3a \\ &= a^4 + 4a^3x + 6a^2x^2 + 4ax^3 + x^4\end{aligned}$$

Függélyes rekesz alá foglaltuk a' szorzásból keletkező együtthatókat, hogy annál kitünőbb legyen azoknak keletkezése a' Pascal' háromszöge' módjára, hol az első a' másodikkal, a' második a' harmadikkal 's így tov. adja a' következő sorozat' tagjait.

Átmenvén már most tulajdonképi tárgyunkra, tudva lévő dolog, milly jelentése van a' következő összeállításnak:

$$\begin{array}{ccccccccc} & & \Delta^3 a_1 & , & \Delta^3 a_2 & , & \Delta^3 a_3 & , & \Delta^3 a_4 & , & \Delta^3 a_5 & \\ & \Delta^2 a_1 & , & \Delta^2 a_2 & , & \Delta^2 a_3 & , & \Delta^2 a_4 & , & \Delta^2 a_5 & , & \\ \Delta a_1 & , & \Delta a_2 & , & \Delta a_3 & , & \Delta a_4 & , & \Delta a_5 & , & \Delta a_6 & \\ a_1 & , & a_2 & , & a_3 & , & a_4 & , & a_5 & , & a_6 & , & a_7 & . . . \end{array}$$

Vizsgálván itt akármelyik sorozat' két szomszéd tagjának viszonyát a' közébe eső felső sorozat' tagjához, azt találjuk, hogy ezen viszony felette egyszerű. Így például

$$\begin{array}{l} a_4 + \Delta a_4 = a_5 , \\ \Delta^2 a_3 + \Delta^2 a_3 = \Delta^2 a_4 , \end{array}$$

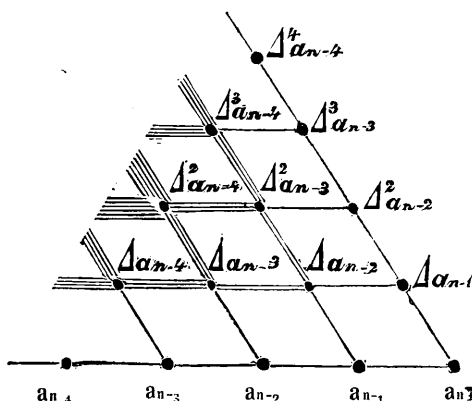
azaz minden tagja ezen összeállításnak *bal és felfelé* a' legközelebbi két szomszéd tag' summájává bontható. Ez az első elv, mire szaktársaim' figyelmét kikérem. Áttétel' segítségével azonban mindjárt következik, hogy:

$$\begin{array}{l} a_4 = a_5 - \Delta a_4 \\ \Delta^2 a_3 = \Delta^2 a_4 - \Delta^3 a_3 \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \Delta a_4 = a_5 - a_4 \\ \Delta^3 a_3 = \Delta^2 a_4 - \Delta^2 a_3 \end{array}$$

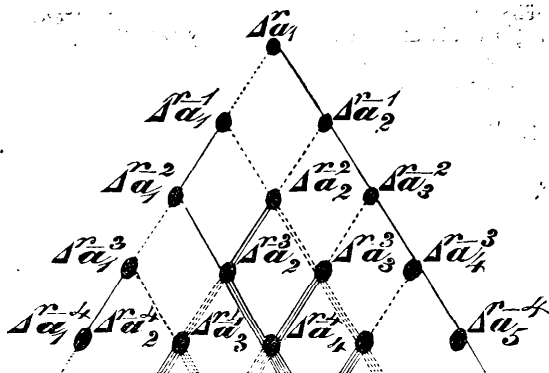
azaz másodszor minden tag jobb és felfelé a' két szomszéd tag' különbségévé bomlik 's minden tag *lefelé* szintén *különbséggé* hasad, de akkép, hogy a' két szomszéd tagok közül a' bal felé eső legyen a' kivonandó. 'S illy egyszerű viszonyokon alapúlnak a' summák és különbségek' teoriájának főbb tételei.

1. id.

Az első idom a' fő és különbség sorozatok' jobb végét ábrázolja, az egyes tagok pontok által jelölvék. Az első elv szerint az

2. id.

Vizsgáljuk mármost 2. id. a' fő és különbségsorozatok' felső végét. A' harmadik elv szerint bontván a' $\Delta^r a_1$ tagot lefelé, lesz:

$$\Delta^r a_1 = \Delta^{r-1} a_2 - \Delta^{r-1} a_1.$$

A' $\Delta^r a_1$ tag tehát a' maga együttthatóját jobb felől állítólag, bal felől tagadólag közli az alatta lévő szomszéd tagokkal, 's a' nyert két tagú együttthatói nyilván a' Pascal' háromszöge' b) sorozatával (a' jeleket kivéve) azonosak. A' bal szál pontozva van, mert tagadó egyseget visz a' szomszéd taghoz.

Bontsuk a' két tagú egyes tagjait szintén ketté, és pedig először jobb felé állítólag (ekkor t. i. megtartják jeleiket), azután bal felé tagadólag (a' mikor jeleik ellenkezőkké válnak), lesz:

$$\begin{aligned} \Delta^r a_1 &= \Delta^{r-2} a_3 - \Delta^{r-2} a_2 \\ &\quad - \Delta^{r-2} a_2 + \Delta^{r-1} a_1, \\ &= \Delta^{r-2} a_3 - 1) \Delta^{r-2} a_2 + \Delta^{r-2} a_1, \\ &\quad - 1) \\ &= \Delta^{r-2} a_3 - 2\Delta^{r-2} a_2 + \Delta^{r-2} a_1. \end{aligned}$$

Ugyanezt tevé a' három tagúval is, lesz:

$$\begin{aligned} \Delta^r a_1 &= \Delta^{r-3} a_4 - 2\Delta^{r-3} a_3 + \Delta^{r-3} a_2 \\ &\quad - \Delta^{r-3} a_3 + 2\Delta^{r-3} a_2 - \Delta^{r-3} a_1, \\ &= \Delta^{r-3} a_4 - 2) \Delta^{r-3} a_3 + 1) \Delta^{r-3} a_2 - \Delta^{r-3} a_1. \\ &\quad - 1) \quad + 2) \end{aligned}$$

A' törvény ebből olly világos, hogy általában lesz:

$$\begin{aligned} \Delta^r a_1 &= \Delta^{r-s} a_{s+1} - s\Delta^{r-s} a_s + \frac{s(s-1)}{1 \cdot 2} \Delta^{r-s} a_{s-1} \\ &\quad - \frac{s(s-1)(s-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \Delta^{r-s} a_{s-2} + \dots \end{aligned}$$

Ha a' $\Delta^r a_1$ tagot a' fő sorozat' tagjai által akarjuk kifejezni, mint szokásban van, csak olly értéket kell adni s-nek, hogy $r-s=0$ legyen. Ez megtörténvén lesz:

$$\Delta^r a_1 = \Delta^0 a_{r+1} - r \Delta^0 a_r + \frac{r(r-1)}{1 \cdot 2} \Delta^0 a_{r-1} \\ - \frac{r(r-1)(r-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \Delta^0 a_{r-2} + \dots$$

azaz minthogy általában

$$\Delta^0 a_1 = a_1,$$

lesz tulajdonképen; ha r helyébe m -et teszünk,

$$\Delta^m a_1 = a_{m+1} - m a_m + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} a_{m-1} \\ - \frac{m(-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} a_{m-2} + \dots$$

$$\begin{aligned} & \bullet \Delta^3 a_{n-3} \\ & \bullet \Delta^2 a_{n-3} \bullet \Delta^2 a_{n-2} \\ 3. \text{ id. } & \bullet \Delta a_{n-3} \bullet \Delta a_{n-2} \bullet \Delta a_{n-1} \\ & \bullet a_{n-3} \bullet a_{n-2} \bullet a_{n-1} \bullet a_n \\ & \bullet \Sigma a_{n-4} \bullet \Sigma a_{n-3} \bullet \Sigma a_{n-2} \bullet \Sigma a_{n-1} \bullet \Sigma a_n \end{aligned}$$

Szintolly könnyű a' somma megtalálása is. Toldjuk meg 3. id. a' fő és különbségsorozatok' összeállítását a' sommák' sorával, 's legyen a' 3. id. ez összeállításnak jobb vége. Minthogy a' sommák ugyanazon viszonyban állnak a' szomszéd tagokhoz mint az összeállításnak bármely tagja: ennél fogva lesz:

$$\begin{aligned} \Sigma a_n &= \Sigma a_{n-1} + a_n, \\ &= \Sigma a_{n-2} + 2a_{n-1} + \Delta a_{n-1}, \\ &= \Sigma a_{n-3} + 3a_{n-2} + 3\Delta a_{n-2} + \Delta^2 a_{n-2}, \\ &\dots \\ &= \Sigma a_{n-r} + r a_{n-r+1} + \frac{r(r-1)}{1 \cdot 2} \Delta a_{n-r+1} \\ &\quad + \frac{r(r-1)(r-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \Delta^2 a_{n-r+1} + \dots \end{aligned}$$

Ha azt kívánjuk, hogy a' somma a' fő és különbségsorozatok' első tagjai által legyen kifejezve, ez meglesz, hogyha $n-r=0$ tételik. Minthogy ekkor

$$\Sigma a_0 = 0,$$

lesz nyilván:

$$\Sigma a_n = n a_1 + \frac{n(n-1)}{1 \cdot 2} \Delta a_1 + \frac{n(n-1)(n-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \Delta^2 a_1 + \dots$$

De folytatni is lehet az összeállítást alul 's a' sommák' sommáit kifejezni ekkép:

$$\begin{array}{ccccccc}
 & & & & \bullet \Delta^3 a_{n-3} & & \\
 & & & & \bullet \Delta^2 a_{n-3} & \bullet \Delta^2 a_{n-2} & \\
 & & & & \bullet \Delta a_{n-3} & \bullet \Delta a_{n-2} & \bullet \Delta a_{n-1} \\
 & & & & \bullet a_{n-3} & \bullet a_{n-2} & \bullet a_{n-1} & \bullet a_n \\
 & & & \bullet \Sigma a_{n-4} & \bullet \Sigma a_{n-3} & \bullet \Sigma a_{n-2} & \bullet \Sigma a_{n-1} & \bullet \Sigma a_n \\
 & & \bullet \Sigma a_{n-5} & \bullet \Sigma^2 a_{n-4} & \bullet \Sigma^2 a_{n-3} & \bullet \Sigma^2 a_{n-2} & \bullet \Sigma^2 a_{n-1} & \bullet \Sigma^2 a_n \\
 & \bullet \Sigma^3 a_{n-6} & \bullet \Sigma^3 a_{n-5} & \bullet \Sigma^3 a_{n-4} & \bullet \Sigma^3 a_{n-3} & \bullet \Sigma^3 a_{n-2} & \bullet \Sigma^3 a_{n-1} & \bullet \Sigma^3 a_n
 \end{array}$$

Mint hogy a 'sommák' sommái is az első elv szerint ketté bonthatók, lesz nyilván:

$$\begin{aligned}
 \Sigma^2 a_n &= \Sigma^2 a_{n-1} + \Sigma a_n, \\
 &= \Sigma^2 a_{n-2} + 2 \Sigma a_{n-1} + a_n, \\
 &= \Sigma^2 a_{n-3} + 3 \Sigma a_{n-2} + 3 a_{n-1} + \Delta a_{n-1}, \\
 &= \Sigma^2 a_{n-4} + 4 \Sigma a_{n-3} + 6 a_{n-2} + 4 \Delta a_{n-2} + \Delta^2 a_{n-2},
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 \Sigma^2 a_{n-r} + r \Sigma a_{n-r+1} + \frac{r(r-1)}{1 \cdot 2} a_{n-r+2} \\
 + \frac{r(r-1)(r-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \Delta a_{n-r+2} \\
 + \frac{r(r-1)(r-2)(r-3)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4} \Delta^2 a_{n-r+2} + \dots
 \end{aligned}$$

'S ha ebben $n-r+1=0$ tételik, lesz (föltéve hogy szem előtt tartjuk miszerint $\Sigma a_0 = \Sigma^2 a_{-1} = \Sigma^3 a_{-2} \dots = 0$):

$$\begin{aligned}
 \Sigma^2 a_n &= \frac{(n+1)n}{1 \cdot 2} a_1 + \frac{(n+1)n(n-1)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \Delta a_1 \\
 &+ \frac{(n+1)n(n-1)(n-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4} \Delta^2 a_1 + \dots
 \end{aligned}$$

Hasonlag találattatik:

$$\begin{aligned}
 \Sigma^3 a_n &= \Sigma^3 a_{n-1} + \Sigma^2 a_n, \\
 &= \Sigma^3 a_{n-2} + 2 \Sigma^2 a_{n-1} + \Sigma a_n, \\
 &= \Sigma^3 a_{n-3} + 3 \Sigma^2 a_{n-2} + 3 \Sigma a_{n-1} + a_n, \\
 &= \Sigma^3 a_{n-4} + 4 \Sigma^2 a_{n-3} + 6 \Sigma a_{n-2} + 4 a_{n-1} + \Delta a_{n-1}, \\
 &\dots \\
 &= \Sigma^3 a_{n-r} + r \Sigma^2 a_{n-r+1} + \frac{r(r-1)}{1 \cdot 2} \Sigma a_{n-r+2} \\
 &+ \frac{r(r-1)(r-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} a_{n-r+3} \\
 &+ \frac{r(r-1)(r-2)(r-3)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4} \Delta a_{n-r+3}
 \end{aligned}$$

'S ha már most $n-r+2=0$ tételik, lesz:

$$\Sigma^3 a_n = \frac{(n+2)(n+1)n}{1 \cdot 2 \cdot 3} a_1 + \frac{(n+2)(n+1)n(n-1)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4} \Delta a_1 + \dots$$

Miként lehessen ez uton tovább haladni, magában világos dolog

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, DEC. 9. 1850. 6 ór.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen Bajza, Balogh, Bugát, Döbrentei, Érdy, Gebhardt, Györy, Jerney, Kiss Kár., Szemere, Szilasy, Vállas, Zádor rr. tt — Bertha, Hunfalvy, Karácson, Nendtvich, Pauler, Petényi, Repicky, Waltherr, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz, titokok.

— A' jövő évi ülëssor ekkép alapítottatott meg:

Jan. 18. Nyelv- és széptudom. oszt.	Apr. 14. Történeti osztály.
— 20. Öszves acad. gyűlés.	— 26. Mathem. és term. tud. oszt.
Feb. 1. Philos. és társad. tud. oszt.	— 28. Öszves acad. gyűlés.
— 3. Történeti osztály.	Máj. 10. Nyelv- és széptudom. oszt.
— 15. Mathem. és term. tud. oszt.	— 12. Philos. és társad. tud. oszt.
— 17. Öszves acad. gyűlés.	— 24. Történeti osztály.
Mart. 1. Nyelv- és széptudom. oszt.	— 26. Öszves acad. gyűlés.
— 3. Philos. és társad. tud. oszt.	Jun. 14. Mathem. és term. tud. oszt.
— 15. Történeti osztály.	— 16. Nyelv- és széptudom. oszt.
— 17. Mathem. és term. tud. oszt.	— 28. Philos. és társad. tud. oszt.
— 29. Nyelv- és széptudom. oszt.	— 30. Öszves acad. gyűlés.
— 31. Öszves acad. gyűlés.	Jul. 12. Történeti osztály.
Apr. 12. Philos. és társad. tud. oszt.	— 14. Mathem. és term. tud. oszt.
S z ü n i d ő.	
Sept. 20. Nyelv- és széptudom. oszt.	Nov. 10. Philos. és társad. tud. oszt.
— 22. Öszves acad. gyűlés.	— 22. Történeti osztály.
Oct. 4. Philos. és társad. tud. oszt.	— 24. Mathem. és term. tud. oszt.
— 6. Történeti osztály.	Dec. 6. Öszves acad. gyűlés.
— 18. Mathem. és term. tud. oszt.	— 9. Nyelv- és széptudom. oszt.
— 20. Öszves acad. gyűlés.	— 20. Philos. és társad. tud. oszt.
Nov. 8. Nyelv- és széptudom. oszt.	— 22. Öszves acad. gyűlés.

— Némelly levelezések' elintézése után a' könyvtár' számára ezek nyújtattak be: 1. *Hutter Antal* tatai algymnasium-igazgatótól: *Szózat, melyet 1850—1-ki tanév' kezdetén a' tatai algymn. teremében tartott. Pest, 1850. 2. *Kozma Vazul'* nyomdájából: Az új kor' történetei Szilágyi Virgiltől. Pest, 1850. első füzet. 3. *Matusik János* kolosvári kegyesrendi tanártól halotti jelentéseknek egy gazdag gyűjteménye 1807—47. évekből, két folio-kötetbe kötve. 4. *Tasner Antal* lev. tagtól: Miskolczi Gáspár Angliai Independentismusa. Ultraject. 1654. és hozzá kötve Angliai Puritanismus, ford. Telkibányai Istv. Ugyanott és akkor. 5. *Toldy Ferencz*től: *Két könyv az egészség' fentartásáról. Pest, 1850. — Végre a' kéziratár' számára *Tompai Imrétől*: 1. egy az oláhok által az utolsó háborúban feldúlt oláh-fenesi Jósika kastély' kápolnájában lelt 1605-ki énekes könyv, mely viz és külső erőszak által tetemesen meg levén rongálva, annak a' hogy' lehet leiratása, az eredetinek pedig egy saját tárczában eltétele rendeltett. A' titokok jelentette, hogy ha másolása sikerülni fog, a' maga idején e' munkáról tudósítani fogja az academiát. 2. A' Fogaras vidéki oláhoknak XIV. Benedek pápához olasz nyelven költ folyamodásuk' egykoru másolata, évszám nélkül.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, DEC. 21. 1850.

Mélt. gróf Andrássy György másod-elnök úr' előlőlete alatt

Jelen Császár, b. Eötvös J. és Kubinyi Ág. lt. lt. — Bajza, Czech, György, Horváth C., Jerney, Kállay, Kiss K., Szemere, Szilasy, Vállas rr. lt. — Bertha, Csatszó, Hunfalvy, Karvasy, Lukács, Mátray, Nendtvich, Pauler, Petényi, Podhradczky, Repický, Tasner, Waltherr, Wenzel lev. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

WENZEL GUSZTÁV lt.

Werböczy Istránnak eddig, a' történetírók előtt ismeretlen, 1519. évi *velencei követségét* terjesztette elő Marino Sanuto' eredeti feljegyzéseiből. Előadása eképek volt.

Úgy hiszem, Frangepán Kristóf' *velencei fogságáról* közölt vizsgálataim világosan bebizonyították, hogy mindazon nagyszerű's legtisztább tudományos szellemű munkák és dolgozatok mellett is, melyekkel hazai történetünk' körében már eddig dicsekedhettünk, a' magyar előkor annyira koránt sincs ismerve még, mennyiben azt ismerni mind a' korunkra jutott kútfők lehetségessé tennék, mind főképek ma nemzetünk' becsülete és méltósága kívánni látszik. A' történetírásnak újabb időben nálunk sok kedvelőkre talált u. n. szellemdús (mondhatnók regényszerű) modora ezt kieszközölni nem képes. Azon egyedüli út, mellyen e' tekintetben való haladás reményelhető, *hazai történetünk' kútfőinek minél szorgalmasabb és terjedelmesebb gyűjtése és feldolgozása*. Ezen úton kell tehát a' hazai történetírás' művelőjének is haladnia. Frangepán Kristóf' *velencei fogsága* csak egyes esemény, 's magában is nem annyira magasabb politikai érdekeknél fogva, mint inkább mivel a' XVI. századi magyar aristocratia' viszonyait és állapotait jellemzőleg felmutatja, és általános irodalmi előzményeink által külsőleg is érdekeltetett, érdemel figyelmet. De a' kútfő, mellyel annak megismertetésében éltem, t. i. *Marino Sanuto' egykoru kézírati krónikája*, feletlen fontos. E' krónikának eredetie a' bécsi császári titkos levéltárban, másolatja pedig a' *velencei Marciana* nevű könyvtárban őriztetik. Címe: „*Marini Sanuti Leonardi filii patricii Veneti ordinum Sapientis de successu rerum Italie et totius mundi — — — quasi ephemerida opuscula*.” Ezen munka, melly *ötven nyolcz* egészréti vastag kötetből áll, és kezdve 1495-ki (mai számításunk szerint 1496-ki) *januarius' 1-jétől egész 1533-ki september' végeig, olasz nyelven*, naponkénti följegyzésekben mindent tárgyal, mi politikai tekintetben említésre méltó az akkor nevezetes státusokban és vidékeken bárhol történt, annál inkább igényli a' történetművelő' figyelmét, minthogy Marino Sanuto nem csak mint egykoru író nyújt tudósításokat; hanem a' *velencei nagy tanácsnak* tagja és a' kormánytól különösen a' kor' eseményeinek följegyzésével megbízott *historiographus* is lévén, személyes állásánál fogva arról, mit elbeszél, részint mint szemtanu, részint biztos értesítések után híven volt tu-

dósítva; és a' velencei nagy tanács' számos tárgyalásait, valamint sok fontos okleveleket terjedelmesen, sőt gyakran szóról szóra is közöl. 'S minthogy e' szerint hazánk' történetének jagellói korszakára nézve is sokat tartalmaz, miről máshonnan semmi tudomásunk nincsen, a' magyar történetbuvárok nem csekély sikerrel fogják azt használni¹⁾.

Szabadjon e' tekintetben mutatványul ma egy politikailag is nevezetes esemény' felvilágosítását Marino Sanutónak általam idézett munkájából megkisértenem, t. i. *Werböczy Istvánnak 1519-ki velencei követségét*, melyről eddig semmi tudomásunk nem volt.

Tudva levő dolog, hogy Werböczy István nem csak hazánk' jogügyeiben a' XVI. század' kezdetén igen kitünő szerepet vitt, miért is a' hazai jogtudomány' legragyogóbb csillagának méltán tartatik; hanem hogy II. Lajos királyunk idejében az ország' viszonyait illetőleg is több diplomatiái küldetésekben és tárgyalásokban nevezetes részt vett. Tudva van, mikép több követségekben a' római pápához, a' német császárhoz és a' német birodalmi rendekhez, oly sikerrel járt el, hogy a' magyar országgyűlés ez iránti érdemeit különös pénzmennyiséggel jutalmazta, melyet a' haza' egyes törvényhatóságai fizettek neki. E' követségekre többnyire a' török veszély adott alkalmat, mely napról napra hazánk' s nemzetünk felett mindinkább feltornyosult. Ellenben ismeretlen előttünk mind eddig, hogy ő 1519. Velenczében is ez érdemben, de más célra is, mint magyarországi követ különös ügyességgel megfordult.

Követségének két tárgya volt. Fő a' *török veszedelem*. Mert a' törökök mindinkább készültek Magyarországot megtámadni, 's eljött vala az eldöntő percz, mellyben a' magyar királynak *ragy* velök békességet kötni, 's így a' barátságos egyezkedés' útján az ország' viszonyát a' törökökhez rendeznie; de ezen esetben egyszerűsmind a' keresztyén fejedelmekkel frigyétől elállni, sőt mindazon elvekről lemondani kellett, mellyek Európa' azonkori nemzetjogának alapját tették; *ragy* teljes erőfeszítéssel nekik ellent állni kénytelenítettett, mely esetben a' keresztyén hatalmasságok és fejedelmek' segítségére szorult. Tudva van, milly értelemben döntetett el ezen kérdés. A' magyarok magokat a' keresztyén népcsalád' méltó tagjának akarván bizonyítani, a' török császár' kedvező ajánlataira

¹⁾ Marino Sanutóról és kézirati krónikájának történettudományi fontosságáról igen érdekes vizsgálatakat tett Brown Rawdon két munkában: *Raggugli sulla vita e sulle opere di Marin Sanuto detto il juniore Veneto patrizio e cronista pregevolissimo di secoli XV. XVI. Venezia* (s. a.); és *Itinerario di Marin Sanuto per la Terraferma Veneziana nell' anno 1483. Padova, 1847. 4r.* A' magyar történet' számára pedig használtatott már 1848-ban *Firnhaber Frigyes*től. V. ö. *Vincenzo Guidoto-s Gesandtschaft am Hofe K. Ludwigs von Ungarn 1523—1525.* a' „Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst“, czímű Bécsben 1848. megjelent munkában.

reá nem álltak, 's hívek maradtak a' keresztyénség' köz ügyéhez. Reménylették hogy más európai hatalmasságok és fejedelmek ismételt ígéretekhez képest színtezzen értelemben cselekedni 's a' kenyértörés' órájában Magyarországot cserben hagyni nem fogják. Hogy ők ebben csalatkoztak, a' következmények mutatták. A' mohácsi ütközel' szerencsétlen kimenetele véres betűkkel van nem csak Magyarország, hanem Európának XVI. századi történetébe is beírva. De bármint legyen ez, II. Lajos magyar király 1519 kezdetén több európai kormányhoz követséget határozott küldeni, hogy tőlök a' törökök ellen az ígért segítséget kikérje. Ezen követség' vezetője Werbőczy István volt.

E' követségnek mindazonáltal *más titkos czélja is volt*, melyről Marino Sanuto tudósít. Az 1515-ki bécsi congressus' tárgyalásainál fogva, midőn I. Miksa császár 1519-ki január' 11-kén meghalálozott, a' már akkor magyar királynak II. Lajosnak és a' magyar fő uraknak szándékuk vala megkísérteni, ha vajjon római királyllyá választatását kiadni nem bírnák-e? — 's ezen ügynek minél nagyobb titokbani pártolása mind a' római pápánál, mind más európai hatalmasságoknál színtezzen követségre volt bízva.

Ser Aluise Bon, törvények' doctora és a' velencei köztársaságnak követe a' budai udvarnál, Budáról 1519-ki február' 21-ke alatt azt írja Velenczébe: „hogy Werbőczy István őt meglátogatta tudtúl adván neki, mikép Romába és Velenczébe követnek rendeltetvén legközelebb útnak induland; miért kéri őt, hogy Velenczébe jöttét eleve megírni sziveskedjék. A' velencei státusférfi Werbőczyt jellemzőleg azt írja, „e homo assa reputato e degno, uno di quattro di cose giudicarie; e questo e il primo, a il sigillo di re.“ A' követségnek czélja iránt is kérdezte Werbőczyt, 's mintán azt megtudta, válaszolt neki, hogy Velenczében őt szívesen fogják látni („sara ben visto“).

Magát a' Werbőczytől vezetett magyar követségnek Velenczébe érkezését és ott tartózkodását illetőleg Marino Sanuto ekkép értesít:

Martius 21-kén jelent meg Velenczében egy magyar hírvivő ezen követségtől, a' budai udvarnál lévő velencei követ ser Aluise Bon, egy a' magyar követséget bemutató levelét hozván, 's egyszersemind tudtúl adván a' köztársaság kormányának, hogy küldői már Trevisóba érkeztek és holnap Velenczébe jönni szándékoznak. A' hírvivőt a' pregadi tanács (Consilium Rogatorum) Loredano Lóránt doge' elnöklete alatt fogadta. Ez azt válaszolta, hogy őket szívesen látandja („fosseno i ben venuti“); azonnal rendelvén, hogy számukra szállás készíttessék, melyet „cale dile rasse“ nevű utcában Dandolo-féle házban kaptak. Azután húsz velencei nemeset nevezett ki, kik más nap a' követséget megtiszteltendők annak elejébe menjenek. A' hírvivő az alatt visszament küldőihez, kik még ez nap estve Mestrébe érkeztek, 's az ottani vendégfogadóba szálltak.

Martius' 22-kén érkezett a' követség Malgherába. A' megtiszteltetésére kiküldött húsz velencei nemes közül három elmaradván, csak 17 ment elejébe. Megjegyeztetik, hogy a' magyar királytól a' köztársaságnak szóló megbízó levéllel van ellátva; hogy a' követek nem egyházi, hanem világi férfiak, azonban az ország' előkelő nemesei, de nem zászlósbírói; hogy neveik: *Werbőczy István királyi személynök*, *Challouisich Pál* és *Fánchi Imre*; 's hogy 70 személy' kíséretében érkeztek. A' küldöttség' vezetője ser Marco Antonio Venier törvények' doctora, őket Malgherában üdvözlötte, azután Velenczébe kísérte, és a' számukra készített lakásra vezette.

Martius' 23-kán volt a' magyar követség' ünnepélyes fogadtatása a' Consilium Rogatorumnak a' legpompásabb teremben tartott ülésében. A' 17 velencei nemes elejébe ment, 's a' követséget a' terembe vezette. Érkezték a' doge felkelt székéről, vagy inkább 83 éves agg létére magát segédeitől fölemeltette, 's a' magyar követek' mindenikének kezét szorította, kik állva néhány szót mondtak. Nevezetesen, *hogy ezen alkalommal a' magyar nyelvvel éltek*; mert Marino Sanuto világosan mondja, hogy szavaikat egy velők lévő pap tolmácsolta. Beszédöknek tartalma ez volt: Hogy ők királyuktól X. Leo pápához és a' velencei köztársasághoz küldettek; annak nevében tisztelik most a' dogét, kinek egyszersmind megbízó levelöket bemutaták. Ezután mindhárman a' doge mellé ültek; mire Vielmi János velencei státustitkár latin nyelven hártára írt megbízó levelöket felolvasta, melly Budán február' 20-kán kelt vala. Lajos magyar és cseh király a' dogét barátjának és frigyeseinek nevezi, 's azt írja neki, hogy követeit bizonyos ügyek' tárgyalása végett hozzá küldi. A' követek azután titkos audientiát kívántak, mire a' *negyvenes* és a' *savii ai ordeni* nevű tanácsosok elbocsáttattak, és ők a' *tizes tanács* előtt adták elé követségök' tárgyat.

Martius' 24-kén délután a' magyar követség' kívánatai felett tanácskozás tartott. *Ser Domingo Trevisano*, — mint Sanuto őt nevezi — „el cavalier, precursor és savio dil Consegljo,” ki azon hétben hivataloskodott, nyitotta meg a' tanácskozást, elmondván, mikép a' doge agg kora és gyöngé szava miatt képes nem lévén a' tárgyat előadni, evvel ő bízott meg. A' követek t. i. a' szokásos tisztelgések után a' tizes tanácsban elbeszéltek, mikép már Miksa császár' halála előtt választva valának, hogy a' császárhoz, a' pápához és a' velencei Signoriához elmenjenek. Később meghalálózván a' császár, csak a' pápához és a' köztársasághoz küldettek. A' nagy török (gran turcho, azaz a' török császár) készül Magyarországot megtámadni, 's minthogy magokra hagyatva a' magyarok ellentállásra gyöngék, a' többi keresztyén státusok' segítségét kívánják, melly ha nekik megadatnék, ők a' török ellen férfiasan fognak küzdeni. Névszerint reménylik, hogy a' pápa és a' Signoria Magyarországnak segítségére leendnek. Az után követségök' másik

tárgyára menvén által, előmutattak egy hosszú írást, melyben Miksa császár Bécsben 1515-ki júliusban Lajos királyukat fiának fogadván, őt nem ugyan státusai' örökösévé, de a' római császárság' helyettesévé (vicarius) és római királylyá kinevezte. Miksa meghalálózván, Lajos most a' római királyságot megnyerni kívánja, 's reményli, hogy a' velencei köztársaság őt mint egyik legrégebbi barátját és frigyest ebben segítendi. A' török kedvező feltételek alatt őt a' keresztényen fejedelmek' társaságától elvonni akarta: de ő ajánlataira nem hajolt. Úgy szinte az utolsó háború' alkalmával, midőn minden fejedelmek Velence ellen egyesültek, a' magyar király még is, bár majd folytonosan Miksa császártól ösztönöztetett hogy Dalmátiába rontson, a' köztársaság' hű barátja maradt. Most ezen barátságnak viszonzását várják a' magyarok Velenczétől. Előadását folytatva Trevisano még azt mondta, mikép a' doge szép szavakkal felelt a' követeknek: Hogy ő mindig szívesen látja a' magyar király' követeit, főkép olly tisztos személyeket, millyenek ők; mi egyébiránt kívánságukat illeti, szukséges, hogy azt előbb a' tanácssal közölje, mellynek végzését azután tudtokul adandja. Addig is szíveskedjenek Velenczének nevezetességeit megtekinteni.

Míg így a' magyar követek Velenczében martius' 23-kán a' hajó- és fegyvertárt, azon nap pedig t. i. martius' 24-kén reggel szent Márk' kincseit nézték: követségek felett a' tanácskozások folytak.

A' consilium Rogatorum martius' 24-kei ülésében, melly éjtszakai 22 óráig (olasz számítás szerint) eltartott, 187 voks közt 166 végezte, hogy a' doge csak szóval feleljen holnap reggel a' követeknek, mondván nekik szép szavakkal, mikép a' velencei köztársaság mindig barátja volt Magyarországnak, és neki segítségül lenni a' törökök ellen soha el nem mulasztotta; 's mikép jelenleg is, névszerint a' római királyválasztást illetőleg, a' magyar királynak minden jót kíván, főkép a' törökök' tekintetéből is. Egyébiránt a' választók közt Velenczének közelebbi barátja nem lévén, a' követek inkább a' pápához forduljanak, ki ezen érdeken nagyobb befolyással bír.

Martius' 25-kén gyümölcscsoltó Boldogasszony' napja, tehát ünnep volt. Az eső nagyon esett.

A' pregadi tanácsnak az előtte való napon hozott végzését a' magyar követeknek tudtul kellett adni; mire ünnepélyes készültek történtek. Tíz nobile küldetett elejökbe, kik által korán reggel az egyházi szertartások előtt egy földszinti terembe vezettettek, hol a' pregadi és a' negyvenes tanács' jelenlétében a' doge velök a' tegnapi végzést tudatta, mellyet azonnal Violani János státustitoknak latin nyelvre fordított. A' magyar tolmács is jelen volt. Künn négy követ várt, a' pápai, a' franczia, a' ferrárai és a' mantuai.

A' magyar követek erre tolmácsuk által azt válaszolták, hogy ők magok közt tanácskozni akarnak. Azután kimentek és rövid idő

múlva azt üzenték, hogy határozottabb feleletet kívánnak, t. i. ha urok a' választóktól vagy azoknak részétől római királylyá választatnék, 's ez esetben netán fegyverrel kellene élnie: vajjon a' velencei köztársaság neki segítséget adand-e? mire a' doge azt felelte: „Ha mi barátjai vagyunk most a' magyar királynak, 's római királylyá választatását kívánjuk; annál inkább leszünk barátjai választatása után.“ Ebben a' követek megnyugodtak. A' velencei kormány pedig ezen színlég igen barátságos nyilatkozat' daczára is egy már az előbbi napon hozott határozatnál fogva mindjárt más nap az egész tárgyalást és adott feleletét a' franczia követtel közölte, hogy azt királyának azonnal jelentse.

A' magyar követség még az nap tovább akart utazni. A' misében mindazáltal, melly legnagyobb fényvel tartatott, a' többi négy követtel a' három magyar is részt vett; de délután a' litániában meg nem jelentek. Azt üzenték, mikép kívánságuk a' nagy tanács' valamelyik tagjával még értekezni; miért kéri, hogy ilyen hozzájuk küldessék; mi meg is történt.

Martius' 26-kán. Tegnap kivánságukat illetőleg jelentetett, miképa' magyar követek a' Velenczében őrzött szent Ilona' ereklyéiből egy részecskét kérnek, hogy azt magokkal haza vihessék. Erre az válaszoltatott, hogy sz. Ilona' ereklyéi nem a' köztársaság, hanem az olivetói hegy' barátjainak tulajdona, kik Velenczében is templomot bírnak. Ha az ereklyék a' köztársaságéi volnának, most is, mint már I. Lajos király' korában, mikor szent Pál első remete' holttestét ennek általengedte, kivánságukra hajolna, de a' fenforgó körülmények közt felmentve legyen. A' magyar követek ezen mentséget elfogadták.

Továbbá Surian Antal törvények' doctora és Orio Lőrincz azt jelentették, hogy a' követek ez nap' reggelén szent Márk' harangtoronyát megszemlélték; 's ezután azonnal elindultak utjokat Páduán keresztül Romába folytatandók. Mire a' páduai rectoroknak haladék nélkül meghagyatott, hogy a' magyar követek iránt minden tisztelettel legyenek, névszerint tíz arany értékű ajándékkal is tiszteljék meg.

Miután a' történettudományban minden állítás és elbeszélés csak annyiban érdemel hitelt, mennyiben azt hitelre méltó kútfökből bebizonyíthatni: helyén levőnek tartom előadásaim' támogatására a' Marino Sanuto' XXVII. kötetében foglalt adatokat eredeti olasz nyelven előterjeszteni.

1519. martius' 21-kén. Vene vno messo deli oratori dil Re di Hongaria vanno a Roma; et vieneno prima in questa terra, et porto lettere dil orator nostro in Hongaria di tal sua venuta, et il Principe disse: *Fosseno i ben venuti*, i qualli sonno zonti a Treviso, et sarano

qui doman, et ordinato prepararli labitationem in cha Dandolo in cale dile rasse, e fu li la cena la prima sera.

Martius' 22-kén. In questa matina andasseno a Malgera li sottoscritti zenthilomeni chiamati eri im pregadi contra tre oratori dil ser^{mo} Re vanno in Hongaria (sic). Etiam e destinati con lettere credential ala Signoria nostra et sono con persone 70. Sonno nobelli primarii, zoe prothonotarii di Hongaria, ma laici tutti tre. Eri sera ariavano a Mestre al hostaria et ser *M^{co} Antonio Venier* el dotor li fece le parole. Et sono conduti al abitatione preparata a cha Dandolo in cale di le rase. Questi zenthilomeni di — chiamati li fono contra:

Ser Andrea Badoer el cavalier, Ser Lorenzo Orio el dotor, Ser *M^{co} Ant^o Venier* el dotor, Ser Piero da Canal, Ser Lunardo Venier, Ser Zuam Dolfim quondam ser Daniel, Ser Batista Valier, Ser Antonio Sanudo quondam ser Lunardo, Ser Zuam Franc^o Marzello, Ser Zuam Vituri, *Ser Marim Sanudo quondam ser Lunardo*, Ser Lorenzo Dandolo, Ser Nicolo Lippomano, Ser Ferigo da Molim, Ser Hironimo Barbarigo quondam Ser Andrea, o Ser Benedetto Dolfim, Ser Matio Vituri, o Ser Zuam Capelo, Ser Toma Michiel, o Ser *M^o Ant^o Bon* quondam Ser Michiel.

Martius' 23-kén. Vene in colegio li tre ambaśadori dil Re di Hongaria contra di qual andasseno numero 17 signati di sopra, i qualli tutti fonno contra a Malgera; et il colegio era reduto in la sala di soin; et zonti in colegio, el Principe si leuo, zoe fo aiutato e tocho la man a tutti lhoror oratori i qualli im piedi tutti tre *disseno alcune parole, qual per vno suo prete interpetre fo exposto*, come erano mandati per il suo Re ser^{mo} oratori a papa Leone, e in questo itinere li hauia commesso, douesseno tratar alcune cosse con sua serenita. Et prima saluto esso Principe, poi data la lettera di credenza andono a sentar tutti tre a presso il Principe, e leta la lettera per Zuam Batista di Vielmi, qual e latina scritta in bergamena data adi 20 feurer a Buda. Chiama il doxe suo amico e confederato. Il qual Re Lodouico di Hongaria et Bohemia scriue, come el manda oratori al papa nominati in le lettere, i qual sono li soto scriti; e li ha commesso, debino tratar alcune cosse con la Signoria nostra perho li dagono fede etc. *Stephanus Werbeucz* Locumtenens personalis presentie, *Paulus Challouisich* et *Henricus de Fanch*. Et nota questi sonno zenthilomeni e non baroni dil Regno. Et poi li diti oratori volseno audientia secreta et fosseno tutti mandati fuora e cai di 40 e sauii ai ordeni, con dir, si chiamasse li cai di X, et cussi esposeno la lhoror imbasata, qual notero di soto quando sara dita im pregadi.

Martius' 24-kén. Da poi disnar etc. — — — — Demum ser Domingo Triuixam el cavalier procurator, *sario dil conseio* e in setimana ando in renga, e fece la relatione fata in colegio da oratori hongarici, qual il doxe per esser vechio, non la pol far, per non auer voce, licet in reliquis sia gaiardo et a anni 83. Prima disse,

come erano venuti questi oratori tre dil ser^{mo} Re di Hongaria in collegio quali im piedi salutono il Doxe come bon vixin dil suo Re; et poi dato la lettera di credenza; e uenuti a sentar volseno audientia con li piu secreti; e cusi fo mandati fuora quelli non intraua nel con-seio di X, et lhorò, zoe il primo disse, che andauano al Papa et erano sta electi za piu tempo ala Signoria nostra, al Imperator e al Papa; hora che morto l'Imperator il suo Re li manda e ala Signoria e al Papa, dicendo dil gran Turcho, che vol invader quel regno, e per si soli non si pol aiutar senza aiuto deli Principi Christiani, qual hauendo si difendera verilmente etc. Poi disse, voria aiuto e dala Signoria e dal Papa. Demum che seguita quella morte dil ser^{mo} Re di Romani, di raxom li veniua a lui Re di Hongaria e Boemia tal grado: perche a Vienna 1515. di luio l'Imperator morto li fece vna scrittura, lo adotaua in fiol: non in succession di stadi, ma ben lo creaua Vicario dil Imperio, et etiam Re di Romani, et monstro la predita scrittura molto longa, dicendo esso orator, chel pregaua la Signoria, li desse quel aiuto e fauor la poteua, accio lauesse il suo desiderio; perche saria ben dila Signoria nostra per lamicitia e confederation e insieme. Ma prima disse, che per il Sor Turco era sta fato ogni pati, accio si separasse dila Christianita, e mai volse far ni pace ni triuea senza interuenir di altri Principi et maxime dila Signoria nostra. Item al tempo di questa ultima guerra, che tutti li Principi erano conspirati contra di nui, l'Imperador fe ogni cossa, che rompesse guera in Dalmatia, e tamen mai il quondam ser^{mo} Re suo padre lo volse far, imò volse perseuerar in la bona amicitia con questo stado. Il Principe li rispose, vedeua sempre con aliegro animo li representati di quella Maesta, et maxime adesse persone lhorò; et si saria con li nostri consigli et si faria risposta et in questo mezo vedeseno la terra. Et cussi eri poi fono al arsenal et questa matina a ueder le zoie (di S. Marco).

Et venuto zoso fu posto per li sauii tutti la risposta se dia far a bocha a diti oratori da matina per il Principe nostro; videlicet *verba pro verbis optima* dil amor, portamo a quella Maesta; come e sta sempre porta ali soi pasadi, et dal canto nostro mai auemo manca contra il Turco, et andando dal Papa, quella Maesta li dara ogni fauor, con altre parole di quella substantia. Quanto ala election dil Re di Romani, desideramo ogni ben di soa Maesta et faria per la Christianita per esser ali confini con Turchi. Quanto a darli aiuto et fauor tempo et loco li dicemo, non hauemo niun amico di questi Electori, ni hauemo niun in Alemagna si possi operar. E questo per la longa. Vera stata. Ma andando a roma il Papa lo potra far. E damo sia preso, si debbi mandar dita risposta in Franza castigata, come parera al Cardinal azio lorator nostro la comunichi al re Christianissimo. Fu presa, aue 19 di no, 166 di si, 2 non sinceri, Fo chiamadi li soto scriti per andar da matina auanti terza a leuar li oratori Vngarici, e

menarli ala Signoria auanti la Signoria vadi in chiesa a messa per dirli la risposta :

Ser Andrea Badœer el caualier , Ser Cabriel Moro el caualier , Ser Lorenzo Orio el dottor , Ser M^o Ant^o Venier el dottor , Ser Sebastian Foscarini el dottor , Ser Zuam Baxadona el dottor , *Ser Marin Sanudo quondam Lunardo* , Ser Zerigo da Molin , Ser Faustin Barbo , Ser Hir^o Barbarigo quondam Ser Andrea .

Martius' 25-kén. Venere fo , il zorno dila Madona , fo gran pioza ; et reduti li X deputadi a menar li oratori Hongari ala Signoria per darli la risposta , et venuti con barcha per la pioza introno l'oro soli in colegio da basso , doue era il Doxe con il colegio , etiam li cai di 40 , ne altri fo lassati intrar per dar reputazion ala cossa . In questo mezo li altri 4 oratori Papa , Franza , Ferara e Mantoa con il resto dil Senato deputato aspetauano in sala di pregadi , et aspetono assai hor ditti oratori el Principe li disse la risposta ale proposition fate , qual Zuam B^a di Vielmi Secretario le diceua latine . *Era etiam li il suo prete interpetre.* Et poi diti oratori fono dir , voleuano esser un pocho insieme ; et cussi si leuono , et parlato tra l'oro feno dir , che desideraua auer piu dechiaration dila Signoria nostra , videlicet hauendo exposto in ogni tempo e loco , si la Signoria vora dar ajuto al suo Re , dicendo sil fusse electo Re di Romani dali Electori o parte di l'oro , e bisognase con arme otenir , si la Signoria li voria dar aiuto etiam lei con arme . A questo il Principe disse , se nui desiderauemo fusse electo per la bona amicitia haueuamo con soa Maesta , quanto magis poi electo si faria ? etc . Et cussi restono satisfati . Si voleno partir questa sera andar a dormir a Mestre ; poi tuor il camin per Roma . *Nota* , li e sta fato presente per la Signoria di robe di manzar etc . Et poi vene la Signoria *Vice doxe ser Aluise Contarino el consier* vestito di scarlato , per esser amalato ser Michiel Salamom , con tuti 7 li oratori , videlicet dil Papa , Franza , li tre oratori Hungari , Ferara e Mantoa ; procurator ser Domingo Triuixan el caualier solo , e il resto dili deputati , vestiti di scarlato e paonazo e andati a messa , et vespero in chiechia di S. Marco .

Da poi disnar si ando ala predicha ; non veneno li ditti oratori Hungarici , ma mandono a pregar , uenisse alcun di colegio a parlarli . Veneno ser Zorzi Pixani dottor cavalier , sauio dil conseio , ser Pandolfo Morexim , e ser Piero da Pexaro sauii a terra ferma , quello volseno diro poi .

Martius' 26-kán. Il Principe non fo in colegio . — Vene in colegio lorator di Franza , al qual fo comunicato la risposta fata eri ali oratori Vngarici castigata etc . , la qual si mandera in Franza etc . Et poi ser Antonio Suriam dottor e caualier , e ser Lorenzo Orio dottor , stati dali oratori Vngarici , il primo e stato orator in Hongaria , e laltro va . I qual oratori e sta questa matina in campaniel di san

Marco ; et poi e partiti per Padoa ; e fo scritto a quelli rectori, li honorino et fazino presenti per lamontar di ducati diexe. Hor diti oratori desiderauano aver qualche scintilla dil corpo di S. Helena e in la chiesa di San Lena, in questa terra mondi frati dil hordine di frati di Monte Oliueto ; et che diti patricii li disseno, che questo non staua ala Signoria ; perche quando quel quondam scr^{mo} Re di Hongaria alias dimando ala Signoria il corpo di san Paulo primo heremita , perche di quello la Signoria poteua disponer, gelo concessa ; ma mo questo di San Helena e di frati , e non si potria tuor alcuna reliquia senza nota etc. Et cussi restono quieti.

— Ez után

PETÉNYI SALAMON II.

kitömött állatpéldányok és ábrák' előmutatása mellett a' *pirókokról* általán , 's különösen a' magyarországiakról értekezett, 's ez úttal a' rózsás piróknak egy, a' budai Istenhegyen (Svábh.) fogott jérece' példányát elő is mutatta. Az értekezés ekkép hangzott.

Azon állatka , melly mai nap szerencsét nyújt pár szót intézhetnem a' tiszt. tudós gyülekezethez : a' *rőzsa-pirók* (*Pyrrhula rosea*, *Pallas*; *Rosen-Gimpel*; *Hyl ruzowy*).

A' *pirók* azon csoportozathoz tartoznak a' magevő madarak' (*Aves granivorae* ; *Samenfresser*) rendében és a' pintyfélék' (*fringillidae*) rokonságában , mellynek tagjai az ezen életmódra , t. i. a' maglerántás , kiszedés , lehámozás , felnyitás , összezúzás és megévesre különösen alkotvák. Minden egyéb rendrokonok között a' természet e' czélra főleg a' *pirókokat* látta el olly eszközzel , mellynek segedelmével képesek még a' legszilárdabb , sőt a' kökeménységű magokat is könnyen feltörni 's belökhöz juttatni. *Ezen eszköz valamint életökben* fő szerepet játszik , úgy *fő jelénység is* ; ez pedig *orruk* *) , melly , a' mint azt a' jelen példányokon is láthatni , rövid

*) Valóban igen ohajtandó volna , miszerint egy ügyes nyelvtudós találna a' magyar terményrajz' műszótana' (terminologia) számára is , öszhangzásban a' terményrajz' elvei , szabályai 's keळेkeivel olly műszót , melly az eddig felette tágas , 's azért is több értelmű és nem kizárólag egy fogalmat jellemző „*madár-orr*“ szót a' magyar nyelvben , a' madártanban és az életben akkép pótolná ki , mint az más nyelvekben kizárólag a' madarak' jellemzésére , például a' diákban *rostrum* , az olaszban *becco* , a' francziában *bec* , az angolban *beak* , *bill* , a' németben *Schnabel* , a' lengyelben *dziub* (dziubati : bökni) , a' tótban *zobák* (zobati : eleséget orral felszedni) 'stb. a' tudomány' sikerteljes könnyítése 's előmozdításával használtatik. A' „*madár-orr*“ , *rostrum* , *Schnabel* értelemben , olly nagy szerepet játszik a' madarak' testalkota , életmódja , szervezése , rendszerezése - 's így jellemzésében is , hogy az minden tekintetben

ugyan, alig hosszabb mint magas, de erős, vastag, tompa, görgeteg-bunkós, fölül alul szélesen boltolt, gyakran duzzadt, és épen csak hegye felé kissé összenyomott; mindkét kávája szélei élesek 's

érdemes egy kizárólag őt illető 's jellemző megnevezésre, tehát saját műszóra. De az *orr* szó, vegyük azt akár eredeti egyszerűségében, akár bármi mesterséges, csavarékos összetételében, nem olyan hogy az ohajtott madártani műszót méltán képviselhetné. Mert e' magyar szó: *orr*, még akkor is ha azt *cső-ornak* nevezzük, olly annyira tágas, általános értelmű, melly általában minden állatra alkalmazható, mellynek ábrázata egy kinyúló lélekző tagban végződik. Az *orr tehát*, ezen általános sajátágánál fogva, a' képzelődés' olly tágas terére vezeti az ember' esztét, hogy ennek hallására minden figyelme' daczára is lehetetlen magának alatta *kizárólag csak a' szoros értelemben vett madárorrot* (Schnabel) gondolni. Mert az *orr* tulajdonkép azon kültagja az egytetemes gerinczes állatok' fejei' 's ábrázatinak, melly kiváltkép, sőt mondhatni *kizárólag a' levegő' beszívása 's kieresztésére, a' takony' különválasztására, 's a' szagok és illatok' föl vételére rendeltetett.* Az orrnak ezen alkotása, rendeltetése, fő munkálkodása tehát fő jelleménél fogva kizárólag *a' lélekzés és szaglás' szerre a' gerinczes állatoknál.* Illyen orr a' szó' legtökéleteseb értelmében megvan a' madarak' ábrázatán is, a' most hibásan úgy nevezett *madárorr'* tövén vagy közepetáján, látható külsőleg is azon két kisebb nagyobb 's mindenféle idomú nyílásban, melyet *orrlyukaknak* (Nares; Nasenlöcher) nevezünk, 's melyeket épen csak *a' madaraknál 's kizárólag madárorrnak* kellene neveznünk, valamint azokat az egyéb gerinczes állatoknál is igazán csak ebben az értelemben vesszük és nevezzük.

Am de a' madárorrnak, mint azzal eddig a' madarak' jellemzésére *rostrum*, *Schnabel* értelmében élünk, dolga korántsem csak a' lélekzés és szaglás, hanem a' sok oldalu madárélethez mért különféle rendeltetése 's működése van. Így az legtöbb madaraknál egyszersmind bökö, csipő, harapó, tehát védőszer, melly nekik egyszersmind az eledelék' felszedésére, lecsipdesésére (a' hogyóevőknél) szolgál; továbbá ásó-véső (a' harkályoknál), tőrő- fűrő (a' hollóneműeknél), feltörő és szétzúzó (a' kupály, papagály, lángályok, bábuszoknál vagy mormonoknál), lepolyvázó (a' sármány- 's pintyféléknél), rágó (a' lemezzorruaknál), halászó (a' gödényféléknél), kapdosó (a' legyészeknél, fecskéknél), hordozó (a' legtöbbeknekél), mászó's kapaszkodó (a' keresztorruak- és papagályoknál). Szóval a' *madárorr fő tényezője a' madarak' élete* annyira külön-

befelé hajlottak. Ezen alkotása a' pirók-ornak megfelel tökéletesen ez állatkák' egyszerű életmódjának. *Ők orruk' vékonyult hegyével,* mint valami csipeszszel metszik el, csíplik le a' bimbót, boglyót, és

bőző működései 's jeleneteinek. Fő rendeltetése 's munkássága azonban abban pontosúl össze, hogy a' mindeniknek rendelt életfentartási táplálékok annak *nyílása által juthassanak a' gyomorba;* a' madárorr tehát legfőképp *erőszer,* 's tulajdonkép *az a' madaraknál, mi a' száj* az egyéb három rendü gerinczeseknél.

Érezték az efféle működésű szerv' jellemző megnevezése v. i. műszavának hiányát és nagy szükségét a' magyar nyelvben évek óta velem együtt mind azon férfiak, kik a' terményrajz' magyar műszótana' megalapítását 's tökéletesítését szívökön hordozák. Történt kísérlet, a' valót azonban, a' jellemzőt 's kielégítőt mind e' mai napig nem sikerült feltalálni. Mert a' Vajda Péter által Cuvier' állattana' fordításában nyújtott, utána pedig Hanák, Reisinger 's több magyar terményrajzírók által használt *csorr* és *csörr* szó minden esetre a' szerencsétlenül faragott, 's a' minden nyelv- és bölcsészeti critica nélkül erőszakosan a' tudományba béhozott azon új szavak közé tartozik, melyekre egészen alkalmazható Horatius' de arte poetica 70, 71, azon mondata: „*cecidere, cadentque!* Quae nunc sunt in honore vocabula.“ Minden műszónak általában, de legfőképp a' terményrajzban, jelentős és jellemzőnek kell lenni. Lássuk már: mennyire jellemző a' csorr és csörr.

A' *csorr* és *csörr* összetéve, egygyé olvasztva van a' *cső* és az *orr*-ból (lásd Vajda Péter Cuvier fordít. I. köt. 329. l.): neki tehát *csörrt* kell jelenteni 's jellemzenie. Eddigi fölfogásunk szerint a' *cső* olly jobbadán gömbölyű, nyulánk szerszám, melynek külfalai tökéletesen elzárvák 's egész hosszában sehol sem nyilhatók; melynek egyedül benső közepén van végig futó üressége vagyis olly lyuka, melyen az abba jutott lég, folyadék vagy bár mi más testek csak egy végtől a' más végig, vagy ezeken ki- és bejárhatnak.

Kérdés már: van-e madár a' világon, melynek *cső-orra* vagyis *csorra volna?* Vajjon nem állanak-e a' *csőnek* sajátosságai és eredményei homlokegyenes ellentétben a' Schnabel értelemben vett madárorr' rendeltetése, működése és eredményeivel, melly utolsók kizárólag csak a' szerv' szétnyitása, az első pedig csupán a' szerv' köröskörüli elzárása által esz-közölhetők.

Mikép alkalmazható tehát e' szerencsétlen műszó már csak egyetlenegy madár' orrára is? mikép például a' balta- és a' kampós orru ragadozókra? mikép az ollóorru keresztorrokra?

különféle jobbadán kemény magokat. *Az orrkávák' behajlott, éles széleivel* lepolyvássák, lehámozzák azokat bőrös, hártvás, húsos vagy fás kültakaróiktól. *Mire aztán a' vastag*, bunkós, boltolt 's még azon fölül a' szájpadráson e' czélra egy tetemes, kemény csucorodással vagy több kiálló, éles párkányzattal van ellátva, azért is felette erős orr-kapcsai közé szorítván a' lehámozott magot, azt vagy a' felpattanás és felnyílásra kénytelenítik, vagy összemorzsolják; magát a' tápláló bélmagot kanál alaku nyelvökkel be- a' bárzsingba szállítván, az összemorzsolts kultakarókat pedig kitaszítván.

A' *pirókok' lábai* igen rövidek, de zömökek, újjaikon éleskarmókkal, talpgumóikon bibircsekkel ellátvák, azért is nem annyira járásra és ugrásra, mint inkább kapaszkodásra és a' madárnak a' gally és ágakoni fogódzására felette alkalmasak. Lábaik' ezen alkotásánál fogva olly ügyességgel birnak a' pirókok, miszerint képesek a' nélkül, hogy helyökből kimozdulnának, vagy ujjait legkevesbbé fölnyitnák, a' magok körül, fölött 's alatt levő bimbók vagy bogyókhoz fel- 's kinyújtózni, vagy épen függőlegesen egész a' bogyók' eléréseig leereszkedni, és ugyanazon állásban ismét fölegyenesedni.

A' középszerű, hegyén tompúlt *szárnyuknak* hol 2-ik, hol 4-ik röptyűje (Schwinge) a' leghosszabbik.

A' *pirókok' tollazata*, mérve zordon lakhelyeikhez, tömött,

az összenyomott orru nyüvészekre, vagy bábuszokra? a' laposra összenyomott lemezorruakra, vagy a' felette rövid, lapított orru légykapók 's fecskékre? mikép a' félholdas orru borsályok- és orrszarvúakra? a' bunkós, görgeteg, rövid orrú kupályok- és pirókokra, 's így számtalan más egyebekre?

Sokkal jobban illenék a' *csőrr* szó az emlősök' orrára, melly két lélekző csőve vagyis csöves orrlyukainál fogva, igen is, még pedig len kettős cső-orr.

Azért bocsátkozám e' mellékes tárgy' hosszabb fejtegetésébe, hogy megragadván az alkalmat, arra figyelmeztessem úgy a' terményrajz-kedvelőket 's főleg madárbuvárokat, mint a' nyelvészeket: milly ovatosság 's pontossággal kell eljárnunk már általában is bármí új szók' gyártásában, 's a' legszigorúbbal még a' tudomány' számára szolgálándó műszók' választásában; de egyszersmind hogy mind a' két félt arra hívjam fel, miszerint a' rostrum, Schnabel, értelmű madárorr' megnevezésére az eddigieknél jobb, czélszerűbb 's *azt kizárólag jellemző műszót találni iparkodjanak*. Nehogy pedig az ajánlott dologban magam hátra maradjak, bátor kodom részemről egy uttal kérdésbe tenni, vajjon nem fejezné-e azt ki jobban ezen szó: *nyíl* (ad normam: nyelv=nyelő; nyelv=nyíló), *miután a' rostrum, Schnabel, értelemben vett madárorr' legjobb működéseit annak nyílása eszközzi*.

selyempuha szövettű, és közönségesen, legalább az európai fajoknál, szép piros színekkel díszelgő; *a' jérczék* azonban és *a' fitollzatúak* e tekintetben egymástól, annyira eltérők, hogy őket még *a'* nem egészen jártas madárbufár is könnyen három különböző fajuknak nézheti. Egy évben csak egyszer vedlenek.

Szellemökre nézve *a'* pirókok egyszerű, jó indulatú, társas, bizakodó, azért is könnyen keríthető és szelidülő, *kellémésen* de kissé búskodva éneklő madarak.

A' pirókfajok találhatók ugyan, Ausztráliát kivéve, *a'* föld' minden részeiben, leginkább azonban *a'* mérsékelt és *a'* hideg földö' hegyes, erdős, zordon tartományaiban laknak, ott *a'* fákon és bokrokon tartózkodván, azokra mesterséges fészkeket rakván, 's ezeknek bimbói, bogyói 's magvaival kizárólag táplálkozván annyira, hogy még gyöngye fiaikat is nem bogarakkal vagy ezek' bábjával, hanem begyeikben puhára áztatott magbéllel tartják.

Ezen madárnem' fajai régiebb időkben, még *a'* híres Linné' madárrendszerében is, több nemek, például: *a' kupályok* (Loxiae), *keresztzorok* (Crucirostrae), és főkép *a' pintyek* (Fringillae) közé rendezve állottak. Megszaporodván azonban az újabb időkben e csoportozat' tagjai is, főleg *a'* Déli-Amerikában fölfedezett számos rokonfajokkal, méltán emeltettek egy külön magánálló nemre, t. i. *a' pirókok'* (Pyrrhula) nemére; *jóllehet azt is meg kell vallanunk*, miszerint *a'* piróknem' fajai minden oldalról átmeneteket képeznek hol *a' kupályokra* (Loxiae), hol *a' keresztzorokra* (Crucirostrae), hol *a' pintyekre* (Fringillae), hol *a' sármányokra* (Emberizae), sőt még *a' pacsirtákra* (Alaudae) is. *Azért osztattak fel magok a' pirókfajok* madárbufáraink által ismét több családokra, és pedig az európai fajok következőkre:

a) *A' tulajdonképi pirókokra.*

b) *A' zöld pirókokra.*

c) *A' farkas pirókokra.*

d) *A' kapocsorrú pirókokra, és*

e) *A' piros pirókokra.*

Az eddig ismert európai pirókfaj 7; 's ez valamennyi, kivéve *a'* közönséges és *a'* töklincz pirókot, leginkább *a'* hideg zordon éjszak' lakója; honnan aztán *a'* kemény téli időben élelem' szűke miatt gyakran kivándorolnak, és szerteszéllal eloszolván, melegebb tartományokba utaznak le, hogy ott kiteleljenek. Ez oka annak, hogy olykor némelly pirókfajok olly helyeken leletnek, minőkön különben soha nem láthatók.

Hogy *a'* tiszt. gyűlést az európai pirókfajokkal megismertessém: bátor vagyok azokat egyenként lehetőleg rövideden jellemzeni, az általam honunkban eddig lél, vagy fölfedezett fajokat pedig szerencsém lesz valóságukban is bemutatni.

Az 1-ső vagy is tulajdonképi *pirókok* (*Pyrrhulae proprie sic dictae seu pyralidae*) családjából ime egy faj t. i.

1) *A' mi közönséges pirókunk* (rendes pirók, süvöltő magnyító, Vajda Állatország Cuv. ut., l. 449, közönséges vörösbegy, Reising. Állattan. I. l. 317., havasi pinto, hópinto az erdélyieknél; *Pyrrhula vulgaris*. Briss. Ornith. III. p. 308; *Pyrrhula rubicilla*, Pall. Zoograph. II. p. 7.; *Loxia Pyrrhula* Gm. Linn. syst. I. 2. p. 846. *Fringilla pyrrhula*, Meyer. Vög. Liv. und Esthl. S. 81. *Emberiza coccinea*, Sander Naturf. XIII. S. 199. *Gemeiner Gimpel*; *rothbrüstiger Dompfaff*, schwarzköpfiger Blutfink; *Hyl obycejny*).

Faji jelényei. A' hegyén majd egyenes metszésű fark rövidebb a' testnél; a' röptyűk 1-sője hosszabb az 5-iknél, rövidebb a' 4-nél, leghosszabbik a' 3-ik, az 5-nek vége közelebb álló a' szárny mint a' 6-ik röptyű' végéhez; a' farkcsik, alhas és farkalfedői tiszta fehérek; a' fark, szárnyak és a' főveg fénylő feketék.

A' *hím*: fölül kékhامvas, alul világos piros; a' *jércze*: fölül barnás, alul verhenyes szürke; a' *fitollazat* fekete főveg' hiánya mellett fölül szürkés, alul sárga-vernyeges, az orr, a' szárnycsikok és a' lábak sötétes sárgával átfutvák.

Ez egész Európa' hegyes, erdős tartományain kívül, még Szibéria 's Japánban is honos. Nálunk nyáron át a' fenyesekben él és költ; télen ide 's tova kóborolván bogycók 's magok után, mindenütt, még az alföldön is igen ismert madár.

A' II. t. i. *a' zöld pirókok* (*Pyrrhulae Dryospizae s. Strongylostomae*) családjából szinte csak egy fajt birunk. Európában, t. i.

2) *A' töklincz-pirókot* (*aranyos töklinczke*; *sárga töklincz*, *töklincz-pinto*, *Gírlí-csíz*, Vajda Állatt. l. 445; *sárga kenderike*, Reising. Állatt. l. 313. *Pyrrhula Serinus*. Lin. *Fringilla serinus*: Gm. L. syst. I. 2. p. 908; *Loxia serinus*. Scop. ann. I. p. 205; *Serinus hortulanus*. Koch. Baier. Zoolog. l. S. 229; *Fringilla citrinella*. Vieillot; *Carduelis serinus*. Dumont; *Gírlitz-Gimpel*, *Gírlitz*, *Gírlitzfink*, *Gírlitzkernbeisser*, *Hirngrillerl*, *Kanarienzeichen*, *Hyl-strizlj*; *strizljek*, *polnjkanálik*, *zelena cecetka*).

Jelényei. Testénél rövidebb farka kicsipett hegyű; a' fő röptyűk 4-dikig keskenyülők; ezek 1-je hosszabb a' 4-nél; az 5-iknek vége közelebb áll a' 6-kéhoz mint a' szárnyhegyhez. Általános szín zöldessárga, a' homlok, farkcsik és mellen legelevenebb, háta olajas zöld, ez és oldalai feketén foltoltak.

A' *hím* sárgája tisztább, elevenebb, kivált tavasszal aranyos; a' *jércze és fitollazaté* halaványabb és foltoltabb.

Honol egész Déli-Európában, 's így Magyarország' dombos, partos, erdős vidékein is. Vácztól felfelé, Nógrád, Hont, Zólyom, úgy szinte Sopron, Vas, Zala megyébeni partos helységek' gyümölcsös kertjeiben, nem különben Szatmár 's a' bánági oláhság' roppant

szilvésaiban, hol mindenütt nyaralva költenek is, bőségben lettem. Télre innen melegebb tartományokba költöznek ¹⁾).

A' III. vagyis a' *farkas pírókok*' (Pyrrhulae Uragae) családjából szinte csak egy faj jön elé Európában, t. i.

3) A' *hosszúfarkú pírók* (*Pyrrhula longicauda*, Tem. Man. d' Ornith. I. p. 340; — Pyrrh. caudata. Pall. Zoogr. II. p. 10; — Loxia sibirica. Pall. It. II. app. p. 711; Fringilla longicauda. M. et W. Langschwanziger Gimpel, langschwanziger, sibirischer Fink; *Hyl dlúhochwosty*; hyl dlauho-ocasy).

Jelényei. A' testhosszaságu, végén fokozatos farkban a' 4-ik toll leghosszabb, a' középsők rövidebbek; a' 3 külső fehér fekete szárral; az 1-ső röptyü rövidebb a' 6-iknál; leghosszabb a' 4-dik; az 5-iknek vége közelebb áll a' szárny mint a' 6-ik' végéhez; a' fő röptyük külvitorlái egész az 5-dikig világosan, a' 6-ikon csak gyöngén keskenyülök, az orrfelkávahegye rövid kamóba legörbéd.

A' *hím*: orrkörnyéke pipacs, feje, háta, begye eleven, testalja halvány rózsaszínű; fehér főlészárnyföldői 2 fekete szalaggal áthúzvák; egyébként az egész madár rózsaszínnel gyöngén átfutva.

A' *jércze és a' fitollazat* kendericze színű, has- és farkcsikon pirosan békítva.

Nyaral Keleti-Szibéria, az Altaj, Japán és Korea félsziget' hegységei' rengetegjeiben, főkép a' Baikaltó' környékén, onnan az igen kemény, hódús teleken az európai orosz tartományokba is levándorolván.

Bár nem lehetetlen, hogy e' madár néha magyar földre is letelepednék; de tudtommal eddig nincs világos példa reá. Temmincknek tehát fennidezett munkájában előforduló azon állítása, melly szerint azt gyakrabban költözteti le honunkba, csupa gyanítás, mellynek valamennyi utána azt állító ornitholog csak vakon hódolt.

A' IV. u. m. a' *kapocsorrú pírókok*' (Pyrrhulae uncinatae) családjából szinte csak egy faj fordul elő néha Európa' délibb tájaiban; ez pedig:

4) A' *magfejtő kapocspírók* (Kiszemelő kupáhorg. Vajda Állattana I. l. 450; kiszemelő veresbegy, Reising. Állattan. I. l. 316; horog pírók, horogorrú pinty, magfejtő horogorr. Petényi madártani jegyzet. — *Pyrrhula enucleator*. Temm. Man. n. e. I. p. 333; Loxia enucleator. Gm. Lin. Syst. I. 2. p. 845. — Loxia psittacea. Pall. Zoogr. II. p. 5. — Fringilla enucleator. Mey. Vög. Liv.- u. Esthld. S. 74. Corythus enucleator. Cuv. — *Hakengimpel*, Hakenkernbeisser;

¹⁾ E' madár' magyar nevét sehol sem hallottam a' nép' szájából, kivéven a' nógrádi palócokat, jelesen pedig a' diós-jenőieket, hol a' neki szánt *toklincz* nevezetet először tanultam. A' Vajdánk által ajánlott girli név nem magyar, mert csak a' német *Girlicz*ből van kurtítva.

Nagyon megköszöném, ha valaki madárrendszerünk' számára a' *toklincz* névnél jobbat nyújthatna!

Hakenkreuzschmabel; Hakenfink. *Hyl klukonos*, Klukonoska; Klu-kozobka)

Jelényei. Orrának felkávája tetemes kapocsba átnyúló; 1-ső röptüje rövidebb a' 4-nél; 5-ke közelebb álló a' szárny mint a' 6-iknak végéhez; fő röptüi az 5-ikig keskenyülők; kettős szárny-csikja fehér, nagysága a' kisebb rigóé.

A' tollazat' színe különböző kora és neme szerint változó, mint a' keresztoroknál.

A' *hím*: minél fiatalabb, annál szennyesebb sárga, minél korosabb, annál tisztább 's elevenebb vörös, egész a' legszebb karmazsin színig.

A' *jércze*: sárga, melly szín kora szerint a' világos és narancs-sárgából egész a' vörössárgáig átmenő.

Minél fiatalabb a' madár általában, annál szennyesebbek és több szürkével vegyültek rajta a' színek.

Ő a' három világrész, Európa, Ázsia és Amerika' éjszaki tájain lakik, honnan Orosz- és Lengyelországon keresztül néha, de igen ritkán tévelyedik le hozzánk is, egy pár hétig mulatván nagy fenyveinkben, mellyekben, névszerint a' szepesi magura-javorinaiakban szerencsém volt 1837-ben két jércze' példányát először szerezhetni; az óta soha többé se magam, se madártani barátim által nem akadván nyomára hazánkban.

Végtere az V. t. i. a' piros-pirókok' családjából (*Pyrrhula flammeae*) e' következő 3 faj ismeretes eddig az európai madárrend-szerben: —

5) A' *pirosszárnýú pirók* (*Pyrrhula githaginea*. Temm. Man. d' Ornith. III. p. 249. Id. pl. col. 400. f. 1 et 2; — *Fringilla githaginea*. Lichtenst. Verzeichn. der Doubl. des Berl. Mus. p. 24. sp. 242; — *Erythrospiza githaginea*. C. L. Bonaparte, Iconogr. de la fauna Ital. I. Id. Comp. list. of Birds Europ. and Nort-Americ. p. 34. spec. europ. 228. — *Hellrostfarbiger Gimpel*. *Hyl bledoruzowy*.)

Jelényei. A' két első röptü leghosszabb; az 1-ső határozot-tan nagyobb a' 3-nál; a' tollazat' színe egyszerűen világos fakó-szürke, gyöngé rózsaszínnel befutva.

A' *hím*: alúl és farkcsikon fakószürke, világos rózsaszínnel átfutva; fejfőlén hamvas; egyéb testfőlületén barnásszürke; a' fe-kete szárny és farktollak világos rózsaszín szegélyekkel; orr és lábak piros-lók.

A' *jércze*: csupán szárny-, fark- és farkcsikon rózsaszínű; egyéb-ként fölül, mellén 's oldalain barnásfakó, begyén szürke, há-sán fehér.

Ez egész madár felől csak annyit tudunk, hogy Sínának, Egyptomnak és Núbíanak lakosa, honnan történetesen, de felette ritkán már az európai görög szigetekre és Maltába is eltévelyedett. Nálunk eddig nincs nyoma.

E' család' tagja b) a' *karmazzsin pirók* (*Pyrrhula erythrina*. Pall. Zoogr. II. p. 8. Pemm. Man. Nouv. ed. I. p. 336. *Loxia erythrina*. Pall. Nova Comment. Petrop. XIV. p. 587. — *Loxia erythraea*, Endler et Scholz, Beitr. z. Naturg. Schles. Jahrg. I. S. 17. *mas*; Jahrg. II. S. 185. *foemina*. *Loxia cardinalis*. Beseke, Vög. Curlands S. 77; *Loxia obscura* Gm. Lin. Lyst. I. 2. p. 862. *foemina*; *Fringilla erythrina*. Mey. Vög. Liv- und Esthl. S. 77. *Fringilla flammea*. Linn. faun. suec. p. 87. *Linaria erythrina*. Boje. — *Karmingimpel*; Brandfink; Brandhaenfling; Karmingirlitz. *Hyl karmjnowcy*. Pénka rumená).

Jelényei. Szárnyakon hiányzik a' fehér szalag; a' 3 első röptü nagyságra majd egészen hasonló; az 1-ső határozottan nagyobb a' 4-iknél 's nem hosszabb a' 3-nál; az orr végig duzzadt; a' tollazat fölül mindig szürkésbarna; pinty nagyságu.

Hímnél: a' fej, farkcsik és mell eleven, karmazzsinpiros; a' hát világos szürkésbarna rózsaszínnel átfutva 's hasonszínű szegélyzettel.

A' *jércze és a' fitollazat* majd csupa szürkésbarna, amannál erősen, emennél kevésbé zöldbe játszó, mindkettőnél rózsaszínnel gyöngén átjárva.

Hona Sziberia, onnan költözik le Éjszakkéleti-Európa' né-melly részeibe, névszerint az orosz, finn-, liv-, kur- és esztlandi tartományokba, felette ritkán Lengyelhon és Sziléziába, melly tartományokban ittott néhány párban hátramaradván, nyaralnak és költenek is.

A' magyar orvosok és természetvizsgálók' Kassa- Eperjesen 1846-ban tartott VII-ik nagy gyűlésén vala szerencsém az ezen *karmazzsin piróknak* ugyanazon évi május' 26-án Magyarhonban, névszerint gömörmegyei Tiszolcz' városa határában t. cz. Gaspárecz János, madártani barátom által fölfedezett első példányát ezen szép hímbe, sőt, minthogy ott egy hátra maradt pár költött is, ritka tojásait is bemutatni, 's ugyanakkor ezen fölfedezésemről 's általa a' magyar fauna' gyarapodásáról bővebben értekezni. Az óta sikerült ismét 1847-ben, egy szepesi madártani tanítványom, a' tátrafüredi fürdő' derék birtokosa, Rainer János által e' piróknak két szép példányát, egy öreg, és egy Magyarhonban, jelesen az újlesznai Neuwalddorfer Busch nevű ligetben született fiatal hímet, megszerezni nemzeti muzeumunk' madárgyűjteményébe. Nagy volt már eddigi gyönyörködésem abban, hogy a' piros-pirókok' családjából is képes voltam legalább egy magyarhoni fajt elémutatni. De annál nagyobb, sőt kimondhatlan örömmel telt el szívem, midőn minap, t. i. december hó' 4-én a' helybeli madárpiaczon járván, ott a' szegény madárfoglyok között a' piros-pirókoknak Európára nézve majdnem leg-ritkább, honunkra nézve pedig egy egészen új fajtát pillantám és szerzém meg honi madárfaunánk' új gyarapítására; melly fölfedezésem

az Európában lelt pirókoknak 7-dik, és a piros-pirókoknak 3-dik faja, t. i.

7) *A' rózsá-pirók* (*Pyrrhula rosea*. Pall. et Temm. Man. Nouv. édit. I. p. 335. *Fringilla rosea*. Pall. It. III. asp. p. 699; *Passer roseus*. Pall. Zoogr. III. p. 23; *Linaria rosea*. Boje. *Loxia rubicilla*. Guldst. *Rosengimpel*, sibirischer Gimpel; rosenfarbiger Fink. — *Hyl ruzowry*; penka, ruzopenka).

Jelényei. Vég szegélyei a' fölszárný' nagy és közép fedőinek a' szárnýon 2 tetemes, világos szalagot képeznek; az 1-ső röptýü alig hosszabb a' 4-nél; a' 2-dik és a' 3-dik egyenlő és leghosszabb, a' vastag, kerekített orr' vékonyodott hegye előtt egyen szélü; a' fölkáva' szélei öblösek, előfelé a' szájszeglettől domborúan fel-, az orr' közepétől ellenben homorúan leszállók; a' tollazat tetemesen pirosan befutva; sármány nagyságu.

A' *him*' fején és hegyén ezüstfény, szárnýán rózsafehér szalag.

A' *jércze*- 's *fitollazat* amannak hiánya mellett, szürkebarna, gyöngé rózsaszínnel átfutva 's fakófehér szárnýszalaggal.

Örömmel sietek azt ezen első, egyetlenegy magyarhoni példányban bemutatni a' tiszt. Academiának; *örööm*' *éldelete pedig az által kétszerezetik*, hogy pár év' lefolyta alatt e' szép madár család' már második nagy ritkaságú tagját van szerencsém első bemutatni 's egy pár szóval megismertetni a' tudós férfiakkal.

A' rózsapirók kétségkívül legszebb faja az európai pirókoknak 's valóságos dísze a' természetnek. Ámbár színekre nézve hasonlít némileg a' karmazsin-pirókhöz, miért régenten több madárbuvár amazzal egy fajnak tartotta ¹⁾; pirókunk mindazonáltal valamint nagyobbsága, 's orrának különböző alakja, úgy egyes részeinek szemközöleg különböző színezete által könnyen megkülönböztethető.

~~E' madárnak hosszá 5½—5¾ hüvelyk~~, szélessége, véve a' szétterjesztett szárnýakon végig 10—11½; a' hegyén mélyen kiesépett, 's a' nyugvó szárnýak által épen feléig elfedett farkának hossza 2¼"—2¾".

Kúpdad hegyesen végződő *orra* fölül csak gyengén ívelt, de bunkós, 's mivel a' fölkáva' ~~oldalain is~~ boltolt, tehát duzzadt és valóságos pirókorra kinézésü. ~~Hossza 5"—5½"~~ (vonat): tövén egyenlően 4"—vastag és magas; ~~koros~~ himnél vöröses szürke, tövén sárgába, hegyén feketésbe átmenő; a' jérczénél és ~~fitollazatuknál~~ szaruszín szürkebarnás, fekete hegygyel, 's itt csak igen gyengén vörösbe játszó. A' tojásdad előre kissé hegyesített orrlyukak alig 1" hosszúk és ½" magasak, de a' homloktő feketebarna szőrtollai által még sem egészen elfedettek; a' szeme dióbarna.

¹⁾ Például maga a' hires Meyer „Taschenb. der Vögel“ I. Bd., melly tévedését aztán „Zusätze und Berichtigungen“ című pótlék munkájában e' fajnak tökéletesb leírásával helyre igazítja.

A' vörösbe játszó sárgásbarna, ízein feketés *lábak'* tajkos (schildtafelig) szárai 9''' hosszak, alig 1''' szélesek, a' paizsos *újjaknak* külsője 4 $\frac{1}{4}$ ''' ennek karma 1 $\frac{1}{4}$ ''' ; középsője 7''' , karma 2 $\frac{1}{2}$ ''' ; *belsője* 4 $\frac{1}{4}$ ''' karma 2''' ; hátsója 3 $\frac{3}{4}$ ''' , karma 3''' .

A' teljesen *kinőtt himnél* (lásd Naumann, Naturgesch. d. Vög. Deutschl. IV. Th. S. 428, Taf. 113, Nr. 3) két főszín nagyon szembeeszkő, t. i. a' szürkés sárgabarna, melly válla, hátfőle, szárnya, és farkán látható, mindenütt hosszas sötéttel foltozva ; és a' pompás élénk, majd karmazsinba átmenő, itt-ott szinte barnásan foltozott rózsaszín, mellyel az egész madár mintegy beöntve, az éjszakkéleti madarak' legszebbikévé válik, nagyon emelvén fényét még azon csillogó ezüstfehérség is, melly fejfőlén, begyén és szárnyainak kettős keresztcsikján díszleg, 's mi által legkönnyebben különböztethetni meg az ennek hiányával levő karmazsin pirók' korosabb himjétől. Téli tollazatban a' szárny- és farktollak' széleledő szegélyei barnás fehérbe mennek át ; a' hát- és válltollak' vörös szegélyei barnafehérel végződök. Ezen tollazatban a' pompás pirosság is elhomályosodik, lángoló fényét csak lassanként kikelet felé a' melegítő nap' befolyására nyervén vissza.

A' *fiatalabb him* élte' első őszi tollazatában (lásd Gloger Vollst. Hdb. der Naturg. d. Vögel Europ. I. Th. S. 314) pirosabb fejdalaít kivéve, szürkebarna rózsaszínnel csak gyengén van átfutva ; később barnásvörös, és korosodásával mindinkább vörösebb, mindenütt, de legfőkép mellén dúsabban barnásan foltozva ; a' szürkésfekete szárny és farktollak' keskeny szegélyei rozsdasárgák ; a' szárny' keresztcsikjai sárgásfehérek ; hasa sárgás. Ez után következő vedlésben, elenyészvén a' sötét árnyalatok, tisztábban tűnik fel a' rózsaszínű tollazat. Fogságban elhalványodván a' piros szín, helyette annál erősebben tűnik elé a' szürkéssárgaság.

A' *jércze*, tudtommal, mint az a' birtokomban levő leghíresebb madárbufárok' munkáiból kiviláglik (lásd e' tekintetben p. o. Naumann, Naturg. d. Vög. Deutschl. IV. Th. S. 429 ; — Brehm, Lehrb. d. Naturg. all. europ. Vögel I. Th. S. 170—171 ; — Ugyanaz : Hdb. der Naturg. aller Vögel Deutschlands S. 250 ; Meyer u. Wolf, Zusätze und Berichtig. über Fring. rosea ; Schinz europ. Fauna. I. Bd. S. 237. 'stb.) nem lévén sehol tökéletesebben leírva, 's még kevésbbé lefestve, minthogy éppen nekem sikerült azt honunkban először fölfedeznem, kötelességemnek tartom fölhasználva az alkalmat, azt nem csak a' tudós Acadámiának maga valóságában bemutatni, hanem egy-szersmind honi madártanunk és faunánk' gyarapítására tökéletes leírásában és rajzban is megismertetni a' tudós világgal.

A' *jércze általános fő színe* korához mérve csekélyebb, vagy bővebb barna foltokkal pacsirtásan árnyékozott sárgásbarna szürkéség. Részletesen pedig : a' fejfől vagy sapka barnásan szürkevörös, mindenütt, de főleg homlokon sárgába játszó, árnyalva átható sötét-

barna foltocskákkal; a' hasonlóan színezett *fejoldalak* kissé világosabbak és halványabbak, a' minden vörösség nélküli 's csak sárgával átfutott *nyakoldalai és szírte* pedig enyészve barnásan csíkozvák; a' *főlhát* pacsirtásan, azaz feketebarnán és sárgaszürkésen akkép foltozva, hogy rajta minden egyes tollnak $\frac{2}{3}$ dát azok' közepén lefutó széles barnafekete csík fogja el, kiszorítván az $\frac{1}{3}$ résznyi szürkét azoknak oldalszéleire, honnan a' miniomszín szinte gyengéden kitetszik; az *alhát és farkcsik* keresztorr élénkebb barnás miniomvörösek, mellyek' elsőjén világosan kivehető, az utóbbin csak enyésző barnás szárvonalak látszanak; a' vöröses szürkebarna *főlfark' fedői* világos vörössárgába játszó szegélyzetűek.

A' *szárny* szürkés sötétbarna, rajta a' mellső hosszabb röptyük' vég szegélyei keskenyek, vörösbarnák, a' hátulsók és az ezekkel szomszéd szárnyfedők vörössárgafehérről szélesen szegélyezvők, melly világos szegélyekbe a' fekete tollszárak' vonalai észrevehetőleg behatnak; a' legfelsőbb, apró szárnyfedők sárgavörösen és barnásan, a' szárny' szürke széle pedig, halványsárgavörösen pikelyezvők; a' szárny' alsóbb keresztzalaga rozsdasárga, a' felső vöröses sárgafehér; a' halvány barnaszürke szárnyaljfedők foltatlan zavaros fehérek. A' sötétbarna *fark föle* fehérvörös oldalszegélyeket mutat, mellyek a' legszélsőbb tollakon sárgába átmenők; a' *farkalj* barnahamvas szürke, vöröses hamvasszürke tollszárakkal; *ennek fedői* szürkésárgásfehérek 's rajtok a' szürkebarna tollszáracsikok csak gyengén tűnnek elé. *Teste' alján* az áll, begy, torok és mellfől, szürkésárga alapszínök fölött barnászürkésfehérről bőven átfutvák, és sármány módra, félíg rejlő fekete barna vonalakkal csíkozvák, mellyek a' szájnylás' szegletétől le a' mellig leginkább sűrűdván, a' madár' begyét mindkét oldalról békerítik 's így nekie némi díszül szolgálnak. *Egyéb testalja* szennyesen sárgásszürkefehér csekély halvány pirossággal átfutva, 's kivéve a' foltatlan hasalj' közepét, mindenütt sötétbarnával csíkozva, melly csíkok az oldalak és fark felé mindinkább szélesbednek de el is homályosodnak. A' *czombbőfedés* szennyesen szürkefehér, alig a' térdhajlason alúl érő.

Külsejére nézve ezen szerzeményem, mint leírásából láttuk, nem annyira pompás, mint a' hím; csak közönséges pacsirta és sármány színekkel és árnyazattal bír, mellyre azonban rózsaszínt is lehelt a' természet; de rá nézve épen e' tollazatban legérdekesebb és legbecsesebb.

A' rózsaszínű pirók lakosa Éjszaki-Ázsiának, névszerint keleti és közép Szibéria' homokos, folyam- és bokordús vidékeinek, hol kisebb nagyobb sergekben járván, nyaral, költ és tel is, és csak történetesen néha, de mindig mint nagy ritkaság tévelyedik el az európai orosz és más keleti tartományokba is keleti tartományokon tett vándorlásai közben. *Szibériában*, névszerint az Uda és Zengleng' füzes-bokros partjain, fődözte fel őt legelőször a' híres po-

rosz természetbuvár Pallas, leírván az ő jeles Zoographia rosso-asia-ticája III. része 23. lapján a' hímét.

Minthogy a' híres hollandi madár-buvár, Temminck Jakab azt mondja, hogy ő a' rózsapírókot Magyarországból hozta magával, már valamennyi madártani munkában olvasható, hogy „a' rózsapírók Magyarországon nem ritkán fordul elé.” Azt én ugyan kereken tagadni nem akarom, hogy e' ritka vendég tán többször is mint gondolnók, elé ne fordulna hazánkban; de én Temmincknek minden nagy híre és sok érdeme mellett is, annál kevesebb hitelt adok, mivel jól tudom, hogy ő hazánkban csak igen igen rövid ideig, és nem is téli, hanem nyári napokban mulatván, alig vala képes a' Bécshez legközelebb eső fertői vidékét megtekinteni 's mert az e' tekintetben adandó fölvilágosításra általam fölszólított Temmincknek itteni volt vezető útítársa, a' bécsi cs. k. természettár' öre, Hatterer József, e' dolog' valóságát nem akarta állítani.

A' mint a' rózsapírók jérczét megkaptam, el nem mulasztottam országszerte lakó madártani barátimat fölfedezésemmel már azért is megismertetni, miszerint e' madárra vizsga szemeket fordítanak. 'S nem sokára azok' egyike, t. i. Gasparez János barátom, kinek 1840-ki május' 26-kán sikerült Tiszolczon az első magyar-honi karmazsinpírókot számomra megkeríteni — arról tudósított „hogy f. é. január' 20-kán, Zólyom megyebeli Jaszena nevű helységben lakó barátjánál t. ez. Huszár kincstári tisztnél mulatván, ennek kertjében egy körtvefán több fenyő vagy hegyi pintyek' (*Fringilla monti fringilla*; *Bergfink*; *likawec*) között megpillantott egy sármány nagyságu gyönyörű rózsavörös madarat, melyben a' rózsapírók hímét azonnal megismerte, azt azonban a' közös öröm és a' tudomány' nagy kárára, fegyvertartási engedélye nem lévén, meg nem szerezheté.”

Felette kevés az, mi eddig madártani munkákban e' madár sajátságairól, költözése 's költéséről, szellemi tehetségeiről, táplálkozása, szóval életmódjáról olvasható. E' tekintetben majd minden madáriró' munkája hiányos. Legtöbbet közül még e' tárgyban a' boroszlói jeles madár-buvár, Gloger (*Vollstaend. Hdb. d. Naturgesch. d. Vögel Europas*, című munkája' I. köt. 315. lap.), következőket írván: „Fogságában igen könnyen szelidül, urához bizalmas lesz, csak az idegenektől félven. Örömet afféle gyöngéded testmozgatásokban fejezi ki, mint a' szerelmes háziveréb. Ambár csak középszerű énekes, de jó utánczója jobb dalároknak. Saját eredeti dalaiból előre bocsátván csevegő ábrándjait pinty módjára, azután teljes erővel és kitartósággal dalolja el jobbadán lágy és mély fuvolahangjait és modulatióit, többnyire emelkedőleg kevervén azok közé csalhangjait: fi — fü! — ü — u-ü — ujtyié — u-üt — u-ütyié — fi — fü, 'stb, 's ékesítvén eredeti énekét ámitó utánczásával majd az erdei pacsirta' (*alauda arborea*) gyönyörű változatainak, majd a' barátka-poszáta'

(*sylvia atricapilla*) csengő csevegéseinek, vagy a' kő rigó (*turdus saxatilis*) teljhangú fuvolyásainak kedvtelését: én-én-én! szóval bizonyítja.

Kedvencz eledeléhez tartoznak az olajtartalmu magvak; fog-ságban reá szokik a' kendermag, köles, zab, kenyérmorzsa, bodzabogyó, körte és édes alma, sőt a' hangyatojás' evéséhez is.

Több madár-buvárok, például Gloger. nem a' pirók, hanem a' *pintyek* (*Fringillae*) nemébe sorozzák őt, minthogy orra kevésbé rövid és vastag, nem duzzadt, tehát nyulánkabb és hegyesebb mint a' tulajdonképi pirókoké. *Ő igen is középtag*, mellyen a' pirók nem a' pinyemre vagy megfordítva a' piny a' piróknemre megy át, általa tehát a' két nem faji kötetnek öszve. De ez az egész természetben tulajdonkép minden egyes lényekkel úgy van. *Itt sehol sincs* ugrás vagy hézag. A' természet nem csak fajról fajra, nem csak nemekről nemekre, hanem rendekről rendekre, osztályokról osztályokra, sőt természetországokról más országokra megyen át észrevehetlenül.

Minthogy pedig itt a' magevő madarak' neveinek egymásra való átmenetelek' több képviselőit felállítottam, bátorkodom bérekesztésül, rajtok nem csak a' külsejökön látható átmeneti jelényeket felmutatni, de az ezekkel szoros kapcsolatban és pontos összhangzásban álló rokon, 's egymásba átfolyó életmódjokra is figyelmeztetni a' tisztelt osztályt.

Kezdjük a' pacsirtáknál! Minthogy ezek a' szabad, nyílt mező' tanyázóivá teremtettek, lábaik inkább csak sebesjárás- és szaladásra mint az ágakon fogódzásra alkotvák. A' szaladás' elősegítésére hüvelyök vagy hátsó ujjok a' többinél sokkal hosszabb, erősebb de egyenes karommal vagy inkább sarkantyúval mintegy erős fesszponttal van ellátva, mellynek segítségével szaladás közben erősebben tapodhatnak sarkokra, 's így jobban feltarthatják a' kellő súlyegyent. *Gyöngye nyulánk orruknál* fogva a' magvakat csupán a' föld' színéről képesek szedni, a' kalászból kicsípni vagy lepolyvázni épen nem. *Ezt csak az által eszközlik*, hogy a' magvaskalászokat vagy a' polyvás magokat addig ütik verik orrukkal a' földhöz, míg nem kiesvén, azokat fölszedhetik 's egészen elnyelik. E' miatt eledelökül leginkább mezei növények, főleg pedig kalászos fűnemek' (*plantae graminaceae*) magvai rendelvék.

A' *pacsirták* egy közép, összekötő nem, t. i. a' *pasztályok* (*Phileremos*) által a' *sarkantyus sármányokba* (*Plectrophanes*), ezek pedig a' *valóságos sármányokba* mennek át (*Emberizae*). A' *sármányok*' orra már úgy van kívül belül alkotva, hogy azzal képesek a' polyvás, hártýás tokokba burkolt erősebb magokat is. azokat a' szájpaddás' gumója' segítségével ide 's tova mozgatván, igen könnyen lepolyvázni; sőt a' már erősebb hártýával fedett magokat is, teszem a' kender, czirok magokat, a' zabot s. t. efféléket, minden erőltetés nélkül feltörni, lenyelvén annak belét nem pacsirta módra, egy

darabban, de szétzúzva apróbb adatokban. *A' sármányláb*, *kiréve* a' sarkantyús sármányokét, melyek átmenetet képeznek a' pacsirtákhoz, nem szaladásra, hanem csak ülésre, 's az ágakoni fogódzásra alkottaték.

A' sármányok fokenként egy részről *pintyekre* (Fringillae), más részről *pirókokra* mennek át.

A' pintyek orra, mint ezek fokenként vagy a' *kupályokhoz*, vagy a' *pirókokhoz* közelednek, szintűgy mindinkább vastagabb, boltoltabb, erősebb, 's természetesen annál alkalmasabb is a' szilárdabb, 's mindig keményebb hüvelyű magokat rögtön feltörni a' nélkül, hogy kénytelen volna ide 's tova mozgatni azokat; míg az a' *kupályoknál* és a' *pirókoknál* annyira erősödik, hogy azzal még a' kökemény cseresznye, kőkeny, szilva s. t. efféle magokat egy szempillantásban képesek összezúzni.

A' magevő madarak neméhez tartozik még a' *keresztorrúak* *neme* (Crucirostra; Kreuzschnabel; kriwonos). Valóban úgy látszanék, mintha a' természet akkor, midőn e' madarat képezte, egy kis bakot lött, és czélszerűségéről kevésbé elfelejtkezett volna, afféle rendkívüli, kissé idomtalan, szóval furcsa orrot adván neki. *És még is nem úgy van!* Ugyanis e' madár eledelül a' fenyőfajok' magva van rendelve. De ez kemény tobozokba van erősen elzárva. Hogy e' madár hozzá juthasson, nekie épen ilyen kulcsra van szüksége. Bevágván t. i. a' keresztorr' alsó orrollójával a' magot fedő toboz' pikkelye' tövébe, felső orrollójával pedig fölülről a' pikkely mögé, a' takaró ez által, mintha valami vésővel eltolátnék, elválik a' toboztól; minek következtében tisztán marad ott a' *fenyőmag*, melyet kanálalaku nyelvvel fölemel 's begyébe bévon. De szolgálaton kívül is, felette nagy hasznára van e' madárnak az ő keresztorra, *neki sokat kell mászkálnia* egy galyról más galyra, egy tobozról, más tobozra, mi ezen orr' segedelmével könnyebbítetik, mert azzal mint egy kamóval egy tobozról másra föl 's lefelé emelkedhetik vagy ereszkedhetnek, mint a' papagályok.

Már csak az itt láthatólag előhozottakat tapasztalván, meggyőződünk ismét a' felől, hogy a' természet minden részeiben, minden tagjaiban, minden parányaiban csupa czélszerűség; hogy benne nincs ugrás, nincs hézag, nincs hiány; hogy itt mindenütt és mindenben olly összeköttetés, olly öszhangzás, olly tökéletesség látható, mely tökéletes ész, 's igazán mondvá, mindentudó bölcseséget föltételez, mely már csak e' csekélységeknel is szívünket azon méltó bámulatra ragadja el, melyben egykor ekkép magasztalá a' szent költő (Dávid 104. zsolt.) a' teremtető nagyságát: *Uram! milly nagy a' te bölcseséged és bölcseséges cselekedeted? Nagy dolgaiddnak, uram! nincsen száma; dicsőségeddel rakva menny és föld!*

— Végül a' titoknok cisterci tanár *Ihász György* következő küldeményeit nyújtotta be 's kísérte észrevételeivel: 1. *Batizi András' Zsuzsannáját.*

Első eredeti kiadása ismeretlen; előfordul Bornemisza (1583-ki) 's az academia' eddig sehol meg nem ismertetett csonka énekeskönyvében (XVI. száz.). A' beküldött kiadás, Lőcse, Brewer Lőrincz 1628, 4r. *egyetlen*. Eltérően az említett két kiadástól, még címe szerint is, hihető hogy az eredetinek közvetlen mása. — 2. *Icon vicissitudinis humane vite*, historiai versezet; A' ív, cím-lap nélkül, a' többi hiányzik. Eddig ismeretlen. Betűi' alakja el látszik térti a' lőcsei nyomtatásoktól. — *Hosvat' Toldia*. Sándor hoz fel egy 1574-ki kiadást; de azt senki sem látta: lehet hogy a' kelet' éve tévesztette el. Eddig a' legrégibb, mellyet előadó ismer, Speiser' pozsonyi kiadása 1746-ból, melly hibás, helyenként hézagos, végén pótlott. A' jelen kiadás Lőcse, Brewer Lőrincz, 1629. 4r., 's teljesebb a' pozsonyinnál, de úgy látszik, szinte hézagos. A' példány A' ívének negyedik levele hiányzik. — 4. *Istvánfi Pál' Griseldise*. Kiadásai: Debr. 1574. és Kolosv. 1580. Itt Lőcse, Brewer, 1620—29 közt, 4r. becses váriánsokkal. Egyetlen. — 5. *Kákonyi' Cirusa*; iratott 1549. Kiadásai: Debr. 1574. (*Komlós' utánnomata*). Itt: Lőcse, 1628. 4r. Becses váriánsokkal. Egyetlen. — 6. *Veres Gáspár: Két nemes ifjak' igaz barátsága*; iratott 1577. Első kiad. Kolosv. 1578. Itt: Lőcse, Brewer, 1620—9 közt. A' íve hiányzik. Váriánsokkal. Egyetlen. (Létezik 1676-ki lőcsei kiadása is). — 7. *Mesés könyvecske*, melly ujonnan megékesített rövid értelmes kérdésekkel és feleletekkel. Mostan németből magyarra fordított. Lőcse, Brewer, 1629. 4r. Egyetlen. — 8. *Magyarországnak mostani állapotjáról egy hazája szerető igaz magyar embernek tanácslása* (1621? 1622—27?). Eddigi egyetlen példányából, melly a' bécsi udvari könyvtárban van, kiadták Píringér és Thewrewk (Pozsony, 1838). Itt csonka. — 9. *Actiones Scholasticæ Gymnasiorum Papensis et Ujheliensis s. cand. et exempti ord. S. Pauli primi er. conscriptæ per Melch. Tancz eiusd. s. ord. Professum. Quinque Eccl. 1766. 4r. Kézirat. Ezen érdekes kötet tartalma: 1. Pál, szomorujáték 3 végezésben (felvonásban), magyar nyelven, énekekkel. 2. *Omnia vincit Amor*. Hősi színmű 5 felv. deák nyelven, prosában. 3. Egy magyar *Intermezzo* 3 felv. énekekkel. 4. *Bakhus*, mythologiai színmű 3 végezésb., magy. ny., énekekkel. 5. *József*, bibliai színmű 3 végezésb. versekben. Mind ezek, az utolsó darab' hián, 1761. és 1765-ben a' pálosok' pápai és ujhelyi középiskoláiban a' tanuló ifjak által el is játszottak, 's érdekes adalékok a' múlt századbeli iskolai magyar dramaturgiához.*

Felelős szerkesztő Toldy F. titoknak.

Rózsa Pirók, jércze.

[*Pyrrhula rosea* Pall.]

M. Acad. Ért. 1850. 399. l.

